

DĚJINY VYCHOVATELSTVÍ

NAPSAL

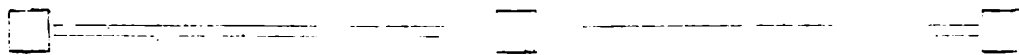
JOSEF KOBOSIL,
PROF. NÁBOŽENSTVÍ NA ÚSTAVU KU VZDĚLÁNÍ UČITELEK
A NA MĚSTSKÉM DÍVČÍM LYCEU V PLZNI.

V PRAZE 1916.

CYRILLO-METHODĚJSKÁ KNIHTISKÁRNA A NAKLADATELSTVÍ.
V. KOTRBA.

VZDĚLAVACÍ KNIHOVNA KATOLICKÁ

POŘÁDAJÍ:

Dr. JOS. TUMPACH a Dr. ANT. PODLAHA.

Se schválením

nejd. kníř arcib. Ordinariátu v Praze ze dne 22. května 1896 č. 4884.

SWAZEK LXVI.

SWAZEK LXVI.

Dějiny vychovatelství.

V Praze 1916.

Majitel: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství.

V. Kotrba.

γ

NIHIL OBSTAT.

Dr. Jos. Tumpach, censor

IMPRIMATUR.

Pragae, die 10. Martii 1915, N. 3679.

Leo Cardin. de Skrbenský.

Jeho Milosti
vysoce důstojnému Pánu, Panu

Msgr. Th. Dru Josefu Tumpachovi,

vždy věrné metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze
kanovníku strážci, apoštolskému protonotáři, Jeho Sva-
tosti domácímú prelátu, Jeho Eminence jakožto kancléře
c. k. české bohoslovecké fakulty zástupci, arciknězi,
dozorci na vyučování náboženské na českých středních
školách v arcidiecési, členu c. k. zemské školní rady
pro království České, arcidiecésního soudu církevního,
Akademie křesťanské a Katolického spolku tiskového
předsedovi, Dědictví sv. Prokopa starostovi, Dědictví
sv. Jana Nepom. řediteli, Vzdělavací knihovny, Časo-
pisu katol. duchovenstva, Bible české, Hlasů katol.
spolku tiskového, Českého Slovníku bovědného re-
daktoru, velezasloužilému spisovateli a bohovědné lite-
rární práce české účinnému podporovateli, na důkaz
úcty a oddanosti

připisuje

autor.

PŘEDMLUVA.

V katolické literatuře české nebylo dosud knihy, z níž by mohli nabýti potřebného poučení o dějinách paedagogiky kněží ve škole působící vůbec a ke zkouškám katechetským se připravující zvláště. Povzbuzen vysoce důstojným panem prelátem dr. J. Tumpachem, jal se podepsaný na základě zkušeností, jichž nabyl, když vyučoval po několik roků též paedagogice, upravovati dějepis paedagogiky, zprvu jako „učebnici“, v průběhu práce však rozhodl se podati obšírnější příručku, z níž snadno lze vybrati, čeho jest třeba ke zkoušce katechetské.

Při práci bylo užito zvláště těchto spisů: Kehreins Geschichte der Erziehung und des Unterrichts. 14. Aufl. 1913. Dr. Albert Stöckl: Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik, 1876. Zenz, Frank, Siegert: Geschichte der Pädagogik, 1910. Kellner: Skizzen und Bilder aus der Erziehungsgeschichte, 1888. Tupetz: Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, 1906. Lexikon der Pädagogik, Herder 1913. Stručný slovník paedagogický. Dr. Ot. Kádner: Dějiny paedagogiky, 1909. Kalina-Domin: Obrazy z dějin vychovatelství. Karel Šmídek: Obrazy z dějin vychovatelství. Dr. Josef Kachník, Dějiny filosofie. Fr. W. Bürgel: Handbuch der Geschichte und Methode des katholischen Religionsunterrichts, 1909. Jan Šafránek: Vývoj soustavy obecného školství

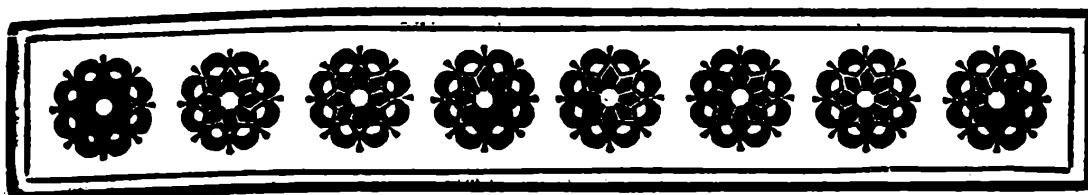
v království českém od r. 1769—1895. Týž: Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. Díl I. Dr. Frant. Kryštůfek: Protestantství v Čechách až do bitvy bělohorské. Týž: Děje církve katolické ve státech rakousko-uherských. Krejčí a Novák: Komenského didaktika veliká, 1905. Dr. Jaroslav Novák: O životě, názorech a spisech Rousseauových, 1910. J. Ježek: Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou; Zásluhy duchovenstva o české školství. Vojtěch Kryšpín: Obraz činnosti literární učitelstva československého: Duhr — Tumpach a Podlaha: Bajky o jesuitech. Auerhahn, Bělehrádek, Foustka, Gruber, Hulík, Kádner, Moravec, Tobolka, Žalud: Česká politika. Díl pátý. Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky a j.

Za přehlédnutí rukopisu a mnohé vzácné pokyny vzdávám srdečný dík c. k. universitnímu profesoru v Olomouci Mons. dru. Jos. Kachníkovi.

Josef Kobosil.

V Plzni, v dubnu 1915.

ÚVOD.

Úkol a rozdělení dějin vychovatelství.

1. Vývoj dítěte, jak tělesný, tak duševní, nemůže býti zůstaven náhodě. Ode dávna byla uznávána potřeba, aby dospělí působili na vývoj těla i ducha nedospělých, aby je vychovávali a vyučovali. Ode dávna bylo uznáváno, že vychovávání a vyučování má veliký význam pro život v rodině i v širší společnosti, v národě a ve státě.

Původně dělo se vychovávání a vyučování v rodině; ale záhy u všech kulturních národů byly zřizovány ústavy, jež měly zvláště sloužiti účelům vychovávání a vyučování — školy. U všech kulturních národů byly též osoby, jež o vychovávání a vyučování theoreticky pojednávaly.

U rozličných národů, v důsledku rozličné povahy národa, rozličného náboženství a rozličného státního zřízení, vyvíjela se rozličným způsobem jak praxe, tak i theorie vychovávání a vyučování.

Vylíčiti vývoj praxe i theorie vychovávání a vyučování u rozličných národů v rozličných dobách jest úkolem dějin vychovatelství.

2. Dějiny vychovatelství jsou jen částí dějin světových. Kristus, střed dějin světových, jest tudíž také středem dějin paedagogiky. Proto se rozdělují dějiny

vychovatelství na dvě hlavní periody: I. před Kristem, II. po Kristu.

I. Pokud jde o národy nevzdělané v době předkřesťanské, mohou o výchově u nich býti vyslovovány pouze domněnky; dějiny mohou býti psány jen o výchově u národů kulturních, jakými byli na východě Číňané, Indové, Peršané, Egypťané, na západě pak Řekové a Římané. Východ se západem spojují Židé.

II. Křesťanská doba dělí se dle dějin církve katolické na:

A) starověk, zahrnující v sobě prvních šest století, ve kterých době křesťanství proniklo a přeměnilo vzdělanost řecko-italskou;

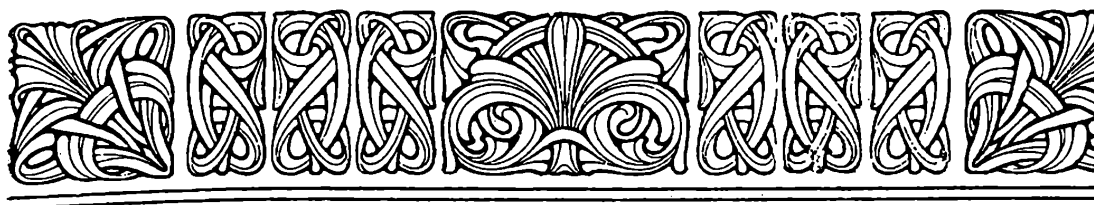
B) středověk, od století sedmého až do patnáctého, kdy křesťanství šířilo víru a vzdělání v Evropě školami farními, klášterními, katedrálami i univerzitami;

C) nový věk, od století šestnáctého, kdy humanismus působil též ve vyučování; jeho úlohu převzal realismus; v devatenáctém století opět vládl novohumanismus; doba nejnovější označuje se jako doba chaosu, přechodu a přerodu, hledání nové theorie vychovávání.

DÍL I.

Dějiny vychovatelství před Kristem.

ČÁST PRVÁ.

Výchova u národů východních.

Můžeme předpokládati, že i u národů nekulturních byl nějaký jednoduchý způsob péče o mládež, nějaký způsob vychovávání a vyučování mládeže, nějaká výchovatelská praxe. Pokud však o této praxi není dokladů v dějinných pramenech, nemůže býti řeči o jejích dějinách. Dějepisné prameny předpokládají znalost jazyka a písma, a proto látka k dějinám pedagogiky může se naskytati jen tam, kde lidé dostoupili již dosti vysokého stupně kultury. Této kultury nebylo u národů přírodních a kočujících, a proto není u nich také dějepisných pramenův a látky ani k dějinám jejich výchovatelské praxe: možno o ní vyslovovati pouze domněnky a dohady.

Dějiny vychovatelství počínají u nejstarších kulturních národů východních, k nimž náležejí Číňané, Indové, Peršané a Egypťané.

1. **Číňané.** Počátky výchovné soustavy čínské sahají až do třetího tisíciletí před Kristem. Nejstarší zpráva o způsobu vzdělávání u Číňanů jest asi z roku 2250 před Kristem. V praxi dávno prováděné zásady vychovávací sebral v VI. stol. před Kristem Konfucius.

Dle názorů Číňanů nebe ustanovilo na zemi svého syna císařem, jenž jest otcem všeho lidu. Stát jest

tedy veliká rodina a jest zřízen dle vzoru rodiny. Hlava státu, jako otce rodiny, činí nárok na bezpodmínečnou poslušnost. Naprostá poslušnost dítek vůči otci a poddaných vůči panovníkovi a jeho orgánům jest základem a hlavním požadavkem veškerého výchovávání. „Kdo ctí otce, bude si vážit také panovníka“. Neposlušností proti kterémukoliv představenému porušuje se rovnováha ve světovém řádu. Neposlušnost nemůže býti omluvena v žádném případě. Žaluje-li otec na syna, odsuzuje soudce bez vyšetřování syna k trestu, neboť se soudí, že jest trestuhodný každý syn, s nímž otec není spokojen, ať právem, neb neprávem. Otec má plné právo nad dítkem; smí je bez trestně pohoditi, je usmrtiti, třeba i pro chudobu. — Výchově dívek přikládá se menší důležitost, neboť žena u Číňanů platí za bytost podřízenou.

Ve vyučování ode dávna až po nejnovější dobu jevila se dvojí forma: lidové vyučování školní a vyšší vzdělávání. Elementárního vyučování dostávalo se dětem buď v rodině od soukromého učitele, aneb v malých školách, jež navštěvovalo zřídka více než 20 žáků. Rodiče nebyli povinni dáti dítě vyučovati. Vyučování dívek bylo zcela zanedbáváno; kromě některých domácích čtností a prací nepotřebovaly se ničemu naučiti. Učitelé neměli stálého platu, nýbrž dostávali od rodičů dětí kromě výživy malou odměnu. Pro nabývání způsobilosti k učitelství nebylo žádných předpisů státních. Také učebnice nebyly předepsány a postup vyučovací nebyl úředně blíže ustanoven, ale ustálil se během staletí tradicí a zvykem.

V prvních 3—5 letech učili se žáci z paměti klasikům, t. j. čtyřem knihám Konfuciovým a pěti „kanonickým knihám“; hlasitě odříkávající učili se z paměti slovům knih, aniž jim rozuměli. Žáci nebyli rozděleni na třídy a nebyl jim necháván čas volný, ani čas ke hře. Vyučovalo se od východu slunce až do západu, pouze s dvojí přestávkou v době jídla.

Po 3—5 letech tohoto elementárního vyučování následoval snadný výklad oněch „4 knih“ a pak „5 kanonických knih“. Též dán tu návod ku psaní dopisův

a pojednání, při čemž bylo si na tom zakládáno, aby užíváním narážek na místa v klassicích, frází a výrazů neobvyklých v obyčejné mluvě vzbuzován byl dojem „učenosti“.

Vyšší vzdělávání táhlo se dlouhá léta. Bylo třeba prodělati literární kurs, v němž bylo hlavní věci osvojiti si dějiny čínské, pak vštípati v paměť „5 svatých knih“ a jejich komentáře a dovésti je vyložiti, od XII. století též spisovati pojednání a verše přiléhající ke klassickým místům, s určitými rýmy. Toto vzdělání nabývalo se cestou soukromou. Graduované osoby shromažďovaly kolem sebe jinochy, kteří se chtěli věnovati státní službě, a připravovaly je ke zkouškám státem ustanoveným.

Zkoušky tyto, v VII. století po Kristu v pevnou soustavu uvedené, byly velmi přísné. Examinandi, uzavřeni po jednom v cellách, měli vypracovati bez pomůcek v ustanovené době pojednání o určitém thematicu. — První zkouška konala se v městě podpraefektury a řídili ji mandariní toho okresu. Kdo při ní obstál, byl připuštěn ke druhé zkoušce, jež se konala v praefektuře za předsednictví praefekta. Třetí zkoušku řídil literární kancléř provincie, který k tomu konci navštívil vždy ve 3 letech každou praefekturu své provincie. Kdo obstál také v této zkoušce, dosáhl prvního stupně literárního, zvaného „kvetoucí talent“ (asi jako bakalářství). Neměl nároku na úřad, ale stál výše než obecný lid. Mnozí stávali se paedagogy, advokáty, písaři v kancelářích, lékaři a pod. — Zkoušky pro druhý stupeň konaly se vždy po 3 letech v hlavním městě každé provincie za řízení dvou císařských examinátorů z Pekingu. Kdo chtěl tyto zkoušky podstoupiti, musil studovati ještě aspoň 10 let, a když obstál, obdržel diplom licenciáta. Tento stupeň opravňoval k ustanovení ve státním úřadě po několika letech. — Zkouška třetího stupně konala se vždy ve 3 letech v Pekingu. Kdo ji odbyl s prospěchem, obdržel diplom doktora, měl zajištěný postup k vyššímu státnímu úřadu a byl po návratu od zkoušek se slávou vítán. Čtvrtým a nejvyšším stupněm bylo členství císařské akademie. Zkouška pro tento stupeň konala

se vždy ve 3 letech v císařském paláci v Pekingu za předsednictví císaře v přítomnosti nejvyšších říšských hodnostářů, a trvala 15—30 dnů. Dobrý výsledek této zkoušky měl též význam jako dosažení úřadu, neboť členové akademie měli stálý plat a užívalo se jich rozličným způsobem ve službě státní.

Tato úprava vzdělavací měla dobré stránky: v některých dobách přivodila vysoký stupeň kultury, udržovala duchovní a kulturní jednotu říše, umožňovala každému přístup k úřadům a formální vzdělání povznesla k výši úžasné. Škodlivé její stránky byly: přepĺňovala se paměť a zanedbávalo se vzdělávání rozumu a srdce, ubývalo originality, forma nabývala převahy, učivo zůstávalo beze změny a vzdělání se zastavilo.

Poznání, že staré vzdělání nedostačuje, zvláště porážkami od Japoncův a západních velmocí v letech 1894—1900 přivoděné, vyburcovalo rozhodující kruhy v Číně, vyvolalo reformní návrhy a nařízení, jimiž utvořena v Číně nová organizace školství podle vzoru školství v zemích západních. Roku 1902 zřízena byla v Pekingu universita skoro se všemi odbory universit evropských; s ní spojena jest kollej pro vyšší vědecké práce a badání, zatímni přípravný kurs a zvláštní vzdělavací kurs pro úředníky a učitele. Roku 1905 zrušeny byly staré zkoušky a nová škola určena za jedinou cestu ku vzdělání. Téhož roku zřízeno bylo ministerstvo vyučování. Nynější organizace školská obsahuje: 1. nižší školu obecnou s 5letou návštěvou; 2. vyšší školu obecnou se čtyřletou návštěvou v krajských městech, na niž závěrečnou zkouškou nabývá se stupně nižšího bakalářství; 3. střední školu s pětiletou návštěvou v městech praefektury, připravující na vyšší bakalářství; 4. vysokou školu o 3 ročnících v hlavním městě provincie, jejíž absolvování vede k licenciátu; 5. universitu s návštěvou 3—4letou, na niž nabývá se doktorátu; 6. technické kolleje s 5letou návštěvou a dosažením doktorátu technického. Dále zřízeny ústavy pro vzdělání učitelů škol obecných a středních, školy obchodní, průmyslové a vojenské. Učiteli na školách jsou Evropané, Američané a zvláště

Japonci, ale také mnozí Číňané, kteří nabyli vzdělání v Evropě, v Americe a nejvíce v Japanu.

Náboženské vyučování záleží ve výkladu mravouky dle Konfucia; cizí náboženství jsou zakázána. Uctívání Konfucia děje se i dále ve staré formě. — V městech zřizují se též školy privátní rozličných kategorií. Katolické missie zřídily mnohé školy, ač ne v tom počtu, jak by náleželo, a to pro nedostatek prostředkův a pracovníků. Západní velmoci, zvláště Německo, Anglie a Francie, zakládají v Číně vlastní školy. Největší vliv na školství v Číně vykonává však Japonsko (od VII. století po Kristu do nedávna samo na Číně ve vzdělání závislé), mají své učitele na školách čínských a vzdělávají Číňany k učitelskému úřadu.¹⁾

Nejznamenitějším paedagogem u Číňanů byl **Konfucius** (Kung-fu-Tseu, nar. asi r. 551 před Kristem). Nezaložil sice žádné soustavy vychovávací, ale sebral zásady vychovávací, jež byly v praxi prováděny. Vzdělávání mládeže věnoval se zvláště proto, že spatřoval v tom hlavní prostředek, aby přivedl člověčenstvo k původní čistotě, již s nebe obdrželo, ale kterou ztratilo. Žáky své dělil ve 4 třídy. Nejnižší měla se učit přemýšletí a osvojiti si ctnost; druhá měla se cvičiti v usuzování a v umění mluvití správně a pěkně; úkolem třetí třídy bylo poznati státní organismus a jeho správu; čtvrtá třída měla si zjednávatí theoretické vědomosti a praktickou dovednost v mravním zákoně. Vše to jest obsaženo ve „čtyřech knihách“ Konfuciových, dříve již uvedených.

2. **Indové.** Přísné rozdělení lidu v kasty přináší sebou, že jest hlavním úkolem výchovy, aby se naučil každý znáti práva a povinnosti své kasty a zachovával přísně nacvičené obřadnosti. Vyučování účastní se jen příslušníci vyšších tří kast. Příslušníci nejnižší kasty jsou vyloučeni z vyučování. Též dívkám nedostává se vzdělání až na tanečnice a bajadery. Kasta

¹⁾ Srv. Školství v Číně. Napsal Fr. Javůrek. Vychovatel 1906; Fr. B., Čínské školství, „Školník“ 1871; P. M., Vychování dítek v Číně, Bes. Učitel. 1876.

brahminů jest výhradní držitelkou posvátných knih — Véd — a privilegovanou nositelkou veškeré vědy; proto jejímu vyučování věnuje se nejvíce péče. Dvě následující kasty směřují též čísti Vědy, ale jen pod vedením brahminů, pročez vyučování jejich je též obmezeno. Králi dostává se vyučování ve Védách, v soudnictví, v státnictví, v logice, v metafysice a theologii; v hospodářství zemědělském, v obchodnictví atd. Proto jsou v Indii školy dvojího druhu: elementární a vyšší.

V elementární škole učí se dítě čtení, psaní, počtům a mravním průpovědím. Čísti a psátí počínají se učití současně; s počátku píší písmena v písku, později kovovým hrotem na palmových listech, posléze inkoustem na listech platanových. Vyučuje se pod stromy, při špatném počasí pod nějakou kolnou. Je-li žáků více, vyučují žáci pokročilejší žáky mladší a učitel zabývá se jiným oddělením. Učitel požívá veliké vážnosti; jako duchovní otec stojí výše než otec přirozený.

Vyšší školy jsou pro brahmíny; řídí je výlučně brahmíni. Žáci se učí poesii, dějinám, filosofii, matematice, astronomii, lékařství a právnictví. Učebnice jsou psány většinou ve verších a žáci se jim učí na zpaměť. Žák pět roků pouze poslouchá, načež se mu dovoluje, aby vyslovil své myšlenky a pochybnosti před učitelem a účastnil se disputace. Doba studií trvá 12—20 let; v té době bydlí žáci u učitele, ale neplatí ničeho za vyučování. O hmotné zaopatření učitelů jest jinak dobře postaráno. Nejvyšší vyučování brahminů záleží ve čtení Véd, s nímž se smí počítati teprve po předchozím očišťování a jiných obřadech. Jen ten, jehož řeči a srdce jsou čisty a jenž jest vždy pozorný, může mítí plný užitek ze studia Véd. Nejvyšší pobožnost koná ten, kdo čte denně Vědy. Kázeň při vyučování má býti mírná, jen v nejhorších případech smí býti přísná.¹⁾

3. Peršané. Národní sebevědomí Peršanův a bojovný duch jejich dával směr výchově. Mladý Peršan

¹⁾ Fr. B., Indické školství, „Školník“ 1871.

měl vyrůstat ve vědomí, že přísluší k národu, který panuje nad mnohými a bohatými zeměmi a má své panství nejen zachovati, nýbrž ještě rozšiřovati. Proto směřovalo vše ve výchově k tomu, aby se hoch a jinoch tělesně otužoval a vycvičil v udatného vojína. Do 7. roku byla výchova v rukou ženy. Od 7. roku počala veřejná výchova. Ve všech větších městech byla veřejná učiliště, v nichž hoši společně bydlili, požívali jednoduchou stravu, cvičili se v jízdě na koni, v zacházení se zbraní, kopím a lukem, a přidržování byli k pravdomluvnosti, spravedlivosti a sebeovládání. Lhátí platilo za největší hanbu. Učiteli a dozorcí byli mužové starší nad 50 let. Měli býti mládeži ve všem vzory. Poslušnost vůči učitelům a rodičům vyžadovala se velmi přísně. Učilo se též čtení a psaní. Od 10.—15. roku učili kněží modlitbám a svatým naukám. Na to po mnohých obřadech obdržel hoch svatý pás, při čemž slavně sliboval, že bude zachovávat zákony Zoroastrovy. Patnáctým rokem stával se jinochem, odloučil se zcela od rodiny a musil se úplně věnovati vyšším cvičením tělesným a mravním pro službu státu. Dvacátým pátým rokem stal se mužem, bojovníkem a občanem státním a převzal příslušné povinnosti v míru i pro válku. Teprve jako 50letý muž byl těch povinností sprostěn a bylo mu svěřeno vyučování mládeže a dozor na ni.¹⁾

4. Egyptané. S kastovnictvím Egyptanů souvisel rozdíl ve výchově a ve vyučování. Pro kastu kněží a bojovníků byly vědecké vzdělávací ústavy v Thebách, Memfidě a Heliopoli. Žáci byli tu rozděleni ve dvě oddělení: v jednom byli exotikové, kteří nebyli připravováni pro vyšší vědění, ve druhém byli esoterikové, určení pro vyšší vzdělání; do prvního oddělení byli přijímáni též jinoši, kteří byli příslušníky i jiných kast, než kněžské; mezi esoteriky byli přijímáni jen hoši z kněžské kasty. Učebnými předměty byly: jazyk, matematika, geometrie, astronomie, přírodopis, hudba a náboženství. Učiteli byli kněží; byli všestrannými učiteli. Moudrost egyptských kněží byla daleko známa;

¹⁾ Viz Fr. B. ve „Školníku“ 1871 (čl. Peršané).

z daleka přicházeli vědychtiví mužové do Egypta, aby byli zasvěceni do jejich věd. Princové byli vychováni jen od nejschopnějších kněží; směli se stýkati jen s dobře vychovanými syny kněží aspoň dvacetiletými, aby byli vzdáleni všeho neušlechtilého. — Výchova a vyučování ostatních synů národa byly na nízkém stupni. Ale zcela beze škol lid nebyl. Plato vypravuje, že se děti Egypťanův učí hromadně čísti. Počítání bylo zvláště pěstováno a metoda jeho vyučování byla výborná. Též dívkám poskytovalo se vyučování. Hudba a tělocvik nepatřily k elementárním učebním předmětům.¹⁾

ČÁST DRUHÁ.

Výchova řecká.

1. O výchově hellenské v době heroů dočítáme se v básních Homerových. Cíl výchovy vyjadřuje básník ústy vychovatele Achillova v Illiadě (IX., 443) slovy: „Výmluvný býti v slovech a statečný v činech.“ Duševní vzdělání, jež v řeči se projevuje, ustupovalo před tělesným, jež se osvědčuje mužným jednáním. Básník líčí různé závody, v nichž vynikli hrdinové silou a obratností. Hudební umění nebylo v té době neznámo. Ale intelektuelní vzdělání nesahalo výše, než jak toho vyžadoval praktický život. Za to mravně-náboženské vzdělání bylo pečlivě pěstováno. Mládež uměla z paměti výroky moudrých mužův o úctě bohů, stáří, a zvláště rodičů, o sebeovládání a pohostinství. Zvláštních učitelů nebylo ani pro umění gymnastické a hudební; potřebné cvičení konalo se v rodině. Starší, zkušenější muž ochotně byl učitelem jinocha. Ženy nebyly nízko ceněny. Penelopeia, Andromache, Helena požívaly veliké vážnosti. Penelopeia v nepřítomnosti Odysseově spravovala dům. Ale vzdělání žen vyhovovalo jen potřebám domácnosti. Povoláním ženy bylo přísti, tkáti, ofrokyně spravovati, oděv čistiti, děti vychová-

¹⁾ Viz Fr. B., Egypťané a jich vychování. „Školník“ 1871.

vati a dcery poučovati a vésti, aby dovedly zastávati úkol správkyně domácnosti.

Po dorském stěhování (asi 1104—1044) vynikli mezi kmeny hellenskými nejvíce Sparťané a Athénané, kteří zápasili mezi sebou o hegemonii. V obou těchto státech byla značně rozdílná vychovatelská praxe.¹⁾

2. Ve Spartě bylo zákony *Lykurgovými* (dle vzoru kretského sestavenými) pečováno o to, aby Sparťané jednak měli nadvládu nad ostatními kmeny řeckými, jednak aby vrchní třída doriův udržela si v zemi nadvládu nad nižšími třídami perioikův a heilotův. Proto bylo cílem výchovy, v synech Spartiatů vychovati státu zdatné bojovníky.

Novorozeně bylo podrobena šetrnosti a dle tělesného stavu jeho bylo rozhodnuto, má-li býti dále živeno a vychováváno, nebo v bažinách taygetských pohozeno. Od 7. roku opouštěli hoši otcovský dům navždy a byli vychováváni ve společných, státem řízených vychovávacích ústavech k účelům válečným. Starší, u spoluobčanů vážený muž, *paedonom*, měl vrchní dozor na tyto ústavy. K ruce měl pořadatele, kteří vybráni byli rovněž ze svobodných mužův a občanů; ti řídili zvláště tělesná cvičení hochů. Pořadatelé volili si z chovanců pomocníky. Šlo především o to, aby byli hoši otuženi; proto nenosili obuvi, ani pokrývky na hlavě, byli v zimě oblečeni stejně lehce jako v létě, spali na seně neb na slámě, od 15. roku na rákosí, jež si sami přinesli od břehu Euroty. Strava byla silná, ale velmi jednoduchá a skrovná; pověstnou se stala „černá polévka“, nejspíše z krve připravovaná, o níž se říkalo, že ji mohli jísti jen ti, kdo se koupali v Eurotě, t. j. Sparťané. Pro cvik v obelstívání nepřítele směli hoši krásti potraviny; nebyli-li při tom dopadeni, byli pochváleni; pakli však byli dopadeni při domácí neb polní krádeži, měli býti potrestáni na místě, neb oznámeni *paedonomovi*, který je dal potrestati.

¹⁾ Srov. čl. Paedagogové řečtí a římské ve „Škole a Životu“ 1864; též tamtéž v roč. 1865, ve „Sborníku“ 1859 a ve „Školníku“ 1871.

Prvním učebným předmětem byla gymnastika, ale pěstována byla jen k účelům válečným. Hoši se cvičili v běhu, skoku, jízdě na koni, plování, zápasení, házení diskem a oštěpem. Cvičení konali neoděni. Vedle toho byla cvičení krasotaneční. Ale i cvičení v tanci děla se především k účelům vojenským, totiž, aby se hoši cvičili uskočiti, uklouznouti nepříteli. V plné zbroji, dle rytmu hudby, byly cvičeny pohyby útoku a obrany. Tance do kola prováděny k účelům bohoslužebným. Ke gymnastice se pojila hudba. Hoši se učili zpívat i jednotlivě i ve sboru a hráli na kytaru, jednak aby zpěvem a hudbou oslavovali bohy, jednak aby byla rozněcována mysl k udatenství a lásce k vlasti. V písních opěvováno bylo zvláště udatenství v boji. Tónem zpěvným byly přednášeny též mravné průpovědi, jež v paměť byly vštěpovány. — Čtení a psaní nebylo sice ve Spartě neznámo, ale Sparťané necenili jich vysoko; pro praktickou potřebu výše bylo ceněno počítání z hlavy. Řečnické a herecké umění bylo zakázáno. Cit zbožný byl pěstován při četných slavnostech zpěvy a tanci. Vědomostí potřebných nenabývali hoši vyučováním, nýbrž obcováním se zkušenými muži a vlastním pozorováním.

V 18. roce vystupovali hoši z vychovávacích ústavův a cvičili se pak v zacházení se zbraní. Od 20.—30. roku sluli jinochy; bydlili ve zvláštních kasárnách a konali předepsaná tělesná cvičení. — Kázeň byla ve vychovávacích ústavech přísná. Každé opomenutí neb pochybení trestáno bitím nebo bičováním. Aby se hoši naučili snášeti bolesti, byli ve svátek Artemidy na jejím oltáři do krve bičováni. Stávalo prý se při tom, že bičovaní chlapci klesali mrtvi, aniž hlesli. Bezpodmínečná poslušnost a úcta k stáří žádány co nejprísněji. Pokrok v cvičeních gymnastických i hudebních byl předváděn veřejnosti o některých svátcích v zápasech, jež nabývaly rázu hotových bitev.

Dívkám bylo se podrobovati týmž cvičením jako hochům, aby se otužily a mohly se státi zdatnými mátkami.

Spartská výchova vedla nejen k udatnosti, nýbrž až k ukrutnosti; vyšší, ideální snahy v mládeži ne-

mohly se při ní vyvíjeti; proto také Sparťané na poli věd a umění nikterak se nevyznamovali.

3. V **Athénách** dávaly výchově směr zákony **Solonovy** (v VII. stol. př. Kr.).¹⁾ Cílem výchovy byl harmonický vývoj všech sil člověka, tělesných i duševních, zevnější i vnitřní krása, v krásném a silném těle ušlechtilý duch, aby tak z dětí svobodníků, bohatých i chudých, vyrostli státu občané sice též stateční, ale i vzdělaní, nadšení pro vše krásné a dobré.

Otec měl právo pohoditi dítě, jež se mu zdálo neschopným k životu, ale přijal-li dítě do rodiny, byl pak povinen pečovati o jeho vychování. Tato péče připadala v prvních letech dítku matce, kojné a opatrovnici. — Hoch v 7. roce obdržel paedagoga, otroka to, který mu nebyl vlastním učitelem, nýbrž průvodcem a dozorcem. Sedmým rokem počínalo vyučování. Školy byly sice podniky soukromými, ale stály v mnohém ohledu pod dozorem státu, který přispíval též ke stavbě budov školních. Vyučování bylo literární, hudební a gymnastické.

V literárním kursu učil grammatista čtení, psaní a počítání. Za četbu sloužily básně Homerovy, jež tudíž Athéňané znali z větší části do slova. Žáci seděli ve školách na lavicích bez opěradel a beze stolců a psali, tabulku na kolenou držíce, co jim učitel předpisoval, vlastně ryli pisadlem ve vosku, jímž tabulka byla potažena. Počítání pěstováno bylo hlavně na prstech. — Po dokončení tohoto literárního kursu byly děti z nižších tříd přidržovány již ku práci rolnické neb řemeslnické neb při obchodu, děti z vyšších tříd vstupovaly do kursu hudebního.

V hudebním kursu učila se mládež zpívat i hrát zvláště na lyru a kytaru; hra na flétnu pozbyla obliby, protože foukání při ní hyzdí tvář. Při tom dáváno žákům poučení o veršovnictví, rhytmice a melodie, a nacvičeny byly mnohé písně.

V gymnastickém kursu počínalo cvičení asi v 8. roce věku, kdy bylo tělo hochů k tomu již dosti silné. Cílem jeho bylo především vypěstění krásy těla,

¹⁾ O Solonovi viz čl. Fr. B. ve „Školníku“ 1871.

pak též otužení a zdatnost duševní. Cvičení konala se v palaestrách a gymnasiích. Gymnasia byla veřejné budovy, v nichž byly místnosti pro vyučování a pro gymnastická cvičení. Žáci přicházeli do nich ráno přinášeje si potřebné potraviny pro celý den a odcházeli večer. Přicházeli tam též starší mužové, aby hrám tělocvičným přihlíželi; stykem s nimi dostávalo se mládeži příležitostně poučení o rozličných otázkách. Nejznamenitější gymnasia byla Akademie (v sadech severně od Athén), kde vyučoval Plato, a Lykeion (východně od Athén), kde učil Aristoteles.

Kázeň byla přísná jak v rodině, tak ve škole; bylo užíváno trestů tělesných. Též na veřejných místech bylo se mládeží chováti skromně a pokojně. V 18. roce byli hoši prohlášeni za dospělé a vyučování jich bylo dokončeno. Vyššího vzdělání nabývali jinoši, kteří po něm toužili, u sofistů; od nich se učili zákony vykládati, pěkně a obratně se vyjadřovati, řečniti, grammatice, dialektice a filosofii.¹⁾

Od času Alexandra Velikého zřizovány byly v předních městech také školy pro vyšší vzdělání (podobné našim universitám neb akademiím). Nejznamenitější byly v Athénách a v Alexandrii. Vyučování v nich mělo tyto stupně: 1. grammatiku, 2. rhetoriku, 3. dialektiku nebo filosofii, 4. arithmetiku, 5. geometrii, 6. musiku, 7. astronomii, a později přistoupila k tomu ještě filologie. Zvláště byla ceněna rhetorika. Než časem nadešel úpadek jak rhetoriky, tak i gymnastiky přílišným zřetelem ke stránce ozdobné na úkor stránky věcné. Mravní stránka výchovy byla zanedbávána. Stará víra v bohy padla a na místo její nastoupila filosofie, hlavně stoická a epikurejská.

Vzdělání dívků vůbec nedělo se ve školách, nýbrž pouze v domácnosti. Ženy athénské žily v ústraní, v zadní části domu, neobjevovaly se ve veřejnosti; pouze národních slavností účastnily se též dívky. Výchova dívek byla zůstavena matce, od níž se učily

¹⁾ Dr. Jos. Kratochvil, Postavení sofistů v dějinách výchovy, Vychovatelské listy 1905, 98.

domácím pracím, šití, tkaní, předení; zvláště byly cvičeny v tom, co patřilo k okrase zevnějšímu.

4. Vynikajícími theoretiky paedagogickými u Reků byli:

1. **Pythagoras** ze Samu;¹⁾ usadiv se kol r. 520 př. Kr. v Krotoně v jižní Itálii, založil tam ethicko-politický spolek, který měl býti velikou rodinou zbudovanou na harmonii myšlení, cítění a chtění, na vážném životním názoru náboženském a na mravní rovnováze. Spolek měl tři oddělení. V nejnižším oddělení byli ti, kteří chtěli býti přijati do spolku; těm bylo mnoho strádati v příčině spánku a pokrmů, a bylo jim ukázati, že povaha jejich je prosta marnivosti, lakomství a nestřídmosti. Kdo se osvědčil, postoupil do druhého oddělení, v němž mlčky naslouchal přednáškám svého mistra za oponou konaným (exoterikové). Teprve v třetím oddělení stýkali se posluchači (esoterikové) s Pythagorou, nabývali vědomostí matematických, astronomických, filosofických a medicinských, a byli pak též zasvěcováni do tajemství spolku.

Žáci Pythagorovi vedli život společný, řízený pravidly na základě nábožensko-mravním. Den počínal se modlitbou a končil se zpytováním svědomí. Dopoledne bylo věnováno několik hodin studiu, poté byla občerstvující procházka, a před obědem krátké gymnastické cvičení. K obědu byl chléb, med a voda. Víno a maso byly vyloučeny. Odpoledne bylo věnováno záležitostem veřejným a domácím, koupání a náboženským cvičením. Členy spolku pojilo upřímné přátelství. Mladší poslouchali starších, a mistrova autorita rozhodovala vždy (*αὐτὸς ἔφα*).

Ve spisech žáků Pythagorových, v nichž zachována jest jeho filosofie, jsou též mnohé poučky Pythagorovy, pozoruhodné pro theorii vychovávání: Člověk jest od narození nedokonalý a nakloněný ke zlému, zvláště k pýše; vychování má ho očistiti a pomoci dobru k vítězství nad zlem. Posledním cílem výchovy je ctnost, která jest v podstatě harmonie, a to harmonie v individuu, harmonie těla a duše, myšlení a cítění;

¹⁾ Viz čl. Fr. B. ve „Školníku“ 1871.

harmonie v rodině, muže a ženy, rodičův a dětí, sourozenců; harmonie ve státě, mezi představenými a podřízenými; harmonie v poměru člověka k bohům. Prostředky k dosažení tohoto cíle, člověka zušlechťující, jsou: navykání, přátelství a styk se šlechtnými, zvlášť pak vědecké poučování. Cílem veškeré moudrosti jest osvoboditi lidského ducha od jařma žádostivosti a smyslnosti, a přivesti jej k opětnému spojení s božstvem. Mravní výchova má větší cenu než vědecké vzdělání. K mravní výchově přispívá nejvíce náboženství, jež tedy má řídit celý život člověka, od kolébky až do hrobu; umění a vědy mají spolupůsobiti. — Děti mají býti vychovávány v rodině. Rodinný život kladl Pythagoras vysoko. Cena člověka nezáleží jen v jeho významu pro stát, nýbrž vůbec v tom, že může bohy ctíti. — Ženám připisoval veliký vliv nejen na výchovu dětí, nýbrž i na zušlechtění domácího a veřejného života; jsouce též údy spolku, musily ženy osvědčovati lásku, mírnost, trpělivost, manželskou věrnost a moudré vedení dětí.

2. **Sokrates** má vynikající místo nejen v dějinách filosofie, nýbrž i v dějinách vychovatelství. Shromažďoval jinochy, kteří toužili po vyšším filosofickém vzdělání, a zapřádal rozhovory, v nichž je seznamoval s výsledky svého přemýšlení. Na rozdíl od sofistů uděloval vyučování bezplatně. Jeho učitelská činnost byla mnohým nepříjemna, protože nutila k duševnímu namáhání. — Kdo však Sokratovi rozuměli a měli vyšší snahy, přilnuli k němu s láskou a obdivem nejvyšším. Nejznamenitější mužové té doby, Plato, Xenofon, Alkibiades, byli jeho nadšenými žáky. Nepřátelé jeho, sofisté a demokraté, dosáhli však toho, že hlasováním lidu k smrti byl odsouzen. Spisů nezanechal. Jeho život a učení známe z toho, co ve spisech svých o něm podávají jeho žáci, Plato a Xenofon, a Platonův žák Aristoteles.

Při vyučování žákův užíval metody, jež po něm nazývá se sokratickou. Vycházel od náhledu, že mnohé z toho, co věděti se domníváme, jest nesprávné, že však nevědomky v sobě nosíme pravdu, ježto ona v nás je jako v dřímotě a může býti otázkami vyvo-

lána do vědomí. Proto se snažil v rozhovoru úvahami, námitkami a obratnými otázkami jiné přivést k tomu, aby si uvědomili, že nemají správných náhledův, a zatloužili po pravém poznání. Tato část jeho počínání zove se negativní stránka sokratiky, nebo též, protože zřídka se to dělo bez jemného výsměšku, sokratická ironie. Když blud byl podvrácen, počala pozitivní činnost Sokratova. Tu bylo úkolem přivést rozhovorem k tomu, aby hledaná pravda se objevila ve vědomí jako sama sebou. Postupnými otázkami uměl Sokrates vésti žáka, že nalézal si sám poznatek, k němuž byl veden. Sokrates vycházel při tom od jednotlivých představ, od nahodilých událostí, připojil otázku, použil odpovědi k nové otázce, až stálým rozčleňováním jednotlivého anebo srovnáváním s něčím podobným nalezen byl obecný pojem nebo obecná poučka. Užíval hlavně indukce a analogie. Cílem byla správná definice. Živostí, pochopitelností, podobnostvými, příslovími a citáty z básníků zcela upoutával pozornost svých žáků.¹⁾

Sokrates může býti vzorem učitelům a vychovatelům svou láskou k žákům, opravdovou snahou po vědění vlastním a poučení jiných, nezištnou a neúnavnou prací o mravní povznesení mládeže a souhlasem vlastního života s učením. — Platí za zakladatele indukčního a analytického postupu při vyučování a heuristické formy vyučovací. Ale jeho formy nelze v našich školách zcela užívat. Chtěli učiti spíše myšlení a jednání, než vědění, a jeho ironie nemohou užívat všichni učitelé, ani jí nelze užívat přede všemi žáky. Četné otázky rozlišovací a dvojité nelze uvést v souhlas s dnešní didaktikou, a jeho domněnka, že všechno učení jest jen vzpomínání, nemůže obstát před dnešní psychologí.²⁾

3. **Plato** byl od 20. roku svého horlivým žákem Sokratovým až do jeho smrti. Později, vrátiv se s cest, založil filosofickou školu na místě zvaném Akademie,

¹⁾ Viz též : Dr. Jos. Kachník, Dějiny filosofie. Vzdělávací knihovna katolická, svaz. XXXIII., 1904, str. 34.

²⁾ O Sokratovi viz též čl. Fr. B. ve „Školníku“ 1871 ; J. Durdíka v „Bes. Učit.“ 1876 a j.

kdež vyučoval své žáky bezplatně. Z četných jeho spisů jest pro vychovatelství nejdůležitější *Πολιτεία*, v němž podává ideál státu bez ohledu na dané poměry, a *Νόμοι*, v němž líčí „druhý nejlepší“ stát, přizpůsobený státním poměrům Řecka. — Dle Platona jest hlavní věcí blaho státu; soukromé zájmy musí ustoupiti zájmům státu; jednotlivý člověk má cenu jen potud, pokud jest údem tohoto státu. Výchova musí býti úplně ve službě státu. Stát jest ústavem vychovávacím; péče o výchovu jest jeho nejdůležitějším úkolem. Stát rozhoduje o uzavírání sňatku, zřizuje ústavy vychovávací, vydává zákony o výchově, předpisuje hry mládeže i učivo. Chovanci mají býti hoši i dívky vyšších stavů, otroci nemají osobních práv, řemeslníci jsou jen ke službě vyšším stavům.

Dobu vzdělání dělí na pět period. V první periodě (do třetího roku) doporučí mírný pohyb na čerstvém vzduchu v zájmu tělesného vývoje. Vzhledem k duševnímu vývoji v té době jest třeba veliké opatrnosti, protože děti v té době vše hluboko vnímají. V druhé periodě (od 3.—6.r.) dovoluje hochům i dívkám hry jejich věku přiměřené, jimiž možno dáti náklonnostem dětí určitý směr k jejich budoucímu povolání a vytváří se jimi též povaha. Duševnímu vzdělání v té době slouží bajky. Ethická výchova spočívá na autoritě učitelově, jež má základ v převaze učitelově osobní, duševní a mravní. Stud a ctižálost mají býti buzeny, protože jsou nejlepšími prostředky, aby se zlo zamezilo. Tělesné trestání dovoleno jen za přestupky zákona výchovného a za neúctu ke stáří. Hoši i dívky mají býti vychovávány společně ve zvláštních ústavech. — V třetí periodě (od 7.—9. roku) počíná vyučování gymnastice; má to býti cvičení těla i duše, a cílem nemá býti jen krása a síla těla, nýbrž též ctnost, strídmosti, zdrželivosti, udatnosti a duševní ušlechtilost. Gymnastika záleží ze zápasu a tance. Hoši mají býti vyučováni odděleně od dívek, ale obě pohlaví stejným způsobem. — Ve čtvrté periodě (od 10.—16. r.) přistupuje ku vzdělání gymnastickému vzdělání musické. Čtení má počíti poznáváním písmen zrakem i sluchem, a tu již má býti cvičeno myšlení.

Při psaní doporučuje se rozvaha, jen lepším talentům dovolí se rychlejší postup. Následuje čtení básní a memorování jich, ale ne mnoho, a mají býti naučeny jen hymny o bozích a dobrých lidech, neboť sladká, libezná múza změkčuje povahu, budí smyslnost a dráždí k nevhodnému napodobení. Homer, byť i byl největším básníkem, přece není četbou vhodnou mládeži. Prvními vědami jsou arithmetika, geometrie a astronomie, protože mají význam pro život praktický a jsou nejlepší přípravnou školou pro filosofii, učíce nalézati věčné zákony života. — Hudba ve vlastním smyslu jest nutným prostředkem vychovávacím a vyučovacím od 14. až do 16. roku, ne však pro zábavu, nýbrž aby správně napodobeno bylo dobro a krásno. Melodie mají býti jen vážné, prosté vášnivého neklidu, budící odvahu a statečnost. Proto má býti svěřeno skládání písní jen mužům, kteří přestoupili 50. rok věku. — V páté periodě (od 16. — 18. r.) děje se vzdělání filosofické, jehož jsou schopny jen ty povahy, které touží po moudrosti v celém jejím rozsahu a mají nenasytnou učelivost.

Platonovo vychovatelství jest spojením paedagogiky spartské a athénské; jest to nepřirozené a násilné potlačení individuality, odstranění osobní a politické svobody v zájmu společnosti; jest to harmonické vzdělání Athéňanů v absolutním státě spartánském. Správně pojal Plato cíl výchovy a ukázal prostředky a cesty k němu, ale schází myšlenka o jednotě pokolení lidského a o jednom posledním cíli všech lidí, princip jednoho Boha a osobní zodpovědnosti jednotlivého člověka — momenty to, jež nemohou býti nahrazeny ani nejbohatším vzděláním vědeckým.¹⁾

4. **Aristoteles** v 18. roce stal se žákem Platónovým a zůstal jím do jeho smrti. Král Filip Makedonský učinil ho (r. 342) vychovatelem svého syna Alexandra, po jehož nastoupení na trůn vrátil se Aristoteles do Athén a v lyceu vyučoval své žáky procházeje se

¹⁾ Viz čl. v „Poslu z Budče“ 1850; Fr. B. ve „Školníku“ 1871; E. Koliha v „Národní Škole“ 1871, a j.

s nimi (odtud pojmenování peripatetikové). Paedagogické nauky jeho jsou obsaženy zvláště v jeho osmi knihách o politice.

Cílem výchovy jest blaženost, t. j. dokonalá činnost v dokonalém životě. Proto jest nejvyšším úkolem státu podporovati ctnosti a zamezovati nepravosti. Záleží tudíž mnoho na výchově dobrých občanů. Rodina byla dříve než stát, pročez musí stát ponechati rodině její práva. Aristoteles dovoluje odložití částky normálně nevyvinuté. — Vychovávací prostředky jsou: příroda, navykání a poučování. Navykání má počítati co nejdříve a má připravovati duši pro naučení mravní, jako se připravuje pole, prve než se zasívá slmě. Když jest mysl již nakloněna k dobru, může prospívati naučení mravní, a teprve když je již dobrý návyk, mají zásady účinek zušlechťující; vždy však má býti výchova jen doplňkem přírody. — Doba výchovy dělí se na tři období: do 7. roku, do 14. roku, do 21. roku. V první periodě do 7. roku musí býti pečováno o tělesný vývoj účelnou výživou (pokrmý mléčné, ne víno), pohybem a otužováním; o duševní hrami a povídkami; o mravní vzdalování všeho pohoršlivého a ohyzdného. — V druhé periodě (od 7.—14. roku) počíná vyučování, a to čtení, psaní a gymnastika. — V třetí periodě (od 14.—21. roku) v prvních třech letech pěstuje se musika, pak vědecké vyučování, jež zahrnuje grammatiku, rhetoriku, kreslířské umění, dialektiku a filosofii. Matematika ustupuje, poněvadž nemá zření k dobru neb zlu, a krásna zvlášť nepodporuje. Hlavní váha se klade na **m o m e n t m r a v n í**. Bez mravního vzdělání jest člověk nejdivočejší mezi tvory a předností svých bude zneužívati ke zlu. Proto musí býti mládež vychovávána ke statečnosti, mírnosti, studu, poslušnosti, přátelství a spravedlivosti.

Jako praktický vychovatel Aristoteles dobře se osvědčil; vychoval Alexandra Vel., který, nehledíc k rozličným poblouzením pozdějším, vynikal nad jiné dobyvatele šlechtitou myslí, čistotou mravní, lidskostí a vzděláním. Aristoteles mocně působil v lyceu na své žáky; pozdějším pokolením na východě i na západě

byl po mnohá staletí učitelem svou logikou a indukční methodou ve spisech přírodovědeckých.¹⁾

5. **Plutarchovi** připisuje se pojednání „o výchově dětí“, v němž cení velice dobrou výchovu a vědu, jakož i úřad vychovatele. Zdůrazňuje pěstování pravdy-milovnosti, mírnosti, shovívavosti, oceňuje význam dobrého příkladu pro výchovu; jen ctnostný život může mítí zdatné potomstvo.²⁾

ČÁST TŘETÍ.

Výchova římská.

Ve výchově římské, jako vůbec v dějinách římských, jest rozeznávati dvě podstatně rozdílná období.³⁾

1. V prvním období, skoro až ke konci II. punské války (— 200 př. Kr.), byla moc Římanů ještě malá, mravy jejich byly jednoduché, a tomu odpovídala také výchova. Otec měl skoro neobmezenou moc nad dětmi; mohl dítě po narození buď přijmouti nebo zavrhnouti. Pohoditi dítě bylo dovoleno, ale mělo se tak naložiti jen s dítětem slabým a hned v prvních třech dnech po narození. Příslušníci rodiny vzývali bohyni Levanu (levare = zvednouti), aby otec dítě k nohám jeho položené zvedl a tak do rodiny přijal. I dále měl otec v moci život dítěte; směl je také prodati do otroctví. — První výchova dítěte připadla matce. Římanky hledaly svou slávu v řízení domácnosti a výchově dětí. Zdární synové a zdárné dcery platili za největší klenot. — Dospívajícího syna ujal se otec a vychovával ho slovem i příkladem ke ctnostem, jež byly ozdobou Římana: mužnosti, mírnosti a náboženské svědomitosti. Učil ho čtení a psaní,

¹⁾ Srov. o něm čl. ve „Školníku“ 1871; ve „Škole a Životě“ 1866 atd. Spisy jeho do češtiny výborně přeložil Dr. Pavel Vychodil.

²⁾ Dr. Rud. Horský, *Názory Plutarchovy o vychování dítek*. Vychovatel 1889, 56.

³⁾ Viz „Sborník“ 1860; „Škola a Život“ 1865; „Školník“ 1871; F. O. Novotný ve „Škole a Životu“ 1874.

jízdě na koni a plování, gymnastice a zacházení se zbraní, znalosti zákonů dvanácti desk a písním o hrdinských činech předků. Později svěřován byl hoch spolehlivému otrokovi, „paedagogovi“, který však mu nebyl učitelem, nýbrž pouze průvodčím a strážcem. — Záhy též učitelé z povolání jako domácí učitelé učili děti čísti, psát a počítati. Čteny a memorovány byly zákony dvanácti desk a bajky aesopské. Psalo se jako u Řeků pisadlem (stilus) na voskovaných tabulkách. Počítalo se na prstech a pomocí prkna počítacího (abacus). Geometrie nebyla oblíbena. S dějinami národními seznamovali se hoši z vypravování rodičů, z národních slavností a vlasteneckých písní.

Od V. století př. Kr. byly již také školy soukromé, obyčejně na křižovatkách (trivium — odkudž později nižší školy byly zvány triviálními). Žáci se učili nasloucháním a nazíráním, neboť knih nebylo. Kázeň byla přísná. Hudba nebyla ve vážnosti. Umění a filosofie nezdály se přinášeti praktického užitku a proto se jim nevěnovala zvláštní péče. Výmluvnost ceněna byla, jen pokud byla prostředkem získati lid a nabýti tak vlivu na státní záležitosti. — Patnáctým rokem končila se výchova hocha. Před domácím oltářem odkládal jinoch togu chlapeckou (toga praetexta) a obdržel na foru bílou togu muže (toga virilis). Pak nastalo cvičení ve zbraní a plování. Těchto gymnastických cvičení účelem nebylo zjednat krásu těla, nýbrž sílu těla a zdatnost vojenskou. Vedle udatnosti pěstovala se u jinocha zvláště skromnost. Platilo za provinění hodné trestu smrti, nepovstal-li jinoch před šedivou hlavou. — V 17. roce buď vstoupil mladý Říman do vojska a připravoval se ke službě důstojnické, nebo k některému veřejnému úřadu, nebo se věnoval obchodu neb řemeslu. — Výchova dívek byla úkolem matčiným; cílem jejím byla ukázněnost a domácí ctnosti. Dívky se učily přísti, tkáti, šíti a jiným ručním pracím. Ale účastnily se též tělesného výcviku (plování) a vyučování na školách.

2. Znenáhla vnikalo do Itálie z Řecka vzdělání i mravy, zvláště po dobytí Tarentu (272 př. Kr.) a Korintu (146 př. Kr.). To změnilo výchovu

mládeže římské podstatně, ale ne prospěšně. Cizí vzdělání přicházelo do módy, jmenovitě v předních rodinách. Římští jinoši měli učitele z Řecka, četli a studovali knihy řeckých spisovatelův, ale ssáli do sebe i řeckou mravní zkaženost. Od té doby byly školy trojího druhu: 1. písarské školy (ludi magistri), v nichž se učilo čtení (methodou slabikovací), psaní, počítání a praktické geometrii, v době císařů též kreslení a hudbě; 2. školy grammatiků (grammatici) neb literátů (literati), (střední školy), v nichž se probírala grammatika, literatura, později též matematika a filosofie; k četbě užívalo se klassiků řeckých i latinských; Cicerona učili se žáci nazpaměť; 3. školy řečnické sloužily dalšímu vzdělání ve filosofii, řečnictví a právnictví; jinoši učili se tu jazyku řeckému, napodobili řecké autory, cvičili se ve volné přednášce. Aby dovršili svého vzdělání, ubírali se římsští jinoši do ciziny na proslulé školy, jaké byly v Athénách, v Alexandrii a j. — Postavení učitelů bylo s počátku nedůstojné (odtud pořekadlo: Quem dii oderunt, paedagogum fecerunt). Povolání učitelskému věnovaly se často osoby, jež se v jiném povolání neosvědčily. Caesar udělil učitelům právo občanské. Vespasian dal rhetorům vypláceti služné ze státní pokladny, Hadrian jim povolil výslužné. Diokletian upravil služné učitelů v celé říši a Konstantin připojil k výsadě immunity a státnímu platu ještě výsadu vlastního soudnictví.

Čím více rostla moc republiky a císařství a přibývalo bohatství občanů, tím větší byl úpadek mravní. Bezuzdnost luzy, hrabivost orgánů vládních, všeobecná rozmařilost a změkčilost, a na druhé straně ukrutství (zápasy gladiátorů) stále více otupovaly cit mravní. Stará kázeň a umírněnost ustupovaly výstřednostem všeho druhu. V takových poměrech trpěla výchova mládeže velice; byla ponechávána řeckým otrokům, kteří učili řeckému jazyku a řeckým mravům a seznamovali mládež se svými neřestmi, aby vyhověli její smyslnosti a jí se zalíbili. Právem mohlo se říci, že paedagogové zničili římský stát.

3. V době, kdy se počal již jevit mravní úpadek, věnovali jistí spisovatelé římsští pozornost též vychovávání.

Marcus Tullius Cicero ve spisech: *De re publica*, *De legibus*, *De officiis* vyslovil mnohé pozoruhodné myšlenky o vychovávání a vyučování.

„Výchova jest zdokonalením vloh přírodou propůjčených a jest tím potřebnější, že člověk zaujímá nejvyšší místo na stupnici v přírodě nám známé, a že vysoké přednosti ducha a v nich rozum, o nějž se opírá ctnost, vyžadují pečlivého ošetřování. Ve zdokonalování těchto nejvyšších a nejušlechtilejších činností ducha jest cíl nejvyššího dobra.“ — „Při čilé vnímavosti a veliké živosti dětské mysli má okolí dítěte tím větší důležitost a tím trvalejší následky, jmenovitě pro správnost neb nesprávnost řeči a výrazu.“ — „Jaký větší a lepší dar můžeme státu dát, než když mládež poučujeme.“ — „Upevnění náboženství udržuje stát nejvíce. Občané musí mít od počátku přesvědčení, že bohové jsou pány a řediteli všeho, že si získali největší zásluhy o pokolení lidské a že znají činy, myšlenky i city každého člověka. Jsou-li takové zásady vštípeny rozumu, nezůstane uzavřen užitečným a pravým náhledům, a člověk, poznávaje Boží moudrost v řádu světovém, bude uchráněn pošetilého počínání, jakož i boje se božských trestů, bude prost opovázlivosti a pýchy.“ — „Všelike trestání, ať se děje slovy neb skutky, má býti prosto všeho potupného; trest musí býti přiměřený vině a ve stejných případech vždy stejný; nesmí zůstat bez trestu týž přestupek u jednoho, u druhého pak přísně býti kárán. Proto jest třeba varovati se ve hněvu trestati.“ — „*Studia* (7 umění) poskytují potravu mládeži, požitky v stáří, jsou ozdobou ve štěstí, útočištěm a útěchou v neštěstí, působí nám radost v tiché domácnosti, venku nejsou nám břemenem, přenocují s námi, jdou s námi přes nivy a na cesty.“

Lucius Aeneas Seneka (1—65 po Kr.), učitel Neronův, ve svých listech uložil paedagogické a ethické myšlenky. Otázku: „Co jest nejskvělejší v lidském životě?“ zodpovídal takto:

„Ne loďstvem moře naplňovati, ne na pobřežích moře vlajky vztyčovati, ne k potlačení jiných oceán kříž na kříž projeti a nové země hledati, nýbrž nabýti duchovního zraku a dobytí největšího vítězství: vlády nad nepravostí, přijmouti vše, cokoliv se stane, jako bys byl chtěl, aby se to stalo, nevpuštění do srdce zlé myšlenky, pozvedati k nebi čisté ruce, přát si, co si může člověk přát bez odporu — dobré srdce.“ „Úcta k božstvu musí nás provázeti celým životem. Již rád vnější přírody, v němž není nic bezúčelného, ukazuje na božský život, který se dá všude zjistiti. Bez božstva nemůže se nikdo stát ctnostným člověkem.“ — „Zacházení s jednotlivcem musí se řídit jeho individualitou.“ — „Především musí učitel prožívat před chovancem sám svou nauku. Ovoce výchovy jest vychování samho, pokračování výchovy děje se sebevýchovou, jež vede posléze v náruč moudrosti, která teprv učí užívati

řádně života; jeden den mudrcův znamená více, než nejdelší život nevědomcův.“ „Nezáleží na tom, kolik knih máš, nýbrž jak dobré. Určitá četba prospívá, rozmanitá baví. Kdo chce přijíti k svému cíli, musí se dáti jednou cestou, ne o mnohé zavaditi.“

Non scholae, sed vitae discimus. Longum est iter per praecepta, breve et efficax per exempla. Naturam mutare difficile.

3. **M a r c u s F a b i u s Q u i n t i l i a n u s** (38 – 120 po Kr.), rodilý Španěl, nabytý vzdělání v Římě a působil tam dlouho jako veřejný učitel řečnictví a vychovatel synů císaře Domitiana. Jeho hlavní paedagogické dílo jest: *Institutio oratoria*, z jehož 12 knih je pro paedagogiku důležitá první a druhá. V první knize vypisuje vedení a ošetřování dítky od prvního vnímání až k počátku vyučování, ve druhé knize líčí vlastnosti a povinnosti učitele.

„S dětmi má se jednati vždy shovívavě. Ale i shovívavost musí míti meze. Je-li jí málo, vzniká nenávisť proti vědění; je-li jí mnoho, vede to k lenosti. — Tělesného trestání nemá se nikdy užívati. Bití zavedla jen nedbalost učitelova. Rány dávati jest otrocké a odporné počínání. Kdo se nedá polepsiti slovy, ten zatvrzuje se ranami. — Jest bludným náhled, že pro počátek jest i prostřední učitel dosti dobrý; naopak jest třeba, aby hledán byl hned pro počátek nejlepší učitel.

Vychovatel a učitel měj k svým chovancům srdce otcovské; ať pováží, že zastupuje místo těch, kteří mu odevzdali děti. Sám neměj žádných chyb a netrp žádných. Jeho vážnost neodstrašuj, jeho laskavost neuvolňuj, aby z oné nevzešla nenávisť, z této pohrdání. Nemluv o ničem tak často, jako o tom, co jest slušné a mravné!“

Odpovídaje na otázku, zdali jest prospěšnější vyučovati děti doma, nebo ve škole, vyvrací obratně důvody uváděné pro vyučování domácích a odůvodňuje správně vyučování školní. — Quintilian jest první Říman, který zbudoval úplnou soustavu vychovávání. Měl veliký význam pro paedagogiku ve věku středním i novém. Sv. Augustin prodělal jeho vyučovací postup a ve školách klášterních a kathedrálních byly uplatňovány jeho názory paedagogické i didaktické. V XV. století humanisté čerpali hojně z jeho knih; z něho vzal Jan Gerson třináct naučení o povinnostech učitele; též Ludvík Vives a Erasmus Rotterdamský psali z něho čerpajíce.

Zmínky zaslouží též někteří římscí básníci: Satirik Junius Juvenalis v 10. satíře kárá rodiče, kteří se příliš málo starají o děti; nemají modliti se k nebi pro ně o bohatství, ani o čestná místa, ani o slávu válečnou, ani o dlouhý život neb krásu tělesnou, nýbrž „*orandum est, ut sit mens sana in corpore sano*“ etc. Ve 14. satíře vytýká rodičům, že jsou sami vinni, jsou-li jejich děti nezdárné, kazíce je svým nedobrým příkladem, načež nabádá: „*maxima debetur puero reverentia*“ etc. Horác († r. 8 před Kr.) vyslovil „*Carpe diem*“ a neschvaloval „*jurare in verba magistri*“. — Ovidiovy († r. 17 po Kr.) jsou verše: *Nititur in vitium cupimusque semper negata*. — *Principiis obsta; sero medicina paratur, dum mala per longas convaluere moras. Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*. — *Gutta cavat lapidem*.

Plinia Mladšího († r. 113 po Kr.) jest výrok: *Non multa, sed multum*.

Přehlížíme-li vychovávání a vzdělávání u pohanstva, shledáváme, že světlými jejich stránkami byly harmonické pěstění těla i ducha ke kráse a dobrotě, snaha po ctnosti jako hlavní cíl výchovy, výchova člověka v dobrého občana a spojení vědění s praktickými potřebami. Na úkor výchově bylo mnohobožství, nízké postavení ženy a otroctví. Pohanství, nemajíc pojmu jednoho pravého Boha, neznalo ani jednoho pravého cíle každého člověka, a nehledalo cíle člověka výše než v pozemském životě. Bohové pohanští byli jen povýšení lidé; někteří nebyli bez chyb a vášní, a mohli tudíž lidé omlouvatí své špatné jednání poukazováním na příklad bohů. Mravnost byla tedy bez pevného základu. — Žena byla téměř jen otrokyní a proto nemohla uplatňovati vliv, který matka při výchově dítěte vykonáváti dovede. Blahodárný vliv matky v rodině byl ještě méně možný tam, kde panovalo mnohoženství, jež rodinu trhalo v části stojící proti sobě žárlivě a nepřátelsky. — Otroctví působilo, že veliká část lidské společnosti byla vyloučena z vychovávání a vzdělávání buď zcela neb z větší části. — Právo osobnosti, idea všeobecné lásky k bližnímu nepřišly k platnosti v pohanství,

protože byl neznám původ, cíl a jednota lidského pokolení, podstata Boha a jeho poměr k člověku. Všeobecnost vzdělávání byla možna teprve na půdě křesťanství.¹⁾

ČÁST ČTVRTÁ.

Výchova židovská.

1. Židé zaujímají zvláštní místo mezi národy světa. Veškeren život národa spočíval na základě náboženském. Víra v jednoho Boha, stvořitele a správce světa, dárce zákona, krále státu Božího, působila blahodárně na všechno smýšlení a jednání, na život soukromý i veřejný, a tudíž i na vychovávání. Náboženství vytklo výchově za cíl spravedlnost, za prostředky věrné zachovávání přikázání Božích, za vzor dokonalost Boží, za odměnu zalíbení a zaslíbení Hospodinova. Tato víra posvětila život rodinný. Manželství mělo původ v ustanovení Božím v ráji. Nezůstalo sice v původní čistotě, ale mnohoženství bylo přece jen řídké a rozluka manželská byla znesnadněna mnohými překážkami.

O t e c byl hlavou rodiny; přesná poslušnost otce byla povinností všech příslušníků rodiny.

Ž e n a měla postavení důstojnější než u kteréhokoliv jiného národa; nebyla otrokyní, nýbrž pomocnicí manželovou. Matce náležela táž úcta jako otci. „Cti otce svého i matku svou.“ „Kdo by proklínal otce svého neb matku, smrtí ať umře“ (Ex. 21, 17). Starý Tobiáš napomíná syna svého: „Cti matku svou, pokud jest živa.“

Děti byly považovány za dar Boží. „Anna modlila se, řkouc: Hospodine zástupů, jestliže rozpomeň se na mne — a dáš služebnici své plod pohlaví mužského . .“ (I. Král 1, 11). Četné potomstvo považováno bylo za zvláštní požehnání Hospodina, bez-

¹⁾ Viz též: Dítě za doby pohanství, přel. B. Hakl. Vychov. 1885, 226.

dětnost však za neštěstí a hanbu. — Pohazovati děti nebo je usmrcovati v žádném případě nebylo dovoleno, ale péče o ně a vychovávání jich bylo náboženskou povinností rodičů.

Stát židovský měl králem Boha (theokratie). Bůh dával zákony a dozíral, jak jsou zachovávány, označoval svůj poměr k národu israelskému jako poměr otce k synovi neb k rodině, pečoval o blaho národa tělesné i duchovní, a proto dal též řadu předpisů pro vychovávání dětí.

Cíl židovské výchovy vyjadřují slova v Genesi 17, 1: „Chod' přede mnou a buď dokonalý“, a v Deuteronomiu 6, 4: „Miluj Hospodina, Boha svého, celým srdcem svým, vší duší svou a vší silou svou.“ Otci se ukládá (Sir. 30, 2): „Uč syna svého a pracuj na něm, abys mrzkostí jeho uražen nebyl.“ „Kdo cvičí syna svého, bude chválen z něho a mezi domácími chlubití se bude jím“ (Sir. 30, 13). Israelský vychovatel jest poučen, že jsou v dítěti zlé náklonnosti. (Přisl. 22, 15): „Bláznovství přivázáno jest k srdci pacholete, ale metla kázně vyžene je.“ Vychovávací prostředky jsou: poučování („Tato slova, kterými ti dnes přikazuji, nechť zůstanou v srdci tvém, vypravuj je synům svým.“ Deut. 6, 7), navykání („Jak chlapec navykne, neustane od toho, když jest stár.“ Přisl. 22, 1), a kázeň („Neodjímej od pacholete kázně: neboť budeš-li je mrskati metlou, neumře.“ Přisl. 52, 1; „Kdo šetří metly, nenávidí syna svého, ale kdo ho miluje, včas jej tresce“. Přisl. 13. 24).¹⁾

Poučování záleželo hlavně z vypravování o velikých činech Božích v dobách minulých, ze vštípení v paměť Božích přikázání, vysvětlení významu obětí a obřadů. Prací od mládí a příkladem rodičů byly děti navykány zachovávatí předpisy zákona. Kázeň byla vážná a přísná („ohýbej šíji synovu, pokud jest mlád“). Že lid israelský uměl čísti, dosvědčují nápisy na dveřích, na řemíncích modlitebních a j., jež by jinak neměly smyslu. Cítankou výbornou bylo mládeži Písmo

¹⁾ Písmo sv. Starého zákona citováno dle překladu Hejčlova, pokud již vyšel; jinak dle vydání Bible české z r. 1888.

sv. Psaní neuvádí Písmo sv. jako předmět domácího vyučování, ale jest jisto, že učeno mu bylo vůbec a zvláště v rodinách levitských; potvrzují to podpisy svědků na smlouvách, vystavování listu, jímž manžel propouštěl manželku, a zmínky o nástrojích ku psaní potřebných (tabulka, rydlo, kalamář a j.). Zpěv a hudba byly pečlivě pěstovány; četné písně a rozmanité hudební nástroje jsou toho dokladem. Bohoslužba byla provázena zpěvem a hudbou. — O tělesných cvičeních není zmínky. Dospělejší hoši věnovali se rolnictví, pastýřství neb řemeslu otcovu. — Dívky účastnily se náboženského vyučování, ale zřídka se učily čísti a psáti. Do provdání zůstávaly u matky, jež pečovala o to, aby se vyznaly ve správě domácnosti, a učila je přísti, tkáti, zhotovovati oděv a připravovati pokrmy. Učily se též zpěvu a rytmickým pohybům, aby při slavnosti přispívaly k oslavě Hospodinově. Otcí bylo ponecháno, chtěl-li dáti syna vyučovati též od jiných osob. Toto vyučování obstarávali kněží a levité, kteří již pro zastávání svého úřadu musili si osvojit více vědomostí.

Veřejných škol pro děti nebylo. Ani školy prorocké, vzniklé v době Samuelově, nebyly vlastně ústavy pro vzdělání nastávajících proroků, nýbrž byla to semeniště theokratického ducha, v nichž se sdělovaly jinochům příležitostným poučováním vědomosti a dovednosti v hudbě, zpěvu, vědách přírodních a lékařství, jež pak tito v lidu rozšiřující, přispívali k jeho vzdělání, aniž tím vykonávali vlastní úřad učitelský. Tyto školy prorocké přestaly v době po zajetí.

Po návratu ze zajetí byly zřizovány ve všech větších místech synagogy, v nichž v sobotu a ve svátky byl čten a vykládán zákon, tak že byly modlitebnami i školami. V Jerusalemě, později též v Caesarei a v Alexandrii vynikly vyšší ústavy pro vzdělání zákoníků, nazývané školami rabínskými, poněvadž jejich učitelé užívali titulu rabbi (mistr), nebo též farisejskými. Škola farisejská v Jerusalemě byla za Hillela v největším rozkvětu, majíc na 1000 žáků. Žáky jejími byli též apoštol Pavel, Barnabáš, Josef Flavius.

2. Zkázou Jerusalema v chrámu ztratili Židé středisko své náboženské i národní jednoty. Aby dospívající mládež byla se zákonem seznamována a dle jeho zásad vychovávána, bylo tím více potřebí škol. Proto věřící mužové pečovali o zřizování škol.

Jochanan, předseda velerady, který prchl z obleženého Jerusalema, vyžádal si později od Tita milost, aby směl založit novou školu v Jamnii, novém sídle velerady. Kromě ní byly pak zřízeny školy ještě v Tiberiadě, Lyddě, Caesarei a jinde. Působili na nich dobří učitelé horlivě, i když za císaře Hadriana bylo vyučování takové zakázáno. (Rabbi Akiba.) Ve školách těch pečovalo se o to, aby text svatých knih byl zachován neporušený, zákon byl vysvětlován, v právních případech bylo rozhodováno a staré tradice byly sebrány. Okolo r. 200 po Kr. uložil rabbi Jehuda sebraný materiál v mišnu; jednání palestinských škol o mišně byla na počátku IV. století sestavena v gemaru. Mišna a gemara spojeny jsou v jerusalemský talmud. Ale větší vážnosti nabyl babylonský talmud (dokončený okolo r. 500 po Kr.), který obsahuje mišnu s výsledky badání, konaných na školách babylonských. Ač není učebnicí, stal se později základem náboženského vyučování ve školách vyšších a částečně i ve školách obecných. Jsou v něm též cenné paedagogické texty, na př. o důstojnosti, vlastnostech a povinnostech učitele, o chování žáků k učiteli, o důležitosti vyučování a jeho významu pro výchovu, o zacházení se žáky, o methodě vyučování a udržování kázně.

Pod vládou mohamedánskou, když přestal odpor Židů proti ní, nebylo Židům překáženo v zachovávání náboženských obyčejů. Židé sbližovali se vždy více s Mohamedány, někteří dosáhli na dvorech kalifů vyšších míst jako astrologové neb lékaři. Působením arabské vědy nastala též změna v duchu židovských škol; nezabývaly se pouze badáním o zákoně, nýbrž věnovaly se horlivě světským vědám Arabů, mathematice, astronomii, přírodovědě a filosofii. Tato nová židovská vzdělanost rozkvetla nejvíce ve Španělsku (v Granadě a Kordově), kde Ibn Esra v XII.

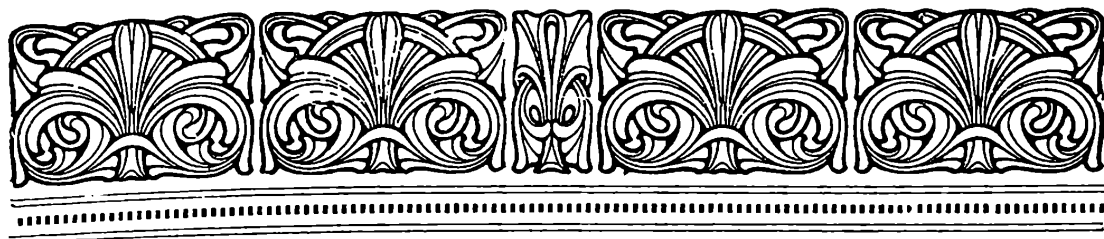
století velice vynikl, a jeho žák Moses Maimonides († 1204) dal židovskéologii filosofický základ. Vedle tradičního výkladu zákona hleděl se uplatnit i mýstický (pěstovaný sektou karaitů, v VIII. století na východě vzniklou) a mýsticko-symbolistický (kabbalistický); tyto tři směry trvají podnes.

Přednosti výchovy u Israelitů záležejí v nábožensko-mravním rázu výchovy a uznávání důstojnosti člověka. Vadnými stránkami jejími jsou zanedbávání vědeckého a estetického vzdělání, zachovávání zákona zhusta jen vnější, přílišné zdůrazňování bázně z Boha místo lásky k němu, nedostatečné duševní vzdělávání dívek. Otroci byli také tu od vzdělávání vyloučeni, a postavení ženy nebylo ještě náležité.

DÍL II.

Dějiny vychovatelství po Kristu.

ČÁST PRVÁ.

Výchova starokřesťanská.

1. Ježíš Kristus, zakladatel křesťanské výchovy.

Ježíš Kristus, zakladatel křesťanství, jest též zakladatelem nové paedagogiky. Božský Spasitel jest v nejlepším smyslu učitelem, knězem, pastýřem, a v této trojí vlastnosti vychovatelem člověčenstva. Jest bohochlověk a jako takový jest nejdokonalejším vychovatelem a učitelem. „Pouhý člověk nemůže býti dokonalým učitelem, neboť se nemůže povznést na nejvyšší stupeň ctnosti a nemůže zůstatí prost všech chyb, jejichž kořeny jsou v nitru jeho. Proto jsme potřebovali nebeského učitele, jemuž božství propůjčuje vědění, nesmrtelnosti a ctnosti, a jenž nás mohl učiti způsobem dokonalým. To však mohl činiti, jen když přijal smrtelné tělo; neboť kdyby byl přišel jako Bůh, nemohly by oči smrtelníků snéstí zář jeho velebnosti a nemohl by nám dávatí příklad ctnosti. Nemohl by činiti sám napřed to, čemu učil, kdyby nebyl podoben těm, jež učil. Člověk nemůže tedy býti dokonalým učitelem, není-li zároveň Bohem, který s nebeskou autoritou si vynucuje naprostou poslušnost, a nemůže býti učitelem, není-li zároveň člověkem, který svým příkladem vábí k následování.“ (Lactantius.) —

„Protože slepota našeho ducha jest veliká následkem hříchu a naší smyslnosti, nebylo lepšího prostředku, kterak by lidstvo bylo uvedeno na cestu pravdy, než že pravda sama tajemným způsobem vzala na se tělo a tělesně se na zemi objevila, aby nám zjevila, co sami ze sebe nemůžeme poznati.“ (Augustin.) Proto sv. Otcové církevní nazývají Ježíše Krista paedagogem lidstva. Nebyl sice Ježíš Kristus učitelem a vychovatelem dětí; jeho bezprostředními žáky byli dospělí apoštolové. Ale jako v době svého skrytého života zbožností, pracovitostí a skromností byl vzorem mládeži, tak v době svého veřejného života svým učení, svým způsobem vyučování a svým příkladem stal se vzorem všem vychovatelům a učitelům.

a) Učení Ježíše Krista jest nejdokonalejší zjevení Boží, jehož lidem se dostalo a které jest základem křesťanské kultury. Kristus učil znáti Boha jako otce všech lidí, který vše, i skryté, vidí a odplácí, v přírodě působí a jejími silami a zákony vládne (lilie odívá, ptactvo živí, slunci svému vycházeti velí na dobré i zlé a déšť dává na spravedlivé i nespravedlivé), s otcovskou láskou pečuje o všechny lidi. Napomínal opět a opět ke svaté bázni Boží, dětinné důvěře v Boha a vytrvalé modlitbě k Bohu. Učil, že Bůh tak miloval zbloudilé lidstvo, že Syna svého jednorozného vydal v ponížení a chudobu, utrpení a potupnou smrt kříže. Tato láska vyžadovala opět lásku, a proto dal přikázání milovati Boha nade všecko, a pro Boha milovati každého člověka jako sebe. Ale taková oddanost srdce jest umožněna pouze přemáháním samolásky, stálým sebezapíráním a vytrvalou trpělivostí. Tímto způsobem učení Kristovo sahá do hloubi srdce, aby uvedlo smyslnost pod vládu ducha a povzneslo člověka k bohopodobnosti. „Budte dokonalí, jakož i Otec váš nebeský dokonalý jest.“ (Mat. 5, 48.) Máme býti dítkami Božími a jako takoví dědici Božími a „spoludědici Kristovými“ (Řím. 8, 17). „Otče, chci, aby, kde jsem já, byli se mnou i ti, které jsi mi dal, by viděli slávu mou.“ (Jan 17, 24.) Proto ujišťoval, že jedna jediná duše lidská má větší cenu než celý

hmotný svět. (Mat. 16, 20.) Těmito velikými pravdami dal božský vychovatel nauce o vychovávání pevný základ, jasný cíl a mocné prostředky k jeho dosažení.¹⁾

Ježíš Kristus, jenž sám nikdy nebyl žákem žádného učitele, upozornil, jako nikdo před ním, na důležitost let mládí, uče vážit si mládeže a projevuje dojemnou lásku k ní. Když se apoštolové v Kafarnaum přeli o přednost, zavolal dítko, vzal je láskyplně a postavil je uprostřed nich řka: „Neobrátíte-li se a nebudete-li jako maličkí, nevejdete do království nebeského.“ Tím vystavil svým učedníkům za vzor pokoru, upřímnost, bezelstnost a věřivost dětí. Pak pokračoval: „Kdo přijme jedno pachole takové ve jménu mém, mne přijímá.“ Kdo tedy k vůli Kristu ujme se dítěte v ohledu tělesném nebo duševním, má od Spasitele zajištěnou odměnu. „Kdo by však pohoršil jedno z maličkých těchto, kteří ve mne věří, tomu by lépe bylo, aby žernov osličí zavěšen byl na hrdlo jeho a on pohroužen byl do hlubokosti mořské,“ aby nedával pohoršení a nemnožil své viny. „Běda člověku, skrze něhož pohoršení pochází.“ Mládež je přístupna svodům, proto musí býti pečlivě chráněna zlých vlivů, a kdo z nedbalosti nebo ze zlomyslnosti zkazí mladé srdce, ten bere na sebe těžkou zodpovědnost. Protož „vizte, abyste nepohrdali některým z těchto maličkých, neboť pravím vám, že andělé jejich v nebesích stále patří na tvář Otce mého, jenž jest v nebesích“ (Mat. 18, 2—10). Bůh sám velice cení dítky a ustanovil jim za ochránce anděly, kteří stojí u nich a na svůdce jejich u Boha žalují. — Jinou ještě dojemnou událost vypravuje Písmo sv. (Marek 10, 13.—16.) Když Ježíš za Jordánem učil zástupy, chtěl si odpočinouti; matky však přiváděly k němu dítky, aby jim dával požehnání, ale apoštolové nechtěli je připustiti k němu; tu Spasitel pravil: „Nechte dítek jíti ke mně a nebraňte jim, neboť takových jest království Boží!“ Pak kladl na ně ruce a žehnal jim. Slavný učitel a divotvůrce, kolem něhož tísnily se zástupy lidu, volá k sobě lásky-

¹⁾ Nový zákon citován dle překladu prof. dra Jana Lad. Sýkory z r. 1909 a 1914.

plně dítky a žehná jim. Něco takového svět před tím neviděl; o žádném jiném z velikých mužů před tím nedočitáme se, že by se tak byl ujímal nepatrných dětí. Tato láska k dětem, k cizím dětem, je s nebe, je zvláštností božského Spasitele a těch, kteří se snaží následovati ho. Vznešené slovo božského Spasitele, přítele dítek „Nechte dítek . . .“ mělo veliký dosah, působilo po dvacet století plodně k dobru mládeže a zplodilo myšlenku obecné školy národní; obsahuje jádro křesťanské nauky o vychovávání a praví nám: děti mají nárok na Ježíše Krista a cítí se k němu přitahovány, protože duše lidská od přirozenosti jest naladěna ke křesťanství a jen Ježíš Kristus může ukojiti její hlubokou touhu po pravdě; Spasitel má nárok na děti, protože jsou jeho miláčky a ti jen spojením s ním mohou dojít svého určení. Proto jest nejvyšší úlohou vychovatelovou, vésti dítky ke Kristu, k poznání a následování Krista. Ježíš Kristus razil cestu k tomu, aby ceněna byla mládež i povolání vychovatelské a učitelské. Z učení Ježíše Krista vyrostla nová nauka o vychování; pod vlivem základních pravd, jež Kristus hlásal, stojí nevědomky i ti, kteří jinak učení Kristovu odpírají.

b) Z působ vyučování Ježíše Krista dává mnoho podnětův a pokynův učitelům, aby jeho vyučování bylo úspěšné a výchovné. „Nikdy člověk nemluvil tak, jako člověk tento“ (Jan 7, 46.), pravili služebníci velerady, poslaní, aby jali Krista, když se navrátili bez něho; tak mohutný byl dojem jeho řeči, že zdržel je od provedení úkolu jim svěřeného. Kristus nechtěl podávati metodologii školního vyučování, ale z jeho způsobu vyučování může si každý vychovatel vybrati zásady a pravidla své učitelské činnosti. Kristův způsob vyučování nebyl jednotvárný, nýbrž rozmanitý, a řídil se dle chápavosti posluchačů. Nikodemovi, muži učenému a dobré vůle, otevřel hned s počátku hluboký a velikolepý vzhled do božského plánu spásy. Brzy potom Samaritánce u studnice Jakobovy v hluboce psychologické rozmluvě dal se postupně poznati jako prorok a Messiáš. Nedlouho na to vyložil krajanům svým v Nazaretě, že se na něm plní

messiánská proroctví Isaiášova. Apoštoly vedl postupně, aby poznali ho jako Messiáše, pak jako Syna Božího, načež teprve zjevil jim určité a dopodrobna o svém utrpení, smrti, zmrtvýchvstání, nanebevstoupení a opět-ném příchodu k soudu. Podobným způsobem, krátkými dialogy, vedl Martu před vzkříšením jejího bratra Lazara, a slepého od narození před jeho uzdravením k poznání svého božství. Obecný lid byl sice nábožensky smýšlející a naladěný, ale zbožnost jeho působením fariseů byla více jen zevnější a úzkoprsá, a vychovatele očekával jen z pohnutek pozemských a národně politických; proto Spasitel naléhal nejprve na zvnitřnění zbožnosti (v kázání na hoře) a hleděl povznést lid k vyššímu snažení. Tu užil autoritativní, souvislé přednášky (já pravím vám), „a užasli zástupové nad jeho učením, neboť učil je jako moc maje“. (Mat. 7, 28. n.) Při tom počínal si částečně thematicky. Když vyložil, že přišel, aby „naplnil“ zákon (vedl k dokonalejšímu jeho zachovávání), ukázal na 2. a 5. přikázání a na přikázání lásky k bližnímu, v čem záleží plnění zákona. Často užíval krátkých, jadrných vět, jež zůstávají snadno v paměti i v srdci a hlubokým obsahem poskytují látky k přemýšlení. (Já jsem světlo světa — vy jste sůl země — kdo není se mnou, proti mně jest — já jsem cesta, pravda a život.) Rád navazoval na známé, poukazuje k Písmu sv. Starého zákona, počínání Eliáše a Elisea, pošetilosti a bezmyšlenkovitosti lidí za časů Noemových. (Mat. 24, 17.) Se zálibou užíval obrazů z přírody a života lidí a podobenství, aby znázornil nadsmyslné pravdy a naznačil budoucí události, zvláště vzrůst a působení své říše a konečný osud svých nepřátel. Tato obrazná mluva vycházela vstříc fantasii Orientálův a poskytovala hojně látky k přemýšlení a ke zpytování svědomí. Když se zákoník tázal, kdo je jeho bližním, vypravoval mu Kristus podobenství o milosrdném Samaritánu a tak mu naznačil správnou odpověď na jeho otázku. Také jiná podobenství, jako o dělnících na vinici a o svatbě královské, nebyla v první řadě určena pro obecný lid, nýbrž pro sadducejské velekněze a farisejské zákoníky. Tato dvě podobenství, jakož i podobenství o zrně

hořčičném a o hřivnách, mohou býti zvána prorockými a mají pro naši dobu tím větší význam, že dějiny učí, že všechno se tak stalo, jak tato podobenství jasně naznačila. — Jen některá podobenství vysvětlil Kristus sám. Nechtěl samočinnost vylučovati, nýbrž nechal posluchačům, aby si sami poučky nalézali, a tak dal všem vyučujícím znamenitý methodický pokyn. — V podobenstvích o fariseu a publikánu, o boháči a Lazarovi ukázal, jak užití protiv zvětšuje dojem pravdy na rozum a vůli. — Zhusta užíval otázek: „Co jest platno člověku . . .?“ „Není-liž život více než . . .?“ „Nečiní-liž toho i publikáni . . .?“ Takové otázky, majíce účel řečnický, sloužily k oživení přednášky, ale nevyžadují přemýšlení, poněvadž odpověď se rozumí sama sebou. Otázky „Kým vy mne býti pravíte?“ „Chcete-li i vy odejít?“ vedly k určitému vyznání víry. Otázky před uzdravením ochrnutého: „Proč myslíte zlé věci v srdcích svých?“ a „Co je snáze říci?“ měly přivést farisejce k sebepoznání a k víře ve znatele srdcí. Témuž účelu sloužila otázka k Šimonovi farisejci: „Kdo z těch dvou (dlužníků) miluje ho (věřitele) více?“, jejíž zodpovídáním musil se sám odsouditi. Nepřátele své zahanbil otázkou: „Čí je tento obraz a nápis?“ „Jestliže David nazývá ho pánem, kterak jest jeho synem?“ Dramatický účinek měla otázka, kterou dal Spasitel zákoníkům, když pověděl o dělnících na vinici: „Co učiní pán vinice?“ Musili říci: malos male perdet. A Spasitel pohlížel na ně vážně, pln soucitu, a uvedl jim na paměť místo ze žalmu 117, 22. o kameni, který stavitelé zavrhl, ale Pán jej učinil kamenem úhelným. Tu poznali, že dělníky na vinici mnil je a že odsoudili sami sebe. — K tomu poznamenává sv. Marek 12, 37.: „A veliký zástup poslouchal ho rád.“ — Kristus svým celým vystupováním, bohatstvím svých myšlenek, rozmanitostí způsobu vyučování, připojováním se k myšlenkovému oboru svých posluchačův uměl zájem a pozornost budit a udržovati, tak že zástupy se kol něho tísnily, napjatě poslouchaly, tak že i na jídlo zapomínaly. Někdy budil též pozornost a přemýšlení zvláště zvoláním: „Kdo má uši k slyšení, slyš!“ — Velmi

pozoruhodnou je též okolnost, že důležité pravdy a povinnosti častým opakováním hleděl vštípit, na př. povinnost víry, pokory, modlitby, bázně Boží. — Často mluví o trestu věčném. — Vyučovací tón Kristův byl blahovolný a jímavý, vycházel z hloubi šlechetného srdce. Nazaretští žasli nad milostiplnými slovy, jež plynula z jeho úst. (Luk. 4, 22.) Jeho slova byla tak přesvědčující a dojemná, a plynula tak lehce a libezně z jeho úst, že měla účinek a naplňovala obdivem. Ovšem byl tento dojem někdy jen chvilkový, byl setřen svět-ským smýšlením a žárlivostí, tak že musil Kristus užiti tónu přísnějšího. Též proti svůdnému pokrytství a zlomyslnosti zákoníkův a fariseů bylo Spasiteli užívati ostrých slov, jež konečně vyvrcholila v osmeronásobné „běda“. (Mat. 23, 13.—29.)

c) **Příklad Ježíšův.** Největší účinek měl příklad života Kristova. Všecko učení spočívá na víře, ježto žák věrou přijímá, co mu učitel podává. Žák musí tedy býti přesvědčen, že jeho učitel je věrohodnou osobou. — Když o slavnosti stánků Kristus dával o sobě svědectví, vystoupili proti němu fariseové, řkouce: „Svědectví tvé není pravé.“ Tu odvolal se Spasitel na svědectví svého Otce (jež se projevovalo zázraky) a přede vším lidem se tázal: „Kdo z vás bude mne vinit z hříchu?“ Nikdo se nehlásil. A Ježíš pokračoval: „Jestliže pravdu mluvím (vám), proč mi nevěříte.“ (Jan 8, 46.) Tak čistý byl jeho život, že ani nepřátelé nemohli mu ničeho vytknouti — život a působení jeho, slova i skutky platily jen slávě nebeského Otce a spáse lidu. „Chodil dobře čině“ (Sk. ap. 10, 38.), svědčil o něm sv. Petr. — Ve svatosti jeho obecně uznané obsažena jest jeho pravdomluvnost, pročez má plné právo, aby mu lidé věřili, i když hlásá nepochopitelné nauky. Člověk nevěřící činí Spasitele lhářem a podvodníkem, pročez jest jeho nevěra hrozným hříchem. A tento hřích byl by tím větší, kdyby učitel a vychovatel, který denně žádá od svých žáků víry, zpěčoval se sám věnovati víru nejvyššímu a nejušlechtilejšímu učiteli, Spasiteli, který přivedl lidstvo na dráhu duševního, mravního a sociálního pokroku. — Život a utrpení Kristovo jest školou všech ctností. Jak

mluvil Kristus k apoštolům, tak mluví ku všem vychovatelům a učitelům: „Příklad zajisté dal jsem vám, abyste i vy činili tak, jako jsem já učinil vám.“ (Jan 13, 15.) „Učte se ode mne, neboť jsem tichý a pokorný srdcem.“ (Mat. 11, 29.) Vyniká jeho dobrota a laskavost ke každému, zvláště k trpícím a dětem, shovívavost a mírnost k hříšníkům, kteří měli dobrou vůli, trpělivost, jíž bylo třeba i vůči apoštolům, zvláště vůči Jidášovi, horlivost v povolání, kteráž sílila, že snášel mnohá strádání, obětoval Nikodemovi i noční odpočinek, nedal se odstrašiti neúspěchem, jeho soucit, který mu slzy vynutil u hrobu Lazarova a při pohledu na město zkáze určené, dojemná srdečnost, kterou projevil ve své řeči na rozloučenou, jeho zbožnost, tak že i v noci trval na modlitbě, zvláště též za své učedníky. — Jesle v Betlemě, dílna v Nazaretě, kříž na Golgotě jsou nejmocnějším prostředkem výchovy i sebevýchovy, jež skončí teprve s pozemským životem. Na krvavé smrti Kristově nejlépe poznáváme moudrost božského paedagoga. I menší utrpení, i jediná kapka krve Kristovy byla by stačila k našemu vykoupení. Ale v úradku Božím bylo ustanoveno, aby Vykupitel přes míru bolestí vytrpěl a na kříži umřel a tak uraženému majestátu božskému nejvyšší úctu prokázal, největší dostiučinění dal a lid ošklivostí nad hříchem naplnil. Neměla býti smyta jen vina hříchu, nýbrž měl býti též vyléčen člověk hříšný, zlem v hloubi srdce pokořený. Co by nám prospělo dostiučinění Kristovo, kdybychom i dále hřích milovali a v srdci živili. Proto podstoupil Ježíš Kristus převeliká muka, aby smyslným lidem dojemným způsobem před oči postavil zlobu a ošklivost hříchu a rozdmýchal v srdci jejich skoro vyhaslý oheň lásky k Bohu. Kdo by nebyl pohnut k milování Boha, uváží-li, že Otec Syna svého a Syn v hrozných mukách život svůj za nás dal. Spravedlivosti božské mohlo menším pokáním býti dostiučiněno; ale co by dostačilo božské spravedlnosti, nebylo by dostačilo božské lásce a vychovatelské moudrosti, jež chtěly přinést největší oběti, aby nás od hříchu odvedly a ve vděčné lásce k sobě přivábily. — Též o výchově platí slova apoštola národů (1. Kor. 3, 11):

„Jiný základ nemůže nikdo položit, než ten, který položen jest, a to jest Ježíš Kristus.“ A pravým vychovatelem může býti jen ten, kdo ve škole tohoto nejvyššího Mistra umění vychovávajícího a vyčovávajícího se vzdělával o vzdělává. (F. J. Knecht; Lexikon der Paedagogik, Herder 1913.)

2. Křesťanství a antika.

Ježíš Kristus nepodal nové soustavy vychovávací, nýbrž jen nové myšlenky, kolem nichž se musil teprve seskupiti obsah vzdělání. Nové myšlenky o jedinství Boží, vykoupení, vzkříšení těl, povolání všech lidí ke spáse stály v poměru protivy k řecko-římské vzdělanosti. — Náboženský prvek měl ve vzdělávání dosud jen podřízené místo, ale v křesťanství tvořil středisko a v osobě Ježíše Krista měl své ztělesnění. — Pro pohana bylo těžiště života na tomto světě, ale křesťan rozlišoval mezi časností a věčností, a věčnému dával přednost před časným. — Pohanství postavilo vysokou hradbu mezi vzdělaným a nevzdělaným, ale ve světle křesťanské myšlenky o životě věčném nerozhoduje stupeň vzdělání, nýbrž jen víra a ctnost mají cenu pro věčnost. — Pohanství vzdělávalo z duševních sil převahou poznávavost, ale v křesťanství je intelekt jen prostředkem, ovšem důležitým, ku vzdělání mravní stránky člověka. — Pohanství chtělo z člověka, dle jeho nitra i zevnějšíku, učiniti dílo umělecké, ale v křesťanství estetický prvek přicházel k platnosti jen prostředně, neboť umění bylo postaveno do služeb náboženství. — Pohanství považovalo umění za vrcholný výkvět lidské kultury a nejznamenitější prostředek vychovávací, ale v křesťanství jest hlavním prostředkem vychovávacím náboženství, a jen v něm a s ním může také umění vykonávati svůj prospěšný vliv.

Při této rozdílnosti základních myšlenek mohlo nastati spojení křesťanství s pohanským vzděláním jen tehdy, když by přetvořen byl starý pohanský obsah vzdělání dle křesťanských zásad. Obtíže nebyly stejné

u všech odborů věd. Gramatika, dialektika a rhetorika byly ovšem spojeny s literaturou, jejíž duch se s křesťanstvím sloučiti nedal, a křesťanství přece jen potřebovalo čistoty, krásy a působivosti jazykové, aby mohlo s pohanstvím úspěšně zápasiti a se rozšiřovati. Matematika, hudba a astronomie přizpůsobily se snadno křesťanskému obsahu; rovněž dějepis, neboť obsah křesťanské nauky měl historický ráz a osudy církve poskytovaly novou látku. Největší obtíž činila filosofie; křesťanství nemohlo tuto vědu podceňovati, neboť z ní brali odpůrci nového učení své zbraně a bludaři čerpali své jedy. — Ku prospěchu křesťanství bylo, že filosofické školy byly mezi sebou v boji a že jednotlivé filosofické nauky v pohanské soustavě byly v blízkém vztahu ke křesťanským naukám. — Ale bylo třeba dlouhé a obtížné práce, aby pohanský obsah kulturní byl přizpůsoben křesťanským zásadám. Nahlédnouti do tohoto velikého zápasu duchovního umožňují nám výroky církevních spisovatelů, z nichž zaznívá někdy přeceňování, jindy podceňování pohanské kultury, někdy malomyslnost, jindy radost z vítězství.

V e v ý c h o d n í církvi došlo dříve ke sloučení křesťanství s řecko-římským vzděláním. Vynikající vůdcové křesťanů nabyli sami vzdělání na pohanských učilištích a potřebovali pohanské vědy v boji s pohanstvím a bludařstvím; pojali naději, že nebude příliš obtížno zbaviti pohanské vzdělání polytheismu. Klement, představený katechetické školy v Alexandrii († r. 217), nejprve spojil pohanskou a křesťanskou vědu v soustavu, v níž kruh sedmi svobodných umění tvořil nižší stupeň, filosofie střední a křesťanská moudrost nejvyšší; nejvyšší stupeň zavíral v sobě vyvrácení pohanství, návod ke křesťanskému životu a křesťanskou nauku. — Origenes, nástupce Klementův († 254), užil pohanské vědy jako přípravného stupně ke křesťanské vědě a vedl své žáky dialektikou, přírodovědou, geometrií a astronomií k ethice; na to četl s nimi spisy starých spisovatelů-filosofův a básníků, vyjímajíc ty, kteří popírali Boží jsoucnost a prozřetelnost, neboť ti nezaslouží, aby byli čtení; závěrek vy-

učování tvořil výklad Písma sv.¹⁾ — B a s i l († 379) poukazuje ve své „řeči k jinochům“ na Mojžíše, žáka egyptského, a na Daniela, žáka chaldejského, tedy vzdělance, kteří nabyli vzdělání od pohanův, a nazývá křesťanskou moudrost ovocem duše, světské vzdělání pak listím, jež ovoci poskytuje ochrany a pěkného vzhledu. Radí jinochům, aby se zabývali pohanskými spisy po způsobu včel: „ony nejdou na každou květinu bez rozdílu, také nechtějí úplně odnésti květiny, k nimž přilétají, nýbrž, vybírajíce jen tolik, co jejich potřebě slouží, nechávají ostatní bez povšimnutí.“ — R e h o ř z N a z i a n z u († 390) vytýká ještě ostřeji význam řecko římského vzdělání ve své smuteční řeči nad Basilem, svým krajanem a společníkem ve studiích: „Naše bázeň Boží tím jen získávala; méně dobrým šli jsme k poznání lepšího; ze slabosti pohanů činili jsme oporu své víry; proto nemá býti vzděláním pohrdáno, jak někteří míní; takovým třeba spíše vytknouti nerozum a nedostatek vzdělání, jež by chtěli zakrýti tím, že by si učinili jiné podobnými, aby ve všeobecné nevědomosti jejich vlastní nebyla nápadnou.“

V z á p a d n í církvi byly větší obtíže a rozpaky. Římská vzdělanost spatřovala svůj vrchol v znalosti a obhajování římského práva, jež nemělo žádných ideálních popudů, kdežto řecká vzdělanost byla filosofii příbuzna křesťanství. S v. J e r o n y m († 420), dle své zprávy o vidění v poušti, slyšel z úst Ježíšových slova: „Ty jsi ciceronián a ne křesťan“ a učinil slavný slib, že nebude žádného pohanského spisovatele ani čisti, ani u sebe míti. Leč to bráti jest v tom smyslu, že nebude přednost dávat čtení autorů pohanských před evangeliem, neboť když mu v rozepřích origenských kněz Rufus vytýkal, že slibu nedodržel, ale stále klasiků se dovolává, ba hochům v Betlemě mu svěřeným Vergila, kroniky, lyriky a klassické historiky vykládá, odpověděl Jeronym v III. knize Apologie: „Nestydíš

¹⁾ Žel by by Origenes „zakladatelem systematické theologie a formulátorem většiny křesťanských dogmat“ (Kádner I., 127), jest ovšem náhled naprosto mylný.

se takové hlouposti shledávati?“¹⁾ Nebyl tudíž sv. Jeronym naprostým nepřítelem antiky, jako by „nebylo smíru mezi antikou a křesťanstvím, jako mezi Kristem a Belíálem, mezi žalmy a Horatiem, evangeliem a Vergilem, apoštoly a Ciceronem“,²⁾ ale nepřítelem byl u klassických autorů toho, co bylo nemravným a výchově škodlivým, a proto před výlučnou jich četbou s pomíjením Písma sv. varoval. Ba pozdější jeho projevy prohlašují znalost literatury antické pro křesťana přímo za potřebnou a uvádění náhledů pohanských spisovatelů za zcela dovolené.

Nejinak souditi jest o sv. Ambroži, jenž spis svůj „De officiis ministrorum“ na spise Ciceronově „De officiis“ zbudoval a tudíž nepřítelem klassiků býti nemohl, jak se někteří domnívají.³⁾

Sv. Augustin († 430) musil sám ve svém nitru prodělati zápas mezi pohanským vzděláním a křesťanstvím. V mládí zcela se oddal pohanské vědě a pohanskému umění, ve dnech svého obrácení se jich odřekl, a ve věku dospělém sloučil je v sobě s křesťanstvím, převzav z řecké filosofie hloubku badání a z římského umění slovesného jasnost a krásu podání. O svém zásadním stanovisku k pohanské kultuře vyslovuje se ve spise „O křesťanském učení“ takto: „Jako Egypťané neměli pouze bůžkův a nepravostí, jež lid israelský musil zavrhovati, nýbrž měli též skvostné nádoby a ozdoby ze zlata a stříbra a jemné tkanivo, tak i učenost pohanů nemá pouze pověrečných bájí a těžkých břemen zbytečné práce, jež zavrhovati musíme my všichni, kteří jsme vystoupili ze společnosti pohanů, nýbrž má i užitečné vědomosti, jež jsou důležité při obhajování pravdy, předpisy mravnosti, zásady přirozeného náboženství, jichž nevymyslila filosofie, nýbrž jež takořka vytáhli z hlubin božské prozřetelnosti všude vládnuocí.“ S hlediska Písma sv. uznává za potřebné ty odbory učebné, jež pode jménem sedmi svobodných umění zaujímaly až daleko do středověku

¹⁾ Srov. Dr. Jos. Foltynovský, Sv. Jeronym v rozeprích origenských, Praha 1914 (zvl. otisk z Č. K. D. 1914) str. 51.

²⁾ Srovn. Dr. O. Kádner, Dějiny paedagogiky I. str. 130.

³⁾ Dr. Kádner, l. c.

vynikající místo ve vyučování. — Sv. Augustin stanovil ideu krásna, již sv. Tomáš Akv. dále vybu-
doval a Tóma ze Štítného ve svých „Řečích besed-
ních“ rozvedl, z čehož vysvítá, že křesťanství vždy
aesthetickou stránku vzdělání uznávalo, a že výrok
církevním Otcům dle Muthera (Dějiny malířství 2)
připisovaný a od spisovatelů paedagogických¹⁾ opa-
kovaný: „budtež prokleti všichni, kdož obrazy dělají“
naprosto nedoložen, nýbrž jen na pohanu výchovy
v křesťanském starověku vynalezen. Totéž platí o vý-
roku *Tertulianovi* připisovaném: *Credo, quia ab-
surdum est,*²⁾ a o tvrzení, jako by dle něho manželství
bylo jen ukájením zvířecího pudu a bezženství jedině
mravným.³⁾

V VI. století vystoupil zvláště *Cassiodorus*
(† 562) jako obhájce klassického studia a organisoval
opisování klassiků v klášteřích. „Nikdy sv. Otcové ne-
pohrdali profánními vědami, poněvadž velmi přispívají
k porozumění Písmu svatému.“ — Pro studium filo-
sofie na západě měl veliký význam *Boethius* († 525),
díla Aristotelova do latiny přeloživ a vysvětliv. — Theorii
církevních Otcův odpovídala též praxe; v katechetických
školách horlivě se pěstovalo studium klassiků.

3. Praxe vychovávání a vyučování v době staro- křesťanské.

Pokud bylo křesťanů v městech a obcích jen málo
a nebyli uznanou náboženskou společností, nýbrž byli
pronásledováni, nemohlo u nich býti řeči o sporádaném
školství a vyučování; toto vyvstalo se znenáhla v té
míře, jak rostl počet křesťanův a jak obce křesťanské
mohly na veřejnost vystupovati samostatně.

Apoštolové a jejich nejbližší nástupcové, podobně
jako Kristus, nezabývali se výchovou a vyučováním
děti, nýbrž jejich působení směřovalo k tomu, aby do-
spělých získali Kristu. Vyučování těchto dospělých bylo
s počátku velice krátké. Hlavní věcí bylo, aby uvěřili,

¹⁾ Dr. Kádner, I, 118.

²⁾ Dr. Kádner I., 119 a 158.

³⁾ Týž I. c. 127.

že Ježíš Kristus jest Vykupitel a Syn Boží, a když tuto víru vyznali, byli křtem sv. přijímáni do církve (missijní katechese).

Záhy však jevila se potřeba důkladnějšího poučení těch, kteří se věřícími stali (mystagogickými katechese-mi), i těch, kteří do církve přijati býti měli. Této potřebě vyhovoval *katechumenát*.

a) Kdy *katechumenát* počal, nelze přesně určit, ale jisto je, že v době sv. mučedníka Justina (100 až 166) již trval. Vyučování bylo jiné pro katechumeny židovské a jiné pro pohanské; židovské bylo třeba přivést k přesvědčení, že Kristus jest Vykupitel ve Starém zákoně slíbený a národem israelským toužebně očekávaný, a Syn Boží; pohanské katechumeny bylo třeba předem přivést k poznání základních pravd již ve zjevení předkřesťanském obsažených, o Bohu jednom, stvořiteli, pak o vykoupení a posvěcení člověka (missijní katechese). Všecko vyučování soustřeďovalo se kolem apoštolského vyznání víry a modlitby Páně. — K vyučování pojilo se *vychovávání*, jehož cílem bylo, aby chovanec již přede křtem mravní proměnu prodělal, pokáním se očistil, posvětil, a tak stal se novým člověkem; prostředky k tomu byly mlčení, posty, noční bdění a modlitba. — Vlastním učitelem byl biskup, který dle potřeby opatřil si zástupce, kněze (presbytera), jáhna nebo i laika. Katechumenky bývaly připravovány i jáhenkami. Avšak závěrečné vyučování vždy konal biskup nebo kněz jej zastupující. — *Katechumenát* netrval u všech chovanců stejně dlouho; byl zkrácen u těch čekatelů, kteří byli židy nebo z křesťanského okolí; u těch, kteří byli z pohanův a musili odvykat pohanským mravům, trval 2 až 3 roky.

Během času vyvinuly se rozličné stupně katechumenův. Přípravnou třídu tvořili začátečníci, kteří byli vyučováni ve vedlejší místnosti při chrámě (v před-síni); byli přítomni vyučování mlčky, jen naslouchající, proto sluli *slýšící* (audientes). Prohlásili-li na sklonku přípravného vyučování, že odřici se chtějí modloslužby a přijmouti křesťanskou víru, byli přijati za vlastní katechumeny a tvořili první třídu; byli seznamováni s křesťanskou mravoukou a směli býti při mši sv. do obě-

tování, načež byli propuštěni slovy: *ite, missa est*. Po zkoušce vstoupili do vyšší třídy, v níž byli připravováni na křest sv. k vlastní žádosti, odkudž byli zvaní *competentes*. Teprve po křtu (v oktávě po přijetí křtu) byli vyučováni o ostatních svátostech, zvláště o nejsvětější Svátosti oltářní, o mši sv. a vůbec o tajemstvích víry (*disciplina arcani*) katechesemi mystagogickými, a to z toho důvodu, že lidem, kteří byli oddáni pohanským obyčejům a vychováni v hříšných názorech, o těchto tajemstvích mluvití nebylo lze bez nebezpečí, že by mnoho bylo nesprávně pojato a poskytovalo by jen potravu bludům.

Ve III. století katechumenát byl v největším rozkvětu. Později, když dospělých katechumenů bylo vždy méně a křtění novorozenat se stalo pravidlem, byl nahrazen katechetickým vyučováním mládeže.

Ježto každému, kdo chtěl býti do církve přijat, bylo prodělati katechumenát, byla v něm již uplatněna zásada obecného vyučování.

Katechumenát byl jen pro dospělé. Dětem, jež také křtem sv. do církve byly přijímány, dostalo se prvního vyučování v **rodině**. V křesťanské rodině stála manželka po boku svého manžela jako rovnocenná družka, a děti platily za dar Boží, za něž rodiče jsou zodpovědni dárci. Sv. Jan Zlatoústý volal k rodičům: „Vy jste apoštoly svých dětí, váš příbytek jest vaším chrámem.“ V rodině učily se děti bázni Boží a lásce k Bohu, stálosti u víře, pravdomluvnosti, pracovitosti a čistotě. Zvláště veliký vliv měla matka. Nezřídka manželka přijala dříve učení Kristovo než manžel; v takovém případě byla matka v rodině hlasatelkou evangelia a šířitelkou křesťanských mravův. I když křesťanský duch v rodině již se uhostil, a tím rozdíl v oceňování členů rodiny byl odstraněn, zůstával matce důležitý úkol, křesťanského ducha v domě udržeti a jejku platnosti vždy více přiváděti. Dějiny uvádějí mezi křesťanskými matkami prvních století řadu výborných vychovatelek: *Macrina*, babička sv. Basila, a *Emmelia*, matka jeho; *Nonna*, matka sv. Řehoře z Nizianzu, jež získala svého manžela křesťanstvím; *Anthusa*, jež po smrti svého manžela zcela se věnovala

výchově syna svého Jana (Zlatoústého); Monika, jež přivedla svého manžela od zlostnosti k mírnosti, od pohanství ke křesťanství a v duši syna svého sv. Augustina položila základy tak hluboko, že bouře života nemohla je zbořit. Kromě rodičů měli na výchově dětí podíl též křesťanští služební. Také křesťanským m o t r ů m náleželo pečovat o náboženské vzdělání jejich svěřenců; měli je nabádati, aby si zachovali čistotu, milovali spravedlnost, osvědčovali lásku, a učili je, aby znali především vyznání víry (symbolum) a modlitbu Páně.

Vyučování v rodině neobmezovalo se však jen na náboženství. Ježto nebylo povinné návštěvy školní, nemusili rodiče posílat své děti do pohanských škol, nýbrž mohli je vyučovat sami, nebo jim vzít soukromého učitele. To se zhusta dělo, ač také mnozí křesťanští rodiče posílali své děti do pohanských škol. Kde to poměry připouštěly, byly zřizovány péčí křesťanských rodičů zvláštní školy elementární. Ve druhé polovici II. století v Edesse presbyter P r o t o g e n e s zřídil školu, v níž se děti učily čísti, psát a žalmy zpívat. V V. století byly takové školy rozšířeny v celé Itálii a synoda ve V a i s o n u (443) nařizovala, aby gallští kněží dle obyčeje italského přijímali hochy do svého domu, byli jim duchovními otci a vyučovali je žalmům, sv. Písmu a zákonu Božímu.

Jiný počátek nynějších křesťanských škol má původ ve školách klášterních. Svatý Pachomius († 348) ve své řeholi ustanovil: „V klášteře nesmí býti nikdo, kdo neumí čísti a nezná ze sv. Písma aspoň Nový zákon a žalmy.“ Rovněž sv. Basil ve své řeholi dal podrobný návod o vyučování a vychovávání mládeže klášterní. — V téže době vznikly sirotčince, nejprve v Cařihradě, pak v Římě, kdež byly spojeny se školami pěveckými; také se v nich podávalo vedle vzdělání náboženského vzdělání praktické.

b) Vyšší ústavy vzdělávací. Důležitost úřadu křesťanských katechetů vyžadovala, aby ti, kdo tento úřad měli zastávat, nabyli k tomu potřebného vzdělání; zvláště tam byla záhy pocítována potřeba toho, kde se hlásili do církve židé a pohané obeznámení

s veškerou vzdělaností své doby. Bylo tedy třeba škol pro vzdělání učitelů náboženství. Tyto školy sluly **katechetickými**, protože učitelé na nich nazýváni byli katechety a že sloužily vzdělání katechetů, bohoslovců. Úkolem jejich bylo též hájiti křesťanství proti útokům pohanův a bludařův, a nahraditi pohanské školy jiných, kteří toužili po vyšším vzdělání.

Nejstarší katechetická škola byla v Alexandrii v Dolním Egyptě. Byla založena v druhé polovici II. století vedle trvajících tam akademie židovsko-hellenské. Prvním učitelem jejím, o němž jest to jistě známo, byl **Pantaenus**, který působil kolem r. 180. Za něho byla škola již v rozkvětu. Jeho nástupcem byl **Klement z Alexandrie** († 217), jehož spisy: „Napomenutí pohanům“, „Vychovatel pro Krista“ a „Koberce“ budí podnes podiv hlubokým pojetím a obrátným podáním.¹⁾ Jeho žák **Origenes** († 254) byl nejznámějším učitelem této školy a nejučenějším mužem svého století. Učebnými předměty byly všechny vědy tehdejší doby, zvláště, kromě theologických odborů, sedm svobodných umění a filosofie.

Způsob vyučování v katechetické škole v Alexandrii popisuje Řehoř Divotvůrce ve chvalořeči o svém učiteli Origenovi: „Než Origenes začal své žáky vyučovati, zkoušel je zvláštními otázkami a snažil se opravit chyby, jež u nich pozoroval. Potom přednášel žákům dialektiku (nauku o myšlení), aby cvičil jejich soudnost, ale nikoliv onu obyčejných učitelů, nýbrž onu, jež potřebna jest nezbytně pro všechny, Řeky i Neřeky, vzdělané i nevzdělané, krátce pro všechny lidi, ať zvolí si kterýkoliv způsob života. S dialektikou spojoval přírodovědu tím způsobem, že každou jednotlivou bytost vysvětloval, rozlišil, srozumitelnou přednáškou na první prvky uvedl a povahu jak všech, tak i každé jednotlivé části, jakož i rozdílný obrat a změnu věcí prošel. To činil, aby jasností učení a rozumovými důvody vlil žáku místo nerozumného rozumný obdiv všeho a přirozenosti nejvyšší dokonalé. Dále následovaly jako učebné

¹⁾ Dr. Jan L. Sýkora, Klement Alexandrinský, křesťanský paedagog; Škola a Život 1890.

odbory geometrie, nebo nauka o prostoru, jako nej-
jistější a nejnezvratnější základ všeho ostatního, a astro-
nomie nebo hvězdářství, jež pozoruje to, co jest nad
námi a vede k vznešenému a nebeskému. Po těchto
přípravných vědomostech byl žák seznámen s učením
mravů a při tom ukázal Origenes všem na sobě samém
zlatou zář ctnosti a zbožnosti. Nato četl se žáky spisy
starých filosofů a básníků, vyjmajíc ty, kteří Boha a
prozřetelnost popírali, neboť ti nezaslouží býti čtení,
aby duše nebyla poskvrněna. Učitel šel sám všude
duševně se žáky a vedl je jako zkušený umělec, jemuž
při dlouhém zabývání se učením moudrosti nic není
nezvyklým ani neznámým, který sám povznesen jest
v jistotě a též jiným podává ruku a je, jako by se měli
utopiti, vytahuje a zachraňuje.“ Závěrek vyučování tvořil
výklad Písma sv. Takový způsob vyučování vysvětluje,
že brzy nejen nastávající katecheti navštěvovali školu
v Alexandrii, nýbrž že jí křesťanští rodičové vůbec rádi
své syny svěřovali, aby je uchránili záhubného vlivu
pohanských škol. Z daleka spěchali vědychtiví jinoši
do Alexandrie a tak katechetická škola v Alexandrii
(první to učitelský ústav) stala se vůbec první kře-
stánskou vyšší školou.

Jinde byly katechetické školy v Antiochii v Sy-
rii, v Edesse a Nisibis v Mesopotamii, v Jerusa-
lemě, v Římě, v Cařihradě a Karthagině. Tyto
katechetické školy přispěly velice k rozšíření křesťan-
ství a byly prvními křesťanskými ústavami pro vzdělání
učitelů.

Aby dorost k úřadu kněžskému nabyl potřebného
vzdělání, přijímali biskupové do svých domů ji-
nochy, vyučovali je sami, nebo je dali vyučovati způ-
sobilými kněžími. Kromě bohosloveckých vědomostí
podávalo se i světské vědění a mezi chovanci těchto
biskupských konviktů byli brzy též tací, kteří neměli
v úmyslu státi se kněžími. Nejznamenitější biskupský
vzdělávací ústav byl onen sv. Augustina v Hippo,
z něhož vyšlo 10 učených biskupů, kteří při svých
sídlech zřídili pak podobné školy.

Vedle těchto biskupských škol získaly si na zá-
padě velikých zásluh o povznesení vyššího vzdělání též

k l á š t e r y. Zabývání se vědami s počátku nenáleželo k úkolům klášterů. Sv. Benedikt z Nursie, reformátor západního mnišství, v předpisech své řehole měl na mysli mravní zdokonalení mnichův, a proto dovoloval čísti jen takové knihy, jež odpovídaly tomuto účelu. Ale potřeba vyššího vzdělání a pěstování věd pronikala v té míře, jak šířilo se křesťanství. Obrat v klášterích benediktinských způsobil již *Cassiodorus*. Opustil kol r. 540 státní zaměstnání, odebral se do kláštera a ujal se své staré myšlenky, zříditi na západě bohosloveckou školu, odpovídající vyšším křesťanským učilištím na východě. Místo dosavadních ručních prací v klášteře zavedl opisování knih, pokud ho byli mnichové schopni. Založil knihovnu, do níž byly přijaty nejen komentáře knih biblických a spisy církevních Otců, nýbrž i díla pohanských spisovatelův o všech odvětvích vědění. Doporučoval studium světských věd dle vzoru pohanských škol, poukazuje na prospěšnost tohoto studia pro badání biblické. Sepsal více učebnic, jež byly velice rozšířeny. — Nejvíce v péči o vyšší vzdělání mládeže vynikaly kláštery Gallie, zvláště v Toursu (založený kol roku 360) a na ostrově Lerinu na jižním pobřeží francouzském (založený kol r. 405).

Starokřesťanské vzdělávací ústavy lišily se od pohanských škol v trojím ohledu: byly to veřejné ústavy, vydržované společností, kdežto pohanství znalo jen školy soukromé; majíce nábožensko-mravní účel, byly to ústavy nejen vyučovací, nýbrž i vychovávací; pojaly do svého učebního plánu všechny učební předměty, kdežto řecké a římské školy se obmezovaly jen na některé učební odbory, ale neobsáhly veškerého vzdělání.¹⁾

4. Starokřesťanští theoretikové vychovatelští.

Starokřesťanští spisovatelé pojednávali o výchovatských otázkách jen příležitostně; projevovali své náhledy v kázáních, kdykoliv k tomu byla příležitost.

¹⁾ Viz též: Školství za prvních dob křesťanství. Napsal Fr. Janovský. Obzor 1908, 2.

Jejich úlohou bylo především hájiti a šířiti křesťanské nauky. Pojednávají méně o činnosti vyučovatelské (methodické), ale více o vychovatelské, o mravní stránce vychovatele i chovance.

Již **Konstituce apoštolské**, jež vznikly částečně koncem III. století a částečně počátkem IV. století a obsahují nejstarší zřízení východní církve, mají dobré pokyny pro vychovávání. Práví se v nich: Otcové, vychovávejte své děti v Pánu, nechávejte je vyrůstatí pro Pána v kázni a ochraně, a učte je dovednosti spasitelné a slovu (logos) Božímu odpovídající, aby se nezbavily uzdy dobra, spoléhající, že by nebyly od rodičů potrestány, a tak nebyly příliš záhy bez mistra. Kdo opomíjí svého syna napomenouti a k rozvaze vésti, nenávidí ho. Učte tedy své děti slovu Páně, ukažte jim přísnost i ranami, aby byly poslušny; ať se již od dětství učí sv. Písmům; nedovolujte jim, aby si něco vynutily proti vaší vůli; netrpte jim aby se spojovaly s jinými ke zlu, neboť umožňuje-li lhostejnost rodičů dětem stýkati se s bezuzdnými lidmi, nebudou potrestány jen mravně pokleslé děti, nýbrž pro ně stihne soud i rodiče.

a) **Z východních spisovatelův** o výchově jednajících první je sv. **Basil Veliký**, biskup v Caesarei v Kappadocii († r. 379). Z jeho spisů, jež po stránce formální vyrovnají se mistrovským spisům Řeků, má paedagogickou cenu zvláště: „**Řeč ke křesťanským jinochům o užívání pohanských klassiků.**“ Napomíná jinochův, aby nesevěřovali kormidla svých myšlenek pohanským spisovatelům bezpodmínečně, jako kormidlo lodi, a nenásledovali jich ve všem, nýbrž aby přijímali, co je v nich užitečné, a rozuměli, čeho se mají vystríhati. Ujímal se zvláště chudých a osiřelých dětí a svým mnichům zvláště ukládal, aby se ujímali těchto dětí. Ve svých „**pravidlech pro mnichy**“ dává předpisy o výchově. „**Sirotci mají býti považováni za děti společné, náležející všem bratřím, mají bydliti ve zvláštních domech a pod dozorem osvědčeného muže.**“ „**Trest má odpovídati chybě. Dovolil-li si hoch jísti v nepravý čas, anebo ji-li příliš hltavě, musí býti veden menšími**

posty k sebeovládání a slušnosti.“ „Modliti se musí učit mládež od stáří a stáří bude nemálo podporováno modlitbou mládeže.“ „Navykání špatným řečem jest v jisté míře cestou k špatným činům.“ „Pokud jest ještě duše měkká a poddajná jako vosk, musí býti přidržována ke konání všeho dobra.“

Sv. Cyrilla Jerusalemského († r. 386) katechese (23) jsou velmi cenné dílo z doby církevních Otcův.¹⁾ Osmnáct jest přípravných na křest sv., ostatních pět jest mystagogických. Články víry vysvětluje postupem dogmaticko-deduktivním.

Rehoř z Nazianzu, patriarcha v Cařihradě († 390), ve svém spise *Λόγος κατηχητικός* doporučoval studium klasikův. „Myslím, že v tom jsou za jedno všichni rozumně myslící lidé, že vědecké vzdělání jest nejvyšší mezi všemi pozemskými dobry; nemíním jen toto ušlechtilější, naše, nýbrž i zevnější (pohanské), jímž obyčejný lid mezi křesťany, bludně zaujatý, pohrdá jako svůdným, nebezpečným a od Boha odvádějícím.“

Sv. Jan Zlatoústý, patriarcha v Cařihradě († r. 407), působil k tomu, aby obecně bylo zavedeno křtění dětí; ty, kteří odkládají s touto svátostí na poslední okamžik, aby měli jistotu, že všechny hříchy jsou jim odpuštěny, přirovnával k vojákům, kteří sahají ke zbraní, když se válka končí. V kázáních svých, v nichž musil vystupovati proti pohanské mravní bezuzdnosti, káral zlý příklad rodičův a jejich nedbalost v dohlídání na děti: „Stálé povalování se na závodisti nebo v divadle nazýváte tónem světa, bažení po bohatství hledáním neodvislého života, tížádost vysokým smyslem, pýchu sebevědomím. Ctnostem dáváte jména smyslu protichůdného. Jmenujete pořádek a mrav sedláctvím, skromnost zbabělostí, nehonosivost něčím otrockým, trpělivost slabostí. Bylo by pro děti největším bohatstvím, kdybyste byli pány svých choutek. Proto musíme dávat pozor na vaše vycházení a vcházení a všimati si toho, s kým se stýkáte a jaké přátele

¹⁾ Přeložil a poznámkami opatřil Dr. Jan Lad. Sýkora. Knih. katech. č. 7, Praha 1892.

máte.“ Poukazuje na správné postavení matky ve výchově slovy: „Matky mají své děti nejen tělesně ošetřovati, nýbrž též k spravedlnosti a bázni Boží je vychovávat.“ „Nehleďtež tak na to, aby vaše děti dobře mluvily, jako spíše, aby dobře žily.“ Napomíná rodičův, aby s poučováním dětí záhy počínali: „Povaha dítěte musí býti tvořena od mládí, neboť na povaze všecko záleží.“ „Trny musí býti vytrhovány, pokud možno ještě lehce v poli pracovati.“ „Útlé mládí přijímá lehce, co slyší, jako měkký vosk lehce drží stopy razítka.“ „Neměj za zbytečné, aby se tvůj syn záhy učil znáti Písmo sv. Z něho bude slyšeti především: Cti otce svého i matku svou; je to tedy k tvému prospěchu. Neříkej, že tohle je pro mnichy; ovšem ne mnichem, ale přec křesťanem máš ho vychovati, neboť veliká jest moc náklonností rozumu odporujících v tomto věku.“ — Povolání vychovatelské měl za nejvyšší na zemi. „Výše než každého malíře, než každého sochaře, než všechny ostatní umělce vážím si toho, kdo umí duše dětí vzdělávati.“

b) Z církevních Otců západní církve vyniká zvláště sv. Jeronym a sv. Augustin.

Sv. Jeronym († r. 420), proslulý překladatel bible (Vulgata), představený kláštera v Betlemě, věnoval se velmi horlivě vychovávání a vyučování hochů, kteří mu byli rodiči svěřeni, a nezdráhal se vštěpovati jim i první počátky čtení a počítání. Pověst o něm jako o dobrém vychovateli šla daleko za hranice Palestiny. Rodiče obraceli se na něho, aby jim dal rady, kterak vychovávat děti. Zachovaly se dva listy, odpovědi to rodičům: šlechtěné Římance Laetě „O v y c h o v á n í její dcery Pauly, již zbožná matka zasvětila Kristu a panenství“, a příteli Gaudentiovi „O v y c h o v á n í malé Pakatuly“. ¹⁾ Co v těchto listech píše, týká se jen výchovy dívek. Ve vyučování rozeznává dvě období: dobu do 7. roku a pak do dospělosti (12.—15. r.). Doporučuje společné vyučování s jinými dětmi, protože si chovanky dávají na-

¹⁾ Sv. Jeronyma dva listy vychovatelské. Přel. Dr. Jos. Rydvan. Knihovna katechetická č. 10., Praha 1901.

vzájem dobrý příklad a oprávněnou řevnivostí se pobádají. Vyučující musí pečovatí především, aby se chovanky rády učily, a proto má určovatí odměny za dobré výkony. Zvláštní péči jest věnovatí paměti. Učebnými předměty jsou čtení, psaní, počítání, jazykové učení, ruční práce. První cvičení ve čtení má záhy počítí, ale má to býti s počátku spíše hra než práce. Při učení řeči je důležitá správná výslovnost, neboť špatná výslovnost se později sotva dá zlepšití. První vyučování čtení buď co nejvíce názorné. Písmena buďte smyslně představena, ukázána a pojmenována; aby se více vštípila, budiž jejich pořadí stále měněno. Při počátcích vyučování v psaní doporučuje se vésti dítku ruku. Láska k ruční práci má býti u dívek záhy buzena, především ať se učí přísti a tkáti. V jazykovém učení buď učebným předmětem dříve řečtina, pak latina. Jakmile jazykové znalosti toho dovolují, budiž počato s četbou Písma sv. — Od vychovatelů žádá mnoho. Jejich příklad musí býti naprosto vzorný. Hlavními vychovateli jsou rodiče. Nejvyšší zásada vychovávací jest, uchránití chovance zla, proto doporučuje pečlivý dozor na mládež. Jest co nejvíce dbáti toho, aby poslušnost byla ochotná. Při volbě učitele a vychovatele je třeba veliké opatrnosti; pokročilejší věk, bezúhonný život a dostatečné vědomosti jsou nezbytnými podmínkami.¹⁾ — Oba listy jsou obratným pokusem, vytvořití paedagogiku v širším smyslu křesťanskou navázáním na to, co již jest; veškeré činnosti vychovávací dáti směr k vyššímu, věčnému. Charakteristickými jsou slova: „Učme se na zemi věcem, jichž znalost trvá pro nás i v nebi.“

Svatý Augustin má pro paedagogiku význam tím, že přispěl, aby křtění dětí zobecnělo, že ve svém biskupském sídle zřídil ústav pro vyšší vzdělání, a že ve svých spisech uložil vychovatelské myšlenky. V knize „Vyznání“²⁾ ukázal na sobě odstrašující příklad, kam může býti dítě přivedeno zvrácenou výchovou. Výchova, v níž vládne láska bez bázně, nebo

¹⁾ Vychovatelské zásady sv. Jeronyma. Napsal Jan Ježek. Pastýř duchov. 1889, 289.

²⁾ Do češtiny přeložil Jan Herčík. V Praze 1858.

bázeň bez lásky, je neblahá. Vychovávání záleží v káráni a poučování; při prvním padá na váhu strach, při druhém láska. Dítě v útlých letech nemá se příliš namáhati, naproti tomu má se člověk učit v každém věku. Ve svém „Vyznání“ rozvíjí sv. Augustin celou psychologii lidského srdce, z níž se může paedagog naučiti více než z mnohých teorií o výchování. Ukazuje moc náboženských zárodků v nejútlejším mládí vštípených, jakož i moc matky na dítě. Ukazuje, jak jednotlivé slovo, jednotlivá myšlenka mužů minulosti neb přítomnosti, ve spojení s ideami dřímajícími v duši člověka, někdy může raziti zcela nové cesty, přinášejíc k jasnému vědomí vyšší potřeby duchovní a mravní přirozenosti a tím ukazujíc nicotnost všeho, co dotud považováno za jediné hodné snahy. Ukazuje konečně, jak život lidský z periody dětскosti přechází ve stadium zápasu, že v tomto boji duchovní život snadno podléhá, nejsou-li bouře kroceny a řízeny vyšší nebeskou mocí, a že boj může teprve tehdy přestati pravdivým uzavřením míru, když člověk, lodník, zakotvil v původci všech věcí.

Pro katechetiku má veliký význam jeho kniha. *De catechizandis rudibus*. Sepsal ji na prosby karthaginského diakona jménem Deogratias.¹⁾ Pojednává v ní o cíli, předmětu a způsobu katechetického vyučování a o počínání katechety. Cílem katechese jest přivést žáka „slyšením k víře, věrou k naději a nadějí k lásce“. Z toho jde, že musí vyučování pro víru sdělit vše, co Bůh učinil pro lidi od počátku až po tu dobu, tedy události Starého a Nového zákona (biblické dějiny) a jejich dokonání v církvi (církvní dějepis). Z víry ve veliká díla Boží plyne naděje, že bude vyplněno, co bylo slíbeno: vzkříšení a život věčný; proto musí vyučování seznámiti s podmínkami zaslíbení, s křesťanským životem, dle desatera přikázání Božích upraveným. Z víry ve skutky spásy a z naděje v zaslíbení spásy vytryskuje láska, především vděčná, pak nezištná.

¹⁾ Sv. Augustina Kniha o vyučování katechumenův. Přeložil Dr. Ferd. Jokl. Kniha katech. č. 9. V Praze 1901.

Metoda obsahuje vyprávění (narratio), otázku (interrogatio) a napomenutí (exhortatio). Vyprávění musí být prosto mezer, má podávat jen hlavní události, mít ohled na stanovisko posluchačů, má se dít po odstavcích, uvádět důvody a příčiny vypravovaných událostí, má opisovat a vysvětlovat biblické výrazy a poukazovat na souvislost mezi zaslíbením a vyplněním. Otázka má vyšetřit, zdali posluchač rozuměl. Napomenutí zavírá v sobě pobídku k dobru a výstrahu před zlem. Od katechety žádá sv. Augustin srdečnou, upřímnou lásku k posluchačům, radost z vyučování a klid duševní.

Tento spis sv. Augustina je první a jediný návod pro vyučování náboženství, který máme od latinských církevních spisovatelů. Je tedy sv. Augustin zakladatelem katechetiky a otcem metody historicko-induktivní při vyučování náboženství.

Starověk křesťanský má veliký význam pro vývoj paedagogiky. S církví vstoupil nový činitel do vychovatelsví. Výchově byl vytknut vyšší nadzemský cíl a dány jí v nauce, zákonu a prostředcích milosti vychovatelské prostředky, neznámé v době předkřesťanské. V božském zakladateli církve postaven před oči všem lidem všech věků nedosažitelný ideál vzdělání. Rodině dostalo se místa, jež jí ve výchování přísluší; více do pozadí ustoupil stát, který v pohanském starověku postavil paedagogiku do svých služeb. Výchování a vyučování přestalo být výsadou některých tříd a zveřejnělo. Církevní Otcové probírali theorii byť ne systematicky, přece příležitostně. Především upravila tato theorie křesťanské učivo, vybravši z pohanského vědění, co tam nalezla dobrého, a spojivši to s křesťanstvím. Všecko vědění vstoupilo do služeb theologie, čímž účel školy filosofů došel svého ukončení a nastal klid potřebný k prohloubení duchovní práce. Bible stala se světovou knihou, v důsledku čehož sloučily se východní a řecko-římské dějiny a utvořily základ k dějinám lidstva. Věda jazyková mohla nyní překročit ku všestrannému probírání svého předmětu, ježto všechny jazyky přibrány ke hlásání evangelia. Přírodní

vědě dostalo se ideje o všeobecných zákonech přírodních křesťanskou naukou o jednom osobním Bohu a podkladu ke hlubší duchovní práci opravdovosti křesťanského pojmání života. Pro methodiku vyučování v té době jest pozoruhodný požadavek názornosti, ohled na individualitu; pro vyučování náboženské ukázány dvě cesty, analytická (sv. Augustina) a syntetická (sv. Cyrilla Jerusalemského).

ČÁST DRUHÁ.

Výchova a vyučování ve středověku (od VIII. do XV. století).

1. Výchova a vzdělávání lidu vůbec. Stěhování národů. Karel Veliký. Farní školy.

Stěhování národů, jímž západořímská říše byla zničena a východořímská ve svých základech otřesena, zničilo též velkou část toho, co z pokladů věd a umění Řekové i Římané nahromadili. Mnohé vzácné knihy shořely, sochy byly zničeny, chrámy zbořeny. K tomu přistoupilo, že v důsledku obecného ochuzení, stálými válkami a loupežnými výpravami přivoděného, nadmíru se zmenšil počet těch, kteří měli chut zabývat se vědami a uměním. Knihy byly málo kupovány, a ježto mohly býti rozmnožovány jen opisováním, tedy velmi pracně, nebyly buď vůbec opisovány spisy starověku, aneb jen jejich zlomky. Z velikých spisů starověku pohanského byly pořizovány jen výtahy, jež ovšem byly mnohem kratší a lacinější, ale též suchopárné. Mnohé školy zcela zanikly, jiné jen živořily. Udatní, ale nevzdělaní barbaři, kteří si podrobili jemné a vzdělané, ale většinou rozmařilé Římany, ukazovali přirozeně málo vážnosti k uměním a vědám; trvalo dlouho,

než přišli k náhledu, že vedle odvahy a válečné síly jsou záslužna též pokojná zaměstnání školní, učencův a umělcův.

Jakkoliv stěhování národů na poli vzdělanosti a mravnosti způsobilo škodu, přece zase v jiném ohledu bylo lidstvu ku prospěchu. Jevilo se to zvláště v poměru národů proniknuvších do říše římské ke křesťanskému náboženství. Byla ovšem římská říše od doby Konstantina Velikého říší křesťanskou, ale pohanské upomínky byly stále ještě příliš mocné, než aby křesťanství mohlo zcela rozvinouti své blahodárné působení. Jinak tomu bylo u mladistvě svěžích národů, kteří se dělili o říši římskou; zde nalezlo símě evangelia ještě nedotknutou, nezkaženou půdu, a proto spěla křesťanská kultura u těchto národů k nejvyššímu rozkvětu. Ze zásluh, jichž si církve získala o tyto národy, jest z nejdůležitějších ta, že jim vštíplila poznání, jak blahodárně může působiti vyučování a vzdělání.

Kdekoliv křesťanství zapustilo kořeny a vznikly obce křesťanské, všude nastala potřeba, aby děti, jichž křtění bylo již obyčejem všeobecným, byly vyučovány náboženství hned v prvních letech, v nichž vyučování toho byly schopny. Proto faráři a ostatní duchovní správcové shromažďovali děti svého obvodu a vyučovali je společně náboženství. Pak na místo katechumenátu nastoupilo křesťanské cvičení a vyvíjely se školy f a r n í (parochiální). O takových školách dějí se záhy zmínky. Synoda v O r a n g e (529) nařizovala, aby takové školy byly zřizovány. Třetí sněm v C a ř i h r a d ě (681) ustanovil, aby kněží v místech svého působení měli školu. O něco později ukládala synoda v A n g l i i: „Kněží, kteří spravují fary, mají přijímati do svých domů tolik žáků, kolik mohou, a mají, jako dobří otcové, živiti jejich ducha.“

Karel Veliký, jeden z nemnohých panovníků, kteří se školství ujímali, usiloval velmi rozhodně o to, aby se veškeré mládeži dostávalo vyučování. Nařizoval, aby duchovní všude, i ve vesnicích, zřizovali školy národní; při ne menším se měly děti naučiti hlavním věcem z náboženství, zvláště apoštolskému vyznání víry a modlitbě Páně. Toto nařízení bylo častěji opě-

továno a zdůrazňováno. Bylo též ustanoveno, že nemá býti připuštěn za kmotra při křtu sv., kdo by nedovedl před farářem odříkati symbolum a Otčenáš, a leniví hoši aby byli bitím a posty tak dlouho trestáni, až by se všemu náležitě naučili. Ze šlo tomuto panovníkovi o to, aby se hoši naučili více, jest zřejmo z nařízení biskupa Theodulfa z Orleansu: „Faráři mají ve vesnicích míti školu, a chce-li některý z věřících svěřiti jim své děti k vyučování, nemají je odmítati, nýbrž s největší láskou je vyučovati. Za toto vyučování nesmějí žádati žádné odměny, leč by jim rodiče z vděčnosti něco dali.“ Aby zajistil úspěch svým nařízením, zavedl Karel Veliký jakýsi dozor na školy a povinnou návštěvu školy; nařídil svým správcům, aby liknavé rodiče, kteří nařízením tím odporovali a děti do školy neposílali, přiměřeně potrestali. Naléhal, aby duchovní v řeči lidu Písmo sv. předčítali a v kázáních vykládali. Synoda v Mo h u č i r. 813 nařizovala, aby každý uměl symbolum a Otčenáš, ne-li jinak, aspoň v řeči národní. Karel Veliký oceňoval též zušlechťující vliv církevního zpěvu, jehož krásu a dojemnost poznal za svého pobytu v Itálii. Povolal z Itálie výborné učitele zpěvu, založil v Metách pěveckou školu a způsobil, že při biskupských sídlech byla učiněna podobná opatření, jimiž pak, pomocí škol farních, zpěv se šířil v celé jeho říši. — Karel Veliký povolával vynikající muže do služeb vzdělávání a svěřil jim vlivná místa. Povolal ke svému dvoru z Itálie Petra z Pisy, proslulého grammatika, Pavla Diacona, vynikajícího znalce věcí řeckých, z Anglie učeného Alkuina, z Německa Egiharda a Einharda. Alkuinovi svěřil vrchní dohled na veškeré školství Francie a tak ho učinil do jisté míry ministrem vyučování. Sam předcházel dobrým příkladem. Ještě v pozdním mužném věku se snažil doplniti mezery ve svém vzdělání; učil se ještě počítati a psáti, a to tak horlivě, že měl svou tabulku stále při sobě. Častěji navštěvoval školy, zkoušel žáky, chválil pilné a káral nedbalé. Vzorem všem školám byla dvorní čili palácová škola, určená pro vzdělávání dětí z rodiny císařské a z rodin dvorních úředníků. Tato škola šla s císařem všude, kde sídlel

jeho dvůr, do Cách, Nymweg, Ingelheimu, Paderbornu.¹⁾

Třetí lateránský sněm (1179) nařizoval: „Ježto církev Boží má pečovati jak o tělesné, tak o duševní potřeby svých dítek, jak to dobré matce přísluší, aby chudým, kteří nemohou spoléhati na výchovu od rodičů, nescházelo příležitosti k pokroku v učení se čtení, má při každém sídelním chrámu magistrovi, kterému náleží kleriky a chudé žáky vyučovati bezplatně, dáno býti dostatečné beneficium, aby tak vyučující netrpěli nouze a učícím se byla otevřena cesta k nabytí vědomostí. Též při jiných chrámech a klášterech má se státi, co jest k tomu konci žádoucí.“ — Plnice toto ustanovení, biskupové naléhali, aby byly zřizovány farní školy. Tak staré školy probouzely se k novému životu a nové vznikaly všude tam, kde byly spořádané farnosti. Avšak faráři při mnohé práci v duchovní správě nemohli již sami obstarávati vyučování ve škole. Kde našli zástupce v pomocných duchovních nebo příslušnících žebravých řádů, tam bylo trvání školy zajištěno; jinak musila škola zajíti. Aby k tomu nedošlo, bylo tu a tam uloženo dělníkovi nebo řemeslníkovi, aby učil děti čísti, psáti a počítati, kdežto duchovní učil jen náboženství. Častěji se stávalo, že kostelníkovi nebo varhaníkovi nebo zpěvákovi bylo svěřeno vyučování dětí a tak na mnohých místech spojen byl úřad školní se službou kostelní a trvání školy bylo tak zabezpečeno. Dle nařízení biskupů byli bráni ke službě kostelnické především lidé obratnější a poněkud aspoň vzdělaní; mnohé statuty diecesní a provinciální z XIII. a XIV. století žádají, aby školníci a kostelníci byli, pokud možno, literáti, jakož i by osobám, jichž se k učitelství užívá, zaručeno bylo přiměřené zaopatření, aby se mohly věnovati vyučování nerušeně. V r. 1403 nařídilo církevní shromáždění v Olomouci, že nemá býti založena škola, jejíž učitel by pro nedostatek potřebných příjmů musil pomýšleti na jiný výdělek.

Tak církev vynakládala všechno, aby školství obecné povznesla a rozšířila; pečovala o slušné zaopatření

¹⁾ Fr. B., Doba Karla Velikého. „Školník“ 1872.

učitelů, chtěla, aby ani chudí nebyli vyloučeni z vyučování, a proto ukládala kněžím a učitelům za povinnost, bezplatně vyučovati. Jak se školství rozšířilo, viděti z toho, že v obvodu pražského arcibiskupství bylo kolem r. 1400 škol 640. — Ale k obecnému vzdělávání lidu nemohlo tehdy ještě dojiti; k tomu nebyla doba ještě zralá; lid obecný byl ještě příliš surový a necítil potřeby duchovního vzdělání; z veliké většiny nenahlížel ještě, k čemu by mělo býti prospěšno čtení, psaní a duševní vzdělání vůbec. Nedostávalo se učebných prostředků. Knihy byly jen psané, proto byly drahé a vzácné. Potřeby ku psaní byly rovněž drahé a zhusta nebylo ani popudu ku psaní.

Z učebných předmětů ovšem hlavním bylo náboženství, proto byly tyto školy také nazývány katechismovými. — Psaní dalo se s počátku ještě po způsobu řecko-římském, tak že písmena na tabuli voskem potažené hrotem byla vyrývána; později se psalo na papíru, který však nebyl trvanlivý, nebo na pergamenu; nebylo-li toho, užilo se třeba kůry stromu. Místo péra užívalo se s počátku rákosu, v posledních stoletích středověku byla již v užívání péra brková. — Vyučování čtení bylo znesnadněno nedostatkem knih; nejednou neměl ani učitel knihy žádné, tím méně žáci; ti se učili čísti z toho, co jim učitel předpisoval. — Počítání bylo prováděno ve středověku s počátku ještě římskými číslicemi a dle římského způsobu pomocí počítacího prkna. V XI. století byly však známy křesťanům již také arabské číslice, jež zvolna zatlačovaly římské, čímž počítání bylo značně usnadněno. — Zpěvu věnována byla na mnohých školách zvláštní péče, protože žáci obstarávali zpěv a hudbu při bohoslužbě; proto školy takové byly též zvány pěveckými. — Methoda vyučovací byla pod vlivem nedostatku knih. Učitel byl nucen zabývat se jednotlivými žáky, kdežto jiní zůstávali nezaměstnaní, a musil pěstovati jejich paměť, předříkáva je žákům a dávaje opakovati; co žák z vyučování školního zapomněl, bylo ztraceno pro vždy, neboť nemohl zapomenuté přečtením z knihy opět si osvojiti. Proto mohlo se podávati žákům jen málo učiva.

2. Klášterní školy.

Řád b e n e d i k t i n s k ý získal si zvláště v prvních stoletích svého trvání velikých zásluh též o školství. Školy, jež založeny byly v kláštorech benediktinských, měly především účel vychovati a vyučiti ony hochy, jež rodiče určili za mnichy. Ježto však kromě škol klášterních buď nebylo škol vůbec, nebo aspoň nebylo takových, aby bylo možno tolik se v nich naučiti, jako ve školách klášterních, přicházeli později též rodiče, kteří neměli v úmyslu, aby se stali z jejich synů mnichové, s prosbou do kláštera, aby děti jejich směly se účastniti vyučování. Mnichové k tomu svolili a tak vznikly v klášteře dvě školy: v n i t ě r n ě (schola interior), určená pro budoucí mnichy (pueri oblati), a z e v n ě j š í (schola exterior), určená pro ostatní mládež. Obě školy byly v oddělených místnostech a nebylo žádných styků mezi chovanci vnitřní a vnější školy. Vyučování dělo se bezplatně. Protože kláštery benediktinské musily býti osamoceny, byly školy při nich internáty. — Řízení školy bylo v rukou osvědčeného mnicha (magister scholae), který požíval vážnosti u ostatních mnichův a volil si schopné pomocníky (seniores). Vrchní dohled na klášter i školu měl opat. — Učebnými předměty byly pro nižší třídy náboženství, čtení, psaní, zpívání žalmů, počátky počtářství a latiny. Při čtení užívalo se tabulek neb listů, na nichž byla v abecedním pořádku písmena, často slabiky a slova; když překonány byly začáteční obtíže, byly čteny žalmy; současně byly žalmy vštěpovány v paměť. Při psaní vyryl učitel písmeno na voskované tabulce, žák pak musil svým písmem táhnouti po tvarech písmen, načež teprve psal inkoustem a pérem na papíře. Počítalo se na prstech. Řečí vyučovací i obcovací byla latina, jakmile žáci byli schopni jí užívat. — Pro vyšší třídy bylo učebnými odbory sedmero svobodných umění, totiž trivium (formální vzdělání): grammatika, dialektika, rhetorika, a quadrivium (materiální vzdělání): arithmetika, geometrie, musika a astronomie. Grammatika obsahovala též četbu a výklad spisovatelů. Dialektika (logika) seznamovala s naukou o pojmech, soudech,

úsudcích a důkazech, a hleděla dosíci rozhovorem obratnosti v myšlení a mluvení. Rhetorika dávala návod k řečnictví i k sepisování dopisů, listin, úředních spisův a seznamovala s potřebnými vědomostmi o právech. Arithmetika zabývala se též vysvětlením kalendáře a vypočítáváním doby svátků velikonočních. V geometrii učilo se vyměřování pozemků, byly vysvětlovány mapy (tehdy ještě velmi nedokonalé) a žáci byli seznamováni se vším, co se v té době o zemi vědělo; byla to tedy též geografie. V musice byla hlavně přednášena nauka o hudbě, tedy theorie hudby; prakticky učili se žáci hudbě již dříve, takže skoro všichni uměli zpívat i a mnozí se naučili též hrát na varhany, na harfu, neb na flétnu. Ovšem byla v klášterních školách pěstována především, ne-li výhradně, hudba kostelní. Astronomii se učilo dle soustavy Ptolomeovy, ale nejen z knih, nýbrž též ze skutečnosti tím, že za noci žáci hvězdy pozorovali. Také jednoduché astronomické nástroje, jež byly již známy, na př. sluneční hodiny, byly ukazovány a vysvětlovány. Theologie byla spojována s ostatními obory, na př. s grammatikou studium církevních Otců, s rhetoricou probírání právních otázek, s dialektikou podávání bohosloveckých vědomostí.

Methoda vyučovací záležela v tom, že učitel předříkával nebo diktoval, žáci pak po něm říkali nebo psali. Učitel učinil krátký úvod k učebné látce, četl učivo z čítanky a vysvětloval odstavec. Vysvětlení záleželo z grammatického výkladu, podání nejbližšího významu a dalšího výkladu. Protože bylo málo knih, musilo se mnoho vštěpovati v paměť, při čemž starší žáci pomáhali mladším.

Kázeň byla přísná. Nezpůsobnost, nedbalost, nepozornost byly trestány dle předpisu zakladatelova postem a metlou, těžší provinění bičováním; ale tělesných trestů bylo zřídka užíváno a poměr mezi žáky a učiteli byl obyčejně přátelský. Také se hovělo touze mládeže po hře a radovánkách. Nebylo sice ještě prázdnin déle trvajících, ale byly feriální dny, v nichž vážnost studia ustupovala hře a zábavě. O některých školních slavnostech (na př. 28. prosince ve svátek

Mladátek) byly slavné průvody, rozdávání darův a častování.

Do trivia byli přijímáni již 9letí hoši, kdežto v quadriviu, v němž se činily větší nároky na soudnost, byli jinoši od 16. do 25. roku. Mnozí žáci, i vnitřní školy, spokojovali se tím, že prodělali jen část quadrivia; činili to zvláště ti, kteří se chtěli vzdělati v lékařství nebo malířství, nebo sochařství, nebo se chtěli věnovati vědám. Možno tudíž klášter benediktinský tehdejší doby přirovnati k nynější universitě, a částečně i k akademii umění. Ježto klášterní škola přijímala i děti, jež se měly teprve učit čísti a psát, a tak se rovnala částečně škole obecné, možno říci, že klášterní škola v sobě spojovala všechny stupně školství, od nejnižších až k nejvyšším.

Tělesná výchova nebyla v klášterních školách pěstována tak, jako duševní, než přece často k zotavení a obveselení žáků byly pořádány v klášterní zahradě zápasy, běh o závod a jiná cvičení; také účast chovanců při pracích zahradních prospívala jejich tělesnému zdraví.

Od XIII. století účastnily se vzdělávání mládeže také některé v té době vzniklé řády. Františkáni, jejichž kláštery zvláště v městech byly budovány, zřizovali školy, jež na rozdíl od benediktinských byly *externí*. Františkáni působili též jako učitelé na samostatných městských školách, ba šli od místa k místu jako kočující učitelé a v rodinách vyučovali mládež katechismu, čtení a psaní. Časem věnoval se řád též pěstování věd a mnozí jeho členové působili jako učitelé na universitách (tak v Paříži sv. Bonaventura [† 1274], v Oxdorfu, v Paříži a v Kolíně Jan Duns Scotus [† 1308]). Rovněž spisovali knihy pro lid a učebnice, na př. „*Christenspiegel*“ sepsán od Františkána Kölde v Münsteru, „*Doctrinale*“, nejrozšířenější latinská učebnice středověká, sepsána Františkánem Alexandrem z Villedieu (de villa Dei).

Dominikáni věnovali se vedle kázání hlavně též studiu, čímž nabyli velikého vlivu na vývoj vědy na západě. Vynikající učitelé a učenci z toho řádu byli: Albert Veliký († 1280), „druhý Aristoteles“,

sv. Tomáš Aquinský († 1274) „kníže scholastiky“¹⁾ a Vincenc z Beauvais († 1264), který podal soubor věškerého středověkého vědění.

Bratři společného života (Fratres de communi vita), zvaní též dle svého patrona Hieronymiány, získali si zásluh zvláště o vyučování mládeže a pěstování věd. Zakladatel řádu Geert Groot zřídil první dům bratří r. 1384, ale v témž roce zemřel, jeho žák a nástupce Florentius Radewin upevnil jeho dílo a přivedl jej k rozvoji. Společnost vyvinula se dvojím směrem: jedna část členů, kteří byli duchovními, tvořila vlastní klášter společného života; druhá část duchovních a laiků tvořila dům bratří. Obě větve byly stále v nejužším spojení a ve vzájemnosti. Bratři se zabývali ručními pracemi, orbou, zvláště však opisováním dobrých knih a vyučováním mládeže; jejich písařským uměním byly zachovány a rozšířeny mnohé spisy; vynikali čilou činností na poli nižšího i vyššího školství.

Při vzdělání lidu Hieronymiáni velice dbali důkladného poučení náboženského dle zásady zakladatelovy, že slovem Božím má býti srdce vzděláváno. Učili též čtení, psaní a zpěvu. Pěstovali jazyk národní, neboť statuta jejich předpisovala jim čtení bible v jazyce lidu. Zakládali nové školy a obnovovali zaniklé, nebo přijímali učitelská místa ve školách. Zvláště všímali si chudých žáků, přijímali je bezplatně do svých ústavův a poskytovali jim učebných prostředkův. Šířili v lidu náboženský smysl a řádné vědomosti a tak byli vlastně národními učiteli. Geert Groot je tedy vlastně otcem obecné školy. — Vyšší vyučování obstarávali kanovníci klášterní. Jako starší školy středověku, tak i gymnasia Hieronymiánů kladla výše náboženské vzdělání než vědecké, a přikládala zvláštní význam latině; ale školy Hieronymiánů vynikaly nad jiné tím, že zjednodušily studium grammatiky a tak zkrátily dobu studii; v nich nečetly se spisy antické jen pro

¹⁾ Srovnej jeho obě „Summy“; též spis Dr. Kachníka, Lidské vášně a jich výchova. Dle ethických zásad sv. Tomáše Akvinského. V Praze 1915. Vzdělávací knihovna katol., sv. 64.

mluvní cviky, nýbrž též pro věcný obsah, a učilo se též řečtině.

Byly zřízeny též domy s e s t e r; řeholnice zabývaly se šitím, tkaním, pletením, ošetřováním nemocných, opisováním knih a vyučováním ženské mládeže ve čtení, psaní a ručních pracích.

Bratři společného života rozšířili se rychle v Nizozemsku a v Německu. Členem tohoto řádu byl též T o m á š K e m p e n s k ý († 1472), jehož „Čtyři knihy o následování Krista“ vedle Písma sv. došly největšího rozšíření. Ze škol Hieronymiánů vyšli nadšení přivrženci a pěstitelé humanismu, jako A g r i c o l a, H e g u i s, E r a s m u s, M i k u l á š z K u e s. Školy bratří byly téměř semináři učitelů pro mnohé školy humanistů, a benediktini, karthusiáni, cisterciáci dávali tam vzdělávat své professory, tak že veškeré školství do XVI. století stálo pod vlivem Hieronymiánů.¹⁾ Úpadek společnosti a jejich škol nastal v polovici XVI. století. Změna poměrů, jež nastala reformací, nebyla přízniva jejich školství. Vyšší školství přešlo pak do rukou Jesuitů.

3. Školy biskupské a kapitulní.

Po příkladu sv. Augustina zavedl C h r o d e g a n g, biskup v Metách († 768), benediktin, společný život svých duchovních. Duchovní, ustanovení při chrámě katedrálním žili společně v domě biskupově dle zvláštní řehole, již Chrodegang sestavil dle řehole sv. Benedikta. Sluli k a n o v n í c i. Spolu tu měli jinoši býti vychováváni ke stavu duchovnímu. Nedlouho po smrti Chrodegangově bylo členům kapituly uloženo o nedělích a svátcích lidu kázati a též vyučovati. Již roku 774 nařizovala jedna bavorská synoda, že má „každý biskup zříditi při svém sídle školu a ustanoviti moudrého učitele, který by mohl vyučovati dle římského podání“ (t. j. v triviu a quadriviu). Synoda v Cáchách r. 789 nařizovala, aby s každou kapitulou katedrální byla spojena veřejná škola. Také při kapitulách kolle-

¹⁾ O paedagogickém významu Hieronymiánů. Napsal Dr. J. V. Novák, Katechetické Listy 1893—94, 25.

giátních (kde nebylo biskupa) zakládány byly školy, jež sluly kapitulní.

Školy tyto byly zřízeny podobně jako školy klášterní. V nižší škole se učilo čtení, psaní, zpěvu žalmů a vypočítávání církevního kalendáře; ve vyšší škole bylo buď jen trivium, nebo trivium i quadrivium a theologie (znalost Písma sv. a prací duchovní správy). Správcem školy byl člen kapituly, určený biskupem a slul *magister scholae*, od XII. století *scholasticus*; požíval zvláštní vážnosti a býval často nástupcem biskupovým. Sám též vyučoval v quadriviu; pro vyučování v triviu měl k ruce rektora, který rovněž byl duchovním. Později měl scholastik pouze dozor na školu, rektor převzal vyučování v quadriviu a svěřil vyučování v triviu učitelí pomocnému. Počet žáků ve školách katedrálních a kapitulních byl často veliký. Žáci školy nižší bývali tříděni dle učebných předmětů na čtenáře, písaře a zpěváky. V rozkvětu byly školy tyto od VIII. do XI. století. Později, když vznikly university, klesaly stále, ale mnohé se přece udržely až přes reformaci (v Magdeburku, Halberstadtě, Merseburku). Byly sice určeny především přípravě jinochů ke kněžství, ale přispívaly také k tomu, že vědění vůbec se šířilo a bylo středem křesťanského vzdělání. Protože byly v městech, bylo působení jejich vydatnější. Skoro všechny byly externáty.

4. Výchova rytířův a žen.

1. V době křížáckých výprav vytvořilo se v západní Evropě rytířstvo jako zvláštní stav, v němž bylo také vychovávání rázu zvláštního. V dřívějších stoletích středověku byli válečníci vyučováni pouze v tom, jak je zacházeti se zbraní; vyjímajíc ty, kteří v mládí navštěvovali školu klášterní neb katedrální, neznali jiného jazyka než mateřského, a nestarali se ani o básnictví, ani o jiné umění a vědy. Časem proniklo vědomí, že je třeba, aby také mládeži rytířské se dostalo lepšího vzdělání, a protože klášterní školy, v nichž válečné umění se vůbec nepěstovalo, nevyhovovaly, byla upravena výchova rytířstva zvláštním způ-

sobem, vyznačujícím se tím, že v ní hlavní věcí bylo sedmero umění rytířských (na rozdíl od sedmera umění svobodných). Jinoši rytířští učili se jezdit na koni, zacházeti lukem, šermovati, plovati, loviti zvěř, hráti v šachy (protože to bystří rozum) a veršovati (protože v tom docházel výrazu smysl pro krásno, který dobře vychovanému rytíři nesměl chyběti). K tomu se družilo navykání dvorním mravům, t. j. jemnému chování, zvláště vůči dámám, a u německých rytířů často též učení se jazyku francouzskému a seznamování se s francouzskou literaturou. — Vojenské cviky rytířské mládeže nabývaly vyššího významu účelem, k němuž se konaly; pravý rytíř totiž neměl bojovati pro světskou slávu a pozemské bohatství, nýbrž ve službě Boha a církve (jako v křížáckých výpravách), anebo na ochranu vdov a sirotek a nespravedlivě utlačovaných vůbec. Tím nabylo nošení zbraně v rytířstvu náboženského posvěcení, jež docházelo výrazu také v tom, že zbraně byly v kostele posvěceny, prve než byly jinochu rytířskému odevzdány. — Hra v šachy byla v době rytířstva obzvlášť oblíbena; byly o ní psány celé knihy, v nichž byla nejen pravidla hry, nýbrž připojena též dobrá naučení pro život; ve figurkách šachové hry, v jejich rozestavení a způsobu boje spatřoval se obraz středověkého státu s jeho sedláky, rytíři, duchovními knížaty, městy a občany. — Veršováním se míní zvláště zhotovování krátkých milostných písní, o něž se pokoušel příležitostně každý rytíř. Též melodii, náležející k takové písni, složil zpravidla skladatel písně a sám ji též s průvodem houslí jiným předzpěvoval. Básnění a hudba byly tudíž, podobně jako u starých Řeků, vedle tělesných cvičení hlavními prostředky rytířské výchovy. Smysl pro krásno v básnictví a umění jevil se též v zálibě, s jakou se naslouchalo písním „kočujících pěvců“. Tito pěvci, příslušníci stavu rytířského, oslavovali ideály rytířské, vypravujíce, často v obširných písních, o činech udatných a šlechtných rytířů. Zpěvy ty mocně přispívaly, aby mládež rytířská byla nadchnuta pro ideály rytířstva. — Dvorní mravy byly upraveny přísně pravidly, jež se nejen vztahovaly ke

všemu tomu, co dosud platí za známku slušného chování, nýbrž obsahovaly i přesné předpisy o způsobu pozdravu a oslovení dle rozličných stavů, o zasedacím pořádku při hostinách a pod. Kdo ukázal neznalost těchto předpisů, byl vydán posměchu. S obyčeji těmito, z Francie do Německa a Rakouska přinesenými, šířila se též znalost francouzského jazyka.

Ve výchově hochů byly tři stupně dle věku. Prvních sedm roků prožil hoch v otcovském domě povýtce pod dozorem a řízením své matky. Od 7. roku přišel na cizí dvůr, pokud možno nějakého knížete, anebo do hradu příbuzného rytíře, kde spolu s jinými druhy byl vychováván; slul páže a měl úkol obsluhovati pána a paní domu, zvláště při hostině nebo na honbě, musil konati služby poslíčka a pod. Při tom byl poučován rytířem nebo k tomu ustanoveným „mistrem“ v zacházení se zbraní a od šlechticů se dovídal o zákonech rytířské slušnosti. Čtení a psaní i trochu latiny učila se pážata od hradního duchovního, kde takový byl, aneb navštěvovala nějaký čas nejblížší školu; než těmito znalostem rytíři přikládali malou cenu. (Ani znamenití básníci ve středověku neuměli čísti a psát, na př. Volfram z Eschenbachu.) — V ohledu tělesné výchovy šlo o to, aby se hoši co nejvíce otužili. Kázeň byla přísná; i synům knížat dostávalo se trestu metlou. (O tělesném trestání náhledy se velmi rozcházely.) Po dalších sedmi letech, tedy s dokončeným 14. rokem věku, stal se pánošem; v bílém oděvu, s rozžatou svící v ruce, byl rodiči veden k oltáři a přijal knězem požehnanou zbraň, zvláště meč a rytířské ostruhy. Pak doprovázel svého pána k turnajům nebo do války, musil koně ošetřovati, projížděti atd. V rytířských cvičeních se pokračovalo s požadavky stále stupňovanými. Ob čas pořádány turnaje, aby při nich mohli svou sílu a obratnost ukázati též před dámami. V 21. roce bylo vychování dokončeno slavností, pasováním na rytíře.

Dcery rytířů zůstávaly zpravidla i po ukončeném 7. roce pod dohledem matčiným; výjimkou se stávalo, že byly dány k jiné šlechticce, již jako společnice sloužily, nebo že vstoupily do klášterní školy. Zůstala-li

dívka na otcovském hradě, učila se od matky ženským ručním pracím a od hradního duchovního čtení, psaní a latině. Někdy měly též zvláštní vychovatelky (mistryně).

2. O vzdělání žen ve středověku získaly si velikých zásluh benediktinky, jichž zakladatelkou byla sv. Scholastika, sestra sv. Benedikta. Vyučovaly nejen své novicky, nýbrž též dívky, které nemínily státi se řeholnicemi; učily je náboženství, čísti, psáti, zpívati a zvláště šiti a tkáti. V ženských klášteřích byty zhotoveny skvostné rukopisy. Methoda vyučovací byla v dívčích školách táž, jako v chlapeckých; také kázeň byla přísná. Výchova děla se dle zásad sv. Jeronyma, uložených v listě k Laetě; synoda v Cáchách r 817 tak nařizovala.

Mnohé ženy té doby vynikaly vzděláním. Bertilla v klášteře Chelles († r. 792) konala přednášky o Písmě sv. Vévodkyně Hadwig, jež ovdověvši, žila v ústraní na hradě Hohentwielu, četla klassiky. Jeptiška Hroswitha z Grandersheimu († r. 1002) psala latinské legendy, latinské veselohry a složila báseň na oslavu Otty I. Herrarda z Landsberku, abatyše († 1167), napsala sbírku všeho, co jest hodno, aby ženy znaly, zvanou „Hortus deliciarum“, a Hildegarda († 1179) jest zakladatelkou samostatného přírodopisu v Německu, napsavši „9 knih o zvláštních silách těles v přírodě“. Dhoda (Dodona), manželka vévody Bernarda z Aquitanie, v letech 841—843 napsala pro svého syna Viléma 72 kapitoly jako návod ke křesťanskému životu, předvádějícímu povinnosti jeho věku a stavu. Tato její „příručka“ jest jedním z nejstarších spisů vyšlých z ducha a ruky křesťanské ženy, důkazem vysokého vzdělání žen ve středověku a památkou nadšení křesťanské matky pro vzdělání dětí.

Později podobným způsobem, jako benediktinky, přispívaly ku vzdělání žen též dominičky i jiné ženské řehole. V městech namnoze byly veřejné školy pod městským patronátem, ale častěji byly to školy soukromé. Učitelkami na nich byly jeptišky nebo begyně (ženy neprovdané a bez klášterních slibů ke společnému životu sdružené od XII. stol.), nebo světské

učitelky. Nejednou byly školy privátních učitelů spojeny se školami privátních učitelek. Dívčí školy byly nižší a vyšší. Nižší školy ve vesnicích a malých městech byly jen školy písařské, jako chlapecké. Uvádějí se též případy, že dívky navštěvovaly latinské školy chlapecké, jakož i že hoši posíláni byli k učitelkám a vyučování spolu s dívkami.

5. Městské školy.

Protože skoro v každém městě byly kláštery, bylo v městech již klášterními, někde též kathedrálními neb kapitulními školami postaráno o vyučování mládeže. Když však po křížáckých výpravách města zbohatla a počet obyvatelstva vzrostl, nedostačovaly již tyto školy a nevyhovovaly potřebě také proto, že měly především účel vzdělávati k stavu duchovnímu. Jevila se potřeba škol, v nichž by mohli býti vzděláni hlavně budoucí kupci a řemeslníci. Proto zřizovaly správy městské školy, jež tudíž sluly „m ě s t s k ý m i“. Obvyklejše poukázali nějakou městskou budovu a ustanovili magistra nebo školního mistra, který měl školu řídit, učinili s ním smlouvu, zpravidla jen na rok a se čtvrtletní výpovědí. To mělo zlý následek, že školní mistři často se střídali; když nebyli spokojeni s příjmy, jež všude byly skrovně vyměřovány, a doufali, že jinde dostanou lepší místo, putovali dále. Ostatní učitelé nebyli ustanoveni od města, nýbrž školní mistr sám si je vybral a ze svého příjmu platil, pročez sluli *locati* (najatí); když se magister stěhoval, stěhovali se zpravidla i pomocníci. Ale stěhovali se někdy též z toho důvodu, aby poznali také jiné školy, zdokonalili se a tak nabyli způsobilosti státi se mistry. Poměr magistra k jeho pomocníkům odpovídal poměru mistra řemeslnického k jeho tovaryšům a potulování se školních pomocníkův odpovídalo stěhování řemeslnických hochů. Stěhující se školní pomocníci sluli též *bacchanti* (potulní) a stali se posléze obtížnými, poněvadž se k nim připojovali, chtějíce užívati nevázaného života, též žáci, a ti musili pro bacchanty žebrati i krási. Říkalo se těmto žákům „A B C střelci“ (střelil=ukradl). —

Způsobilsti k učitelskému úřadu nabyt správce školy obyčejně na universitě; také titul „magister svobodných umění“, kterýž měl, děkoval této vysoké škole. Z jeho pomocníků měl jeden, „provisor“, rovněž universitní vzdělání. Ostatní pomocníky, obyčejně dva, vybral si školní mistr ze svých žáků. Provisor byl obyčejně zároveň c a n t o r, t. j. učitelem zpěvu. S počátku náleželi i učitelé městských škol stavu duchovnímu; teprve později byli ustanovováni i světské učitelé. Také dozor na školy byl částečně světský; purkmistr a rada dělili se o něj se scholastikem příslušné školy kathedrální. — Příjem magistrův záležel ze školního platu, který mu platili rodiče žáků čtvrtletně, a z rozličných vedlejších příjmů; dostával též dříví, světlo, pečivo a p. Mnohé z těchto příjmů souvisely se službou kostelnickou, kterou školní mistr také zastával; náleželo k tomu též pohostění o určitých svátcích.

Vyučování v městské škole počínalo, když řemeslníci šli do práce, tedy zpravidla již o 5. hod. ranní. Po prvních dvou hodinách vyučovacích byla hodinová přestávka, jež byla určena k požití ranní polévky a k návštěvě bohoslužeb. Potom bylo opět vyučování do půl 10. hod. Odpolední vyučování počínalo obyčejně již o 12. hodině a trvalo s půlhodinovou přestávkou do 4 hodin. Z učebných předmětů byla i v městských školách latina na prvním místě; kromě latiny měl školní mistr učit žáky čísti, psát a zpívat. Že se latině dávala přednost, vysvětluje se jednak ohledem na školy kathedrální a klášterní, jednak tou okolností, že tehdy i kupci a živnostníci měli užitek ze znalosti latinské řeči; protože ve středověku skoro ve všech zemích Evropy byla latina horlivě pěstována, byla přirozenou obcovací řečí i kupcův, asi jako nyní angličtina a francouzština. — Žáci městských škol byli rozděleni dle svých vědomostí v oddělení, jež se zvala „lektie“ nebo „lokatie“. Často byly rozličné lektie v jedné učebně, ale v rozličných koutech. V jedné lektii zůstávali žáci obyčejně jen čtvrt roku, načež postoupili do vyšší. V nejnižší lektii seděli žáci, kteří se učili teprv „skládati“ písmena v slabiky, v druhé lektii ti, kteří již uměli čísti, v třetí, čtvrté a páté lektii

učili se grammatice většinou dle Donatovy grammatiky, již se užívalo též v klášterních školách. Učebnice byly sepsány v rýmech, aby bylo usnadněno zapamatování učiva. K četbě sloužily bajky Aesopovy, některé básně Vergilovy, mravoučné sentence Catonovy a mnohé latinské spisy menší ceny, jež dnes jsou skoro neznámy. V nejvyšší třídě, „lektii magistrorū“, jejímiž žáky byli i pomocníci, učilo se logice ve verších upravené, a k tomu se pojila cvičení v disputování. Předměty učebné v městských školách odpovídaly oněm v triviu škol klášterních, ale bylo čteno méně spisovatelův a někteří z nejlepších latinských spisovatelů, jako Cicero, Caesar, Livius, Horác, zůstali žákům městské školy úplně neznámi. Také způsob četby měl mnohé nedostatky. Vysvětlení nebylo podáváno volně, nýbrž jen diktováno a v paměť vštěpováno. Diktování ve školách středověku vysvětluje se tím, že knihy byly drahé a tudíž nemohl si jich každý žák opatřit. Latina pěstovala se usilovně též v městských školách. Bylo stíháno trestem, promluvil-li žák ve své mateřštině. (Jeden ze žáků, zvaný lupus (vlk), měl uloženo, aby každého spolužáka mluvícího mateřštinou napsal a školnímu mistrovi oznámil. Aby lupus mohl vykonávat svůj úřad úspěšněji, bylo neznámo žákům, kdo jest vlkem ustanoven. Dle počtu přestupků byl určen počet ran. Starší žáci mohli se vykoupiti od ran zaplacením pokuty. — Trestem jiného druhu bylo „nošení osla“. Žákovi, který byl v nejnižších třech lektích poslední, byl kolem hrdla na tkanici zavěšen dřevěný osel, ježž musil žák ten nositi tak dlouho, až lapil spolužáka, který mluvil jazykem mateřským; tento nosil „osla“ tak dlouho, až se ho podobným způsobem zbavil. Kdo na konci dopoledního vyučování poslední měl osla, nebo docela přes noc jej podržel, dostal rány metlou. — Zpravidla jednou za rok byly opatřovány metly potřebné ke školnímu vyučování; tu táhla celá škola do lesa s bubnováním a za zvuku pískal a konala se hlučná slavnost, při níž hojně vína a piva se pilo). — Horlivě se pečovalo v městských školách též o zpěv; pro cvičení v něm byl zvláštní učitel-cantor a jeho pomocník, succentor; ale byl i tu

pěstován skoro jen latinský kostelní zpěv, protože školní mistr se svými žáky obstarával zpěv a hudbu při službách Božích.

Městská škola u sv. Štěpána ve Vídni byla kolem r. 1300 tak proslulá, že žáci zdaleka do ní se hlásili. Školní řád její se zachoval a podává jasný obraz o zřízení městských škol.

6. Výchova a vyučování u Arabův.

Když ustal poněkud fanatismus Mohamedem vyvolaný, jevil se též u Arabů snahy po vyšším vzdělání. Dle koranu bylo žádoucí, aby věřící uměli čísti a psát; proto byly záhy zřizovány při mešitách školy, v nichž duchovní a kostelníci učili děti čísti, psát a znáti koran, tedy školy elementární (mektebi), jakéž dosud při mešitách jsou. Hoši z chudých rodin navštěvovali a navštěvují dosud školu od 5. do 8. roku (do obřízky). Děti zámožnějších rodičů, jež chtějí nabýti vyššího vzdělání, navštěvují elementární školu dále až do 14. neb 15. roku. Vedle toho vyučovali též soukromí učitelé u hřbitovů, studní a klášterů dervišských. — Kromě těchto elementárních škol vznikaly též vyšší ústavy vzdělávací. Koran, základ náboženství, práva a vědění u Arabů, vyžadoval záhy kritického zkoumání, aby text jeho byl pevně stanoven; k této kritice pojila se záhy gramatická badání, a již v druhém století hedžry byly grammatické školy navzájem závodící. Záhy vytvořila se dogmatická theologie, jmenovitě když nastaly náboženské spory a tvořily se sekty. Učitelé theologie sluli motekalemini (učitelé slova, zjevené víry); později se odštěpili motazalové, kteří zavrhovali bezpodmínečnou víru v koran a šli směrem racionalistickým.

Za nedlouho byla zúrodněna vzdělanost arabská také cizími prvky. V VIII. století přišli Arabové ve styk se vzdělaností řecko-syrskou. Utvořila se arabsko-řecká věda, k níž se přidružily prvky z Persie a Indie. Syrští křesťané, kteří sloužili u Arabů jako lékaři, překládali řecké spisy nejprv do syrštiny a pak do arabštiny, a zjednali tak k Arabům přístup duchu řeckému. Nejdříve byly do arabštiny přeloženy lékařské spisy

Hippokratovy a Galenovy, pak mathematické a astronomické spisy Euklidovy a Ptolemeovy, a konečně filosofické spisy, zvláště Aristotelovy. Na tomto základě velice se povzneslo u Arabů zvláště studium medicinské, mathematické, astronomické a filosofické. Protože však filosofie namnoze odporovala učení koranu, vyvinula se též arabská dogmatika ve sporech s haeretickými naukami filosofů v náboženskou filosofii.

V takových poměrech musila nastati pro vyšší školství u Arabů skvělá perioda. Byl to zvláště Harun al Rašid (787—809), který přivedl k rozkvětu umění, vědy i školství. Dle vzoru křesťanských a židovských ústavů založil akademii v Bagdadu a podobné ústavy v jiných městech, zřídil bibliotéky, poslal 300 učenců do ciziny na vědecké cesty a držel na svém dvoře astronomy, astrology, učence a básníky. Také za jeho nástupců byly zřizovány akademie, z nichž některé prosluly tak, že přivábily četné žáky z rozličných zemí.

Avšak nejen na východě, též na západě, ve Španělsku, kvetla arabská vzdělanost, zvláště za Abderrhama III. (912—961) a jeho syna Hakema II. (961—976). Vznikly vysoké školy v Kordově, Toledě, Salamance a Seville, na nichž bylo přednášeno skoro o všech oborech lidského vědění; působili na nich učitelé mohamedánští, židovští i křesťanští, a přicházeli na ně posluchači a učenci ze všech západních zemí. Ve XII. století nejvíce proslul Averroes, který platil po celý středověk za nejlepšího vykladatele Aristotela. Tehdy byly ve Španělsku také vyšší dívčí vzdělávací ústavy.

Ale tato doba rozkvětu arabské vzdělanosti netrvala dlouho. Arabská věda, zvláště filosofie, nevyrostla na půdě arabského ducha, nýbrž byla odjinud importována a dvory udržována. Když však dvory přestaly o ni se zajímati, rychle klesala. V orientě nastal úpadek již v XI. století, a pod vládou Seldžukovců stal se trvalým. Na západě, ve Španělsku, počal úpadek koncem XII. století.

Pokud jde o zřízení arabských škol v době rozkvětu, jest uvést, že v elementárních školách hlavním předmětem učebním byl *k o r a n*; byl čítankou a některým částem učili se žáci nazpaměť. Ve vyšších školách byly učebními předměty především theologie a právníctví, o *koran* se opírající, grammatika, filosofie, matematika, astronomie, lékařství a j. Původně byli jen soukromí učitelé, a měli buď pevná sídla, nebo byli kočující. Po založení akademií byli trvale ustanovení a placení učitelé, ale při tom byli také ještě učitelé kočující. Na akademiích učitelé i žáci bydlili v jedné budově. Učitelé vyučovali všem možným odborům. Přednášky konaly se buď volně, nebo dle přípravy v sešitech vypracované. Žáci si psali, co bylo přednášeno, a podrobovali se občasným zkouškám. Někdy za učitele předčítal jeho zástupce, nejednou v přítomnosti učitele též některý z posluchačů. Každá akademie měla svou knihovnu.

P a e d a g o g i c k ý c h s p i s ů v u Arabů v té době není. Částečně může se zařadit do paedagogiky „*K n i h a K a b o v a*“, v níž jsou pokyny o jednání v rozličných případech života a též pravidla vychovávání synův a dcer; příkládá se tu důležitost zvláště tomu, aby děti byly vedeny ke ctnosti a k náboženským vědomostem. Pak filosofický román „*H a i l b n Y o k d h a n*“, v němž se líčí, jak člověk (Ibn Yokdhan), vyrůstající mimo společnost lidskou, dospěl ku všelikému poznání, zvláště k poznání Boha. Spis jest rationalistický a má pro paedagogiku význam jako předehra k deisticko-naturalistické nauce o vychovávání, jež se objevila v nové době, majíc základní myšlenkou sebevýchovu člověka.

7. Vznik universit.

Školy, na nichž působili vynikající učitelé, měly slavnou pověst, jež jim přiváděla posluchače ze všech stran. (Pro nedostatek knih nebylo možno poznati učení znamenitých učitelů téměř jinak, než poslouháním jejich přednášek.) Takové školy stávaly se středy vědeckého života. *S l u y s c h o l a e — š k o l y*,

kteréžto pojmenování mělo však tehdy asi takový smysl, jako nyní vysoké školy. S počátku na jedné takové škole jen jeden obor vědy měl zvláště znamenité učitele, ale časem připojili se výteční učitelé také jiných věd. Tak se rozšiřoval učebný kruh vysoké školy, až zastoupeny byly všechny odbory a škola dostala jméno studium generale neb universale. Původní university vznikly tedy spontánně, jako svobodné sdružení učitelův a žáků. Nemohly zůstati ovšem dlouho bez organisace. Tato organisace byla provedena po způsobu tehdejších cechů. Tak vznikla společnost učitelů a žáků, zvaná universitas magistrorum et scholarium.

University byly korporace svobodné a samostatné, ale podrobovaly se autoritě církevní. V čele university byl zástupce papežův, kancléř. Církev zase university všemožně podporovala. Papežové obdařili university bohatými nadáními a velikými výsadami, z nichž přední byla samospráva a svobodné soudnictví. Biskupové umožňovali klerikům studie na universitě sprosňující je povinnosti residenční a ponechávající jim po ten čas jejich obroč. Za to papežové považovali za své právo dozíratí na university svými legáty a potvrzovati nově založené university. Také světští vladaři přáli universitám od počátku, propůjčovali jim výsad. jež university přijímaly, aniž za to obětovaly svou svobodu a samostatnost.

První universitou na západě byla vysoká škola lékařská v Salerně, slavná schola Salernitana; vyvinula se na konci XI. století ze soukromé školy lékařské. jež trvala již déle a proslula zvláště, když tam přednášel Konstantin Africký. — Ve XII. stol. následovala právnická vysoká škola v Bologni; vyvinula se rovněž z právnické školy, do níž tisíce posluchačů přivábil slavný Irnerius. Výsady jí udělil Bedřich I. a papež Mikuláš IV. — V Paříži byly již v XI. století znamenité školy, z nichž ve XII. století, zvláště v době Petra Lombarda, vyvinula se universita pod ochranou krále Ludvíka VII. a papeže Innocence III.; byla vysokou školou pro filosofii a theologii, pročež její učitelé a posluchači byli vš

šinou klerikové. S theologií souviselo 7 svobodných umění jako přípravné studium. Tím nabyla universita v Paříži brzy pověsti jako místo universálního vzdělání pro vědu a život, a tudíž ze všech zemí a národův evropských přicházeli na ni posluchači. Jednotliví národové měli v Paříži zvláštní domy pro své příslušníky-studenty. — Dle vzoru pařížské university byly pak zřizovány university ve všech zemích, v rakouských zemích nejdříve v Praze r. 1348.

Učivo na universitách se dělilo v *artes* a *scientiae*. V *artes* učilo se celkem témuž, co bylo podáváno ve školách klášterních a katedrálních v *triviu* a *quadriviu*, jen v jiném pořádku a v širším rozsahu. *Scientiae* byly: theologie, právnictví a medicina; také tu bylo učivo zprvu totéž jako ve školách klášterních a katedrálních, ale časem se stále rozšiřovalo. V theologii byla nejprve exegese, jejíž učitel slul *cursor* nebo *glossator*. Dogmatika byla přednášena většinou dle Petra Lombarda a učitel, který jeho sentence četl, zván *sententiarius*. Právo přednášeno bylo světské i kanonické. V lékařství drželi se učitelé obecně Hippokrata a Galena i medicinských spisův Arabů, zvláště Avicenny. — Methoda vyučovací záležela z přednášení a disputování. Učitel vysvětloval učebnici a žáci si jeho přednášku psali. Utvrzení v tom, co bylo přednášeno, dělo se disputacemi, duchovními to turnaji, jež měly četné posluchače, ač trvaly třeba celý den.

V čele university byl kancléř papežem ustanovený; dozíral na universitu, pečoval, aby zachovány byly její výsady, a spolupůsobil při udělování učitelské způsobilosti. Jemu byl podřízen *rektor*, který řídil universitu po stránce vyučovací i kázeňské. Celé těleso university dělilo se ve čtyři fakulty, artistickou, bohosloveckou, právníckou a lékařskou. Každá z těchto fakult tvořila samostatný celek. Učitelé každé fakulty volili si představeného, *děkana*, jehož radu tvořili *magistri actu regentes*. Děkan pečoval o pořádek a o rozdělení přednášek, konání disputací a zkoušek a udělování způsobilosti k vyučování. — Studující dělili se dle národností. Každá národ-

nost tvořila samostatnou korporaci, v jejímž čele stál volený *procurator*. Na italských universitách tito prokurátoři volili rektora, byli jeho přísedícími, stanovili obecná statuta a řídili vnitřní disciplínu. V Paříži však s rozdělením na fakulty byla všechna správa university pouze v rukách učitelských sborů, kteréžto zřízení přijímaly pak vesměs university nově zřízené. — Učitelé jednotlivých fakult dělili se dle akademických grádů, na něž zkouškami postupovali, na bakaláře, licenciáty, mistry a doktory. Bakalářství (*bas chevalier*) nabývalo se zkouškou, již mohl konati, kdo studoval několik roků na artistické fakultě; s tímto stupněm bylo spojeno právo vypomáhati učiteli v nižších třídách. Způsobilsti k vyučování nabývalo se o několik roků později licenciátem. Osvědčení licenciáti byli připuštěni ke zkoušce mistrovské. S postupem na mistrovství bylo nejčastěji spojeno povýšení na doktora, jež se dělo slavnostním způsobem.

Přednášky konaly se s počátku v domech docentův, od XIV. století ve vlastních budovách. Učitelé měli v prvních dobách příjmy ze svých obročí a z honoráře od posluchačův; od XIV. století dostávali stálý plat jen někde, v XVI. století pak všeobecně. Světští učitelé musili býti neženatí. Mravy studentů, kteří byli z rozličných krajín a ve velikém počtu, nebývaly nejlepší. Úřady universitní musily stále zakročovati zákazy i tresty; trestalo se též metlou v přítomnosti rektora a prokurátora. Proto byly záhy v universitních městech zřizovány kolleje, t. j. společné byty pro studenty. Byly zvláštní kolleje pro studenty z jednoho národa, neb i z jedné diecése. Chovanci kollejí lišili se oděvem. V Paříži byly již ve XIII. stol. dvě kolleje a později stále jich přibývalo. Nejslavnější byla kolleje zvaná Sorbonna. Založil ji kanovník Robert de Sorbonna pro laiky, kteří v Paříži studovali bohosloví; konaly se v ní též přednášky. Vedle této založil Robert též ústav pro hochy, kteří se chtěli věnovati stavu duchovnímu. Nejvíce vyvinula se soustava kollejí v Anglii, nahrazující vlastně university. — Byly též privátní ústavy pro studenty, zvané *bursy* (dle společné kasy studentů), zvláště v Německu, z nichž

mnohé se staly přípravkami pro universitu. Později dávali se rektorové burs na výdělkářství a přivedli bursy k úpadku.

University jsou pozoruhodným zjevem v dějinách vzdělávání. U nich objevují se po prvé společnosti učenců se samosprávou, sloužící výhradně vědám. Jednotným zařízením a společným vyučovacím jazykem umožňovaly úplnou svobodu těm, kteří toužili po vzdělání. Jako rytířství přispělo k rozkvětu poesie středověké a cechovnictví k rozkvětu živnostnictví, tak university přivodily rozkvět středověké vzdělanosti.

8. Paedagogičtí theoretikové ve středověku.

Ve spisech mnohých filosofických a theologických spisovatelů středověku jsou četné paedagogické pokyny a výklady.

1. **Alkuin** (735–804), rádce a učitel Karla Vel., správce dvorní školy, měl uloženo dáti nově založeným školám návod, jak se má vyučovati. Napsal tudíž učebnice rozličného učiva a těch se užívalo ve školách po staletí. Roku 796 odebral se do kláštera sv. Martina v Toursu, a jako opat tohoto kláštera povznesl tamní klášterní školu k veliké slávě. V jednom dopise Karlu Vel. píše o své činnosti učitelské, že některé chovance poučuje o Písmu sv., jiné o spisovatelích starověku, jiné o grammatice a jiné že seznamuje s divy hvězdného nebe, krátce že snaží se všem býti vším. Císařovy důvěry požíval až do své smrti. Byl spisovatelem velmi plodným a mnohostranným. V jeho spisech jest zastoupena theologie, dějepis i poesie. Pro paedagogiku jsou důležité učebnice grammatiky, rhetoriky a dialektiky, sepsané ve formě dialogu, a rozmluva Alkuina s Pipinem, synem Karlovým, sloužící bystření ducha a vyškolení v myšlení a mluvení. „Krásou lidské duše je studium moudrosti, ne oné moudrosti, jež se spokojuje s pozemskými záležitostmi, nýbrž oné, jež vede k tomu, abychom Boha ctili a milovali.“ K tomuto cíli vzdělání vede jinocha filosofie, jež zprostředkuje poznání přírody, věcí lidských i božských. Vyučování v grammatice jest východiskem vy-

učování vůbec; jím sledoval Alkuin nejen praktický účel, aby se totiž žáci naučili latině, nýbrž též formální, aby zvykali přesnému myšlení. Po grammatice probírána byla rhetorika, pak dialektika. V dopise arcibiskupovi z Yorku doporučoval, aby odloučil oddělení hochů, kteří čtou knihy, od těch, kteří se učí zpěvu, a ty zase od těch, kteří se učí psát, a pro každé oddělení aby vybral zvláštního učitele. — O ceně otázky praví: „Srozumitelně se tázati, jest vyučovati.“ Neměl na mysli otázku vyvinovací, nýbrž jen podání v otázkách a odpovědích. V jeho učebnicích většinou odpovědi na otázky kladou se žákovi do úst. Záleželo mu tedy na tom, aby vedl žáky k samočinnosti. Vystavuje za cíl veškerého vzdělání moudrost a ctnost, poukazuje na vychovávací moc vyučování. Svůj náhled o veliké zodpovědnosti učitelově projevuje v požadavku, aby mládež ničeho neslyšela, než co jest poctivo, ničeho neviděla, než co je svato. Jeho působení dávalo po více století směr vzdělávání.¹⁾

2. Hrabanus Maurus (776—856) (též Rhabanus nebo Rabanus), žák Alkuinův v Toursu, pak správce školy ve Fuldě. Když Hrabanus tento úřad nastupoval, Alkuin mu psal: „Napomínej maličkých, kteří jsou u tebe, k čistotě těla, ke kajicnému vyznávání hříchů, k vytrvalosti v učení a k rozumnému chování. Uč je vystříhati se nestřídmosti a marnivosti. V mládí ať se učí, aby v stáří mohli učit. Pečuj, aby v tobě měli vzor, a napomínej jich svatými slovy.“ — Jako opat kláštera zvláště knihovně klášterní věnoval péči. Od r. 847, jako arcibiskup v Mohuči, ukládal svému duchovenstvu, aby pilně kázalo v jazyce lidu. Hlavní jeho paedagogické dílo je: *De institutione clericorum*. Za cíl výchovy pokládal stejně jako Alkuin moudrost a ctnost. „Dvojího jest potřebí: aby moudrost dobrý život okrašlovala, a dobrý život aby dával svědectví o moudrosti. Zdrojem pravé moudrosti jest porozumění Písmu svatému.“ — Do služeb Písma sv. vstupuje sedmero svobodných umění; základem jejich jest grammatika, jež

¹⁾ Alkuinovy spisy paedagogické. Napsal X. Dvořák. Past. duch. 1890, 103.

uschopňuje správně mluvit a psát, rozumět spisům básníkův a dějepisců. Výmluvnosti mělo se užívat jen k církevním účelům. Avšak dialektika měla být vědou věd a poučovat o původu a podstatě věcí, o původu dobra a zla, o poměru tvorů k Stvořiteli. Příkládá velikou důležitost dobrému příkladu. „Dobro, k jehož konání slova (učitelova) nabádají, ať prve ukáže svými činy, že je (dobro) lze konati.“ Při vyučování ať učitel mluví tak, aby se mu snadno rozumělo. „Má být mluveno tak, jak neučení, a nikoliv jak učení mluvívali.“ Vyučování musí přihlížeti k individualitě žáků. — Hrabanus svou učitelskou činností ukázal mnohým cestu ku vzdělání. O fuldské škole tehdejší se říkalo: „Veselí tam byli žáci, veselí učitelé, ale nejveselejší ze všech rektor.“ Spisy svými mnohé povzbudil, aby se vytrvale vzdělávali. Zván primus praeceptor Germaniae.

3. Walafried Strabo (806—849), žák Hrabanův, pak učitel na klášterní škole v R e i c h e n a v ě. Z pozdějších zpráv o jeho vyučovací metodě vysvítá, že stanovil zásady, aby žák po delší dobu byl vyučován pouze v jednom předmětu a teprve, když se v něm již vyznal, aby zase s jinými byl seznamován, dospělejší žáci aby byli přidržováni k výpomoci při vyučování, hojnými disputacemi a cvičeními aby byli vedeni k samostatnosti.

4. Hugo ze Sv. Viktora (1097—1141), učitel na klášterní škole ve Sv. Viktoru u Paříže, napsal „E r u d i t i o d i d a s c a l i c a“ (Didascalicon), první to vědeckou paedagogiku středověku. Je to jednak encyklopedie věd, v níž se stanoví předmět a úkol jednotlivých věd, a jednak obsahuje vyučovací metodu a pokyny ke studování. Hugo rozeznává u člověka trojí činnost poznávací: cogitatio, meditatio a contemplatio. Věcí žakovou jest, aby postupoval od představy k meditatio a od té ke kontemplaci, a tak dospěl k plnému poznání pravdy. K tomu jest potřebna především četba. Hugo vykládá, co, v jakém pořádku a jak se má čísti. Protože meditace jest vlastní pakou vědeckého vzdělání, musí být co nejvíce pěstována. Kontemplace pak vyžaduje ještě větší sebranosti ducha. Jen ten může dospět k plnému

poznání pravdy, jehož srdce jest čisto, bez hříchu, a jenž jest upevněn v lásce k Bohu.

Zmínky také zaslouží **Tomáš z Cantimbré**, který napsal knihu: *De disciplina scholarium*, a **Anselm z Canterbury**, že se rozhodně vyslovil proti tvrdé kázni ve školách.

5. Vincenc z Beauvais (*Bellovacensis*), † 1264, dominikán v klášteře v Beauvais (severně od Paříže), z jehož četných spisů jest pro paedagogiku důležitá kniha: *Tractatus de institutione filiorum regaliū seu nobilium*. Tuto knihu napsal na přání královny Markéty, manželky Ludvíka IX. Není to soustavné pojednání, nýbrž jen spořádané sestavení toho nejlepšího, co o výchově a vyučování v Písmě sv. a ve spisech pohanských i křesťanských spisovatelův do té doby bylo podáno.

Dílo jest rozděleno na 51 odstavec, z nichž každý jedná o zvláštní látce paedagogické: 1. O výchově synů dobré rodiny; 2. o volbě učitele; 3. o přednášce; 4. o překážkách učení se; 5. o hlavních požadavcích učení se; 6. o podřízenosti učícího se vůči učiteli; 7. o pěti pomůckách při učení se; 8. o pozornosti posluchače při přednášce; 9. o účelivosti, aby se tomu, co se učí, rozumělo; 10. o věrném podržení toho, co bylo naučeno; 11. o pořádku, v němž za sebou jdou učebné předměty; 12. o horlivosti žákově pro vědu; 13. o účelu námahy žákovy; 14. o dalším vzdělání vlastním čtením; 15. o vztahování všeho vědění na poznání Boha; 16. o četbě pohanských knih a jak křesťan nemá opominouti, aby se s nimi seznámil; 17. o studování a vlastním přemýšlení; 18. o cvičení ve psaní o cizí látce; 19. o cvičení ve psaní o vlastních myšlenkách; 20. o cvičení disputováním a o společném zkoušení; 21. o varování se prudkosti při disputování; 22. o mírnosti a opatrnosti při uvádění pochybností a odpovídání na ně; 23. o výchově hochů k dobrému životu; 24. o příznivém poměru mladistvého věku ku vzdělání; 25. o kázni a trestu; 26. o mírnosti a přísnosti při trestání; 27. o ochotě hochů v podrobování se trestu; 28. proč jest třeba poučovati děti o poslušnosti; 29. koho poslouchati; 30. o stupních poslušnosti; 31. o chování ve svém postavení, jehož má každý dbáti; 32. o volbě společnosti; 33. o svornosti a pevném přátelství mezi hochy; 34. o chování se hochů vůči jiným lidem; 35. o vedení a kázni ve věku jinošském; 36. o čistých mravech ve věku jinošském; 37. o vstoupení do manželského stavu; 38. o stavu bezmanželství; 39. o odložení toho, co jest dětské, ve věku mužném; 40. proč má muž dbáti přítomnosti a vzpomínati na minulost; 41. jak má muž pečovati též o budoucnost; 42. jak jest vésti dívky k životu v ústraní a odváděti je od veliké společnosti; 43. jak

pěstovati ducha a srdce dívek, zvláště čistotu; 44. jak dívky chrániti strojivosti; 45. jak dáti dívkám čisté přítelkyně a služebné; 46. o pokoře dívek a jejich skromném mlčení a rozvaze při všem; 47. jak dívky provdati; 48. čemu dívky učiti o manželském stavu; 49. jak poučovati ženské pohlaví o bezúhonném životě v manželství; 50. o vdovství; 51. přednosti stálého panenství. — V kapitole 26.: O zmírňování přísnosti při kázni a trestání. Při trestání jsou žádoucí tři věci: vážnost, mírnost a rozvaha nebo skromnost, jako v arše úmluvy vedle prutu. Aronova byly též desky zákona a manna. Prut znamená tvrdé trestání, manna mírnost, ale desky zákona rozvahu. Vážnost žádám při kázni, aby nebyla příliš měkká... S touto vážností musí se však pojití mírnost, neboť přísnost odpuzuje, mírnost vábí, či, jak Seneca dí: „Duše ušlechtilého dá se spíše vésti, než vléci.“ Sv. apoštol praví v listě ke Galatským: „Napravujte takového (pokleslého) v duchu mírnosti.“ Třetí ještě musí přistoupiťi rozvážlivost, nebo uvážení o místě, míře, době trestání. Při míře jsou žádoucí tři věci: pravý úmysl, čistá blahovolnost a skromnost nebo odměřenost. — V kapitole 30.: O sedmi stupních poslušnosti: Poslušnost má sedm stupňů, o nichž mluví sv. Bernard ve svém pojednání o blaženém životě. Má každý poslouchati rád, prostě, radostně, rychle, mužně, pokorně a vytrvale. Rád, t. j. odřikaje se vlastní vůle, ochotně plní vůli rozkazujícího. Spasiteli byla poslušnost pokrmem a ukojovala jeho duši, jako pokrm ukájí hlad. Pravit: „Můj pokrm jest, abych plnil vůli toho, kterýž mne poslal.“ — Prostě, t. j. neptati se, proč se to nařizuje, nevymlouvat se, nepředstírat nemožnost. Tak činil Abraham. Proto praví apoštol: „Čiňte všecko bez reptání.“ — Radostně, neboť ochotného dárce miluje Bůh a ne toho, kterýž dává z přinucení nebo nerad. Veselá tvář, přátelský souhlas dodávají poslušnosti zvláštního půvabu. — Rychle: Petr a Ondřej šli ihned na první zavolání Ježíšovo. „Zdlouhavého působení milost Ducha sv. nezná“ (Ambrož). — Mužně nebo statečně, jako Kristus statečně poslouchal svého otce umřev z poslušnosti. — Pokorně, t. j. abychom se nevynášeli vykonavše v důsledku poslušnosti ctnost, nýbrž, když jsme vše dobře vykonali, abychom vyznali: „jsme služebníci neužiteční“, učinili jsme jen, co jsme musili učiniti, jak to Hospodin předpisuje. — Vytrvale; „počítí dovedou mnozí, dokonatí jen někteří,“ (sv. Bernard).¹⁾

6. Jan Gerson (1363—1429), od svého 31. roku kancléř university pařížské, nejpřednější člen sněmu kostnického, strávil poslední léta života v klášteře v Lyoně, kdež shromažďoval kolem sebe děti, učil je láskyplně tajemstvím víry a připravoval ke svátosti pokání. Zemřel náhle uprostřed svých žáků, když je

¹⁾ Z Beauvais Vincenc. Napsal Frant. Pohunek. Vychovatel 1894.

vedl ke mši sv. a s nimi se modlil: „Hospodine smilování, slituj se nad ubohým služebníkem svým.“ Ze spisů Gersonových má paedagogickou cenu zvláště: „De trahendis parvulis ad Christum — Kterak přiváděti dítky ke Kristu.“¹⁾ Obsahuje čtyři pojednání (o potřebě vésti děti ke Kristu, o rozličných způsobech pohoršení, jimiž děti jsou od Krista odváděny, o horlivosti při vedení dětí ke Kristu a o vysoké ceně učitelského úřadu) a Gersonovu duchovní správu u dětí, již hájí proti řadě výčitek. V zájmu vyučování dětí napsal též „de sa ter o p ř i k á z á n í“ a „z p o v ě ě d“. O zpovědi, jakožto výchovácím prostředku, praví ve spisu: „Vedení dětí ke Kristu“ v 3. rozjímání: „Lze nalézt více způsobů, jak vésti děti zpět na cestu, kteráž vede ke Kristu. Jedním jest veřejné kázání, jiným jest tajné pokárání, opět jiným tresty učitelovy; ale jest ještě jiný způsob, který jest vlastní křesťanskému náboženství: zpověď. Ať o tom smýšlí jiný, jak mu libo, já v prosté mysli své míním, že zpověď, pokud se řádně koná, jest nejúčinnější vůdkyní ke Kristu. Neboť jí se odkrývají nejvnitřnější choroby duše, když učený, opatrný zpovědník, který umí přivést je na světlo, čas si vezme, aby podrobně zkoumal a tak schouleného hada z duše a nakažlivý jed ze srdce vytáhl. Pokud se to nestane, nemůže žádná mladá duše růsti v Kristu, nýbrž bude stále churavěti, nebo bez života ležeti v hrobě hříchu. Je-li tedy nějaké dítko, ať přijde ke mně, ať se nic nebojí, nic se neostýchá. Ať slyší, kdokoliv jest, aspoň malé napomenutí z mých úst. Nikdy nebudu pátrati po věcech, o nichž se má mlčeti, nikdy sváděti, nikdy nakazovati, aby byla odkryta tajemství jiných. Nikdo neměj v podezření mou věrnost v zachování zpovědního tajemství ať posunky, ať slovy. Přijďte s důvěrou! Budemě si navzájem sdělovati duchovní statky; já vás budu poučovati, vy pak budete se za mne modliti, nebo spíše, budeme se za sebe vzájemně modliti, abychom byli spaseni.“²⁾

¹⁾ Přel. Dr. Jos. Rydvan. Katech. knihovna č. 10. V Praze 1901.

²⁾ Jan Gerson jako katecheta. Napsal Dr. Jos. Rydvan. Past. duch. 1888, 33. Srov. též článek Dr. J. Bílého ve „Sborníku“ 1863.

8. **Konrád Bitschin**, od r. 1430 městský písař v Kulmu (v záp. Prusku), jest první německý spisovatel v oboru theoretické paedagogiky. Svě paedagogické zásady uložil ve 4 knihách svého spisu: *Labyrinthus vitae conjugalis*. Rozděluje dobu výchovy na 3 periody po 7 letech. Proti 7 svobodným uměním staví 7 mechanických umění: zpracování vlny, přípravu zbraní, lodní plavbu, rolnictví, lov, lékařství a mimické umění. Ženskou mládež jest vychovávat zvláště k mlčelivosti, mravnosti a čistotě a ve vyšších stavech chrániti ji zahálky a zaměstnávat ji učenými studiemi a četbou. Hlavní věcí všeho vzdělávání jest vyučování o pravdách víry, varování se hříchův a konání ctností. Zde musí spolupůsobiti rodiče, kmotři a učitelé; na volbě učitelů mnoho záleží.

9. Školství v Čechách za středověku.

U starých Čechů byla rodina první vychovatelkou dětí. Znenáhla a beze vší soustavy učilo se dítě od rodičů tomu, co tito po předcích byli zdělili; ve věku dospělejším učilo se od starších obyčejně zaměstnání, kterým se rodina živila. Nejvíce byly vyvíjeny síly tělesné a přihlíženo k poslušnosti, již prokazovati slušelo starším, zejména vladyce rodiny. Pojmy náboženské jen tradicí s rodiny na rodinu přecházely.

Stará pověst vypravuje, že již za dob pohanských na hradě Budči bývala škola, do níž prý Libuše a Přemysl chodili, ale písemných zpráv o pohanské škole na Budči není. Dle podání Budeč bývala městem a škola tamní požívala již znamenité pověsti, když syn českého knížete, sv. Václav, ji navštěvoval. Písemné zprávy potvrzují toliko, že v Budči byla záhy křesťanská škola latinská.¹⁾ Po roce 973, kdy bylo zřízeno v Praze biskupství, počalo škol přibývat. Školství v Čechách vyvíjelo se pak podobně jako v jiných křesťanských zemích západních. Zřizovány byly školy klášterní, kathedrální, kapitulní a farní. V druhé po-

¹⁾ Srov. čl. F. Zoubka v „Bes. Učit“. 170. Št. K. v „Poslu z Budče“ 1850.

lovici XI. století založena v Praze škola kathedrální, do níž chodil též Kosmas, později děkan kapituly pražské a první dějepisec český. Podobná škola byla i při kapitule vyšehradské a kapitulách jiných. Zajisté že i v Čechách při klášterích benediktinských, z nichž první byl v Břevnově (993) a jichž ke konci XII. století bylo v Čechách a na Moravě devět, byly zřízeny školy. I o vzdělání dívek bylo postaráno školami při klášteře svatojirském, doksanském a j. „Nemůžeme ukázat, kterak tehdejší školy české zřízeny byly, ačkoli bezpečně víme, že žádná kollegiální kapitula a žádný klášter bez nich nebyl.“¹⁾ Ponenáhlu zakládány byly školy též při farních kostelích. Kolik bylo v Čechách městských škol (pod obecní správou stojících) a kde, o tom není bezpečných zpráv.²⁾ Že byly v městech královských, lze souditi jistě. Již Václav II. chtěl založiti v Praze universitu, čili všeobecné vyšší učení všech fakult (1294), avšak to bylo pánům českým proti mysli, a zvláště jednomu z nich, veřejnému kněžstvu nepříteli, tak že tento králův úmysl byl zvrácen.³⁾ Ačkoli zamýšlené zřízení university r. 1294 se nezdařilo, stálo přece školství české na stupni dosti vysokém, a osvětou i vzdělaností rovnal se národ český vesměs i nejpokročilejším sousedům svým.

Teprve Karel IV. obdržel od papeže Klementa VI. svolení (1347), aby mohl otevřiti universitu v Praze, jejímž kancléřem by byl arcibiskup pražský. Zakládací listina university vydána dne 7. dubna 1348 pod zlatou bullou. Karel IV. chtěl universitu pražskou zřízenou míti dle vzoru pařížské, na kteréž někdy sám byl studoval; proto rozdělena hned na čtyři fakulty, theologickou, juridickou, medicinskou a filosofickou, a ve čtvero národů: Čechy (spolu s Moravany, Uhry a Jihoslovany), Bavy (s Rakušany, Šváby, Franky a Rýňany), Poláky (se Slezany, Litviny a Rusy) a Sasíky (s Mišňany, Durynčany, Sasíky horními i dolními, Dány a Švédy).

¹⁾ Palacký, Děj. nár. česk. I., 1., 402.

²⁾ J. Šafránek, Školy české str. 17.

³⁾ Palacký, II. díl, str. 134.

V čele sboru profesorského stál rektor volený na půl roku (o sv. Jiří a o sv. Havle); mohl jím býti kterýkoliv úd university mající aspoň nižší svěcení, nežěnatý, ne řeholník. V radě rektorově zasedal prokurátor každého ze čtyř národů volený z mistrů.

První profesoři učení pražského velikou většinou byli rodilí Čechové. Náklad na zřízení a potřeby nového učení uhrazen byl ze jmění národního králem českým a sbírkou mezi duchovenstvem českým.¹⁾ — S počátku přednášeli profesoři v kostelích anebo v klášterích, ke kterým příslušeli, právníci a medikové měli čtení v soukromých domech; od r. 1366 zřizovány byly kolleje; r. 1386 došlo k umístění university do nové budovy, do nynějšího Karolina. Od r. 1372—1389 pražské vysoké učení slynulo po celé střední Evropě a hostilo až 10.000 posluchačů.

Pod vrchní moc university postaveno, zkvétalo též veškeré nižší školství. Universita dosazovala učitele, opravovala a sdělávala řád školní, jsouc nejvyšší instancí českého školství. Od toho času školy řídili a v nich vyučovali nejvíce bakaláři. Školám těm říkalo se partikulární (částečné) poněvadž na nich se neučilo veškerým uměním, nýbrž jen částí jich: mluvnici, logice, výmluvnosti (vyšší učení městské).

Že stav školmistrů čítal mezi sebou častěji též muže učené, lze souditi z toho, že v r. 1373—1377 byl správcem školy u sv. Jiří v Praze dějepisec český onoho století, P r i b y s l a v P u l k a v a. Někdy bývali učitelé též úředníky, jakož r. 1375 byl Jan, správce školy sv. Kříže většího, veřejným písařem, a v letech 1378—1380 Blažek, školmistr u sv. Mikuláše na Menším městě, byl zároveň městským písařem Menšího města pražského. — Odměna učitelů ve XIV. století záležela v jistých ročních plattech a požitcích, o kterých však nezachovalo se žádných pamětí. Zdá se, že náležel k tomu nějaký podíl z ofěr, vybraných v kostele. V některých místech měl správce školy stravu u faráře. Mimo to mívali správcové školy neb i kantoři a sukcentoři také příjmy z nadání zádušních za služby své v kostele. Od rodičů

¹⁾ J. Šafránek, Školy české, str. 21.

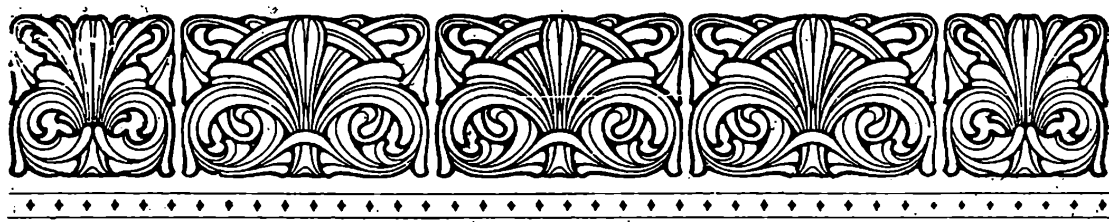
bohatších žáků brali pak nepochybně také jistý školní plat, jak bývalo tehdy v obyčeji v jiných zemích. — Kolik žáků ve školách bývalo, čemu se v nich v XIV. století učilo, pohříchu nikdo nepoznamenal.¹⁾ — „Domyslití se jest skutečně“ — praví Palacký v Dějinách národu českého — „že nejen všecka města česká, ale i mnohé farní vesnice měly své zvláštní školy, a že tudíž příležitosti ke vzdělání sebe podle potřeby věku tehdy bohatým i chudým nemnohem méně se naskytovalo, nežli za doby nynější“.

Za bouří husitských školství v Čechách velmi pokleslo.

P a e d a g o g i c k é s p i s y z této doby jsou povahy mravoučné. Smil Flaška z Pardubic (1350 až 1403) sepsal „Novou radu“, zvířecí báji povahy allegorické (o sněmu zvířat, na němž všecka zvířata mladému králi, lvu, udělují rady), a r. 1395 „Radu otce synovi, kterak jako mladý rytíř chovati se má“, v níž doporučuje, aby měl Boha stále na mysli, hojně dával almužnu, svědomí čisté zachoval, byl pravdomluvný a sliby plnil. — T o m á š Š t í t n ý (1330—1400), pán na Štítném u Jindřichova Hradce, vzdělav se na universitě pražské věnoval se výchování svých dětí a spisování. Ze spisů jeho pro vychovatelství mají význam zvláště „K n i h y n a u č e n í k ř e s t a n s k é h o“, psané především pro jeho dítky, napotom však „každému k utěšení a užitku“, pak „Ř e č i b e s e d n í“, všennaučná kniha, sepsaná formou rozmluvnou, tak že děti táží se otce a on jim odpovídá a poučuje je o Bohu, andělech a člověčenstvu.

¹⁾ Viz Šafránek, Školy české. Díl I., str. 26.

ČÁST TŘETÍ.

Vychovávání a vyučování v novém věku.

Perioda I. Vychovávání a vyučování za vlivu humanismu.

1. Humanismus.

a) Humanismus a vzdělávání vůbec.

V polovici XIV. století šířil se z Itálie stále více zájem pro jazyk, vědu a umění Římanův a Řekův, a probudila se snaha navázati duchovně a umělecky na starověk a tvořiti na jeho základě. Tento směr nazývá se „*renaissance*“, jeho literární, vědecká a paedagogická stránka „*humanismus*“, a přívrženci tohoto směru slují „*humanisté*“.

Ve středověku nebylo přerušeno spojení s literaturou a uměním klassických národů, naopak díla starověku byla ve veliké vážnosti. Scholastika stála na Aristotelovi; vyučování zahrnovalo v sobě sedmero svobodných umění a určitý kruh spisovatelů; latinský jazyk byl základem veškerého vyššího vzdělání a stál ve službách církve, vědy, politiky a umění. Studium řečtiny vyžadovaly již politické a církevní vztahy s Itálií. Karel Veliký dal na škole v Osnabrücku v řečtině vzdělati kleriky vybrané jen pro diplomatickou službu, a na jeho dvoře bylo oblíbeno vplétati řecká slova a

verše do latinských básní. Církev zachovávala duchovní plody starověku. Ale mnozí ze starých básníků, dějepiscův a filosofů hlásali pohanské názory, pročez církev nerada viděla, byly-li spisy jejich čteny. Latina středověká nemohla také býti latinou Ciceronovou. Od dob císaře Augusta změnily se velice poměry životní. Poklad slov latinského jazyka nedostačoval již pro nový obor názorů. Byla snaha učiniti latinu způsobilou k užívání tvořením nových slov neb vypůjčením si jich z jiných jazykův, ale při snaze o logickou správnost nebylo dbáno krásy formy.

Humanisté vzpláli nadšením pro jazykové krásy starých klasikův a touhou vzdělávati se jazykově dle jejich vzoru. Cicero platil za vzorného spisovatele a cílem veškeré snahy bylo napodobiti ho; bylo vrcholem všeho, uměti mluvit o všem krásnou latinou; naproti tomu do pozadí ustupovalo osvojení si určitých vědomostí. Humanisté chtěli se naučiti z vědy a umění starých znáti také ducha římského a řeckého starověku, smýšlení a jednání uplynulých století, aby si z toho učinili obraz o přirozených silách a schopnostech lidského ducha. V ohledu státním na místě veliké říše světové na křesťanském základě chtěli stát jednoho národa nikoli podřízený vůli jednotlivcově, nikoli řízený dle nezměnitelných zákonů, nýbrž takový, který se pojí k vývoji lidského života. Se snahou poznati, jak se vyvíjelo lidstvo a státní útvary, souvisela záliba pro dějiny. Také přírodě věnovali pozornost a zálibu. Ideálem vzdělání byla humanita, čistá lidkost, rozvinutí všech sil a schopností v člověku dřímajících. Prostředkem vzdělávacím bylo zabývání se literaturou starověku. Býti zcela člověkem, žíti jako člověk bez ohledu na onen svět, vyznati se ve vědomostech antiky, býti obratným v slově i v písmě, míti účast v radostech i strastech bližního, to bylo humanismu nejvyšším a nejkrásnějším úkolem.

Zabývání se starověkem nepříčilo se křesťanství. Pokud byly posuzovány názory a díla řecko-římského světa měřítkem křesťanství, mohlo křesťanství jen získati na ceně. Rozšíření vzdělání, povznesení studií musilo také křesťanské pravdě prospěti. Proto byli

mezi zástupci a přáteli humanismu též mnozí věřící křesťané a přísně církevní mužové. Ale mnohého humanistu vedlo obdivování formy také k obdivování obsahu a záliba pro antiku vedla také k zálibě pro pohanství. Vedle křesťanského humanismu jevil se tedy současně též humanismus pohanský.

Humanismus velice působil na vzdělávání. Byly založeny nové university a návštěva vysokých škol stoupala. Humanisté stvořili novou vědu, filologii. Ve středověku byla nejvyšším cílem studia theologie a filosofie; nový směr označoval za cíl výmluvnost a moudrost, obnovoval a rozšiřoval díla starověku a snažil se mládež s nimi seznamovati. Středním školám věnována zvláštní pozornost. Prvním učebním předmětem byla latina; byla tak rozšířena, že nejen měšťané, ale i vesničané chtěli jen učitele znalé latiny. Soustava sedmera svobodných umění, ač byla dědictvím starověku, pozbyla mnoho ze svého významu. Trivium vstoupilo zcela do služeb humanistického ideálu vzdělání a matematika, v době Koperníkově a Galileiově, málo byla pěstována, protože se jí nedalo mnoho užítí ve službách výmluvnosti. Místo tvrdých trestů měla nastoupiti mírná kázeň; humanista chtěl působiti na ctižádost žákův a snažil se dosíci svého cíle rozličnými školními úřady, odměňováním a zahanbováním. Humanisté přikládali veliký význam tělesným cvičením, jejich pěstování doporučovali ve spisech a hleděli jim zjednati platnosti v praxi vychovatelské. Na vzdělání lidové měli humanisté nepatrný vliv. Jejich činnost obmezovala se na střední školy, a tu nezabývali se předměty zasahujícími do života lidu, nýbrž zůstávali na formálním vyučování v klassických jazycích.

Starší humanisté stáli na křesťanské půdě, ač nezavírali oči před nepořádky v církvi a církevní vědě; snažili se právě humanistickým studiem křesťanské učení rozšířiti a metodu vyučovací zlepšiti. Počátkem XVI. století „mladší“ humanismus s počátku nenápadně, později otevřeně, rozšiřoval s klassiky též ducha pohanství, tedy nevěru a nemravnost. Desiderius Erasmus z Rotterdamu († 1536), jinak o výchování a vyučování zasloužilý, vykonával zhoubný vliv tupením

papežství, klášterův a článků víry. Jeho příkladu následovali Jan Reuchlin († 1522) a Oldřich z Huttenu († 1523), kteří bezohledně podněcovali hnutí proti církvi a autoritě a razili cestu reformaci.

Na poli vyučování snaha humanistů, studiem klasických jazyků žáky duševně vyzbrojiti pro vyšší studia, vedla k jednostrannému formalismu, kterýž nechával osvojení si vědění pro život potřebného a kladl důraz jen na zručnost v užívání jazykových forem bez ohledu na porozumění obsahu. Péči o krásu jazykovou byla by mohla získati mnoho mateřská řeč; jednotliví starší humanisté pokusili se národní jazyk pěstovati a ku vzdělání lidu přispěti; avšak většinou humanisté, zvláště mladší, odcizili se jazyku národnímu a pěstovali výhradně latinu ve vědě i v obcování; ba i svým vlastním jménům dávali formu latinskou neb řeckou.¹⁾

b) Humanističtí paedagogové.

Humanistický směr vyšel z Itálie. Již ve XIV. století mnich Barlaam pěstoval řečtinu; vyučoval v ní též Petrarku († 1373), k němuž se připojil Boccaccio († 1375). Řecký učenec Manuel Chrysoloras († 1415) a jiní, po pádu Cařihradu (1453) do Itálie přistěhovali, získali řečtině mnoho příznivců, zvláště na dvorech knížecích. Italští humanisté zabývali se též paedagogikou. Mnozí působili jako vychovatelé na dvorech knížecích a nabyli tak velikého vlivu. Jiní spisovali paedagogické knihy, aby svědomitým knížatům dali návod k výchově jejich synův, anebo by projevíli své myšlenky o náhledech Quintiliána a Plutarcha, jejichž spisy byly tehdy objeveny.

Mezi nimi vyniká jako praktický vychovatel **Vittorino Ramboldini da Feltre** (1378—1446). Stal se učitelem na universitě v Padově a otevřel tam paedagogium, do něhož přijímal na vychování hodné hochy bez rozdílu stavu. Ale hrubost studentů ho přiměla, že opustil Padovu a přesídlil se svým vychovávacím ústavem do Benátek. R. 1425 svěřil mu vévoda Jan František Gonzaga z Mantovy vychovávání svých čtyř synů, dovolil mu při tom

¹⁾ Kehreins Geschichte.

vychovávatí také jiné děti a vystavěl mu dům, v němž Viktorin s pomocí jiných učitelů vyučoval často na 70 žáků. Též dospělí navštěvovali ústav. Žáci jeho byli z rozličných zemí. — Nemaje úmyslu vzdělati učence, pečoval o duševní vzdělání chovancův a rovněž o tělesný vývoj. Tělocvik a hry konaly se v každé roční době, aby se hoši otužili. Chůzi a držení těla věnována stálá pozornost; hochům bylo se vystříhati nedbalosti v chůzi, neslušných posunků, všeho nepěkného v úpravě tváře, ukrývání rukou a pod. Kázeň byla mírná; Feltre zavrhoval trestání tělesné i trestání klenčením ve škole; jen když žádný jiný trest nestačil, užilo se metly výjimkou a jen tehdy, když nezdálo se býti místným, aby byl žák propuštěn z ústavu. — Vyučování mělo býti co nejvíce vzorné. Náboženské vzdělání Feltre kladl vysoko; nenáviděl klení, lehkomyšlného a bezbožného mluvení a lhaní. S theoretickým vyučováním spojoval praktické vedení ke zbožnému životu; denně byl se žáky přítomen mši sv., práci počínal a končil modlitbou a často vedl žáky ke svátostem. Usiloval o to, aby žáci mluvili pěkně, libozvučně. Při jazykovém učení četli žáci staré klassiky, zvláště Vergilia, Cicerona a Homera, konali cvičení řečnická, překládali a učili se nazpaměť pěkným místům. Básně mravům nebezpečné byly vyloučeny. Každého okamžiku bylo využito. Feltre připravoval se na každou hodinu vyučování svědomitě, při vyučování pak mluvil volně a bez pomůcek; vždy hleděl k tomu, aby i slabší žáci přednášku jeho pochopili. — Feltre byl laikem, ale zůstal neženatým, aby se mohl škole zcela věnovati. Mínil, že živým slovem více vykoná, než psaným, a nestál o spisovatelskou slávu; zanechal jen 6 listů, ale právem je označován za vzor pilného a svědomitého učitele.¹⁾ Jak vysoko pojímal své povolání, ukazují slova v jednom dopise: „Jedině v lásce k žákům leží důstojnost, radost a božskost učitelského působení.“

V theorii získal si zásluh **Mapheus Veggius** (Maffeo Veggio, 1407—1458), papežský sekretář v Římě, spisem „De educatione liberorum et de

¹⁾ Viktorin z Felterů. Napsal Frant. Pohunek. Vychovatel 1894.

eorum claris moribus“, skládajícím se ze šesti knih. První kniha jedná o povinnostech rodičů, druhá o vyučování dětí, třetí o výchově a vyučování jinochů, čtvrtá o ctnosti a mravnosti jinochů, pátá o čistotě mravů vůbec, šestá o čistotě mravů dle místa a času.

Záhy v mládí navykej snášeti zimu. — Víno, jsouc příliš prudké, nesmí býti dětem dáváno. — V každém oboru umění a vědy více se dosáhne živým příkladem a samočinným napodobením, než pouhým poučováním a napomináním. — Přílišná tvrdost působí na děti podobně, jako stálé sucho na mladé stromky. — Jako měkký vosk drží stopy razítka, tak pro přijímání zevnějších dojmů jest způsobilější věk útlý než jiný. — Gymnastika jest velmi prospěšna k zotavení od práce a k občerstvení ducha. — Jen žádné lenošivé maření času. Práce potlačuje vášně, nečisté představy, jež stále se dostavují, z duše vypuzuje a nad to zjednává též prostředky potřebné k životu. — Panna, majíc vstoupiti v manželství, má vyjíti z domu otcovského jako zápasník ze své školy; má býti úplně obeznámena s domácností, má býti jako kvas, který všecku hmotu pronikne svou dobrou příchutí.¹⁾

Eneáš Sylvius (de Piccolomini, 1405 – 1464), od r. 1458 papež Pius II., byl dějepisec, básník a řečník. Pro paedagogiku má význam jeho spis *De liberorum educatione* (O výchově dítek). V prvním díle mluví o tělesné výchově (potravě, střídmosti, sebevládě), pak o duševní výchově (vzdělání rozumu, uváděje učebné předměty: náboženství, jazyk, četbu, krasopis a pravopis, řečnictví, dialektiku, geometrii, arithmetiku, astronomii, filosofii).¹⁾ Ve svých vývodech upomíná na Maffea Veggia, který byl jeho přítelem.

V Německu razil humanismu cestu **Rudolf Agricola** (Huysmann, 1443 – 1486). Erasmus nazývá ho „nejlepším latinářem“ a „prvním Řekem“. Paedagogického obsahu jsou dva jeho listy: *De formando studio* a *De inventione dialectica*. Agricola pokládá za cíl vyučování samostatné užití nabytých vědomostí. Rozeznává při učení tři stupně: jasně pojmuti, bezpečně vštípti a samostatně užití. Jako pomůcky do-

¹⁾ Maffeus Veggius. Napsal Jos. Moudrý. Vychovatel 1894; F. S. ve „Školníku“ 1873.

²⁾ Aeneáš Sylvius (papež Pius II.) jako vychovatel mládeže. Napsal Jos. Hodinář. Past. duch. 1891. — Překlad spisu pořídil Josef Šauer z Augenburku ve Vychovateli 1905. (Samostatně vydáno v Praze 1906.)

poroučí časté opakování a snůšku hlavních věcí. Hlavním prostředkem naučiti se cizímu jazyku jest co nejvystižnější překlad jinojazyčného textu do mateřštiny. Ku vzdělání dlužno čísti jen takové spisovatele, kteří se vyznačují pěkným podáním. Vzdělání ethické nemá se hledati jen u těch, kteří jednají o morálce, nýbrž i u básníků, dějepiscův a řečníkův. Vědecké badání samo o sobě má již mravně zušlechťující účinek. Při četbě jest se snažiti o důkladné porozumění, leč místa temná jest přejíti a očekávati vysvětlení od budoucnosti. Četbou světských spisů dlužno „pronikati k Písmu sv.“, neboť „dle jeho předpisů třeba upravit život, jemu jako osvědčenému vůdci třeba se svěřiti ve věcech spásy“.

Agricolovým vynikajícím žákem byl **Alexander Hegius** (1420—1498), nazývaný „svatým, učeným a výmluvným mužem“. Jeho snaha vzdělávati sebe a jiné byla ovládána zásadou: „Všecka učenost jest záhubna, nabývá-li se ztrátou zbožnosti“. Z jeho žáků vynikají Rudolf z Langenu (1439—1519), kanovník v Münsteru, Jan Murmellius (1439—1517), slavný učitel katedrál ní školy v Münsteru, z jehož spisů paedagogických jest zvláště pozoruhodný „*Encheiridion scholasticorum*“ (nauka o povinnostech žákův), a Ludvík Dringenberg (1430—1490), ředitel školy ve Schlettstadtě v Elsasku, jež mívala kolem 800 žáků.

Jakub Wimpfeling (1450—1528), ředitel vysoké školy, posléze farář ve svém rodišti (Schlettstadtě), napsal četné paedagogické spisy, z nichž hlavní jest: *Isidoneus germanicus* (Ukazatel cesty pro německou mládež). Tu pojednává v 32 kapitolách o učivu a methodě vyučování. Hoši mají se učiti nejprve vyslovovati samohlásky, dvojhlásky a souhlásky čistě a jistě, pak mají postupně poznávati souvislost forem a cvičením mají býti vedeni k tomu, aby je ovládali. Neznámé přičleňuje se vždy k známému, a pozdější učivo připravuje se tím, že se vybírají příklady ze spisovatelů, kteří se později hochům předkládají. Wimpfeling přimlouvá se za moudré omezení grammatického učiva. Nejlépe jest seznámiti žáky se základy grammatiky, aby rozuměli spojení slov a dovedli toho užívat. Pro spisy starých spisovatelů, jež se nehodí všecky pro

mládež, nesmí se zapomínati na spisy křesťanských spisovatelů. — Doplnkem k tomuto vychovatelskému spisu jest vychovatelský spis *Adolescentia*. V 51 kapitole jest tu nauka o vychovávání, ve druhém díle sbírka odstavců v řeči vázané i nevázané ze spisů pohanských i křesťanských spisovatelů, jež doplněny jsou ukázkami z přísloví Šalomounových, ze spisů Senekových a Petrarkových, jakož i Wimpfelingovými „Pravidly pro život hochů“.¹⁾

Desiderius Erasmus z **Rotterdamu** (1467 až 1536), mnich, člověk neklidné povahy, plodný spisovatel, ale i tupitel církve a zvláště mnichů. Ve spise *Christiani matrimonii institutio* podává pěkné a správné myšlenky o výchově, rovněž ve spise *De civilitate morum puerilium*. Ale pověstným se stal jeho spis *Colloquia familiaria*, jímž chtěl dáti žákům návod, jak by mohli a měli vyjadřovati se dobře latinsky o rozličných předmětech. V tomto spise tupí mnichy, život klášterní, posty, pouť a píše frivolnosti a nestoudnosti, jež i Luther odsuzoval. Ve spise *Ciceronianus seu de optimo genere dicendi* bičuje formalismus humanistů. V pojednání *De ratione studii* doporučuje překládání z řečtiny do latiny, při četbě autorů varuje před vykládáním mnohé učenosti a vybízí, obmeziti se jen na to, co jest potřebno k porozumění spisovateli. — V Erasmovi se věrně zrcadlí ráz tehdejší doby: člověk v sobě rozpoltěný, na jedné straně držící křesťanské zásady, na druhé straně holdující staro-pohanskému humanismu. Jeho obrovská píle, horlivost pro paedagogické zájmy, obratnost ve formě zaslouží uznání a chvály; ale činnost jeho byla více bořivá, než budující.²⁾

2. Reformace.

a) Účinky reformace na vzdělávání vůbec.

Do vění duševního, způsobeného renaissancí a humanismem, vpadla „reformace“ a měla škodlivé

¹⁾ Jakob Wimpfeling. Jeho život a činnost vychovatelská. Napsal Jos. Zelenka. Vychovatel 1896, 160 nn.

²⁾ F. S. ve „Školníku“ 1874.

účinky pro školu a vyučování. Kde reformace nabyla půdy, tam stávající školy většinou zašly. Klášterní školy přestaly zrušením klášterů. Kathedrální školy pozbyly existenčních prostředkův odnětím statků biskupských. I městské školy zanikly na mnohých místech, když správce jejich svůj úřad složili aneb magistráty plat jim odepřely. Nastala zdivočilost v lidu, jemuž vzaty byly mravy, obyčeje a zřízení stoletími posvěcené. Hrubá nevěra a nestoudná lehkomyšlnost směle se stavěly na odiv. Spory o náboženství měly v zápětí roztrpčenost a nenávist nejen mezi katolíky a protestanty, nýbrž i mezi stranami reformními, a vnikaly též do škol mezi učitele a žáky. Nikdo nechtěl školy vydržovati. Rodiče nechtěli děti do škol posílati. Luther s hrůzou pozoroval neblahý ten stav; proto vydal již r. 1524 své poslání „radním pánům“, že mají zřizovati a vydržovati křesťanské školy, a když to nic neprospívalo, kázal r. 1530 o tom, že děti mají býti posílány do škol a vrchnost že jest povinna nutiti poddané, aby děti ke škole přidržovali.

Krvavé války, vyvolané náboženskými spory, rovněž poškodily školství, jak katolické, tak protestantské. Teprve když se bouře náboženské trochu utišily, vedlo náboženské hnutí v XVI. století k povznesení školství u katolíkův i u protestantů, protože obě strany dovedly oceniti význam jeho pro zachování nebo zvětšení své državy. Avšak myšlenka školy obecné, jak dnes jest, a vyučování, jak se ho dostává všem dětem, byla daleka vůdčích osob v době humanismu a reformace. Luther žádaje, aby vrchnost nutila děti k návštěvě školy, neměl na mysli školu obecnou v nynějším toho slova smyslu, nýbrž staral se jen o to, aby stát měl dosti vzdělaných úředníků, právníkův, učitelů, lékařů, kněží atd.; šlo mu tedy jen o školy, v nichž měli býti vzdělávání hoši pro vyšší stavy.

Pro školství v té době mělo veliký význam vynalezení knihtisků. Teprv knihtiskem staly se knihy lacinými, tak že i chudí lidé mohli si tu neb onu knihu opatřiti, a teprv od té doby mohla se ujmouti myšlenka, že každý má se naučiti čísti, aby si mohl osvojiti vědomosti uložené v knihách. Nedostatek učeb-

nic, který působení „nižších škol“ ve středověku tolik obmezoval, přestal, když bylo vynalezeno umění knihtiskařské. Čtení a psaní, tyto ve středověku tak málo ceněné znalosti, byly pak ceněny výše, škol přibývalo a posléze návštěva aspoň nižších škol uložena za povinnost každému. V tomto smyslu možno říci, že dnešní škola obecná, jako vzdělávací ústav pro všechny lid, teprve knihtiskem stala se možnou a tudíž teprve v nové době vznikla.

Pokud jde o vzdělání lidové, bylo duchovním správcům uloženo pouze (1527), aby v neděli odpoledne tři hlavní části katechismu dětem předříkávali, vysvětlovali a v paměť vštěpovali. Pomocníky při tom byli kostelníci. Teprve když byla zavedena confirmace a musilo býti konáno zvláštní confirmační vyučování, jehož úspěšnost vyžadovala, aby děti uměly čísti, psáti a zpívat, počalo se vyvíjeti národní školství. Tu vydávány byly zeměpanské školní řády, jež měly upravit vyučování ve školách národních. Vyučování v těchto školách připadlo obyčejně kostelníkovi, kterýž tedy byl zároveň „školmistrem“. Školy mohly vzniknouti jen tam, kde kostelníci, čtení a psaní znali, byli ochotni úkol ten převzít a kde rodiče byli ochotni děti do školy posílati. Vyučovalo se v soukromých domech; v menších místech stěhoval se školmistr od domu k domu. V městech se vyučovalo i v létě, ve vesnicích jen v zimě, protože „školmistr i žáci v létě měli užitečnější zaměstnání na poli“. Děti počínaly navštěvovati školu dle libosti rodičů mezi 5.—7. rokem a vystupovaly z ní v 11. neb 12. roce. Předměty učebnými byly katechismus a kostelní zpěv, čtení a psaní, někde též počítání. Děti byly rozděleny na písmenkáře, slabikanty a čtenáře, neboť se učily nejprve písmenka znáti, pak slabiky zřetelně vyslovovati a konečně slova po slabikách srozumitelně čísti a posledních slabik nepolykati. Ku psaní měly zvláštní písanky, aby jim učitel v nich předpisoval a ob čas ruku vedl. Katechismus Lutherův měl školmistr dětem vysvětlovati a cvičiti. Učebnicemi byly katechismus a zpěvník, knížka žalmů nebo přísloví (ze Siracha, Šalomouna, z Nového zákona), též Trotzendorfova sbírka přísloví „Rosarium“. Obyčej-

ným slabikářem byla Lutherova „Malá příruční knížka pro děti“, jež obsahovala Otčenáš, vyznání víry a přikázání, a r. 1526 vydaná knížka pro děti „Bible laiků“. Kázeň ve škole, v souhlase se surovým rázem doby, byla přísná, drsná, tvrdá. Vychovávacími prostředky byly rány, nadávky, hrozby, klení, vytýkání tělesných nedostatkův a p. Mnohé řady školní sice ukládaly učiteli, aby se varoval surovosti v jednání se žáky, ale metla zůstávala ve škole postrachem žáků. Kdo měl býti trestán, musil políbiti metlu a slíbiti polepšení. Školmistrovi při uvádění v úřad byla metla odevzdána slavnostně, v přítomnosti dětí.

Latinské školy v této době byly pokračováním středověkých městských škol. Před tím, než Luther vystoupil, zmocnili se humanisté mnohých z těchto škol a přeměnili je dle svých zásad a názorův. V době reformace mnohé zanikly; které trvaly, byly vedeny v duchu humanismu a reformace. Hledělo se tedy zvláště k tomu, aby žáci naučili se pěkně mluvit latinsky, a to s takovým úsilím, že nejen měšťané a řemeslníci v městech k jisté zručnosti v latině to přivedli, nýbrž že i ve vesnicích, jak již řečeno, hledání byli učitelé, kteří soukromě latině vyučovati mohli. Hlavními předměty byly tudíž náboženství a latina. Postup vyučovací s počátku se řídil dle Melanchthonova školního řádu; během času vyvíjel se dle náhledů rektorů škol, nebo byl upraven školními řady panovníků. — Byly nižší a vyšší školy latinské. Nižší byly určeny pro studující vůbec, vyšší měly připravovati především budoucí bohoslovce. V obojích se probírala grammatika a latina, ve vyšších ještě rhetorika a logika. Školy tyto byly velice ceněny; v mnohých městech zrušeny byly národní školy, poněvadž se zdálo, že jsou zbytečny vedle školy latinské. Správu školy měl rektor, na jehož způsobilosti závisel úspěch nebo neúspěch školy. Mezi rektory byli též výborní paedagogové, zvláště Michael Neander (†1595), ředitel školy v Ilfeldě v Harzu, Valentin Trotzendorf a Jan Sturm. — Byly také klášterní školy, t. j. zřízené knížaty ze statků zrušených klášterův a určené pro vzdělávání bohoslovců; v nižších učilo se témuž, čemu v quintě a

sextě latinských škol; ve vyšších četli Cicěrona, Virgilia, Demosthena a pokračovali v dialektice, rhetorice a arithmetice, načež šli na universitu. — Saskými knížaty byly založeny též školy „knížecí“, určené pro studující bez rozdílu.¹⁾

b) Paedagogové protestantští.

Martin Luther (1483—1546). Z jeho spisů jsou pro vychovávání a vyučování významny: „Sermon vom ehelichen Stande“ (1519), kázání o svatbě v Káně, „An kaiserliche Majestät und christlichen Adel deutscher Nation um des christlichen Standes Besserung“ (1520), „An die Bürgermeister und Ratsherren aller Städte Deutschlands, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen“ (1524), „Sermon, oder Predigt, dass man solle Kinder zur Schule halten“ (1530). Pak učebnice: Německý překlad bible, veliký a malý katechismus (1529) a německý zpěvník. — Luther rozhodně uznával důležitost výchovy rodinné; vykládá o ní v řeči o stavu manželském. Humanistického vzdělání byl s počátku rozhodným nepřítelem; mínil, že přátelé vzdělání spoléhají příliš mnoho na rozum, kdežto vlra má spočívatí jen sama na sobě, bývají rozumem jen matena. Byli mu podezřelými, kdo horovali pro vědu a vzdělání (na př. Erasmus). Aristotela nazýval „pyšným a úskočným pohanem“ (v poslání k šlechtě), kterýž popírá nesmrtelnost duše; později nazval university „hrady ďáblovy na zemi“. Změnu v Lutherově smýšlení způsobil Melanchthon, získal ho pro otázky vzdělání; rozhodujícím bylo při tom poznání, že pro dílo Lutherovo, „reformaci“, mělo by škodlivé následky, kdyby vyznavači nového učení ve vzdělání stáli za katolíky. Okolnostmi donucen, utíkal se poté k vrchnosti světské, odevzdáváje jí veškeré právo jak ve věcech náboženských, tak i v záležitostech vzdělávání a školství, a ukládáje jí za po-

¹⁾ Kehreins Geschichte.

vinnost zřizovati a vydržovati školy, jakož i donucovati poddané, aby děti do školy posílali.

Luther kladl vysoko úřad učitelský; prohlásil: „Chtěl bych, aby nebyl zvolen za kazatele, kdo nebyl dříve školmistrem —; v městě záleží na školmistru právě tolik, jako na faráři, a kdybych nebyl kazatelem, neznám na světě stavu, který bych měl raději.“ (Tischreden.) Mezi předměty učebnými vykázal náboženství první místo. „Především vyšším i nižším školám hlavní četbou mělo by býti Písmo sv. a mladým hochům evangelium. Kde nevládne Písmo sv., neradím nikomu, aby tam dítě posílal. Všecko musí zkaziti, cokoliv nepěstuje ustavičně slovo Boží.“ Po náboženství prvním předmětem jsou staré jazyky, jimž se má učit ne z grammatiky, nýbrž četbou. Dějiny považoval za výsledek řízení Božího. Znalost přírody může sloužiti k pěstování náboženského smyslu. Zvláště velebil vliv hudby a zpěvu. „Školmistr musí uměti zpívati, jinak ho nechci viděti. Mládež má tomuto umění stále zvykati, neboť ono dělá lidi jemně obratnými.“ Také tělesný výcvik pokládal za prospěšný. O kázni praví, že se v té příčině chybuje jednak přílišnou přísností, jednak zase přílišným mazlením se s dětmi; doporučí, když třeba, „dubovou pomazanou jako duchovní masť“; ale z toho, co by bylo pouze metlou a ranami vynuceno, nebylo by žádného prospěchu, leč že děti zůstanou hodnými tak dlouho, pokud na sobě cítí metlu.

Všecky tyto projevy Lutherovy týkaly se škol latinských. Jak málo žádal ohledně vzdělání mládeže vesnické, ukazuje jeho rada, aby hoši a dívky denně aspoň jednu nebo dvě hodiny strávili ve škole, protože potom mají vždy ještě dosti času k domácím pracím; k učení se řemeslu i ke hrám.

Filip Melanchthon (Schwarzerd, 1497—1560) ve 24. roce svého věku stal se professorem starých jazyků na vysoké škole ve Vitemberce, kdež se přidal k Lutherovi. Jeho vrstevníci dávali mu čestný název *praeceptor Germaniae*, protože vychoval mnoho učených školských odborníkův a theologův a sepsal učebnice jazyka řeckého a latinského, rhetoriky, dialektiky, fysiky, psychologie, ethiky a dogmatiky, jež byly podkladem vyučování až do XVIII. století. Na poli vyššího školství byly náhledy jeho názory Lutherovými. Měl na mysli rovněž především jen školy vyšší, jež měly vzdělávati způsobilé duchovní a úředníky. Projevuje to nejjasněji v „*Unterweisung der Visitatoren an die Pfarrherren im Kurfürstentum Sachsen*“, jež tiskem vyšlo r. 1529 s předmluvou Lutherovou. Toto poučení bylo

vyvoláno visitací konanou r. 1527 z rozkazu kurfiřta v Thüringách. V 17 odstavcích jedná o církevních záležitostech, o školách pak v odstavci 18., který bývá nazýván „saským školním řádem“. Tento školní řád byl základem pro mnohé jiné školní řády.¹⁾

Nejprve se v něm poukazuje ku potřebnosti školního vzdělávání pro úřad duchovní a světskou vládu; pak se dává učitelům napomenutí, aby „učili děti jen latinsky, ne německy, ani řecky, ani hebrejsky“, aby neobtěžovali děti mnohými knihami. Ať jsou děti rozděleny ve tři tlupy. Do první tlupy patří děti, jež se učí čísti; nejprve mají se učit čísti příruční knížku dětí (Melanchthonovu), v níž jest abeceda, Otčenáš, vyznání víry a jiné modlitby, pak ať je jim dán Donát a Cato; také ať se učí psaní a hudbě. Do druhé tlupy patří děti, jež umějí čísti a mají se učit grammatice (latinské); jeden den, sobota neb středa, ať jest věnován křesťanskému poučování dětí; v den určený pro vyučování náboženství má se použití pro vyučování grammatiky evangelia sv. Matouše nebo některé z epištol sv. Pavla. Třetí tlupa čte latinské spisovatele; „ať jsou hoši přidržováni, aby latinsky mluvili, a školmistři ať, pokud možno, nemluví s hochy jinak, než latinsky.

Oldřich Zwingli (1484—1532) může býti uveden v dějinách paedagogiky pouze pro své pojednání „*Praeceptiones pauculae, quo facto ingenui adulescentes formandi sunt*“,²⁾ a **Jan Kalvín** (1509—1564), že napsal dva katechismy a založil v Ženevě akademii, jež byla seminářem pro protestantské duchovní.³⁾

Valentin Friedland, dle rodiště zvaný **Trotzendorf** (1490—1556), ředitel školy v Goldberku, kterou za 25 let svého řízení přivedl k veliké slávě. Škola tato byla konfessijní latinskou školou. Chovanci bydlili v internátě. V každé ze 6 tříd rozdělil žáky na 3 oddělení (tribus). V čele každého oddělení byl quaestor volený na týden, v čele každé třídy byl vrchní quaestor volený na měsíc. Úkolem quaestorů bylo dozírati na návštěvu školy a udávati nedbalé žáky. Efoři pečovali o pořádek v kostele a u stolu, oekonomové o zachovávání domácího řádu. Také při vyučování pomáhali žáci. Ve vyšších třídách vyučoval sám rektor (později měl též pomocníky), v nižších třídách učili starší žáci. Kázeň byla přísná. Školní zá-

¹⁾ F. S. ve „Školníku“ 1874.

²⁾ F. S. ve „Školníku“ 1875.

³⁾ F. S. ve „Školníku“ 1875.

kony hrozily přísnými tresty. Přestupky soudil soud žákovský složený z konsula, dvou censorův a 12 senátorů, kteří byli voleni na měsíc; při jejich seděních byli všichni žáci přítomni; obžalovaný měl se hájiti proti žalobci; pěkná latina přispívala, že byl spíše prohlášen rozsudek osvobozující; tresty vykonával diktátor — sám Trotzendorf. — Toto zřízení školského státu v Goldberku napodobilo římskou státní ústavu z doby republiky a vysvětluje se humanistickým duchem školy; žáci měli si tím zvykati, aby si vážili školy a vrchnosti. — Nejvíce záleželo Trotzendorfovi na náboženství. Říkal: „Vezměte mi katechesi a budu míti propuštění s nejvyššího místa.“ Jeho vyučování bylo mocně podporováno jeho vzorným, zbožným životem. — Latina byla řečí vyučovací i obcovací; zákony školní zakazovaly užívati mateřské řeči; i při hře se musilo mluvíti latinsky; při slavnostech konali žáci latinské chvalořeči a vítěz byl ozdoben věnci. Vedle latiny učilo se řečtině i hebrejštině, pak předmětům trivia i quadrivia. — K pravidelným tělesným cvičením nebyli žáci přidržováni. Hry byly dovoleny, ale koupání a klouzání na ledě bylo zakázáno. — Ze spisů Trotzendorfových, vesměs školských, zaslouží zmínky *Catechesis*, t. j. křesťanské cvičení pro školu v Goldberku, a *Rosarium*, t. j. sbírka výroků z bible; této knihy užívalo se v protestantských školách ještě v XVII. století. — Ke konci života byl Trotzendorf stihán neštěstím. V Goldberku vypukl mor a jeho škola se rozešla. Pak vyhořela velká část města a též jeho škola. Trotzendorf odstěhoval se do sousední Lehnice a jal se tu svou školu znovuzřizovati, ale smrt učinila konec jeho snahám.¹⁾

Žákovské státy Trotzendorfovy nebyly v jiných protestantských latinských školách napodobeny. Ale latina byla všude pěstována co nejvíce; v té příčině prosluly zvláště školy Jana Sturma (1507—1589)²⁾ v Štrasburku a Michaela Neandra (1525—1595) v Ilfeldě.³⁾

¹⁾ F. S. ve „Školníku“ 1874.

²⁾ F. S. ve „Školníku“ 1875; též čl. v „Národní Škole“ 1864.

³⁾ Kehreins Geschichte.

3. Katolická výchova v době humanismu a reformace.

a) Péče církve o školství. Farní školy.

V katolické církvi vyvolalo vystoupení „reformátorů“ v Německu a ve Švýcarsku pravou reformaci, již zahájil sněm v Tridentu (1545—1563). Sněm vymezil a prohlásil slavnostně katolické pravdy věroučné proti protestantským poučkám a domněnkám, vydal též předpisy, hledící k vychovávání a vyučování. Biskupům bylo nařízeno, aby zřizovali semináře a seminářské školy, v nichž by jinochové byli vychováváni pro duchovní stav a pro duchovní služby. Kapitulám bylo uloženo, aby pečovaly o kathedrální školy a v nich chudým dětem bezplatně poskytovaly vyučování. Duchovním správcům důrazně připomenuta povinnost, aby pečlivě vyučovali věřící a především mládež v náboženství mateřským jazykem, a považovali toto vyučování za jedno z nejdůležitějších odvětví duchovní správy. — Tato ustanovení koncilu nesla hojně ovoce. Na všech provinciálních a diecesních synodách, jež v té době se konaly, děly se úrady o tom, jak zlepšiti vyučování mládeže, a vydávána byla speciální ustanovení poměrům přiměřená.

Především obrácena byla pozornost k farním školám, z nichž v bouřlivých dobách reformačních mnohé zanikly, jiné jen živořily. Bylo ustanoveno, aby ve všech farnostech byly školy a učitelé. Děkani (vikáři) měli při farních visitacích pobádati přední osoby v místě, aby se dostalo učitelů slušného platu, tak že by se konati mohlo vyučování bezplatně a rodiče by ochotněji posílali děti do školy. Bohatí byli upozorňováni, aby přispěli nadacemi k účelům vyučování. V odlehlých místech měly býti zřizovány školy z nouze. V menších místech měl vyučovati kaplan, a kde ho nebylo, ustanoven kostelník, který měl míti nižší svěcení, měl býti neženatý a v té míře vzdělaný, aby mohl děti učit čísti knihy latinské i v mateřském jazyce, zpívat kostelní písně a vyučovati katechismu. Plat učitelům měl býti opatřen buď příspěvky majitelů domů, nebo placením školného za každého žáka, nebo

z obecní pokladny. Za chudé mělo býti placeno školné z pokladny chudých, z níž také měly býti opatřovány potřebné učebnice. Učitelé měli býti sprostěni povinnosti platiti daně; měli dostávati též palivo. Hochy měli pak učit učitelé, dívky učitelky, nebo aspoň mělo se konati vyučování jich v oddělených místnostech. Dopolední vyučování mělo trvati $2\frac{1}{2}$ hodiny a tolikéž odpolední. Faráři měli často dohlédnouti, zdali vyučovací hodiny řádně se vyplňují vyučováním. Denně vedli učitelé děti na mši sv. V neděli měly děti slyšeti též kázání a z vhodných knih se modliti neb zpívati. Ráno před počátkem vyučování říkaly děti hlasitě společně modlitbu Páně, pozdravení andělské, apoštolské vyznání víry, příkázání Boží a církevní, a taktéž činily odpoledne před odchodem ze školy. — Pokud jde o způsob vyučování, měli si učitelé počínati tak, aby to bylo jim ke chvále a žákům ku prospěchu; měli hledati poučení o tom u dobrých spisovatelů; měli se přizpůsobovati rozličným vlohám žákův a získávati je pochvalami a vyznamenáváním nebo je pobízeti příkladem jiných horlivých žákův a jednati s nimi, přes to že metla byla ve škole zavedena, mírně a laskavě, neboť nic není ošklivějšího než zuřivý učitel. Pětkrát v roce byly vedeny děti k sv. zpovědi, při níž dostávaly lístky, jež zase za účelem kontroly odevzdávaly učiteli. — Ve všech farnostech měly býti též nedělní školy. Bylo-li třeba, volána byla ku pomoci světská vrchnost. — Městské školy visitoval kanovník-scholastik, vesnické děkan (vikář). Také faráři měli školy ve své farnosti navštěvovati aspoň jednou za měsíc.

Tyto předpisy dokazují, jak církev pečovala, aby se dětem z lidu dostalo potřebného vzdělání. A tato péče nezůstala bez úspěchu přes veliké a četné překážky, jež bouřlivá doba s sebou přinášela. Ovšem, skutečné poměry ve školách farních odpovídaly uvedeným předpisům tu více, jinde méně, dle okolností příznivějších neb méně příznivých.

b) Nové řády církevní o školství zasloužilé.

Jesuité. Mezi latinskými školami katolickými doby reformační rozvinuly nejúspěšnější činnost školy, jež byly

založeny a řízeny Tovaryšstvem Ježíšovým. Účelem řádu bylo „šířiti pravou víru kázáními, duchovními cvičeními a skutky lásky, zvláště však křesťanským vyučováním mládeže a křesťanského lidu“. Proto zakládali jesuité v městech, v nichž se usadili, výchovavací ústavy (kolleje, pensionáty), nebo převzali gymnasia.

Vyučování bylo upraveno studijním řádem (Ratio studiorum), který byl r. 1588 šesti vynikajícími členy řádu vypracován a po desíleté zkušební době čtvrtým generálem řádu, Claudiem de Aquaviva (1599), uveřejněn. Dle něho sestávaly jesuitské školy z nižšího a vyššího oddělení. — Nižší oddělení (gymnasion) v duchu času mělo býti latinskou školou. Mělo pět tříd, jež byly rozděleny a pojmenovány dle toho, co z latiny mělo se každého roku probírat: 1. infima či parva; 2. principia, secunda či media; 3. classis syntaxeos, tertia či suprema; 4. poesis či humanitas; 5. rhetorica. V každé třídě zůstal žák zpravidla rok, v nejvyšší dva roky. Učitel vyučoval ve své třídě všem předmětům a vedl své žáky aspoň třemi třídami. Latina byla hlavním předmětem učebním a jazykem vyučovacím. O náboženství bylo ustanoveno, aby měl učitel v pátek neb v sobotu půlhodinové zbožné napomenutí nebo vysvětlení katechismu. Ze se náboženství věnovalo tak málo času, vysvětluje se tím, že všecko vyučování stálo na náboženském základě. „Jak při dobré příležitosti v hodinách vyučovacích, tak i jindy ať hlavní úmysl učitelův k tomu směřuje, aby útlá srdce mládeže učinil vnímavými pro službu Boží a lásku k Bohu i pro všechny bohumilé ctnosti.“ — Reáliím vyhovoval rozvrh hodin v malém rozsahu „erudičními hodinami“. Matematika byla ponechána pro vyšší oddělení. Tělesnému výcviku sloužily hry míčem, v kuželky, hry vojenské, klouzání na ledě, sáňkování a střelení do terče. V nižších školách musilo v každém týdnu býti prázdné buď celý den, neb aspoň odpoledne. — Vyšší oddělení škol jesuitských bylo ústavem akademickým, majícím kursy filosofie a theologie.

Výchově věnovali jesuité hlavní pozornost. Řád studijní předpisoval: „Učitel vyučuj hochy tak,

aby si osvojili spolu s vědomostmi mravy křesťana hodné.“ Jesuité měli správnou zásadu, že jest lépe stálým a pečlivým dozorem uchrániti zla, než za spáchané zlo trestati; protože nestačili k takovému dozoru učitelé, byli ku pomoci bráni žáci; vybraní praetori a dekurioni dělili se o dozor s členy řádu a podávali představeným zprávu o pilnosti a mravnosti těch, kteří jim byli podřízeni. Zvláště mělo býti působeno na cit pro čest a měla býti buzena revnivost; k tomu konci měla býti rozdělena škola ve dvě strany, z nichž každá měla své magistráty a každý žák svého soutěžníka. Během roku bylo časté odměňování a vyznamenávání, na konci školního roku slavnostní udílení cen. Aby chovanci zvykali jemným mravům a slušnosti v řeči a veškerém chování, konaly se deklamace a divadelní představení. Divadelní kusy sepsali učitelé neb žáci berouce k nim látku z bible, legend o světcích, neb z dějepisu. Z výchovávacích prostředků doporučoval studijní řád zvláště příklad učitelův. „Jaké by si přál míti učitel své žáky, takovým, a ještě lepším, ať učiní sám sebe. Mravy učitelovy obražejí se v žácích, jako tahy rodičů v tvářích dětí.“ „Ať se učitel často modlí za své žáky a vzdělává je příkladem svého zbožného života.“ — Při trestání mělo se přihlížeti k tomu, aby každý trpěl tím způsobem, jak pochybil. Tělesného trestání mělo se užití teprv, když ostatních prostředků bezvýsledně bylo užito. Rány rukou a tahání za uši byly přísně zakázány. K tělesnému trestání smělo se užití jedině metly, ale jen zřídka, a trestu nevykonával ani učitel, ani jiný člen řádu, nýbrž „korrektor“, který nebyl z řádu, ale mohl býti vybrán i ze žáků. Při všelikém trestání měl učitel toho býti pamětliv, aby dbal zákona lásky, tak aby vinník se nedomníval, že přišel o blahovůli učitelovu. „V trestání ať se učitel neukvapuje a ve vyšetřování ať není malicherný; ať raději, pokud je to možno beze škody, leccos přehlédne. Také nejen ať sám žádného žáka nebije, ale ať se zdržuje všeho urážlivého v slovech i v jednání. Též bude někdy prospěšno uložití místo trestu písemnou práci.“ — Mariánskými kongregacemi, jež kolem r. 1600 skoro na všech školách

jesuitských byly zavedeny, usilovalo se o utvrzení v dobrém a upevnění povahy.

Ač řád věnoval svou činnost především vyšším školám, přece si také všímá i náboženského vzdělávání lidu. Jeho členové cestovali po krajinách a vyučovali lid náboženství. Zvláště působili v „bratrstvech křesťanského učení“, jež řídili. Tyto spolky duchovních a laiků, založené r. 1571 v Římě, měly účelem vyučování mládeže a lidu ve víře; pročež konána v kostele křesťanská cvičení, učitelé byli napomínáni k mravnému životu a podporováni radou i skutkem, aby děti v katolickém duchu vychovávali.

Zřízení jesuitských škol zůstávalo beze změn v hlavních věcech až do zrušení řádu. Školy jesuitské staly se výbornými výsledky proslulými. Výborní učitelé, ve svém úkolu v horlivosti vytrvali, jasně rozčleněný učební řád, péče o pevné vštípení a stálé upotřebování učiva, spojování výchovy s vyučováním, ohled na individualitu, rozumná péče o tělo a účelné zařízení škol přinášely zasloužené ovoce. Jaké úctě se těšily školy jesuitů, dokazují slova anglického filosofa Bacona z Verulamů († 1626): „Pokud jde o paedagogiku, bylo by nejkratší prohlásiti: vezmi si příklad ze škol jesuitů, neboť lepších není.“

Z výtek, které nepřátelé řádu výchově jesuitské činí, jsou hlavní tyto: „stálým dozorem, jemuž chovanci uvykli, zamezovali samostatný svobodný vývoj a vychovávali pokrytce a lidi s otrockým smýšlením; odlučovali chovance od světa, nepustili jich do boje se světem a tak překáželi vývoji povahy, kterýž může se dařiti jen v boji se zlem; appellující na cit pro čest a ctižádost chovanců kazili již předem jejich mravní povahu, neboť všlěpovali jim pýchu a ctižádost; zavedli ve školách soustavu denunciační dávající dozírati chovancům na spoluchovance a trestající je na základě denunciací, čímž kazili mravní povahu chovanců.“ — Protestantský paedagogický dějepisec F. Paulsen píše (*Geschichte des gelehrt. Unterr.* I², 4³⁰): „Protestantští dějepisci často haní jesuity, že podněcovali ctižádost a vše stavěli na „aemulatio“. Snad

nevystříhali se vždy nemírnosti . . . S druhé strany nebudiž však zapomenuto, že řevnivost jest ve škole nezbytna . . . A tak praxe nikdy nepohrdala prostředky, které řevnivost budí.“ — Totéž platí o ostatních výt-
kách *mutatis mutandis*. V praxi snad tu a tam nebyla zachována náležitá míra. A jest nespravedливо, vytýkati jesuitům vady, které byly na všech tehdejších školách. Zanedbávání mateřštiny a reálií, *aemulatio*, dozorství, tělesné trestání atd. bylo také na protestantských školách až do XIX. století.¹⁾

Z členů řádu jesuitského získal si o náboženské vzdělávání mládeže velikých zásluh blah. Petr Canisius (1521—1597), první německý člen řádu jesuitského. Založil studijní ústavy ve Vídni, v Ingolstadtě, v Inno-
mosti, v Augšpurku, Dillinkách a Vircpurku. Proslul *katechismem*, který sepsal ve Vídni na přání Ferdinanda I. Kniha vyšla pod názvem „*Summa doctrinae christianae*“ a byla roku 1554 císařským ediktem předepsána pro všechny školy. Roku 1561 vydal Canisius výtah z toho díla pod titulem „*Parvus catechismus catholicorum*“. Učivo rozdělil na pět hlavních částí: o víře, naději, lásce, svátostech a křesťanské spravedlnosti. Šlo mu především o to, aby oživil a posilnil náboženský život u katolíků, nikoliv o to, aby vedl spor proti nekatolickým naukám. Vyvrátil odpůrce, aniž je jmenoval, jasným výkladem katolického učení a nezvratnými důkazy ze sv. Písma a ze spisů sv. Otců. Snažil se stále své dílo zdokonalovati. Obě knihy byly do r. 1727 přeloženy do 50 jazykův a byly po dvě století podkladem vyučování ve školách a základem pro pozdější katechismy.²⁾

Společnost křesťanského učení, založená s v. Karlem Borromejským arcibiskupem v Miláně (1538-1584).

¹⁾ Tvrditi ve vědeckém díle, že „nejpodstatnějším principem morálky jesuitů byla zásada: „Účel světi prostředky“ (Kádner, Dějiny paed. II, 15), jest nevědecké, ale i tendenční; rovněž i zmínka o katolickém pozdravu „Pochválen buď Pán Ježíš Kristus“ (tamtéž, str. 236).

²⁾ Bl. Petr Kanisius. Napsal Josef Bouchal. Vychovatel 1897. — Styky bl. Kanisia s vlastí naší. Napsal Dr. Ant. Podlaha. ČKD. 1897. Zvl. otisk v Praze 1897; F. S. ve „Školníku“ 1875.

V duchu sněmu tridentského věnoval sv. Karel Borromejský plnou pozornost náboženskému vyučování mládeže. Na sněmu provinciálním vydal ustanovení: „Knížat a vrchností napomínáme důtklivě, aby nešetříce nákladu v městech a místech jim poddaných ustanovovali veřejné učitele, kteří se vyznamenávají bezúhonným životem i vědomostmi.“ — „Učitelé ať nejen nevykládají dětem knih indexem zakázaných, nýbrž i jiné nemravné a škodlivé ať od dětí vzdalují.“ — „Také přikazujeme, aby děti byly vychovávány v dobrých mravech, a spasitelné nauky aby jim byly přednášeny.“ — „Vyučování v počátcích křesťanského učení přísluší farářům. Farářům mají každou neděli a v zasvěcený svátek vyučovati děti své farnosti v základních pravidlech víry, pročť mají je v určitou hodinu po jídle znamením zvonku shromážďiti v kostele.“ Aby horlivost farářů zvýšil, šel arcibiskup sám častěji do kostela a naslouchal vyučování. Zvláště dovedné učitele náboženství posílal do menších měst neb na vesnice, aby se také tam dostalo mládeži řádného vyučování náboženství. Při visitacích nabádal k horlivosti a vytrvalosti v těžké práci školní.

Aby výchově a vyučování mládeže dal jednotné zřízení, založil „společnost škol křesťanského učení“. Společnost sestávala z duchovních i laiků, svobodných i ženatých, učitelův i učitelek; měla si všimati především vyučování náboženství, ale též ostatního vyučování, a měla členy pobádati, aby se dále vzdělávali. Ustanovení a pravidla společnosti křesťanského učení, jež spolek od arcibiskupa dostal, vyznačují se účelností a přesností. Úkolem školy jest, „aby učila, jak se má žíti“. Učitelé mají se vystříhati nadávek a ještě více nepočetných slov, protože se nesrovnávají se ctí školy, jakož i proto, aby se žáci neučili a za dovolené nepovažovali, jiné žáky takovými slovy drážďiti. Stane se ovšem někdy, že se užije drsných slov; avšak jest lepší, když ve škole vládne spíše láska než přísnost, a když děti se získávají spíše odměnami než tresty. Učitelé mají znáti své žáky tak dopodrobna, aby nejen věděli, jaké pokroky činí ve škole, nýbrž i jak se učí doma, kde jejich rodiče bydlí,

jak se doma chovají, aby, když někdy scházejí při vyučování, mohli zvěděti příčinu toho od jiných. Při tom si mají počínati s takovou umírněností a dovedností, aby se nejevila žádná zvědavost, nýbrž jen upřímná láska k žákům a horlivá snaha přispěti k jejich blahu“ (I, 13). Podobná ustanovení vydána též o rozličných družích škol, o učebnicích, o školním řádu, o konferencích, o povinnostech a právech učitelův, o zkušeních komisích a visitátorech. Aby příjmy učitelů byly zlepšeny, konal spolek sbírky, a Karel Borromejský věnoval tomu značnou část svých příjmů.

Zvláštní péči věnoval Karel Borromejský v ý c h o v ě dívk. Jeho společnost škol křesťanského učení vydržovala též dívčí školy, jež vedly učitelky a nad nimiž dozor vykonávaly visitátorky, ale byly pod vrchní správou mužskou. Také získal pro vyučování mládeže řeholi v o r š í l e k; na jeho popud vzdala se zakladatelka této řehole Angela Merici původní myšlenky ošetřovati nemocné, a věnovala se s družkami svými výhradně vzdělávání dívek; převzala ústav, který Karel Borromejský zřídil pro sirotky, jichž bylo mnoho následkem moru tehdy rádlého.¹⁾

Pro syny vyšších stavů založil Karel Borromejský v Miláně š l e c h t i c k ý v y c h o v á v a c í ú s t a v, v němž chovanci pod jeho vrchním dozorem byli vedeni ke skromnému, bohabojnému životu a pilnému studiu. Svých příjmů z opatství aronského užil ke zřízení kolleje v B r e ě, jejímž úkolem bylo pěstování učených studií.

Témuž účelu sloužila a k a d e m i e, sdružení mužů stavu duchovního a světského, jež kardinál v Římě vymohl, aby vědecké vzdělávání členů bylo podporováno spisováním a přednášením učených pojednání.

V duchu ustanovení sněmu tridentského založil více „malých seminářů“ či gymnasií a veliký seminář v Miláně, jako ústavy přípravné k duchovnímu stavu.²⁾

¹⁾ Srv. níže str. 122 n.

²⁾ Sv. Karel Borromejský. Napsal Jos. Moudrý. Vychovatel 1896, 160 nn.; S., Karel Borromejský a jeho zásluhy o školství. „Věstník“ 1867. Srv. též „Školník“ 1876.

Piaristé, jejichž zakladatelem jest sv. Josef z Kalasanzky ve Španělsku (1556—1648). Sv. Josef z Kalasanzky při svém pobytu v Římě byl hluboce dojat, vida mnohé děti, jež vyrůstaly bez všelikého vyučování, protože jejich rodiče nemohli platiti školné. Pojal úmysl, že se stane sám učitelem a vychovatelem těchto ubožákův, a otevřel (1597) v bytě svého přítele, faráře, školu pro chudé děti. Kromě faráře podporovali ho při vyučování ještě dva světší duchovní. Učili náboženství, mateřskému jazyku, počtům a počátkům latiny. Již v prvním týdnu měli 100 žáků. Po dvou letech najal sv. Josef Kalasanzský zvláštní dům a věnoval se zcela vyučování chudých dětí, chtěje je vychovati ve zbožné křesťany; pročež nazval tuto školu a pozdější své ústavy „zbožnými ústavami“ a své spolupracovníky „*fratres scholarum piarum*“. Sám byl jejich superiorem. Napsal pro své spolupracovníky zvláštní pravidla, jež papež Pavel V. potvrdil. K třem obvyklým řeholním slibům přistoupil čtvrtý: „Křesťanskou mládež, zvláště syny chudých rodičů, v bázni Boží a v užitečných vědomostech bezplatně vyučovati.“ Později dva členové řádu pomluvili svého 86letého superiora, že jest neschopným k řízení řádu, a dosáhli toho, že byl sesazen. Ale dožil se ještě zadostiučinění.

Během času byl úkol řádu rozšířen, tak že jeho činnost se vztahovala na nižší školy vůbec, pak i na měšťanské školy, reálky i gymnasia. Piaristé měli též semináře a pensionáty.

Úplný ústav piaristický sestával z 9 tříd, totiž ze 3 elementárních a 5 gymnasijských tříd, k nimž později byla připojena šestá, „morální“. Latina měla v těchto školách totéž místo jako v jezuitských. Hlavní zásadou vyučovací bylo: „Paměti chovanců nemá býti vštěpováno, čemu nebylo porozuměno; všem vědomostem má se mládež naučiti hlavně prakticky. Při vyučování má učitel užívati způsobu snadného, krátkého a co možno prospěšného dle zkušeností jiných. Ve všech školách jest se držeti téže metody, aby učitel přeložený z jedné školy na druhou shledal se s týmiž cvičeními. Vyučování nemá se konati více než tři dny za sebou jdoucí, aby neumdlel učitel, ani žáci; proto má

býti prázdnou ve čtvrtek celý den, aneb, připadl-li v týdně svátek, půl dne. Pro děti chudých, jež nemohou školu dlouho navštěvovati, mají býti ustanoveni zvláště dovední učitelé. Po skončeném vyučování musí učitelé doprovázeti děti domů. Ať ve všem panuje láska, již se vychází vstříc stranám, jež by snad vznikly, a jež se modlí za jejich spojení.“ — Při čtení měli všichni žáci stejnou knihu, aby mohli všichni čísti zároveň, a každý žák aby mohl opravit, chybil-li některý hlasitě čtoucí. S počítáním mělo se počítati v nejnižší třídě triviální školy a v 3. třídě měli v něm žáci býti již hodně zdokonaleni; byla již také zvláštní početnice.

Řeholním bratřím svým vštěpoval sv. Josef z Kalasanzie zvláště tyto pravdy: Vědomí, že jsi jednal dobře, má větší cenu, než všechny poklady světa. Nejste zodpovědní jen za sebe, nýbrž též za mládež vám svěřenou; proto se připravujte na onen veliký den soudu, v němž vám bude počet klásti ze všeho jednání. Jaký učitel, tací žáci; uvažujte, zkoušejte a oceňujte své povolání. Ve vašich rukou leží časné i věčné blaho mládeže, vašemu vedení svěřené; vám bude mládež ta jednou děkovati nebo zlořečiti, zde i za hrobem. Běda tomu, kdo dává pohoršení; kletba svůdci; věčný trest tomu, kdo zneužije mladistvé důvěry, kdo již poupata otravuje a jest vinen, že škodí sobě i jiným.

Školy piaristické se velmi rozšířily. V Itálii nebylo brzy města, jež by nebylo mělo „zbožné školy“. Byly záhy ve Španělsku, v jižním Německu, v Polsku, v Uhrách, v Čechách i v Rusku. Působení piaristů bylo požehnané. Jejich národní školy byly proslulé, gymnasia byla hojně navštěvována. Učebné knihy jejich byly zavedeny na mnohých školách.¹⁾

Voršilky. Četné snahy v XVI. století, aby vychováání a vzdělávání bylo povzneseno, daly podnět, že také ženské mládeži dostalo se lepšího školského vzdělání. Nejprve založila sv. Angela Merici († 1545) z Desenzana na Gardském jezeře společnost voršilek v Brescii, poručivši ji pod ochranu sv. Voršily.²⁾ S po-

¹⁾ Kubiček, Piaristé a jejich školy. Kroměříž 1906.

²⁾ Procházka, Život sv. Angely. 1862.

částku byl to jen volný spolek panen, které ve farnosti ošetřovaly nemocné, vyučovaly dívky a shromažďovaly se ke společným duchovním cvičením. Sv. Karel Borromejský získal je zcela pro výchovu dívek.¹⁾ Caesar z Bus uvedl voršilky do Francie, odkudž přišly do Německa a do Čech. Jednotlivé kláštery voršilek nejsou v úzkém svazku, ale všechny slouží výchově dívčí mládeže z vyšších a nižších stavů, vydržující pensionáty a externí školy, vzdělávající učitelky, spravující pracovní školy, ochranovny a sirotčince. V pravidlech jejich se praví: „Buďte laskavy k dětem a snažte se, abyste se daly vésti jen láskou k Bohu a horlivostí pro spásu duše, napomínáte-li jich, radíte-li, povzbuzujete-li k dobrému, anebo hledíte-li odvrátiti od zla; neboť láskou a přátelstvím dokážete více, než tvrdostí a drsným káráním. Tyto prostředky dlužno uschovati pro případ nouze, a také pak jest jich užívati jen dle okolností, dle místa a času, dle povahy osob. — Milujte všechny žákyně stejně a nemějte větší lásky k jedné než ke druhé; neboť ony všechny jsou tvorové Boží, a nevíte, co snad Bůh z nich učiní.“

Sestry de Notre-Dame, jejichž zakladatelem jest sv. Petr Fourier († 1640), farář v Mattaincourtu v Lothrinsku. K žádosti panny Alexie le Clercové († 1622) a jiných stejně s ní smýšlejících dívek, jež chtěly vésti společný život v ústraní, napsal řeholi, v níž jim uložil, aby „se ujímaly dětí v nejútlejším věku a bezplatně jim poskytovaly vyučování“. Papežského potvrzení dosáhly r. 1615. Řád se šířil nejprve ve Francii, pak též v Německu. Fourier stal se generálním představeným řádu. — Také Školské sestry de Notre-Dame mají pensionáty a externí školy. Pravidla řádu předpisují přesně, jak si počínati při výchově, i učivo a metodu vyučování. Dívky mají býti vychovávány pro život ve světě; mají se učit, „aby se líbily Bohu a rodičům, měly své nitro v pořádku, přestovaly lásku k Bohu a k bližnímu, žily rozumně, staraly se o to, čeho potřebují k výživě, a především toužily po věčných statcích“. — Učitelky mají svou činnost činiti plodnou horlivým studiem a modlitbou;

¹⁾ Viz výše str. 120.

na ně dozírá představená, jež jest často přítomna vyučování, pozoruje chování učitelek i žákyň, ale chrání se učitelku v třídě kárati neb poučovati, aby její vážnost neutrpěla. Učitelky nemají nikdy projevit zlost nebo netrpělivost, nemají býti zlými na slabé děti, aniž užívati kdy potupných výrazů. — Čtení a psaní má se učit dopoledne (od 8.—10. hod.), katechismu, počtům, pravopisu a ručním pracím odpoledne (od 1. do 4. hod.). Pravidla řádová nechtějí, aby se lpělo na zastaralých náhledech a míněních, nýbrž spíše si přejí, aby učitelky upustily od metody udané v předpisech, jakmile by jiná ukázala se zřejmě účelnější.

Anglické panny, jejichž zakladatelkou jest Angličanka Marie Wardová († 1645). V pronásledování katolíků za vlády Alžbětiny opustila M. Wardová Anglii, usídlila se v St. Omeru ve španělském Nizozemsku a zřídila zde (1606) útulek pro anglické šlechtické dívky, jež chtěly bez překážky žíti ve víře otcův. Panny vedly společný život a věnovaly se vyučování chudých dětí. Ač společnost nebyla ještě papežem potvrzena, šířila se v Německu, v Itálii a Rakousku. Potvrzení dosáhla teprve r. 1749. — Anglické panny věnují se především výchově dívek z vyšších stavů v pensionátech a ve školách. Učebnými předměty jsou náboženství, němčina a francouzština, počty, dějepis, přírodopis, krasopis, kreslení, ženské ruční práce; také jest příležitost k naučení se angličtině, hudbě a tanci. Dívkám starším 14 let dává se návod ke konání domácích prací.

4. Školství v Čechách v XV. a XVI. století.

Bouřemi husitskými nastal v Čechách také úpadek školství. Vládnoucí stranou byli **kališníci** (strana pod oboji), kteří opouštěli zcela universitu, již se proto jak katolíci, tak i Čeští bratři vyhýbali a odcházeli studovati za hranice, do Itálie, do Paříže, Vitemberka a jinam.

Akademie Karlova klesla velice. Měla vlastně jednu fakultu — svobodných umění, mívala v XVI. století pouze 10—11 mistrů, z nichž někteří učili také bohosloví a lékařství. Professura byla toliko dočasným povoláním, tak že ji záhy mistři opouštěli a hledali zaopatření buď v duchovní správě, nebo v úřadech ve-

řejných, nebo v advokacii a provozování lékařství; toliko prostřední síly zůstávaly při professuře. Počet studujících na Karlově akademii udává se v r. 1566 na 546, v r. 1581 na 671, ale v tom se zahrnovali hlavně odrostlejší žáci městských škol, kde humanitním předmětům se vyučovalo; vlastních navštěvovatelův akademie bylo tak málo, že šly stesky a obavy, aby nebylo více profesorů než studentů. Doba studií trvala pouze jedno pololetí, a za ten čas odbývala se směsice učebných předmětů.

Ve městech byly školy partikulární čili částečné, zvané tak, že se neučilo na nich všem svobodným uměním, jako na universitě, nýbrž jen částí jich. Dělily se na nižší, jež bývaly dvou- až trojtřídní, a učilo se v nich čtení, psaní, počítání, náboženství a latinské mluvnici, a vyšší, jež byly zpravidla pětitřídní, a učilo se v nich též dialektice, řečnictví, fysice, geometrii a astronomii. V druhé polovici XVI. věku bylo v Čechách 18 škol partikulárních vyšších a 82 školy nižší. Ale školství toto trpělo nejvíce nedostatkem pevného řádu a neustálým měněním učitelů. Patronové školy, v městech rady městské, sami vyhledali si před sv. Jiřím nebo před sv. Havlem (o těch termínech dalo se ustanovování kněží, učitelů, úředníkův i čeládky) nějakého rektora neb učitele, a smluvivše se s ním o plat a stěhování, žádali rektora akademie, nějaký dárek (kapry, štiky, sýr, peníze) mu posílající, aby jim ho ke škole potvrdil neb jinou osobu jim poslal. Stálých platův učitelé nemívali, protože dle starobylého obyčeje kněžím, učitelům, úředníkům dávány byly rozličné potřeby skutečné. Tak mívali stravu u faráře, po sousedech, nebo ve škole. Na křídou, na světlo a j. přinášeli žáci peníze. Proto bývala platův případných a proměnlivých řada nemalá. Že tyto platy byly snad všude jiné, a potom, že ne všude řádně byly odváděny, to bývalo příčinou častého stěhování učitelů, tak že mnozí půl roku, rok nebo něco déle na témž místě zůstávali. Jiná příčina stálých proměn byla ta, že každý jen potud škol se držel, pokud jimi hlavního účelu svého, výhodného a čestného postavení občanského, nedosáhl. Stěhoval se tedy mladý učitel, myslé více na ženění, nežli na učení

z města do města, dokud si nevěsty, zvláště pak bohaté vdovy nevyhlídli a úřadu neb jiné živnosti neb obého zároveň nedosáhl. Když pak se kdo oženil, přestával býti učitelem, protože jako v akademii, tak i ve školách jí řízených stále zachováván byl celibát.

Teprve úspěchem škol jesuitských podníceni, snažili se někteří rektori a mistři povznést pokleslé školství a vypracovali řady školní, které potom universita pro školy kališnické vydala Petr Kodicill (Knížek) z Tulechova (1533—1589) sepsal po vzoru žateckého řádu Strabonova (vydaného r. 1575) řád pro partikulární školy městské v Čechách a na Moravě, který byl vydán r. 1586. Dle něho měl býti ústav pěti-třídní, při čemž nejnižší třída rozdělena byla na dvě oddělení, pro nováčky a pro pokročilejší; připojený řád disciplinární stíhal zvláště potupnými tresty žáky mluvící řečí mateřskou, neboť i v řádě Kodicillově latina byla věcí hlavní od třídy nejnižší. Mezi reáliemi mimo obvyklé předměty Kodicill horlivě doporučel i dějepis v nejvyšší třídě, ale výsledky v těchto disciplínách nemohly býti skvělé již proto, že jim věnováno času málo a že hodina dělena bývala na tři části, tak že v jediné hodině učilo se na př. musice, historii a arithmetice. — Martin Bacháček z Nouměřic (1540—1612), matematik a hvězdář, přiměl mnohá města k tomu, by založila školy, na zřízené školy do-sazoval učitele a působil svými dopisy, by školy byly mravně i hmotně podporovány a aby se vyučovalo svědomitě. Jako dozorce často školy objížděl, dáváje všude případné pokyny pro vyučování. Propagoval u nás horlivě zásady Sturmovy, doporučel zvláště pěstovati pilně sloh v jazyce českém, latinském i řeckém, a byl i pro mírné užívání tělesných trestů. „Metličkou malým dítkám kosti se nepolámají, toliko, když se při tom mírnost zachovává.“ Jeho přičiněním r. 1598 vydala universita obecný řád školský, který však obsahoval jen nejhrubší nárys osnovy; podrobnosti ponechávaly se jednotlivým rektorům. — R. 1609 rozeslán byl školám řád, o němž vedle Bacháčka a Troila pracoval M. Vavřinec Benedikt z Nudožer (1555 až 1615). Má jen pět tříd, opomíjí vůbec matematiku,

přírodní vědy i etiku, ale vedle latiny pěstuje usilovně i češtinu, překlady z latiny do češtiny, české žalmy i českou mluvnici, o níž Nudožer sám pracoval, a to až do tříd nejvyšších; náboženství za to odkazuje jen na neděli. V duchu tohoto řádu byla organisována vzorná škola akademická r. 1619. — Vedle toho trvala stále veliká řada řádů místních, omezených na jednotlivé školy. Vždycky v nich bývala věnována péče i mravnosti a kázni žáků, jak se mají žáci šatiti, chovat doma i ve škole, v chrámě i na veřejnosti, jak dbáti čistoty, varovati se her, potulek atd. Jinak byl život učitelů i žáků těchto škol podobný jako v cizině.

Stav katolické církve v Čechách po válkách husitských byl sice žalostný, ale ne v té míře, jak bývá líčen. Zůstala metropolitní kapitula svatovítská v Praze, kollegiální kapituly na Vyšehradě, v Litoměřicích a ve Staré Boleslavi. Z duchovních řádů byli zde na více místech johannité, německý řád, praemonstráti, augustiniáni-kanovníci, benediktini, cisterciáci, augustiniáni-poustevníci, dominikáni, minorité a j. Katolickými zůstaly mnohé kostely v Praze, děkanáty a fary po venkově (nejméně 263). Mocní panští rodové: Rosenberkové, Slikové, Berkové, Wartenberkové, Šternberkové, Lobkovicové, Kolovratové, Černínové a jiní stáli na straně katolické, za to nižší šlechta a města na straně kališnické. — Tento stav měnil se v neprospěch katolíků odpadáním katolických patronů ke kališnictví a později k lutheránství, kteří potom na své katolické fary dosazovali kališnické faráře, a dále též přestupováním katolických farářů ke kališnictví. Neštěstím katolíků bylo osíření arcibiskupského stolce po 140 let. Úřadování administrátorů bylo stíženo nedostatkem duchovenstva, k čemuž ještě hmotné obtíže přistoupily. Šlechta kloníc se k husitství a k odboji proti církvi, odpírala zhusta katolickým farářům jejich příjmy a přinucovala je, že fary opustili, které potom kališníci nebo později lutheráné zaujali. — Za Ferdinanda I. byl stav katolíků v Čechách smutný. Mnozí z nich byli porušeni novotářstvím, jiní unaveni zápasem o otcovskou víru, mnozí styděli se, když jim bylo spíláno „jednušek, Římanů, pa-peženců“. Byla nouze o duchovenstvo, které mělo ještě

k tomu vzdělání nedostatečné. Vysoké školy Karlovy byly v rukou „podobojích“, a tudy katolíkům nepřístupny; studovati na cizích universitách bylo spojeno s velikým nákladem. Zbývalo pouze přijímati kandidáty kněžství do metropolitní školy u sv. Víta a tam vzdělávati je pro stav duchovní; avšak toto vzdělávání nevyhovovalo potřebám času. Dále byl nedostatek učitelů, tak že na katolické školy byli přijímáni učitelé podobojí nebo lutherští na velikou škodu církve. Není divu, že mnohé katolické školy zanikly.

Obrat k lepšímu nastal příchodem jesuitů do Čech. Jesuité začali vyučovati 7. července 1556 u sv. Klementa. Předměty učebné rozdělili na postupné třídy dle věku a chápavosti žáků. Nováčkové ve studiích zařazení byli do třídy elementární, kde vyučoval mistr Kašpar Konger, Slovinec, který s mládeží českou dobře se smluvil a žáky v roce tak vycvičil v latině, že přestoupivše do třídy vyšší s prospěchem mohli tam sledovati výklady latinské grammatiky u mistra Baltasara Pfarrkirchnera, Bavora. Ve třetí třídě učil latinské skladbě mistr Florian, Vlach, ve 4. třídě poesii mistr Petr Silvius z Flander. Do těchto nižších tříd přihlásil se hned s počátku dostatečný počet žáků. Za to nebylo žáků do 5. třídy, kde vyučovati rhetorice začal teprve v následujícím roce mistr Vilém z Gelderska. Bylo to první řádně sestavené gymnasium dle vzoru škol vlašských, gymnasium akademické (nynější staroměstské). — Spolu založili jesuité akademii čili universitu o fakultě filosofické a bohoslovecké. Z gymnasia šel postup na fakultu filosofickou a odtud na bohosloveckou. Na fakultu filosofickou přihlásili se posluchači teprve po roce. Za to začal Dr. Henryk Blyssam hned 7. července 1556 výklady z bohosloví, z řecké a hebrejské grammatiky, k čemuž za málo let přibyla matematika, fyzika a ethika.

Studující na školách jesuitských činili rychlé pokroky a obrátili pozornost vzdělaných tříd na tyto školy. Již malí žáčkové štěbetali doma po latinsku ku podivu rodičů, potkávajíce na ulici žáky ze škol podřízených karolinské akademii promlouvali k nim po

latinsku a tázání neodpovídali, neumějíce. Záhy povstala v Praze řeč, že „u jesuitů naučí se chlapci za tři měsíce více, nežli u dřívějších učitelů za dva roky naučiti se mohli“. Proto mnoho žákův opouštělo městské školy a hlásilo se do škol jesuitských. Karolinští mistři byli pobouřeni, zkoumali a radili se o nápravu škol a poznali, že příčinou toho jest nevhodný způsob vyučování, že všemu se učí najednou bez náležitého postupu učiva. Od toho času volalo se po nápravě a povznesení Karlovy university ve veřejnosti i na sněmích; a když potom školství v Čechách k lepšímu rozkvětu přišlo, zvláště za rektora Martina Bacháčka z Nouměřic, byla toho příčina ta, aby mohlo závoditi se školami jesuitskými. Ale pražské školy měly přece velikou újmu na žácích, školy jesuitské naplňovaly se vždy víc a více, a žáci byli většinou z rodin kališnických a protestantských. Nic nebylo platno, že pražská městská rada z pobídky university zakazovala, „aby nikdo do škol jesuitských nechodil, aby se papeženskými pověrami nenakazil“, a ke staré slávě škol karolinských poukazovala. Nikdo nedbal zákazu; měšťané, páni i rytíři posílali své syny do škol jesuitských. Již r. 1568 posílal i staroměstský primátor, Jan Dražický, kališník, svého syna Vojtěcha do nich.

Brzy hledali styky s jesuity vynikající kněží strany pod obojí. Sprátelil se s nimi i Jan Mystopol, od roku 1562 administrátor dolejší konsistoře, a poslal r. 1566 své dva syny do škol jesuitských a říkal svým: „Chcete-li míti učené syny, dejte je na učení jesuitům.“ Od roku 1567 netoliko katoličtí, ale i kněží pod obojí chodili na přednášky do kolleje svatoklementske. Roku 1588 bylo v kolleji 500 studujících, gymnasistův i akademikův.

Kollej dostala záhy vydatné domácí české síly. Roku 1559 přišli z Říma PP. Valentin Vojta a Ondřej Pešíns, později oba Volfgangové z Horšova Týna a Jan Labra, později doktoři Václav Sturm a Baltasar Hostounský. Pražská kolleje odchovala si záhy svůj český dorost pro Tovaryšstvo; byli to Pražané Alexander Vojta a jeho bratr Martin, Vojtěch Boušek a Mikuláš Salius a jiní. Cizozemští jesuité se

učili češtině, jako P. Baltasar Pfarrkirchner, Bavor, který již r. 1558 zpovídal po česku. P. Marco Saldano Bergamesco, Vlach, byl potom českým kazatelem o misíích. Od r. 1558 zavedl rektor Pavel Hoffaeus každodenní hodiny české konversace v refektáři.

Chvála vysokých škol svatoklementsých rozšířila se záhy po Čechách i do okolních zemí. Do nich posílala domácí šlechta své syny; pro ně zřídili jesuité ve své kolleji výchovavací ústav šlechtický (konvikt, *conturbanium nobilium*) již r. 1556; r. 1567 byli v něm 24 mladí páni a rytíři, po roce již 30, roku 1584 bylo všech konviktistů 111.

Ve školách jesuitských nestudovala pouze mládež katolická, nýbrž veliký díl, snad dobrá polovice, byli synové kališníků, lutheránů, ba i Českých bratří. Oproti takovým užívali jesuité moudré zdržlivosti a veliké opatrnosti, chovali se k nim vlídně, nevnucovali jim katolickou víru, ale dávali jim všecku příležitost, aby její podstatu poznali. A právě touto methodou vrátil se mnohý studující jinoch i proti vůli svých rodičův a příbuzných do lůna církve katolické.

Roku 1559 zřídili jesuité při kolleji sv. Klementa konvikt a seminář chudých alumnů (*domus pauperum*). Seminář, zvaný seminářem sv. Václava, měl přijímati z Prahy i z venkova chudé, ale nadané mládence, kteří by se věnovali stavu duchovnímu.

Císař Ferdinand I. udělil rektoru pražské kolleje r. 1562 právo povyšovati mladé učence za doktory filosofie a theologie, a tím založil v Praze druhou universitu, zvanou po něm Ferdinandovou.

Jesuité zavedli při svých školách slavné veřejné hádky čili *d i s p u t a c e*. První byla roku 1558 theologická „o svátosti břmování“. Ob čas studující, zvláště alumnové semináře, provozovali v kolleji dramatická představení, k nimž zvali přední osoby. Truchlohra „Smrt sv. Václava“, kterou napsal Mikuláš Salius S. J., rodem Pražan (1567), zanechala hluboký dojem. Jesuité konali služby Boží s velikou pobožností a zvláštním leskem, který jinověrce na jejich služby Boží přiváděl. Oni zavedli v Čechách obyčej stavěti v pašijo-

vém týdnu Boží Hrob a slavné Vzkříšení Páně na Bílou sobotu, s kterým započali r. 1559.

Účinnou zbraní jesuitů proti protestantům byl katechismus. Petr Canisius, jak výše str. 118 již řečeno, sepsal již ve Vídni veliký a malý katechismus. Oba katechismy byly do češtiny přeloženy; veliký vyšel v Praze r. 1559 a potom častěji; malý r. 1584 též v Praze a potom častěji. Canisiův katechismus byl první českou knihou, kterou pražská kolej vydala. Karolinum bylo tím velice uraženo a postaralo se o to, že městská rada tiskaře dala do žaláře. Ale odpor staré university po luthersku smýšlející byl marný a jesuitští žáci uměli brzy říkati celý katechismus z paměti. — Aby katolického ducha utvrdili a spolu mezi mládeží rozšířili, zřizovali jesuité Mariánské kongregace. První Mariánskou družinu v Praze založili studenti ze šlechtického konviktu r. 1575 s alumny semináře chudých a jejich duchov. správcem Drem. Edmundem Campianem.

Z pražské koleje zřizovaly se nové koleje v Čechách (v Krumlově, v Chomutově, Jindřichově Hradci), na Moravě (v Olomouci, v Brně) a v Kladsku. Později vznikly koleje v Klatovech, Březnici, Chebu, Litoměřicích, Králově Hradci, Jičíně a Kutné Hoře.

Jelikož jesuité hned od svého příchodu do Čech všichni pilně jazyku českému se učili a Čechy do řádu přijímali, mohli již r. 1566 vysílati kněze jazyka českého znalé na žádost katolických šlechticů na jejich statky do měst a vesnic na missie, kde si velikých zásluh vydobyli.

Že také se strany světského duchovenstva v té době školství věnována byla pozornost a péče, dokazují ustanovení o školách v diecesní synodě pražské z roku 1605, z nichž jest zřejmo, že arcibiskup Zbyněk Berka, následuje příkladu sv. Karla Borromejského, velice horlivě o to dbal, aby byli při každém farním chrámu vzdělání katoličtí učitelé a učitelky, aby se užívalo katolických učebnic, aby mládež byla dle možnosti při vyučování oddělena dle pohlaví, a aby zřizována byla všude tovaryšstva škol křesťanského

učení (cvičení), jichž členové by se učili a jiné učiti pomáhali a tak učitele a faráře podporovali.¹⁾

Bratrské školství šlo cestou namnoze vlastní. Chelčický ve své Postille, stejně jako Viklef a Hus, horlil proti „zpohanilé“ učenosti universitní, jízlivě káral neevangelický život „mistrů kollejských“, kteří svým vtípem a učeností jen ruší a překrucují zákon Boží a tlumí živou víru. Proti vyššímu vzdělání vyslovil se biskup Augusta, ba ještě i shromáždění Jednoty v Přerově roku 1566. Proto Bratři neměli s počátku vůbec vlastních škol veřejných, nýbrž všecko vyučování ve čtení, psaní a náboženství musili obstarávat doma rodiče, kmotři a hospodáři. Příští kněží nabývali vzdělání v domech správců duchovních, v nichž spolu bydlili jako „čeládka“. Vedle náboženství učili se tu čekatelé stavu duchovního i řemeslům a pomáhali kněžím při návštěvách nemocných. O vědecké vzdělání a jmenovitě o znalost jazyků Bratři prvotně vůbec nestáli; sám Luther je vybízel, aby studovali latinu a řečtinu, ale dostalo se mu (r. 1523) odpovědi dosti příkré, v níž Bratři odkazovali se na příklad prvních křesťanův a vinili duchovní humanisticky vzdělané ze sporů, hádek a pochybování ve víře. Teprv od polovice XVI. století nastává obrat směrem k učenosti klassické, o nějž přední zásluhy měl vedle Žerotína bratr Jan Blahoslav (1523—1571); v jeho spisech, a zvláště ve filipice proti misomusům (odpůrcům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské), jest i dosti paedagogicky cenných míst. Již od polovice XVI. století posílali také Bratři své jinochy na učená studia do ciziny. Odtud počaly se u nás objevovati, ač skrovně, vlastní bratrské latinské školy partikulární: gymnasium v Ivančicích, školy v Přerově, Mladé Boleslavi, Velkém Meziříčí, Lipniku, Soběslavi a jinde. Dle jakéhos seznamu, pořízeného prý v Lešně, byly školy bratrské i v menších místech, ba i ve vesnicích, k vyučování uměním a jazykům svobodným (češtině, němčině, latině). — Školství bratrské zápasilo vždy s nedostatkem vzdělaných

¹⁾ Ustanovení o školách v diecesní synodě pražské z roku 1605. Napsal Jos. V. Bouchal. Vychovatel 1899, 30.

učitelů z povolání, místy snad i nedostatkem vědy-
chtivých žáků, třebaž k nám i z jiných zemí děti záhy
byly posílány. Čeští bratři věnovali velikou pozornost
náboženství, jemuž se učilo dle katechismu bratra Lu-
káše (1502). Vedle katechismu užívalo se na školách
bratrských také kancionálův a řádů mravnosti, ale ka-
techismus vždy zůstával středem školy bratrské; na
něm se učili žáci čtení, později i řeči německé, latin-
ské a řecké, neboť vedle knížek jednojazyčných za-
chovány do dnes dvou- až čtyřjazyčné knížky toho
druhu.

V době prvního vyhnanství v Polsce dostaly se do
rukou Bratří zároveň s kostely a farami, dosud kato-
lickými, též stávající školy farní, na které dosazováni od-
tud za učitele a rektory zpravidla kandidáti kněžství, aby
učili čtení, psaní, počtům a trochu latiny. Vedle toho
zřizovány školy distriktní či krajské (v Kožminci, Leš-
ně, snad i v Poznani), které se patrně blížily školám
partikulárním, majíce úkolem, jednak nahrazovati ná-
vštěvu škol vysokých, jednak čeliti proti školám jesu-
itským, do nichž také v Polsce Bratři záhy své děti
posílali přes všechny zákazy církevních synod. Jinak
i v Polsce záhy jevil se nedostatek žactva na školách
bratrských, i zvláště skrovný počet kandidátů stavu
duchovního, pro něž tudíž v Ostorogu zřízen knežský
seminář po příkladě katolickém.

Posledním zbytkem školství českobratrského lze
nazvati českou školu v Rixdorfu u Berlína, jež byla
založena r. 1737 českými vystěhovalci; udržovala svůj
odlišný charakter i v tom, že učitelé provozovali zá-
roveň řemesla, zvláště tkalcovství a krejčovství. Dle
zpráv časopiseckých byla r. 1909 pro nedostatek žactva
zrušena.

O školách předbělohorských napsal Komenský
takto: „Z našich škol řídce kdo začátky nějaké pod-
statné vynášel. Na čtenářství a písařství mládež naše
vynakládala svá školská léta a na kouštěk při tom vo-
kální musiky a arithmetiky. Uchytil-li kdo drobet la-
tiny nebo němčiny, to za zvláštní kořist měl a v tom
věk mladosti strávě, dále a výše někam jíti neměl kdy
a neviděl kudy, ba ani nerozuměl, že se jíti může ně-

kam výše. Naši vtipové zavozovali se do marnosti, lhostejnosti, bujnosti, zahálek a neřádů rozličných, že vzpomenouti na to, čím panstvo naše, rytířstvo naše, městský i se!ský stav náš čas trávívali, hrůza mne podjímá. A tím co způsobeno? Přišly na nás hlavy rozum nosící, Hispanové, Vlaši a jiní, přemudrovali nás, potlačili nás, rozptýlili nás, poplenili nás, protože jsme neměli reků udatných, mužů válečných, soudců a proroků, mudrců a rádců vtipných a výmluvných.“¹⁾

V XVI. století někteří spisovatelé čeští přihlíželi ve svých spisech k výchově rodinné. Jan Lobkovic na Hasištejně (1450—1517) napsal „Zprávu a naučení svému synu Jaroslavovi o tom, co činiti a kterak a pokud v čem zachovati se má“. Doporučuje rodičům, aby hned z mládí dali děti učit, udržující je v přísné kázni. Dobrým návykům se připisuje veliký význam. — Téhož druhu jest Rukopis per n št ý n s k ý, v němž ústy nemluvněte, Ludvíka z Pernštýna, vyslovují se požadavky, jak by rodiče měli dítě vycho-
vávati.²⁾

Perioda II. Reformní hnutí paedagogické od XVI.—XVIII. století.

1. Realismus.

a) P r ů k o p n í c i r e a l i s m u.

Humanismus v XVI. století prokázal se nepotřebným pro život praktický, pročez záhy dostavila se reakce proti němu. Proti humanistickému formalismu počal se uplatňovati realismus. Místo pouhé znalosti jazyka měla nastoupiti znalost v ě c í. Vyučování mělo směřovati především ku věcným předmětům lidského poznání.

¹⁾ Viz: Winter, Život církevní v Čechách (1409—1622); Winter, Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století; Winter, Děje vysokých škol pražských (1409 až 1622); Jan Šafránek, Za českou osvětu (v Praze 1898); Konrád, Vzdělání českého duchovenstva v XVI. století (Časopis katol. duchovenstva 1889); Josef Svoboda, Katolická reformace a Mariánská družina v království českém. V Brně 1888 a j.

²⁾ Šafránek, Školy české, str. 35 nn.

Již v XV. století ozývali se jednotliví italští pedagogové proti stinným stránkám humanismu. Jesuité hleděli ve svých „erudičních“ hodinách sprostředkovati chovancům aspoň některé znalosti věcné. Ale při vyučování nebyly ještě podávány předměty samy, nýbrž jen slova o nich z knih starých spisovatelů. Tento realismus dostal jméno: „verbální realismus“. — Dalším stupněm vývoje byl požadavek, aby žáci, učíce se jazyku latinskému, učili se především znáti věci a odtud postupovali ke znalosti jmen. — Potom se realismus vyprostil ze služebnosti jazykového učení, vystupoval samostatně a žádal znalosti věcí na základě názoru a ohledu k jazyku mateřskému tak, aby učení se jazyku opíralo se o znalost věcí, učení se cizímu jazyku o jazyk mateřský, a jazyky sousedních národův aby měly přednost před jazyky staroklassickými.

Na tento realismus působily mocně změněné poměry doby. Objevením nových zemí nastal rozkvět obchodu a řemesel. Užíváním indukční metody došli Keppler a Galilei k objevům, jimiž proslavili svá jména, jiným učencům ukázali cestu k důležitým vynálezům a tak zahájili mohutný rozvoj věd přírodních. Duch lidský nespokojoval se s názory dřívějších dob, nýbrž neohlížeje se na ně jal se pozorovati přírodu a pátrati po příčinách jevů v ní. Tento realistický směr vystoupil nejprve ve filosofii, ale přešel záhy i na pole pedagogiky a vyvolal tu čilé snahy, aby výchova a vyučování byly upraveny přiměřeně potřebám doby.

Předchůdcem tohoto realistického hnutí v pedagogice jest **Ludvík Vives** (1492—1540), rodilý Španěl. Vzdělav se na universitě v Paříži stal se roku 1516 vychovatelem prince Viléma z Croy. Byl v přátelském poměru s Erasmem z Rotterdamu, horlil proti tehdejšímu nepořádkům v církvi, ale s „reformací“ Lutherovou nesouhlasil. Povzbuzen Erasmem, znovu vydal spis sv. Augustina „De civitate Dei“, věnoval toto vydání anglickému králi Jindřichu VIII., načež byl povolán za profesora na universitu v Oxdorfu. Byl též učitelem dědičky trůnu, Marie. V manželském sporu královu stál při straně královny, pročež bylo mu Anglii opustiti.

Žil pak v Brügge, nějaký čas na dvoře vévody z Nassau, vrátil se opět do Brügge a tam zemřel r. 1540.

Z jeho četných spisů jsou pro paedagogiku důležité:

De disciplinis (1531), v jehož druhé části jedná: *De tradendis disciplinis seu de institutione christiana*.

Hlavní myšlenky jsou: Náboženství jest první mezi všemi vědami; s ním srovnávány ostatní vědy a umění jsou v základě hrou pro děti. Všecko naše poznávání jest nazírání, jež buď zůstává státi u pozorování věcí, aneb sleduje určitý cíl a sestavuje jistá obecná hlediska pro věci. Vědeckým poznatkem nazývá se teprve to, co zdravými smysly vhodnou cestou pozorujeme, aneb k čemu nás vede [důvod očividný nebo s povahou našeho ducha úzce spojený] neb o vlastní a cizí poznání podobné pravdy se opírající. Věda jest soustava obecných pravidel sloužících poznání a konání na širokém podkladě nějakého účelu. Posledním cílem člověka jest Bůh. V náboženství jsou obsaženy všechny poklady vědění. Pyšná nevědomost škodí náboženství více, než skromné vědění; kde vládne nevědomost, tam jest zle s pravou věrou. Pěstovati se mají ta umění a ty vědy, jež podporují zbožnost, slouží potřebám života anebo aspoň užitečným účelům. Lidský duch má dvě schopnosti, pozorovati a usuzovati. Abychom si zjednali vědomosti, potřebujeme knih, ale z jich velikého počtu třeba pečlivě vybrati. Spisy pohanů podobají se poli, na němž rostou hyliny užitečné i škodlivé, proto se jich má užívati opatrně. — Školní budova má státi na místě zdravém, pěkném, klidném. Učitelé musí spojovati s potřebnou učeností schopnost a zručnost ve vyučování a dobré mravy; plat mají míti od státu. Účelem návštěvy školy jest učiniti jinocha moudřejším a lepším. Přirozené vlohy žákovy budtež zkoumány, aby byl určen k oné vědě, pro kterou jest nejzpůsobilejším. Vyučování jednotlivé i školní má přednosti i nebezpečí. Každý druhý nebo třetí měsíc mají učitelé přísným, ale spravedlivým soudem konati úradu o duševních vlohách svých chovanců. Jest křivdou určovati chlapci povolání, aniž prve byly zkoumány jeho schopnosti a jeho náklonnost. — Základní nauky náboženské jsou prvním učivem pro všechny žáky. Doma i ve škole má býti pěstována mateřština. Z cizích jazyků zaslouží pozornosti zvláště latina, řečtina a hebrejština. Živým jazykům jest učiti bez vědeckých pravidel. Učitel má znáti mateřský jazyk žáků i jeho dějinný vývoj. Vysvětlení spisovatelů ať se děje nejprve v mateřštině. Žák má se naučiti psát správně a rychle, má psáti mnoho a často, a pozoruhodné věci z vyučování neb z četby má si zaznamenávati do zvláštní kniny (*collectaneum*).

Nejprve se žáci učí mateřštině, pak latině. Při ústních i písemných cvičeních buď hleděno k výslovnosti a ke slohu. Ať se chrání učitel přehnanou hanou nebo přetěžováním od-

nímati žáku chuti k učení. Tělesná cvičení jsou potřebna, aby se podporoval vzrůst a síla. Hry budtež voleny tak, aby se spojovalo slušné s příjemným a dosáhlo se občerstvení tělesného, ale ne zdivočení. Některé spisovatele třeba čísti opět a opět, ba nazpaměť se jim učit. — Pouhá znalost jazyka nestačí; učením se jazykům má se dospěti k jednotlivým vědám, k dialektice, přírodovědě, metafysice, rhetorice, mathematice, hudbě a lékařství. — Životní moudrost sestává z úsudku a ze zkušenosti vlastní i cizí. Cizí zkušenost znáti se učíme z dějin. Dějinné zkušenosti dělají z hochů starce, nedostatek jich ze starců hochy. K řízení státu a ke správě občanských záležitostí je třeba dějin; ony jsou pramenem a podporou věd. Válkám nesluší věnovati mnoho pozornosti; prospěšnější jest zabývati se díly míru a pátrati po úmyslech, jež byly podkladem slov a činů vynikajících osob. Při vyučování dějepisu budtež podávána pravidla chování v životě soukromém i veřejném.

De institutione feminae christianae (1523) jest prvním pokusem sebrati vše, čeho jest třeba, aby podán byl ideál vzdělané křesťanské ženy.

Výchova dívky počíná jejím narozením. Mladá mysl má býti naplňována jen dobrými dojmy. Nepřistojností u dítěte ať rodiče neschvalují smíchem nebo slovy, neb výrazem tváře. Ať se malým dívkám vypravují ctnostné příběhy. Loutkami podporuje se strojivost. Ke hře se doporučuje malé kuchyňské nářadí; hraje si učí se děti, jak se tyto předměty jmenují a jak se jich užívá. Jakmile jsou dívky toho schopny, nechť počnou učit se, a to čísti, a hned též přísti vlnu a len, později také spořivě vařiti. Žena nemá zůstatí nevědomou, neboť studium moudrosti vede ke ctnosti a učí dobrému životu. Možno-li k vyučování dívek dostati zbožnou a učenou ženu, má se jí dáti přednost před mužem. Špatných knih má se dívka vystríhati. Žena bez ctnosti čistoty jest tvor ubohý a opovržení hodný. Křesťanská dívka se varuje strojivosti; nejkrásnější jest žena, jež objevuje se v jednoduchém oděvu bez ozdob. Dívka má zřídka ven vycházeti, má se stýkati s vybranými dívkami stejného smýšlení a baviti se vážnými a počestnými hrami a zbožnou četbou. Ženě sluší zvláště ctnost čistoty, mírnosti, skromnosti, spořivosti, zbožnosti, blahovůle, tichosti. Musí-li dívka z nutné příčiny vyjíti z domu, ať se vyzbrojí jako do boje. Tanci a maškarádám ať se vyhne.

V druhé knize pojednává o úkolech manželky a matky, a v třetí knize o tom, jak si má počínati žena jako vdova.

Hlavní pedagogické zásady Vivesovy jsou: Účelem vyučování jest věc, obsah. Jazyky neslouží k tomu, abychom se jim učili pro ně samy, nýbrž učíme se jim pro zevnější užitek, abychom jimi

přišli k tomu, co v nich, jako v pokladnicích, krásného a obdivuhodného jest uloženo. Proto naléhá Vives, aby učitel žákům zcela vysvětlil význam slov, jakož aby slova obsahovala vždy něco pro vědění cenného. S vysvětlením slov musí jíti ruku v ruce vysvětlení věcné, pro něž se má přibrati z jiných věd to a ono, pokud to odpovídá chápavosti žáků. — Východiskem vyučování má býti názor. Prvními učiteli lidí jsou smysly. Cesta, kterou se ubírá lidský duch, aby nabyl poznatků, jest indukce. Pro vyučování přírodopisu a zeměpisu žádá Vives obraz celé přírody, nebe i země a oněch věcí, jež jsou na nebi, v ohni, ve vodě, ve vzduchu a na zemi, tak aby na obraze byl obecný popis celého okrsku zemského. — Vyučování budiž přirozené a praktické. Veškero vědění, jež má cenu pro praktický život, osvojíme si nejlépe pozorováním skutků těch, kteří ukáží, že se v něm vyznají. Neostýchejme se vstoupiti do dílen dělníkův a dáti se jimi poučiti o řemeslech, dříve toho učenci nedbali, a proto jim zůstaly potřeby obyčejného života neznámými. Vyučování přihlížej k individualitě žakově. Mnozí žáci pozorují velmi bystře a jasně jednotlivosti, ale souvislosti nepochopují, jejich chápavost jest úzce ohraničena, paměť jejich neobsáhla a vetchá. Jiní sice chápají, ale nepřemýšlejí o tom, co pozorovali, nesrovnávají a nepronikají až k příčinám věcí. Jsou povahy pozorné a pilné, jež se věnují práci zcela; jiné pracují nedbale, jakoby se zaměstnávaly něčím jiným. Jedni činí s počátku snadno pokroky, ale později jsou zatemnělí; jiní ženou se energicky šťastně vpřed. Slabí a obmezení žáci nesmějí býti vědomostmi zasypáváni a unavováni, leniví musí býti povzbuzováni, zlomyslní vzdalováni; nestoudní, kteří učitelem pohrdají, hodí se spíše pro pluh, než pro knihy. — Mezi předměty učebnými náleží náboženství první místo. Nábožnost jest jedinou cestou k lidské dokonalosti. Učitel ať jest si vždy vědom, že posledním cílem vědění jest zbožnost. I každé přírodovědecké šetření má se konati tak, aby sloužilo k mravnímu povznesení. — Druhým nejdůležitějším předmětem jest vyučování jazykům; ale jest jim učiti ne pro ně samy, nýbrž pro to, co krásného

a vědění hodného obsahují. Jazyk mateřský především jest důležitý. Žáci mají se učit nejprve mluvit jazykem mateřským, při čemž učitel chyby jejich opravuje; potom do jazyka mateřského přimísí latinská slova, jež buď slyšeli od učitele nebo sami četli. Tak s počátku řeč jejich má býti smíšená z mateřské a z latiny. Mimo školu však mají žáci mluvit mateřštinou, aby si nezvykli míchanici řeči. Vysvětlování spisovatelů má se dít nejprve v mateřštině, pak latinsky. Učitel má mít v paměti celý dějinný vývoj mateřštiny a znáti slova nejen nová, nýbrž i stará, jichž se již neužívá. — Dějiny jsou životní moudrostí učitelovou. — U přírodních věd jest především třeba daru pozorovatelského; jest třeba pozorovati věci při dešti, při svitu slunce, na horách, na polích, v lese; tázati se zahradníků, rolníků, pastýřů, myslivců. — Posledním cílem veškerého vyučování jest mravní zdokonalení žáka, učiniti ho moudřejším a lepším. Žádné vědění nesmí býti škodlivé zbožnosti. Všecko vědění jest cenné dle toho, v jaké míře jest v souhlase s moudrostí Boží. — Tělesná cvičení ať hoši často konají. — Vyučování konej se s přestávkami. Učitelé též školy musí svorně spolupracovati. Čtyřikrát v roce ať konají porady o žácích. Ať panuje mezi nimi a žáky důvěra a láska, ne otrocká bázeň, „nejhorší strážce povinnosti“. Láska však nesmí zdržovati, aby neřesti a chyby, kde jest třeba, byly vyhnány ranami a slzami, a přísnou kázní aby utvrzován byl duch i tělo. Učitel buď přísný bez trpkosti, mírný bez slabosti; nehroz, leč když nutno, a neužívej nadávek. — Výchova dříve jest obzvláště důležitá a má se jim dáti vychování přiměřené jejich zvláštní povaze. Ať poznají řádně základní náboženské pravdy, seznámí se s morálně dobrými spisy, naučí se vařiti a konati domácí práce vůbec.

Vives jest zakladatelem nové paedagogiky. Skoro všechny zásady nové paedagogiky byly jím již vysloveny. Stojí již na půdě empirické psychologie. Žádá, aby se přihlíželo k přirozenému nadání žákovu, pěstovala se mateřština, připojovalo se ke smyslovému vnímání, užívalo se obrazů při vyučování; zdůrazňuje metodu indukční, potřebu pozorování a zkušenosti

v přírodních vědách; vyzvedá zásadu užitečnosti ve vyučování a významu věcného učení; žádá, aby v dějepise přednost měly kulturní momenty; chce vyučování vychovávací a spojení učebných odborův. Na poli výchovy dívčí jest Vives první, který ve zvláštním spise pojednal o vzdělání ženském. Vykazuje ženě její zvláštní úkol, působení v domě a v rodině, a žádá pro ni zvláštní vzdělání, tomuto úkolu sloužící, záhy počínající vyučování o věcech domácího hospodářství a důkladné vzdělání srdce.

Michel Eyquem de Montaigne (1533—1592), právník, v theorii skeptik, v praxi epikurejec. Ve svých „E s s a i s“ pojednává o otázkách vědy, náboženství, mravnosti, posuzuje též výchovu a vyučování své doby, při čemž činí návrhy opravné. Kniha jeho velmi se rozšířila ve Francii a stala se oblíbenou četbou vzdělců. Montaigne žádal tělesný výcvik, mírnost a laskavost v zacházení s dětmi, vzdělání rozumu, zavrhoval učení se tomu, čemu nebylo porozuměno, doporučoval, aby žáci byli vedeni k samostatnému pozorování věcí a zpracování učiva, jakož aby mateřština byla pěstována. Ale neměl porozumění pro obecné vzdělání lidu, neuznal škodlivých stránek výchovy hofmistrovské, nedospěl k tomu, aby ocenil potřebu vzdělání srdce a potřebu vzdělání žen jejich vlohám přiměřeného.

Francis Bacon, baron z Verulam (1561—1626), z úřadu kancléře v Anglii pro úplatnost odstraněn žil v ústraní výhradně vědám. Spisem *Instauratio magna* chtěl přeměnit všecky vědy a jejich metody. Hlavní jeho myšlenky jsou: Všecky pojmy, nečerpané z přírody, jsou přediva mozku, jež rozum člověka kalí a přírodu zahalují; poskytují znalost slov, ne věcí. Proto jest třeba přírodu očima pozorovati, ne z knih studovati. Chce-li věda býti obrazem skutečnosti, nesmí příroda býti anticipována, nýbrž vysvětlována, t. j. jest nutno dáti se na pozorování toho, co před námi jest, beze všeho předpojatého mínění o tom, co skutečně jest a se děje, a indukci nalézati pravé zákony přírody. Pravá indukce netápe slepě, nechápe se jen jednotlivých případů jiné přehlížejíc, nýbrž postupuje

methodicky a vědoma svého cíle; stanoví a shromažďuje jednotlivé skutečnosti, vyšetřuje jejich podmínky a odlučuje podstatné od nahodilého; jen tehdy se dospěje k poznání zákona přírodního pro zvláštní případ, nebo potřebnosti podmínky této skutečnosti, když proti ní nestojí žádné negativní instance. — K takovému methodickému postupu jest potřebno umění experimentovati, mnohonásobné srovnávací pozorování pomocí nástrojů, jež uměl nalézt zvláště praerogativní instance, t. j. takové, jež jedním tahem rozhodují o celé třídě podobných případův. Když indukce takto experimentem vedla k zákonu, vede zase dedukce k užítí zákona, k novým experimentům, k vynálezu. — Všecko učení, studování, má hleděti k tomu, co jest potřebno a užitečno. — Paedagogických spisů ve vlastním smyslu Bacon nenapsal. V jeho filosofických spisech roztroušeny jsou jeho paedagogické myšlenky, jež jsou namnoze opakováním a rozšířením nauk, které hlásal Vives. Hlavní zásluhou jeho jest, že vrstevníkům svým ukázal, že jest třeba obnoviti vědu a že v Anglii vzbudil zájem pro vědy přírodní. Ohledně paedagogiky odkazoval na jesuity: „Co se týče paedagogiky, poraď se u jesuitů; lepšího není.“¹⁾

b) Realističtí paedagogové.

Wolfgang Ratke (Ratichius) (1571—1635) jest v Německu prvním znamenitějším paedagogem realistického směru. Opustiv studia theologická, zabýval se soukromým vyučováním, čímž přišel na zvláštní metodu ve vyučování, o níž pak byl přesvědčen, že všechny vědy dají se dle ní probírat. Doufal, že tento jeho vynález mu zjedná nejen slávy, nýbrž i bohatství, pročez tajil své opravné návrhy a nabízel je ke koupi rozličným německým knížatům. R. 1612 podal říšskému sněmu ve Frankfurtě n. M., ke korunovací císaře Matyáše shromážděnému, pamětní spis, v němž sliboval, že s pomocí Boží podá návod ku prospěchu a blahobytu veškerého křesťanstva, a to: jak by se mělo učit hebrejštině, řečtině a latině, jak by mohly býti pěstov-

¹⁾ Srv. články v „Poslu z Budče“ 1871; ve „Skolníku“ 1875 a j.

vány obšírněji všechny vědy a umění, a jak by v celé říši jednotný jazyk, jednotná vláda a konečně také jednotné náboženství mohly býti zavedeny a zachovány. V připojeném vysvětlení dokazoval, že dosavadní způsob vyučování, počínající latinou, nejen jest škodlivý a obtížný, nýbrž i zcela protipřirozený. Přirozenému postupu odpovídá, naučí-li se mládež správně a zručně čísti, mluvit i psát v mateřtině, než se počne učit cizímu jazyku. — Sněm nepřijal jeho návrhu; přehnané sliby navrhovatelovy vzbudily nedůvěru shromáždění, jež nedalo ani zkoumati, co v jeho návrzích jest dobrého. Ale Ratke přece obrátil k sobě pozornost některých účastníků sněmu a jiných předních osob, též ovdovělé vévodkyně Doroty z Výmaru, jež odevzdala jeho návrhy některým učencům k prozkoumání, a když byly pochvalně posouzeny, doporučila Ratchia svému bratru, lantkraběti Ludvíkovi z Hessen-Darmstadtu. Zatím praktický pokus Ratkův, upravit vyučování dle jeho návrhu, setkal se s nezdarem.

Roku 1618 byl Ratke lantkrabětem Ludvíkem povolán do Köthenu a uloženo mu, aby tam zřídil „vzornou školu“. Ratke zřídil šestitřídní školu pro hochy i dívky. Ve třech nižších třídách vyučovalo se jen v německém jazyce (věc do té doby neslýchaná). V první třídě učili se žáci čísti, v druhé též psát, v třetí byla němčina hlavním učebním předmětem. Ve čtvrté a páté třídě učilo se latině, ale ne dle grammatiky, nýbrž byly hned překládány veselohry Terentiovy a z četby byla odvozována pravidla latinské grammatiky. V nejvyšší třídě učilo se podobně indukční methodou řečtině. Kromě jazyků byly učebními předměty náboženství, zpěv a počty. Vlastní tiskárna vydala školní knihy Ratkovy v šesti jazycích.

Ale působení Ratkovo ve škole v Köthenu netrvalo dlouho. Obyvatelstvo Köthenu vyznání evangelicko-reformovaného nemělo k němu důvěry, protože byl rozhodným lutheránem, a nesnášlivá, hašteřivá a chlubitvá povaha jeho zavinila, nejen že se rozešel se svými pomocníky, nýbrž i že urazil svého knížecího příznivce Ludvíka z Anhaltu, kterýž ho dal uvězniti a teprve po osmi měsících propustiti, když prve pí-

semně prohlásil, že více sliboval, než rozuměl a vykonati uměl. Ratke odešel do Magdeburku, ale ani tam pro svou svárlivost nevydržel. Princezna Anna Žofie ze Schwarzburku, jeho bývalá žákyně, poskytla mu útulek v Rudolstadtě, kde se zabýval spisováním učebnic a dozíral na dívčí školu. Zde také získal vévodu Arnošta z Gothy pro reformu vyučování. Princezna doporučila ho též švédskému říšskému kancléři Oxenstiernovi, kterémuž se však osobní vystupování Ratkovo nelíbilo a snahy jeho nezdály se mu býti hodnými podpory. Oxenstierna pronesl o Ratkovi soud, že „nedostatky škol ne zle odkrývá, ale léčivé prostředky, jež navrhuje, nejsou dostatečné“. Ratke se již k veřejnému působení nedostal. Raněn mrtvicí zemřel v Erfurtě r. 1635.

Ratke utajoval své opravné návrhy, aby z nich co nejvíce vytěžil. Komenskému, prosícímu o sdělení jich, nedal odpovědi, a jinému paedagogovi prý odpověděl, že chce svůj vynález prodati jen králi, a to drahó. Zásady jeho nové metody sbírali jeho stoupenci, z nichž jeden, Rhenius, vydal r. 1617 spis „Methodus nova“. Spis ten má tři pojednání: první o Ratichiovi, ostatní o jeho spolupracovnících v Augšpurku. Třetí z těchto pojednání jmenuje tyto články, na nichž zvláště ratichianské umění vyučovací spočívá. „Vše s předcházející modlitbou. — Vše dle řádu a běhu přírody. — Ne více než jedno najednou. — Jedno často opakovati — Vše nejprve v mateřštině. — Vše bez nucení. — Ničemu neučiti nazpamět. — Žádné pravidlo nebuď podáváno, pokud nebyla podána látka, autor a jazyk. Nejprve obilí a pak pytel. — Všecko zkušeností a zkoumáním po kousku. — Žádné pravidlo nebuď připuštěno, nebylo-li opětnými zkouškami správným shledáno, byť i mnozí za správné je považovali. — Plná jistota má býti, ne spoléhání na autoritu.“

Ratichiovy snahy neměly úspěchu jednak pro nepříznivé poměry doby ve válce třicetileté, jednak pro jeho osobní chyby, vychloubavost, nesnášlivost a tajnůstkářství. Přeceňoval metodu a zapomínal, že

osobnost učitelova má veliký význam pro výsledek vyučování.

Některé jeho zásady jsou jednostranné, jiné nesprávné. Zásluhou jeho jest, že odkryl vady škol a usiloval o jejich odstranění lepší methodou; ukazoval, že vyučování jest umění, jemuž se naučiti možno z theorie spolu s praxí, mateřskému jazyku vykázal správné místo ve vyučování, a tak razil cestu obecnému vzdělávání.¹⁾

Dle snah Ratichiových sestavil dvorní kazatel K r o m a y e r pro Výmarsko školní řád (1619), který obsahoval též světskou vrchností vynucovanou školní docházku. Roku 1642 upravil žák Ratichiův R e y h e r školní řád, který pro Gothu zavedl vévoda A r n o š t P o b o ž n ý.²⁾

Jan Amos Komenský narodil se 28. března 1592 v Uherském Brodě na Moravě, kde otec jeho byl mlynářem.³⁾ Jméno Komenský vysvětluje se tím, že rodina pocházela z městečka Komna, nedaleko Uher. Brodu; bylot tenkrát zvykem pojmenovati rodinu dle místa, z něhož se přistěhovala. Celá rodina náležela k sektě Českých bratří. Osířev záhy dostal se Komenský na učení latině teprve v 16. roce svého věku, ale dohonil rychle, co bylo zameškáno, tak že již po dvou letech

¹⁾ Viz čl. v „Poslu z Budče“ 1871; ve „Školníku“ 1875.

²⁾ Viz článek „Arnošt Pobožný a jeho methoda“ ve „Školníku“ 1876.

³⁾ Do universitní matriky v Herbornu dne 30. března 1611 a do universitní matriky v Heidelberce dne 19. června a 20. září 1613 dal se Komenský zapsati jakožto „Nivanus“ (Nivnický) (srovnej Dr. G. Toepke, Die Matrik der Universität Heidelberg 1386—1662), rovněž i na pražském rukopise Koperníkově, jejž Komenský do své knihovny zařadil, podepsal se vlastnoručně Joannes Amos Nivanus, anno 1614, 17. Januarii, z čehož Fr. J. Zoubek ve spise „Život J. A. Komenského“ (1871), Fr. Slaměník v učitelském moravském „Věstníku“ ze dne 31. března 1909 a jiní dovozují, že Komenský narodil se v městečku Nivnici, tři čtvrti hodiny od Uher. Brodu vzdálené, kdež dosud ukazuje se mlýn, v němž dle pověsti stála jeho kolébka; otec jeho měl v Uherském Brodě dům, kamž se as později odstěhoval a na bratrském hřbitově tamtéž byl pochován; proto se Komenský podepisoval i Huno-Brodensis (srovn. též příslušné články Dra. Kachníka v „Časopisu muzejního spolku olomouckého“ ročník 1885, str. 68 a 1904, str. 100 a J. Jelínka v „Č. Č. M.“ 1910).

mohl vstoupiti na universitu. Pražská universita byla tehdy úplně v rukou utrakvistů Bratřím nepřiznivých, pročež Komenský šel raději na cizí universitu, a to do Herbornu, kde vládlo kalvínství. Tam z učitelů největší vliv na Komenského měl G. H. Alsted. Roku 1613 Komenský konal cesty a studoval ještě rok v Heidelbergu. Již tehdy počal spisovati *Linguae bohemicae thesaurus* (slovník) a *Theatrum universitatis rerum* (slovník věcný).

Když se Comenius vrátil do vlasti (1614), dvaadvacetiletý a tudíž pro kněžský úřad ještě mladý, převzal zatím z vůle zemského hejtmana Karla ze Žerotína řízení bratrské školy v Přerově. Přízeň Žerotína, protestanta Bratřím příznivého, měla pro Komenského cenu tím větší, že Žerotín zůstával věren císařskému domu a proto, ač nekatolík, požíval přízně císařovy. Komenský, zvěděv v Německu o zlepšovacích plánech Raticiových, hleděl již v Přerově zaváděti nový způsob vyučování, jímž by učení se jazyku latinskému bylo usnadněno, a napsal *Grammaticae facilioris praecepta*, jež r. 1616 v Praze byla tiskem vydána, ale nezachovala se.

Po dvouletém působení v Přerově byl roku 1618 povolán za kazatele do Fulneku, kde byla tehdy nejsilnější obec bratrská. Zde prožil Komenský 3 nejšťastnější léta svého života. Oženil se a žil v přesvědčení, že protestantství v Čechách bude panovati. Zde pořídil *Mapu markrabství moravského*, (jež vyšla v Amsterodamě r. 1627). — Ale po porážce protestantů na Bílé Hoře a po útěku zimního krále z Čech zmocnilo se vojsko španělsko-ligistické též Fulneku, při čemž Komenský přišel o svůj majetek z větší části a musil prchnouti (1621). Skrýval se na Fulneku. V té době přebásnil 64 žalmů a složil rozjímavý spisek: „Nedobyteľný hrad jménem Hospodinovo, k němuž kdo se koliv svých jakýchkoli souženích a nebezpečností utíká, přichráněn a zachován bývá.“

Od roku 1623 zdržoval se Komenský na statcích svého příznivce Karla ze Žerotína ve východních Čechách, v Brandýse nad Orlicí. V moru, který

tehdy zuřil, zemřela jeho první manželka i obě jeho děti. Zde napsal a svému příznivci věnoval *Labyrint světa a ráj srdce*, pak *O sirobě*, počal skládati spisu *Truchlivý díl I. a II.* R. 1624 oženil se po druhé. R. 1625 složil český spis *Centrum securitatis, Hlubina bezpečnosti*, to jest světlé vymalování, jak v samém jediném Bohu a pokorném se Jemu na všecku Jeho vůli oddání a poddání všecka dokonalá přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslaavenství záleží. Od r. 1627 skrýval se v Podkrkonoší na statcích p. Jiřího Sádovského, jednak v Bílé Třemešné u Dvora Králové, jednak v Branné u Jilemnice. V té době na hradě Břecštejně spatřil v knihovně *Didaktiku Eliáše Bodina*, jež nedlouho před tím v Německu vyšla pod názvem *Bericht von der natur- und vernunftmässigen Didaktika oder Lehrkunst*; v ní kladl se požadavek přirozenosti metody, ohledu na jazyk mateřský, vycházení od příkladů, spojování příkladů s věcmi a ve všem učení řád. Jal se hned psáti podobnou *didaktiku* jazykem českým. Věřil i dále pevně, že protestanté v Čechách opanují, spoléhaje zcela v pravdivost rozličných proroctví, zvláště jircháře Krištofa Kottera a výstřední dívky Kristiny Poniatowské. Když roku 1628 bylo vydáno nařízení, aby všichni protestanští kazatelé opustili zemi, také Komenský opustil Čechy v přesvědčení, že se brzy do vlasti vrátí.

S četnou bratrskou obcí usadil se Komenský v Lešně, jež se může považovati za druhý jeho domov, protože ze svých cest vždy zase se tam vracel. Tu působil jako učitel na latinské škole a sepsal četné latinské spisy obsahu náboženského, filosofického a paedagogického. Především se snažil usnadniti a zlepšiti učení latině. Po tříleté práci dokončil roku 1631 *Janua linguarum reserata*. Tato kniha zjednala mu slávy po všem vzdělaném světě. Téhož roku vyšla po německu a r. 1633 česky jakožto *Dveře jazyků otevřené . . . s připojenou sbírkou přísloví: Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům*. V naději, že saské vojsko Čechy obsadivší (1632) nekatolíkům ku vládě dopo-

může, připravil již *Navržení krátké o obnovení škol v království českém*,¹⁾ k němuž doplnkem byl *Haggaeus redivivus*. V těch letech pracoval dále o didaktice, ale tiskem jí nevydal; jen jedna část vyšla tiskem r. 1633 jako zvláštní knížka v německém jazyce zpracovaná pod názvem *Informatorium der Mutter-Schul*; jest to návod rodičům, jak by měli vychovávat děti do 6. roku „recht vernünftiglich, Gott zu ehren, ihnen selbst zu trost, den Kindern aber zur seeligkeit“. R. 1631 vydal též dříve již napsaný *Labyrint světa* a r. 1633 *Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis*. Vyvinul tedy úžasné bohatou produkci v těchto letech; jest to vrchol jeho literární činnosti. Vítězství Gustava Adolfa posílila naděje v brzký návrat do vlasti, s čímž spojena byla víra, že nadchází pokojný věk před brzkým koncem světa a opětným příchodem Kristovým, kdy se mělo rozšířit vzdělání, vědění i ctnost a zbožnost.

„Bráně jazyků“ měla následovati *Janua rerum*, přehledný to soubor všeho věděníhodného (pansofia). Komenský měl rozsáhlou korespondenci a oznámil r. 1635 své úmysly v příčině pansofie v Anglii žijícímu Samuelovi Hartlibovi z Elblagu, kterýž je vydal tiskem jako *Prodromus Pansophiae*. Proti tomu, co tu bylo slibováno, dostavily se útoky, a Komenský napsal roku 1638 na obranu svých plánů *Dilucidatio conatum Pansophicorum*. V téže době napsal školskou komedii *Diogenes Cynicus* a rozličné jiné spisy, přepracoval didaktiku latinsky — *Didactica Magna* — chtěl je vydati jako první díl pansofických spisův; ale upustil od toho po nepříznivé kritice knihy Hübnerem Fundanianem, a tak didaktika tiskem nevyšla.

Encyklopaedický soubor všeho vědění byl úkol příliš těžký pro jednoho člověka, proto měli býti získáni spolupracovníci. Měla býti založena společnost nebo kollegium; v tom směru byli činní přátelé Komenského v Anglii, vedle Hartliba zvláště Duraeus.

¹⁾ Připojeno k *Didaktice veliké*, vydané nákladem Dědictví Komenského 1905, str. 365 a násl.

Byla naděje na státní podporu. Komenský, povolán anglickým parlamentem, po několikaměsíčním odkládání přišel do Londýna r. 1641. Ale zatím změnily se tam poměry v neprospěch té věci. „Dlouhý parlament“ byl odročen a připravovala se občanská válka. Komenský se zdržoval u svých přátel, dostal od nich důležité pokyny a psal novou knihu *Via lucis*, jež obsahovala program jeho přátelského kroužku. Zprvu byla úmyslně rozšiřována jen v opisech; tiskem vyšla teprve r. 1668. Od parlamentu anglického nedalo se ničeho očekávat, ale našel se příznivec, který slíbil podporu po více let, bohatý Holanďan Ludvík van Geer, žijící ve Švédsku. Proto Komenský cestoval r. 1642 do Švédska. O provedení díla konaly se rozmluvy s Oxenstiernou a kancléřem university v Upsale J. Skyttem. Oxenstierna vyslechl zprávu Komenského o jeho úmyslech, četl také *Prodromus* a pak radil, aby Komenský pokračoval slouže škole, usnadňuje učení se latině, a tak aby oněm vyšším cílům připravoval cestu. Skytte byl téhož mínění, pročez se k tomu připojil i van Geer. Protože se žádalo, aby Komenský zůstal aspoň na blízku Švédska, usadil se v Elblagu, nespokojen, že má se opět zabývat didaktickými pracemi, jež považoval za nicotné u přirovnání k vyšším plánům osvěty, ale „*parendum fuit*“.

Od r. 1642—1648 žil Komenský v Elblagu. Tu psal nové učebnice a připravoval spis o tom, jak napravit věci lidské povznesením vzdělanosti, pod názvem *Porada obecná*, z něhož později vydal tiskem dva díly: *Panegersii* a *Panaugii*, t. j. probuzení všech lidí a obecnou cestu světla. Mnoho času zabraly snahy o spojení rozličných křesťanských vyznání. Roku 1648 zemřela druhá jeho manželka a zůstalo po ní pět dětí. V témž roce povolán byl za biskupa bratrské obce v Lešně. Mír vestfálský přinesl však Komenskému a jeho souvěrcům zklamání, neboť svobody náboženské se Českým bratřím nedostalo a proto návrat jejich do vlasti nebyl možný.

V Lešně vyšla r. 1648 *Methodus linguarum novissima*, v následujících pak letech tři části díla *Eruditio scholastica*: 1. *Vesti-*

bulum rerum et linguarum fundamenta exhibens, 2. Janua rerum et linguarum structuram externam exhibens, 3. Atrium rerum et linguarum ornamenta exhibens. Roku 1649 oženil se po třetí. Bratrská obec v Lešně působila Komenskému mnoho starostí, neboť jí hrozil zánik, protože mladí lidé se přidávali k jiným vyznáním. Komenský kázal horlivě. roku 1650 napsal Kšaft umírající matky, v němž Jednota jako matka promlouvá ke svým synům a Truchlivého díl III. Nevzdal se nadějí, že „evangelická věc“ zvítězí; doufal, že zasáhne Bůh, kde pomoc lidí nestačí, neboť stále oznamovala nová „prorocství“ obrat, záhubu Babylonu a plnost času v nejbližších letech. Dosud byla očekávána pomoc od severu. Nyní se obrátily zraky k východu. Moravští bratři našli útočiště v Uhrách, mezi nimi též bývalý spolužák Komenského Drabík, který se chlubil „Božími zjeveními“ a dobrosrdečného Komenského získal zcela. Dle tohoto proroka kníže Zikmund Rákoczy jako nový Gedeon byl povolán, aby porazil všechny „nepřátele Páně“. Očekávala se pomoc od Turků, a také spojení se Švédskem a Anglií se dále udržovalo. Byly tajné svazy, jež se měly státi svazem světovým (Collegium Lucis, Secta heroica), a vladaři očekávali od nich podporu svých plánů.

R. 1650 byl Komenský povolán do Blatného Potoka, sídla Zikmundova, aby tam založil „pansofickou“ školu. Komenský zřídil tu ústav, který měl mít 7 tříd, ale zůstal jen trojtřídní latinskou školou a také jinak neodpovídal theorii Komenského. Napsal předpisy mravního chování žáků Praecepta morum in usum juventutis r. 1653, Leges scholae bene ordinatae, spis o vypuzení lenosti ze škol Fortius Redivivus, Umění kazatelské, Schola pansofica, Gentis felicitas (o moudrém vladaření). Aby se „hravě“ učilo, byla Janua dramatisována jako Schola ludus seu encyclopaedia viva h. e. Januae linguarum praxis scenica (1654). Nejdůležitějším ovocem jeho pobytu v Uhrách jest Orbis pictus (Svět v obrazech), který však vydán byl teprve r. 1658 v Norimberce.

Politické plány utrpěly těžkou ránu smrtí knížete Zikmunda (1652). Když ve Švédsku ujal se vlády Karel X. Gustav, zamýšlel válku proti Polsku, a Řehoř II. Rákoczy měl tam vpadnouti od jihu. Komenský vrátil se do Lešna (1654) a očekával veliký převrat ve světě, ohlášený na nejbližší léta. Ale jen první události války odpovídaly nadějím. Karel X. vnikl vítězně do Polska, z čehož byla u exulantů v Lešně veliká radost. Komenský napsal *Panegyricus* na krále švédského. Hněv Polákův obrátil se nyní proti Bratřím. Vojsko polské se objevilo před Lešnem a zničilo město ohněm (1656). Komenský opět přišel o svůj majetek a musil prchnouti. Jeho obec se rozptýlila. Z proroctví se nic nevyplnilo, ale víra Komenského v jejich božský původ nebyla zviklána.

Našel útočiště v Amsterdamě, byv tam přijat synem svého bývalého příznivce, Vavřincem van Geer. Tu zůstal již až do své smrti, jsa neúnavně literárně činný. Mecenáš jeho, „veliký almužník Evropy“, poskytl mu prostředkův, aby vydal souborně svá didaktická díla *Opera didactica omnia* r. 1657. Roku 1658 vyšel v Norimberce *Orbis pictus* s 302 mědirytinami. Komenský sestavil katechismus českobratrský s názvem *Rád jednoty a stručné Dějiny církve slovanské*, r. 1660 napsal IV. díl *Truchlivého* a r. 1662 *Moudrého Katona mravná poučování*. Mnoho práce a pílě vynaložil na pansofické a theologické spisy, a zvláště na proroctví; tato byla na naléhání Drabíkovy s rozličnými přídávky uveřejněna jako *Lux in tenebris*, později doplněna a rozmnožena jako *Lux e tenebris* (1667). V té době napsal též spis *Syllogismus orbis terrarum practicus*, jehož smysl byl, že král Francie musí Rakousko napadnouti a podmaniti. Z mnohých starostí o rozptýlenou obec vyplynul ještě spisek *Unum necessarium*. Sbírký pro nuzné Bratry v Anglii neměly velikého výsledku, pročez obrátil se Komenský na prince Ruperta z Falce o přispění a věnoval mu spis ten r. 1668. Naproti skutečnosti, že se lidé zaměstnávají mnohými věcmi, a se zřením ke mnohým bludům, ukazuje dle Luk. 10, 42. na jedno potřebné a pohlíží stařeckým okem zpět na svůj labyrintický

život. Zemřel 15. listopadu 1670 v Amsterdamě. Pohřben jest v blízkém Naardenu.

Spisy Komenského paedagogické. Sláva Komenského založena byla jeho praktickými učebnicemi pro vyučování latině. Bylo obecně žalováno, že učení latině žákům se znesnadňuje, že stojí mnoho času a že se učí jen slovům. Bodinus ve své Didaktice r. 1621 vyslovil přání, aby někdo spojil 1700 nejobyčejnějších latinských slov ve věty, v nichž by byl podán život člověka, tři stavy a co k tomu patří, běh světa, a zároveň se slovy aby se učilo věcem (realie). Komenský podjal se toho úkolu. Při té práci byl upozorněn na *Janua linguarum španělského jesuity V. Batea*, jež byla několikrát přepracována. Ale tato kniha Komenského neuspokojovala. Pokračoval ve své práci, snaže se všechny věci a jejich vlastnosti, činnosti a stavy vypočísti a pojmenovati, a to dobře spořádaně, Boha a svět, člověka ve všech jeho činnostech, smyslné i nadsmyslné (naturalia, artificialia, moralia, spiritualia), rozčleněně ve 100 odstavcích s 1000 větami a 8000 slovy, z nichž každé (cizí slova vyjímajíc) v témž významu jen jednou mělo býti uvedeno. Knize dal titul: *J. A. Comenii Janua Linguarum Reserata Sive Seminarium Linguarum et Scientiarum Omnium, Hoc est Compendiosa Latinam (et quamlibet aliam) Linguam unam cum Scientiarum Artiumque omnium fundamentis perdiscendi Methodus*. — Po prvním vydání r. 1631 záhy následovala jiná, taktéž překlady do jiných jazyků, též vícejazyčná vydání (na př. latinské, německé, francouzské, italské; latinsko-české vyšlo roku 1669 v arcibiskupské knihtiskárně v Praze, s vynecháním míst katolickému učení nevyhovujících). Komenský sám obstaral jen český překlad (1633) a praví, že kniha jest již přeložena do 12 evropských jazykův a má býti přeložena též do čtyř asijských. Mimořádného rozšíření získalo knize encyklopedické sepsání a dobré uspořádání dle věcí. Brzy se pozorovalo, že latina nepřispívala k usnadnění; obsahovala příliš mnoho slov pro žáka a mnohá ne klassická. Proto brzy vyvstali jí nepřátelé mezi přáteli latiny a

kniha zmizela ze škol, když se učilo latině především k vůli četbě klasiků.

Pro začátečníky zpracoval Komenský *Vestibulum* (Předbrání), jež jako methodická školní kniha, zvláště v pozdějším přepracování, jest lepší než *Janua*.

Z této knihy vyšel pak spis *Orbis sensualium pictus, Hoc est Omnium fundamentalium in Mundo rerum et in Vita actionum Pictura et Nomenclatura*. Obsah jest týž jako v „Bráně“, rovněž uspořádání jest, ač ne úplně, stejné. Jest tu 150 odstavců a každému jest připojen obraz. Nejsou vyobrazeny jen viditelné věci, nýbrž i neviditelné (Bůh, duše) a abstraktní (ctnosti). Spis měl býti dán do rukou dětem jako obrázková kniha, aby se z ní učily čísti; pročež jest přidána figurková abeceda a každá hláska jest označena zvukem, většinou některého zvířete; také latině měly se při tom děti učit. Tato kniha došla ještě většího rozšíření, než „Brána jazyků“. Česky, latinsky, německy a maďarsky vyšel *Orbis pictus* ponejprv r. 1685 v Levoči, poslední v Hradci Králové nákladem Jana Pospíšila roku 1883 (latinsky, česky, německy a francouzsky).

Theoretickým hlavním dílem Komenského jest *Didactica magna Universale omnes omnia docendi artificium exhibens*. Původní české zpracování objevil r. 1841 v Lešně Jan Ev. Purkyně a vydáno bylo r. 1849 tiskem v Praze s předmluvou V. V. Tomka, nákladem Matice České; od té doby byla *Didaktika česká* vícekrát vydána, posléze na památku narození Komenského r. 1892 od dr. Jana V. Nováka, nákladem knihkupectví J. L. Kobra. — *Didaktiky veliké čili latinské*¹⁾ otisk vydán jest opět teprve r. 1894 v Německu od Frid. Karla Hultgrena, ale nikoli přesný; jsouť v něm libovolné změny míst od Komenského tiskem vyznačených a vynechána leckde slova, ba i celé věty. První český překlad její, pořízený prof. Jos. Šmahou, vyšel roku 1883—1884;

¹⁾ Poměr didaktiky české a latinské vypisuje dr. Jan V. Novák v úvodu k překladu *Didaktiky veliké* August. Krejčího, vydanému nákladem Děd. Komenského r. 1905, str. XLV—LII.

druhý překlad, prof. Aug. Krejčího, vydán nákladem Dědictví Komenského r. 1905. Didaktika veliká přeložena byla vícekrát do němčiny, angličtiny, ruštiny, vlaštiny, chorvatštiny. Není to pouze vyučovatelsví, nýbrž soustavné podání všeho, co chtěl Komenský pověděti o výchově a vyučování. Komenský jeví se tu rozeným kazatelem a učitelem, který v líbezně formě snadno pochopitelně ozdobnou řečí podává, co pilným studiem nashromáždil, tak že kniha jeho obsažností a uceleností předčí všechny paedagogické spisy té doby. Komenský nezatajuje, že čerpal odjinud, spíše honosí se svou sčtetlostí a často se odvolává na spisovatele staré i nové doby.

Úplný titul knihy jest : ¹⁾

Veliká Didaktika, vyličující všeobecné umění, jak naučiti všechny všemu :

**čili spolehlivý a vybranný způsob, jak lze ve všech
obcích, městech a vesnicích některého království
křesťanského zřizovati takové školy, aby všechna
mládež obojího pohlaví, nevyjímajíc nikde nikoho,
mohla býti vzdělávána ve vědách, uhlazována ve
mravech, naplňována zbožností a tím způsobem
po léta mládí vedena býti ke všemu, co patří
k životu přítomnému i budoucímu,
stručně, příjemně a důkladně.**

**Kde všeho toho, k čemu se radí,
Základy čerpány jsou ze samé povahy věcí,
Pravda se ukazuje na souběžných příkladech z me-
[chanických umění,
Postup se pořádá podle let, měsíců, dní a hodin,
Cesta konečně snadná a spolehlivá se ukazuje, jak
dovést to k šťastnému výsledku.**

¹⁾ Dle překladu Aug. Krejčího, vydaného nákladem Dědictví Komenského 1905.

Druhá strana titulního listu zní takto :

Naší Didaktiky

začátkem i koncem budiž:

vypátrati a najíti způsob, podle něhož by ti, kdo učí, učili méně, ti však, kdo se učí, naučili se více; podle něhož by školy měly méně hluku, nechuti a marné práce, avšak více klidu, rozkoše a pevného výsledku; obec křesťanská méně tmy, zmatku a nesvárů, více světla, pořádku, míru a pokoje.

Následuje citát žalmu 67, 1. 2.

V předmluvě ke čtenáři Komenský vystavuje své dílo proti pokusům svých předchůdců v didaktice jako první úplnou theorii aprioristickou, jež chce ukázati, jak lze všemu naučiti najisto, rychle a snadno, při tom však i důkladně.

V následujícím provolání „V š e m p ř e d s t a v e n ý m l i d s k ý c h z a ř í z e n í“ poukazuje na důležitost vychovávání mládeže pro polepšení neblahých poměrů lidských, a připojuje výklad o užitku umění didaktického, kterak na tom, aby vyučování zavedeno bylo řádně, zaleží rodičům, učitelům, žákům, školám, obcím, církvi, konečně nebi.

Pak předesílá po tehdejšímu způsobu stručný obsah kapitol:

- I. Člověk je z tvorů poslední, nejdokonalejší a nejznamenitější.
- II. Poslední cíl člověka jest mimo život vezdejší.
- III. Život vezdejší jest pouze přípravou k životu věčnému.
- IV. Tři jsou stupně přípravy k věčnosti: sebe (a tím i všecky věci) znáti, ovládati a k Bohu mířiti.
- V. Základy toho trojího (*vzdělání, mravnosti a pobožnosti*) jsou nám dány od přírody.
- VI. Má-li však člověk státi se člověkem, musí býti vzděláván.
- VII. Vzdělání člověka děje se nejsnáze v mládí; proto musí se dítí jen v tomto věku.
- VIII. Mládež má býti vzdělávána pospolu; proto je potřebí škol.
- IX. Všecka mládež obojího pohlaví má býti svěřována školám.
- X. Vyučování ve školách musí býti všeobecné.
- XI. Dosud nebylo dokonalých škol.

- XII. Školy mohou býti přetvořeny v lepší.
- XIII. Základem zlepšení škol jest přesný pořádek ve všem.
- XIV. Přesný pořádek školy jest bráti od přírody.
- XV. Základy prodloužení života.
- XVI. Požadavky vyučování a učení, t. j. kterak jest bezpečně vyučovati a se učiti, aby výsledek byl jistý.
- XVII. Základy *snadnosti* při vyučování a učení.
- XVIII. Základy *důkladnosti* při vyučování a učení.
- XIX. Základy stručné *rychlosti* při vyučování.
- XX. Zvláštní metoda věd.
- XXI. Metoda umění.
- XXII. Metoda jazyků.
- XXIII. Metoda mravnosti.
- XXIV. Metoda, kterak vštěpovati zbožnost.
- XXV. Chceme-li míti školy zcela upraveny dle pravidel pravého křesťanství, jest knihy pohanské buď úplně odstraniti, neb aspoň jich užívati s větší opatrností než dosud.
- XXVI. O školské kázni. (V originálním výtisku z r. 1657 vynechána.)
- XXVII. O čtyřdílné školní dílně podle stupňů věku a výsledků.
- XXVIII. Idea školy mateřské.
- XXIX. Idea školy, v níž se vyučuje jazykem mateřským.
- XXX. Charakteristika školy latinské.
- XXXI. O akademii, cestování a sboru světa.
- XXXII. O všeobecném a dokonalém pořádku škol.
- XXXIII. O prostředcích, jež jsou nutné ku praktickému provádění této všeobecné metody.

V mnohém ohledu byla Didactica Magna doplněna a zdokonalena vědecktějším spisem *Methodus linguarum novissima*. Do tohoto díla vložil Komenský novou didaktiku nikoli synthetickou, nýbrž analytickou (v níž se věty obecné platnosti teprve hledají). Tato *Didaktika analytická* (X. kap. *Methody jazyků*) vydána byla od Fr. J. Zoubka 1874 a v I. svazku Urbánkovy Bibliot. paed. r. 1876.

Informatorium školy mateřské jest první souvislá nauka o výchově a vyučování ve věku předškolním. Pokyny o tělesném ošetřování dětí, ohled na pud činnosti, snaha o zřetelnou výslovnost, význam dobrého příkladu, vše to ještě dnes hodno jest pozornosti.¹⁾

¹⁾ Český rukopis nalezen v Lešně r. 1856 prof. Gindelym a vytisknut r. 1858. Spis vyšel též v Urbánkově bibl. paedag., sv. 108, a ve sbírce „Ženský svět“ sv. III. (přeložil J. Kořínek).

Paedagogické zásady Komenského. O cíli výchovy hlásá Komenský náhledy v pravdě křesťanské; cíl výchovy jest (jako cíl člověka vůbec) mimo tento život, věčné spojení s Bohem. Proto pravá výchova musí obsahovati všecko, co jest žádoucí k tomuto konci. Děti mají býti vedeny k tomu, aby Boha hledaly, poslouchaly, nade všecko milovaly, a to již od nejútlejšího mládí. Záhy ať jsou učeny, že ne časný, nýbrž věčný život jest cílem našeho bytí, aby pro pozemské snažení nepouštěly s očí toho jednoho, jehož jest potřebí. Proto nemá se dítě učití ničemu, co neprospívá pro tento i onen život. Neboť nejde pouze o vědomosti, nýbrž také o ctnost a zbožnost. Bez bázně Boží jsou všechna umění a vědy více škodlivy, než prospěšny, jako nůž, meč neb sekyra v ruce šílence, čím jest ostřejší, tím nebezpečnější. Jako se drahokamy nezasazují do olova, nýbrž do zlata a pak obé tím více září, tak i vědění má býti spojeno ne s mravní zkažeností, nýbrž se šetrností, a jedno bude druhému sloužiti k ozdobě. Vedle zbožnosti jest též pečovati o praktickou zručnost a zdraví těla. Ničemu ať se neučí výhradně pro školu, nýbrž pro život, aby po vystoupení ze školy nic se neztratilo. — Pro vyučování zásady jeho vycházejí ze správných a nejdůležitějších hledisk, že vyučování a učení se má býti co možno usnadněno, aby se docílilo bezpečného výsledku, že obé se má konati vážně a dovedně, aby vše přišlo k hlubšímu porozumění, že má vyučování rychle vésti k cíli. K tomu konci přisvojuje si Komenský zásadu Ratichiovu: „Vše dle řádu a běhu přírody.“ Žádá rozhodně, aby metoda vyučovací sledovala přírodu, t. j. postup ve svoření, zvláště v životě rostlinstva, živočišstva i člověka aby byl vzorem postupu při vyučování. Náznost při vyučování jest především nutná. Jest třeba, aby počátek poznávání vždy vycházel ze smyslů. Vše buď, pokud jen možno, předvedeno smyslům, viditelné zraku, slyšitelné sluchu atd., a co může býti vnímáno více smysly zároveň, ať je předvedeno zároveň více smyslům. Kde nelze ukázati věci samy, ať se užije náhradních prostředkův, obrazů. Znalost slov a věcí musí jíti pospolu, jako se posílá víno se

sudem, meč s pochvou, ovoce se slupinou. Při učení se jazyku musí věci slovy označované býti vysvětlovány; a opět co žáci vidí, slyší, hmatají, ochutnávají, musí se učit řečí vyjadřovati, aby řeč s porozuměním vždy souběžně pokračovala a se zdokonalovala. Řeči učí se užíváním (ne pravidly), t. j. slyšením, čtením, opisováním, jak možno častými písemnými i ústními pokusy. Pro vnitřní zařízení školy žádá Komenský, aby žáci byli rozděleni v určitá oddělení, a jednotlivá oddělení aby měla dohlázkatele (pomocníka), aby veškero učivo tak bylo rozděleno, že by na každý rok, každý měsíc, týden, den, ba i na každou hodinu připadl zvláštní úkol učebný. Vyučování všecko má konati, pokud možno, jeden učitel (soustava třídních učitelů, ne odborných). Kázeň ve škole jest nutná. Škola bez kázně mlýn bez vody. Z toho však nejde, že škola má býti plna křiku, ran a pruhů, nýbrž že má býti plna bedlivosti a pozornosti se strany učitelův i žáků. Nejlepšimu způsobu kázně učí nebeské slunce, které tomu, co roste, dává vždy světlo a teplo, často déšť a větry, zřídka hromy a blesky, ačkoliv i to mu někdy přichází k dobrému.

Komenský rozeznává čtyři druhy ústavů vzdělávacích: 1. mateřskou školu, jež má býti v každém domě; 2. školu jazyka mateřského v každé obci; 3. latinskou školu v každém městě; 4. akademii v každé provincii. V každé té škole mají býti žáci po 6 let. První léta života jsou pro člověka nejdůležitější. Tu se klade základ všeho, čemu se v životě učí. V přírodopise učí se děti znáti kameny, rostliny, zvířata atd. Veliký význam má dobrý příklad rodičů; tito nemají se s dětmi mazliti, opičí lásku jim prokazovati, nýbrž mají užívatí spásitelné přísnosti. Matce připadá největší část toho úkolu, pročez také jméno: škola mateřská; ale i ostatní domácí mají pomáhat řešiti ten úkol. — *S c h o l a v e r n a c u l a* má shromažďovati všecky děti bez rozdílu, bohaté i chudé, hochy i dívky. Hlavním předmětem učebným jest mateřština; kromě ní čtení, pravopis, počítání, měření, zpívání obyčejných melodií, naučení se nazpaměť duchovním písním, katechismus a bible, znalost dějin, popis země, zna-

lost řemesel a umění. Má býti rozdělena v 6 tříd a pro každou třídu má býti učebnice v mateřském jazyce. — **L a t i n s k á** škola jest pro jinochy, jejichž snaha směřuje výše než k řemeslu, a učí kromě sedmeru svobodných umění fysice, zeměpisu, chronologii, dějepisu, ethice, theologii. Předpokládá návštěvu školy jazyka mateřského. — **V y s o k á** škola má vzdělávati budoucí učence a vůdce jiných, aby v kostele, ve škole a v životě veřejném nescházelo schopných vůdců.

Školní knihy Komenského došly v XVII. století velikého rozšíření, ale musily ustupovati, čím více latina přestávala býti řečí obcovací, neboť latina Komenského nebyla ve všem klassická. Jeho theoretické spisy paedagogické měly jen malý vliv na úpravu školství i na pozdější theoretiky, neboť nebyly snadno přístupny a poměry v XVII. století byly školství příliš nepříznivy. Vážnost Komenského trpěla pro jeho chiliastické horování a přidržování se proroctví.

Polyhistor Daniel Morhof nazývá „Bránu“ hlavním dílem Komenského; o Didaktice nečiní zmínky. Pierre Bayle míní (1695), že by Komenský byl nesmrtelným, kdyby nebyl napsal nic jiného, než „Bránu“, takto však zdá se mu býti „Industrieritter“. Adelung vykázal mu r. 1785 místo ve svých dějinách lidské pošetilosti; viděl v něm nejen slabou, obmezenou hlavu, nýbrž vyvolavače na trhu a šarlatána. Ale brzy nastal obrat v posuzování Komenského. Herder velebil ho jako apoštola humanity. Goethe vychvaloval „smyslově methodické přednosti“ u Komenského, naproti „elementárnímu dílu“ Basedowovu. Roku 1829 Palacký věnoval mu monografii. V Raumerových dějinách paedagogiky (1843) po prvé se uvádí Didactica Magna jako hlavní dílo Komenského a Komenský sám jako veliký systematik paedagogiky, jeden z největších paedagogů všech dob, jehož vliv je nepřehledný a jehož charakter je vzorný. Od těch dob byl Komenský v kruzích učitelských obecně oslavován, při čemž někde hrály úlohu též okolnosti, že byl od katolíků pronásledován, pro víru vypovězen, že působil ke sjednocení evangelických křesťanů, ba i ke sjednocení lidstva ve vědění, ve víře i v životě. Již filosof Krause (1811)

nalezl doslovný souhlas „nejstarších listin svobodného zednářstva“ se spisy Komenského. Dvoustoleté výročí smrti Komenského slaveno (omylem r. 1871) zvlášť v Německu vydáním rozličných spisů, založením „Nadace Komenského“, paedagogické ústřední knihovny v Lipsku r. 1871, založením „Společnosti Komenského“ k pěstování vědy a výchovy, se sídlem v Berlíně roku 1891. Třistaleté výročí narození Komenského r. 1892 slaveno téměř po celém světě slavnostními spisy a řečmi.

Komenský byl ušlechtilý charakter, zbožný muž. Působil k sjednocení rozličných evangelických vyznání, napomínal k svornosti, ale nebyl pro naprostou toleranci, poněvadž taková otvírá brány každé haeresi. Jeho nepřátelství proti katolicismu plynulo z jeho osudů životních; projevuje se v mnohých jeho spisech, zvláště v knize „Retunk proti Antykrystu“ z prvních dob a „Lux e tenebris“ z pozdějších dob. Učený jesuita Balbin († 1688) mohl prohlásiti, že ve spisech Komenského ničeho není, co by se katolické víře přičilo, poněvadž neznal všech spisů Komenského.

Význam Komenského v paedagogice záleží v tom, že spojil v jednotný celek nauku o křesťanském vychovávání a vyučování a tím dal základ k vědecké paedagogice, odkryl vady tehdejšího způsobu vyučování a učinil vhodné návrhy k jich odstranění (Ratke), žádal vyučování v jazyce mateřském a reáliím (Vives), vyvinul pojem obecné školy dle cíle a látky v jeho dnešním rozsahu a žádal obecnou školu národní pro veškeren lid, sepsal první souvislou, soustavnou nauku o výchově pro dobu před školní povinností.

Nepříznivé poměry doby zavinily, že Komenský se nedočkal oprav ve školství dle svých zásad. První, jenž věnoval veškeru péči opravě školství podle zásad Komenského, byl vévoda gothský Arnošt Pobožný († 1675).¹⁾ Z jeho popudu vypracoval rektor Ondřej Reyher ze Schleusingu r. 1642 školní řád, kterýmž ve 13 kapitolách stanoveno bylo, jak by měla a měla veškerá mládež všem užitečným věcem býti vyučována. — Podobně pečoval o školství Křištof

¹⁾ Viz čl. „Arnošt Pobožný a jeho metoda“ ve „Školníku“ 1876.

B e d ř i c h z G a l e n u, biskup v Münsteru († 1678). V jeho biskupství byly zřizovány četné školy, zavedena povinná docházka do školy, duchovním uloženo, aby o školy pečovali, opatřen náklad na školy, vydány předpisy o předběžném vzdělání učitelův, upraveny jejich služební poměry.

V **F r a n c i i** směr realistický měl zástupce v zakladateli **B r a t ř í k ř e s ť a n s k ý c h š k o l**. **Jan Křt. de la Salle** (1651—1719) vystudovavologii v Paříži (s Fénelonem) a posvěcen na kněze (1678) nejprve působil pro výchovu ženské mládeže v rodném městě Remeši, kde převzal správu ústavu „Sester dítky Ježíše“. Tu upoutal jeho pozornost smutný osud mnohých hochů, kteří vyrůstali bez vyučování a vychování. Společiv se s jinými stejně smýšlejícími lidumily otevřel již v prvním roce po svém vysvěcení svobodnou školu pro hochy, a brzy na to druhou. V r. 1681 spojil učitele školy ke společnému životu; po třech letech spojili se v jakés klášterní společenstvo zavázavše se na tři roky slibem poslušnosti a vytrvání ve společenstvu. Tak počali **Bratří křesťanských škol**. De la Salle vzdal se svého kanonikátu v Remeši, rozdělil své neveliké dědictví po rodičích r. 1684 v době hladu chudým, postavil se v čelo chudých školských bratří a věnoval se výhradně školství. Jeho příklad přivábil mnohé jinochy, kteří přišli, aby pod jeho vedením vzdělali se na učitele. Protivenství a nepřátelství od učitelův i od spolubratří ohrožovala sice trvání jeho díla, ale jeho vytrvalost s důvěrou v Boha překonaly vše. Jeho společnost nabyla pevné půdy v Paříži a šířila se ve Francii. R. 1900 byl prohlášen za svatého.

Členové institutu **F r è r e s d e s é c o l e s c h r é t i e n n e s** kromě obvyklých slibů řeholních skládají ještě slib, že vytrvají ve svém povolání a věnují se bezplatnému vyučování mládeže. Vstoupení do institutu předchází tříletá příprava k úřadu učitelskému. Po zkoušce učitelské vykonané při vstupu do řehole jsou ještě dvě léta zkušební, z nichž jeden rok připadá školní službě. V čele řehole jest generální superior, který s 12 assistenty má vrchní správu. Každá provincie řeholní jest podřízena visitátorovi, každý dům

nebo ústav řediteli, jemuž po boku stojí podředitel. Hlavním úkolem řádu jest vyučování v národních školách, ve městech i na venkově. Musí býti vždy aspoň dvě třídy, aby aspoň dva bratři mohli spolu pracovati. Aby bratři byli trvale zachováni pro službu ve škole národní, nebylo jim dovoleno učit se latině (proto nepřátelé jejich potupně je nazývali *frères ignorants*); z té příčiny nemohli duchovní státi se členy řádu. De la Salle chtěl společnost s v ě t s k ý c h učitelův a sám vzdal se řízení společnosti, aby v její čelo byl postaven světský učitel. Při smrti zakladatelově (1719) měl řád 23 domy s více než 200 bratřimi a přes 100 škol. Papežského potvrzení dostalo se řádu r. 1725. V Německu usadili se nejprve v Koblenci r. 1850, v Čechách r. 1898 v Praze-Bubenči a r. 1915 u sv. Jana pod Skalou (u Berouna).

De la Salle založil o b e c n é š k o l y, zvané svobodnými školami pro bezplatné vyučování hochů. Učebnými předměty byly: náboženství, čtení, jazyk vyučovací, obchodní písemnosti, počítání, psaní, kreslení, učení o slušném chování, zpěv a v mnohých školách též ruční práce. Vyučovalo se v třídách a odděleních. — S e m i n á ř e učitelské byly první v Remeši r. 1684, potom v Paříži a v Saint Denis; s nimi byly spojeny školy chudých, sloužící za cvičné. Kandidáti řádoví konali první studia v juvenátu, v jakési to přípravce. — P r ů m y s l o v é š k o l y pro učně řemeslnické založil de la Salle r. 1699 v Paříži; měly býti doplňkem jeho škol obecných a učilo se v nich v neděli a ve všední dny čtení, pravopisu, počtům, geometrii, nauce o stavebnictví a kreslení. — Dále založeny v y š š í p r ů m y s l o v é a r e á l n é školy spojené s pensionáty; učilo se náboženství, dějepisu, zeměpisu, dějinám literatury, vedení knih, měřictví, stavitelství, přírodopisu, mechanice, hudbě a některým živým jazykům; první založil v Saint-Yonu r. 1705. — Zřízeny též ú s t a v y p a e d a g o g i c k y l é č e b n é. V St. Yonu otevřel de la Salle polepšovnu pro zpustlé hochy; výborné výsledky pohnuly pak úřady, že odevzdaly bratřím také trestance.

De la Salle má též jako p a e d a g o g i c k ý s p i s o v a t e l nemalé zásluhy o školu a o výchovu. Kromě

pravidel řádových, v nichž jsou též cenné paedagogické a didaktické předpisy, napsal „La Conduite des Écoles chrétiennes“ (Vedení křesťanských škol). Kniha má tři oddělení. První oddělení počíná vstupem žáka a učitele do učebny a jedná o tom, jak se tam má chovati učitel i žák. Pak se uvádí rozdělení žákův i učiva, vysvětlení lekcí a úkoly, podává se zvláštní methodika jednotlivých odborův učebných, uvádějí se předpisy o písemných zkouškách, odměnách, o účasti při bohoslužbě, o vyučování náboženství, o slušném chování, o školní modlitbě a odchodu ze školy po skončeném vyučování. V druhém oddělení podrobně se vykládá o bdělosti a pečlivosti učitele, o známkách, o trestech školních, o zanedbávání návštěvy školy, o dnech feriálních, o rozdělování cen, o školních úřadech, o budovách školních a školním náradí. Třetí oddělení ukazuje, jak má školní inspektor vychovávat dovedné učitele, uvádějí se dobré vlastnosti učitele i chyby, jichž se má vystríhati. — Kniha ta byla později Bratřími dle pokroku paedagogiky a didaktiky přepracována. Kromě toho napsal: „Les règles de la bienséance et de la civilité chrétiennes“ (Pravidla dobrého chování a zdvořilosti křesťanské), „Les devoirs d'un chrétien“ (Povinnosti křesťana), pravidla řádová, instrukci pro visitátory, inspektory a ředitele, meditace a rozličné knihy školní, na př. „Registre“, t. j. sbírku vzorů pro obchodní písemnosti a j.¹⁾

Paedagogické zásady v pravidlech řádu a ve spisech de la Sallových, jež zvláště uvéstí sluší, jsou: Povolání učitelské jest velmi vznešené. Učitel musí spojovati s ctností vědění, má-li jeho působení býti úspěšné; musí se dále vzdělávati; má žáky milovati, ale důvěrností s nimi se varovati; nemá přijímati darův, ani se vyptávati po novinkách. Ať zná dopodrobna své žáky a zachází s nimi dle jejich individuality. Největší odměny příslušejí dobrému chování,

¹⁾ J. Býňov: Šlechtic Th. a Ph. Dr. sv. Jean de la Salle a církevní řád „Školských Bratří“ v poměru ke školství. Tiskem V. Kotlby v Praze 1905.

pak dobrému prospěchu, konečně pilné docházce do školy a pozornosti při vyučování. Odměny zbožnosti mají býti pěknější než jiné a odměny pilnosti vyšší než odměny vědění. Tresty mají se díti jen zřídka, vždy s plným sebeovládáním, bez hněvu, urážek a tělesného trestání, nikdy při vyučování náboženství neb při modlitbě. Má-li trest býti prospěšný, musí míti desatero vlastností: 1. plynouti z čistého úmyslu, ne z předpojatosti, mstivosti neb ze špatné nálady, 2. láskyplně, t. j. s úmyslem, aby se chovanec polepšil, 3. spravedlivě, 4. přiměřeně povaze provinění, 5. umírněně, 6. bez vášně, 7. opatrně, aby neměl škodlivých následkův a učitel se nemusil za to styděti před veřejností, 8. dobrovolně, t. j. se souhlasem trestaného, 9. uctivě a 10. tiše, aby jej žák přijal s vážností a poslušností a nebylo při tom hřmotu ani se strany žákovy, ani se strany učitelovy. Vhodným a užitečným trestem jest uložiti, aby se žák učil něčemu nazpaměť. Vyučování konáno buď hromadně s mírným užíváním pomocníků. Výsledku nezaručuje honba za novými methodami, nýbrž horlivost, trpělivost a přísný pořádek. Buď pěstována samočinnost žáků. Tělocvičné hry, na př. míčem, mají přednost před hrou šachovou neb dámy, jež příliš ducha zaměstnávají.

De la Salle má v dějinách výchovy významné místo. Jeho život jest vzorem každému vychovateli. Vzdal se všeho prospěchu, který mu poskytoval jeho rod i jeho postavení, aby se věnoval zcela povolání vychovatelskému, v němž trval s neúnavnou pílí, vzácnou dovedností, s láskou k dětem a trpělivostí vůči jejich chybám. Bylo mu bojovati proti nepřízni a útokům, ale nadšení jeho překonalo všecky překážky. Jest tvůrcem obecné školy ve Francii a zakladatelem prvních ústavů ku vzdělání učitelů, nedělních pokračovacích škol, vyšších průmyslových škol a ústavů paedagogicko-léčebných. Zavedl vyučování jazykem mateřským, vyučování po třídách a v odděleních, pěstoval formu tázací — vyvinovací a usiloval o mírnost ve školní kázni.

François de Salignac de la Mothe-Fénélon (1651—1715) narodil se r. 1651 na zámku Fénélon ze

starošlechtické rodiny. V 18 letech vstoupil do kněžského semináře v Paříži. Posvěcen na kněze šel do duchovní správy. Po čtyřech letech byl jmenován představeným spolku založeného šlechtickými dámami pode jménem „Nouvelles Catholiques“ a měl úkol, vyučovati v katolickém náboženství mladé Hugenottky, jež chtěly se vrátiti do katolické církve. Tento úkol plnil Fénélon deset let s takovým úspěchem, že byl povolán králem Ludvíkem XIV. za vychovatele jeho vnuka a dědice trůnu. V tomto těžkém postavení působil Fénélon osm let a působil velmi blahodárně na nadaného, ale vášnivého prince. Když se princ dal uchvátiti svou prudkostí, nezasypával ho Fénélon hned výčitkami, nýbrž zachovával smutné, tiché mlčení, a totéž musili činiti i služební a ostatní v okolí princově. Obyčejně přišel tím princ brzy k poznání své chyby; teprve když jevil lítost, činil mu Fénélon výčitky, a ty byly tak působivé, že princ často hluboce dojat u nohou svého učitele s pláčem prosil za odpuštění. Fénélon snažil se zvláště, aby svému chovanci vštípil, že jen ten kníže může své poddané učiniti šťastnými, který jest si vždy vědom, že jest v rukou Božích a že jednou Bohu bude skládati účty. Aby svému chovanci ukázal jak si má budoucí král počínati, napsal *Les Aventures de Télémaque* (Příhody Telemachovy) r. 1699. Spis dostal se bez vědomí a proti vůli Fénélonově do tisku (sluha rukopis odcizil a tiskárně prodal) a Fénélon byl obviněn svými nepřáteli, že v něm činí narážky na život dvorní, který neodpovídal vzoru Fénélonem v „Telemachovi“ podanému. Fénélon upadl v nemilost královu, byl zbaven místa vychovatele princova a ode dvora odstraněn jmenováním arcibiskupem v Cambrai. Jako arcibiskup zcela se věnoval svým povinnostem. Když spis jeho „Zásady svatých“ byl odsouzen, ohlásil sám s kazatelny pokorně papežské rozhodnutí. Pro svého bývalého chovance, když tento příbrán byl za spoluvladaře Ludvíka XIV., vypracoval několik pamětních spisů. Ale všechny naděje zmařila smrt následníka trůnu r. 1774. Následujícího roku zemřel též Fénélon v Cambrai.

Ze spisů Fénélonových pro vychovatelství jest nej-

významnější *Traité de l'éducation des Filles* (O dívčí výchově)¹⁾ (1687) napsaný příležitostně pro vévodkyni z Beauvilliers jako poučení, jak má vychovávat své dívky (7 dcer a 3 syny). Pojednání jest psáno tak prostě, jasně, prakticky, že není nikterak znáti, že psáno jest pro dcery vévodkyně, nýbrž spíše pro dívky ze skromné rodiny měšťanské. Fénelon v 13 kapitolách pojednává o všech stránkách výchovy dívčí.

Nejprve mluví o důležitosti dívčí výchovy. Dobře vychované ženy mohou působiti mnoho dobrého, neboť udržují domácnost v pořádku, oblažují muže a vychovávají řádně děti. Špatně vychované ženy působí mnoho zlého; dějiny podávají doklady o nepořádcích v zákonech a mravech, o krvavých válkách, o novotách v náboženství, o revolucích ve státech, jež vyvolány byly ženskými osobami. — Nedostatky obyčejné výchovy ženské jsou nevědomost, dlouhá chvíle, nechut k spořádanému a pracovitému životu, lenivost, změkčilost, požívavost, marnivost, náruživá četba. — První základy dívčí výchovy musí býti položeny již v nejútlejším mládí. Tu se pěstuje mateřština, klade se základ mravního vzdělání, nezanedbává se tělo, podporuje se láska ku pravdě a ošklivost nad přetvárkou. Aby sil dítěte přibývalo, nemá býti nuceno k učení. Častých otázek dítěte se užije, aby se mu dávala vhodná poučení. Pud napodobovací u dítěte ukládá vychovateli pečovati o to, aby dítě mělo před sebou jen dobré příklady a by zabráňoval styku s osobami nehodnými. — Nepřímé poučení má míti přednost před přímým, poněvadž nepůsobí tak dlouhé chvíle. Jest třeba udržovati vědychtivost dětí a nahromadovati v paměti materiál představ pro budoucnost. Učení ať se děje, pokud možno, bez nucení, tedy ve spojení s hrou. Raději ať vychovatel nějakou chybu u sebe připustí, než aby ji okrašloval neb zapíral. Bez nevyhnutelné potřeby nemá míti před dětmi přísnou, pánovitou tvář. Trestati má méně, než hrozí, má obveselovati mysl dětí a užívatí pochval a odměn. Ať vypravuje dětem pilně, živě a důvěrně, v přímé řeči příběhy z biblických dějin, jež jsou základem náboženství v srdcích dětí, jsou ve své jednoduchosti přístupny i nejchudším dětem a umožňují i usnadňují pochopení i zapamatování pravd víry. — Mědirytiny a malby slouží dobře k znázornění. Při výkladu o přikázáních Božích, o svátostech, o modlitbě ať děti zvykají považovati život Kristův za vzor a jeho slova za zákon. — V kapitole 9. a 10. poučuje, jak potírati zvláštní chyby dívek: přetvářku, žvatlavost, marnivost a strojivost. V kapitole 11. a 12. podává úkoly a povinnosti ženy; má vychovávat děti, dohlížeti na

¹⁾ Zčeštil K. Tippmann 1890 v Bibl. paedag. sv. 145. (Před tím již J. L. Ziegler, Př. ml. 1833.)

čeled' a vésti domácnost v duchu spořivosti a libleznosti; má se učiti tomu, čeho je třeba k plnění tohoto úkolu, především čtení, psaní, pravopisu, mluvnici, počtům; učení se cizímu jazyku Fénelon nepřikládá přílišné váhy, nanejvýše doporučuje latinu pro její krásy a její vztah k náboženství a bohoslužbě. — Poesie a hudba v řádném výběru mohou prospívati ve službě mravnosti a pravého vzdělání srdce. Nutno přihlížeti ke stavu a budoucímu povolání dívky. — Vychovatelky ať mají bystřý rozum, vlídnost a pravou bázeň Boží — Především záleží na příkladě a spolupůsobení rodičů.

Fénelonův spis způsobil, že byla ve Francii věnována pozornost též výchově dívek. Dle jeho myšlenek zřídila madame de Maintenon v St. Cyru u Versailles pro dcery šlechtických důstojníků vychovávací ústav, který trval 100 roků.

„Příhody Telemachovy“. ¹⁾ V knize té vypravuje Fénelon osudy Telemacha, syna Odysseova, který navštívil rozličné státy a panovníky, a při tom poznal rozličné zásady a rozličná zřízení. Spis ten zjednal Fénelonovi slávu. Byl přeložen do jazyků skoro všech vzdělaných národů. Má cenu paedagogickou, politickou i literárně historickou. Po stránce paedagogické jest to zrcadlo knížatům, ukazující, jak ti, kteří Bohem jsou vysoko postaveni, směji požívat štěstí a musí snášeti neštěstí, a které jsou povinnosti králův i která práva národů. — Politický význam jeho záleží v líčení zásad a poměrů na rozličných panovnických dvorech, jež jsou v příkrém odporu proti zásadám a poměrům na dvoře Ludvíka XIV. — V ohledu literárně-historickém jest „Telemach“ z nejstarších a nejlepších spisů pro mládež. ²⁾

2. Pietismus.

Prudké spory mezi protestanty o správný výklad bible a o články věroučné zavdaly podnět, že se někteří přátelé praktického křesťanství seskupili a společně se snažili, aby budíce nábožensko-mravní smysl lid mravně povznesli. Naproti sporům věroučným kladli

¹⁾ Přeložil Jan Hulakovský 1889; Jos. Lib. Ziegler 1814—19; Jos. Javůrek 1796—97.

²⁾ M. Terezie, Fénelon, labuť Cambraiská. Brno 1898; F. S. ve „Školníku“ 1876.

důraz na upřímnou lásku k Bohu a k bližnímu, osvědčující se dobrými skutky. Usilovali o to, aby s vnitřní obnovou odstraněny byly též zevnější neutěšené poměry povznesením vzdělání lidu též ve věcech pozemských.

Vlastním původcem tohoto náboženského směru byl Elsasan **Filip Jakub Spener** († 1705 jako probošt v Berlíně). Jsa vrchním pastorem ve Frankfurtě n. M. pořádal ve svém domě náboženská shromáždění (collegia pietatis) a ujímal se náboženského vyučování mládeže s takovým výsledkem, že i dospělí bývali při jeho katechetických rozmluvách. Ve spise „Pia desideria oder herzliches Verlangen nach gottgefälliger Besserung der evangelischen Kirche“ žádal pro vzdělání evangelických duchovních nejen znalost nauky, nýbrž také pochopení ducha křesťanství a osvědčování nauky v bohabojném životě. Pro katechetické vyučování žádal ve spise „Einfältige Erklärung der christlichen Lehre“, aby nebylo pouze dílem paměti, věrouka aby byla dokázána výroky sv. Písma, katecheta aby na vhodných místech vkládal mravní dolohy, a vyučování aby se dělo v otázkách a odpovědích.

Privrženci tohoto náboženského směru dostali jméno **pietisté** (buď od collegia pietatis, nebo od spisu „Pia desideria“). Jméno „pietista“ bylo vlastně nadávkou, ve smyslu „pobožnůstkář“. Mnozí se počínání pietistů posmívali, protože mezi pietisty bylo také dosti takových, kteří vroucně se modlíce a ve zbožných citech se rozplývajíce, mysli, že slyší vnitřní hlas pravící jim, že náleží k vyvoleným Božím; tito „probuzenci“ pohlíželi s duchovní pýchou na ty, kteří se ještě nestali účastnými „milosti probuzení“, a pohrdali nejen těmi, kteří pečovali o statky pozemské, nýbrž i těmi, kteří pěstují vědy, neboť všecko pozemské vědění zdálo se jim bezcenným vůči milosti, kterou míti se domnívali. Na pole vychovatelské zavedl pietismus

Augustin Heřman Francke (1663—1727). Narodil se v Lubecku r. 1663, ale mládí strávil v Gothě, kam se jeho otec přestěhoval jako soudní úředník ve službách vévody Arnošta Pobožného. Zbožnost v ro-

dině vládnoucí vedla jinocha k tomu, že se věnoval teologii. Studoval na rozličných universitách, též v Lipsku, kde se habilitoval a svými výklady bible přivábil mnohé posluchače. V té době seznámil se se Spenerem a byl jím získán pietismu. Ale četní jeho závistníci a odpůrci vypudili ho konečně z Lipska. Spenerovým prostřednictvím byl ustanoven profesorem na nově zřízené universitě v Halle a současně svěřen mu byl úřad faráře ve vesnici Glaucha před branami města (1692). V působišti jeho bylo mnoho chudých, kteří žebřali od domu k domu. Ve čtvrtky přicházeli do fary. Jednou je Francke vzal do domu, postavil na jednu stranu staré, na druhou mladé a počal dětem dávat otázky z katechismu, při čemž staří poslouchali. Po čtvrt hodině ukončil modlitbou a podaroval je. Na rozloučenou řekl: „tak to budu dělati každý čtvrtek“. Aby mohl chudým dáti více, vyvěsil ve svém příbytku pokladničku s textem biblickým: „Má-li kdo statky tohoto světa a viděl by bratra strádajícího a zavřel by srdce své, kterak zůstává láska Boží v něm? Každý dle své libosti, ne s hněvem neb nucením, neboť veselého dárce miluje Bůh“. Prostředek ten s počátku neměl mnoho úspěchu, ale jednou darovala zbožná žena 7 zlatých najednou. Potěšen tím velice rozhodl se, že založí školu chudých. (1695). Koupil knihy, jež rozdal chudým dětem, a ustanovil pro ně učitelem chudého studenta za týdenní mzdu 6 grošův. Učebnou byla jedna místnost ve farním domě. Učinil sice zlou zkušenost, že mnohé z dětí, jimž knihy daroval, nepřišly a knihy si nechaly nebo je prodaly, ale Francke nedal se tím zviklati ve svých úmyslech; koupil nové knihy, jež pak vždy po vyučování sebral a uschoval. Aby chudé děti k návštěvě školy přivábil, dal jim dvakrát neb třikrát v týdu almužnu.

Protože vyučování ve škole chudých bylo dobré, žádali někteří měšťané z Halle, aby tam směly docházeti také jejich děti, a nabídli se, že budou za to platiti školné. Francke na to přistoupil s radostí, a když počet dětí vzrostl, najal jinou místnost v blízkém domě, oddělil platící děti od chudých a umístil je tam;

tak vznikla škola pro platící děti. Dle učebných předmětův odpovídala škola chudých i platících asi dnešní škole obecné. Mnoho času bylo věnováno modlitbě, čtení bible, učení se katechismu. Reálie, jež Francke nazýval „vědomostmi obecně prospěšnými“, byly pěstovány rozhovorem v době oddechu, a zvláště na procházce.

Brzy po škole chudých došlo k založení „paedagogia“ t. j. ústavu pro výchovu a vyučování synů ze šlechtických a zámožných rodin. Popud k tomu dala šlechtična, vdova, jež žádala, aby jí Francke opatřil domácího učitele pro její syny a děti některých jiných rodin. Francke nevěděl právě o žádné osobě k tomu způsobilé, a proto jí doporučil, aby dala děti v Halle vychovávat pod jeho dozorem a vedením. Tak se stalo; děti ty bydlily na blízku a když jich bylo více, byly umístěny ve zvláštním domě, vždy 5—8 pod jedním dozorcem a vyučovány od studentů dle návodu Franckova. Paedagogium vyneslo tolik, že byl i přebytek, kterýž byl obrácen ku prospěchu školy chudých. Učebné předměty, jimž se v paedagogiu věnovalo nejvíce času, byly náboženství a latina. Kromě toho musil se každý chovanec učit buď francouzsky, neb řecky, neb hebrejsky. Podobně mohl si voliti mezi krasopisem, arithmetikou a geometrií, zeměpisem, dějepisem a německým slohem. Protože mohli chovanci voliti si sami učebné předměty a přejíti k jinému předmětu teprve, když dřívější předměty téže skupiny si dokonale osvojili, nebyli rozděleni dle tříd, nýbrž dle učebných předmětů. Přírodopis, fysika, astronomie se pěstovaly jen pro zábavu; že však pro tyto „zábavné“ předměty byly ustanoveny určité hodiny a každý chovanec musil si aspoň jeden z nich vyvoliti, nebylo podstatného rozdílu mezi nimi a ostatními předměty. Byly tu tedy „reálie“ pěstovány již ve značné míře, a ústav tento byl vzorem pozdějším školám reálným. Do učebné osnovy byla pojata též návštěva dílen řemeslníkův a umělcův. Chovanci mohli se též zabývat pro osvěžení ručními pracemi. (Mezi žáky této školy byl též Ludvík z Zinzendorfu.)

Skoro současně vznikl ústav pro vzdělání

učitelů (seminarium praeceptorum), a sice nejprve učitelů těch škol, které Francke sám řídil. Francke užil obnosu 500 dolarů, který obdržel k rozdělení chudým studentům, tím způsobem, že chudým studentům dával oběd zdarma. Při tom si bedlivě všímal chování studentův, a nejchopnější si vybral za učitele pro své ústavy. Těm dával pak nejen oběd, nýbrž i snídani a večeři, ale musili denně dvě hodiny vyučovati ve Franckových školách. Zprvu nebyl jim dán zvláštní návod, jak by měli vyučovati, ale musili opisováním kázání zdokonalovati se v krasopise a pravopise a hospitovati při vyučování jiných učitelů, kdežto zase při jejich vyučování hospitovali inspektoři Franckem ustanovení, kteří v týdenních konferencích svá pozorování projevovali a rady připojovali. Též učitele pro paedagogium bral Francke z kruhu oněch chudých studentův, ale než jich bylo užito jako učitelů, měli ještě přípravu, zvláště v latině; pokud toto přípravné vyučování trvalo, dostávali rovněž stravu, aniž byli přidržováni k nějaké povinnosti, ale musili potom aspoň pět let působiti jako učitelé na ústavech Franckových.

Ke konci r. 1695 vzniklo konečně ještě nejznamenitější dílo Franckovo, jeho sirotčinec. Ve škole chudých učinil Francke zkušenost, že vyučování nemělo valného úspěchu, poněvadž, co škola postavila, bylo opět zničeno záhubnými vlivy domácími. Rozhodl se tedy, že některé zanedbané děti vezme do svého domu, k čemuž poskytl mu prostředků větší odkaz. Jméno „sirotčinec“ není tudíž dosti případné, ježto Francke nepřijímal pouze sirotky, nýbrž zanedbané děti vůbec. Chudé děti, jež Francke bral v ošetřování, byly zprvu umístěny v soukromých domech pod dozorem studentů, později však koupil Francke dům, v němž byla škola chudých a platících, a přijal do něj pak i sirotky. Také s nimi učinil zlou zkušenost; mnozí dali se přijmouti do sirotčince jen proto, aby dostali oděv a na čas lepší stravu, a pak utekli; jiní byli nečistotní, při tom hrubí v slovech i v jednání, takže uváděli Francke a jeho pomocníky skoro v zoufalství. Kázeň v sirotčinci, jako ve všech ústavách Franckových, byla velmi přísná. Francke vycházel

ze stanoviska, že člověk jest od přirozenosti zlý a hříšný, a že tudíž vlastní jeho vůle musí býti co nejdříve zlomena. Náboženská cvičení všeho druhu vyplňovala také v sirotčinci větší část času. Prázdnin nebylo; i v neděli se vyučovalo. K osvěžení sloužily pouze procházky, při nichž však byli chovanci stále pod dozorem; naproti tomu byly i nevinné hry, jako míč, bruslení a pod. přísně zakázány. Tanec a návštěva divadla ovšem nebyly dovoleny. Francke nesouhlasil s tím, aby dětem byly vyprávěny bajky, protože se tím učí lháti; také horlil proti dárkům „k Ježíšku“, že se tím pěstuje klam a je to znesvěcování náboženských tajemství. Také hudbě nepřál z důvodu, že „se jí užívá více k bujné žádosti světské, než ke cti Boží“. Ale všichni chovanci byli přidržováni k ručním pracím, dívky k domácím pracím a k pletení, hoši rovněž k pletení, k zahradním pracím a pod.

K sirotčinci přibyla ještě latinská škola (1697), jež měla podobnou učebnou osnovu jako paedagogium, ale byla určena pro syny měšťanův a pro nadané sirotky, kteří se chtěli věnovati službě školní a církevní. Později byl zřízen ještě výchovavací ústav pro dcery vznešených rodin (protějšek paedagogia), kterýž však brzy zanikl, a konečně ústav pro dívky z věnování 5000 dolarův od dvou šlechticů pro „křesťanské ženské osoby, zvláště pro takové, jež v papežství, neb jinak pro evangelickou pravdu jsou pronásledovány“.

Francke hleděl opatřiti svým ústavům běžné příjmy. Úspěch některých jeho kázání tiskem vydaných podnítil ho, že zřídil knihtiskárnu s knihkupectvím a knihařstvím, jež obdržely výsady a proto v brzku se povznesly na obchod prvního řádu v Německu. Jiným zdrojem příjmů byla lékárna, zvláště však příprava tajných prostředků, k nimž lid měl neobmezenou důvěru. Zbytek života věnoval tomu, aby upevnil své ústavy, nabyl potřebných pozemkův a vystavěl vhodné budovy. R. 1701 všechny jeho ústavy byly umístěny v nové velkolepé budově v Halle, jež dosud stojí. Zemřel v Halle r. 1727. Ústavy jím založené trvají z větší části dosud; byly jeho pravnukem

Niemayerem přetvořeny přiměřeně poměrům doby a přešly konečně do správy pruského státu.

Paedagogické spisy jeho jsou: Kurzer und einfältiger Unterricht, wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und christlichen Klugheit anzuführen sind (1720); Ordnung und Lehrart, wie selbige in den zum Waisenhouse gehörigen Schulen eingeführt ist; Ordnung und Lehrart, wie solche im Paedagogium zu Glaucha eingeführt ist; Von der Erziehung der Jugend. Tyto čtyři spisy jsou spojeny jako „Öffentliches Zeugnis vom Wort, Werk und Dienst Gottes.“ Pod jeho jménem je též „Instruktion für die Praeceptores, was sie bei der Disziplin wohl zu beachten“, jež však obsahuje jen opakování, opsání a užití jednotlivých částí spisů dříve uvedených.

Francke prohlásil za poslední a nejvznešenější účel všech škol, aby děti byly vedeny především k živému poznávání Boha a Krista, a k rozšafnému křesťanství. Pravá bohobojnost a křesťanská opatrnost zahrnuje zvláště lásku ku pravdě, poslušnost a pilnost. Čest Boží musí učitel vždy mít před očima jako hlavní účel výchovy. Osobnost učitelova, horlivé denní vyučování náboženství, pravidelná návštěva bohoslužeb, časté pobožnosti, dojemná napomínání vedou k tomu cíli. „Veškera činnost a všelike vědění jest pošetilé, není-li jeho základem pravá a čistá láska k Bohu a k lidem.“ „Kventlik živé víry má větší cenu, než cent pouhého historického vědění, a kapka pravé lásky platí více, než celé moře znalosti všech tajemství.“ „Školy mají býti officinae Spiritus Sancti.“ „Po učiteli se žádá právem, aby miloval Krista ze srdce nade vše, poněvadž jinak není způsobilým pásti ovce Kristovy a býti dětem představeným.“

Vyučování nemá se díti souvislou přednáškou, nýbrž katechetickým rozhovorem. Pravidelným opakováním na konci každého týdne má se státi učivo trvalým majetkem žáků. Hlavním předmětem učebným jest náboženství ve spojení s náboženskými úkony. Učitelé mají se snažiti, aby poznali ducha jednotlivých dětí a dle něho s nimi jednali.

Francke byl naplněn duchem křesťanské lásky k Bohu a k bližnímu. Snaha jeho směřovala k tomu, aby tohoto ducha vštípil všem a přivedl je ve zbožné víře ke Kristu. S výchovou v bohabojnosti spojoval též přípravu pro praktický život na křesťanském základě. Jeho snahy vedly k založení škol pro chudé, sirotčinců, reálných škol a učitelských seminářů. Vadné stránky jeho výchovy byly: jednal s dětmi jako s dospělými lidmi a hledal u nich náboženské city, pro něž teprve pozdější věk jest vnímavým; přílišný rozsah náboženského vyučování a pobožností vedl snadno k otupení, pokrytství a pobožnůstkářství; nebylo počítáno s jarou myslí mládeže, pro niž nebylo hry, nýbrž jen povinnosti.¹⁾

Jan Julius Hecker († 1768) pocházel z pietistické učitelské rodiny. Přišel do Halle studovat bohosloví, byl přijat do Franckova seminarium praeceptorum selectum a stal se později učitelem na jeho paedagogiu. Povolán za školního dozorce do vojenského sirotčince v Postupimi obrátil k sobě pozornost Bedřicha Viléma I., byl povolán za kazatele do Berlína, kdež působil prospěšně pro školství, a za to požíval přízně Bedřicha Vel. — Ve své farnosti zřídil (1739) školu se 6 učiteli a vedle ní mnoho volných škol. Svou obecnou školu rozšířil r. 1747 v oekonomicko-matematickou školu reálnou, mající oddělení německé, latinské a reálné. V reálné škole se učilo arithmetice, geometrii, strojnictví, stavitelství, kreslení, přírodovědě, rostlinopisu, nerostopisu, chovu bourcův, a to v třídách dle odborů rozdělených; v dílnách a továrnách nabývali žáci praktického výcviku. R. 1748 stal se ústav královskou reálnou školou. (Rozvrh hodin byl přeplněn, tak že žákům nezbývalo volného času; proto nástupce Heckerův Silberschlag rozdělil školu na paedagogium, školu uměleckou a průmyslovou.) — R. 1748 otevřel Hecker kurs pro vzdělání učitelů škol obecných (s 10 chovanci), kterýž stal se r. 1753 zemským učitelským seminářem. Vypracoval školní řád, který byl r. 1763 vydán

¹⁾ Srv. o Heřm. Franckovi článek ve „Školníku“ 1876.

jako generální zemský školní řád pro všechny provincie Pruska. — Vydatným pomocníkem jeho byl

Jan Bedřich Hähn († 1789), žák Franckův, později polní kazatel v Berlíně. Získán Heckerem pro školství, převzal r. 1753 řízení jeho reálné školy. Pokusil se zlepšiti metodu elementárního vyučování na základě zásady, že vše, čemu se děti učí, musí býti předváděno v logicky spořádaném postupu, a napsal pro všechny odbory **t a b u l k o v é p ř e h l e d y**. Tyto tabulky měly býti při vyučování zapisovány; žáci si je měli opisovati a nazpaměť se jim naučiti. Pro úsporu času dal Hähn psáti jen počáteční písmena, dle nichž děti celý obsah opakovaly. Naděje, že touto formou vyučovací (písmenkovou a tabulkovou) dodělají se žádoucího výsledku také méně schopní a připravení, získala ji mnohých přívržencův, ale jen na krátký čas.¹⁾

Pietismus prospěl školství v tom směru, že podřídil výchovu a vyučování jednomu vysokému cíli, vzbudil zájem pro školství, přičlenil obecnou školu k organismu školství, učinil ji v duchu Komenského základem všech škol a stanovil její pojem v dnešním smyslu, rozmnožil učebné předměty její připojením reálií, učinil vyučování v ní praktickým a lidovým, dal podnět k zakládání reálných škol a učitelských ústavů. Ale později zvrhl se v pobožnůstkářství, duchovní pýchu a pohrdání vědeckým vzděláváním. — Obmezen byl na úzký kruh rozmachem rationalismu.

3. Rationalismus.

Směr protichůdný pietismu na půdě realismu vzešel v rationalismus. Dle učení rationalismu nemá si dát člověk určovati své vědění, věření a jednání autoritou, nýbrž jedině svým rozumem; jen ty názory, soudy, články věroučné jsou pravdivé, jež rozum za pravdivé uznává; na poli náboženském nastupují na místo nauk zjevených nauky rozumové a na poli mravním na místo zákonů božských a církevních pří-

¹⁾ O Hähnovi viz pojednání ve „Školníku“ 1877.

kazy rozumu; v politickém ohledu nahrazuje racionalismus království z milosti Boží přirozeným státem, majícím základ ve společenské smlouvě, v níž zaručeno jest právo individua; dělení lidí nemá se dít dle národův a států, nýbrž dle povolání (kosmopolitismus); co se dějinně vyvinulo, nemá žádné oprávněnosti, přiči-li se to rozumu, pročť jest třeba vrátiti se k původnímu, k přírodě (naturalismus).

Rationalismus vyšel z Anglie. Tam boje náboženské déle trvaly a hlouběji v život zasahovaly, než v jiných zemích, čímž byla vzbuzena snaha mítí náboženství, jež by bylo nad stranami. Zákon Baconův o indukci, jehož užití ve vědách přírodních bylo velmi úspěšné, přenášen byl též na náboženství, rozum byl vydáván za výhradní pramen víry náboženské a sestaveno bylo náboženství, jež obsahovalo jen jsoucnost Boží, nesmrtelnost duše lidské a cvičení v ctnosti (deismus). Čilý styk Anglie s Francií přenesl racionalismus na pevninu. Voltaire a encyklopedisté přeměnili anglický deismus v materialismus a atheismus, a připojili k racionalismu náboženskému též politický, pro nějž byla příznivá půda ve vnitropolitických poměrech Francie.

Bylo přirozeno, že se racionalismus obrátil též na pole vzdělávání, neboť tu bylo dosti tradicionelního, co mohlo býti reformováno v rationalistickém duchu; a ve vzdělávání mládeže naskýtal se nejbližší pole pro snahy, postaviti život na nové základy. Staré křesťanské zásady byly nahrazeny heslem „rozum a příroda“. Rozumové náboženství rationalistické paedagogiky mělo zatlačiti křesťanství, zvláště pietismus, „přirozenost“ měla vypuditi všechno nucení z vychovávání a vyučování, měla učiniti individuum středem vzdělávací práce a přivést k rozvoji jeho lidské vlohy a pudy. Rationalismus měl veliký vliv na výchovu a vyučování. Při usilování o to, co jest přirozené, musil býti kladen mimořádný důraz na přirozenost o methodě vyučovací, na mateřský jazyk, přírodovědu, zeměpis, matematiku, přihlížení k požadavkům praktického života, tělesnou výchovu, a tyto věci musily zvláště býti pěstovány. Naproti tomu vyloučení pozitivního

náboženství z vyučování vedlo k náboženské plochosti nebo lhostejnosti, snaha po „osvícenosti“ vedla k přeceňování rozumu a vědění (intelektualismus) a k zakrňení mysli, „přirozenost“ vedla k zamltání pozitivních prostředků výchovných a k nepřirozenému hofmistrovství a pensionátství.

Do paedagogiky zavedl rationalismus **John Locke** (1632—1704). Narodil se ve Wringtoně u Bristolu r. 1632. Otec jeho, učený právník, vychovával ho s počátku přísně, ale postupem let stále mírněji, až posléze jednal s ním jako starší přítel s mladším. Toto jednání otcovo se Lockovi velmi zamlouvalo, tak že je později dával všem otcům za příklad. Studoval v Londýně, později na universitě v Oxdorfu, ale více prý se naučil vlastním studiem, než účastí při vyučování školním. Jsa tělesně sláb a churav, zabýval se zvláště studiem lékařským a snažil se učiniti tělo své silnějším a otužilejším. Nebyl činným jako praktický lékař, ale vědomosti lékařské zjednaly mu přízně lorda Shaftesburyho, který ho učinil svým společníkem, lékařským rádcem, vychovatelem svého syna a vnuka i účastníkem svého vyhnanství v Holandsku. Ač tělesně sláb, dosáhl věku 72 let. Zemřel r. 1704.

R. 1690 vydal své hlavní dílo „*Pokus o lidském rozumu*“, v němž uveřejnil své filosofické náhledy. Hledal empirickou cestou, t. j. pozorováním sebe a jiných, zákony duševního života. Dokazoval, že není vrozených ideí. Duch lidský jest tabula rasa, list papíru, který u novorozeného dítěte jest ještě zcela prázdný, a teprve dojmy života jest popsán. Všech ideí dostává se duši zkušeností, jíž jest buď smyslové vnímání předmětů zevnějšího světa (sensatio), nebo vnímání vnitřních duchovních pochodů vnitřním smyslem (reflexio). „Sensatio a reflexio jsou dvě okna, jimiž se osvětluje temná komora našeho nitra.“ Duše zprvu připouští všechny smyslové vjemy (passivně); pak teprve počíná svou činnost, zpracovávajíc onu smyslovou látku zkušenosti mechanickým spojováním, srovnáváním, rozlišováním (aktivně). Locke spolu s Vivesem a Baconem byl zakladatelem empirické psychologie.

R. 1693 vydal „Několik myšlenek o vychová-
vání a studování“,¹⁾ kdež uloženy jsou jeho paedag-
ogické náhledy nesoustavně, ve formě dopisův. Myšlenky
jsou seskupeny pod nadpisy: O vychovávání k těles-
nému zdraví. — Zásady výchovy. — Mravní a duchovní
vzdělání vedle dovedností. — Zaměstnání a zotavení.
Zabývá se zvláště podrobně tělesnou výchovou, což
se vysvětluje jeho churavostí a lékařským povoláním.

Hlavní myšlenky jsou: Vychovatel má především dbáti
slov Juvenalových: „Zdravý duch v zdravém těle.“ Pro zacho-
vání zdraví těla doporučuje zdravý vzduch, tělesný pohyb a
spánek, jednoduchou stravu, žádné víno ani silné nápoje, málo
léků neb žádné, oděv ne teplý ani těsný, zvláště hlavu a nohy
držeti v chladnu, zvykati nohy studené vodě a vystavovati je
vlhku. — Výchova má počínati záhy. Mysl musí poslouchati
kázně a býti podrobována rozumu v době, kdy jest ještě útlá
a dá se snadno ohýbati. Hry dětí mají býti zařízeny tak, aby
povstaly užitečné návyky. Tělesné trestání a smyslům příjemná
odměna jsou nevhodné prostředky výchovné. Aby pochvala
byla působivější, má se dávat v přítomnosti jiných osob; ká-
rati však jest lépe mezi čtyřma očima, aby se neotupoval cit
pro čest. Dítě má býti vedeno především k sebeovládání,
lásce ku pravdě a cti. — O vyučování mluví Locke teprve na
konci svého díla, protože vědomosti považoval za málo dů-
ležité. Učivo má býti vybírano dle toho, jak jest užitečno.
Mateřštinu, počty a reálie doporučoval; nízko cenil latinu, výše
francouzštinu. Poesie a hudba má býti vyloučena z vyučování;
na Parnasu najde se málo zlata a stříbra; vzduch této hory
jest příjemný, ale půda neplodná. Pravidel při vyučování mají
býti děti ušetřeny; lepší jsou příklady, než pravidla. Učení má
býti usnadněno. Pro učení čtení doporučoval užívati hraček,
na př. kostek, na jejichž plochách napsána jsou písmena. Za
čítanku doporučoval Aesopovy bajky. Nebyl pro to, aby bible
celá byla dána dětem do rukou, nýbrž jen výběr z ní. Navrhoval
kreslení dle přírody, aby chovanec uměl později na cestách kre-
sliti krajiny, budovy, stroje atd. Pro občerstvení měl by se každý
i nejvznešenější jinoch učiti řemeslu, tesařství, truhlářství, sou-
stružnictví, natěračství, kovářství a p. a dle možnosti konati
práce zahradní a zemědělské. Hraček nemá býti dáváno dětem
mnoho, ale ať jsou vedeny k tomu, aby si je samy hotovily.

Locke dával přednost výchově hofmistrovské před
výchovou školní, ježto škola činí žáka neobratným pro
jemné obcování a kazí jej mnohým způsobem, ohled
k individualitě pak zaručuje jedině výchova rodinná.

¹⁾ Do češ. přel. a poznámkami opatřil Rud. Brejcha.
O životě, názorech a spisech Lockeových úvodem napsal prof.
Dr. Ot. Kádner

Lockeovi lze k zásluze počítati, že žádal péči o zdraví, mírnou kázeň, usnadnění učení, pěstění povahy a že prospěl zkušebnému dušesloví. Rationalistou se jeví zakládaje mravní výchovu na rozumu. Zanedbává aesthetickou výchovu poesíí a hudbou, přehání princip užitečnosti a význam ctižádosti, a podceňuje potřebu bezpodmínečné poslušnosti v prvních letech výchovy. Vynášení privátní výchovy a zdůrazňování zdravovědy vysvětluje se jeho činností jako privátního vychovatele a lékaře.¹⁾

Jean Jacques Rousseau.

Narodil se v Ženevě r. 1712. Pocházel ze staré protestantské rodiny. Matka byla dcera pastora v Ženevě a zaplatila životem narození druhého syna Jana Jakuba. „Mé narození bylo mé první neštěstí,“ praví Rousseau ve svém životopise. Slabého a chorobného dítěte ujala se jedna sestra otcova a udržela je na živu. Na románech, které zanechala matka, učil se již pětiletý hoch čísti. Otec (hodinář), náruživý čtenář románů, čítal s ním celé noci, a když ráno štěbetání vlaštovek je poplašilo, říkal zahanben: „Pojďme spat; jsem více dítětem, než ty!“ Tak se v dítěti utvořil svět fantastický dříve, než mohlo poznati něco ze života skutečného. Bratr, starší o 7 let, byl zanedbáván pro mladšího a stal se z něho znenáhla dareba. Jednoho dne zmizel do Německa navždy. Za to o Jana bylo všemožně pečováno; nesměl ani mezi hochy na ulici, aby zůstal uchráněn zlých vlivů. V sedmi letech jeho na místo románů z knihovny matčiny nastoupily svazky z knihovny otcovy: knihy dějepisné, Ovid, La Bruyère, Molière a zvláště Plutarchovi „Slavní mužové“ byli čtení a o čteném bylo rozmlouváno. Otec byl obviněn z rušení veřejného pokoje a měl býti potrestán; vyhnul se tomu útekem z vlasti. Opuštěný desítiletý Jean Jacques přišel do domu svého strýce a spolu se synem jeho byl dán na vychování k pastorovi ve vesnici blízko Ženevy. Byv tu jednou tělesně potrestán třicetiletou sestrou pastorovou, pocítil po prvé probuzení se smyslnosti a přával si pak vždy takového trestu. Po několika měsících vrátili se hoši opět do Ženevy k strýci. Na návštěvách otce v Nyonu jako jedenáctiletý hoch zamiloval se žárlivě do dvacetileté dívky, při čemž v Ženevě byl oddaně věren dívce ne mnohem starší jeho. Obě tyto vášně plnily jeho duši mučivými myšlenkami, touhami a sny.

Byl dán do učení k městskému písaři, ale brzy byl uznán za příliš hloupého pro práce písařské a byl propuštěn. Dostal se do učení k rytci, kteréžto řemeslo se mu líbilo; ale mistr zacházel s ním krutě. Rousseau praví, že se tam naučil ze strachu lháti, tajiti svá jednání; konečně, naveden staršími po-

¹⁾ Viz též: John Locke. Napsal Václav Mlynář. Vychovatel 1904, 179; též ve „Školníku“ 1876 o Lockeovi psáno.

mocníky, kradl, napřed pro ně, pak na vlastní účet. „Nejnižší choutky, nejnížší darebáctví následovala po mých milých zábavách, aniž jsem si toho vůbec všimnul. Měl jsem zajisté přes nejpočestnější výchovu veliký sklón k degenaraci.“ Ze strachu před trestem, že opět zmeškal včas na noc domů přijít, šestnáctiletý pustil se do světa pln romantických snův a nadějí. Několik dní hostili ho známí sedláci kol Ženevy.

Konečně se dostal na francouzské katolické území a vyhladovělý byl v jedné vesnici blahovolně přijat farářem M. de Pontverrem a hoštěn, když jevil úmysl, státí se katolíkem. Odtud byl poslán do Annecy k paní de Warens. Vypravuje o sobě: „Byl jsem tehdy uprostřed svého šestnáctého roku. Ačkoliv jsem nebyl, jak se říká, krásným hochem, přece jsem byl při malé postavě pěkně urostlý, měl jsem pěknou nohu, krásné lýtko, vzezření nenucené, tvář oduševnělou, ústa maličká, brvy a vlasy černé, malé a téměř zapadlé oči, které však jiskřily ohněm, kterým krev má byla rozpálena.“ Ale zklamal se s počátku. Paní de Warens ho pobízela, aby se vrátil domů, a když to odepřel, poslala ho do Turina do kláštera, kde se připravovali, kdož chtěli se státí katolíky. Den po jeho odchodu dojel do Annecy otec jeho s přítelem a nezastihše ho nepustili se za ním, ačkoliv věděli, že by ho za den jistě dohonili, ale oplakali ho jako ztraceného.

V Turině bez vnitřního přesvědčení vstoupil do církve katolické. Propuštěn z kláštera, toulal se. Jednoho dne vešel do ryteckého krámu, v němž zahlédl oknem velice krásnou ženu, vzbuzující důvěru. Nabídl jí své služby a byl přijat; po několik dnů v nepřítomnosti majitele závodu pracoval, ale po návratu manželově byl propuštěn. Na něčí doporučení stal se lokajem u hraběnky de Vercellis; zvláště opisoval její korespondenci. Když paní de Vercellis zemřela, tu při všeobecném zmatku Rousseau sebral a schoval starožitnou stuhu se stříbrným vyšíváním. Stuha byla hledána a nalezena u něho. Aby se vyhnul trestu a hanbě, obvinil mladou kuchárku Marion, která se mu velice líbila svým zevnějškem a svými způsoby, že mu stuhu darovala. Marion byla všecka nešťastná pro toto nařčení, Bohem ho zaklínala, aby přece řekl pravdu, ale on tvrdošíjně jí tvrdil lež do tváře. Tak zůstala vina na dívce, ale Rousseau si odnesl hryzení svědomí pro celý život. Po smrti paní de Vercellis toulal se po Turině, hlídal očima každou krásnou dívku a ukazoval se za večera u veřejné studny dívkám tak, že na jich pokřik ho zatkl strážník, kterému se vydával za šileného syna vysoké šlechtické rodiny a byl puštěn. Seznámil se také s knězem, jménem Gaime, který ho uváděl ve znalost spořádaného života a vzbudil v něm silnou důvěru v Boha. Gaime stal se pak vzorem vikáře Savojského. Zase byl Rousseau přijat za lokaje do domu hraběte de Gouvon. Snažil se, aby se všem zalíbil, zejména vnučce rodiny slečné de Breil, do které se zamiloval. Mladší syn, abbé de Gouvon, snažil se velice o jeho vzdělání. Ale Rousseau za nedlouho vydal se opět s veselým kamarádem na toulky.

Přišli do Annecy a Rousseau pln úzkosti hlásil se k paní de Warens; byl přijat laskavě a žil tam potom jako doma nestaraje se o nic a snaže se všelijak, aby se „mamince“ zavděčil. Bylo mu skoro dvacet roků. Paní de Warens se starala, aby měl nějaké zaměstnání. Byl dán do semináře, aby se naučil latině a stal se knězem. V semináři mladý, vzorný kněz Gâtier trpělivě ho učil; ale Rousseau velmi špatně pokračoval; sám se učil dobře; aby sledoval výklady učitelů, na to neměl trpělivosti. Byl brzy propuštěn. — Učil se hudbě, putoval od města k městu.

V Lausanne pod vymyšleným jménem počal vyučovati hudbě a zpěvu; odvážlivost jeho šla tak daleko, že napsal — nemaje ani potuchy o komposici — symfonii, a sám ji dirigoval v domě pana de Treytorens. „Nikdy svět neslyšel podobné „šarivari“.“ — Pobyt též v Paříži, vrátil se zase k paní de Warens, věnoval se studiím, zejména mathematice a kreslení, k účelům lékařským též chemii a fysice, později též filosofii, dějepisu, zeměpisu a astronomii; v popředí však pořád zůstávala hudba. Ale nemravným poměrem k paní de Warens přibývalo stále spustlosti v jeho povaze. Také choulostivá choroba ho skličovala.

R. 1740 přijal místo vychovatele u hraběte Mably v Lyonu u dvou hochů. Jak málo se k tomu úkolu hodil, uznal sám. „Pokud vše šlo dobře a má práce nesla ovoce, byl jsem anđelem; ale byl jsem ďáblem, když to šlo špatně. Když mi chovanci nerozuměli, byl jsem bez sebe; když jevíli zlomyslnost, byl bych je nejraději zahubil.“ Opustiv toto místo, odebral se do Paříže r. 1741 na podzim.

V Paříži doufal získati si slávy i peněz novým systémem označení not číslicemi, v němž noty byly označeny dle své absolutní výšky, ne dle oktáv, jako dosud. Ale komise akademií zvolená uznala celý projekt za nepraktický. Seznámil se s různými literáty a hudebníky, mezi jinými také s Diderotem. Chtěl rozhodně v něčem vyniknouti, aby si získal slávy, přízně krásných, vznešených dam, krásného postavení. Býval zván na oběd k paní Dupinové, v jejímž domě se scházela rodová i duševní aristokracie té doby. Přítelkyně opatřily mu místo sekretáře u francouzského vyslance v Benátkách r. 1743. Ale nepohodl se se svým představeným a již r. 1744 vrátil se do Paříže. Zde se živil opisováním not. Měl dosti zakázek, zejména od dam, které zajímal svými zvláštnostmi. V hotelu, v němž bydlil, při společných obědech poznal Terézu Levosseurovou, dvaadvacetiletou pradlenu, již si zvolil za družku svého života. Ale oddati se s ní nedal. Dověděl se od ní, že měla již dříve nešťastný poměr; to ho naplnilo jen radostí. Neuměla čísti, ani počítati, nepoznala ani, kolik je hodin. — Měl s ní pět dětí, jež všechny dal do nalezince; u prvních ani nepřemýšlel; později, když se v něm hnulo svědomí, přemýšlel, ale konec byl, že je dal přece do nalezince; omlouvá čin svůj zvláště tím, že Teréza a její příbuzní „by byli učinili z dětí pravé nestvůry“; raději chtěl, aby je stát vychoval, aby

bezejmenní se stali řádnými řemeslníky, než aby se honili za štěstím, jako on. — Literární činnost jeho v té době vykazuje mimo „Galantní Musy“, jež častěji dávány byly v operě pařížské, některé menší příležitostné komedie, pracované pro společnost, v nichž býval hostem. Oddával se úplně zábavám oné zhýralé společnosti pařížské, proti které brzy na to ostře vystoupil.

Obrat v osudech jeho nastal r. 1750, kdy obdržel cenu akademie dijonské za pojednání „Zdali zavedení věd a umění přispělo k očistě mravů“. Dokazoval, že lidé vědami a uměními nestali se lepšími, nýbrž horšími. (Již dříve několik spisovatelů psalo stejným způsobem.) Pojednání vyšlo tiskem a Rousseau se jím stal známějším. Sám cítil dobře, že je značný rozpor mezi jeho názory projevenými a mezi jeho vlastní činností; že pohrdá vědami a při tom že skládá komedie a operety, zkrátka, že sám dělá, co tolik zavrhuje. Změnil nyní své chování a snažil se býti člověkem svých ideálův i na venek; nechal si růsti vous a nosil kulatou vlásenku, což mu lesklá společnost pařížská nemohla odpustiti. — Po úspěchu hry „Vesnický věstec“ před králem mělo se mu dostatí doživotní pense; avšak on odřekl; nedůvěřoval svému zdraví i své povaze; bál se, že by se mohl státí směšným před králem, že by něvěděl, co mluvit; styděl se také za svůj úbor.

R. 1754 přišel do Ženevy a byl tam přijat s velikými poctami. Aby se mohl státí opět občanem, rozhodl se vrátiti se k protestantismu; odůvodňuje to tím, že zjevení a Nový zákon jsou společny všem křesťanským církvím, že základ všech je stejný, a tu že náleží „suverénovi“, aby stanovil, která forma má platiti v jeho státě. Byl jmenován občanem a žil tam čtyři měsíce velice spokojen; chválil radu a úřady tak velice a okatě, že to někteří pokládali za posměch a urážku. Tu dokončil a vydal pojednání „O povstání a příčinách nerovnosti mezi lidmi“, v němž doporučoval návrat ke „stavu přirozenému“, t. j. k onomu stavu, v němž se nalézají nejsurovější národové, jimž umění a vědy jsou ještě zcela neznámy. Původní stav lidstva byl dobrý, stát povstal smlouvou mezi národem a vladařem, pokrok, vědění a myšlení znamená úpadek lidstva. — V Ženevě se Rousseau trvale neusídlil, protože Voltaire, na blízku bydlící, tam často přicházel a svým duchem ovládal celou ženevskou inteligenci, zvláště ženy a mládež. Rousseau by nebyl snesl, aby byl ve všem svým soupeřem, světákem, zastíněn.

Přijav pohostinství paní d' Epinay, usídlil se Rousseau v domku blíže Montmorency, jež nazýval poustevnou (L' Ermitage). U paní d' Epinay scházela se často společnost z vysokých kruhů. Rousseauovi, hrdému republikánu, který právě napsal rozpravu „o nerovnosti“, bylo asi často horko pod vtipy veselé, zhýralé společnosti, tyjící z vydíraného lidu, tím více, že bral podporu z těchto peněz sám. Žil mezi touto společností, ač byl názorů docela jiných. Několikrát se pokusil zreformovati i svůj zevnějšek i chování dle vnitřního přesvědčení; ale k činu byl slabý. R. 1757 zahořel zase vášní-

vou láskou ke vdané švagrové své hostitelky, „jediné lásce svého života“, a v té náladě psal vášnivé dopisy „Nové Heloisy“ bez plánu a skladu. Došlo k roztržce s Diderotem i s paní d' Epinay

Rousseau odstěhoval se r. 1757 do Montmorency, kde si najal dům a žil v sousedství zámku maršálka de Luxemburg, s nímž se spřátelil a býval až k slzám dojat, když maršálek s ním jednal iako s ostatními šlechtici. „Šel jsem za ním pláče jako dítě a zmiraje touhou, zlíbatí kročeje toho dobrého maršálka.“ — Někdy mu svědomí vytýkalo, že on, demokrat, je stále mezi šlechtici, a tu, aby svědomí uklidnil, večerel s velikou rozkoší se svým sousedem zedníkem Pilleuem, když byl v poledne obřadně obědval s paní maršálkovou.

R. 1758 vystoupil proti Voltairovi, který radil Ženevanům, aby si zřídili divadlo; ukazoval zhoubný vliv divadla na diváky, kteří tu vidí skutečný život předveden a napodobují jej, a prorokoval, že vliv Voltairův zničí úplně mravní ráz Ženevy. — R. 1760 v Amsterdamě byla vydána *Nová Heloisa*, v níž formou dopisovou líčí se vášnivá láska. Úspěch její byl nevidaný; zejména dámy byly nadšeny, myslíce, že Rousseau sám je hrdinou románu. — R. 1762 vyšla *Smlouva společnosti*, v níž hlásal, že národ, který jest špatně řízen, má právo se vzbouřiti proti vladaři. Nedlouho na to vyšel „*Emil*“.

Rousseau byl tehdy ve stavu ubohém. Zdraví jeho bylo tak špatné, že pomýšlel na sebevraždu. Dopisy jeho z těch let (1760—1762) prozrazovaly, že jeho duch někdy zbloudil do končin chmurných, do končin šílených stínů. Encyklopaedisté o něm šířili, že je blázen, a jeho přátelé se přičiňovali, aby ho z podezřívání vyléčili; vše marně. Stav ten vysvětluje se jednak dědičným zatížením, jednak stálými rozpory jeho náhledův a jeho jednání. Necítil se nikde jistým. Cítil spiknutí, které jej mělo zničit, viděl pojití se všechny své nepřátele: jesuity, jansenisty i filosofy.

Po vydání „*Emila*“ měl býti Rousseau zatčen. Ale soudní úředníci, kteří jej přišli zatknout, zdravili ho a usmívali se, když setkali se s ním odjíždějícím v kočáře do Švýcar. Žil v Yverdunu ve Švýcarsku. Parlament dal knihu jeho katem spáliti před schodištěm parlamentu a zakázal ji prodávati. V Yverdunu vystoupili proti němu protestantští pastoři ještě prudčeji, než katoličtí kněží. Úřady švýcarské ho pronásledovaly. V Ženevě byl „*Emil*“ malou radou odsouzen a katem spálen; autoru zakázán pod přísným trestem přístup na ženevskou půdu. Také v Bernu pastoři agitovali proti rušiteli víry a v radě připravoval se podobný dekret jako v Ženevě. Rousseau odebral se do vesnice Motiers (v hrabství Neuchâtel) na půdu krále pruského Bedřicha II., jemuž se odtud doporučoval hrdými listy, které měly ukázati, jak svobodný jednotlivec dovede mluvit s králem. Dával králi také různé rady o vládě, o kterých napsal Bedřich: „Rousseau mne huboval.“ O svých bývalých přátelích, filosofech v Paříži, byl přesvědčen,

že se spikli, aby ho vyštvali a zneuctili. Se svými sousedy měl — asi k vůli Teréze — časté půtky. Počal nositi šat arménský; ale když tím vzbudil pobouření, zase jej odložil.

Pařížský arcibiskup vydal (20. srpna 1762) pastýřský list proti „Emilovi“, jímž odsuzoval a zakazoval čtení knihy, vytýkáje bludy v ní obsažené, zejména proti evangeliím a zázrakům. Na počátku podává výbornou charakteristiku Rousseauovu: „Z hlubin bludu povstal muž, který úplně ovládá mluvu filosofickou, aniž jest v pravdě filosofem; duch nadaný množstvím vědomostí, které ho neosvítily a které zatemnily duchy jiné; povaha libující si ve výstředním myšlení i chování, spojující prostotu mravů s přílišným nadbytkem myšlenek, horování pro zásady starobylé se zuřivou snahou zavést novotiny, temný život v ústraní s touhou býti znám celému světu: viděli jsme, jak napadl vědy, které sám pěstoval, jak kázal o výbornosti evangelia, jehož dogmata ničil, jak líčil krásu ctností, které hubil v duši svých čtenářů. Učinil se učitelem lidstva, aby je oklamal, veřejným rádcem, aby svedl všechny lidi, věstcem století, aby dovršil jeho zkázu. V díle o nerovnosti lidí snížil člověka až na stupeň zvířete; v jiném novějším výtvaru vlévá lidem do žil jed smyslnosti, zdaje se bojovati proti němu: v přítomném díle zmocňuje se prvních okamžiků člověka, aby nastolil vládu beznáboženství.“ Dále vytkl Rousseauovi rozpor, že nevěří v zjevení, že však uznává Písmo svaté a že věří v božství Ježíše Krista.

Rousseau odpověděl v traktátu, v němž se hrdě hlásil k protestantským základním zásadám a doufal, že ženevská rada se vzdá svého odporu proti němu. Ale zklamal se. Proto se slavnostně zřekl svého ženevského občanství a napsal „Listy psané s hor“, v nichž obhajoval své názory napsané ve vyznání víry vikáře savojského. „Listy s hor“ byly v Ženevě odsouzeny dekretem, ve kterém uznány za nehodny, aby byly spáleny rukou katovou; ale byly spáleny v Neuchâtelu, Bernu, Hágu a v Paříži; v Paříži se octly na jedné hranici s Voltaireovým filosofickým slovníkem (1765).

Nastala štvance proti Rousseauovi, již se účastnili více encyklopaedisté, než pravověrní. V únoru 1765 vyšel anonymní spis „City občanů“, kde o Rousseauovi šířeny nejhnusnější pomlavy, také o Teréze, že je to zběhlá ženština, a podobně. Autorem byl Voltaire. — V Neuchâtelu upadl Rousseau v podezření, že sbírá jedovaté byliny a otravuje lidi. Kdekoli se ukázal, lítaly mu kameny kol hlavy, nejhorší nadávky slyšel se všech stran, ba jedné noci podniklo obyvatelstvo útok na jeho dům, v němž vytloukli okna. Opustil tedy Motiers a stěhoval se od místa k místu, nenalézaje nikde pokoje. V lednu 1766 odcestoval s Humem do Anglie.

V Londýně byl slavně přijat. Noviny již před příchodem oslavovaly ho jako velikého myslitele a mučedníka za svou bodu přesvědčení. Hume seznámil jej s vynikajícími osobnostmi. Ale po čase Rousseau viděl, že už nebude takového zájmu, jako když přijel, a to jej bolelo, podezříval Huma ze zrady

na sobě a upadal pořád více do stihomamu. Dal se do psaní svého životopisu, „K o n f e s s í“, za tím účelem, aby potomstvo poznalo Rousseaua celého a nevěřilo lživým údajům „komplotu“, který chce zničit jeho čest. V Konfessích psal částečně pravdu, částečně vědomé i nevědomé výmysly; nezakrývá svých po-blouzení, ale jest znáti přeceňování a sebeklamání.

V květnu r. 1767 vrátil se opět do Francie, stěhoval se tu z místa na místo, v srpnu r. 1768 vzal si Terézu za manželku u přítomnosti Boha Přírody a dvou počestných občanů, dokončoval „Konfesse“ a stále myslel na odhalení domnělého komplotu. Od června r. 1770 bydlil opět v Paříži, živil se opisováním not, botanisoval a snil. R. 1771 napsal návrh na ústavu pro království polské, v němž jsou názory o výchově, které jsou v naprostém odporu s Emilem. Napsal dialogy, kde mluví o sobě jako o třetí osobě. Se všech stran je špehován, zdmi, klíčovými dírkami; na ulici lidé se na něho dívají zpytavě, ale nikdo na něho nemluví; nemůže nic dostat, co chce koupiti; posílají mu do domu vyzvědače v šatech sluhů, žebrákův a jiných lidí. Lidé se mu na ulici posmívají, žebráci jsou navedeni, aby od něho nebrali almužny. Když se nedivá, plivají mu „oni“ do tváře. „Oni“ to nařídili tak, aby musil blouditi po světě a tak utratiti své úspory, aby ho pak zneuctili jako chudáka. Obchodníky navádějí, aby mu dávali lacnější zboží, než jiným. Chtějí ho dohnati k sebevraždě. Šíří o něm, že spáchal mnoho zločinů, že je špatný člověk a zhýralec. Nemůže se brániti, poněvadž nezná žalobců. Neví také přesně, co o něm říkají; jenom to, že má ošklivou nemoc jako následek svého zhýralého života, a že lidem dává dráž platiti za opisování hudby, než by měl.

Zatím sice knihy jeho hojně se četly, aniž však již byly poslední módou, ale filosofové se o něho nestarali; mluvili o něm jako o nemocném bláznů, o „originálu“, konečně jim opovrhovali. Rousseau napsal ještě dva „cirkuláře lidu francouzskému“; v jednom z nich stěžoval si na to, jak knihkupci zfalšovali jeho knihy, ve druhém pak dokazoval svoji nevinnost a špatnost svých nepřátel. Poslední své myšlenky uložil v deseti kapitolách „Snění procházejícího se samotáře“. Konečně vydal třetí „cirkulář lidu francouzskému“, kde vykládá svoji bídu od té doby, co Teréza onemocněla, a nabízí tomu, kdo by mu chtěl poskytnouti byt a výživu, „všechny své peníze, svršky a důchody“. V této bídě přijal r. 1778 nabídku svého známého, aby se ubytoval na statku jeho v Ermenoville asi 20 mil od Paříže. Tam dne 2. července 1778 zemřel, sedě v lenošce. Hned po jeho smrti roznesla se zpráva, že se zastřelil z pistole. Po 16 letech byly jeho kosti přeneseny do Paříže a uloženy v Pantheonu v starém sarkofagu po boku Voltairově.

Ze spisů Rousseauových patří do dějin paedagogiky *Emile ou de l'éducation* (Emil čili O vy-

chování) (1762).¹⁾ Zevnějším podnětem k napsání této knihy byla prosba jedné paní, starostlivé o výchovu dětí. Vnitřní příčinou byla zášť Rousseauova proti tehdejšímu státnímu, církevnímu a společenskému poměru ve Francii. Spis není soustavnou naukou o výchově, nýbrž jest to paedagogický román, v němž se líčí výchova vybájeného chovance, Emila, od jeho narození až do jeho ožení v 25. roce. Skládá se z předmluvy a pěti knih. V I. knize jedná o výchově Emila od jeho narození do doby, kdy se učí mluvit, v II. knize o další výchově až do 12. roku, v III. knize do 15. r., ve IV. do 25. roku; v V. knize o výchově dívky, Žofie, která od přírody byla určena Emilovi za ženu.

V předmluvě praví: Neznáme vůbec dětství. Hledají vždy v dítěti dospělého člověka, nemyslíce na to, čím je, než dospěje. A právě tímto zkoumáním jsem se zabýval nejvíce.

Kniha I. počíná slovy: „Všechno jest dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí; vše se zvrhá v ruku člověka. On nutí zemi jednu, aby vydávala plody země jiné, jeden strom, aby nesl ovoce stromu druhého. On směšuje a mate podnebí, živly a doby roční; mrzačí svého psa, svého koně, svého otoka; vše převrací, vše znetvořuje; má rád nerůdnost, stvůry; nic nechce mít tak, jak to udělala příroda, ani člověka ne; a tak je mu ho třeba vycvičiti jako koně jízdeckého a přistříhnouti ho podle módy jako strom v zahradě.“ — Vše, čeho nemáme při narození a čeho potřebujeme, až vyrosteme, dává nám výchova. Této výchovy dostává se nám buď od přírody, nebo od lidí, nebo od věcí. Vnitřní vývoj našich schopností a našich ústrojů, toť výchova přírodní. Naučiti nás, abychom schopností takto vyvinutých užívali, toť výchova lidská. A zkušenost, které si získáváme o věcech, jež působí na naše smysly, toť výchova věcmi. — A z těchto tří druhů výchovy . . výchova lidská jest jediná, kterou máme opravdu ve své moci. Péči lze dokázati jedině to, že se přiblížíme více nebo méně k cíli. Jaký jest to cíl? Jest to tentýž cíl, který má příroda. Příroda není nic než zvyk. Výchova není nic jiného, leč zvyk. Výchova veřejná neexistuje a již nemůže existovati; slova vlast a občan jest vymýti z moderních jazyků. Zbývá jen ještě výchova domácí nebo výchova přírodní. Abychom utvořili přirozeného člověka, jest třeba: nedopustiti, aby se něco dělo. — Horlí proti zabalování dětí do plenek. Žádá, aby se matky odhodlaly kojiti své děti, varovaly se rozmazlovati je, ale hleděly je otužovati. Pravým učitelem dítěte jest otec. Nemůže-li se otec dítěti věnovati, musí vzíti hofmistra. Emil jest dítě dobrého původu, zdravé, z krajiny v mírném pod-

¹⁾ Český překlad vyšel společnou prací prof. dra. Brejchy, Nováka a M. Svobody.

nebí, sirotek. Ideální dítě vede po 25 let ideální hofmistr dle zásad Rousseauových: Působením čerstvého vzduchu a koupelí prospívá Emil tělesně. (O lékařích vyslovuje se tu Rousseau velmi pohrdlivě.) Smyslové dopisy jsou prvním materiálem jeho vědomostí. Pud ničivý není zlobou, nýbrž touhou po činnosti. Mluv před dětmi vždy zřetelně, a jejich řeč se nepozorovaně utváří dle tvé.

Kniha II.: Mluvením počíná nová perioda života. Pláče dětí nebudiž dbáno. Trpěti, to jest první, čemu se Emil musí učit a čemu rozuměti nejvíce potřebuje. Choditi učí se bez pomůcek, v čerstvém vzduchu, na louce. Blaženost záleží v užívání svobody. Závislost na člověku plodí všeliké neřesti. Proto má dítě býti závislé jen na věcech. Jeho nerozumným žádostem musí se čeliti přirozenými překážkami nebo tresty, jež plynou z jednání. Zákazů není třeba. Zkušenost a slabost nahradí zákony. Rozumové výklady jsou málo působivé, aby dítě přivedly k rozumu. Svévole se překoná zkušeností, že má zlé následky. Lhaní se při přirozené výchově nedostaví. Nekáráme-li dítěte nikdy, netrestáme-li ho a ničeho na něm nežádáme, nemá, co by skrývalo. Jediný mravní předpis, dětství přiměřený, jest, aby jiným zlého nečinilo. — O spořádaném vyučování nechce Rousseau nic věděti. Knihy jsou nástroje k trápení dětí. Okamžitý zájem jediné pudit k cíli. Čtení jest metlou dětí. Emil ve 12 letech sotva bude věděti, co je kniha. Nebude se ničemu učit nazpamět. Touha uměti čísti vznikne v něm, když si nemůže přečísti pozvánku. Jeho smysly se cvičí, hmat otužováním a pohyby těla, zrak odhadováním velikostí a vzdáleností. Měřením se učí geometrii, počítáním věcí arithmetice. Nekreslí dle předloh, nýbrž dle přírody. Mluví prostě, bez deklamace, souvisle, zřetelně, bez ozdůbek. Zpívá čistě. — Ve 12 letech Emilova postava, tvář hlásají jistotu a důvěru v sebe; zdraví září na jeho tváři. Jest otevřený, ale ne domýšlivý a marnivý; mluví naivně, jednoduše, ale nic neužitečného. Jeho pojmy jsou omezené, ale určité; neví nic z pamětného učení se, ale ví mnoho ze zkušenosti. Čte málo v knihách tištěných, ale tím lépe v knize přírody. Nemá vypěstěnou pamět, ale soudnost. Mluví jen jedním jazykem, ale rozumí tomu, co mluví. Aspoň užil svého dětství. Neodepřeli jsme mu ničeho, co mu příroda dala.

Kniha III.: Dobu od 12.—15. roku nazývá Rousseau nejdrahocennější dobou života. Dítě má nyní více síly, než potřebuje. Jest to doba práce, sbírání vědomostí vyučováním. Volba učebných předmětů závisí na náklonnostech chovance, na prospěšnosti odboru a chápavosti chovancově. Prvá metoda usiluje o to, aby co možná vše našel a si osvojil svými pokusy a pozorováním. K astronomii vede pěkný východ slunce. Ve vlastivědě začíná se bydlištěm a obydlim, pak se pozorují místa nejbližší, řeky okolí, konečně slunce a způsob, jak se orientovati. O tom všem má učiniti jednoduchou mapu. Ve fysice se počne s pokusy, z nichž samo sebou jde, že si hotoví přístroje. Ctižádost a revnivost nemají míti místa při učení.

Jedinou četbou je Robinson Krusoe. Navštěvovati jest dílny řemeslníkův. Ať se učí řemeslu, a to truhlářství. — V 15 letech Emil užívá svého rozumu, ne cizího. Duch i tělo nesou jen to, co snéstí mohou. Má jen málo vědomostí, ale které má, jsou jeho vlastní; neví nic jen napolo. Má jen přirozené vědomosti a zná podstatné vztahy člověka k věcem. Čím užitečnější mu co jest, tím více toho dbá. Proti většině bolestí jest necitlivý. Má jen ty bludy a neřesti, jichž nelze se vystříhati. Jeho tělo jest zdravé, jeho duch bez předsudků, jeho srdce klidno a bez vášní.

Kniha IV : Ve věku jinošském musí Emil býti vychováván s ohledem k lidstvu a k Bohu. Učí se znáti lidi. K uvedení do života lidí slouží též bajka. Ještě v 15. roce neví, zdali jest nějaká duše; snad se to doví ještě v 18. roce příliš záhy. Pozorováním přírody přijde k poznání, že moudrá, rozumná vůle řídí svět, a tuto vůli jmenuje Bůh. Nemá býti veden k žádné náboženské straně; má býti uschopněn, aby si zvolil tu, na kterou musí přijíti, užívá-li účelně rozumu. Jako hlasatele toho náboženství uvádí Rousseau savojského vikáře, který prý ho vysvobodil z ústavu v Turině; tento jest přesvědčen o jsoucnosti Boží, o nesmrtelnosti duše a o zdokonalení člověka v ctnosti; ohledně rozličných náboženství má pochybnosti, které jest pravé, ale projevuje veliké nadšení pro evangelium a osobu Ježíše Krista; dává Rousseauovi radu, aby se vrátil k víře svých otců. Hříchů nečistoty jest se uchrániti tělesným namáháním a ukázáním smutných příkladů. Vkus Emilův se tříbí studiem literatury a cizích jazyků i návštěvou divadla.

Kniha V.: Žofie má býti ženou, jako jest Emil mužem, t. j. má míti vše, co patří k bytosti jejího druhu. Má dobré přirozené vlohy a živou obrazivost. Není krásná, ale příjemná. Vychovávána jest v otcovském domě po výtce matkou. Pěstovala trochu hudbu, tak že dovede doprovázeti píseň. Ve všech ženských pracích jest mistryní, zvláště ve střihu a šití šatů, ve vaření pokrmův a upravování stolu. Čistotnost jest její první ctnost, pak mírnost. Málo četla. Její duch vzdělal se více stykem s rodiči a pozorováním okolí, než studiem. Není prosta chyb; jest nedůtklivá, svéhlavá a vzdorovitá, ale brzy se vzpamatuje a hledí bezpráví napravit. Má náboženství, ale jednoduché a přirozené. Miluje ctnost, poněvadž jest slávou ženy. Ve světě se málo vyzná. Oděv má jednoduchý. — V 15 letech přijde do města k tetě, aby poznala svět. Na jedné cestě přijde Emil se svým vychovatelem do domu Žofiina. Nadšení obou pro „Telemacha“ je sblíží. Žofie se stane manželkou Emilovou. Emil propouští svého hofmistra prose, aby mu i dále přispíval radou.

Pokračování „Emila“ zachovalo se částečně ve 2 listech, psaných v době vyhnanství, v nichž Rousseau románitě líčí nevěru Žofiinu a bloudění Emilovo, které mělo býti ukončeno smířením obou manželů.

„Emil“ způsobil veliký rozruch. Mnozí potírali bludy v něm obsažené, především kardinál Gerbillon.

ve spise *Réflexions sur la théorie et la pratique de l'éducation contre les principes de Rousseau* (1763), obyčejně zvaném „*Anti-Emil*“. Jinak zase i nepřátelé Rousseauovi, encyklopaedisté, byli nadšeni vybírajíce si zejména to, co napsal proti církvi a státu. Voltaire, který se Rousseauovi stále jen posmíval, že učí lidi lézt po čtyrech a že je učí jísti syrové kaštiny, napsal: „Je v *Emilu* padesát stránek, které zasluhují, aby byly svázány do safiánu“ (t. j. vyznání víry vikáře savojského). Vychovatelské myšlenky Rousseauovy byly ve Francii s nadšením čteny, ale účinek pozorovati nebylo. Jen politické a náboženské myšlenky pronikly do lidu a vedly k revoluci a k atheismu. — V Německu došly povšimnutí paedagogické idee *Emila*. Goethe nazval spis „přirozeným evangeliem výchovy“; Schiller velebil Rousseaua, „který z křesťanů dělá lidi“; Jean Paul praví: „Duch výchovy, který vane *Emilem*, otřásl a vyčistil v Evropě školní budovy až k světnicím dětí.“ Mladý Pestalozzi zahloubal se do knihy, ale pak ji nazval „nepraktickou knihou snů“. — Rok co rok objevovaly se napodobeniny *Emila*. Gaspard de Beaurieu překonal Rousseaua knihou „*Emil, žák přírody*“. Aby mohl lépe uchrániti *Emila* před lidmi, zavře jej do dřevěné klece až do patnácti roků; potom jej odveze na pustý ostrov, kde *Emil à la Robinson* vynalézá si vše sám a dokoná svoje vzdělání. Tato kniha se dočkala od r. 1763—1794 o s m i vydání!

Základní z á s a d u s v é p a e d a g o g i k y vyslovil Rousseau v první větě: „Všechno jest dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí; vše zvrhá se v rukou člověka.“ Výchova má jen pečovati, aby příroda ve svém vývoji nebyla rušena vlivy zevnějšími; má vzdalovati od chovance vše přirozenému vývoji překážející neb škodlivé. — Fysická výchova musí se vystříhati všeho, co překáží volnému vývoji a silení těla, a musí usilovati o jeho otužení. — Intellektuelní vývoj jest poškozován obyčejným školním vyučováním, protože se jím rozumu dítěte vnucuje, co si samo nenašlo. Celý duchovní vývoj má se zakládati na zkušenosti a na vlastním pozorování. — Morální vývoj chovance žádá, aby činil jen to, co sám uznává za

dobré a potřebné, a tak se vzdělal k mravnosti svobodným sebeurčením. — Také pro náboženskou výchovu platí zákon svobodného vývoje. Vychovatel nemá mluvit dítěti o tom, že Bůh lidem učinil zjevení; chovanec má sám ze sebe přijít k přirozenému náboženství.

V ý z n a m Rousseauův nezáleží tak v zásadách jeho, z nichž mnohé již před ním byly vysloveny, ale spíše v tom, že dal popud k studiu výchovatelských otázek v širokých vrstvách. Nehoráznosti v mnohých jeho požadavcích byly odbyty, ale byla obrácena pozornost k poměrům ve školství, což vedlo k potřebným reformám. — Za správné uznávají se tyto zásady Rousseauovy: Výchova člověka počíná jeho narozením. — Tělesné ošetřování musí být přirozené. — Vychovatel musí znáti přirozenou povahu dětí, pročež musí ji pozorovati a k ní přihlížeti. — Děti mají právo na radost a svobodu mládí. — Vědomosti nemají se žákům přiváděti pouze mechanicky; žák má být pobádán k vlastnímu pozorování a zkušenostem, k samostatnému nazírání, srovnávání, usuzování. — Vyučování musí přihlížeti k požadavkům života, zprostředkovati věcné vědomosti. — P ř e h á n í Rousseau v těchto vývodech: Kultura jest překážkou výchovy. — Vyučování jest podmíněno jen příležitostí a zájmem žakovým a děje se jen cestou nalézání. — Chovanec má být vychováván jen dle své přirozené povahy. Tresty mají být jen následky provinění. — Bludné jsou zásady: Lidská přirozenost jest dobrá a nezkažená. — Výchova jest jen negativní. — Před 15. rokem nemá se učit náboženství a chovanec má být seznámen se všemi náboženstvími, aby se svobodně rozhodl. — Dítě má být vychováváno bez ohledu na panující sociální zřízení: rodinu, stát, církev. — Dítě má být vychováváno hofmistrem, ne v rodině. Školní vyučování počíná teprve 12. rokem.¹⁾

¹⁾ Jean Jaques Rousseau. Napsal Em. Žák. Vychovatel 1912, str. 133. a násl.; Libor F. ve Vychov. 1898; Krecar A., Rousseau a jeho zásady výchovatelské. Paedag. 1880; F. S. ve „Školníku“ 1876.

4. Filanthropismus.

Rousseauovy výchovatelské myšlenky přijali rationalisté v Německu s nadšením a pokusili se uváděti je ve skutek. Zástupcové tohoto směru nazývají se filanthropisté. Jejich ideálem bylo vzdělávati člověka ve světoobčana, který v náboženských věcech jde jen za svou hlavou a za svým srdcem, ctností pracuje o zdokonalení vlastním i bližních a užitečným zaměstnáním přispívá k pozemské blaženosti vlastní i bližních. Žádali, aby se zacházelo s dětmi s největší blahovůlí. Prvním z nich byl

Jan Bernard Basedow (1724—1790). Narodil se v Hamburku r. 1724. Otec, chudý parukář, zacházel s ním hrubě a tvrdě. Matka byla těžkomyslná. Hoch utekl z domu otcovského a vstoupil do služby k jednomu lékaři, u něhož zažil po prvé v životě laskavého zacházení. Na domluvu lékařovu a otce, který si pro něj přišel, vrátil se domů. Navštěvoval gymnasium a opatroval si výživu soukromým vyučováním a hotovením příležitostných básní. Tím trpěla jeho studia a bylo zaviněno, že jeho vědění, přes značné nadání, i později vykazovalo mnohé mezery. Studoval na universitě v Lipsku dva roky bohosloví, načež přijal místo domácího učitele u jednoho holštýnského šlechtice, jehož hoch, tehdy sedmiletý, měl učit latině. Neměl tehdy ještě sám potřebné znalosti latiny, ale zjednal si jí během vyučování a skrze ně. Docílil dobrých výsledků, neuče hoch dle grammatiky a pravidel, nýbrž hovorem. Týmž způsobem naučil se sám francouzsky od gouvernantky, kterou pak pojal za manželku. Pak vstoupil do dánských služeb a stal se profesorem na šlechtické akademii v Soroe a později v Altoně. Na obou místech byl zapleten do náboženských sporů, protože zavrhoval i základní pravdy křesťanství slovy a spisy, a to tak ostře, že city věřících hluboce byly uraženy. Horlivá četba „Emila“ nadchla ho, že chtěl přetvořiti školství dle myšlenek Rousseauových a Komenského. Dánský ministr Bernstorff, příznivec Klopstockův, sprostil ho úřadu nechávaje mu plat, aby měl čas ke svým paedagogickým

pracím. Basedow vydal několik paedagogických spisů, jimiž si získal nemalé slávy. Nejprve vydal „Vorstellungen an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einfluss auf die öffentliche Wohlfahrt nebst dem Plan eines Elementarbuches der menschlichen Erkenntnis“ (1768), v němž oznamoval, že zamýšlí vydati knihu elementární (Elementarwerk), jež by sloužila za vzor a návod pro veškeré vyučování a byla učebnicí pro všechny vědy a každý věk, knihou, z níž by se mohli učit žáci i učitelé. Žádal všech lidumilův, aby ho při vydání knihy té podporovali, neboť kniha měla vyžadovati značného nákladu již pro svůj rozsah a pak i proto, že měla býti opatřena rytinami. Za krátko sešlo se mu 15.000 tolarů. I Kateřina II. ruská, král dánský a jiné vznešené osoby přispěly dary. Zatím (r. 1770) vydal „Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker, mit einem Plane aller auf das Schulwesen gerichteten Wünsche und Vorsätze“.

V r. 1771 povolán byl knížetem Leopoldem do Dessavy, aby tam své plány prováděl. Po třech letech (1774) vydal tu „Das Elementarwerk. Ein geordneter Vorrat aller nötigen Erkenntnisse zum Unterrichte der Jugend von Anfang bis zum akademischen Alter, zur Belehrung der Eltern, Schullehrer und Hofmeister, zum Nutzen eines jeden Lehrers, die Erkenntnis zu vervollkommen. In Verbindung mit einer Sammlung von Kupferstichen und mit französischer und lateinischer Übersetzung dieses Werkes“. — Současně otevřel ústav „Philanthropinum“, jemuž vytkl úkol, „vzdělávati bohaté za mnoho peněz¹⁾ na lidi a chudé za málo peněz pod jménem famulantů na domácí a školní učitele“

Chovanci byli „pensionisté“, jimž se dostávalo veškerého vyučování, nebo „famulanti“, děti to chudých rodičů, jež pensionisty obsluhovaly a byly připravovány za učitele, neb (při nedostatečném nadání) za domácí sluhy. Denní čas byl rozdělen tak, že bylo věnováno 7 hodin spaní, 6 jídlu a zábavě,

¹⁾ 250 tolarů školného a 20 tolarů zápisného.

5 studiím, 3 tanci, šermování a hudbě, 2 ručním pracím v dílně neb v zahradě, a 1 úpravě šatů a knih. Každý měsíc měl den případů, kterýž měl připravovati chovance na příhody a náhody života; v ten den bylo se chovancům postiti, v chladných světnicích aneb v nepěkném počasí prodlévati a v noci na půdě spáti. Každý týden měl 2 dny „záslužné“, 2 „bohaté“ a 2 „stavovské“, dle toho, kdy měli přednost chovanci, kteří měli nejvíce „bodů záslužných“ za vynikající výkony, nebo chovanci, jejichž rodiče dávali ústavu podpory, aneb ti, kteří se k učitelství připravovali a ústavu sloužili. Oděv všech chovanců byl stejný (šedý kabát s modrými výložkami), vlasy krátce ostříhané, krk volný. Odměnou byly pochvalné lístky; za 50 lístků dostal chovanec zlatý bod (žlutý hřebík) na tabuli pilnosti; za 50 bodů dostal řád pilnosti. Při proviněních byl počet bodů zmenšován. Vedle toho za trest proměňována byla hodina studií za hodinu práce nebo pobyt v chladné světnici, v samotě, kde trestaný měl dlouhou chvíli, kdežto jiní se veselili. Vzдор a neposlušnost považovány za choroby; vzdorovité dítě posláno na lůžko; „není-li možno jinými lidštějšími prostředky, vynutí se poslušnost též tělesnými tresty“. Každý chovanec od 20. roku volil si s vědomím ředitelovým přítele, který ho po případě obhajoval a s nímž se dělil o odměny.

Vyučování dávalo přednost předmětům užitečným. Kromě jazyků, jimž se učilo cvičeními, byly učebnými předměty počty, geometrie s kreslením, zeměpis, přírodopis, fysika, zemědělství, chov včel, hedvábnictví, anatomie atd. Učení proměňováno ve hru a konalo se venku, pokud možno. Chovanci měli při něm co nejméně seděti. V zeměpise byly prostředkem názorovým dva na poli zřízené okrouhlé pahorky. — Vyučování náboženství obsahovalo jen všeobecné náboženské pravdy a nemělo ohledu na určité vyznání. Též hodiny modliteb, jež se děly ve zvláštní, symbolickými obrazy vyzdobené modlitebně a skládaly se z nechutných zpěvův a mělkých morálních řečí, byly upraveny pro křesťany, židy i mohamedány. Latinské učilo se hrou na vojáky, při níž všechny povely dávány byly latinsky, hrou na skrývačku, při níž na zadní stranu tabule byla psána jména zvířat, rostlin atd. a chovanci hádali v latině, co bylo napsáno; kdo uhodl, dostal jablko nebo kousek koláče a p. Aby čtení bylo učiněno příjemným, dávali žákům čisti slova, jež značila sladké věci, na př. hrozinky, třešně a p. Užívalo se karet, na nichž místo obvyklých figur byla vyobrazena písmena; jedno dítě vyneslo „a“, druhé k tomu přidalo „b“ a zároveň vyslovilo „ab“; později se k tomu užívalo kostek a písmen cukrových, jež děti četly i jedly.

Aby zraky světa obrátil k svému ústavu, zval Basedow po půldruhém roce trvání ústavu veřejnost k první veliké zkoušce. „Pod trestem výsměchu“ sliboval „moudrým lidumilům a kosmopolitům“, že uvidí „aspoň dvojnásobný prospěch v učení, než jaký bývá v nejlepších školách“. Zkoušku konal především učitel Wolke. Výkony chovanců v cizích jazycích budily skutečně obdiv pozvaných, ale jinak mínění se roz-

cházela; někteří posuzovali filanthropismus příznivě, jiní nepřiznivě. Zvláštní obdiv budila dceruška Basedowova, Emilie, již vyučoval Wolke. Ač prý nikdy nebyla k učení přidržována, nýbrž všecko učení konalo se hrou, byla zrovna zázračným dítětem; ještě jí nebyla tři léta a již uměla čísti, a to po jednoměsíčním učení; brzy potom se naučila za čtvrtletí francouzsky; když jí bylo $4\frac{1}{2}$ léta, učila se latině. Všech těch vědomostí zjedнала si, dle ujišťování Wolkeova, bez namáhání a bez škodlivého sedění. Při tom nebyla ani bázlivá, ani po-
věřčivá; při blýskání a hřmění se radovala, protože v bouři viděla dobrodiní.

Návštěva Filanthropina v prvních letech rostla. Ale Basedow, nestálý a nevytrvalý v praktické práci, vzdal se po 4 letech řízení ústavu (1776), protože se nemohl snést s Wolkem, nejschopnějším z učitelů. Žil v Dessavě a pro svou náklonnost k pití a ke hře pozbýval vždy více vážnosti. Zemřel náhle v Magdeburce, kde nějaký čas učil na dívčí škole. Poslední slova jeho byla: „Chci býti pitván ku prospěchu bližních.“ – Tři léta po jeho smrti r. 1793 skončilo též Filanthropinum v Dessavě, když se vidělo, že myšlenka, vychovávatí světoobčany, spočívá na bludu.

Theorie své uložil v četných spisech. V „Provolání k lidumilům a zámožným lidem o školách a jejich vlivu na obecné dobro“ líčí nedostatky tehdejšího školství, činí návrhy k jeho zlepšení a stanoví hlavní rysy elementární knihy, kterou chce vydati. — „Methodní kniha“ má dokázati, že výchova a vyučování nejsou přiměřeny potřebám času, a ukázati prostředky, aby této nedokonalosti se odpomohlo. V 1. kapitole vykládá, že metody a učebnice nesouhlasí ani v počátku s prvky rozumu dětí, ani v postupu s přirozeným vzrůstem jejich. V 2. kapitole dovozuje, že školní knihovna má mít dva odbory: elementární knihu pro mládež až do 15. roku a učebnice věd pro studující. Elementární kniha má sestávat z methodní knihy pro rodiče a učitele, z elementární knihy pro děti, ze sbírky rytin k tomu náležející a ze zvláštních pomocných knih. Kapitola 3. jedná o poměru světských škol k církvím. Židé, moha-medáni a křesťané shodují se s naturalisty v příčině obsahu důležitých náboženských nauk (Bůh, nesmrtelnost, ctnost). Vyučování ve zjeveném náboženství ne-

chává elementární kniha církvím a jejím učitelům. V kapitole 4. vykládá o výchově. Hlavním účelem výchovy má být, aby děti byly připraveny k obecně užitečnému, patriotickému a blaženému životu. Blazenost záleží v zábavách, nadějích, spokojenosti, v mysli, plné útěchy v utrpení. Vlastní rozkazy mají být řídké, ale neposlušnost musí být vždy citelně potrestána. V hněvu se nemá trestati. Ať zvykají děti upřímnosti v slově i chování. — Kapitola 5. jedná o vyučování: Vědomosti mají být váženy dle účelu výchovy. Ne mnoho, ale s chutí. Ne mnoho, ale v elementárním pořádku, který pokračuje od snadnějšího k těžšímu a nenechává v základě žádných mezer. Ne mnoho, ale vesměs užitečné vědomosti. — Kapitola 6. jedná zvláště o vyučování jazykovém. Před koncem 6. roku nemá se zabývat dítě cizím jazykem. Jazykům jest učiti více cvikem, než pravidly. Kapitola 7. O náboženství mládeže. Náboženstvím rozumí skutečnou, úplnou a účinnou víru v Boha, otce lidí, zachovatele duší a spravedlivého odplatitele. Pro první vyučování radí, aby se děti neučily žádným slovům, ani větám, s nimiž nespojují pojmů žádných nebo pojmy nesprávné, aby nebyly přidržovány k modlitbě, nerozumějí-li formuli modlitební a nejsou-li schopny citů, jež tím mají být vyjádřeny neb buzeny. — Kapitola 8. V příčině výchovy dívek drží náhledy Rousseauovy. Mužům se líbiti, je ošetřovati, jim raditi, je těšiti, činiti jim život příjemným a sladkým, to jsou za všech dob povinnosti ženského pohlaví a jim se má od mládí učiti. — Kapitola 9. jedná o státním dozoru na mravnost, školy, vychování, studie. Školy a studie jsou bezpečným prostředkem učiniti a udržeti stát šťastným. Proto musí stát dozírat na výchovu a vyučování. Ve školách a gymnasiích musí být mládež pod takovým dozorem, který zastupuje místo otcovské vážnosti. Bez výchovy není vyučování ničím, bez vyučování výchova jest mnoho a spojení obého jest všecko, co lidé mohou učiniti pro blahobyť rodin, státu a potomního světa. V kapitole 10. uvádí, co musí obsahovati encyklopaedie určená pro čtenáře ze vznešených stavův a pro gymnasiijní knihovny; pro dospělé žádá dějiny

vlasti a výtah ze zemských zákonův a z obecně užitečných spisů všech národů.

„Elementární kniha“ sestává ze 4 svazků textu, k čemuž připojen atlas obrazů. K atlasu obrazů sepsal Wolke „popis“. První svazek podává nejdříve jen pro dospělé přátele dětí pravidla vychovávání a vyučování o vyučování malých dětí, pak pro děti anthropologii, psychologii a obecně prospěšnou logiku. Druhý svazek jedná o náboženství (základu každého konfessičního vyučování), o mravouce, o zaměstnáních a stavech lidí. Třetí svazek obsahuje prvky dějepisu (se státovědou), zeměpisu a přírodopisu. Čtvrtý svazek pokračuje v přírodopise a připojuje grammatiku a řečnictví. — Mědirytiny pocházejí od slavného umělce Chodowieckého. Basedow ujal se opět myšlenky Komenského, aby příroda a poměry života byly dětem názorně předvedeny. Vlastně jest to jen šířeji rozvedený Orbis pictus (jež Goethe výše cenil). Text k mědirytinám jest příliš obšírný a neodpovídá duchu dětskému (dlouhé výklady o politice, náboženství, morálce, o státu).

Basedow jest v náboženských názorech rationalistou. Správně jednati, dobře smýšleti a plniti povinnosti, to jest nejlepší bohoslužba. Vykoupení lidí skrze Krista považuje jen za obraznou mluvu. Křest a znovuzrození jsou jen slova bez hlubšího významu. — Od prvního dne života dítěte jest působiti proti rozmazlení těla a pro jeho otužení. Zavrhuje kolébku, plenky, a předpisuje užívání studených lázní, tvrdé lůžko, jednoduchou potravu, pohodlný oděv, zdravý vzduch, hojný pohyb. — Ze školství chce odstraniti všecku příkrost, přísnost a tvrdost a vdechnouti mu ducha mírnosti a přátelství, kterýž učení oslazuje a usnadňuje a školu činí milou. Tělesné trestání připouští nejvýše u dětí do 4. roku, nepomáhají-li mírné prostředky; aby byl vypuzen vzdor a svéhlavost, jest metla dovolena. Slepá poslušnost má býti záhy pěstována. — Vyučování ať jest vábné. První ať jest znalost věcí, proto vždy nejprve názor, pak teprv slova; ať se vztahuje vyučování na všecko, co v praktickém životě přináší makavý i žitek. Mládež zůstaň prosta pověr, predsudkův a pošetilých domněnek.

Hlavní zásluhou Basedowovou jest, že získal vzdělané stavy a státní vlády pro otázky vzdělání, odkrýváje bezohledně nedostatky tehdejšího vychování a vyučování. Potíral bezduchý mechanismus užíváním přirozené metody vyučovací, jež učení činí snadným

a zajímavým. Zdůrazňuje vyučování věcné, názor, samočinnost žákův a zásadu užitečnosti při výběru učiva a odborův učebních, a poukazuje k potřebě, aby vytvořen byl stav učitelský. Ale při snaze odstraniti zlořády upadal často do opačných extrémův. Zapomínal, že učení je práce, a sice duševní práce, a nemůže nikdy beze škody státi se pouhou hrou. Přehlédl, že vyučování působí výchovně také tím, že navyká vážnému zaměstnání, namáhavému myšlení, aby duševní síly zocelilo a charakter tvořilo; tím přispěl k rozmazlování duševní stránky, ač usiloval o tělesné otužování. Ve snaze o lidumilství šel nezřídka za rozumné meze. Přílišná prospěchovost ve vyučování nechávala prázdnotu v mysli dětí. Vylučuje pozitivně-náboženské vzdělání, olupoval nejdůležitější výchovávací prostředek o vyšší sílu a posvěcení a postavil na místo křesťanského cíle výchovy lidství a světoobčanství, veselý, šťastný život pozemský. Vzdělání lidu zůstalo mu cizím. Vedle jeho hrabivosti odpuzuje zvláště též jeho svárlost a tupení náboženství.¹⁾

Christian Gotthilf Salzmann (1744—1811), syn ev. pastora v Sömmerdě u Erfurtu, studoval bohosloví a stal se pastorem v Rohrbornu, pak v Erfurtě. Poznal, jaká nouze panuje v některých rodinách, a přišel k přesvědčení, že bídě lze čeliti jen poučováním lidu o pramenech lidské bídy (nevědomost, pověra, nevěra, štitění se práce, nemravnost) a lepší výchovou odrůstající mládeže. Proto napsal „Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde“, „Krebsbüchlein“ („Račinka“) a „Über die wirksamsten Mittel den Kindern Religion beizubringen“. R. 1781 stal se učitelem náboženství na Filanthropinu v Dessavě. Kázání, jež tu konal, vydal pod názvem „Gottesverehrungen“, hodí se pro věřící každého náboženského vyznání. Špatné poměry v ústavu a snaha zařídití ústav dle vlastních zásad vedly ho k tomu, že se po 3 letech svého místa v Dessavě vzdal. Podporován vévodou z Gothy koupil

¹⁾ Srv. o Basedowovi články v „Poslu z Budče“ 1849; ve „Sborníku“ 1863.

statek Schnepfenthal u Waltershaufenu a zřídil tam výchovavací ústav, aby „hochům ze vzdělaných stavů od 9. do 17. roku poskytl péči tělesnou i duchovní za účelem vyššího vzdělání“. Aby získal svému podniku přátel, napsal „Reisen der Salzmannschen Zöglinge“, „Nachrichten aus Schnepfenthal“. Pro lid vydával časopis „Der Bote aus Thüringen“. Později, když Pestalozzi obecnou pozornost k sobě obracel, ustoupil Salzmannův ústav do pozadí, ale trval i po smrti jeho a trvá dosud jako majetek rodiny.

Ve svém Filanthropinu chtěl vzdělati „zdravé, rozumné, dobré a veselé lidi, a tak je učiniti v sobě šťastnými a schopnými, aby spolupůsobili pro blaho bližních“. Především pečoval o tělesné otužení chovanců, jakožto podmínku zdravého vzdělání duševního. Oděv byl prostý a pohodlný, strava jednoduchá a výživná. Denně byla jedna hodina věnována tělocviku, mimo to ve volných hodinách byly konány práce v zahradě; také přírodopisu učilo se venku. Chovanci tvořili jednu rodinu, již řídil „otec Salzmann“. Aby v dětech vzbudil touhu po výdělku, svěřil jim placené úřady a dal jim podíl z výtěžku polních prací. Nepořádnost a nečistotnost byly trestány peněžitými pokutami, lenost odnětím lístku z pilnosti, zlomyslnost a vzdor sesazením s úřadu, též tělesným trestem a přeložením do nižšího řádu. Odměnou dával lístky z pilnosti, za 50 těch lístků byl na záslužné tabulce vedle jména chovance upevněn žlutý hřebík, za 50 takových hřebíků byl udělen řád pilnosti, s nímž bylo spojeno přeložení do řádu jinochů. Kromě řádu jinochů byl řád chlapců a dětí. Z řádu dětí jest přeložen chovanec, když umí obléci se za 30 minut, umýti se, učesati, nepláče při každé maličkosti, není mlsný, jest poslušný představených, umí dobře psáti a počítati.

Hlavními zásadami vyučování byly názornost, cvičení smyslů, vlastní pozorování, samostatné myšlení a usuzování. Jednotliví chovanci byli dle zvláštních poměrův a cílů v jednotlivých odborech soukromě vyučováni, ale v celku měla škola jednotný ráz. V jazykovém vyučování, jež se pojilo co možno k předmětům

přírody, učili se nejprve mateřštině důkladně, pak teprve cizím jazykům, vedle latiny a řečtiny též novějším jazykům. V zeměpise měli chovanci nejprve v okolí bydliště poznati přírodu z vlastního názoru. Dějepisu učilo se později a počalo se s vlastivědou. V přírodopise byl bezprostřední názor. Praktická stránka v učení počtům jevila se v kupeckém počítání a vedení knih, měření a vypočítávání ploch a těles. Mechanickou zručnost pro praktický život podporovaly ruční práce, zvláště lepenkové, modelování a malé truhlářské práce.

Pozoruhodné *Salzmannovy* spisy vychovatelské jsou: „*Krebsbüchlein oder Anweisung zu einer unvernünftigen Erziehung der Kinder*“ (1780) (*Račinka*).¹⁾ V 36 odstavcích udává příběhy ze života 90 prostředkův, aby děti navykaly rozličným neřestem a nectnostem. Zrcadlo, v němž vychovatel své chyby spatřuje. Na titulní rytině vyobrazen jest rybník s jedním starým rakem a s třemi mladými; v pozadí jest strom a chyše. Obraz má nápis: „*Faciam, mi papule, si te idem facientem prius videro.*“ Obraz má podávati bajku, dle níž starý rak vybízel mladé, aby nelezli po zpátku, ale sám nepřestal tak činiti. — „*Konrad Kiefer oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Kinder*“ (1796) (*Krasil*),²⁾ jest napodobení Rousseauova „*Emila*“. Selský jinoch vyrůstá, otec vede ho k rozumnosti a bázni Boží, jsa v tom podporován místním farářem. Syn dospěje v muže zdravého tělesně i duševně. — „*Am Eisenbüchlein oder Anweisung zu einer vernünftigen Erziehung der Erzieher*“ (1806) (*Mravenčinka*).³⁾ Titulní obraz představuje mravenčí kopec s nápisem: „*Jdi k mravenci, lenochu . .*“ Spis sestává z předmluvy k jinochu Heřmanovi, z předběžné zprávy, a z vlastního pojednání v pěti odstavcích, v nichž se vy-

¹⁾ Český překlad Karla Vorovky v Urbánkově bibliotéce paedagogické sv. XI.; dříve již vyšel překlad Rob. Vaňka v Hradci Králové 1824.

²⁾ Do češtiny přeložil Norb. Vaněk. V Praze 1837.

³⁾ V Urbánkově bibl. paedag. sv. XLVIII. v překladu K. Nejedlého.

kládá, jak se vychovatel může a má sám vychovati, než se pokusí, aby vychovával jiné. Kniha obsahuje množství pokynů, vhodných zvláště pro začátečníky, na př. o tom, jak možno osvojit si umění dobře vypravovati.

Salzmann byl dovedný praktik, který se vystříhal jednostranností a nechutností tehdejších reformátorů. Byl ušlechtilý charakter. Náboženskému vyučování věnoval zvláštní pozornost, pěstoval též paměť, velice zdůrazňoval osobnost učitelovu a byl přesvědčen o potřebnosti dobrého předběžného vzdělání pro povolání učitelské. Jako racionalista staví v popředí vzdělání rozumu; cílem výchovy jest mu eudaimonismus. Jeho rationalistickým stanoviskem se též vysvětluje, že dává přednost vymyšleným příběhům před biblickými. Jeho paedagogické spisy obsahují mnohé myšlenky, jež podnes hodny jsou pozornosti.

Jan Jindřich Campe (1746—1818) byl polním kazatelem, od r. 1776 učitelem u Basedowa v Dessavě, pak ředitelem tohoto ústavu, ale po krátké době založil vlastní vychovávací ústav v Trittově u Hamburku. Překážkami a obtížemi mnohými roztrpčen, ustoupil z veřejného působení a žil výhradně spisovatelství. Jest vynikajícím spisovatelem mezi filantropy. Nejznamenitější jeho paedagogický spis jest „Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher“ (15 Bände, 1785—1791). Dílo to obsahuje pojednání a poznámky o paedagogických otázkách, při nichž nejzřejměji vystupují protivy škol filantropických proti starým, sbírku výrokův o vychovávání a vyučování z veškeré paedagogické literatury, ba i celá paedagogická díla, jako Lockeovy „Myšlenky“ a Rousseauova „Emila“. Dílo to valně přispělo k rozšíření ideí filantropických. — K mládeži obrátil se spisem „Theophron oder der erfahrene Ratgeber für die unerfahrene Jugend“. Pro mládež uveřejnil řadu poučných povídek (37 svazků), z nichž největšího rozšíření došly: „Geschichte der

Entdeckung Amerikas“¹⁾ a „Robinson Crusoe der Jüngere“.²⁾)

Z jeho spisů lze vybrati tato obecná pravidla vychovávání: Vlohy a síly člověka ať se volně vyvinou dle jeho obecně lidské přirozenosti, dle jeho zvláštnosti a společenského postavení. Při tom buď zabráněno, aby nevzaly směr škodlivý jemu neb jiným. Od nejútlejšího mládí navykej celou činnost jeho, aby se projevovala způsobem prospěšným jemu i jiným. S věkem upevňuj ho v každé dobré zvyklosti osvětováním rozumu, poučuj a vyučuj ho. — Náboženské stanovisko jeho jest totéž jako u Rousseaua a Basedowa. Nenáviděl každé určité vyznání víry a připouštěl jen „mravouku“. Ale nebyl důsledný, když v Teophronu napsal: „Než něco podnikneš, neopomíň pozvednouti celou duši k Bohu, prazdroji všeho dobra, a prositi ho pokorně o pomoc a posilu svých slabých sil.“ — O tom, že jednostranně zdůrazňoval princip užitečnosti, svědčí výrok: „Zásluha toho, kdo u nás zavedl pěstování zemědělství, anebo toho, kdo vynalezl kolovrat, jest větší než zásluhy básníka Iliady a Odyssey.“

Bedřich Karel Bahrdt (1741—1792), první ředitel Filanthropina v Marschinu (v kantonu graubündenském), honosil se, že ve svém vychovávacím ústavu provedl nevěru nejdůkladněji. Bohoslužbu považoval za ubohý vynález, ježto Bůh žádných služeb nepotřebuje a není pro ně ani vnímavý. Krista ještě uznával za dějinně velikého muže, který nám je příkladem a pobídkou k dokonalosti. — Vyučování v jeho ústavě vycházelo od názoru a dělo se výhradně sokraticko-vyvinovací formou. Sám vydává za zvláštnosti svého ústavu zdokonalení tělesné, vyučování ve vědách a zušlechtění srdce.

Jan Krištof Bedřich Guts-Muths (1759—1839), učitel na Salzmannově Filanthropinu v Schnepfen-

¹⁾ Do češtiny přel. Karel Müller; Jindř. Hradec a Tábor 1862.

²⁾ Česky od V. M. Krameriusa v Praze 1808; v Táboře a Jindř. Hradci 1836; v Kutné Hoře r. 1797; v Praze 1838; v Hradci Králové 1827, a j.

thale, zavedl tělocvik jako učební předmět do školy, pročez se nazývá otcem školního tělocviku. Jeho spisy „Gymnastik für die Jugend“ (1793) a „Spiele zur Erholung des Körpers und des Geistes“ (1796) jasným názorem na výchovatský, aesthetický a národní význam tělocviku a hojnou i rozmanitou cvičebnou látkou vykonalý velmi dobré služby dobám pozdějším. Sepsal též dobré zeměpisné knihy. — Od r. 1800—1820 vydával časopis „Bibliothek für Pädagogik“, v němž obratně pojednával o snahách a zjevech na poli výchovy a vyučování.

Ve směru filanthropistů činný byl též **Christian Felix Weisze**, krajský výběrčí daní v Lipsku (1726 až 1804). Vydával „Kinderfreund“, týdeník pro mládež, v němž byly příběhy, obrazy, písně i divadla. Pokračováním toho byl „Briefwechsel der Familie des Kinderfreundes“. Pro své děti hotovil učebné pomůcky. Podařilo se mu sestaviti první slabikář (1772), který se velmi rychle rozšířil.

Pro methodu prvního vyučování mnoho dobrého podal **Ferdinand Olivier** (1759—1815), učitel na Filanthropinu v Dessavě.

Bedřich Eberhard z Rochowa (1734—1805) věnoval pozornost zanedbávanému lidu vesnickému. Byl synem pruského státního ministra. Opustiv dráhu vojenskou, věnoval se správě svých statkův a při tom doplňoval své vzdělání. Počal se zajímati o podniky J. B. Basedowa, kterýž obrátil jeho pozornost ke školství. Popud k paedagogické činnosti jeho daly zlé poměry vesničanů na jeho statcích. Rochow tu učinil zkušenost, že jeho pokusy, pomoci jim, tříští se o pověru a nevědomost sedláků, kteří se přímo stavěli proti jeho dobročinným zařízením. Tu si umínil, že je vyvede z jejich nevzdělanosti, a počal pečovati o školství. Založil nejprve školu ve vesnici Reckahn. Učitelem školy té stal se jeho sekretář Julius Bruns, který z ní učinil vzornou školu, na níž se vzdělávali zprvu jen učitelé pro ostatní školy na statcích Rochowových, ale brzy přicházeli tam se všech stran mladí lidé, aby se pod vedením Brunsovým vzdělali za učitele. Když Bruns r. 1794 zemřel, mohl Rochow

o něm prohlásiti, že vzdělal 60 učitelů. Rochow se dožil hojného ovoce svých snah. Škola v Reckahnu byla známa daleko široko a poctěna návštěvou knížat a ministrů. Dle ní upraveny byly školy v Gettinu a Krahne. Bedřich Vel. poskytl pro každou školu 120 tolarů s podmínkou, aby se vyučování dělo bezplatně.

Ze spisů jeho uvéstí sluší „Versuch eines Schulbuches für Kinder der Landleute oder zum Gebrauch in Dorfschulen“. V témže roce (1772) uveřejnil „Instruktion für die Landschulmeister“. R. 1775 vydal čítanku pro školy obecné, jež pode jménem „Bauernfreund“, v druhém vydání „Kinderfreund“, došla veliké obliby. — Pro své zásluhy byl Rochow nazván „otcem pruské venkovské školy“. Pečoval o dobré školní budovy a přiměřené vypravení školní světnice, o řádné vzdělání a hmotné zaopatření učitelův, o dobrou učebnou osnovu a metodu. Ale od Basedowa převzal též vady názorů filantropických. Vyučování náboženské bylo zakrnělé. Víra v Boha tvořila sice základ vyučování, ale měla býti vyvozována jen z rozumu, a mravouka měla se zakládati více jen na rozumu, než na víře. Bylo vyloučeno ze školy vše, co ukazuje náboženství v podobě konfesijsní víry církevní. — Rochow chtěl vzdělati opatrné a rozumné vesničany a proto chtěl, aby mládež byla vedena především k myšlení; ale ku vzdělání mysli a vůle se málo hledělo.

V duchu filanthropismu psal a o vojenskou výchovu v Rakousku velikých zásluh si získal **František Josef Kinský**, hrabě ze Vchynic a Tetova (1739—1805). Na základě zkušeností v cizině nabytých učinil z vojenské akademie ve Víd. Novém městě, jejímž ředitelem byl po 26 let, ústav vzorný. Vychovatelské myšlenky své uložil ve spise „Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen“ (v Praze 1773), v němž jedná hlavně o domácí výchově šlechtické mládeže. R. 1776 vydal spis: „Über die Hofmeister“. — Naproti Rousseauovi zdůrazňuje, že mravní výchova musí býti přizpůsobena poměrům země, v níž chovanec bydlí a má působiti. Doporučuje péči o výchovu tělesnou, ale též o mravní a náboženskou; vykládá o potravě, o koupání, oděvu, plo-

vání atd., radí voditi mladé šlechtice k chudým rodinám, do žalářů, nemocnic i na bojiště, aby se učili znáti lidskou bídu a byli pobádáni k soucitu a účinné lásce. Ve vyučování oceňuje význam vlastivědy a mateřštiny.¹⁾

Filanthropická výchova a vyučování měly vady: Chybělo pozitivní náboženství. Ctižádost byla příliš buzena. Odměny a tresty zvrhly se v umělkovanost. Užitečné bylo jednostranně přeceňováno. Práce byla zaměňována za hru. Vzdělávání mysli bylo zanedbáváno, kdežto rozum vzděláván jednostranně. — Cenu mají dosud tato hlediska ve snahách filantropistů: Dítě nemá byti tísněno nepotřebným nucením. Má se učit s láskou a chutí, ne s odporem (mírná kázeň, působení rozumu na vůli, láskyplné zacházení, pečlivá příprava). Práce má býti usnadněna (smyslový názor, nepřetěžování, dobrá metoda). Má se vyvíjeti tělesně i duševně přirozeně. Vhodné učebné pomůcky ať usnadňují práci. Tělocvik a hry mají se pilně konati. Četbě mládeže nutno věnovati pozornost.

5. Reformní snahy na půdě pozitivně-křesťanské.

Rationalismus, jevící se více nebo méně u všech filantropistů, zabraňoval křesťanským paedagogům převzítí beze všeho do svých škol filanthropický ideál vzdělání. Vzali tedy ze snah filantropistů jen ty, jež lze spojit s pozitivním křesťanstvím, a vedli v paedagogice dále vedle směru nového, rationalistického, směr starý, křesťanský. Mezi katolíky byli to zvláště Felbiger, Kindermann a Overberg. mezi protestanty Hecker a Hähn.

Jan Ignát z Felbigerů (1724—1788) narodil se ve Velikém Hlohově. Věnoval se bohosloví, vstoupil do kláštera augustiniánského v Zahani, a byl tam již ve 34. roce věku zvolen opatem. Jako opat byl patronem škol a dozorcem na církevní i školní záležitosti v městě a v některých vesnicích. Mnozí katoličtí rodiče posílali děti do protestantské školy, tvrdíce,

¹⁾ Viz A. Krecara článek „Vychovávání kavalíra“ v Paedagogiu, r. V.

že tam jest vyučování lepší. To pohnulo Felbigera, že se jal studovati spisy, které jednaly o protestantském školství, zvláště o reálce Heckerově v Berlíně. Domnívaje se že zařízení školy té jest ve skutečnosti méně dokonalé, než jak to na papíře bylo líčeno, cestoval do Berlína a prohlédl si ústav Heckerův, zvláště ústav učitelský, kde ve vyšších třídách hospitoval při vyučování. Poznal tu Hähnovu písmenkovou a tabulkovou metodu. Navrátil se poslal s dovolením Heckerovým do jeho ústavu na vzdělání dva jinochy, kteréž po roce ustanovil učiteli na katolické škole v Zahani. Zároveň ohlásil novinami, že na katolické škole v Zahani zaveden jest nový způsob vyučování.

Nejdůležitější novoty byly: Žáci nebyli vyučováni jednotlivě, nýbrž hromadně, všecky do jedné třídy náležející děti zároveň; také ve sboru četli a odpovídali; nebyla jen paměť naplňována, nýbrž byli vedeni jen účelnými otázkami, aby usuzovali. Aby žákům zjednal přehled probraného učiva a zároveň usnadnil zapamatování, zavedl Felbiger Hähnovu písmenkovou a tabulkovou metodu a pěstoval ji tak, že dostala název „Felbigerova metoda“.

P í s m e n k o v á metoda záležela v tom, že věty, jimž se měli žáci naučiti nazpaměť, byly jim nejen předříkávány, nýbrž také na tabuli napísovány, ale tak, že každé slovo bylo označeno jen počátečním písmenem. — T a b u l k o v á metoda záležela v sestavování tabulek, t. j. v přehledném seskupování veškerého učiva pro každý jednotlivý předmět. V tabulkách byly napřed obecné pojmy a poučky a pokračováno bylo od nich ke zvláštnímu. Když učitel, místo aby užil tabulky k opakování, proměnil celé vyučování ve vysvětlování takových tabulek, nastoupil místo přirozené cesty, od zvláštního k obecnému, cestu opačnou, od obecného k zvláštnímu. Ale Felbiger takového mechanického užívání tabulek neschvaloval.

Učebné předměty zahanské školy obecné zůstaly tytéž, jak byly dříve: čtení, psaní, počty a náboženství. Jiným předmětům, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu atd., učili učitelé jen mimo veřejné vyučování a musilo se za to zvláště platiti. — Aby se obecenstvu ukázaly přednosti nového způsobu vyučování, konaly se dvakrát v roce veřejné zkoušky. Tyto učinily tak dobrý dojem, že brzy i protestantští rodiče posílali děti do katolické školy, což bylo Felbigerovi nemalým

zadostučiněním. Učitelé z vesnic vzdělali se v Zahani v novém způsobu vyučování.

Felbigerovy úspěchy vzbudily brzy pozornost pruské vlády. Felbiger byl vyzván, aby předložil školní řád pro zahanskou školu vypracovaný, a měl potěšení, že tento řád s malými změnami byl ministerstvem předepsán pro všechny katolické školy obecné. Ba ministerstvo nařídilo, aby nadále nestal se žádný bohoslovec duchovním, žádný kaplan farářem, pokud by vysvědčením nedokázal, že se vyučil novému způsobu vyučování. Zprvu měli takoví kandidáti vzdělávati se v Zahani, později byly též jinde zřízeny učitelské semináře a pověřeny též paedagogickým vzděláváním katolických duchovních. Aby bylo umožněno založení těchto seminářů, měl každý nově ustanovený farář pokladně zvláště k tomu účelu zřízené odvésti příjem prvního čtvrtletí. — Na to scházeli se duchovní ze všech končin Slezska do Zahaně a Felbiger sám uváděl je do nového způsobu vyučování. Kromě toho hleděl i spisy vzbuditi zájem širších kruhů pro své reformy. Nejdůležitější z těchto spisů byl: „*Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeignerechtschaffener Schulleute*“ (1768). Obrací se tu rozhodně proti náhledu tehdy běžnému, že děti vesnické nepotřebují mnoho vědění, a tudíž že stačí, když jejich učitel zná trochu hudby, čtení a psaní a nejpotřebnější věci z katechismu. Naproti tomu zdůrazňuje, že nikdo není s to, aby jiné prospěšně učil, čemu se sám důkladně nenaučil; neboť nepostačí naplniti pouze paměť, nýbrž učitel musí býti schopen učit děti tak, aby rozuměly, čemu se učí, a uměly toho upotřebiti; k tomu však náleží více, než se dosud po učiteli žádalo. Doporučuje pak vyučování hromadné, katechisování, metodu písmenkovou a tabulkovou. — Dal též tisknouti učebnice pro nově zřízené školy, mezi nimi také katechismus „zahanský“, tehdy velice vážený. Konal cesty, aby poznal, v jakém stavu jest katolické školství v rozličných částech Slezska.

Pověst o Felbigerových reformách pronikla též do Rakouska. Mezi duchovními, kteří přišli do Zahaně, aby poznali tamní zařízení, byl též farář

z Kaplice, F e r d i n a n d K i n d e r m a n n, kterýž navrátil se přeměnil školu z Kaplici ve vzornou školu. Výsledky této školy působily brzy též na jiné školy v Čechách. Ředitel svatoštěpánské školy ve Vídni, Josef M e s z m e r, poslal do Zahaně mladého učitele a po jeho návratu činil opravné návrhy, jež byly částečně přijaty. Tím byla upozorněna císařovna M a r i e T e r e z i e na Felbigera, a když rozličné pokusy, opravit rakouské školství, jež činil Meszmer a jiní, neměly pravého výsledku, rozhodla se císařovna povolati Felbigera do Rakouska (1774). Nejdříve vstoupil Felbiger jen jako host a s dovolením svého krále na půdu Rakouska. Později, když blahodárné účinky jeho působení byly vždy více zřejmy, zřekl se opatství v Zahaní a vstoupil do rakouské státní služby jako „ředitel veškerého normálního školství“. Školství v Rakousku bylo tehdy v neutěšeném stavu. Ve Vídni navštěvovala školu sotva polovice dětí, v mnohých korunních zemích jen desátý nebo dvacátý díl.

Prvním Felbigerovým činem v Rakousku bylo, že vypracoval řád školní: „A l l g e m e i n e S c h u l o r d n u n g“, který byl schválen císařovnou ještě v prosinci r. 1774. V úvodu praví: „Výchova mládeže obojího pohlaví obrátila k sobě všecku pozornost tím více, čím jistěji na dobrém vychování a vedení v prvních letech závisí celý budoucí způsob života všech lidí, vzdělání ducha a způsob myšlení celých národů, čehož nikdy nemůže býti dosaženo, nebude-li dobře zřízenými ústavy vyučovacími a vychovávacími osvícena tma nevědomosti a každému opatřeno vyučování stavu jeho přiměřené.“ — Dle tohoto řádu měl býti trojí druh škol: normální, hlavní a triviální. Duchovním přísně uloženo, aby vyučovali náboženství, všem kandidátům kněžství bylo se podrobiti zkoušce z paedagogiky a methodiky. Dozor na školy triviální po stránce paedagogické svěřen místnímu faráři, po stránce správní úředníku vrchnostenskému a z občanů vybranému místnímu školnímu dohlížiteli. Nad místními školními dozorci stáli okresní školní dozorcí, jimiž byli zpravidla děkani čili vikáři. V každé korunní zemi byla školní komise. V čele veškerého obecného školství bylo generální ředitelství

obecných škol — Felbiger — jež podřízeno bylo studijní komisi. Školního knihoskladu použil Felbiger, aby pořídil co možno levné knihy, ba čtvrtina knih mohla býti chudým dětem rozdána zdarma.

Po roce (1775) vydal Felbiger ve školním knihoskladu „*Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*“. Kniha ta byla přeložena do češtiny, polštiny, maďarštiny, italštiny a též v cizině došla uznání. Některé katolické země, především Bavorsy, napodobily Felbigerovu školní reformu, a sama císařovna Kateřina II. ruská založila v Petrohradě normální školu dle rakouského vzoru. Dvě léta po vydání školního řádu konala se zkouška na jedné hlavní škole ve Vídni, při níž žáci v disputacích vykládali o přednostech nového způsobu vyučování. Císařovna Marie Terezie jevila pro Felbigerovu školní reformu osobně nejživější zájem, navštěvovala zámekskou školu v Schönbrunně, aby poznala nový způsob vyučování, a projevovala, že sama v mládí neměla tak účelného vyučování. Felbiger musil aspoň jednou za měsíc podávati císařovně zprávu o pokroku školství. Za své služby odměněn byl proboštským v Prešpurku.

Ale syn a spoluvladař veliké císařovny, Josef II., nebyl Felbigerovi nakloněn. Felbiger chtěl svůj způsob vyučování zavésti též ve školách vojenských a učiniti tyto školy méně závislými na úřadech vojenských, což Josef II. považoval za vměšování se do vojenství, jeho osobnímu řízení podrobeného. Krátce po smrti Marie Terezie byl Felbiger sprostěn úřadu generálního ředitele normálního školství a odkázán na své proboštsví v Prešpurku, aby „se staral o zlepšení školství v Uher-sku“. Tam, jako ve vyhnanství, zemřel ve věku 64 let r. 1788 ¹⁾

„*Methodní kniha*“ sestává ze tří dílů. První obsahuje to, co se dnes nazývá obecným vyučovatelským a speciální metodikou jednotlivých předmětů. Druhý díl jedná o osobách, jež by jako učitelé, ředitelé, školní dozorcí atd. měly provésti nový způsob vyučování. Třetí obsahuje zákony a nařízení. Jako ve

¹⁾ Jos. Zelenka ve Vychovateli 1894.

všech dřívějších spisech, tak i v Methodní knize doporučoval Felbiger sborové čtení a hromadné vyučování vůbec, písmenkovou a tabulkovou metodu a katechisování, t. j. tázací formu. Ohledně otázek žádal, aby je učitel nedával v stanovené posloupnosti; otázka musí jako blesk tu a tam zasáhnouti a tak součinnost všech žákův udržovati. Zavrhoval učebnice, jež byly sepsány ve formě otázek a odpovědí. Učitel musí sám otázky tvořiti a děti vésti, aby vlastním přemýšlením nalézaly správnou odpověď. Čtení mělo se učit z čítanky, jež byla současně též čítankou pro náboženství (vedle katechismu) a pro seznamování s pravidly zdvořilosti. Učení čtení bylo Felbigerem podstatně zlepšeno zvláště tím, že písmena byla předváděna v genetickém pořádku (ne v abecedním) a s použitím vyobrazení na tabuli. Reáliím, pokud na hlavních a normálních školách měly místo, učilo se většinou jen z knih. Ohledně zeměpisu měl Felbiger správnou myšlenku, že se musí dětem především učiniti pochopitelným, jak jest možno část povrchu zemského ve formě mapy představit, a že se proto musí vyjíti od náčrtku školní světnice. Doporučoval pěstování ovocného stromoví, vyučování ženským ručním pracím, zřízení nedělních škol pro děti škole odrostlé, znalost zákonů, národohospodářství. Rakouské čítanky měly články o tom jednající. — V příčině kázně školní doporučoval blahovůli, zavrhoval všelike lání a snižování. Zavedl povelná slova a znamení, na př. zdvižení prstu.

Pro vyučování náboženství vydal tři katechismy: malý, střední a veliký. Zavedl zvláštní vyučování biblickému dějepisu a vydal učebnici pro ně a nástěnné obrazy biblické. Katecheta při vyučování má učiniti srozumitelnými slova a věci, o nichž se může domnívati, že děti nemají o nich pojmu žádného nebo ne správného, a pochopitelnějším užitím příkladův a podobenství má rozčleňovati, t. j. obšírné věty a periody v menší rozdělití a dokázati ze sv. Písma, ze svědectví sv. Otcův a z rozumu. Hlavní věcí však jest pohnouti vůli, k tomu konci představití náboženství s příjemné stránky aneb s té, kde se jeví, že prospívá k blaženosti, k upokojení našemu a že souhlasí s tím,

co o našich povinnostech může poznati i osvěcený rozum.

Felbiger jest reformátor katolického školství. Opatřil vhodné pomůcky pro školy, pojal mezi učebné předměty vyučování biblickému dějepisu a ženským ručním pracím, zavedl lepší metody vyučovací, získal světskou i duchovní vrchnost pro školství a v době „osvěcenské“ zachoval ducha křesťanské školy, aniž porušil lásku a snášlivost k jinověrcům. Schvalovati nelze zavedení písmenkové a tabulkové metody, pokud podávala dříve obecné než zvláštní, slova místo věcí, pravidla místo cvičení, a v ruce neobratného učitele vedla k mechanismu. Katechisování jeho bylo jen vyptávání se na dané učivo rozčleněné a nemělo ničeho společného s formou heuristickou.

Ferdinand Kindermann (1740 — 1801), farář v Kaplici. Při svém příchodu do Kaplice našel tam r. 1771 školu v ubohém stavu. Seznámil se s nejdůležitějšími novějšími spisy o vychovávání a vyučování, a chtěje na vlastní oči poznati dobře zařízené školství, odebral se do Zahaně k Felbigerovi. Navrátil se počal s reformou v Kaplici. Pozval některé děti a učitele do svého příbytku a vyučoval sám. Za 3 až 4 týdny uměly některé děti dle nového způsobu celý katechismus bez chyby říkati z paměti, kdežto jinak nemohly se mu naučiti za více roků. Kindermann napínal soudnost a paměť dětí těch nejvíce, aby docílenými výsledky vzbudil pozornost, což se mu též podařilo. Na to hleděl zlepšiti též vyučování hudbě a zpěvu. Se zalíbením poslouchali rodiče v kostele zpěv a hudbu dětí a tak byli získáni pro novoty, které farář ve škole zaváděl. Když Kindermann více let tak působil, povzneslo se školství zřejmě a přicházely vážené osoby nejprve z blízka, později z dále, aby poznaly opravené zřízení školní. Škola dostala jméno „vysoká škola v Kaplici“.¹⁾ Brzy byly podobně zařízeny školy v Jindř. Hradci, v Krumlově a j. Úspěchy Kindermannovy vzbudily záhy pozornost císařovny Marie Terezie. Když pak

¹⁾ O škole kaplické faráře Ferd. Kindermanna psal Al. Mattuška v Paedagogiu 1886, 520.

r. 1775 byla v Čechách zřízena školní komise, byl Kindermann jmenován nejen jejím členem, nýbrž zároveň vrchním dozorcem nad veškerým německým školstvím v Čechách.

V témž roce otevřel první normální školu v Praze slavnostní promluvou, jež byla tiskem vydána, a působil tak neúnavně ku provedení nového školního řádu, že Čechy po té stránce brzy předhonily ostatní korunní země. Zvláštních zásluh získal si Kindermann zavedením „industriálního vyučování“. Za cíl tohoto vyučování považoval především navykání pracovitosti. Ježto většina lidí se vzdělává ve škole obecné, musí se již na ní působiti k tomu, aby pilnost a pracovitost nastoupily na místo žebroty a zahálky. „Zde, kde zedník i nádeník, sluha i služka přicházejí k poznání svých povinností, zde musí se učití pracovat s radostí a přiměřenou obratností, již zde musí okusiti, jak chutná ovoce pilnosti, zde musí jim býti ukázány rozličné cesty k výdělku, aby věděli, čím by jejich výživa mohla býti zlepšena, kdyby zemědělství neposkytovalo dostatečného zaměstnání.“ Průmyslovým vyučováním doufal Kindermann získati též rodiče i děti pro návštěvu školy. Mládež bude se radovati ze střídání hodin učení a hodin práce, z hovorův a veselých zpěvů při ruční práci, z výdělku, který by týdně mohla bráti za svou práci, z darů, jež by dali rodiče nebo představení za zdařilé práce. Rodiče by pak děti doma nezdržovali, aby jich užívali ku práci domácí a polní, když by děti ve škole více vydělaly než doma. Výnos práce dětí ve školách cenil Kindermann na 4¹/₂ milionu zlatých. Od učitelův očekával ochotnou podporu tohoto vyučování, poukazuje, jak by sami mohli si zjednati vedlejší výdělek ovocnářstvím, zahradnictvím, hedvábnictvím a jejich manželky pletením, šitím atd. — Průmyslové vyučování bylo zavedeno nejprve na škole u sv. Mikuláše v Praze (v sousedství normální školy) s jednou týdenní hodinou pro dívky. Brzy rozšířilo se toto nové zařízení mimo Prahu, a když pokusy všude dobře dopadly a zvláště dostavil se očekávaný příznivý účinek na školní návštěvu, bylo průmyslové vyučování dopo-

ručeno všem školám v celé zemi. Ke konci toho století čítalo se na 700 škol.

Zásluhy Kindermannovy byly oceněny povýšením do stavu šlechtického s praedikátem „ze Schulsteinu“. Za Josefa II., který byl též přítomen jedné pololetní zkoušce v pražské normální škole, byl Kindermann jmenován proboštem na Vyšehradě a r. 1708 biskupem v Litoměřicích, při čemž podržel též úřad vrchního dozorce německého školství v Čechách.

Bernard Jindřich Overberg, od roku 1783 učitel na normální škole v Münsteru, s úkolem, aby v kursech dvou- až tříměsíčních starším učitelům a kandidátům učitelství dal návod k řádnému zastávání učitelského úřadu a vyzbrojil je vědomostmi k tomu potřebnými. Tyto kursy konal obětavě, i když se stal r. 1809 ředitelem kněžského semináře. R. 1825 otevřel první učitelský seminář ve Vestfálsku. Při této těžké praktické činnosti vychovatelské spisoval ještě knihy vesměs pro obecné školy a jejich učitele. R. 1788 vydal slabikář, aby zavedl lepší metodu učení čtení. R. 1799 napsal „Geschichte des Alten und Neuen Testaments zur Belehrung und Erbauung besonders für Lehrer, grössere Schüler und Hausväter“. R. 1804 vydal větší a menší katechismus a k němu „Christkatholisches Religionshandbuch, um sich und andere zu belehren“.

Jeho nejznamenitějším paedagogickým dílem jest: „Anweisung zum zweckmässigen Schulunterricht für die Schullehrer des Hochstiftes Münster“ (1793). Tu vykládá v I. díle o potřebě vyučování a dobré kázně mládeže, o úřadě učitelově, o vlastnostech učitelových, v II díle o zvláštních povinnostech učitelových před školou a ve škole, o dobré kázni, o methodě, o povinnostech po škole. — Povolání učitelské staví vysoko, ale též od učitele mnoho žádá. Velmi důležité jest vyzkoumati individualitu dítěte; přirovnává vychovatele k rolníkovi, který musí vědět, nejen kdy a jak ta a ona půda musí býti zmrvena, zorána a zaseta, nýbrž i jakého jest rázu, aby mohl vše dle toho zařídit. Z pro-

středků výchovavacích doporučuje zvláště příklad, především skutečný, učitelův, pak příklady vypravované z biblického dějepisu a ze života. Radí mírně užívati odměn a trestův a dávatí přednost přirozeným před pozitivními. V methodice zastává katechetický způsob vyučování, v němž sám byl mistrem. Rozumí tím dialogickou formu vyučovací, jež obratnými otázkami vede děti k tomu, co samy mohou nalézt, podává jim též pochopitelně, co nalézt nemohou, ihned účelnými otázkami dalšímu porozumění razí cestu, o tom, že správně bylo pochopeno, jistotu si zjednává, dřívější nebo příbuzné připomíná, nově nabyté upevňuje. Otázka ať vyvinovací, nebo opakovací, nebo zkoušecí má důležitou úlohu, rovněž uvádění příkladů. Také naléhá vždy na přesnost výrazu a názornost vyučování.

O školství v Münstersku získal si Overberg velikých zásluh. Každému učiteli jest vzorem obětavé oddanosti k povolání, pokory a skromnosti, snahy po vlastním zdokonalení, mistrovství v užívání katechetické formy. Jest vynikajícím vychovatelem učitelů, který nejen učitelům podával potřebné vědomosti, nýbrž především vyzbrojoval je mocným smyslem pro povinnost. Usiloval o to, aby se dostalo přiměřeného vzdělání učitelkám pro školy obecné, a tak pomáhal tento stav zakládati. Práví, že učitelky mají od přirozenosti větší obratnost dívky vésti a vyučovati a — na čem více záleží — vychovávati, ženské smýšlení jim vštípidi a ženským mravům je navykati. Nebezpečí v mravním ohledu jsou více vzdálena, jsou-li dívky vyučovány odděleně učitelkou. Vyučování ženským ručním pracím, tak potřebné, může konati jen učitelka. Učitelé bývají starostmi o rodinu od svého povolání odváděni, kdežto učitelky, jak zkušenost učí, věnují se plně svému úřadu, neschází-li jim jinak potřebná opravdovost smýšlení.¹⁾

Podobně blahodárně pro školství působil Antonín Wiggermann v Recklinghausenu († 1825),

¹⁾ B. J. Overberg, vzorný kněz, učitel i vychovatel. Ke 150. narozeninám napsal Fr. Janovský (Vychovatelské listy 1904, 119.); též čl. ve „Věstníku“ 1869.

farář Adof Sauer v Rüthenu ve Vestfálsku († 1803), farář Josef Devora v Trevíru († 1837), Jindřich Bibra, opat a reformátor nižšího školství ve Fuldě († 1788), Jindřich Braun, kanovník v Mnichově († 1792), František Michael Vierthaler, ředitel sirotčince v Solnohradě († 1827), jehož spisův: „Elemente der Pädagogik und Methodik“, „Entwurf der Schulerziehungskunde“ a „Geist der Sokratik“ hojně bylo užíváno.

6. Novohumanismus.

Humanismus byl ve vychovávání zatlačen realismem, pietismem a rationalismem. Řeckého jazyka se užívalo skoro již jen při četbě knih Nového zákona. Latina byla ve světě učeném a v životě státním vytlačována národními jazyky. Naproti filanthropickému cíli vzdělání a jeho přílišnému vynášení toho, co jest užitečno pro život pozemský, brzy počalo se uplatňovati opětne vážení si antiky. Tento směr nazývá se novohumanismem.

Přispěli k tomu vynikající básníci. Nadšení, s kterým byly přijaty první zpěvy Klopstockova „Messiáše“, přeneslo se na Klopstockův vzor, Homera, a vše řecké. Lessing břitkou kritikou potíral slavené francouzské básníky dramatické a proti nim stavěl řecké dramatiky. Goethe v „Ifigenii“ a v „Hermannu a Dorotě“, Schiller ve svých básních, vraceli se k starořeckému.

Novohumanismus lišil se podstatně od starého humanismu. Starý humanismus slepě napodobil staré spisovatele, maje jejich vědění za spolehlivé. Ale vývojem přírodních věd byl podán důkaz, že vědění antické není dokonalé. Novohumanismu sloužily antické spisy jen za prostředek k formálnímu vzdělání; chtěl na řeckých a latinských literárních památkách vzdělávati jen vkus a soudnost. Novohumanismus dal přednost řeckým spisům před latinskými. Jeho cílem vzdělání byl „člověk dospěvší studiem klassiků k svobodnému vzdělání ducha, kterýž ne v otrockém napodobení řeckého a římského umění řečnického a básnického, nýbrž jako mravní charakter ve vlastním umění jest

uschopněn, býti činným v záležitostech veřejného a soukromého života“.

Předchůdci novohumanismu byli G e s s n e r († 1761) a H e y n e († 1812), professori v Göttingách, a E r n e s t i, ředitel školy v Lipsku († 1781). K rozkvětu tyto snahy přivedl H e r d e r († 1803), jehož mnohých spisů prósou psaných základním thematem jest „humanita“ a „vzdělání k humanitě“. Na universitě v Halle šířil novohumanismus Bedřich Aug. W o l f († 1824), jemuž křesťanství bylo jen Řecko zkažené židovstvem. Reorganisaci latinského školství pruského v duchu novohumanistickém prováděl Wilhelm z H u m b o l d t ů († 1835), od r. 1809 předseda sekce pro kultus a vyučování v pruském ministerstvu vnitra. (Kehreins Geschichte.)

7. Stav školství na konci XVIII. století.

V periodě od XVI. do XVIII. století byla mateřština povznesena za učební předmět a jazyk vyučovací. Křesťanský prvek byl pěstován realismem a zvláště pietismem; rationalismus nebyl s to, aby jej vytlačil. Škola o b e c n á byla pietismem založena; stupně ve vývoji školy obecné tvoří katechumenát v křesťanském starověku a farní školy. Školní povinnost, která již v katechumenátu se jevila, Karlem Velikým byla vyslovena, ale neprovedena, doplňuje pojem školy obecné jako ústavu, který prostředkuje každému příslušníku státu, nenavštěvujícímu vyšší školu, míru křesťansko-národního vzdělání potřebnou pro úspěšnou účast v životě rodinném, církevním a státním. Založením u č i t e l s k ý c h s e m i n á ř ů dostalo se učitelům zvláštního předběžného vzdělání, upraveného pro jejich úřad, a tím utvořen základ pro v l a s t n í u č i t e l s k ý s t a v. Ohledně vyučování došly obecného uznání zásady, že se má připojovati k představám dětí, postupovati od snazšího k těžšímu, zaměstnávatí všechny děti, cvičiti a vzdělávati všechny duševní síly, pěstovati jazyk mateřský ústně i písemně, cvičiti počítání z hlavy a podávati obecně prospěšné vědomosti z dějepisu,

zeměpisu a přírodopisu. — Theoriím však jen v malé míře odpovídala praxe. Několik seminářův a kursů sprostředkovalo jen malému počtu mužů potřebné vzdělání paedagogické. Pořád ještě byli za učitele a jejich pomocníky ustanovováni propuštění vojáci, písaři, řemeslníci, bývalí úředníci neb patronátní služebníci. Školní kázeň namnoze zůstávala tvrdá. Školní návštěva nebyla uspokojivá, neboť výkonné úřady byly kliknavým rodičům zhusta příliš shovívavými; větší děti byly pánům lacinými silami pracovními, zvláště v létě; příslušníci vyšších stavů často nebyli toho mínění, že jest lidu třeba lepšího vzdělání. Methoda v mnohých školách pohybovala se ve starém mechanismu. Protože učitelé neměli potřebného vzdělání, aby pojali správně methodické pokyny paedagogů, nebyl z pokynů těch takový prospěch, jaký se očekával. Rationalismus způsobil, že se děly pokusy vyučovati náboženství přísně sokratickou methodou, že byly děti vedeny obratnými otázkami, aby přemýšlejíce samy si nalézaly náboženské pravdy. Než mnozí katecheti proti tomu namítali, že výhradné užívání této metody nelze sloučiti s pozitivně zjeveným náboženstvím. Často místo textu biblického dějepisu a katechismu byly dětem podávány morální příběhy, z nichž měly býti vyvinuty všecky nauky víry a mravů. — Z čítanek články byly většinou jen čteny, zřídka vykládány. Vyučování záleželo většinou z memorování. Kreslení a tělocvik nebyly ještě pojaty do učebné osnovy škol.

Z latinských škol vyvinula se v XVIII. století státní gymnasia. V Rakousku novou osnovou učebnou r. 1753 byly školy tyto zreformovány tím, že přibrány do vyučování arithmetika, geografie, němčina a jazyk mateřský; filosofickému studiu vyměřeny dva roky. Po zrušení řádu jesuitského převzal stát jejich školy, ale počet jejich zmenšil, protože se mělo za to, že dosavadní počet jejich daleko převyšuje potřebu a že jest žádoucí, aby obmezen byl počet polovzdělců z těchto škol vycházejících. R. 1775 byla schválena nová osnova, již vypracoval piarista P. Gratian Marx; gymnasia organizována jako ústavy pětitřídní. Za Josefa II. řečtina stala se v humanitních třídách povinným předmětem. R. 1784 zaveden byl školní plat. Nařízení této doby nejeví porozumění pro školské potřeby chudého obyvatelstva, ale jsou přízniva dětem vyšších stavů. — Pro šlechtickou mládež zřizovány byly rytířské (šlechtické) akademie (Wagram, Brno, Kremž), od r. 1746

pak ve Vídni Terezianum. — University reformovány r. 1752 a 1753. Měly sloužiti účelům státu a státní služby; hlavním účelem akademického studia bylo vzdělání pro praktický život, příprava pro veřejnou službu státní. Po zrušení řádu jezuitského byly odevzdány světskému učitelstvu.

R. 1692 obdržel subvenci malíř Petr Stradel ke zřízení kreslířské školy k účelům uměleckým a pro stavitele; ve statutu této školy z r. 1726 se pravilo: „V této akademii nemá se jednati o ničem jiném, než co se vztahuje k malířství, sochařství a architektuře.“ — R. 1717 zřízena ve Vídni inženýrská akademie, jež měla dodávati vojsku technicky vyškolené důstojníky. — R. 1735 založil zámožný jeden Vídeňan ústav, v němž by pěstována byla matematika, věda inženýrská, civilní a vojenské stavitelství. — Zollerova měšťanská škola ve Vídni byla určena k tomu, aby řemeslníci vyučováním kreslení se lépe připravili pro své povolání (1741). Podobné školy měšťanské vznikly deset let později též ve Štyrsku a na Moravě. — R. 1766 podal kancléř kníže Václav Kaunitz návrhy pro vyučování průmyslové, kupecké, hospodářské a hornické.

8. Školství v Čechách v XVII. a XVIII. století.

Po válce třicetileté ve zpustošené vlasti naší, jejíž obyvatelstvo pokleslo na počet 800.000 duší, bylo školství ve stavu smutném; ve vsích nebylo vůbec škol a městské školy byly většinou špatné. Celý tehdejší život veřejný a společenský i poměry hospodářské byly takové, že málo lákaly ke studiím. Teprve čas a ponenáhle spořádání všech veřejných i hospodářských poměrů přivedilo nápravu.

Škola zůstala tehdy, jako bývalo před válkou třicetiletou, starostí církve.¹⁾ Církev katolická s nasazením všech sil musila zprvu pečovati o úpravu správy duchovní. Ponenáhlu, jako se obnovovaly a osazovaly fary, jednak se obnovovaly, jednak nově zakládaly i školy. Ve staveních nepatrných usadil se s dovolením gruntovní vrchnosti muž, nejčastěji bývalý voják anebo řemeslník, světa zkušený, ve čtení, psaní, počítání zběhlý, jemuž místní farář svěřil vyučování dítek. Od rodičů vybral si příspěvek na živobytí buď v naturálních anebo v nepatrných dávkách peněžitých. Učitelé

¹⁾ Viz: Jan Šafránek, Školy české, str. 104 a násl.

vyučovali počátkům čtení, psaní a počítání; náboženství či — jak se říkalo — katechismu učil zpravidla farář. Jemu příslušel dozor nad učitelem a školou. — Ve městech bral se pokrok školský rychlejším tempem. Všecka města královská měla celkem slušné školy farní. S učiteli uzavírány byly smlouvy, v nichž všecky povinnosti ke škole i ke kostelu se uváděly, a navzájem též přesně se vypočítávalo, co bude učitelům dáváno v naturáliích (dříví, pivo a j.), co na penězích a co se jim vyhrazuje, že smějí si vybíratí buď od rodičů nebo žáků. Tak vznikly *š k o l n í f a s s e*, které se během doby staly základem příjmův učitelských. Ukládalo se, aby officírové školní mládež nejen v učení literním cvičili, ale též náboženství vyučovali. Kantorovi a subkantorovi přidělení žáci, kteří se v latinském čtení cvičili, inkoustem psali a česky četli; mládencům učitelským svěření slabikanti a abecedantníci. Pro počty a řeč německou někdy zřízen zvláštní praeceptor. — Péčí o rozvoj škol zasloužily se i konsistoře. „Nezapomínejme, že konsistoře nevládly fondy, z nichž by se školy mohly zřizovati; neměly také výkonné moci, aby gruntovní nebo městské vrchnosti k zvelebení a lepšímu škol opatření přinutily. Prosby a přímluvy v tom věku za poměrů, které zavládly, málo vydaly.“¹⁾

Velikou službu pro povznesení lidu našeho a školství vykonali řádové duchovní. *P i a r i s t é* obrátili zření své ke školám nižším a vyučovali chudou mládež bezplatně čtení, psaní, počtům a katechismu. Vzdělávali mládež v jejím jazyce mateřském, učíce ji řádně čísti knihy psané jazykem národním, poznávati počátky jazyka latinského a správně psáti oběma jazyky. Takto připravené žactvo přijímali do své školy latinské, která měla pět nebo šest tříd, v nichž vedle latiny a náboženství vyučováno bylo jazyku řeckému, mateřskému jazyku žáků, dějepisu a zeměpisu, matematice a fysice. Začali vyučovati nejdříve v Litomyšli (1644), na to v Slaném (1658), Kosmonosích (1688), později v Mladé Boleslavi, v Benešově (1704), Rychnově (1714), Budějovicích, Ostrově, Boru (1762) a

¹⁾ J. Šafránek, Školy české, str. 109.

posléze v Praze (1778). — Řád benediktinů měl latinskou školu v Broumově; augustiniáni učili v České Lípě (1627), Bělé, Domažlicích, pak v Německém Brodě (1735); praemonstráti v Žatci a Teplé, dominikáni v Plzni, minorité v Pardubicích.

Jesuité nejen že přes všechny pohromy válečné udrželi si školy již dříve založené, nýbrž průběhem další doby zjednali si i řadu mocných příznivců a štědrých přátel, s jejichž pomocí založili nové školy latinské v Jičíně, Znojmě (1624), Jihlavě (1625), Chebu (1629), Hradci Kralové (1636), Opavě (1642), Hoře Kutné (1626), Uherském Hradišti (1644), Litoměřicích (1650), Březnici, Telči (1654) a Klatovech (1661). — R. 1622 odevzdal jim císař universitu a tím též řízení všech městských škol v Čechách. — Jesuité potírali všude nevěru, bludy a falešnou svobodu, ale pravou vědu pěstovali, vzdělávali sebe i jiné na základě pravdy a přizpůsobovali se jazykem i mravy, aby důvěry nabyli. Jesuitům nešlo nikterak o vyhlazení jazyka českého, ani o germanisaci Čech. Čeští jesuité milovali národ český a tu lásku skutky osvědčovali. Z památek vztahujících se na jazyk mateřský zachovala se mnohá svědectví toho.¹⁾ Na př. visitátor provincie české Florentin de Montmorenci r. 1639 doporučoval zvláštním listem v provincii české jazyk český. Provinciál Matěj Tanner pohnul generála Karla de Noyelle, aby vydal zvláštní rozkaz ve prospěch jazyka českého a nařídil, aby každý ze členů řádových učil se řeči české i německé, protože jazyk český je v provincii české potřebný. Sám jesuita Koniáš zavedl Komenského Bránu do škol jesuitských.²⁾ Svědectví významné podávají také studijní nadání v té době založená, když se hledí k okolnosti, kolik je jich českých a kolik německých. Do roku 1700 jest nadání těch pět. Dvě založili šlechtici, tři kněží, z nichž dva byli jesuité. V jedněch případech jsou nadace přímo zabezpečeny

¹⁾ Viz: B. Duhr, Bajky o jesuitech, přel. dr. J. Tumpach a dr. A. Podlaha, str. 268—358.

²⁾ J. Šafránek: Za českou osvětu, str. 30.

národu českému podmínkou, že je lze udělit jen tomu, kdo je rodem i jazykem Čech, v jiných výhradně jinochům české národnosti a českého jazyka, u jiných konečně se žádá alespoň znalost češtiny jako nutná podmínka, kteráž opravňovala k obdržení nadání před jinými uchazeči. Živé uvědomění národní, které k nám z nich mluví, a to v časech pobělohorských, mile dojmá. Potvrzuji ta svědectví pravdu, že století XVII. nemělo v úmyslu vyhladiti jazyk český, jako tomu bylo v druhé polovici XVIII. století.¹⁾

Germanisace v Čechách má svůj původ zcela jinde, než v působení jesuitův a katolické církve. „Nesjednocenost Čechů ve věcech víry měla ještě jeden stín;²⁾ nepozorovaně se připlížil, ale ostře zasáhl svými důsledky do poměrů národnostních. Protestantství německé ubíralo půdy českému jazyku i národu tak, že oblast jazyka českého nejenom na západě, nýbrž i na jihu země naší podstatně se zmenšila. Němci zabrali již Most, Ústí n. Lab., Kadaň, Chomutov, Teplici a na místě, kde byl boj vždy nejprudší, Čechové pozbyli předních stráží; v Krumlově, Nových Hradech, Budějovicích, Mladé Boleslavi objevily se výbojné německé menšiny, které si svůj vlastní kostel a školu zařídily. I do samé Prahy přinesl majestát řadu národnostních rozmíšek. V kostele u sv. kříže . . . 15. července 1609 ozvalo se první kázání v jazyku německém, k němuž se sešlo tak veliké množství lidu, že mu též kostel nepostačoval. Němci podporováni jsouce hrabětem Slikem, přáli si v kostele týnském dvakrát do téhodne míti německé kázání; tím vzniklo dosti mrzutostí, až urovnány povolením německých kázání u sv. Benedikta. Během téhodne si začali r. 1611 nový kostel budovati na Malé Straně a druhý kostel sv. Salvatora na městě Starém. Tam také si zřídili a dne 13. listopadu 1611 otevřeli školu o šesti třídách jako gymnasium illustre . . ., druhou školu nižší stavěli na Malé Straně. Nejen že vyšší stavové od věků byli němčině nakloněni, jich zjevná přízeň a podpora hmotná, kterou obmyslili kostel a luterskou školu německou, bolestně se dotýkala obyvatelstva domácího, pro jehož duchovní a osvětové potřeby nechtěli obětovati ani groše. Když pak v Praze také kaple Božího těla byla univerzitě vzata a s vůlí profesorů byla dána německým vyznavačům kalvínským, ač podle vůle zakladatelů patřila ke kolleji českého národa, pocítovali osvícení Čechové stavu měšťanského žal nad zatlačováním národních zájmův a ulevovali si stesky tak vážnými, jaké čteme v Pamétech M. Dačického, v Okříku Stránského a jinde. — Vyšší šlechta (pánové) z ohledů politických, aby zamezili usazování se německé šlechty pod přízni dvora, ale stav rytířský a městský z přesvědčení ná-

¹⁾ Dr. Frant. Kryštůfek, Protestantství v Čechách, str. 153.

²⁾ J. Šafránek, Školy české, str. 85.

rodního se usnesli na sněmu r. 1615 na obranném zákoně práv českého jazyka v království, také žádající v čl. V., „aby v těch farách, kostelích neb školách, v kterých jest před lety desíti slovo Boží jazykem českým kázáno bývalo a dítky témuž jazyku českému se vyučovaly, tak nyní ještě i budoucně v tom předešlém dobrém způsobu zůstávalo, a jini cizího jazyka správcové školní, kněží a kazatelové, kteří by česky neuměli a nekázali, tam uvozování a dosazování nebyli“. — Že toto usnesení pozbylo ceny a významu příchodem Bedřicha Falckého a jeho družiny do Prahy, o tom není pochyby. — Obnovené zřízení zemské z r. 1627, které až do r. 1848 platilo, stanovilo, že jazyk český jest předním jazykem zemským a němčina vedle něho do úřadu toliko se připouští; česká dvorská kancelář a dvorská komora ve Vídni vydávaly k místodržitelství a ke komoře královské v Praze až do r. 1749 odpovědi po česku. Na vysokém učení pražském byl v XVII. a XVIII. věku obecný jazyk latinský. Na gymnasiích v městech českých vyučovalo se latinsky a česky. Obecné školy byly vesměs české. Nicméně blížil se jazyk český v XVIII. století úpadku, jsa znenáhla z úřadů a obecného života vytiskován. Škodilo jazyku českému velice přeložení královského sídla z Prahy do Vídně. Stará šlechta česká odcizovala se pobytem svým ve Vídni poznenáhlu svému domácímu jazyku a šlechticové, kteří se z ciziny do Čech přistěhovali, neuznávali toho nyní potřebu, aby si opatřili znalost jazyka českého. Řemeslníci v královských městech posílali syny své do Němec, aby se tam vedle řemesla učili také německy, ale namnoze podle vzorů vyšších stavův a patrimoniálního úřednictva jali se pohrdati řečí mateřskou. Osudná záliba naše v cizotě nabyla posily. — Také poměry poddanské stížily vzdělání (synům poddaných bylo odpíráno právo k studiím), a tím utvářily se v neprospěch národního vědomí. — V praxi němčina nabývala převahy a čeština vždy více zanedbávána. Od rovnoprávnosti a rovnocennosti obou jazyků uchýlila se veřejná praxe úřední ve prospěch nadprávi a přednosti jazyka německého. Vyrůstající absolutismus a chystaná centralisace státní tomuto nadprávi valně napomáhaly. Ale co germanisací sluje, děje se teprve od časů císaře Josefa II., který však češtinu jazykem úředním po veškeré říši učiniti chtěl, maje zřetel na většinu slovanskou, ale byl s toho úmyslu Čechy při dvoře ustanovenými sražen a pak teprve k němčině sáhl.¹⁾

Vnitřní poměry na školách v Čechách neodchylovaly se podstatně od poměrů na školách v sousedních zemích, a snahy o zlepšení těch poměrů v sousedních zemích budily obdobné snahy také v Čechách. R. 1735 vydal **Karel VI.** normále o vedení a zřízení veškerého školství v mocnářství a císařovna **Marie Terezie**

¹⁾ Dr. Frant. Kryštůfek, Protestantství v Čechách I c.

ustanovila r. 1759 „studijní komisi“, jež r. 1760 povýšena byla na „dvorskou komisi“, (t. j. bezprostředně císařovně se podávaly zprávy). První podnět k pronikavé všeobecné opravě rakouského školství obecného dal kníže biskup pasovský Leopold Arnošt hrabě z Firmiana. R. 1769 poslal „Promemoria“ kancléři Chotkovi s prosbou, aby školy obecné byly uvedeny v dobrý pořádek. V téže době k návrhu ředitele školy u sv. Štěpána ve Vídni, Josefa Meszmera, byla zřízena školní komise pro Horní a Dolní Rakousy s úkolem, aby v těchto zemích provedla zlepšení způsobu vyučování a uspořádala zevnější poměry školské. R. 1770 v duchu panujícího tehdy nepřátelství proti církvi a duchovenstvu podal hrabě Pergeň obsáhlý školní plán, který dělil veškeré školství, vyjímajíc university, na tři kategorie: „všeobecné triviální školy“, „reálné školy“ a „učené nebo latinské školy“. Zásadou mělo býti, že „dozor a řízení školství a vychovávání a všechny jeho části úplně a stále stát musí na sebe přitáhnouti“, tak aby „vyučování a vychovávání zcela bylo odňato rukám duchovenstva, zvláště řádům, majícím zájem odlišný od zájmu státu, a aby následováno bylo příkladu jiných daleko pokročilejších zemí, kde školství a vychovávání opatřují pouze světští služebníci, a ne řeholníci“. Plán Pergeňův byl odložen. R. 1771 byla zřízena ve Vídni normální (vzorná) škola, na níž též kandidáti učitelství měli býti uvedeni v úřad učitelský. Při ní zřízena byla také tiskárna, by opravené školy zásobovala novými učebnicemi. V témž roce učinila Marie Terezie výrok, který bývá často citován, že školství jest „povždy politicum“. (Šlo o otázku, zdali učitel, který jest zároveň kostelníkem, závisí pouze na duchovním a jedině od něho může býti ustanoven a propuštěn. Císařovna rozhodla, že takový učitel ohledně služby kostelní ovšem jen duchovnímu jest podřízen, ale připojila: „školství jest a zůstane povždy politicum“, t. j. podléhá světskému úřadu, a tudíž nemůže ten, kdo jest kostelníkem a školním mistrem, pouze od duchovního ani býti ustanoven, ani sesazen; naproti tomu, když úřad kostelnický odloučen jest od úřadu

školního, závisí onen pouze na duchovní vrchnosti a tento na světské.)

Zatím pronikla též do Rakouska pověst o Felbigerových školních reformách. Když rozličné reformní pokusy podniknuté Meszmerem a jinými neměly pravého výsledku, povolala císařovna (jak na str. 205 nn. uvedeno) r. 1774 **Felbiger** do Rakouska a učinila ho generálním ředitelem veškerého normálního školství. Felbiger v krátké době vypracoval „*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen k. k. Erblanden*“ Tento Felbigerův „obecný školní řád“ došel 6. prosince 1774 schválení císařovny.

Důležitější ustanovení tohoto řádu jsou: V každé zemi budiž zřízena zvláštní komise školská, jejímž úkolem bude školy zakládati a řídit; ta nechť se skládá ze 2—3 radů politického úřadu zemského, ze zástupce ordinariátu, z ředitele normální školy a ze sekretáře — V sídle každé školské komise budiž založena škola normální, jež má býti vzorem všem školám v zemi; v ní budtež dívky vyučovány a též mladíci k učitelskému stavu připravováni. — V každém kraji budiž aspoň jedna škola hlavní; v té budiž vyučováno ve všech třídách vedle předmětů školy triviální též všemu tomu, co za přípravu k dalšímu studiu i také ke stavu vojenskému, hospodářskému a řemeslnickému se hodí; zvláště budiž přihlíženo ke druhému jazyku zemskému, k počátkům latinského jazyka, k písemnostem, ke kreslení, k měřictví, zeměpisu, dějepisu a hospodářství. Kde toho okolnosti dovolují, nechť jsou zakládány zvláštní školy pro dívky, v nichž by vyučováno bylo vedle předmětů literních též ručním pracím, potom také slušnosti, zdvořilosti, čistotnosti. Ve všech menších městech, městysech, ve vsích farních i filiálních budtež zřizovány školy triviální, v nichž by děti cvičeny byly v náboženství, ve čtení, v psaní, ve čtyřech základních operacích početních i v jednoduchém počtu trojčlenovém a v hospodářství. — Vyučovati náboženství přísluší duchovním. Při školách normálních a hlavních ustanoven budiž zvláštní katecheta, který by denně aspoň hodinu děti cvičil v katechismu, v biblickém dějepise, v mravovědě, a jenž by jí též perikopy vykládal. Na školách triviálních nechť duchovní správce týdně dvakrát neb aspoň jednou katechisuje. — Učitelům venkovským, pokud jim nestačí příjmy od vrchnosti a obcí na jich výživu, dovoluje se, aby ve zvláštních místnostech některé početné řemeslo provozovali, ač nebude-li to na újmu jejich povinností neb vážnosti. — Má-li býti učitel ustanoven, nechť se vykáže zkouškou vykonanou v kurse učitelském. — Děti jsou povinny chodit do školy od svého 6. do 12. roku. Děti na venkově budtež v létě od 9. do 12. roku od docházky školní osvobozeny, za to však bude jim v zimě pilně

školu navštěvovati. — Aby soulad byl u vyučování, budou pro každý učebný předmět sepsány zvláštní knihy pro mládež. Paměť žákov nebudiž přetěžována, za to však rozum buď náležitě bystřen. Vyučováno buď hromadně, a nikoliv jednotlivě. Na konci každého půlletí konejte se veřejné zkoušky, při nichž nechť pilným a mravným dětem odměny jsou udíleny. — Bezprostřední dozor na školu normální a hlavní má ředitel, na školu triviální farář. Vrchní dozor na školství vykonává obvodní školdozorce (vikář).

V Čechách již před příchodem Felbigerovým do Vídně ujala se methoda zahanská a jevily se horlivé snahy o zlepšení školství. První učil dle methody zahanské Josef S e m b d e r a na škole friedlandské, pak Ferdinand Kindermann, farář v Kaplici, k němuž z dálky putovali mladí kněží a učitelé (str. 209). Když ve známost vešel Felbigerův všeobecný školní plán, jednak představení klášterů, jednak města sama, jakož i někteří majitelé velkostatků horlivě se ujali práce na zlepšení obecného školství. Staloť se to heslem mladých osvědčených mužů v zemi naší. Tak na př. provinciál českých servitů, prior kláštera v Nových Hradech, prelát vyšebrodský, poslali členy svých konventů ke Kindermannovi. Litoměřický biskup Emanuel Arnošt hrabě z Valdštýna zaváděl znenáhla zahanskou formu pro svou diecesi. V Broumově učili dle ní na škole již r. 1773. Hrabě Černín a kníže Fürstenberg ustanovovali na školách svých patronátů toliko odchovance Kindermannovy. Již dříve, než povolání činitelé jali se soustavně prováděti reformu školství obecného, vykonáno bylo hojně vydatných změn na prospěch vyučování školního z vlastního popudu obcí a patronů školních. Tak na př. kapitula pražská upravila si školu u sv. Víta a zlepšila příjmy učitelů na svých statcích v Poříčí a Vraném; v Mimoní postavil se v čelo opravných snah místní děkan Jiří Frank; města Liberec, Hradec Králové, Prachatice zřídila svým nákladem školy hlavní. Na panství poděbradském založeny byly školy v Sadské, Činovsi, Velími, Chlebích, Radovesnicích a ustanoveni při nich učitelé, nové methody znali. Také stará farní škola v Kolíně nad Labem rozšířena byla na školu hlavní o třech třídách. Přední o to zásluhu měl děkan Libor Dittmann.

Na soustavnou práci bylo lze pomýšleti u nás teprve r. 1775, kdy zřízena byla školská komise zemská pro království české. Nejvýznačnějším členem jejím byl v opravách neúnavný Ferdinand Kindermann, jako referent a spolu vrchní škol dozorce zemský pro školy obecné (str. 210). — Již 15. listopadu r. 1775 otevřena byla v Praze slavně c. k. normální škola v bývalé gymnasijní budově jesuitů na Malé Straně (budova, kde nyní se nachází c. k. místodržitelství). Učebná osnova její, schválená r. 1776, platila zároveň pro školy hlavní. První tři třídy připravovaly pro gymnasium; úkolem čtvrté bylo zaokrouhliti vědění žákův, určených pro život občanský. R. 1784 otevřena též v Praze dvoú-
třídní škola dívčí, jejímž žačkám císařským nařízením ze dne 14. srpna 1784 zakázáno bylo nositi šněrovačky.

Na škole normální i na školách hlavních byly tyto učebné předměty: v I. a II. třídě náboženství dle malého katechismu (3—4 hodiny), zkoušení katechismu (1—2 h.), hláskování s tabule (4—2 h.), čtení z knihy (6—2 h.), zkoušení písmen (1 h.) záчатки psaní (5—8 h.), nauka německého přízvuku (0—2 h.); ve III. třídě veliký katechismus (3 h.), odříkávání katechismu (1 h.), církevní dějepis (1 h.), evangelium (1 h.), čtení II. dílu (2 h.), psaní (5 h.), něm. diktando (2 h.), latinské diktando (1 h.), počty (5 h.), kmenosloví něm. (4 h.); ve IV. třídě v oddělení A) a B) veliký katechismus (3—2 h.), dogmatika (1—2 h.), evangelia (1 h.), církevní dějiny (1—0 h.), psaní (2—0 h.), počty (2—0 h.), měřictví (5—0 h.), zeměpis (0—4 h.), dějepis (0—4 h.), sloh (5—4 h.), stavitelství (0—5 h.), přírodopis (4—0 h.), kreslení (10—12 h.), fraktura (0—2 h.), rozpočty (0—2 h.). Na škole normální i na školách hlavních učili odborní učitelé.

Na dívčí škole normální vyučováno bylo v I. třídě náboženství (výklad 2 h., opakování 2 h.), slabikování a čtení (4 h.), psaní (4 h.), počítání (2 h.), pletení a šití (6 h.), předení lnu a bavlny (6 h.); v II. třídě náboženství (katechismu výklad 2 h., opakování 1 h., bibl. dějeprava 2 h.), evangeliu (1 h.), mravouce (2 h.), čtení (2 h.), psaní (2 h.), německému pravopisu (2 h.), počtům (2 h.), pletení a šití (7 h.), předení, pracím bavlnou a hedvábím (5 h.).

Na školách triviálních, které byly jednak farní, jednak filiální, vyučovalo se vedle náboženství též čtení, psaní a počítání (trivium); v nejvyšším oddělení věnováno bylo přírodopisu a přírodopytu v zimním běhu 6 hodin týdně, v letním běhu věnovány byly hodiny ty hospodářství; zeměpisu a dějepisu určeno bylo půlletně 18—20 lekcí.

Když česká zemská školní komise úřad konati počala, měla již školní fond, jenž od r. 1773 v Praze trval. Důchody jeho nestačovaly. Ale našli se dobrodinci: arcibiskup pražský Antonín Petr hrabě Příchofský, stavové čeští, císařovna, klášter vyšebrodský, konvent strahovský a j. Dvorním dekretem ze dne 22. června 1777 spojeno bylo se školním fondem „Dědictví svatojácké“, z jehož jistiny v částce 15.676 zl. jdoucí úroky obráceny byly ročně jednak na rozdělování katolických knih mezi lid, jednak na podělování chudé školní mládeže knihami. Dne 25. května 1777 nařízena byla redukce latinských škol. V Čechách ponecháno bylo toliko 13 gymnasií; ostatní měla se proměnit na školy hlavní. R. 1776 bývalá tiskárna jezuitská v Klementinském dvoře byla darována potřebám školního fondu českého a vydávala učebné knihy německé i české. V českém jazyce vydala r. 1777 veliké slabikovací tabule, první a druhý díl čítanky, knihu pro učitele a rodiče, evangelium, početnice první díl. Česky a německy vydáno: čítanka a kniha methodní, r. 1778 veliký a malý katechismus, r. 1779 katechismus s otázkami. — Jiné učebné knihy vydávala c. k. normální škola. R. 1795 vydáno bylo „Naučení k umění početnímu pro české školy v c. k. zemích“. R. 1798 vydán byl „Slabikář pro školy v cís. a král. zemích“. Též česká „Čítací kniha pro selské školy“ toho roku vyšla. Pro věcné učení sloužila knížečka: „Kniha pro dítky, nebo všeobecné obsahy a vyjádření o věcech, které věděti mají a pochopiti mohou“ vydaná r. 1771 (v Praze u Františka Höchenbergra).

Na škole normální vyučovalo se po německu; na školách hlavních v první třídě zcela, v druhé třídě z části po česku; třetí třída byla již německá. Na školách triviálních vyučovacím jazykem byla v krajích českých čeština.

Snaha po jednotě ve správě moci státní měla v zápětí též snahu po jednotě jazykové v mnohojazyčných zemích našich. Zastánci osvícenského absolutismu horovali pro jednotu jazyka; budou-li prý poddaní spravováni zákony a nařízeními, jež pro všechny

stejně platí, a budou-li nařízení ta poddaným vyhlášována v jazyce vladařů, zdokonalí a zjednoduší se správa státní. Z centralisace plynula germanisace. Hnutí poněmčovací po velmi dlouhý čas bylo výsledkem spojení Čech se zeměmi německými; systémem stalo se za vlády Marie Terezie „jako důsledek despotismu centralistického“. — Když se do škol zaváděl „Návod mládeže v jazyku německém“ r. 1747, připomínalo se ještě učitelům, aby také byli pamětlivi „vlastního českého jazyka zemského“. Ano ještě 9. června 1763 se ukládalo pečovati o povznesení jazyka domácího. Ale mohutněl proud, který hleděl učiniti jazyk německý všeobecným a jediné panujícím. Dekretem dvorským ze dne 23. února 1765 guberniu českému přikázáno, aby opatřilo vůbec vše, cokoli by mohlo prospěti „k rozšíření a zevšeobecnění jazyka německého“. Dekret ten přikazoval jesuitům i piaristům učit na školách němčině, ano i v konviktech hovor německý zaváděti, aby mládež jazyku tomu přivykala; ano dotkl se i školy národní soustavným zaváděním učitelův oboujazyčných. České gubernium mocně hájilo práv jazyka domácího ukazujíc, že jeho zanedbávání jest „k obecné škodě náboženství i státu“. Proto dvorním dekretem ze dne 7. září 1765 uznána ještě potřeba češtiny, jížto vyučovati se začalo v Praze na gymnasiích jesuitských a také venku. Ano svoleno vydati dobrou českou mluvnici a slovník dobrého spisovatele. Nejen v Čechách, ale i na Moravě školami „zachovávatí český jazyk mateřský“ přikázáno. Piaristé pilně cvičili své žáky v pravopise českém podle pravidel, která se ke konci Komenského Brány jazyků čtou. Komenského Orbis pictus i Brána byly na jejich školách učebnicemi; také J. Koniáš zavedl Bránu do škol jesuitských.¹⁾ — Ale tento příznivý vítr nevál dlouho. Dvorní dekret ze dne 3. listopadu 1770 ukládal pečovati „s větší přísností než dosud“ o rozšíření jazyka německého v českých zemích dědičných, a prohlášeno za normu: a) aby jazyku latinskému po uplynutí 3 let nebylo již učeno česky, nýbrž pouze

¹⁾ Jan Šafránek, Školy české, díl I., str. 134.

německy; b) aby potom hned od té chvíle nebyl přijímán vůbec žádný učitel, který by nebyl němčiny znalý a nemohl by jí zároveň žáky vyučovati. — Všeobecný řád školní, vydaný r. 1774 pro veškeré „c. k. země dědičné“, znal jen „školy německé“. Řád školní mluvil ovšem při normální škole prostě o jazyku mateřském, ale jazykem tím rozuměl jen němčinu.¹⁾ Když r. 1776 bylo nařízeno, provést „spojení mezi školami latinskými a německými“, bylo poukazováno, že třetí třída, a tím více, kde byla čtvrtá třída hlavních škol, musí býti pouze a jediné německá. Z toho soudíme, že již v první a druhé třídě bylo nutno pomýšleti na německou přípravu. Také žáci škol triviálních, pokud chtěli do studií postoupiti, vázáni byli návštěvou německých škol hlavních. Ježto pak hlavní školy, které v Čechách na místě četných gymnasií byly založeny, spravovaly se školou normální, pokryta byla záhy země česká celou sítí takových štěpnic jazyka německého. Ba i na školách triviálních děly se namnoze pokusy o zavedení němčiny.²⁾ Zemské jazyky byly trpěny správou školskou jako nutné zlo a jako nezbytný prostředek vedoucí k vytčenému cíli.

O tom, kterak v nově zřizovaných školách obecných učiti bylo, podává jasný obraz „Kniha methodní pro učitele českých škol v c. k. zemích“, vydaná v Praze r. 1777. Levé stránky v knize jsou německé, na pravo vytištěn český překlad. Na 390 stranách shrnuta v ní obecná i speciální methodika všech předmětů tehdy škole obecné předepsaných. Helfert uvádí, že byla kniha ta nejdůležitějším skutkem nového zákonodárství školního, knihou knih v literatuře škol normálních, orgánem a kánonem všem osobám, jichžto rukám svěřeno bylo provést obecný řád školní shora až dolů. Základem jejím bylo společné vyučování, metoda katechetická, písmenková a tabulková. Takových instrukcí škola obecná za našich dnů dosud nemá, ačkoli za účelem jednotné a plodné práce škol-

¹⁾ Jan Šafránek, Vývoj soustavy obecného školství v království českém od r. 1769—1895, str. 9.

²⁾ Český živel ve školských reformách biskupa Kindermanna (Časopis katol. duch. 1906, 4. Napsal Vavř. Wintera.)

ské vydání jejich svrchovaně je žádoucí, aby přestaly mnohé experimenty, jichž cena bývá většinou aspoň pochybnou.¹⁾

Aby se obecným školám dostávalo učitelstva, zřízena byla při normální škole v Praze r. 1775 *praeparandie*. Také při některých hlavních školách v Čechách otevřeny byly brzy potom podobné *praeparandie*. Kdo prodlel při škole hlavní na kursu tříměsíčním, mohl býti ustanoven pomocníkem na škole venkovské; kdo absolvoval šestiměsíční kurs při škole normální, měl právo na místo pomocnické v městě. Po dokonaném kursu rozhodla zkouška před školním dozorcem o zralosti k učitelství. Byla theoretická i praktická, a dopadla-li dobře, vydalo se kandidátovi vysvědčení, že „může jako pomocník býti ustanoven“. Sloužil-li kandidát při některé škole nejméně rok, a měl-li více než 20 let věku svého, ohlásil se ke zkoušce způsobilosti u svého dozorce školního a obdržel pak vysvědčení, na základě jehož mohl býti ustanoven samostatným učitelem na škole.

Na venkově byly většinou školy jednotřídní, ve městech trojtřídní. Právo *praesentovati* učitele na školu příslušelo někde vrchnosti, jinde faráři, jinde obci; někde závisela *praesentace* též na souhlasu vrchnosti duchovní a světské. Pomocníka vybral si dle potřeby učitel sám, ale bylo mu předem opatřiti si svolení k tomu a schválení pomocnickovy osoby od dozorce. I plat se řídil dle osobního ujednání. Byl-li učitel sám, mívával byt ve školní budově a až 130 zl. ročního platu; měl-li pomocníka, brával na jeho vydržování příplatek 20 zl. Pomocník sám brával platu nejvýše 70 zl., ve školní světnici měl zároveň byt a stravu u učitele. Učitelům nebylo bráněno v zaměstnání vedlejším. Směli též řemeslo provozovati. Hlavním zdrojem příjmů jejich byla hudba; o posvíceních a poutech hráli na tanečních zábavách. *Regenschorsství* a *kostelnictví* náleželo k zaměstnání, které se dobře srovnávalo se stavem učitelským.

¹⁾ Šafránek, Vývoj soustavy ob. školství, str. 12.

Dozor ke škole vykonával v místě po stránce paedagogické farář, v příčině administrativní vrchnostenský úředník a místní dohlížitel školní. Na triviální a hlavní školy v okrese dohlížel okresní školní dozorce, zpravidla vikář (děkan), a podával o svém pozorování zprávu krajským úřadům. Vrchní dozor v zemi nade všemi školami triviálními, hlavními i nad školou normální vykonával při zemské vládě dosazený vrchní školní dozorce Ferdinand Kindermann. (Str. 209 nn.).

Za vlády císaře **Josefa II.** nástupce Felbigerův a jeden z jeho žáků **Josef Antnonín Gall** sice užívání metody písmenkové a tabulkové trochu omezil, ale jinak nechal dále Felbigerův způsob vyučování. Zvláště vysoko stavěl tázací-vyvinovací postup při vyučování, který se těšil tehdy veliké oblibě a nazýván byl „methodou sokratickou“. Zrušení četných klášterů zjednálo peněžní prostředky, jež umožňovaly založení nových škol. Všude, kde byla fara, měla býti též škola; též všude, kde v obvodu na půl hodiny bylo 90–100 dítek ve věku školou povinném, jenž počínal šestým a končil dvanáctým rokem, všude tam zříditi bylo veřejnou školu obecnou. Pro chudé děti byl školní plat zrušen. Návštěva školy všem schopným dětem uložena za povinnost. Též učedníci musili ještě aspoň v neděli navštěvovati školu, Platy učitelů byly zvýšeny. K doзору na školu ustanoveni byli r. 1787 také krajští komisaři.

Aby učitelstvo mělo spolehlivého rádce při své práci, vydáno bylo r. 1789 „Jádro methodní knihy, obzvláště pro sedlské učitele v cí.s. král. zemích“, v němž téměř každý krok byl učiteli předepsán.

Protože tolerančním ediktem (1781) také nekato-likům bylo zabezpečeno, že jsou v zemi trpěni, povstaly za Josefa II. vedle škol katolických též protestantské školy obecné, zvláště ve větších městech. Také židé směli zakládati školy v místech, kde byla hlavní synagoga; v ostatních místech mohli posílati děti do školy katolické.

Na gymnasiích českých (pětitřídních) v r. 1778 vyučovací řeči byla latina a němčina, vyjímajíc nábo-

ženství, kde se učilo mateřským jazykem žactva. Řádem studijním z r. 1781 zavedena byla němčina jako vyučovací jazyk ve všech předmětech. Všecko vyučování mělo se konati prakticky a přesně podle učebních knih; přetěžovati žáky poznámkami a dodatky bylo zakázáno. Nařízeno, aby řád kázeňský na počátku každého roku žactvu byl předčítán. Podle řádu toho byly z gymnasií naprosto odstraněny tělesné tresty, za vystouplého pokládán, kdo po 8 dní do školy nepřišel a zameškání řádně neomluvil. Kárnými prostředky byly „černá kniha“, do níž musil žák sám zapsati provinění své proti řádu kázeňskému, a „lavice hanby“, v níž musil sedati, kdo byl do černé knihy zapsán. Bývala černě natřena a stávala od ostatních lavic stranou. Pro odměnu za vytrvalou píli byla ve škole „kniha cti“ a „lavice cti“, ze dříví tvrdého s ozdobami, v předu třídy postavená. Do knihy cti zapisovala se jména žáků, kteří vynikali zvláštní pilností, slynní mravním chováním, anebo kteří vykonali nějaký chvályhodný čin. Při pololetních zkouškách předkládaly se obě knihy direktorovi nebo jeho zástupci. Z knihy hanby žáci sami svá provinění předčítali, načež je direktor napomenul anebo pokáral anebo dokonce z ústavu vyloučil; z knihy cti předčítal professor zásluhy pochválených. Studující nesměli si tykati. (Odtud se zahnízdilo pověstné „onikání“. „Knihu cti“ a „knihu černou“ zavedl K. J. Seibt, professor krásných umění při filosofické fakultě a vrchní direktor gymnasií v Čechách.)

Při své návštěvě ve Francii poznal císař osobně zakladatele francouzské školy vyučování hluchoněmých, abbé de l' Epée, a navrátil se založil první rakouský ústav hluchoněmých ve Vídni. V Praze založen r. 1786.

Za vlády císaře Josefa II. poněmčování ve školách dosáhlo svého vrcholu. Dne 31. prosince 1781 vyšlo nařízení, aby na gymnasia nebyli přijímáni žáci, kteří by neuměli dokonale německy; zároveň rozkázáno, aby rodiče děti své k němčině vedli a do míst německých na cvičenou dávali. Při guberniu českém i moravském, jakož i u zemských soudů stala se něm-

čina jazykem úředním. Každý, kdo nějakého místa ve správě státní neb u vrchnostenských úřadů dosáhnouti chtěl, musil se vykázati znalostí němčiny. Opovrhování jazykem českým stalo se módou a tvořilo v krajinách českých známku vzdělanosti a osvícenosti.

Účinky Felbigerova řádu školního záhy se objevily. R. 1787 bylo v Čechách (mimo Prahu) 14 hlavních a 1996 triviálních škol. Triviálních škol dívčích v městech bylo 30. Konfessiálních škol augsburského vyznání bylo 17. Židé měli v Praze 1 hlavní školu a 1 triviálku. — R. 1795 byly v Čechách 2544 školy a 1 vzorní hlavní škola v Praze, 32 hlavní školy, 50 městských škol, 2466 triviálních, z nichž 39 pro dívky, 39 pro hochy, dle náboženství 2125 katolických, 36 evangelických, 21 židovských, 234 katolických a evangelických, 128 katolických a židovských.

Leopold II. (1790–92) patentem ze dne 8. února r. 1791 odevzdal správu záležitostí studijních samosprávě sborů professorských. Professoři každé fakulty, též každého gymnasia a každé hlavní školy, sloučení byli v t. zv. učitelskou hromadu čili sbor, jenž byl oprávněn o studijních věcech svých se raditi a návrhy podávati. V čele všech učitelských hromad čili sborů v království stál studijní konsess, jehož předsedou byl rektor university, a měl k sobě šest přísedících, které ze svého středu volily učitelské sbory fakult, gymnasií a škol hlavních. Každá fakulta volila jednoho přísedícího, všecka pak gymnasia a všecky hlavní školy v zemi volily po jednom buď vysloužilém nebo činném professoru nebo učiteli, který byl jejich repraesentantem, spolu v oboru svém u konsessu referentem a při zkouškách i promociích na místě dřívějšího direktora předsedou. Učitelské hromady rokovaly o učebné osnově, jak ji prováděti nebo zdokonaliti, o zavedení nových učebnic, jež důkladně zkoumaly, o zdokonalení metody učebné a kázně školské. Ve správě vyučovací zavanul volnější duch; ale na krátko — účinkem revoluce francouzské.

Česká literatura paedagogická ve století XVII. a XVIII. jest chudá. Komenského spisy paedagogické jenom dobou svého sepsání ná-

ležejí literatuře starší, neboť veliká většina jich vydána česky teprve v době novější.

Theologičtí spisovatelé užívali ve svých dílech řeči latinské, vyjímajíc knihy pro lid určené. I protestantští spisovatelé užívali až do r. 1760 pro svá učená díla latiny. Mnohem dříve nežli němečtí užívali francouzšti a italští spisovatelé domácího jazyka ke svým pracím.

Od počátku XVIII. století až do doby Josefa II. byla česká literární činnost tak nepatrná, že se podobalo, jako by literatura česká neměla již žádných pěstitelů. Neblahý ten stav byl císaři též jednou pohnutkou, aby jazyk náš všelike platnosti veřejné zbavil a jej z lůna rodin německými školami vypudil.

Tím více musí býti ceněny zásluhy, kterých o přestování katolického písemnictví v XVII. a XVIII. věku jazykem českým získalo si „**Dědictví sv. Václava**“, založené 19. června 1669 v Praze. Zakladatelem jeho byl slavný jezuita Matěj Václav Š t e y e r (nebo Š t ý r) — se svou matkou, zbožnou Češkou, Marií. Správa tohoto dědictví byla svěřena novoměstské kolleji jezuitské v Praze, a bylo ustanoveno, aby důchodů ze základní jistiny k vydávání katolických knih, sepsaných pouze jazykem českoslovanským, se upotřebovalo. Dědictví sv. Václava působilo blahodárně vyhovujíc duchovní potřebě lidu. Po čas svého trvání (1669 až 1773) rozšířilo asi 100.000 knih. Důležitější spisy jím vydané jsou: Bible svatováclavská, jež vyšla 1677 až 1715; Katolická postilla po prvé r. 1691 vydaná; český kancionál r. 1683 od Matěje Šteyera sestavený, jenž jest základem nového svatojanského; martyrologium neb passionál sv. římské církve v Praze 1760; praktika cvičení mládeže (po r. 1720). Když řád jezuitský r. 1773 byl zrušen, odevzdána jistina Dědictví c. k. úřadu komornímu. Dvorním dekretem z r. 1776 bylo podle návrhu arcibiskupa Příchovského nařízeno, aby z polovice úroků téhož dědictví školní knihy o katolickém věroučení chudým žákům, z druhé pak duchovní knihy lidu vůbec byly rozdávány. Od r. 1785 plynula však část úroků do normálního knihoskladu, část druhou pak obracela arcibiskupská konsistoř pražská na kupování užitečných knih nábo-

ženských, které se při visitacích kanonických rozdávaly, pak na vydání Písma sv.

Působením kardinála Schwarzenberga bylo vydáno dne 12. května 1859 nařízení ministerstva kultu, jímž jistiny Dědictví sv. Václava svému účelu byly vráceny.¹⁾

Pro vyučování náboženské opatřeny byly českými pracemi, ale většinou překlady, hojné pomocné knihy, zvláště výklady nedělních a svátečních epištol a evangelí, katechismy a jejich výklady. R. 1684 vydala jezuitská kollej kutnohorská Fridricha Bridela katechismus katolický s novými o b r a z y, též křesťanské učení veršem vyložené. R. 1715 vytištěna v Praze kniha: De educatione juventutis, to jest Mravné a správné jednání o mládeži cvičení a vychování, v kterémž skrze napověď a odpověď se dokazuje, co mládejcům ctnostným přináleží a je okrašluje. Z franc. řeči v německou uvedené a nyní . . na česko přeložené, rozmnožené a předložené od Jana Libertina rodiče rakovnického. Z r. 1719 jest Pokladnice domovní pro dívky křesťanské, již sepsal Jan Blasius. V Holomouci r. 1768 vyšla Duchovní škola křesťanské mládeže, r. 1753 Moudrost katolických rodičů a r. 1756 v Hradci Tríhranné školního žáčka srdce (katechismus, modlitby, písničky). R. 1776 Kniha k čtení pro učence českých obecných neb tryviálních škol, I. a II. díl (často potom tištěno).

Působením Felbigerovým a Kindermannovým podnícen byl k činnosti paedagogické, praktické i literární **Aleš Pařízek** (1748—1824), dominikán, zprvu učitel při betlemské škole v Praze, později ředitel hlavní školy v Klatovech a od r. 1786 ředitel normální školy pražské. R. 1797 vydal knihu: O pravém způsobu cvičení mládeže ve školách českých, jež učitelům školním k užítku vypravuje A. P. Původně sepsán byl spis ten po německu; v češtině vydán jest téhož roku 1797 v Praze a rozmnož. vydání r. 1811. Vyličiv stručně vývoj školství za císařovny Marie Terezie přidržuje se v obecné

¹⁾ Srov. Dr. Jan Sedlák, Dějiny Dědictví sv. Václava (1669 až 1900.) Časopis katolického duchovenstva 1901. Zvláštní otisk v Praze 1901.

části knihy methodní; avšak v části další vykládá podstatu a užitek metody sokratické pomocí příkladů vzatých z náboženství. Jiný jeho spis „O b r a z d o k o n a l é h o u č i t e l e“, původně v německém jazyce vydaný, v češtinu uvedený a mnohými přídávky rozmnožený od Fr. A. Vacka, vytištěn byl v Hradci Králové r. 1822. Již r. 1788 až 1789 vyšel v Praze ve třech dílech *V ý k l a d n a n e d ě l n í a s v á t e č n í e v a n g e l i a*, dle způsobu ve školách nařízeného, jehož katechystám školním k užítu v něm. jazyku sepsal, nyní pak v češtinu uvedl A. Pařízek.¹⁾ — Nové vydání vyšlo r. 1819. Mimo to vydal ještě četné spisy jiné.²⁾

Perioda III. Výchova a vyučování v XIX. století až po naši dobu.

1. Jan Jindřich Pestalozzi a jeho žáci.

Hrůzy francouzské revoluce ukázaly potřebu lepšího vychovávání. Rousseauův jednostranný naturalismus a Basedowovo jednostranné vzdělávání rozumu dokázaly, že nedostačují k tomu, aby bylo založeno blaho lidu. Zkvétající romantika a osvobozovací boje proti Napoleonovi daly podnět k vyššímu pojmání života naproti ploché zásadě užitečnosti, šířené rationalismem. Do vzdělávání byly tudíž vnášeny opět více myšlenky národní a náboženské, a na místo intelektuální jednostrannosti nastoupilo vzdělávání celého člověka — k humanitě. Ideál této humanity jeví se někdy jako přirozený obraz Boží s přirozeným úkolem životním, jindy jako nadpřirozený, s nadpřirozeným životním úkolem. Založení státu na svobodě občanské, zavedení obecné branné povinnosti, obecní samosprávy a osvobození rolnictva, přeměna absolutního státu v konstituční nesly s sebou, že stát pečoval nejen o hmotné,

¹⁾ Životopisný nástin podává Josef Zelenka ve *Vychovatel* 1895, 2 nn.

²⁾ Viz Douchův „Knihopisný slovník česko-slovenský“. V Praze 1864. Str. 1t8.

nýbrž též o duchovní blaho svých příslušníkův, a činily vzdělávání ještě více záležitostí státní.

Mohutný rozvoj věd a veliký počet důležitých vynálezů rozšiřovaly stále obsah vzdělání a rozmnožovaly ústavy vzdělávací, vedly však též vždy více k dělbě vzdělávacích ústavů dle vědomostí, jež sprostředkovaly (odborné školy). Hospodářský rozvoj zvláště hluboce působil na vzdělávání. Povznesení zemědělství mělo v zápětí rozvoj školství venkovského. Pokroky v průmyslu stupňovaly míru vědomostí, jež si musí opatřiti, kteří vstupují do služeb průmyslu, tedy také úkol školy obecné. Hospodářský rozvoj však rozkládá také život rodinný, protože prací v továrnách se odvádí otec, nezřídka i matka, od řádného vychovávání dětí. Tím připadl škole díl oněch úkolů výchovných, jež dosud řešila rodina. Ukázala se též potřeba, nahraditi zanedbaným dětem otcovský dům ústavy ochrannými, nalezinci a j. p.

Živým zájmem pro vzdělávání se vysvětluje, že paedagogika nezůstala jen praktickou činností, nýbrž že se stala dle svého předmětu vědou a zaměstnávala mnohé filosofy, kteří se snažili vybudovati ji na určitém základě s jednotného hlediska nebo dle vůdčích zásad.

Paedagogika XIX. století usiluje naproti paedagogice XVIII. století o vzdělávání národní (ne světoobčanské), křesťanské (ne naturalistické); nahrazuje jednostranný vývoj rozumu souladným vypěstěním rozumu, citu a vůle; všímá si dějinného pokroku a buduje činnost vzdělávací ne výhradně na zkušenosti, nýbrž i na psychologii. (Kehreins Geschichte.)

Periodu tuto zahajuje

Jan Jindřich Pestalozzi (1746 — 1827).

Pocházel z italské rodiny, která se přestěhovala v době reformace do C u r y c h u a tu se poněmčila. Jeho otec byl očním lékařem. Umřel, když synkovi bylo teprve pět let. Rodina upadla předčasnou smrtí svého živitele do velikých nesnází. Ale matka měla vydatnou podporu ve věrné služce B a b e l i, jež umírajícímu slíbila, že rodiny neopustí. Co slíbila, to též plnila; ač neuměla ani čísti, ani psát, svou spořivostí a pracovitostí opatřila nejpotřebnější, tak že Pestalozzi nevyrůstal ve strádání. Pouze ženský vliv při výchově Pestalozziho měl nepříznivý následek, že citivost a obrazivost nabývaly převahy nad rozumo-

vostí. Protože měl chatrné zdraví a byl tělesně sláb, přišel zřídka mezi jiné děti a málo se účastnil jejich hry, zůstával neobratnějším než jiné děti, a býval předmětem posměchu, chtěl-li také někdy mezi nimi přijít v popředí. Velmi mu prospělo, že jej později vzal k sobě děd, evangelický pastor Holtz ve vesnici Höngy u Curychu. Navštěvuje s dědečkem příbytky chudých, naučil se milovati lid vesnický, a zvláště chudé a trpící. Od děda dostalo se mu též základního vzdělání. Dalšího vzdělání nabyl na latinské škole v Curychu, jež byla přípravnou školou pro universitu a na níž právě v té době působili někteří výborní učitelé. Působením těchto učitelů zvykal si Pestalozzi vážit si velice dober duchovních, ale nízko ceniti statky pozemské. Aby se tělesně co nejvíce otužil, zdržoval se delší čas zcela požívání masa, spal na tvrdém lůžku přikryt jen oděvem. V té době četl po prvé Rousseauova „Emila“ a byl jím nadšen.

Upustiv od úmyslu věnovati se duchovnímu povolání, chtěl se věnovati právníckému, koje se nadějí, že by jako úředník mohl velmi prospívati utlačovanému lidu venkovskému. Ale nemoc, kterou si přivodil příliš namáhavým studiem, a rada jednoho předčasně zemřelého přítele pohnuly ho, aby volil klidnější stránku životní, k níž ho pudila záliba pro život venkovský, totiž zemědělství. Aby nabyl vědomostí k tomu potřebných, odebral se k jednomu slavnému zemědělci u B u r g d o r f u (severovýchodně od Bernu), kde jako čeledín pracoval, jsa hrd na drsné ruce a osmahlou tvář.

Na to koupil pozemek u vesnice Birr a podporován půjčkou jednoho bankéře, založil tam zahradní hospodářství a zvláště pěstování mořeny. Svůj statek pojmenoval N e u h o f. V té době se oženil. Byl však tak neopatrný, že si vystavěl v Neuhofo obydlí na své poměry příliš drahé. Bankéře, který mu půjčil peníze, d cházely zprávy, jež v něm budily obavy, že přijde o půjčený kapitál, pročež žádal bankéř peníze půjčené zpět. Pestalozzi byl nyní odkázán sám na sebe, ale nevzdal se svého plánu, ba odvážil se ještě založiti v Neuhofo c h u d o b i n e c. Vycházel při tom od zásady, že chudým lze pomoci trvale jen tím, když vyvíjíme jejich duševní i tělesné síly, navykáme je práci a tak je uvádíme ve stav, aby se sami o sebe starali.

Pestalozzi přijal do svého domu chudé, opuštěné děti, jichž počet brzy vzrostl na 50, a vyučoval je nejen čtení, psaní a počítání, nýbrž též předení, tkaní, polním pracím a vedení domácnosti. Prodával výrobky dětí, užíval děti k polním pracím a tak doufal, že vytěží, mnoho-li třeba, aby se mohl ústav udržeti bez cizí pomoci. Tato naděje se ovšem nesplnila, děti měly veliké nároky a vyhýbaly se práci. Když se Pestalozzi domníval, že již dítě napolo získal, zkazili mu rodiče zase vše při nedělní návštěvě. Často nesvědomití rodiče odvedli mu z ústavu děti hned na to, když je opatřil novými oděvy. K tomu přistoupilo, že Pestalozzi, chtěje práci dětí rychle docílití velikého výtěžku, vedl děti hned k hotovení jemných přediv a tkaniv, ač v tom ještě neměly jistoty a zručnosti. Ze všech těch

příčin ztroskotat podnik úplně a Pestalozzi, když po několikaletém trvání chudobinec rozpouštěl, byl chudší a měl více dluhů, než před tím. Ale Pestalozzi, jež tehdy mnozí považovali za ztraceného muže, ba za poloblázná, jemuž není pomoci, nezoufal. V témž roce, v němž zašel chudobinec (1780), vystoupil jako spisovatel.

Vydal *Abendstunde eines Einsiedlers*, sbírku to aforismův o výchově a vyučování. Kniha ta nevzbudila mnoho pozornosti. Po roce vydal knihu *Lienhard und Gertrud*, v níž ukazoval na vesnickém příběhu, kterými zlořády lid vesnický trpí a kterými prostředky by mu mohlo býti pomoheno. Touto knihou stal se rázem slavným. Byla přeložena do jiných jazykův a způsobila, že spisovatel z rozličných stran byl zván, aby myšlenky o národním vychování v knize uložené ve skutek uváděl (zvláště od velkovévody Leopolda z Toskány, bratra císaře Josefa II., později císaře Leopolda II., a od rakouského ministra hraběte Zinzendorfa). Honorář, který za tuto knihu dostal, vysvobodil ho aspoň z největší tísně. S čilou myslí spisoval dále. Napsal řadu pokračování k „Linhartu a Gertrudě“, jež však nedošly takového souhlasu, jako první kniha, lidovou knihu „Christoph und Else“, v níž vypravuje, jak Křištof knihu „Linhart a Gertruda“ své rodině po odstavcích předčítá a s manželkou, dětmi, čeledínem a služkami o ní hovoří, a některé jiné spisy. Příjmy, jež měl ze své spisovatelské činnosti, nestačily, aby kryly dluhy, jež vázly na Neuhofo, ale přece zlepšily postavení Pestalozziho, a ježto jednak podporou zámožného kupce mělo též hospodářství lepší výnos, podařilo se Pestalozzimu zachovati Neuhofo svému synovi a po jeho smrti vnukovi. Pestalozzi konal též cesty po Německu a seznámil se s Klopstockem, Wielandem, Herderem i Goethem.

Brzy potom vypukla ve Francii revoluce. Tehdy byl Pestalozzi již tak proslulý, že mu (jako Klopstockovi a Schillerovi) francouzské národní shromáždění udělilo francouzské občanství a pozvalo ho do Francie, aby novým vládařům přispíval v záležitostech vychovávání a vyučování. Pestalozzi nedbal hlasu revolucionářův. Ale po několika letech byla i jeho vlast stržena do francouzských zmatků. Francouzové vnutili Švýcárům pak ústavu dle francouzského vzoru. Katolické kantony nechtěly se podrobiti novotám od Francouzů zaváděným, a zvláště kanton Unterwalden kladl zoufalý odpor. Francouzi zlomili odpor ten vojenskou mocí a zpustošili zemi nelidským způsobem. V malé zemičce bylo tehdy 246 dětí, jež ve válce staly se sirotky, a tolikéž asi dětí, jejichž rodiče přišli o všechno jmění. Že je nutno o tyto mnohé opuštěné a chudé děti se postarati, nahlíželi i švýcarští státníci Francouzům přátelští; i usnesli se, aby ve Stanzi¹⁾ byl zřízen vychovávací ústav, a vyzvali Pestalozziho, aby převzal jeho řízení. Pestalozzi uposlechl a v lednu 1799 přijal 40 dětí, pro něž s počátku, než

¹⁾ Srov. Šauer, Pestalozzi ve Stanzi. Bes. Učitel. 1896, 613.

upraven byl opuštěný klášter k tomu cíli určený, byla jediná světnice. Kromě služby neměl pomocníka. I musil pro děti, jichž stále přibývalo, vše konati sám. Ale již v červnu toho roku bylo mu sirotky rozpustiti, protože Francouzové, ustupující před vojskem rakouským, zřídili z místností ústavu nemocnici.

Nový obor působnosti našel v Burgdorfu.¹⁾ Jeho příznivec, ministr Stapfer, opatřil mu byt v zámku burgdorfském a dovolení vyučovati ve školách v Burgdorfu dle nového způsobu. Ale Pestalozzi našel málo ochoty u učitelů v Burgdorfu; viděli v něm vetřelce, pozorovali jeho novoty s nedůvěrou a povídali o něm, že sám neumí čísti, ani psát, ani počítati, což nebylo zcela vymyšleno, neboť, jak Pestalozzi upřímně vyznal, ještě ve stáří zápasil s pravopisem. Pestalozzi však poukazoval k tomu, že právě nedostatky jeho vlastního vědění jej uschoňovaly, vmyslíti se v duševní stav dětí a objeviti ony jednoduché prostředky, jimiž i méně vzdělaný a cvičený učitel může v učení docíliti úspěchů. Tím mu byla činnost na školách burgdorfských ztrpčena. Ale podařilo se mu otevřít v burgdorfském zámku soukromý ústav vychovávací, v němž jednak chudé děti bezplatně byly vyučovány, jednak budoucí učitelé byli vzděláváni. Nyní byl Pestalozzi opět ve svém živlu. Ve dne v noci byl u svých chovanců, žákův i učitelů. Kolem šesté hodiny ranní počínalo vyučování. Volné hodiny byly vyplněny hrou, procházkami a tělesnými cvičeními. V devět hodin večer šlo se na lůžko. Strava byla sice jednoduchá, ale vydatná. Pestalozzi dával tu sám příklad největší skromnosti. Přísně dbal čistoty a pořádku, ale přál si, aby děti byly veselé mysli. Den počínal a končil se modlitbou. Při vyučování nebylo, alespoň s počátku, určitých oddělení třídy. Děti byly spojovány brzy tak brzy jinak v pět až šest rozličných skupin, dle vědomostí v tom neb onom oboru. Úspěchy, jichž Pestalozzi docíloval, zvláště v kreslení a počítání, budily obdiv daleko za hranicemi Švýcarska. I z Dánska přicházeli učeliví učitelé, aby se s novotami Pestalozziiovými seznámili, a v tichém dvoře Burgdorfu nastal příchodem tak četných cizích návštěvníků neobyčejně rušný život. — V Burgdorfu vzniklo též nejdůležitější dílo Pestalozziiovo „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“ (1801), obšírné podání vychovávacích a vyučovacích zásad Pestalozziiových ve formě listů příteli Gesznerovi.

Působení Pestalozziho v Burgdorfu byl učiněn konec zevnějšími okolnostmi. Když Napoleon I. roku 1804 stal se císařem, chtěl zavést zase ve Švýcarsku starou ústavu, jež tam byla před revolucí. Někteří Švýcaři byli pozváni do Paříže, aby projevili své mínění o ústavě. Mezi nimi byl též Pestalozzi. Ale Napoleonovi se Pestalozzi nelíbil. Nová vláda, která byla ve Švýcarsku Napoleonovým vlivem dosazena, nebyla mu rovněž nakloněna; odňala mu peněžitou podporu, jež mu dosud byla

¹⁾ Srv. Šauer, Pestalozzi v Burgdorfě; Besedy Učitelské 1897, 14.

poskytována, a Pestalozzi byl nucen zámek v Burgdorfu opustiti (1804). Byly mu sice vládou nabídnuty jiné místnosti v klášteře Münchenbuchsee, ale tam Pestalozzi dlouho nebyl. Učitelé naléhali, aby správu odevzdal Fellenbergovi, který měl školu chudých v sousedním Hofwylu. (Fellenberg bývá obyčejně jmenován jako zakladatel ochrany pro opuštěné děti. Dle Wehrliho, žáka Fellenbergova, nazývají se dosud takové ústavy ve Švýcarsku „Wehrliovy školy“.)

Roku 1805 přijal Pestalozzi pozvání města Iffertenu¹⁾ (Yverdon) a založil tamní ústav, jehož sláva měla překonati onu burgdorfského ústavu. Vnitřní zařízení ústavu bylo stejné jako v Burgdorfu, ale metoda pro jednotlivé učebné odbory byla zde ještě zdokonalena. Všichni učitelé ústavu konali týdně třikrát porady, jež trvaly obyčejně několik hodin. Vůbec žádal Pestalozzi od učitelův úmornou činnost, jakou sám jevil. Pestalozziho sláva stoupla tak, že panovníci vstoupili s ním v písemný styk a nejznamenitější učenci přicházeli do Iffertenu, aby z vlastního názoru poznali Pestalozziho počínání. V pozdějších letech učitel Schmid nabyl většího vlivu na ústav, než měl sám Pestalozzi; bylť dovedným učitelem, který uměl výborné myšlenky Pestalozziovy uskutečňovati, a za ředitele ústavu byl jako zrozen. Ale Schmid neuměl získati si lásky a důvěry ostatních učitelův, a když jeho vliv pořád více se uplatňoval, musil Pestalozzi dožít se zármutku, že jeho ostatní pomocníci i přátelé jeden po druhém ho opouštěli. Pestalozzi zřídil z výtěžku svých spisů chudobinec poblíž Iffertenu. Ale ani tento ústav, ani onen v Iffertenu netrval do smrti Pestalozziovy.

Roku 1825 zanikl ústav v Iffertenu a Pestalozzi (80letý) vrátil se zpět do Neu Hofu k svému vnukovi. Tu napsal „Meine Lebensschicksale“ a „Schwanengesang“, v nichž skládá účet ze svého života a působení, zvláště v Burgdorfu a Iffertenu. Nedlouho na to zemřel v Bruggu, kam byl převezen z Neu Hofu, aby byl blíže lékaře. Pohřben byl vedle školy v Birru u Bruggu. Ve výroční den stých narozenin byl mu tam zřízen pomník s nápisem: „Zde odpočívá Jan Jindřich Pestalozzi, narozen dne 12. ledna 1746, zemřel dne 17. února 1827 v Bruggu. Spása chudých v Neu Hofě. Ve Stanzi otec sirotků. V Burgdorfu a v Münchenbuchsee tvůrce nové školy obecné. V Iverdonu pěstoun lidstva — člověk — křesťan — občan. Všecko všem, sám sobě nic. Pokoj popelu jeho. Svému otci Pestalozzimu vděční Aargavští.“

Spisy Pestalozziovy obecnějšího obsahu jsou: Večerní hodina poustevníková (1780), stručné věty, v nichž jsou uloženy názory člověka z lidu na bídu lidu a její příčiny, a prostředky, jak by mohl býti učiněn šťastným. — Linhart a Gertruda (1781), kniha pro lid, v níž líčí populárně bídu spustlé vesnice. Zedník Linhart jest sváděn k pití a karbanu hostinským a starostou obce. Vzorná manželka jeho, Gertruda,

¹⁾ Srv. Šauer, Pestalozzi v Iverdoně, Besedy Učitelské 1900, 202.

konečně vše žaluje lidumilnému majiteli zámku, který zlému působení hostinského učiní přítrž a za pomoci faráře a učitele povznese vesnici na spořádanou a zámožnou obec. Učitel se nerozpakuje od Gertrudy se učit, jak třeba děti vychovávat. — Křištof a Elsa (1782), jako doplněk ke knize „Linhart a Gertruda“, kde chtěl ukázat vzdělanému čtenáři souvislost vyšších, méně nápadných příčin zkázy lidu se základními příčinami. Proto že tato kniha byla méně zdařilá, napsal pokračování ke knize „Linhart a Gertruda“, jež vycházelo r. 1783, 1785, 1787. — „Lábutí zpěv“ a „Příhody života“ (1826) jsou nezbytný k poznání jeho života.

Obsahu vychovatelského a vyučovatelského jsou spisy: „Život a působení ve Stanzi“, dopis příteli (Gesznarovi) (1799), obsahující soubor paedagogických zásad Pestalozziových. — „Jak Gertruda své děti vyučuje“ (1801). Kniha ta není návodem pro matky, nýbrž jest vyličením vychovávacích a vyučovacích zásad Pestalozziových, které spisovatel vykládá ve 14 dopisech svému příteli, knihkupci v Curychu. Nepodává tu svých myšlenek v pevném uspořádání, nýbrž často okamžitým nápadem stržen opouští předmět, aniž byl vyčerpán, a vrací se na jiných místech k otázkám již dříve probíraným. Přece však možno listy ty dle obsahu rozdělit na tři díly, a to: listy, v nichž vypravuje o svém životě a působení ve Stanzi a v Burgdorfu a o svých spolupracovnících; listy, jež obsahují posudky o tehdejší způsobu vychovávání a vyučování; listy, jež obsahují zásady, dle nichž míní Pestalozzi vyučování zlepšiti.

R. 1803 vyšly pod jménem Pestalozziovým „Abc der Anschauung oder Anschauungslehre der Massverhältnisse“, pak „Anschauungslehre der Zahlverhältnisse“ a „Buch der Mütter oder Anleitung für Mütter, ihre Kinder bemerken und reden zu lehren“. První z těchto knih napsal Busz, druhou Krüsi a jen třetí Pestalozzi sám. V knize matek žádá důrazně mateřskou výchovu.

Vychovatelské zásady Pestalozziovy jsou: Účelem vychovávání a vyučování jest vývoj jednotlivého člověka ku pravé, ušlechtilé lidskosti; obecné vzdělání vnitřních sil, přirozenosti lidské, ku pravé moudrosti lidské. K tomu konci musí býti dítě pobádáno k samostatnosti. Nemá se nic do dítěte

vkładati, nýbrž má se tak jednati, aby se vše z nitra jeho vytvořilo. Při tom jest k tomu přihlížeti, aby toto vypěstění bylo obecné — všech sil a schopností, a souměrné, tak aby každá byla vypěstována dle své přirozené ceny přiměřeně k ostatním. Proto příkládá Pestalozzi velikou důležitost formálnímu vzdělání; materiální jest mu skoro lhostejné. Z toho jde, že vychovatel musí si všimati všemožně zvláštností svých chovanců. — Přirozeným nosičem výchovy jest rodina. Hlavní dějiště výchovy jest v domácnosti a hlavní podíl na ní má matka. V počínání řádné matky při výchově vidí Pestalozzi čistý vzor přirozeného a tudíž úspěšného vychovávání. Učitel má jen připojovati na to, co konala matka, škola má navazovati na to, co se dělo v domácnosti. Vzdělání vůle vyvíjí se dle poměru bezmocného dítěte k matce. Smyslové potřeby dítěte docházejí ukojení mateřskou láskou a péčí; proto má dítě důvěru a vděčnost, city, jež se znenáhla rozšiřují též na otce a sourozence. Od této lásky a víry povznáší se dítě k lásce a víře v lidstvo a v Boha, nebeského otce. Matka má i dále jako světice bráti dítě pod svá křídla, když dorůstá a světem jest lákáno. Tak Pestalozzi staví matky jako jediné prostředkovatelky mezi Boha a dítě.

Řád vyučovací a učení se musí pojíti k zákonům lidské přirozenosti. Vyučování jest pouze umění podati ruku úsilí přírody o její vlastní vývoj, a toto umění spočívá podstatně na přiměřenosti a souladu dojmů, jež mají děti býti vštípeny, se stupněm jeho vyvinutých sil a musí tudíž krok za krokem kráčet přiměřeně s nimi. „Má methoda musí vésti k tomu, aby dětem učinila základy toho neb onoho odboru tak jasnými, že na každém stupni svého učení musí si až k dokonalosti osvojiti, co mohou, tak že v každém případě, jak daleko pokročily, mohou býti považovány za učitele mladších sourozenců.“ Má na mysli methodu, jíž by i zcela nevzdělaný mohl úspěšně vyučovati. Proto jako nevhodný zavrhuje katechisující nebo sokratisující způsob vyučování, při němž mnoho záleží na dovednosti učitelově. Naopak, děti mají zvykati, „aby ústa do všeho nestrkaly“ a nedovolovaly si pronášeti soudy

o věcech, jež jen povrchně znají. Doba učení se není dobou usuzování; toto se dostaví teprve, když jest již po ruce obsáhlá znalost věcná. Přirovnával „sokratiky“ k těm, kteří chtějí z hnízda vybrati vejce dříve, než je ptáci snesli. Nazýval „sněním“ mysliti, že jest možno pouhým rozumováním vylouditi u dětí rozum, a viděl v tom podstatnou část svého úkolu, aby urychlil probuzení z tohoto sna.

Názor jest absolutní základ všeho poznání. Každý poznatek musí od názoru vycházeti a na něj býti zpět uveden; ne od názoru obrazů, jež matou, nýbrž spíše od názoru skutečných předmětů. Názory rozumí jasné a zřetelné obrazy představ o předmětech přírody. Vyučování má pokračovati bez mezer od bližšího ke vzdálenějšímu, od snazšího k těžšímu, od jednoduchého k složenému, od známého k neznámému. Proto Pestalozzi horlivě hledal nejjednodušší látky pro prvo počátečné učivo, jak říká, abecedu názoru. Cílem všeho poznávání jsou jasné pojmy. Aby jich bylo docíleno, jest třeba věnovati pozornost trojímu: 1. Kolik a koliké předměty jsou před očima, 2. jak vypadají, jaký jest jejich tvar a obrys, 3. jak se jmenují. Tedy číslo, tvar a řeč jsou elementárními prostředky vyučování. Na základě této trojice chce Pestalozzi budovati všecko elementární vyučování. Především musí se dítě učit mluvit čistě jazykové z v u k y, čehož se dosáhne, když se před ním jasně vyslovují, a toho se má již od kolébky dbáti. Později teprve přijdou p í s m e n a, k jichž naučení Pestalozzi doporučoval užívati písmen velikého tvaru, na tuhém papíře nalepených. Pak se užilo knihy písmenkové, při čemž mluvením a čtením v taktu učení se usnadňovalo. Na to jako cvičení ve čtení předvádějí se dětem j m é n a důležitějších předmětů ze všech oborů říše přírody, dějepisu, zeměpisu, povolání a zaměstnání lidí. Konečně jsou děti vedeny od temných názorů k jasným pojmům cvičením v řeči, jež jest zároveň cvičením v myšlení. — Při učení o t v a r e c h rozeznává umění měřiti, kresliti a psáti. — Učení o č í s l e c h jest zvláště důležité, poněvadž vede nejjistěji k jasným pojmům. Také počítání musí se zakládati na názoru. Za znázorňovadla navrhoval

prsty, hrách, kamínky, hůlky a p. — V náboženském ohledu paedagogika Pestalozziho nestojí přísně na půdě křesťanské. Nemá v ní místa ani hřích dědičný, ani vykoupení. Také Pestalozzi má za to, že dítě jest od přirozenosti dobré. Cit náboženský vyvíjí se v dítěti poměrem k matce. Ale proti křesťanství Pestalozzi nevystupuje, jak činil Rousseau a Basedow.¹⁾

— Pro disciplínu žádá Pestalozzi lásku a trpělivost.

Pestalozzi ve své paedagogice vydával mnohé za nové, co před ním již jiní paedagogové doporučovali. Přes to jest reformátorem lidového vzdělávání plodnými popudy, jež od něho vyšly. Politické a sociální poměry jeho doby, jež utvrdily obecné přesvědčení, že jest třeba povznést školství, aby blahobyt lidu také byl povznesen, byly jeho snahám příznivy. Jest vzorem učitelů šlechetnou, nezištnou láskou k bližním, neúnavnou vytrvalostí, radostnou obětavostí. Zastával myšlenku, že každý člověk, i nejubožejší, má nárok na vzdělání. Založil svou paedagogiku na psychologii, učinil názor základem a východiskem vyučování, žádal samočinnost žáků, stále cvičení a upotřebování toho, co bylo naučeno. Zlepšil jazykové vyučování založiv je na cvičeních v nazírání, v myšlení a v mluvení. Žádal, aby vyučování počtům dělo se stupňovitým budováním látky, a doporučoval počítání z hlavy. Vyučování v nauce o prostoru a v kreslení vložil do osnovy učebních škol, a dal podnět ke zlepšení vyučování zpěvu. Poukázal na veliký význam matky a domácnosti pro výchovu. Rozehrál a nadchl mnohé schopné muže pro povolání učitelské a pro rozvoj školství. — Vedle těchto jeho předností jsou též nedostatky a bludy. Positivního křesťanství nepřiváděl k platnosti; vyučování náboženské bylo pouhým moralisováním. Neznalost paedagogické literatury vedla k tomu, že podceňoval, co jiní vykonali, a přeceňoval své výkony. Nedoceňoval významu osobnosti učitelovy a přeceňoval metodu tak, že od ní očekával vše. Ohraničení odborův učebních dle čísla, tvaru a zvuku

¹⁾ Srv. Šauer, Kterak Pestalozzi smýšlel o náboženství při vychovávání. Vychovatel 1904, 5. — X. Dvořák: Pestalozzi a jeho zásady. Katech. Listy 1893—4, 97.

jest neúplné; barva a látka věcí nejsou zpracovány, a přece má dítě spíše oko pro to, než pro jméno a číslo. Hmatu, tak důležitého, protože nás poučuje o skutečnosti věcí smyslem nápadných, nevěnuje pozornosti, ač již dítě tak rádo věcí se dotýká a chápe. O vnitřním smyslu a velikém oboru jeho vjemů není stopy. Také pro náboženské pojmy tu skoro není místa. Při osobnosti jeho byly nedostatky: málo péče o zevnějšek, praktická neobratnost v tom, co podnikal, neschopnost „k vladaření“. Než tyto chyby jsou vyváženy šlechetností mysli, neochabující láskou a neochvějnou zmužilostí při řešení životního úkolu. (Kehreins Geschichte.)

Žáci Pestalozzioví prováděli dále jeho myšlenky.

Filip Emanuel von Fellenberg (1774—1844) koupil u Bernu statek Hofwyl a tam otevřel r. 1804 školu chudých, jež měla býti zároveň školou pracovní. Cílem jeho bylo, přivést vesničana k tomu, aby uměl využítkovati co nejlépe svých rolí. Jeho podnik se dobře dařilo. Do r. 1832 bylo na 400 chudých dětí v ústavu bezplatně vzděláno, aby se z nich stali pracovití řemeslníci nebo rozumní dělníci, a vychováni, aby byli dobrými lidmi. Fellenberg byl věřící křesťan a pečoval ve svém ústavu o náležité pěstování náboženského ducha. Po smrti Fellenbergově převzal jeho syn řízení ústavu. Dobrým pomocníkem jeho byl

Jan Jakub Wehrli (1790—1855). Jako syn chudého vesnického učitele poznal záhy bídu životní. V době přípravy k učitelství vydělával si pokrývačstvím, čeho potřeboval k živobytí, při čemž poznal, že ruční práce a studium nejsou nesmířitelnými protivami. Ve věku 20 let přišel do Hofwylu a pracoval tam po 23 léta za těžkých okolností. Musil den i noc věnovati hochům, vyučovati je elementárním vědomostem i obyčejným pracím nádenickým, a musil i sám nádeničiti. Šlo mu o to, aby spojil pevně a trvale učení s prací. Nejen při práci, nýbrž i na práci mělo se učit. Práce, jež byla podnikána, poskytovala zároveň učivo. Při jednoduchosti ve stravě a v oděvu byla větší část výloh kryta výtěžkem práce.

Dle vzoru školy chudých v Hofwylu byly zřizovány ve všech kantonech Švýcarska, ba skoro ve všech zemích Evropy školy, zvané školami Wehrliovým. Ale naděje v ně kladené se nesplnily. Výsledků, jaké byly v Hofwylu, uměl se dodělati jen Wehrli. Ale přece prospěch z nich vyplynul aspoň potud, že od té doby v chudobincích děti od dospělých byly odděleny a přidržovány k přiměřené činnosti s pečlivým zřetelem k jejich tělesnému a duševnímu vývoji.

Od r. 1833—1853 řídil Wehrli učitelský seminář v Kreuzlingenu na Bodamském jezeře. Heslem jeho bylo: „Modli se a pracuj.“

Řehoř Girard (1763—1850), františkán, gymnasiální professor v klášteře svého řádu ve Frýburce ve Švýcarsku, věnoval pozornost též obecnému školství, jež bylo v kantonu velmi pokleslé. Později se stal farářem v Bernu, ale r. 1804 vrátil se opět do Frýburku, aby řídil tamní školství. Nedostávalo se tam schopných učitelů. Girard navštívil Pestalozziho v Iffertenu a radil se s ním. Navrátil se prováděl myšlenku, kterou Pestalozzi uskutečniti se snažil ve Stanzi, totiž v z á j e m n é v y u č o v á n í (s použitím pomocníků). Tak bylo možno vyučovati mnoho dětí (do r. 1823), ač k tomu bylo jen několik málo učitelů.¹⁾

Tato v z á j e m n á u č e b n á f o r m a (alleodidaktická) jest známější pod jménem soustavy Bell-Lancasterovy, zvané tak po dvou Angličanech, kteří ji úplně provedli skoro současně, ale nezávisle na Pestalozzím (ač Bell v Iffertenu u Pestalozziho pobyl).

Ondřej Bell (1753—1832) a **Jan Lancaster** (1771—1838) pro nedostatek učitelů byli nuceni užívatí starších a pokročilejších dětí k vyučování mladších a slabších žáků. Bell učinil první takový pokus v Madrasu s hochy vojáků východo-indických pluků, Lancaster pak v Southwarku, čtvrti londýnské. — Účelem toho bylo zjednatí možnost, aby pod jedním učitelem mohlo býti současně vyučováno mnoho žáků. — K tomu bylo třeba velmi prostranné učebny. (Lancasterův učebný sál byl pro 800 žáků.) V jedné místnosti byli žáci rozličného věku a rozličných vědomostí. Nad nimi byl školmistr nebo nadučitel, jehož místo v sále bylo vyvýšené, aby s něho celé množství

¹⁾ P. Řehoř Girard (Vychovatel 1897, 191). Napsal Fr. Pohunek.

mohl přehlédnouti a ovládati. Žáci byli rozděleni v rozličné třídy. (Bellova škola měla jich deset.) Třídy byly rozděleny v oddělení, z nichž každému byl určen úkol, který musil býti proveden, než se mohlo postoupiti do vyššího oddělení. V čele každého oddělení byl dospělejší žák, který se již naučil tomu, čemu se v jeho oddělení učí. Pomocník se jmenoval monitor. Pomocníci měli úkol vypomáhati částečně při vyučování, částečně při udržování zevnějšího pořádku, a dělili se na generální a speciální monitory; z těchto byl na př. jeden pověřen vedením seznamu těch, kteří školu zameškali, jiný obstaráváním linkování sešitů, jiný dozorem na břídicové tabulky atd. Nadučitel, jemuž pomocníci byli odpovědni, ukázal jim, co mají s žáky cvičiti, vyučoval tedy jen pomocníky a bděl nad celkem. Školní kázeň byla přísná, vojenská. Vše se konalo dle zvuku zvonu a na povel. Nad sedadlo učitelovo dal Lancaster nápis: „Pro vše určité místo, a vše na svém určitém místě.“ Tresty byly přísné. Provinilec byl třeba dán do pytle a pověšen na stropě sálu školního. Odměny záležely z čestných lístků, pokázek na peněžité dary a pod., ba byl též založen záslužný řád, jehož údové nosili stříbrnou pamětní minci. Vlastního vychovávání v osnově nebylo. Vyučování vztahovalo se jen na nejpotřebnější elementární vědomosti, čtení, psaní, počítání a něco náboženství. Vyučování nebylo učením, nýbrž jen cvičením, zevnějším vyškolením s cvičením paměti. Z učebního aparátu, v němž měly velikou úlohu tabulky břídicové a nástěnné, zaslouží zmínky stůl posypaný pískem, sloužící k prvnímu cvičení ve psaní.¹⁾

Methoda Bell-Lancasterovská, jež svou dobou budila velikou pozornost, byla zaváděna v Anglii, ve Francii, v Dánsku i v Německu. Zvláště se jí ujímal školní rada Natorp (1774 až 1886). Ale neujala se. Dobré bylo při ní užívání pomocníků.

Karel Kristian Vilém z Türků (1774—1846) patřil k nejschopnějším žákům Pestalozziovým. Jsa již justičním radou byl r. 1800 pověřen řízením školství v Mecklenburku-Střelíně a odebral se pro poučení k Pestalozzimu. R. 1808 po druhé navštívil Pestalozziho, v Ifertenu sám vyučoval a brzy na to založil vychovavací ústav ve Vevey na Ženevském jezeře; ústav tento v brzkou měl dobré jméno. R. 1815 byl Türk Bedřichem Vilémem III. jmenován školním radou a povolán do Frakfurtu n. M., r. 1817 pak do Postupimě na místo Natorpovo. R. 1833 byl dán do výslužby. Byla to povaha naprosto nezištná, prodchnutá obětavou láskou pro lidovou výchovu. To osvědčil zaklá-

¹⁾ Srv. čl. Ondřej Bell a Josef Lancaster a jejich způsob vyučování v „Poslu z Budče“ 1848.

dáním ústavů pro sirotky, pro děti vyšších úředníků, pro děti měšťanův, učitelův a nižších úředníků, pro osiřelé dívky. V ohledu vyučovatelském přispěl k rozšíření metody Pestalozziovoy svými „Briefe aus München-Buchsee“. Spisem: „Die sinnlichen Wahrnehmungen als Grundlage des Unterrichts in der Muttersprache“ odstranil chyby Pestalozziovoy metody názorného vyučování. Jeho kniha „Leitfaden zur zweckmässigen Behandlung des Unterrichts im Rechnen“ razila cestu metodě Pestalozziově v Prusku. Snažil se zavést při učitelských seminářích hedvábnictví.

2. Další pěstitelé paedagogiky Pestalozziovoy.

August Herman Niemeyer (1754 — 1828), pravnuke Franckův, professor bohosloví na universitě v Halle, představený královského paedagogia a spoluředitel sirotčince. Zřídil ještě paedagogický seminář při universitě a byl jeho ředitelem. Tím byl veden k paedagogickým studiím. Ze zásad Pestalozziho, Basedowa a Rousseaua, správné od nesprávného odloučiv, budoval důslednou budovu vědy o vychovávání a vyučování, přihlížeje též k dějinnému vývoji. Za cíl výchovy stanovil mravnost a ctnost. V náboženském ohledu blíží se stanovisku filanthropistův, ale zdržuje se útoků proti křesťanství. Své paedagogické náhledy uložil v knize „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts“ (1796), jež došla velikého rozšíření.

Jindřich Kristián Schwarz (1766 — 1837), professor v Heidelberku a představený paedagogického semináře, hájil metodu Pestalozziovu spisem „Gebrauch der Pestalozzischen Lehrbücher beim häuslichen Unterricht“. Hlavním jeho dílem jest „Erziehungsslehre“. Tato kniha není tak vědecká jako Niemeyerova, ale zrozumitelněji psaná. Za cíl výchovy považuje výchovu člověka k bohupodobnosti, k níž má dítě býti vedeno dle předpisů Písma sv. Ale pokud jde o postup a zákony výchovy, má směr dávati přirozenost člověka. Ta výchova jest pravá, která vycházejíc od přirozenosti člověka pojí se přesně k je-

jímu postupu a vypěstuje zušlechtěnou přirozenost. Musí však býti zároveň harmonická, t. j. všechny síly chovancovy musí přijíti k vývoji, a to tak, aby zůstaly v témž poměru, v jakém od přirozenosti navzájem jsou. Ježto pak tvoří mravně-náboženský život nejvnitřnější středisko všech lidských činností, jest onen vývoj harmonickým jen tehdy, uskutečňuje-li se z onoho střediska mravně-náboženského života. — Schwarz psal též o výchově dívčí.

Bernhard Gottlieb Denzel (1773—1838), od r. 1811 inspektor nově zřízeného semináře v Esslingách, spisem „*Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichtslehre für Volksschullehrer*“ vzbudil pozornost Schwarzovu, a na jeho doporučení pověřen byl nassavskou vládou úkolem zreformovati obecné školství v Nassavě. Pak vrátil se opět do Essling. Ač není zcela prost rationalismu své doby, přece ve všech jeho spisech jeví se spojitost s křesťanstvím. Ve spise „*Die Volksschule, ein methodologischer Lehrkursus*“ dobře zužitkovává vše dobré a potřebné ze školy Pestalozziovy a Rochowovy.

Kristián Vilém Harnisch (1787—1864), od r. 1812 ředitel semináře ve Vratislavi, kdež svým působením a vydáváním časopisu „*Der Schulrath an der Oder*“ stal se středem paedagogického života ve Slezsku. R. 1822 převzal úkol, nově zříditi pokleslý seminář ve Weissenfelsu, kterýž úkol provedl s takovým zdarem, že na jeho ústav putovali paedagogové z Anglie, Ruska, Švédska, Uherska, Řecka i Francie. R. 1842 vzdal se svého úřadu a odebral se na faru v Elbeu Magdeburka. Tu napsal spis „*Der jetzige Standpunkt des gesamten preussischen Volksschulwesens*“, v němž líčí vývoj pruského školství za vlivu školy Pestalozziovy. Harnisch jest mezi stoupenci Pestalozziovými zástupcem směru pozitivně-křesťanského. Hlavním jeho dílem jest „*Handbuch für das deutsche Schulwesen*“ (1820), v němž žádá důrazně výchovu na základě pozitivního křesťanství. Chovancům svým zvláště doporučoval: buď křesťanem, měj náležité vědomosti o křesťanství,

měj patřičnou zručnost ve vyučování. Odsuzoval rozdělávání dětí dle vyšších a nižších stavů; naléhal na to, aby metoda pro jednotlivé učebné odbory byla lépe vypěstována, a oceňoval důležitost péče o zdraví v seminářích.

Jindřich Stephani (1761—1850) působil ve školní službě v Augšpurku, Eichstädtu, Ansbachu, všude měl spory pro své protináboženské náhledy, až byl úřadu zbaven. Byl prvním bojovníkem pro odloučení školy od církve a opovědným nepřítelem křesťanství. Napsal příručku k náboženskému vyučování konfirmandů, jež dle jeho vlastního doznání měla obsahovati učení Ježíšovo, ale víru v Ježíše měla zničit. Šířil náboženské „osvícenství“ v protestantských obecných školách jižního Německa. Jeho působení bylo tím škodlivější, že uměl psát lidově a měl mnoho příznivců, jež si získal zvláště proto, že se zasazoval o povznesení obecného školství, lepší vzdělání ženské mládeže, vyšší vzdělání a lepší platy učitelů. Zvláštní jsou jeho nápady v příčině školní kázně. Chtěl, aby děti samy hlasováním ustanovily si školní zákony, určily si tresty za přestupky a ze svého středu vyvolily si soudce. Učiteli by zbývalo jen řídit vyšetřování a provádět soudcovský výrok žáků. Zasluky získal si o metodu počítání a zvláště čtení; razil cestu methodě hláskovací.¹⁾

Gustav Bedřich Dinter (1760—1831), farář v Kitchernu u Lipska, vyučoval pilně ve své farní škole dle zásady: co může žák sám si nalézt, to se mu nemá podávat hotové. Hleděl nadané jinochy vzdělati k učitelství. R. 1797 byl jmenován ředitelem semináře v Drážďanech. R. 1816 byl povolán jako školní rada do Královce na místo Karla Zellerera, horlivého, ale neobratného Pestalozziána, s pokynem, aby „přehánění toho, co jest dobré, uvedl na pravou míru“. Vykonal mnoho pro povznesení školství v Prusku, zvláště na venkově, a pro učitelské semináře. Z četných jeho spisů jest uvést zvláště „Die vorzüglichsten Regeln der Katechetik“ (1802), „Kleine

¹⁾ Před Stephanim o metodu hláskovací usiloval již vrstevník Lutherův Valentin Ickelsamer.

Reden an künftige Volksschullehrer“ (1803--1805), „Die vorzüglichsten Regeln der Paedagogik, Methodik und Schulmeisterklugheit“ (1806), „Schullehrerbibel“ (1826), „Dinters Leben, von ihm selbst beschrieben“ (1829). Naproti Pestalozzimu pro vyučování ve škole obecné přikládal zvláštní důležitost „katechisování“, t. j. „užívání heuristické formy, sokratiky“, v níž sám měl velikou zručnost a pro niž žil. Pro vyšší třídu považuje ji za jediné přípustnou. „Pestalozzi jest králem nižší třídy, Sokrates králem vyšší třídy.“ Ale jeho katechese tiskem vydané trpí jednotvárností členění, postrádají vřelosti a někdy též potřebné důstojnosti; unavují a zůstávají žáka chladným. Dinter naléhal, aby se zacházelo s mládeží co nejlaskavěji. Práví: „Z deseti ran, jež učitel dává, náleží devět jemu“. Na učitele dožíral otcovsky, ale ostře. Vyznamenával se neúnavnou činností, svým příkladem působil dobře na učitele i na školu; byl mistrem v katechisování a vypěstoval theoreticky postup tázací — vyvinovací. Stinnou stránkou jest rationalistické smýšlení, jež projevuje zvláště ve své Bibli učitelův, a jednostranné vzdělávání rozumu.

Adolf Vilém Diesterweg (1790—1866), od r. 1820 ředitel semináře v Mörsu (na Dolním Rýnu), získal si záhy jména „německého Pestalozziho“. R. 1832 byl povolán do Berlína za ředitele nově zřízeného učitelského semináře. Tu nabyl velikého vlivu na své žáky i na kruhy mimoškolní. Ale jeho náboženské a politické stanovisko, projevující se stále více také v jeho spisech, zavinilo, že byl r. 1847 úřadu toho sprostěn.

Potom byl literárně činný a vystupoval stále rozhodněji proti křesťanství, zvláště když byl zvolen také za poslance. Zemřel r. 1866 cholerou. První jeho pedagogický spis vyšel r. 1820 pod názvem: „Über Erziehung überhaupt und über Schulerziehung insbesondere. Ein Fragment.“ Tu vydává za hlavní prostředek vychovávající vyučování, pak příklad a kázeň, bez níž se žádné škole nedaří. Hlavní jeho dílo jest „Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer“. Kniha se skládá z obecné

části, vypracované Diesterwegem, jež obsahuje zásady vychovávání a vyučování, a ze zvláštní části, zpracované částečně jinými spolupracovníky (Bormann, Hentschel, Hill, Knebel, Knie, Lüben, Mager, Mädler a Prange), jež podává methodické pokyny pro jednotlivé učebné odbory (1834). Vydal řadu učebnic a řídil paedagogické časopisy „Rheinische Blätter“ (od r. 1827) a „Paedagogisches Jahrbuch“ (od r. 1851).

Ve výchově v popředí staví s a m o č i n n o s t žákův. Účelem výchovy jest vyvinouti stejnoměrně všechny vlohy dítěte, aby bylo vzděláno „k samočinnosti ve službě pravdy, dobra a krásna“. Vychovávání klade hlavně do vyučování. Vyučování jest jen vzbuzování (Erregen), učitel jest „Wecker der Volkskraft“. — Názor jest východiskem a základem všeho vyučování. Učení má se vždy připojovati k názorům dřívějším, vésti od známého k neznámému, od jednotlivého k obecnému, od příkladu k pravidlu, dříve věc, pak slovo. — Vývoj vloh a sil musí býti harmonický a, pokud jen možno, zvláštní a osobitý; musí se dít v posloupnosti; nejnižší stupeň jest smyslnost, druhý stupeň jest návyk a fantazie, nejvyšší stupeň pak jest svobodné sebeurčování. Při vyučování nejprve činiti jest nárok na schopnost rozumění (des Verstehens) a chápání (Begrreifens) a zároveň na rozum (Vernunft)). Dle toho postupu jest uspořádati látku každého učebného předmětu a rozdělití ji v soustředných kruzích (koncentrace). — Nejvíce vykonal Diesterweg v methodice jednotlivých učebných předmětů. Co má býti pamatováno, tomu musí býti nejprve porozuměno; methoda buď heuristická; necháme, aby žáci sami našli, co nalézti mohou; nebudeme tak pošetilí, abychom vyvínovali, co nalézti nemohou. Taková methoda předpokládá dovedné učitele. Proto chtěl, aby vzdělání učitele bylo zvýšeno tak, aby každý učitel byl přírodovědcem, aby měl bystrost Lessingovu, výmluvnost Salzmannovu, moudrost Sokratovu. K semináři učitelskému připojil c v i č n o u š k o l u; povolání učitelské jest praktické a pouhou teorií nemůže se učiteli poskytnouti pravého vzdělání. Jako se řemeslník a umělec vzdělává ve vhodné dílně, tak i učitel musí býti vzděláván v cvičné

škole. — Školní vyučování a veřejné vychovávání nemá přestati dokonaným 14. rokem a nemá počínati teprve šestým rokem; žádal p o k r a č o v a c í školy s menším počtem hodin a školy p r o m e n š í děti. Na újmu jeho působení byl jeho racionalismus, podrážděnost a svéhlavost, přepjaté požadavky v příčině vzdělání učitelstva a odtrhování školy od jejího přirozeného postavení jako pomocnice rodiny, státu a církve.¹⁾

3. Zástupcové křesťanského směru ve výchově.

Vedle rationalisujících přívrženců Pestalozziových pracovali též mnozí paedagogové, vybírajíce si obecně platné zásady z paedagogiky Pestalozziovy, na dalším vývoji vzdělávání ve směru pozitivního křesťanství, a to na straně katolické i protestantské.

Jan Michal Sailer (1751—1832), professor morálky a příbuzných praktických odvětví theologie od r. 1799 na vysoké škole nejprve v Ingolstadtě, pak po 20 let v Landshutu, od r. 1821 kanovník a od r. 1829 biskup v Řezně. Jako professor konal přednášky o paedagogice, jimiž jinochům vléval nadšení pro těžký úkol vychovatelský. Z těchto přednášek vznikla kniha: „Über Erziehung für Erzieher“ (1807). Kromě toho vydal četné jiné spisy-prvotiny paedagogické „Über die wichtigste Pflicht der Eltern in der Erziehung ihrer Kinder“ (1778), „Weisheitslehre in Maximen für künftige Regenten“ (1803, pro korunního prince bavorského, Ludvíka I.), „Handbuch der christlichen Moral“.

Cílem výchovy má býti to, co obsahují slova evangelia „Budtež dokonalí, jakož Otec váš v nebesích dokonalý jest.“ Úkolem výchovy jest, celého vnitřního člověka vzdělati dle ducha křesťanství. Vychovatelskými činiteli jsou: rodina, církev, škola, stát, jichž representanti musí býti vzory dítek Božích. Předmětem výchovy jest celý člověk — tělo i duše. Sailer vyslovil i takové požadavky v příčině tělesné výchovy, jež má teprve novější paedagogika. Myšlenkou

¹⁾ Srv. článek o Diesterwegovi v „Národní Škole“ 1866, ve „Školníku“ (od Hložka) 1869 a tamtéž r. 1858 (od J. Hausmanna).

vychovávaciho vyučování byl tak nadšen, že čistě didaktické stránky vyučování málo si všímá. Příkladná oddanost k žákům vynesla mu právem jméno německého Fénélon^a. — Jeho hlavní zásluhou jest, že jako učitel i spisovatel úspěšně potíral ducha racionalismu a nevěry, který se v té době tolik šířil a našel přístup nejen do paedagogiky, nýbrž i do škol. Stíhal blud, ne bloudící. — Druhou jeho zásluhou jest, že v době, v níž byla obrácena pozornost paedagogů jednostranně k vyučování a jeho methodě, kladl působnost školy především do v ý c h o v y. V jeho hlavním díle „Über Erziehung für Erzieher“ není pokynů pro vyučování čtení, počtům, ale na každé stránce jsou hluboké myšlenky a pozoruhodná slova o vzdělávání vůle, zlepšení srdce, povznesení mysli a zušlechtění celého vnitřního člověka. Proto přikládal velikou důležitost osobnosti učitele a jeho příkladu. Jako Pestalozzi, tak i Sailer velmi cenil ve výchově vliv ušlechtilé matky a spořádaného života rodinného. Jako Basedow a Dinter, též Sailer heuristickou formu až přeceňoval. Zvláštní péči měl o školství obecné. Podává roztomilý obraz učitele obecné školy. Souhrnem všech ctností učitele má býti „láska a dobrá nálada“. O jeho praktickém smyslu svědčí, že se zasazoval rozhodně o zřizování zvláštních ústavů pro vzdělání učitelův, o řádné hmotné zaopatření učitelův a o spořádanou správu škol.¹⁾

Jiří Michal Wittmann (1760—1833) má místo v dějinách paedagogiky pro vynikající působení vychovatelské, byť větších paedagogických spisů nenapsal. Byl ředitelem kněžského semináře v Řezně, professorem na tamním lyceu a vzorem horlivého učitele náboženství, duchovního správce dítek. Než se stal světícím biskupem v Řezně, vyučoval 37 hodin týdně náboženství. Založil společnost chudých školských sester. Podnět k tomu dala nevědomost mnohých chudých dětí, zvláště dívek, v horských krajinách. Radil se s biskupem Sailerem a se svým přítelem Františkem J o b e m, skromným a zbožným zpo-

¹⁾ Vychovatel 1901, 124: J. M. Sailer a B. Overberg. Napsal Ad. Fux.

vědником rakouské císařovny Karoliny; všichni tři uznávali za nejlepší prostředek založení spolku školských sester. Wittmann, který byl již dříve zaměstnán při vzdělání učitelek, provedl plán ten, Job věnoval k tomu všechny své úspory, a tak r. 1834 vznikl první dům Chudých školských sester v rodišti Jobově, v Neuenburku (v diecesi řezenské). Roku 1841 byl mateřský dům přeložen do Mnichova. — Chudoba má býti základem barvou družiny; vše má chudobu hlásati a ráz chudoby na sobě nésti: oděv, příbytek, zařízení. Předměty, jimž mají sestry vyučovati, jsou: mateřský jazyk, čtení výrazové, pravopis a cvičení slohová, krasopis, počty, dějepis a přírodopis, přírodověda, všeliké ruční práce, dle přání francouzština, klavír, zpěv. Náboženství má se věnovati zvláštní pozornost. Ostatně, pokud jde o učební předměty, budou se sestry držeti zákonů, předpisův a nařízení místních i vyšších úřadů školních, jimž jest podřízena jejich škola jako veřejný ústav vyučovací. — S elementární školou spojují Chudé školské sestry též školu průmyslovou pro dívky. — „Ne zevnější vzdělání ku blýskání se, nýbrž k živé bázni Boží, k věrnosti v povolání a ke křesťanskému životu jest účelem školní výchovy. Nejmnocnějším kázáním, jež zvláště na děti působí dojmem nesmazatelným, jest příklad. První sítě bázně Boží a ctnosti přichází do duše vždy nejprve okem, ne uchem. V dětech se budí a projevuje především pud napodobovací.“ To jsou pozoruhodná slova z pravidel chování pro Chudé školské sestry zbožným zakladatelem napsaných. Jinak platí pro ně též pravidla, která dal sv. Petr Forrierius společnosti řeholnic de Notre-Dame, založené kol. r. 1600 (str. 123 n.). — Společnost Chudých školských sester rychle se šířila; r. 1864 měla již 186 domů.

Karel Barthel (1802 — 1861) již jako domácí učitel studoval se zálibou paedagogické spisy. Stal se knězem a v duchovní správě věnoval zvláštní pozornost obecné škole. Byl jmenován školním inspektorem, pak ředitelem semináře v Paradiesu v Poznaňsku, později ve Vratislavi. Všude působil horlivě ku prospěchu škol a učitelstva. Četnými spisy pro praktickou školní potřebu, jak pro učitele tak pro žáky, získal si trvalých zásluh

o katolické školství, nejvíce pak Školskou paedagogikou, jež jest po celém Německu známa.

Antonín Ignác Demeter (1773—1842) jsa farářem v Lautlingenu ve Virtembersku, zřídil vlastní ústav ku vzdělání učitelů. Později stal se ředitelem učitelského semináře v Rastattě a proslul tak, že francouzská vláda svěřila mu řízení elsasské normální školy a vzdělávání francouzských jinochů za učitele. R. 1836 stal se arcibiskupem ve Frýburce. Sepsal „Vollständiges Handbuch zur Bildung angehender Schullehrer“, „Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts“ a „Schreiblehre mit Wand- und Handvorschriften“. Byl vychovatelem tělem i duší.

Ambrož Stapf (1785—1844), professor morálky a paedagogiky v Innomostí, později ředitel kněžského semináře a kanovník v Brixenu. Napsal „Erziehungslehre im Geiste des Christenthums“ a „Biblische Geschichte des Alten und Neuen Testaments...“

Jan Křt. Hergenröther (1780—1833), od r. 1816 ředitel učitelského semináře ve Vircpurku, pak farář v Bambersku. Jeho „Erziehungslehre im Geiste des Christenthums“ byla velmi oblíbená a rozšířená.

Matouš Zeheter (1784—1849), ředitel učitelského semináře v Eichstädtu. Z jeho paedagogických spisů zvláště „Erziehungs- und Unterrichtslehre nach katholischen Grundsätzen“ má dosud cenu.

Jiljí Jais (1750—1822), benediktin a professor morálky a pastorálky v Solnohradě. Jeho „Schöne Geschichten und lehrreiche Erzählungen zur Sittenlehre für Kinder“¹⁾ byly dlouho studnicí pro čítanky. V knize „Walter und Gertrud“ přidržuje venkovskému lidu před očima zrcadlo, ukazující mu, jakým býti má a jakým býti nemá.

Bernard Galura (1764—1856), arcibiskup v Brixenu, napsal Katechismus učení Ježíše Krista v aforismech (v 1154 větách podává náboženské učivo). V knize „Grundsätze über die wahre Katechisier-

¹⁾ Česky od Jana Javornického v Praze 1812 a 1813 (2 díly).

methode“ potírá vnější napodobení sokratického způsobu vyučování a jeho užívání při předmětech, pro něž se nehodí; vyvinovací postup jest vhodný při mravoučných pravdách, dogmata nemohou býti vyvinována a dějiny zjevení Božího musí býti vypravovány. Ve vysokém věku ještě nakreslil galerii biblických obrazův, aby dětem křesťanské pravdy názorem vštípil. Vydal 35 takových obrazů s vysvětlujícím textem.

Vincenc Eduard Milde (1777—1853), katecheta na hlavní normální škole ve Vídni, pak na reálce a na akademii výtvarných umění, od r. 1806 professor vychovatelství na universitě, pak farář, od r. 1823 biskup v Litoměřicích a od r. 1831 arcibiskup ve Vídni. Svě jmění odkázal ku podpoře chudých kněží a učitelů. Heslem jeho bylo: „Ne v počtu let, ale ve velikosti dobrých skutků záleží cena života.“ Hlavním jeho vychovatelským spisem jest „*Lehrbuch der allgemeinen Erziehungskunde*“ (1811—13). Výchova jest úmyslné působení na vývoj a směr vloh člověka; záleží *a*) ve vzbuzování sil, *b*) ve vedení jich dle přirozených vloh a jejich určení, *c*) v uschopňování k sebevzdělání. Zdrojem a základem paedagogiky jest psychologie. Ohledně vypěstění každé vlohy má vychovatel dbáti čtveré činnosti: musí hleděti každou vlohu zachovati (diaetetika), ve snaze po vývoji ji podporovati a určitý směr jí dáti (umění vzdělavací, v případě slabosti neb pokažení její chyby odstraniti (léčení), k samočinnosti uschopňovati (návod k sebevzdělání). Intelektuelní vzdělání jest vázáno na zákony vývoje duševního, jichž nutno dbáti přesně (názor, reprodukce, porozumění, úsudek). Příroda jest první obrázkovou knihou dětí. Každé vyučování musí míti za účel samočinnost chovancovu. Vzdělání života citového a vůle má chovance uvést ve stav, aby v pozdějších letech sám převzal své vedení a vzdělání. Nejvyšším cílem veškeré výchovy jest založení mravně dobré povahy. „Všecko osvětlení hlavy, všecka kultura citu, všecka svoboda zevnějšího vzdělání jest bez ceny, není-li s ní spojeno mravní vzdělání srdce.“ — Tělesného trestu nemůže se nikdy užívati jako prostředku vzdělavacího a léčivého, a má se ho užítí jen v největší nouzi. — Milde

má zásluhy zvláště v tom směru, že úplně vědecky vybudoval nauku o vychovávání se zřetelem k fyzickým základům a psychologickým předpokladům. Ale náboženská a církevní stránka jeho vychovatelství trpí přílišným vlivem Kantovým.¹⁾

Augustin Gruber (1763—1865), katecheta hlavní normální školy ve Vídni, posléze arcibiskup v Solnohradě, vydal znovu v německém překladě s cennými vysvětlivkami sv. Augustina „De catechizandis rudibus“, pak „Praktisches Handbuch der Katechetik“; tu žádá, aby náboženské pravdy nebyly z rozumu vyvozovány a pak ze zjevení dotvrzovány, nýbrž naopak, aby byly ze zjevení Božího čerpány a duši k věření předloženy.

Jan Křt. Hirscher (1788—1865) působil více než 25 let jako professor bohosloví ve Frýburce. Jeho hlavním dílem jest „Katechetik oder Beruf des Seelsorgers, die ihm anvertraute Jugend zu erziehen und zu unterrichten“. Povznesl náboženské učení na vědu a zařadil je do theologie. Sepsal též katechismus, v němž podrobně jedná o hlavních naukách, často odkazuje na bibli a podává obšírně užití pro život. Chudým dětem velmi prospěl spisem „Die Sorge für die sittlich verwahrlosten Kinder“, jímž pobádal k větší péči o chudé děti založením ústavů pro chudé děti, jež učinil dědici svého jmění.²⁾

Jiří Martin Dursch (1800—1882), posléze farář v Rottweilu, napsal „Pädagogik oder Wissenschaft der christlichen Erziehung vom Standpunkte des katholischen Glaubens“.

Josef Kehrein (1808—1876), od r. 1855 ředitel semináře v Montabauru, vydal „Handbuch der Erziehung und des Unterrichts“ a „Überblick über die Geschichte der Erziehung und des Unterrichts“, jež došly velikého rozšíření. Proslul pracemi z oboru dějin jazyka, na př. „Onomastisches Wörterbuch“, a svým badáním v oboru církevní písně a dějin řečnictví.

¹⁾ Viz čl. ve „Školníku“ 1877.

²⁾ Srv. čl. Kl. Markraba, Význam dra. J. Hirsche v katechetice. Pastýř duch. 1881, 654.

Karel Ohler (1817—1889), ředitel semináře v Bensheimu v Hessensku, pak kanovník v Mohuči, ve své knize „Lehrbuch der Erziehung und des Unterrichts“ připojil ku teorii mnoho příkladů z praxe.

Alban Stolz (1808—1883), od r. 1847 professor pastorálky a paedagogiky ve Frýburce, osvědčil se spisem „Kalender für Zeit und Ewigkeit“ obratným spisovatelem lidovým; jeho hlavním paedagogickým spisem jest „Erziehungskunst“.

Albert Stöckl (1823—1895), professor filosofie a paedagogiky v Eichstädtu, napsal kromě výborných učebnic filosofie též „Handbuch der Pädagogik“ a „Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik“.

Vavřinec Kellner (1811—1892), učitel na obecné škole v Erfurtu, od r. 1836 na katolickém učitelském semináři v Heiligenstadtě, r. 1848 jmenován vládním a školním radou v Marienwerderu, později v Trevíru, kdež pak po 31 rok působil. Akademie münsterská vyznamenala ho titulem čestného doktora filosofie. Z jeho četných spisů do všeobecné paedagogiky náležejí: „Zur Pädagogik der Schule und des Hauses. Aphorismen“;¹⁾ pokračování „Pädagogische Mitteilungen aus den Gebieten der Schule und des Lebens“, dále „Volksschulkunde“, „Lebensblätter. Erinnerungen aus der Schulwelt“, „Erziehungsgeschichte in Skizzen und Bildern“ (3 svazky) a „Kurze Geschichte der Erziehung und des Unterrichts“.

Cíl výchovy shrnuje v slova: „Vychovávej člověka k následování Krista a k podobnosti jemu“. „Jako planety krouží kolem slunce, tak celý život náš má býti trvalým kroužením kolem životního slunce Krista, ale s tím důležitým rozdílem, abychom pohybovali se stále v užších kruzích kol něho a konečně s ním jedno byli.“ — Správný poměr přírody k dítěti záleží v tom, že příroda dle vůle Stvořitelovy není mistryní a učitelkou ve věcech výchovy, nýbrž pouze spolu-

¹⁾ Srv. článek Alf. Pryče ve Vychovatel. listech 1908.

pracovníci, výchovným činitelem, ale zároveň prvkem a kruhem, v němž se pohybuje dítě jako dospělý a na nějž oba tvořivě mají působiti. Pročež učitel přírodu a jí poskytované smyslové názory do svého vyučování i do školy rád přibere a jich použije, aby jednak schopnost nazírací a sílu usuzovací dítěte na tom cvičil a správné pojmy vyvíjel, ale jednak také aby na ni, na její zjevy a činnosti nové připojoval. Příroda bude mu knihou, jež nese na každém listě jméno Boží skvělými tahy, a nezapomene, že naše vědění o duchovních věcech bez odůvodnění světem těles a bez přirozených názorů postrádá zřetelnosti a pravdy, že o duchovních věcech můžeme mluvit většinou jen ve smyslových obrazech. — Učitelské povolání jest bohatou odpovědností, ale také ideální mzdou. „Povolání učitelské má trojí palmu; ona pučí z víry ve svatost jeho úkolu, z lásky, jež mu září vstříc z očí dětí, a z naděje, že nepomíjí, co zaseto do ducha.“ Tato palma chce býti dobyta. — Z učebných předmětů zaslouží pěstování zvláště ty, jež jsou především způsobilými vzděláti mysl, tedy náboženství a poesie. Jest varovati před onou jednostranností, již byly některé abstraktnímu vzdělání především sloužící předměty na útraty jiných povzneseny. Teprve v lásce, plné víry, nikoliv pouze ve vědění, dokonává se lidská bytost. Jazykové učení musí podporovati celý duchovní vývoj dítěte živým stykem s řečí. Proto do prvních školních roků nepatří jazykové vyučování, nýbrž názorné. Čítanka, ne bezobsažné, o sobě bezcenné věty, jest středem a základem veškerého jazykového učení, též pro ústní i písemné vyjadřování myšlenek. Gramatika není sama sobě účelem, nýbrž jen prostředkem cvičiti myšlení poznáváním toho, co souhlasí se zákonem, vésti ku všestrannému porozumění čítance a článkům, podporovati cit jazykový a dáti učení o pravopise a o slohu bezpečný základ.

Kellner jest jedním z nejzasloužilejších paedagogů nové doby. Jádro své práce shrnuje sám takto: „Mou snahou bylo: 1. radost z povolání u učitelů; poesie a dobrá mysl ve škole; 2. zušlechtění jazykového učení; 3. zavedení dějepisu paedagogiky do světa učitelského;

4. náboženské pojmání povolání.“ — Po 50 roků byl přečetným učitelům učitelem, rádcem a vzorem; svými spisy, proniknutými duchem v pravdě křesťanským, vykonával prospěšný vliv na učitelstvo; svým ideálním pojmáním povolání učitelského, neúnavným snažením a pracemi, svou mírností a láskou na základě křesťanském jest vzorem každému učiteli. Jazykové učení osvobodil od gramatické soustavy a mrtvého harampátí pravidel, a čítanku učinil středem jeho. Čítanku postavil do služeb vzdělání mysli a aesthetického citu, a jeho naléhání jest děkovati, že v čítankách více přihlíženo k poesii.¹⁾

Stanislav Konarski (1700 — 1773), paedagog a reformátor školství polského, provinciál řádu piaristického ve Varšavě, založil ústav k vychovávání mladých šlechticů (1740) (Collegium Nobilium), v němž jazyku mateřskému již dávána přednost před latinským.²⁾

Antonín Martin Slomšek (1800—1862), kníže biskup labudský, má veliké zásluhy o slovinské školství („apoštol Slovinců“.) Jako spirituál semináře v Celovci zakládal nedělní školy slovinské, napsal „Blažej a Anežka ve škole nedělní“, sbíral duchovní i světské písně. R. 1847 v Celji založil spolek ku podporování chudých studujících a konvikt „Maximilianum“. Ministr vyučování hrabě Lev Thun žádal ho za sestavení učebnic. Jeho dílem jest též literární „Družstvo sv. Mohora“.³⁾

Mezi protestantskými paedagogy v duchu křesťanství působili kromě Schwarze (str. 247 n.) a Harnische (str. 248 n.) též:

Jindřich Gräfe (1802—1868), ředitel měšťanské školy v Brémách; vydal pozoruhodné dílo „Deutsche Volksschule“.

Kristian Palmer (1811—1875), professor theologie v Tubinkách, napsal „Evangelische Paedagogik“.

Karel Kehr (1830—1885), ředitel učitelského semináře v Gothě, Halberstadtě a posléze v Erfurtě; universitou v Jeně vyznamenán titulem čestného doktora filosofie. Četné jeho

¹⁾ Životopisná črta. Vychovatel 1893, 17. — Ke stému výročí jeho narození. (Vychovatelské listy 1911, 168, z pera Alf. Pryče.)

²⁾ Josef Moudrý: Z ovzduší slovanského. Stanislav Konarski. (Vychovatel 1897, str. 25.)

³⁾ Týž: Antonín Slomšek. (Vychovatel 1897, str. 11.)

spisy vyšly z praxe a praxi chtěly sloužiti. Vydal methodiku všech učebných předmětů pod názvem „*Praxis der Volksschule*“. Ve spolku s jinými zpracoval „*Lesebuch für deutsche Lehrerbildungsanstalten*“ (čtyři svazky) a „*Geschichte der Methodik des deutschen Volksunterrichts*“ (sedm svazků). Po jeho soudu jest hlavním účelem vyučování přirozený a harmonický vývoj všech sil dítěte a utvoření pevného základu pro pozdější odborné vzdělání. Cena vyučování závisí na tom, jak působí na smýšlení. „Není-li smýšlení člověka vzděláno a zušlechtěno, nedosahuje vyučování svého nejvyššího cíle.“ Učitel má nejen své povolání ideálně pojímati, nýbrž též prakticky se ho chápati. Proto žádá Kehr pro učitele-začátečníky dobrého methodického vzdělání. Všecka vnitřní i zevnější zařízení semináře musí býti ve službách zdárného praktického vzdělání učitelů. „Není nejlepším seminář, který svým žákům podává mnoho vědomostí, nýbrž ten, který své chovance intensivně vzdělává a svaté nadšení pro vznešenou úlohu povolání učitelského a živou touhu po rozumném a prospěšném dalším vzdělání jim hluboko do srdce vštípi.“ — Ohledně probírání čítanky stál Kehr s počátku zcela na stanovisku Kellnerově; později připojoval učení jazyku a pravopisu ku vzorným větám pěkné formy a bohatého obsahu.

Bedřich Vilém Dörpfeld (1824—1893), hlavní učitel v Barmen-Wurpfeldu. Jeho spisy vyšly v 10 svazcích. Nejdůležitější z nich jsou: „*Denken und Gedächtnis*“, „*Grundlinien einer Theorie des Lehrplanes*“, „*Der didaktische Materialismus*“, „*Zwei dringliche Reformen im Real- und Sprachunterricht*“ a „*Das Fundamentstück einer gerechten, gesunden, freien und friedlichen Schulverfassung*“. Učebná osnova má býti normální, t. j. má obsahovati úplný počet odborův: odbory učení věcného (přírodovědu, život lidí v přítomnosti i minulosti, náboženství), jazyk s jeho dovednostmi, odbory učení formálního (počty, kreslení, zpěv). Každý učebný odbor musí tvořiti jednotný celek; při složeném odboru musí jeho rozličná odvětví býti spojena k jednotnému vyučovacímu postupu. Všecky učebné odbory musí spolu býti spojeny za účelem vzájemné podpory. Náboženské vyučování musí v zájmu vypěstění povahy státi ve středu všeho vyučování. — Postup vyučování zavírá v sobě tři hlavní úkony: nazírání, myšlení, užití. — Pokud jde o zařízení školy, dává Dörpfeld přednost škole čtyřtřídní před osmitřídní, a konfesií před simultánní. Čtyřtřídní škola udrží lépe jednotnost ve vyučování a ve školním životě, usnadňuje učiteli znalost dětí a jejich poměrů domácích, poskytuje učiteli více příležitosti k vlastnímu zdokonalení v umění vyučovatelském, podporuje samočinnost žáků tichým zaměstnáním a může lépe přihlížeti k nadanějším a slabším žákům. — Simultánní škole schází jednotnost: 1. v osobních vztazích mezi rodiči, učiteli a žáky, 2. ve vyučování mezi náboženstvím a ostatními odbory, 3. v životě školním; ve školních pobožnostech, v upotřebení náboženského učení pro školní život a ve vlivu osobnosti učitelovy; pro simultánní školu jest ztraceno cenné učivo v dějepise, v čítance a ve zpěvu; izolující vyučování náboženství a

zmenšujíc radost z povolání při učitelích, má simultanní škola škodlivé následné účinky pro školství. (Kehreins Geschichte.)

4 Básníci a filosofové-paedagogové.

Mnohé básnické naladěné povahy obrátily svou pozornost a činnost také k paedagogice, jež jinak platí za střízlivou a suchopárnou.

J. G. Herder (1744—1803). Staré docendo discimus odívá dle vlastní zkušenosti v tato slova: „Děkuji vlastnímu vyučování vývoj mnohých ideí v jejich jasné určitosti; kdo v nějaké věci určitosti chce nabýti, ať jí učí!“ Ze spisů jeho jsou pozoruhodny slabikář, katechismus a nový zpěvník. Jeho promluvy při revisích škol a zkouškách poskytují vzácný poklad vychovatelské a vyučovatelské moudrosti. Jeho názor na zeměpisné vyučování v řeči „Von der Annehmlichkeit, Nützlichkeit u. Nothwendigkeit der Geographie“ (1784) razil cestu methodě tohoto vyučování, jež byla Karlem Rittrem vybudována. Své myšlenky o vychovávání projevuje ve spise: „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“. Po učitelích žádá dokonalého vědění, praktické obratnosti ve vyučování, příkladnosti v životě, otcovské lásky. Žákům klade na srdce: „Jako voják praporu svého pluku velice si váží, tak bude každý dobře vychovaný pečovati o dobré jméno své třídy. Lepší musí míti vrch.“

G. E. Lessing (1729—1781) kladl veliký důraz na samičinnost žákovu. Vychovatelskou theorii obsahuje spis „Erziehung des Menschengeschlechtes“. Pozoruhodné pokyny pro vyučování jsou ve spise „Abhandlungen über die Fabel“.

J. W. Goethe (1749—1832). Jeho dílo „Hermann und Dorothea“, „Tasso“, „Dichtung und Wahrheit“, „Wahlverwandtschaften“, „Wilhelm Meisters Lehrjahre“ podávají bohatství vychovatelské moudrosti a didaktických naučení. Ovšem jest křesťanská výchova ohledně podstaty, cíle výchovy na jiném stanovisku, než jak naznačuje Goethe v básni „Das Göttliche“; nikoliv aesthetické, nýbrž mravně-náboženské vzdělání jest posledním cílem výchovy.

Fr. Schiller (1759—1805) povzbuzen filosofií Kantovou zabýval se otázkami výchovy. Také u něho místo ethiky tvoří aesthetika základ paedagogických náhledů, jež v listech o aesthetické výchově dopodrobna vykládá.

Jean Paul Bedřich Richter (pseudonym Jean Paul) (1763—1825). Roku 1807 vydal „Levana oder Erziehungslehre“, souvislé podání své paedagogiky, o němž dle vlastního doznání pracoval 10.000 dní.

Paedagogické hnutí v XVIII. století a na počátku XIX. století bylo tak mocné, že upoutalo i znamenité filosofy nové doby. Locke a Rousseau budili zájem filosofů pro paedagogiku. Tito filosofové se nespokojovali se zásadami z tradice a s naukami odvozenými

ze zkušenosti, nýbrž na základě psychologie a logiky budovali jednotnou stavbu, jež spojovala v sobě všechny části paedagogiky jako organismus jednotlivé údy. Ale zhusta nedbali nadpřirozených zásad křesťanského zjevení a budovali své soustavy na libovolných ideách. Jejich badání a výklady nevedly též vždy k novým výsledkům; mnohé z jejich nauk a vývodů jsou v jednoduché formě obsaženy již v paedagogických spisech dřívější doby. Nicméně měli veliký vliv na vývoj paedagogiky.

Immanuel Kant (1724 – 1804), professor v Královci, konal přednášky o paedagogice, ale vlastní soustavy nevybudoval. Jeho žák **Rink** uveřejnil jeho paedagogické myšlenky ve spise „*I. Kant über Pädagogik*“. — Člověk jest jediný tvor, který musí býti vychováván. Zvíře jest vším již svým instinktem. Člověk si musí sám učiniti plán svého chování. Protože, přicházeje na svět bezmocný, nemůže to učiniti sám, musí to učiniti za něho jiní. Proto vychovávání má úkol vzdělati člověka tak, aby dosáhl účelu svého bytí. Tři vlohy vyznačují člověka přede všemi bytostmi přírody: technická (obratnost), pragmatická (opatrnost) a morální (mravnost). — První fysické vychování musí býti jen negativní, t. j. nesmí rušiti přírodu. Positivní částí fysické výchovy jest kultura, t. j. cvičení sil mysli. K praktické a morální výchově náleží obratnost, opatrnost a mravnost. — Účel výchovy jest čtverý: 1. disciplinovati, t. j. divokost krotiti, 2. kultivovati, t. j. obratnost dáti, 3. civilisovati, t. j. světskou opatrnost potřebnou pro lidskou společnost zjednati, 4. moralisovati, t. j. pěstovati smýšlení, jež jen o dobro usiluje. Mravní účel jest nejvyšší. Člověk má vychováním státi se ctnostným, ctnostným z rozumu a z přesvědčení. Zásadami a vzorem má dítě býti vychováno k mravnosti, má v něm býti vypěstován charakter, t. j. zručnost v jednání dle zásad. Dítě má se učit poslouchati, ale jen z rozumu, ne z bázně neb z úcty. Proto záleží při výchově všecko na tom, aby všude byly správné důvody a byly dětem učiněny pochopitelnými a přijatelnými. Musí se učit, aby nastoupila vnitřní ošklivost nad zlem místo zevnější bázně před

lidmi a Božími tresty, vážnost k sobě a vnitřní důstojnost místo mínění lidí, vnitřní cena jednání místo slov a hnutí mysli, rozum místo citu, veselost a zbožnost při dobré náladě místo bojácné a zasmušilé pobožnosti. — Člověk může se státi člověkem jen vychováním. Není ničím, než co z něho výchova udělá. Děti nemají býti vychovávány přítomnému stavu lidského pokolení, nýbrž budoucímu, co možno nejlepšímu, t. j. přiměřené celému určení lidstva. Tím pečuje výchova zároveň o pokrok lidského pokolení k vytknutému cíli mravní dokonalosti. Nejvyšší zákon mravnosti zní: Jednej tak, aby zásada tvého jednání mohla vždy platiti za princip obecného zákonodárství. V pravdě mravním jest jednání jen tenkrát, dáme-li se k němu určovati jen zákonem v našem rozumu se hlásícím: „jsi povinen“ a vylučujeme každý jiný důvod. Člověk jest v mravním ohledu autonomní, sám sobě zákonodárcem; jeho rozum jedině jest zdrojem zákona velikou mravnost podmiňujícího. Zákon mravní musí se však jeviti v člověku jako *i m p e r a t i v*, protože člověk jest též bytost smyslná a smyslnost se protiví zákonu rozumu. Mravní imperativ jest *k a t e g o r i c k ý*, ježto mravní požadavek směřuje k tomu, abychom plnili zákon pro něj, z čisté úcty k zákonu.

Kant přeceňuje výchovu, když hlásá, že člověk jest výrobkem výchovy; jeho pojem o povinnosti, kategorický imperativ, neobstojí v bouřích pokušení; jedině zákon jako výron vůle Boží může dáti pevnou oporu v životě; chce (jako Rousseau) nechat dítě přirozenému vývoji v ohledu tělesném i náboženském; má však veliký význam proto, že spojil paedagogiku s filosofií.¹⁾

Jan Bohumil Fichte (1762—1814), professor filosofie v Jeně a v Berlíně. Byl domácím učitelem v Curychu, seznámil se s Pestalozzim v Neu Hofu, stal se nadšeným přívržencem jeho ideí a přispěl podstatně k rozšíření slávy Pestalozziovy. R. 1808 konal v Berlíně „*Reden an die deutsche Nation*“, v nichž vyslovil své paedagogické náhledy. Žádá „národní

¹⁾ Srv. čl. Dra. Eug. Kadeřávka v Časop. katol. duchov. 1880, 427.

státní výchovu“ ve smyslu spartském. Cílem této výchovy jest mravní a národní samostatnost, prostředky a cestou k tomu jest sebenázor a sebepoznání, jejím ovocem „Wissenschaftslehre“ (filosofie) jím založená. Chovanec má býti vychováván k pracovitosti, k důvěře v sebe. Filosofie Fichtova nezná osobního Boha, proto také o víře v nadpřirozené pravdy není v ní ani řeči.

Jan Křt. Graser (1766—1841), professor bohosloví a paedagogiky v Landshutu, pak školní a studijní rada v Bamberku, od r. 1810 v Bayreuthu, kdež zřídil kurs pro vzdělávání učitelův a na něm sám skoro všem předmětům vyučoval. Vstoupiv r. 1825 do výslužby věnoval se výhradně paedagogickým studiím a vědě. Spisy jeho proniknuty jsou duchem osvícenským. Uvésti sluší: „Divinität oder Prinzip der einzig wahren Menschenerziehung zur festen Begründung der Erziehungs- und Unterrichtsweise“ (1811). — Pud rozumový jako podstata lidské přirozenosti odpovídá přirozenému pudu nebo instinktu zvířete. Člověk má přirozenost příbuznou božské přirozenosti. Dle toho jest jeho určením, aby božskost, která jest mu vrozena, ve svém životě prokázal. Vyrůstající člověk musí dospělým býti podporován, aby došel také k takové dospělosti, že by vedl život dle svého určení. — Nauka o vychovávání dělí se na vychovávací vědu a vychovávací umění. Vychovávací věda jedná o cíli výchovy a o způsobu výchovy. Božský život člověka musí býti veden v pravdě, v spravedlnosti, v lásce a v kráse. Dle toho při duchovní výchově jest rozlišovati čtyři stránky: intelektuelní, právní čili občanskou, morální a aesthetickou. Vychovávací umění žádá lásku k dětem, neomrzlost, trpělivost, živou obrazivost, aby stále byl před očima obraz chovance, jakým jest a jakým býti má. — Nauka o vyučování dělí se na vyučovací vědu, jež vyvíjí zásady vyučování, a vyučovací umění, jež ukazuje prakticky užití zásad. Věda vyučovací má dva hlavní kusy: 1. nauku o látce učebné (předměty obecného lidského poznání: příroda, člověk a Bůh), a 2. nauku o způsobu vyučování. Umění vyučovací, přirovnáno k ostatním uměním, jest nejtěžším uměním po umění vladařském. — Jiné spisy jeho jsou:

„Elementarschule fürs Leben in ihrer Grundlage (1817), in ihrer Steigerung (1828), in ihrer Vollendung“ (1841), „Das Verhältniß des Elementarunterrichts zur Politik der Zeit“ (1835), „Der durch Gefühl und Tonsprache der Menschheit wieder gegebene Taubstumme“ (1829), „Der erste Kindesunterricht, die erste Kindesqual. Eine Kritik der bisher üblichen Leselehrmethoden“ (1819).

Jan Bedřich Herbart (1776—1841) nabyl prvního vzdělání v rodném městě Oldenburce, pak na universitě v Jeně, kde se stal nadšeným čitelem Fichtovým. Od 21. roku byl vychovatelem v Interlaken; jeho tři chovanci byli rozličných vloh a různého temperamentu, což ho podněcovalo ke studování jejich zvláštností. R. 1799 poznal Pestalozziho v Burgdorfu a stal se jeho čitelem. Od r. 1802 byl universitním profesorem v Göttingách a od r. 1809 nástupcem Kantovým v Královci. Tu založil paedagogický seminář pro ty, kdož se chtěli ucházeti o vyšší úřady. R. 1833 vrátil se do Götting. K jeho přednáškám byl vždy nával posluchačů. Hlavním dílem Herbartovým jest „*Allgemeine Pädagogik aus dem Zwecke der Erziehung abgeleitet*“ (1806), k němuž později přistoupil spis „*Umriss pädagogischer Vorlesungen*“ (1835).

Základem jeho paedagogiky jest mravouka a dušesloví. Mravouku tvoří pojmy: 1. pojem vnitřní svobody (chtění, náhled a jednání musí souhlasiti); 2. pojem dokonalosti (chtění má býti silné, mnohostranné a stejnorodé, spojené s obratností, jasností a čilostí ducha); 3. pojem blahovůle (nesobecká účast v radosti i utrpení bližního); 4. pojem práva (vystříhati se sporů, protivy vyrovnávati a mír milovati); 5. pojem odplaty (úmyslné zasahání jednoho do poměrů druhého má býti odplaceno odměnou nebo trestem). Tyto pojmy, vztahující se k našemu jednání, nazývají se praktickými ideami. Shrnuty tvoří nejvyšší cíl a účel života. Souhlas veškerého chtění se souborem praktických ideí dává mravní povahu. Náboženství, víra v Boha a zbožnost má jen vedlejší místo, jako podpora dobra. — Dušesloví ukazuje prostředky a cesty k cíli výchovy. Vychovatel je musí znáti, jako

lékař lidské tělo a zákony jeho života. Není žádných mohutností duševních (poznávací, citové a volní), nýbrž jsou jen představy. Spojování těchto představ probíhá podobně jako chemický proces. Učení jest proces percepce (vnímání) a appercepce (osvojování), v duši se odehrávající. Percepce jest přijímání nových představ, appercepce jest splynutí nových představ s dřívějšími. Spojování představ ve skupiny a řady (associace) a vybavování jich (reprodukce) děje se dle určitých zákonů. Z představ vznikají, opět dle pevných zákonů, city a snahy (kony vůle). Velikou cenu při učení se má pozornost. Je-li jejím nosičem některý z pěti smyslů, jest to pozornost smyslová; je-li jejím nosičem myšlení, jest to duševní pozornost; nastává-li sama od sebe, jest bezděčná; budí-li se úmyslně, jest úmyslná.

Herbart člení svou vědeckou paedagogiku na tři díly: *a)* vládu, *b)* vychovávací vyučování, *c)* kázeň. Vládou rozumí vedení a navykání již u malých dětí. Jakmile rozum a vůle dospěly tak daleko, že se chovanec řídí sám (t. j. ze sebe správně jedná), jest vláda zbytečná. „Vláda“ má uspokojovati pud činnosti hrou a prací, konati potřebný dozor a navykati pořádku a mravu hrozbou a trestem. Trestné prostředky mají býti učiněny zbytečnými, pokud možno, vážností a láskou. Trest buď vykonán rychle a krátce. Tresty mají se dotýkati především citu pro čest (žák vystoupí mimo lavici, zůstane státí u dveří a p.).

Vychovávací vyučování má působiti na ducha žáka, aby cit a vůle v mravním směru byly vypěstěny a celý člověk byl zušlechtěn. Aby vyučování dosáhlo tohoto účelu, má učivo pečlivě býti voleno; při výběru jeho jest zvláště dbáti toho, aby budilo mnohostranný zájem. Zájem (pud po věděni a zdokonalení) jest základním pojmem vědecké paedagogiky Herbartovy. Herbart rozeznává dva druhy jednoduchých zájmů, totiž zájmy poznání a zájmy účasti. K zájmům poznání náleží především vědychtivost nebo snaha získati si poznatky, pročež se také jmenuje zájemem zkušenosti nebo zájemem empirickým. Přemýšlení o souvislosti věcí tvoří zájem uvažování nebo spekulativní. K tomu přistupuje ještě

aestetický zájem jako výraz soudu o zálibě nebo nezálibě na předmětech a jednáních. — Zájmy účasti vztahují se buď na jednotlivou osobu, nebo na nějakou společnost lidí nebo na Boha. Dle toho se rozlišují sympathetické, sociální a náboženské zájmy. (Přivrženec Herbartův, Kannegiesser, přidal ještě praktický zájem, t. j. osvědčování probouzejícího se duchovního života v dítku na venek pomáháním, spolupracovníctvím atd.) Pěstují li se všechny tyto zájmy zároveň, vzniká „mnohostranný zájem“. Činnost ducha při pojetí celého odboru od počátku až do konce střídá se mezi prohlubováním (láskyplná oddanost k obsahu látky) a rozvažováním (shromažďování a spojování dle prohlubování ne pouze jednoho). Z toho odvozuje Herbart čtyři formální stupně vyučování: jasnost, asociaci, system a metodu. — Zmíniti se jest ještě o koncentraci vyučování, t. j. spojení rozličných kruhů myšlenkových nebo vytknutí vztahů mezi jednotlivými látkami. Na př. kdo poukáže k tomu, že objevení Ameriky bylo možno teprve vynalezením kompasu, koncentruje dějiny světové s přírodovědou.

Kázeň jest doplňkem vyučování, doprovází je a pomáhá měniti představy v skutky. Prostředky kázně jsou: *a)* zabránění vzruchu mysli a přemáhání náruživosti; návod ke klidu a k rozvážnému úsudku; *b)* zachování a upevnění dobra, jež jako zárodek leží od přirozenosti v chovanci; zatlačení zla u dítky, pěstování jeho individuality; vlastní, lepší „já“ žákovo má se rozvinouti, dle své nejvlastnější přirozené povahy vyvíjeti; *c)* vychovávací tresty mají napodobiti přirozené následky zlého jednání; tak se tresty jeví jako dobře míněné výstrahy a nebudí trvalé nechuti proti vychovateli. Mravně slabí a nemocní žáci se ani neodměňují, ani netrestají. — „Vyučování tvoří kruh myšlenkový, výchova tvoří povahu; toto není bez onoho — v tom jest hlavní souhrn mé paedagogiky“ (Herbart).

K zásluze Herbartovi lze počítati, že spojil paedagogiku s psychologií; vědeckým zpracováním paedagogiky, jež vyvolalo souhlas i odpor, byli učenci i praktičtí paedagogové podníceni, aby se zabývali

vědeckým odůvodňováním paedagogiky. Proti těm, kteří kladou těžiště vychovatelské činnosti do vzdělání pro praktický život (realisté), nebo do jednostranného obohacení vědění (intelektualisté), stanoví Herbart cíl ctnosti a povznáší tím charakter paedagogiky v obor mravnosti. Požadavek koncentrace vyučování má pro celkové duševní vzdělání chovance velikou cenu. Učení o zájmu má veliký význam pro nabývání vědění a vypěstění povahy. Upravením formálních stupňů bylo zajištěno členění práce vyučovací. Jeho badáním o pozornosti a vzájemném poměru představ bylo poukazováno na důležitost součinnosti žákovy a připojování k jeho myšlenkovému oboru. — Naproti tomu vytýká se, že Herbartova ethika a psychologie namnoze odporují křesťanskému názoru; jeho pojem ctnosti není křesťanský. Jeho praktické ideje postrádají objektivního podkladu, jsou neurčity a nepevné, a ne tolik jasné, aby je chovanec do svého vědomí mohl přijmouti.¹⁾ Dítě musí býti vzděláno nejen mravně, nýbrž také formálně (vzděláním duševních sil), materiálně (obohacením vědomostí) a prakticky pro život. Nesprávná jest Herbartova představa o duši jako o nádobě úplně prázdné. Nesprávně pojímá vůli jako výsledek představ. Přeceňuje význam vyučování pro vypěstění ctností. Nezná přirozené náklonnosti člověka ke zlu. Jeho náboženské vyučování nevede k nadpřirozenému cíli, nýbrž chce jen náboženský cit budit a pěstiti k ukončení projevujících se náboženských potřeb. Bůh a zjevení Boží v křesťanském smyslu v jeho soustavě místa nemají.

K Herbartovi se přidali mnozí paedagogové:

Theodor Waitz († 1864), professor v Marburce, ve své knize „Allgemeine Pädagogik“ rozváděl Herbartovy myšlenky, ale zamítal rozlišování kázně a vyučování a podřadil obé pojmu vzdělávání

¹⁾ Dr. Kachník: Dějiny filosofie str. 230 a 234 a pojednání „Herbartovy praktické ideje a výchova křesťanská“ ve spise: „Časové otázky paedagogické“. Vzdělávací knihovna katolická, svaz. LV, str. 31—47. — Články ve Vychovateli 1898 a v Křesťanské Škole 1904; Křižan v brněn. „Obzoru“ 1889, 194.

mysli; kromě o vzdělávání mysli pojednává o vzdělávání názoru a intelligence.

Karel Volkmar Stoy († 1882), professor v Jeně, založil v Jeně paedagogický seminář s cvičnou školou a vychovávacím ústavem, v němž dělal zkoušky s Herbartovou paedagogikou a ji rozšířil. Jeho spisy: „Hauspädagogik“, „Psychologie“, »Enzyklopädie der Pädagogik“, spočívají na názorech Herbartových. Ale odstavuje učení o zájmu a o formálních stupních a vidí výchovnou působnost školy méně ve vyučování, ale spíše v osobnosti učitelově.

Tuiskon Ziller († 1882), professor v Lipsku, založil v Lipsku paedagogický universitní seminář s cvičnou školou (1862) a k pěstování paedagogiky „Spolek pro vědeckou paedagogiku“ Jeho hlavním dílem jest „Grundlegung zur Lehre vom erziehenden Unterricht“ (1865). Myšlenku Herbartem nadhozenou, že každý člověk ve svém individuálním vývoji musí ještě jednou prožiti hlavní stupně vývoje lidstva, vybudoval ve zvláštní theorii kulturně-historických stupňů vyučování. Postup učebných látek má se řídit dle kulturně-historického vývojového postupu lidstva, tak aby pro každý stupeň vývoje (školní rok) dítě takové učivo bylo voleno, jež odpovídá stavu a životnímu názoru směrodatných kulturních stupňů lidstva. Dle toho má pro I. školní rok zvolena býti bajka, přiměřeně k počátečnímu stavu lidstva, v němž lidstvo ještě s dětskou fantasií okolí své pojímalo. Přiměřeně k následujícímu stupni vývoje lidstva, na němž již umělo s jakousi intelligencí překonávati překážky přírody, jest II. školnímu roku přikázána četba „Robinsona“; z podobných důvodů III. školnímu roku doba patriarchů; IV. doba soudců; V. doba židovských králů; VI. život Ježíšův; VII. skutky apoštolské; VIII. dějiny reformace. — Také rozvinul dále myšlenku koncentrační a zostril ji až k požadavku, že „Gesinnungsunterricht“ (v I. školním roce bajka, v II. Robinson atd.) musí jako vládnoucí střed veškeré ostatní vyučování pronikat a určovati. Když tedy na př. v onom probírá se bajka o vlku a sedmi kozlatech, má ve věcném učení býti popisován vlk a koza, v kreslení

má býti kreslen vlk a koza, v počtech se má počítati s 8 (1 stará koza a 7 mladých). Při probírání „Robinsona“ poskytují četné předměty látku pro kreslení, pro cvičení rozličných písní; pro počítání naskytá se na př. úloha: kolik hodin jest odtud do Brem, kde bydleli rodiče Robinsonovi. — Ziller vyvinul dále formální stupně Herbartovy a zavedl je do praxe. Učivo pro jednotlivé odbory má býti rozděleno na malé, v sobě zaokrouhlené úkoly hodinové, v tak zvané *m e t h o d i c k é j e d n o t k y*. Vyučování počíná udáním cíle. Vlastní práce vyučovací provádějí se v pěti posloupných stupních, jež se zovou formálními, protože bez ohledu k obsahu vztahují se pouze na duševní výkony a cvičení. První jest stupeň *a n a l y s y* (hledají se v duchu žakově starší představy, jež jsou ve vztahu k novým); druhý stupeň *s y n t h e s y* (nové se podá k jasnému pojetí, přiměřeně věku žáků a druhu učiva); třetí stupeň *a s s o c i a c e* (nové učivo se v duchu sestaví a srovná se známým a příbuzným); čtvrtý stupeň *s y s t e m u* (nabytá nauka se vyjádří v krátké větě); pátý stupeň *m e t h o d y* (co bylo naučeno, toho uměti upotřebiti) Pravidla počítání, zákony jazyka četnými úkoly ze života stanou se neztratitelným majetkem.

Pro další vybudování a praktické uskutečnění Zillerových ideí, zvláště ve škole obecné, byl činný **Vilém Rein**, professor v Jeně, nástupce Stoyův. Ve spojení s učiteli semináře Adamem Picklem a Eduardem Schellerem v Eisenachu vydal dílo „*Theorie und Praxis des Volksschulunterrichts nach Herbartischen Grundsätzen*“ (8 svazků). Reinovo pojmenování formálních stupňů: příprava, podání (seznámení s učivem novým) srovnání (připojení nového učiva k dosavadním vědomostem žáků), shrnutí podaného učiva, užití, dnes zobecnělo.

Do vyučování ve vyšších školách zavésti Herbart-Zillerovské snahy usiloval Otto Frick, ředitel Franckových ústavů v Halle († 1892).

Otto Willmann, narodil se r. 1839 v Lešně v Poznaňsku. Studoval nejprve matematiku, pak filologii ve Vratislavi a v Berlíně. Když nabyl způsobilosti

k vyššímu úřadu učitelskému, studoval v Lipsku Herbartovskou filosofii a paedagogiku, navštěvoval paedagogický seminář Zillerův a působil jako učitel na soukromém gymnasiu Herbartovce Bartha. Z této výchovatelské činnosti vyšly jeho první spisy „Die Odyssee im erziehenden Unterricht“ a „Pädagogische Vorträge über die Hebung der geistigen Thätigkeit durch den Unterricht“. Z psychologického a paedagogického učení Herbartova vyloučil, co nelze s křesťanstvím spojit a pro praxi jest nepotřebno; tak se mu podařilo budovati dále křesťanskou paedagogiku. R. 1868 stal se učitelem na vídeňském městském paedagogiu. R. 1872 byl jmenován professorem filosofie a paedagogiky v Praze a založil tu paedagogický seminář. Od r. 1908 jest na odpočinku.

Hlavní jeho díla jsou: „Didaktik als Bildungslehre nach ihren Beziehungen zur Sozialforschung und zur Geschichte der Bildung“; „Geschichte des Idealismus“ (3 svazky) a sebrané přednášky „Aus Hörsaal und Schulstube“. Didaktikou nerozumí nauku o vyučování, nýbrž nauku o vzdělávání. Ona jest namířena na duševní činnost poznávavost, kdežto paedagogika jest nauka o vychovávání a mluví na snahy a vůli. Vzdělávací práce jest více než vzdělávací práce jednotlivce na jednotlivci, jest to spíše práce generací na generacích. Motivy práce vzdělávací jsou nevědomé a vědomé. Nevědomý motiv jest spontánní snaha po vzdělání, bezprostřední zájem. Vědomé motivy jsou prostředecné zájmy (praktické zužitkování vědění a umění, ctižádost) a vyšší zájmy, jež se vztahují částečně na osobnost (aestetický a ethický zájem), částečně jdou nad osobnost (sociální a nábožensko-mravní zájem). Obsah vzdělání tvoří látky, na nichž se vzdělání nejprve vypracovává, a jiné, s nimiž pracuje; k prvním náleží dovednosti, pokud jsou součástkami vzdělání, a takové vědy, jež v sobě zavírají dovednosti aneb žádají nějakého vyškolení; k druhému druhu pak takové, při nichž učení se má směřovati především k osvojení si vědomostí. — Vzdělávací práce má dbáti organisace obsahu vzdělávání nebo

učebné osnovy, didaktické formy nebo vyučovacího postupu a didaktické techniky nebo vyučovacího počínání. Pro učebnou osnovu přijde v úvahu mravně-náboženský konečný účel, psychologická posloupnost vyučování a vzájemný vztah učiva. Vyučovací postup nemusí být pouze didakticko-technický, t. j. nemusí látku rozkládati v takové jednotky, jak právě odpovídají duchovnímu obzoru, nýbrž může být též organicko-genetický, t. j. může vyhovovati vlastní struktuře předmětu učebného. Vyučovací počínání zavírá v sobě momenty osvojení: pojetí, porozumění, užití.¹⁾

Eduard Beneke (1798—1854), profesor v Berlíně, zakládal paedagogiku též na dušesloví. Ale pojímal psychologii materialisticky. Dle něho jest duše jednotou „smyslných pramohutností“, pomocí jichž tvoří smyslové vjemy z popudů vycházejících z vnějšího světa. Vychovatel může působiti na dítě vzbuzováním smyslových pocitův a představ a musí tudíž vycházeti všude od zkušenosti a názoru. — Při takovém pojmání nemůže být řeči o svobodném určování vůle. Psychologie a paedagogika Benekova zamlouvá se těm, „jejichž snahy v oboru vychovatelství nesměřují, než k paedagogickému nihilismu“.²⁾

Z přívrženců Benekových jest nejznámější **Bedřich Dittes** (1829—1896). od roku 1868 do r. 1891 ředitel ústavu pro vyšší vzdělání učitelstva ve Vídni. Jako vášnivý zástupce „osvícenství“ vystupoval strannicky a prudce nejprve proti konservativním kruhům a proti vládě, pak i proti liberální městské radě. Slovem i písemem propagoval požadavky, aby vzdělání učitelů na šest roků bylo rozšířeno, náboženské vyučování aby bylo buď odevzdáno učiteli nebo ze škol vyloučeno, záležitosti kultu aby byly odloučeny od ministerstva vyučování. V politickém ohledu připojil se ke straně demokratické a stal se jejím zástupcem v parlamentě. Roku 1881 odešel na odpočinek. Jeho pět hlavních spisů vyšlo souborně pod titulem „*Schule der Pädagogik*“ 1878. Od roku 1878—1896 řídil mě-

¹⁾ Viz článek ve Vychovateli 1901, 100 a 1914, 85.

²⁾ Ku sté ročníci Benekově ve Vychovateli 1898, str. 218.

síčník „Pädagogium“. Základní bludy osvěcenství vadily mu, aby dovedl správně posuzovati starověk i středověk. Význam autority, jež společenskému životu dává pevnou oporu, a význam tradice, jež mu dává historický podklad, byly mu neznámy. Výstřední racionalismus zatemňoval mu porozumění jak pro náboženské otázky, tak i pro historické vytvoření křesťanství v církvi. Dle něho mravní vědomí jest jen výsledkem všeobecné lidské zkušenosti a víra nutným výsledkem lidského vývoje; lidstvo v důsledku vrozené mu potřeby tvoří prý si nadsmyslný svět, v němž věřící mysl vidí doplnění světa smyslového. Dospěl konečně k vyznání: které jest poslední určení člověka, jest neznámo a pro paedagogiku nikterak směrodatno. — V didaktice zavrhoval Zillerovy formální stupně a hájil pořádání učiva v koncentrických kruzích ve všech předmětech učebných.

Bedřich Paulsen (1846—1908), od r. 1875 professor filosofie a paedagogiky v Berlíně, spisem „Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgange des Mittelalters bis zur Gegenwart“ (1885, 1896) mocně působil na vývoj vyššího školství v Německu. Příslušnost k protestantismu nevadila mu, aby uznal paedagogické zásluhy jesuitův a měl zájem a porozumění pro náboženský život katolíků. Vyslovil se proti přeceňování klassického starověku a pro pěstování moderních jazyků, literatury, filosofie a přírodních věd, a tyto náhledy své ve zvláštních pojednáních vysvětloval a obhajoval. W. K a b i t z vydal po jeho smrti r. 1911 jeho vychovatelské zásady v souvislosti pod titulem „P ä d a g o g i k“; základními požadavky jeho výchovy jsou otužování vůle, věrnost v plnění povinností, pracovitost; odsuzuje rozmazlování mládeže a neostýchá se doporučovati tělesný trest pro zvláštní případy.

Bedřich Vilém Foerster, professor filosofie na universitě v Mnichově. Narodil se roku 1869 v Berlíně, studoval ve Frýburce a v Berlíně filosofii a národní hospodářství, zabýval se pak ethickými a sociálními otázkami, konal v Curychu přednášky pro rozličné stupně věku a konal paedagogické a sociální studijní cesty po Anglii a Americe. R. 1899 stal se docentem

filosofie a paedagiky na vysoké škole v Curychu. Roku 1913 byl povolán do Vídně a brzo na to do Mnichova. Známým se stal svými spisy „Jugendlehre“ (1904), „Lebenskunde“ (für Knaben und für Mädchen) 1905, „Lebensführung“ (für Jünglinge und für Jungfrauen) 1906, „Sexualethik und Sexualpaedagogik“ (1907), „Schule und Charakter“ (1908), „Christentum und Klassenkampf“ (r. 1908), „Religion und Charakterbildung“ (1909), „Autorität und Freiheit“ (1910).

Hlavním úkolem školy není sdělování vědomostí nebo zevnější vzdělání dítěte, nýbrž kultura vnitřního člověka, kultura duše, t. j. vypěstění povahy. Pro naši dobu jest to tím potřebnější, že moderní kulturou dle své celé podstaty jest technická kultura a tudíž obzvláště potřebuje silné protiváhy po stránce vnitřní školou. Nepřijde na to, aby škola rozmanité vědění rozsévala, nýbrž na to, aby člověka v jeho nejvnitřnější podstatě učinila pevným a pomohla mu „assimilovati si to vědění, které svědomí povzbuzuje, sebepoznání prohlubuje, lidskou přirozenost znáti učí a zrak bystří pro zákon o příčině a účinku v lidském jednání“; tudíž „žádné vzdělání intelektuálních schopností bez konkrétní morální orientace, bez vyjasnění mravního úsudku, bez buzení sil vůle a mysli“. Kdo chce dětem pomoci, aby vedly mravní život, musí: 1. poznati důkladně duševní život dětí vůbec a svých zvláště; za tím účelem musí vychovatel pozorovati s otevřenými očima tržiště života a dětem dávatí úkoly pozorovací, aby jejich výsledků mohl zužitkovati; 2. při veškeré výchovatské činnosti navazovati na myšlenkový obor dětí, ukázati, kde v praxi má dítě příležitost cvičiti se v té neb oné ctnosti, a předvésti mu motivy (možno, prospěšno, potřebno, čestno), jež v něm mohou budití rozhodnutí a posilovati je v provádění; 3. aby dítě přivedl k sebeovládání, musí cvičiti je ve vytrvalém a neoblomném jednání, odpírání i odřikání. — Mezi prostředky, jež má škola pro pěstování povahy dítěte, jmenuje Foerster na prvním místě školní disciplinu, t. j. „soubor pravidel, jimiž se pojišťují ethické podmínky nerušené a exaktní školní práce“. Ale disci-

plina, která spočívá jen na neobmezené autokracii učitelově, netvoří povahy. Zevnější nucení samo to nedělá. Musí též vycházeti nitkání z nejhlubšího nitra, aby se zevnějších donucovacích prostředků mohlo znenáhla postrádati. Školní disciplína musí učiniti sebe-kázeň svým spojencem a svým vůdčím principem. Stejně nesprávnou jako nucení a otrocká podrobenost jest bezmezná svoboda, „vyžití se osobnosti“. Rozmazlení individuální zvláštnosti jest největším nebezpečenstvím pro vypěstění povahy. Povznést se nad přirozený směr vůle naučí se člověk teprve poslušností. „V tom vlastně záleží výchovatelský význam poslušnosti; ona navyká podřizovati kolísající potřeby pod trvalé řády a jejich příkázání, a tím připravuje odpor proti všemu nespořádanému a pouze individuálnímu nátlaku. Naproti tomu nemírný kult individuální svobody vychovává mladého člověka vůbec k tomu, aby se dal řídit náladami, rozpložením mysli, a tím připravuje vnímavost pro každé libovolné cizí působení v něho. Nikdo nebude nesamostatnějším, než ten, kdo se nikdy poslušnosti neučil; ten obmeškal nejsilnější školu všeho osobního odporu, výchovu ku vzpírání se proti sobě samému.“ „Člověka důstojná“ a „člověka vzdělávající“ disciplína drží pravý střed „mezi oním druhem amerikanismu, který bůžkem činí individuální svobodu, a druhem oné německé školní disciplíny, jež zná jen kázeň od zevně a utkví v policajství.“ — Ve vyučování žádá Foerster zvláštní hodinu pro etiku „za účelem koncentrického působení a pro upravení souvislých přesvědčení“. Ale ethické učení má též veškero vyučování pronikati a zúrodňovati, učení jazykové, zeměpis, přírodopis, dějepis, zpěv, zvláště pak náboženství.

Ze spisů Foerstrových může každý vychovatel čerpati bohaté popudy pro svou výchovatelskou činnost. Jako Sailer, tak i Foerster dokazuje potřebnost výchovy proti snaze položití těžiště paedagogické činnosti do osvojení si látky vědění. Ale zvláštní hodiny pro ethické poučování vedle vyučování náboženství není třeba, koná-li se vyučování náboženství řádně a přihlíží-li se ve všech předmětech k ethickému hledisku. Také je třeba trvati na tom, že poslední a nejvyšší motivy pro

vypěstění povahy nejsou v rozumu, nýbrž jen v náboženském přesvědčení.¹⁾ V silných pokušeních dá se člověk těžko vésti pouze ethickými pohnutkami, ale spíše se dá vésti náboženskými úvahami o Božích přikázáních a o Božím soudu.²⁾ — Foerster nestojí arci na půdě katolické, ale na půdě konfesionálně neutrální, aby razil cestu k vyvrcholení vychovávání mravoukou náboženskou, jež pěstiti jest mimo školu, neboť jest toho názoru, že „in der öffentlichen Schule ist ja allerdings ein obligatorischer Religionsunterricht auf die Dauer nicht haltbar, wegen der dabei unvermeidlichen Vergewaltigung anders denkender Eltern“ (Jugendlehre, Vorwort VIII.).

Zcela nezávisle na Herbartovi psal vrstevník jeho ve Francii **Josef Jacotot** (1770—1840), professor v Lovani, který proslul zvláště novou methodou učení čtení. Hlavní jeho dílo jest *Enseignement universel* (Vyučování všeobecné): I. Langue maternelle, II. Langues étrangères, III. Musique, Dessin et Peinture, IV. Mathematiques, V. Droit et Philos. panécastique. Stanoví dvě hlavní zásady: 1. Všichni lidé mají stejnou inteligenci; 2. všemu jest učiti ve všem a na všem, neboť kdo rozumí dobře jednomu, rozumí i druhému. Nesprávnost první věty jest zřejma sama sebou. Naproti tomu druhá věta, správně vykládána, dala podnět k vývoji myšlenky *k o n c e n t r a c e v y u č o v á n í*. Zvláštního praktického významu nabyl způsob, jak chtěl Jacotot prováděti učení čtení. Vezme do ruky Fénelonova „Telemacha“ a předčítá dětem první větu: „Kalypso — nemohla — se upokojiti — nad odjezdem — Ulypsovým.“ Čte slovo za slovem a ukazuje na to, co čte. Děti říkají po něm a naučí se té větě nazpaměť. Pak učitel říká jednotlivá slova v řadě i mimo řadu a děti ukazují každé slovo. Na to se rozkládají slova ve slabiky, při čemž učitel ukáže na kaž-

¹⁾ O nezbytnosti nábožensko-mravního základu v paedagogice. Přeložil Ferd. Romportl. *Meditace* III. 1910, 293.

²⁾ Em. Žák ve „Vychovateli“ 1912, str. 196 a násl., a 1914, str. 169. Též v „Křesťanské Škole“ 1912, 214. — Ocenění jeho významu pro současnou výchovu („Vychovatelské listy“ 1910, 313) napsal B. Vašek.

dou slabiku a děti ji říkají za ním, až umějí také každou jednotlivou slabiku jmenovati a ukazovati. Následuje rozbírání slabik na hlásky a písmena. Stejný postup cvičí se tak dlouho, až umějí žáci také každé písmeno ukazovati a jmenovati. U druhé věty se postupuje stejně a hledí se při tom k tomu, aby děti uměly slabiky a písmena, jež se opakují, hned poznávati a jmenovati. Jsou-li tímto způsobem dvě strany probrány, umějí skoro všecko čísti. S uměním čtení spojuje se psaní, k analýsi přistupuje synthese. — Methoda tato mechanickou pamět příliš obtěžuje, snadno otupuje a působí dlouhou chvíli, pročez nepronikla. Přístup do školy nalezla jeho zdokonalená methoda normálních vět a normálních slov. Pro učení cizím jazykům Jacotot ve shodě s filantropisty dal dobré pokyny, žádaje, aby cizím jazykům po způsobu řeči mateřské učilo se stálým cvičením.¹⁾

Na Jacototovy zásady upomíná živě Angličan **James Hamilton** (1769 – 1831). Učil se v Hamburku (jako obchodník) německy doslovným překládáním z knížky anekdot, a to s takovým úspěchem, že po dvanácté lekci mohl čísti snadno německou knížku. Touto methodou naučil se též jiným jazykům. Přišed o jmění stal se v New Yorku učitelem jazykův a měl v tom znamenitý úspěch. Jeho methoda činí základem vyučování souvislý jazykový celek. Žák veden jest k tomu, aby vlastní prací odvozoval si z jazykové látky jazyková pravidla. Methoda je tedy analytická a zároveň genetická, a došla v učebných listech Toussaint-Langenscheidtových rozšíření, jež působí i na přítomnou dobu. Úspěch při ní jest jen tehdy, když žáci dokonale si osvojí každou lekci, prve než další přijde na řadu.

Angličan **Herbert Spencer** (1820 – 1903) zabýval se matematikou, vědami přírodními, mechanikou a kreslením, a pobyv nějaký čas inženýrem při stavbách železničních, věnoval se pak spisovatelství, eklekticky sbíraje, co kde našel, a uváděje Darwinovu myšlenku o vývoji též na pole filosofie, psychologie a sociologie.

¹⁾ Lindner hlásil se za jeho přívržence článkem v Paedagogiu 1881 „Jacotot a jeho myšlenka“.

Spisek jeho „V y c h o v á n í r o z u m o v é, m r a v n é a t ě l e s n é“, vydaný r. 1861, přeložen byl do více jazyků.¹⁾ Rovněž spis „D a n é p r a v d y m r a v o - u č n é“. — Spencer stanoví člověku jen přirozený cíl, a to zvýšené trvání života, k němuž dospěti má člověk pohnutým rozvojem v boji o život; při boji tom sleduje cíle sobecké a má zároveň zřetel k cílům jiných lidí ve společnosti (altruismus), k němuž jej vede soucit. Jako prý je dosud ethika relativní, tak jsou i všechny dosavadní metody vychovávací jen relativní. Pevné zásady paedagogické prý se vytvoří, až se společnost zprůmyslní a egoismus s altruismem vyrovná. Každý uživej života, hled' jen, abys, překážíš li svými úkony zevnějšími v dosažení cílů lidem jiným, sám sobě života neznepríjemňoval. — To jest morálka a paedagogika bez všelike vyšší autority a bez pevných a nevývratných zásad křesťanských. Proto také neuznával Spencer žádné vnitřné mravní závaznosti.²⁾

Alexander Bain (1818—1903), univ. professor, positivist, ve spise „Výchova jako věda“ podává výklad psychologických pouček s dodatky o jejich využití ve výchově a methodiku jednotlivých předmětův učebných; zamítá studium starých jazykův a zdůrazňuje potřebu výchovy aesthetické.

5. Humánní ústavy novověké.

Na počátku XIX století láska k bližnímu vedla k zakládání ústavů zvláštních jednak pro děti, které ještě nejsou povinny navštěvovati školu, jednak pro mládež neplnomyslnou a mravně zpustlou.

Pro opatrování a vychovávání dětí školou ještě nepovinných zřizovány jesličky, opatrovny a školy mateřské (dětské zahrádky).

1 Zakladatelem **jesliček** byl senátor Marbeau v Paříži. Smutné poměry ve mnohých dělnických ro-

¹⁾ Úlehla v Bibliotéce učitelské r. 1879, sv. 3. a „Dané pravdy mravoučné“ v Bayerově sbírce r. 1895 č. 1.

²⁾ Dr. Kachník, „Ethika Spencerova ve výchově“ ve spise „Časové otázky paedagogické“, Vzdělávací knihovna katolická svazek LV, str. 48. a násl.

dinách pohnuly ho, že s pomocí šlechtetných lidumilů učinil zařízení, aby rodiče, kteří musí za svým výdělkem, v době pracovní mohli odevzdati děti do dokonaného druhého roku bezpečnému dohledu. „Na děti dohlížeti, mezi tím co matka pracuje, je ošetřovati, pokud jest nepřítomna, při jejich výchově pomáhati, to jest nej-lidštější, nejrozumnější a nejúspěšnější pomoc.“ Těmito slovy sám Marbeau naznačil účel jesliček. Přijímají se do nich jen děti chudých rodičů; vyloučeny jsou děti matek, jež vedou nemorální život. Pobyt dětí v jesličkách není stálý; ráno před prací přinesou matky kojence do jesliček, večer si je zase vezmou domů. Jesličky pečují především o tělesné blaho dítěte a tím seznamují také matky s lepším ošetřováním dítěte. Proto mají veliký význam pro společnost. První jesličky byly otevřeny r. 1844 v Paříži. R. 1855 bylo jich ve Francii již na 500.¹⁾

2. **Opatrovny**, zvané též malé školky, přijímají děti od 3. roku věku a starají se o jejich tělesné i duchovní ošetřování, aby matky mohly jít po svém zaměstnání. První zřídil r. 1799 protestantský pastor Jan Bedřich Oberlin († 1826) ve Walderbachu u Strassburku. Věrnou pomocnici měl ve své služce Luise Scheppplerové († 1837), jež 55 let ústav vedla (roku 1829 v uznání zásluh od akademie v Paříži dostala cenu ctnosti 5000 franků). V dalších desetiletích rozšířily se opatrovny ve všech zemích Evropy. U katolíků v tom směru působí zvláště některé ženské řehole.²⁾

3. **Mateřské školy** (dětské zahrádky) liší se od opatroven tím, že nejen děti, jejichž matky nějak jsou zdržovány ve vykonávání své výchovatelské povinnosti, chtějí uchrániti od hrožících škod, nýbrž že všem zdravým dětem soustavně uspořádané zaměstnání ku podpoře jejich sil tělesných i duševních poskytnouti se snaží. Děkuji svůj původ popudům Pestalozziho, jeho myšlenky, že výchova a vzdělávání u člověka má počínati již v nejútlejším věku, že dítě již před vstupem do školy má býti vyučováno. Tento úkol měl by dle

¹⁾ V Čechách zřízeny byly první v Praze r. 1854.

²⁾ V Čechách byla zřízena první opatrovna v Praze r. 1832.

něho připadnouti matce. Ale skutečnost životní se svou bídou a nouzí, nedokonalostí a zkažeností proti provedení této myšlenky neúprosně vystupuje, že v mnohých, ba v nejmněších případech může zůstat jen zbožným přáním. Náhradu za to utvořiti snažil se

Bedřich Fröbel (1782—1852), učitel ve Frankfurtě, pak privátní vychovatel v jedné rodině. Roku 1808 odstěhoval se s hochy, kteří mu byli na vychování svěřeni, do Iffertenu, aby byl „učitelem i žákem zároveň“. Tu zůstal přes dva roky v nejužším styku s Pestalozzim. Roku 1813 byl dobrovolníkem ve sboru Lützowově. Po válce dostal místo u musea pro mineralogii v Berlíně, ale vzdal se ho brzy a založil v Keilhau u Blankenburku výchovavací ústav, který v brzkou zdárně zkvétal. Aby se kolem něho „svobodný život rozvinul, vytvořil a silil“, upravil ve svém ústavu život co možno volně. Ale vzbudil proti sobě podezření z velezrádných piklův a pověst jeho ústavu utrpěla. Proto odešel do Švýcarska a založil ve Willisau nový výchovavací ústav (1831), ale brzy potom převzal řízení sirotčince v Burgdorfu. Zde více než kdy jindy uvědomil si důležitost prvního vychovávání a potřebu vzdělaných, dovedných matek. Pestalozziho „Knihu matek“ chtěl nahraditi návodem. Pro nemoc své manželky opustil Švýcarsko a otevřel (1837) v Blankenburku na Harzu ústav pro ošetřování dětí, který (r. 1840) pojmenoval „dětskou zahrádkou“, protože s ústavem byla spojena zahrada a v ní měly útlé děti jako mladé rostlinky s láskou a péčí býti vychovávány. Celý svůj další život věnoval tomuto dílu, spisoval spisy, aby rozšířil a obhájil svou myšlenku, a usiloval též o vzdělání vychovatelek pro dětské zahrádky (pěstounek). Horlivými podporovateli jeho snah byli Diesterweg a svob. paní z Marenholtz-Büllowů († 1893). Vévoda z Meiningen přenechal mu zámek Marienthal u Liebensteinu a Fröbel tam přeložil svůj ústav. Ale r. 1851 postižen byl v Prusku zákazem dětských zahrádek, ježto prý je zakládá na socialismu a atheismu. Roku 1860 byl zákaz ten odvolán.

Účel dětské zahrádky udává Fröbel slovy: „Má děti ve věku před školní povinností nejen pod dozor

vzíti, nýbrž též přiměřenou a vhodnou činnost jim poskytnouti, jejich tělo tužiti, jejich smysly cvičiti, probouzejícího se ducha zaměstnávat, s přírodou a světem je seznamovati, zvláště srdce a mysl jejich správně řídit a ke zdroji všeho života, k jednotě s sebou vésti.“ Dětská zahrádka má zvláště 1. dětem od třetího až do šestého neb sedmého roku stejnoměrným vychováváním poskytovat, čeho se nedostává v příčině tělesné neb duchovní péče v domácnosti, nebo doplňovati, co jest nedokonalé, 2. matkám tím zjednati ulehčení a děti navykati styku s jinými dětmi, 3. dospívající dívky návodem a vzděláváním k jejich vychovatelskému povolání připravovati. — Prostředky k dosažení toho jsou hra a zábavná i poučná zaměstnání dětí. Fröbel podává dětem množství dárků ke hraní, a to především šest dárků pro první dětství; prvním dárkem je skříňka se šesti míči ve třech základních a třech smíšených barvách; druhým dárkem jsou koule, krychle a válce, tři základní tvary, jež mají býti dítku vštípeny; třetí až šestý dárek tvoří krychle rozličnými řezy rozdělená (stavebnice). K těmto dárkům pojí se tělocvičné hry pohybové ve volném prostranství za účelem vývoje tělesné síly a obratnosti (chůze, běh, upravování záhonků v zahradě), pak zaměstnávací hry, jako kladení hůlek, provlékání dřevěnou jehlou provlékací, šněrování nebo zadřívání, zahýbání listů papírových, práce s hrachem, kreslení do čtvercové sítě, vypichování a vyšívání, kladení kroužků, vystřihování a nalepování, vykrajování z hlíny a modelování.

Dětské zahrádky se rychle šířily. Byly zřizovány ve Francii, Belgii, Holandsku, Anglii i v Americe. Mnohé ženy a dívky daly se vyučovati a vésti Fröblem a staly se prvními pěstounkami. Odpůrci vytýkali jim nevěru právem potud, že Fröbel v nich nezavedl ničeho, co souvisí s křesťanstvím a je připomíná. Ale nedostatek tento odstraní pěstounky ducha křesťanského. Povážlivější jest výtku, že děti stávají se „hravými“, t. j. hrami zasypávány naučí se spíše laškovati, než si hráti, a tak se dostaví nechť proti vážnějšímu zaměstnání. a že příliš záhy pozbývají své dětскosti. Dnes jsou dětské zahrádky ve všech kulturních zemích.

Rozeznávají se rodinné zahrádky (jednotlivými rodinami zřízené pro jejich děti), privátní dětské zahrádky (zřízené pěstounkami z povolání), spolkové dětské zahrádky (vydržované spolky), tovární dětské zahrádky (zřízené továrníky pro děti továrních dělníků), městské a státní zahrádky.¹⁾

Zavedením všeobecné školní povinnosti vstupovala vždy více do popředí také otázka vzdělávání neplnomyslných dětí. Křesťanská láska k bližnímu sice ode dávna ujímala se těchto dětí politováníhodných, ale teprve obecný zájem pro vychovávání, který ze století XVIII. přešel do XIX., vzal do svého oboru také slepé a hluchoněmé, aby jim zjednal vzdělání člověka důstojné a tak zmírnil jejich osud. Neméně obrátila se horlivá péče ve prospěch sirotek, idiotů a oněch slabě nadaných, kteří pro nedostatek nadání nemohou dosáhnouti obecného cíle školy obecné. S druhé strany vývoj průmyslu a zemědělství vyvolal potřebu vzdělávacích ústavů pro široké kruhy, jejichž cíl jde nad školy obecné, pokračováním cíle školy.

Ústavy slepců. Nejstarší ústav pro zaopatření slepců jest Hôpital des Quinze-Vingt, který zřídil Ludvík Sv. v Paříži pro bojovníky v křížáckých taženích osleplé. První ústav pro vyučování slepců byl zřízen roku 1784 francouzským tlumočnickem **Valentinem Hauyem** (1746—1822). Jak na tu myšlenku přišel, sám vypravuje: „Něco nového, nevídaného, táhlo před několika roky mnoho lidí do zábavního místa v blízkosti Paříže, kde slušní lidé hledají k večeru zotavení. Osm až deset ubohých slepců, majících brejle na nose, stálo u pultu notového, na němž byly položeny hudebniny, a hráli neharmonickou symfonii, jež u přítomných budila obveselení. Cit docela jiného druhu zmocnil se mé duše, a pojal jsem ihned myšlenku, že by bylo možno ku prospěchu těchto nešťastníků využítovati prostředků, jichž užili jen způsobem zdánlivým a směšným. Řekl jsem si: Nepoznává slepec rozličnost předmětů na rozličnosti

¹⁾ V Čechách otevřena první mateřská škola v Praze roku 1859 zásluhou Marie Riegrové.

jejich forem? Mýlí se, jde-li o cenu peníze? Proč by neměl rozeznávat noty a písmena, kdyby mu jejich značky učiněny byly hmatatelnými?“ V tomto náhledu, ku vzdělání slepce do jeho služeb vzíti hmat místo zraku, byl Haüy posilněn, když slepá Vídeňanka Tereza z Paradiesu hudebními výkony v Paříži budila úžas; tato utvořila si zvláštní vypouklou soustavu notovou a naučila se též pomocí hmatu čísti na vypouklých značkách. — Roku 1804 založen byl ve Vídni ústav slepců. Roku 1806 v Berlíně. Později ve všech větších městech.¹⁾

Pro vývoj methodiky vyučování slepců měly význam sjezdy učitelů-slepců, jež se konají od r. 1873. Obecně jsou slepci vyučováni tak, jako vidoucí. Hlavní rozdíl v methodě záleží v tom, že všechny učebné prostředky mají ráz tělesného, tedy užívá se modelů, reliefních map, vypouklých kreseb a tvarů písmenkových. Soustava čtení a psaní dnes nejvíce užívaná je písmo o t e č k o v é, jež vynalezl francouzský slepec **Louis Braille**. Toto písmo sestává z vypouklých tečkových obrazců, jež odvozeny jsou z tečkového obrazu 6 (: :). Tupou špičkou železné rafie vtlačují se do papíru tečky, čímž vypuknou na druhé straně hmatatelné vypukliny. Povstale písmo šifrové čte jen ten, kdo zná klíč známek; má však výhodu, že se mu naučí každý slepec velmi rychle. — K dorozumění s vidoucími učí se slepci písmu tiskacímu tím, že zvláštním přístrojem na papír položený na desce plstěné neb flanelové tisknou velká písmena latinské abecedy. V poslední době učí se též zacházeti s psacím strojem.

Ústavy hluchoněmých. Prvním učitelem hluchoněmých byl španělský mnich Pedro de Ponce (1570). Zvláštní ústavy ku vzdělávání hluchoněmých zakládal teprve francouzský abbé **Charles de l'Epée** (1712—1782). Nejprve vyučoval s úspěchem několik hluchoněmých, načež na vlastní útraty zřídil ústav v Paříži (1770). Pěstoval posunkovou mluvu hluchoněmých, nikoliv hláskovou. — Naproti tomu **Samuel**

¹⁾ V Praze roku 1808 péčí prof. Klara zřízen opatrovací ústav pro slepce.

Heinicke (1729—1790), zakladatel prvního německého ústavu hluchoněmých v Lipsku (1778), nechtěl hluchoněmého izolovati zvláštní mluvou, nýbrž chtěl mu spoustředkovati znalost hláskové mluvy a schopnost jí užívati (artikulační methoda), kdežto přirozená posunková mluva měla platiti jen za pomocný prostředek při vyučování. — Někteří paedagogové, jako *Stephani* a *Graser*, chtěli spojití vyučování hluchoněmých s obecnou školou. Proto byly přiřčeny k učitelským seminářům ústavy hluchoněmých, aby nastávající učitelé byli seznámeni s methodou vyučování hluchoněmých. Ke konci sedmdesátých let předešlého století toto spojení přestalo.¹⁾

Ústavy idiotů. Po ústavech pro slepce a hluchoněmé vznikly v XIX. století také ústavy pro idioty. Blbí bývali dříve dáváni do blázince a neděly se žádné pokusy o zlepšení jejich stavu, protože byli považováni za neschopné vzdělání. Teprve když snahy o vzdělání slepcův a hluchoněmých byly provázeny úspěchem, obrátila se pozornost lidumilů také k těmto nešťastníkům. První ústav pro idioty založil učitel *Goggenmoos* v Solnohradě (1828), ale musil pro nedostatek peněz svého podniku zanechat. Roku 1841 zřídil Švýcar *Guggenbühl* na *Abendbergu* u *Interlackenu* podobný vzdělávací ústav, kterýž se těšil nějaký čas obecné pozornosti, ale pak rovněž zašel, protože zakladatel veřejnost klamal, vydávaje plnomyslné děti za vyléčené idioty. V Berlíně r. 1842 učinil počátek *Sägert*, ředitel ústavu hluchoněmých. Roku 1852 založil farář *Josef Probst* v *Ecksbergu* u *Mühldorfu* v Bavorsku ústav kretinů.²⁾

Ústavy idiotů jsou udržovány soukromou dobročinností a podporovány spolky a zeměmi. Řízení jest v rukou lékaře nebo paedagoga, jemuž pak k ruce je lékař. Vyučování a ošetřování konají v katolických ústavech většinou osoby řeholní. Učebný cíl jest ovšem nižší, než na obecných školách. Mezi učebními před-

¹⁾ Od roku 1786 jest v Praze ústav pro hluchoněmé; později zřízeny byly ústavy v sídlech biskupství v Čechách.

²⁾ V Praze zřídil ústav idiotů r. 1871 Karel Amerling.

měty má přední místo názorné vyučování, jehož úkolem jest přivést idioty k tomu, aby uměli předměty poznávat, jmenovat a rozlišovat. Vlastní cvičení v počítání jest vyhrazeno stupni střednímu a vyššímu, zřídka se docílí zručnosti v počítání přes 100. Náboženské vyučování hledí především zjednat účast v církevním životě. Reálie obmezují se na nejpotřebnější učivo. Z technických odborů pěstuje se psaní, kreslení, modelování, tělocvik, zpěv a zvláště ruční práce. Hoši se učí košíkářství, truhlářství, obuvnictví, knihařství a zahradnictví, dívky pletení a šití, aby, pokud možno, nabýly schopnosti k výdělku.¹⁾

Pomocné školy pro děti slabě nadané jsou určeny pro děti, které se nemohou úspěšně účastnit vyučování v normální třídě obecné školy, ale také nemohou být počítány k idiotům. První takovou školu založil Francouz Séquin r. 1837 v Paříži. V Německu byla zřizována zprvu pomocná oddělení při školách, později též samostatné pomocné školy.²⁾ Úkolem těchto škol jest vzdělati děti slabě nadané v té míře, aby byly uschopněny konati část práce ve službách celku a tak do sociální společnosti užitečně se vpravily. V jedné třídě bývá 15–20 dětí vybraných dle schopností, ne dle věku.³⁾

Ochranovny a sirotčince. Od dnů Konstantina Velikého, kdy křesťanská láska budovala hospitály pro opuštěné, utiskované a chudé všeho druhu, až po Pestalozziho bylo o sirotky a nalezené pečováno v tělesném i duchovním ohledu. Zvláště církevní společnosti ujímaly se vychovávání a vyučování těchto dětí. U protestantů získal si zvláště pietismus (Francke, Hecker) zásluhy o sirotky. Pestalozziův příklad pobádal jiné k následování. Fellenbergova hospodářská škola chudých zkvétala zvláště neúnavným působením Wehrliovým. Spisovatel Jan Daniel Falk ve Výmaru

¹⁾ Alois Dostál, Blbé dítky a jejich náboženské vychování. Vychovatel 1891, 46.

²⁾ Pojednání v Křesťanské Škole 1910, 49; 1911, 328 a ve Vychovatelských listech 1911, 15; Věstník katech. 1911, 52.

³⁾ U nás zřízeny pomocné třídy nejprve v Praze, pak na Kladně.

(1768—1826) shromáždil r. 1813 sirotky, aby je učinil užitečnými členy společnosti a tak „káznicí připravil o tolik lidí, kolik jen možno“. Umístil děti v rodinách, ale vyučoval je společně ve svém domě. Konfirmovaní hoši přišli do učení k řemeslnickým mistrům, dívky k dovedným paním Jan Jindřich Wichern (1808 až 1881) založil r. 1833 „Rauhes Haus“ v Hornu u Hamburku.¹⁾ Záhy rozšířily se ochrannovny po Evropě.²⁾

Zvláštním zjevem jest **Jan Bosko** (1815—1888). Jako mladý kněz, v Turině působící, poznal v rozličných trestnicích a polepšovnách zanedbanou mládež. Když jednou (r. 1841) chtěl sloužiti mši svatou, volal 15letého hochu, aby mu přisluhoval. Ale hoch to neuměl a byl zcela nevědomý; Bosko ho podržel u sebe a vyučoval ho. Brzy se k němu přidružilo více zanedbaných hochů. Bosko uměl vyučováním a společnou hrou tak si je připoutati, že dali přednost styku s ním před potulným životem. Když takových hochů bylo 300, mohl Bosko z podpor lidumilů v předměstí Turinu najmouti dům, který chovanci jeho vedením upravili k obývání. Bosko zasvětil svůj ústav sv. Františku Saleskému (1846). Z nejlepších žáků vzdělal si pomocníky, kteří ho při vyučování podporovali. Vedle vyučování náboženství zvláštní cenu přikládal hudbě a ručním dovednostem. S matkou svojí Markétou pečoval též o potravu a oděv chovanců. Založil dílny pro rozmanitá řemesla, ba i gymnasia a kolleje pro vědecká studia. Na radu ministra Ratazziho podepřel své dílo založením duchovní společnosti Salesiánů (1854), již se dostalo r. 1870 papežského potvrzení. (Řád bratří sv. Františka Saleského.) Po 40 letech svého snažení měl Bosko 150 ústavů, z nichž vyšlo každo-

¹⁾ J. Kousal, Zásady nuceného vychování. Vychovatel 1896, 287. — Al. Matuška, Úvaha o vychování sirotek v ústavě a v rodině. Vychovatel 1891, 57.

²⁾ U nás od dob Marie Terezie zakládány sirotčince. Vychovatelny zřízeny nejprve v Libni 1883, na Král. Vinohradech (1886). Zemské polepšovny upraveny v Opatovicích, Kostomlatech a v Králíkách. Útulky pro školní mládež, jejíž rodiče jsou zaměstnání po celý den mimo domov, zřízeny nejdříve na Vyšehradě (1885) a v Karlíně (1890).

ročně tisíce vyučených řemeslníků. Bosko sledoval při své výchovavací činnosti zvláště dvě metody: z a b r á n ě n í (praeventivní) a p o t l a č e n í či trestu (repressivní). První nezáleží ani tak v rozkazování a zakazování, jako spíše v přísné a láskyplné dohlídce na chovance, kterýž musí býti přesvědčen, že vychovatel stále s dobrou radou a povzbuzující domluvou při něm stojí. — Potlačení předpokládá u chovance znalost zákona a trestá jeho přestoupení se zřetelem k osobnosti a poměrům; snadno se ho užívá, ale zřídka polepšuje, spíše srdce odcizuje. Váží-li si chovanci vychovatele a milují-li ho, jest trestem nejpůsobivějším ztráta jeho přízně; tento trest pobádá k polepšení, ale nebudí nenávisti a nečiní malomyslným.¹⁾

6. Význačné směry v paedagogice doby nejnovější.

Soustavě Herbartově od let sedmdesátých ubývalo přívržencův a přibývalo odpůrcův. Od té doby theorie i praxe výchovná jest opět ve stadiu přechodu a přerodu. Hledají se nové cesty a dráhy, a dějí se pokusy o vybudování nové theorie výchování a nové metody vyučovací. Do služeb paedagogiky vedle psychologie a ethiky běře se též sociologie, aesthetika, fysiologie a biologie. Dle toho, na kterou z mnohých složek výchovy zvláštní důraz se klade a která na úkor jiných se přehání, píše a mluví se o výchově přirozené, individualistické, sociální, národní, mezinárodní, tělesné, aesthetické a morální.

Přirozené výchovy hlasatelem jest Ewald Haufe (nar. 1854). Působil na rozličných školách obecných a hospodářských, načež si zřídil v Meranu soukromý výchovavací ústav, v němž provedl system „přirozené výchovy“. Reformní návrhy své hlásá ve spisech „Die natürliche Erziehung“ (1887), „Prinzipien der natürlichen Erziehung“ (1902)²⁾ a „Evangelium der natürlichen Erziehung“ (1904, 1911). Základní myšlenkou jeho reformy jest, že výchova individua se musí

¹⁾ Vychovatelské listy 1904, 375.

²⁾ „Základy přirozené výchovy“, přeložil Kranich 1904.

opíráti především o vědy přírodní a postupovati tak, jak se kdysi vyvíjel sám svět (dle theorie Laplace-Kantovy a Darwinovy) — jakoby se duše lidská vyvíjela paralelně s rozvojem celého lidstva.

Stoupenci individualistické výchovy dožadují se naprostého a nespoutaného rozvoje osobitosti a samostatnosti žákovy. V Americe spisovatelka Perkins Stetsonová ve spise „Kultura dítěte“ horovala pro naprostou svobodu děcka ve škole. V severních zemích a v Německu Ellen Keyová ve spise „Století dítěte“ brojí proti vši výchovatelské autoritě, školní kázní a naprosté poslušnosti. V Německu prof. Ludvík Gurlitt ve své knize „Erziehung zur Persönlichkeit“ (1909) bojuje proti nynější školní disciplíně, vydává za základní princip vši paedagogiky, aby dítě žilo šťastně, proto všechno zaměstnání vážné má býti nahrazeno hrou.¹⁾ Rud. Hildebrand (1824—1894) zdůrazňuje, aby žáci hledali co možno sami a uplatňovali vlastní vidění i myšlení. Umiřněně píše Ernst Linde v „Persönlichkeitspädagogik“ (1897, 1905).²⁾ Berthold Otto ve knize „Geistiger Verkehr mit Schülern im Gesamtunterricht“ (1907) vykládá, že dítěti musí býti ponecháno právo, aby se nejen dotazovalo samo, nač chce, ale i učilo se jen, čemu chce a kdy chce, při čemž učitel jest vlastně jen k tomu, aby otázky žákovy zodpovídal a ve volném rozhovoru vědění jeho rozvíjel, po případě vyčkával, až se zájem dítěte sám probudí. Theorii „osobnostní“ paedagogiky chtěl podati Itschner v „Unterrichtslehre“ (1908). — V Rusku pokusil se pěstovati výchovu „svobodnou“ filosof Lev Nikolajevič Tolstoj (1829—1910) ve škole v Jasné Poljaně. Žáci chodili do školy i odcházeli, kdy chtěli, učili se jen, co chtěli a kdy chtěli, dělali ve škole, co chtěli. V časopise „Jasna Poljana“ podával Tolstoj své zkušenosti výchovatelské a své zásady.³⁾ Dle něho nikdo

¹⁾ Em. Žák. Moderní směry výchovatelské, ve Vychovateli 1912, str. 85 a d.

²⁾ J. Mrazík v Paedagogických Rozhledech XII. podal výtah.

³⁾ Vydány byly jako „Paedagogické stati“; do češtiny přeložil J. Černý.

nemá práva omezovati volný rozvoj a volný pohyb dítěte a vnucovati mládeži vědění jakékoliv. Jedinou methodou výchovy je zkušenost a jediným jejím kriteriem svoboda.¹⁾

Naproti individualistické výchově sociální paedagogika ve stanovení cíle a prostředků vychovávacích staví v popředí ne individuum, nýbrž celou společnost, tak že jednotlivec má býti vychován výslovně, neb aspoň především pro společnost. Pavel Natorp (nar. 1854), professor v Mariboru, ve spise „Sozialpädagogik“ (1899, 1909) dovozuje, že člověk neroste sám, nýbrž vždy pod mnohotvárným vlivem jiných a ve stálém působení zpětném na ostatní; i jednotlivec jest vlastně jen abstraktem jako jednotlivá buňka organismu neb fysikální atom, neboť jen povznesení se ke společnosti je rozšířením sebe sama. Na státní společnosti jest, aby dopodrobna předepsala veškeré zásady vychovatelské a bděla nad smýšlením chovanců. Náboženství lze připustiti jen potud, pokud obsahuje zásady mravní, jež byly společností státní schváleny a předepsány. Jednotlivec má cenu jen potud, pokud je prospěšným společnosti státní. Nemůže-li nijak společnosti prospívati, může se mu odepříti právo na sebeurčení, neboť jest společnosti jen na závalu a zdržuje její vývoj. — Pavel Bergemann (nar. 1863) v knize „Soziale Pädagogik auf erfahrungswissenschaftlicher Grundlage und mit Hilfe der induktiven Methode als universalistische oder Kulturpädagogik“ (Gera 1900) chce vybudovati paedagogiku jakožto vědu o rozvoji tělesných i duševních vztahů v individua ke společnosti, jakožto disciplinu, jež poslední cíl vidí v uschopnění individua ke spolupráci na sociálním a kulturním pokroku lidstva. Místo konfessiího náboženství chce laickou morálku a zvláštní vědu o společnosti. „Jest potěšitelné, že se budí zájem o výchovu sociální, ale způsob, jímž se náprava poměrů sociálních uskutečniti má, nepovede k cíli, jelikož nesrovnává se s osvědčenými zásadami ethiky přirozené a křesťanské.“²⁾

¹⁾ Tolstoj jako vychovatel; napsal Ignác Slovák v Křesť. škole 1911, 164.

²⁾ Dr. J. Kachnik, Sociální paedagogika, „Časové otázky paedagogické“ ve Vzděl. knihovně katol. svaz. LV., 1913, str. 249.

Od války německo-francouzské roku 1870—1871 jest v Německu patrný rozmach ideje národnostní, s níž jde požadavek, aby vyučování prodchnuto bylo myšlenkou národní a vyhovovalo národnímu rázu vši kultury. O národní výchově jedná Pavel Förster ve spise „Deutsche Bildung, deutscher Glaube, deutsche Erziehung“ (1906), Gurlitt „Der Deutsche und seine Schule“, Lietz „Die deutsche Nationalschule“ (1910). — V Rusku naproti rostoucímu vlivu německému propagoval národní výchovu Konstantin Dimitrijevič Ušin-skij (1824—1870) a Vladimír Jakovljevič Stojunin (1826—1888).

Naproti tomu hlásí se snahy o výchovu mezi-národní v tom směru, aby škola nepřispívala k národnému velikášství a nesnášlivosti, nýbrž aby ve škole a pomocí školy bylo dosaženo sblížení národů. K tomu konci byla založena r. 1898 v Turině mezinárodní foederace studentův a v roce 1905 v Luttychu obnovena, jejímž úkolem jest šířiti ideu solidarity a bratrství mezi studenty. Založena společnost paedagogická v Ostende 1909, jejímž orgánem jest polyglottní časopis „Minerva“. Zavádí se mezinárodní korrespondence žákovská, konají se sjezdy mezinárodní pro otázky výchovné (v Londýně a v Paříži). Sem řadí se též Ferrerova mezinárodní Liga pro racionální výchovu mládeže.¹⁾ — Všecky tyto snahy nechávají stranou sjednocující pojítko učení Kristova a církve katolické; spíše jdou, skrytě nebo otevřeně, směrem proticírkevním.

Snahy o tělesný výcvik a tělesné zdraví mládeže vyvolaly v nejnovější době celou literaturu. Zdůrazňuje se proti kultuře ducha výcvik obratnosti těla. Vedle tělocviku propagují se zvláště výlety do volné přírody a školní hry. Stále přetřásají se otázky o školních lavicích, o úpravě rozvrhu hodin, o přetěžování žákův, o vyučování pouze dopoledním, o rozsahu domácí práce, o vadách zkoušení, o nemocech žákův a učitelův, o dětském alkoholismu, o zlořádu výděleč-

¹⁾ Dr. O. Kádner, Dějiny paedagogiky díl III. svazek 1., str. 26.

ných prací dětských,¹⁾ o vyučování v samé přírodě. Pro informaci hodí se spisek Burgersteinův „Schulhygiene“ (1909). Již od roku 1750 byly v Anglii posílány krtičnaté děti do mořských lázní a r. 1791 zřízeno sanatorium pro děti v Margate. Ale teprve kolem roku 1850 více se ujímala a šířila myšlenka, churavé děti na čas umísťovati u moře nebo v horské krajině. V Itálii a v Americe zakládány byly spolky za tímto účelem. Roku 1876 založil farář Bion v Curychu spolek, který se staral o to, aby děti ve skupinách po 50 pod dozorem učitelů mohly trávit tři týdny v horách za účelem občerstvení. Téhož roku také v Dánsku počali posílati školní děti na venek k pobytu, umísťující je rozptýleně v rodinách. V Rakousku od r. 1879 ve větších městech zakládají se spolky pro feriální kolonie dětí školních.²⁾

Myšlenka amerického lovce-spisovatele Thompsona a anglického generála Baden-Powella, uváděti mládež k životu v přírodě, zvaná *scouting*, našla velmi vřelého přijetí u mládeže americké i anglické, a odtud pronikla i do kulturních zemí evropských. U nás jeví se čilý zájem o *scouting* zvláště působením profesora A. Svojsíka, který vydává Knihovnu junáků (českých skautů).³⁾ Pod názvem „Junák“ vydává spolek „Junák — český skaut“ časopis, jenž má býti „listem pro dospívající mládež s heslem spojení výchovy tělesné s duševní a přiblížení se k přírodě a skutečnému životu“. (Redaktor A. B. Svojsík.)

Hnutí pro estetickou výchovu usiluje o to, aby větší pozornost byla věnována citu pro přírodní a umělé krásno. R. 1889 vydaná kniha Langbehnova „Rembrandt als Erzieher“ měla skvělý úspěch. Jednostranností trpí spis Konr. Lange „Die künstlerische Erziehung der deutschen Jugend“ (1893). Úspěšně v praxi

¹⁾ Dr. J. Kachník „Časové otázky paedagogické“ ve „Vzděl. knih. katol.“ sv. LV., 1913: Výchova ku práci; Výdělečná práce dětí školou povinných. — Alex. Průcha, Školní zdravotní věda (Křesť. šk. 1905, 102).

²⁾ U nás první spolek pro feriální osady vznikl roku 1882.

³⁾ Dr. Jos. Hanuš, Junáctví (*Scouting*), ve Vychovateli 1914; str. 114.

se osvědčil Alfr. Lichtwark, který podal řadu ukázek, jak s žáky probíráti díla umělecká, v knize *Übungen in der Betrachtung von Kunstwerken* (1910). V Americe v tom směru pracoval Ruskin (1819—1900) a Prang, který dal podnět k nové methodě kreslení (dle přírody.)¹⁾ Než množí se hlasy, že hnutí příliš zfrázovatělo a zpovrchnělo; co je v něm dobré, není nové, a co je nové, není ještě prakticky vyzkoušeno. Také se namítá, že přílišné pěstění aesthetické výchovy demoralisuje. „Moderní volání po umělecké či aesthetické výchově formalistické není leč zaobalený pokus, nahraditi výchovu nábožensko-mravní surrogátem zevnější slušnosti a uhlazenosti.“²⁾

Výchova morální klade hlavní váhu na pěstění citu mravního. Hlavním zástupcem tohoto směru jest B. V. Foerster (str. 274 nn.). Dr. Bedřich Jodl (1848 až 1914), univ. prof. ve Vídni, filosof positivismu, hovořoval pro morálku beznáboženskou.³⁾

Činná škola, Arbeitsschule, Tatschule, Lernschule, Erziehungsschule, natürliche Schule, Schule des unmittelbaren Wissens: pod těmi hesly soustřeďují se rozličné proudy reformy škol v požadavku, aby škola byla školou práce, školou činnou. Nesjednocenost v pojmenování ukazuje již také na nesjednocenost v pojetí reformy. Dva směry rozeznávají se jako hlavní: 1. Škola ručních prací (Handarbeitsschule), která ruční činnost činí základním principem výchovy a ruční práce středem veškerého vyučování (Seidel, Pabst, Kerschensteiner, Seinig); 2. činná škola (Tätigkeitsschule), jež zdůrazňuje princip samostatnosti žákovy, ukazuje nové možnosti užití (mezi četnými jinými i ruční činnost) a prohlubuje princip tento zvláště po stránce produktivity a umělecké výchovy (Gansberg, Scharrelmann, Ernst, Weber, Lay). Diskuse datuje se od r. 1908, kdy školní rada dr. Jiří Kerschensteiner při oslavě Pestalozziho v Curychu (12. února) konal slav-

¹⁾ „Základy umělecké výchovy“ přeložil J. Patočka a L. Bílý.

²⁾ Dr. J. Kachnik, O výchově aesthetické, „Časové otázky paedagogické“, str. 175.

³⁾ „Názory atheisty dra. Jodla o mravní výchově v „Křesťanské škole“ 1914, str. 136.

nostní řeč o tematě: „Škola budoucnosti — škola práce.“ Na sjezdu v Berlíně r. 1912 učitelstvo německé přijalo these *Webrovy*: 1. Sjezd odmítá činnou školu, která žádá ruční činnosti hlavně pro obratnost ruky s ohledem na příští povolání, a proto také odmítá zavedení vyučování rukodělného jako osamoceného předmětu. 2. Vyslovuje se však pro činnou školu, jež usiluje o to, aby práce byla ve službě duševního vzdělání, aby dosaženo bylo žádoucího vyrovnání v pěstění duševních sil a čidel a aby více než dosud vyhovovalo se vnitřnímu prožití, touze po tělesném vytváření, dětské činnosti a individualitě. 3. Takto uznati lze i ruční činnost jako prostředek, jenž k onomu cíli vede; zdůrazňuje však, že ruční činnosti — také jako zásady vyučování — lze užítí jen v jednotlivých předmětech a na určitých stupních vývojových. — O heslech „činná škola“, „činné vyučování“ vyslovil se univ. prof. dr. V. Münch: „Cítí se potřeba, aby učení stalo se samostatným nabýváním (*Erarbeiten*) vědomostí a dovedností.“ Dr. R. Lehmann prohlásil: „Zásluhou dnešní doby jest, že obsah starého již problému jasněji pochopila a o jeho uskutečnění rozhodněji se snaží.“ —

Rousseau pronesl proti výchově své doby výčitku „neznáme dětí“, a tento nedostatek označil za příčinu tolikerých nevhodných soustav vychovávacích. Nejprve básníci obrátili svůj zájem k dítěti a velebili jeho čistou přirozenost, jeho šťastnou bezstarostnost a veselost. Brzy však věda učinila dítě předmětem svého badání, buď pozorujíc soustavně jednotlivé děti od narození po věk vývoje, nebo vyšetřujíc nějaký psychický zjev na základě zpráv o velikém počtu dětí, nebo zkoumajíc průměrné hodnoty duchovních činností. Vlastí tohoto badání o dětech (*paedopsychologie*) jest Německo.

Již r. 1787 uveřejnil professor *Tiedemann* (1748 až 1803) v Marburce náčrtky o duševním vývoji svého syna ve třech prvních letech pod titulem „*Beobachtungen über die Entwicklung der Seelenthätigkeiten der Kinder*“. Teprve skoro o století později následoval ho *Berthold Sigismund*, lékař v Blankenburku, pak profesor na gymnasiu v Rudolfstadtě († 1864), svou knihou „*Kind und Welt*“ (1856), jež popisuje

vývoj dítky až k mluvení první věty — V poslední třetině uplynulého století zaujal zájem o **psychologii dítěte** široké kruhy v Německu, ve Francii, v Anglii, Itálii a Americe. Pro Německo razil cestu William Preyer, profesor v Jeně, pak v Berlíně († 1897), svými dílem „Die Seele des Kindes“ (1880), pro Francii Compayré, pro Anglii Sully, pro Ameriku Tracy a Stanley Hall.¹⁾ Od té doby roste literatura v paedopsychologii od roku k roku. Cestou k vyšetření dětského života duševního jest sebepozorování, jež se nám naskytuje ve vzpomínkách na vlastní dětství nebo ve vlastních náčrtcích dětí o tom, co vnitř zažily (přímá metoda), nebo pozorování a pokusy na dětech, z nichž se tvoří závěry o vývoji duševního života (nepřímá metoda). Vzpomínky z vlastního života jsou často nesnadné, nejisté a málo spolehlivé. Na náčrtcích dětí o sobě nelze budovati, poněvadž sebepozorování neodpovídá dětské přirozenosti. Také výsledky nepřímé metody nejsou bezpodmínečně jisté, protože nedostatek koncentrace na věc, nesprávné pojetí otázek, vadné podání toho, co bylo pozorováno, nebo do konce nedostatek upřímnosti se strany dětí, mohou utvořiti nejisté základy pro závěry.²⁾

Odvětvím badání o dětech zvláště pěstovaným, jež má také pro učitele veliký význam, jest **experimentální paedagogika**. Chce vyšetřováním tělesného a duševního vývoje dítěte, rozbořem jeho duševního života a zvláště jeho chování při školní práci naučiti se znáti přirozenost dítěte, ale též paedagogickými pokusy na dítěti rozhodovati o ceně paedagogických prostředkův a method. Za hlavní úkoly své považuje experimentální paedagogika 1. vyšetření duševního a tělesného vývoje dítěte v době školní (periody vývoje, vztahy mezi tělesným a duševním vývojem, charakteristické rozdíly v přirovnání s dospělými, odchylky u jednotlivého dítěte od průměrného dítěte); 2. vysvětlení vý-

¹⁾ Fr. Žundálek, Studie o psychologii dítěte. Vychovatel 1901, 67 a n. — Ze života našich dětí. Napsal Dr. Jos. Kachník. Vychovalské listy, 1907, 124.

²⁾ Dr. J. Kratochvíl, Úkol a metoda pedologie. Vychovatské listy 1906, 1.

voje jednotlivých duševních schopností u dítěte (vnímání, představování, paměť, myšlení, chtění); 3. studium dětské individuality, zvláště rozdílů v nadání; 4. vyšetření chování dětí při školní práci (pozornost, únava); 5. vyšetření jednotlivých školních odborů (věcné učení, čtení, psaní, počítání, sloh, pravopis); 6. vyšetření činnosti učitele, zařízení školy, užívání učebních prostředků. — Tyto jednotlivé obory experimentální paedagogiky byly četnými fysiology a školskými odborníky již probírány. Výsledky badání podal soustavně učitel semináře L a y v Karlsruhe v knize „Experimentelle Didaktik“ (1902) a prof. M e u m a n n v Halle ve svých „Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle P ä d a g o g i k (1907). — Ale experimentální paedagogika nemůže všechny otázky paedagogicky probádati, na př. určení cíle výchovy obecné a cílů vyučování zvláště. Může jen zkoušeti, zdali státem a společností určené neb jednotlivými paedagogy žádané cíle dětským individuem a stadiem vývoje dítěte, pro něž jsou stanoveny, jsou přiměřeny, a jak se jich nejlépe dosáhne. Proto experimentální paedagogika nemůže činiti nároku, že by obsáhla celou paedagogiku; jest jen empirickým kladením základů paedagogiky. „V praxi není dosud jednoty ani co do zkusné metody, ani co do účelných přístrojův, ani co do výsledkův, ani co do rozboru jednotlivých poznatkův, ani co do upotřebení jich a jejich vhodnosti pro praxi. Roztříštěnost nazírání psychologického má za následek neshodu v experimentální paedagogice.“¹⁾

Třetí skupina psychologů zabývá se po výtce duševními poruchami u dětí, **psychologickou pathologií**. Nejznamenitějšími zástupci toho směru jsou: L u d v í k S t r ü m p e l l, profesor filosofie a paedagogiky v Lipsku († 1899), svým spisem „Pädagogische Pathologie oder Lehre von den Fehlern der Kinder“ (1890); A l f r e d S p i t z n e r, učitel na vyšší měšťanské škole v Lipsku, který Strümpellovu „Pathologii“ znovu vydal

¹⁾ Dr. Jos. Kachník: Praktické výsledky nejnovější zkusné paedagogiky (Časové otázky paedagogické, str. 244) — Em. Zák: Methody experimentální paedopsychologie a jich význam. (Vychovatel 1914, str. 181)

a vylíčením nabytých a prchavých poruch, jakož i chyb při čtení, mluvení a psaní rozmnožil; ředitel státního ústavu pro choromyslné Dr. K o c h svým třísvazkovým dílem „Die psychopathischen Minderwertigkeiten“ (1891—1893) a H. E m m i n g h a u s, profesor a představený psychiatrické kliniky ve Frýburce (Baden), svým spisem „Die psychischen Störungen des Kindesalters“ (1887).

Duševní stavy slabosti, jež nesluší zaměňovati s duševními nemocemi v užším smyslu, spočívají na tělesných neb duševních příčinách a jsou dle svého stupně chorobným rozpoložením, chorobným zatížením neb chorobným zrudněním.

Tělesné příčiny pro poruchy duševního života mají převahu v dětském věku. Rozlišují se vrozené a nabyté poruchy. Vrozené poruchy tušiti jest při zjevení se trvalých vadných stavů v duševním životě dítěte, když rodiče neb prarodiče dítěka trpěli chorobou nervovou, duševní slabostí, nebo vlastní nemocí duševní. Také tělesná znetvoření, opozdování se celého vývoje tělesného, nesouměrnost lebky neb tváře, příliš ploché neb příliš klenuté patro, tupé smysly, časté poruchy zdraví tělesného bolením hlavy, tlakem v hlavě, škubáním svalů, mdlobami, křeče, záchvaty, mohou býti příznaky pro vrozenou poruchu. Za duševní příznaky chorobného rozpoložení mohou platiti citlivost, urážlivost, nedostatek činné síly. Tento stav „psychické útlosti“ může býti skrytý (latentní) naproti zjevnému. — Vrozené duševní zatížení může se projevovati přepjatostí, fantastováním, prchlivostí, sklonem ke lhaní a kradení, k ukrutnosti, k výstřednosti, představami o nucení, jednáním z nucení. — Chorobným zrudněním (degenerací) může býti slabost rozumu, slabost paměti, mravní slabost anebo obecná slabost; v posledním případě blíží se idiotii. Z jednoho pouze příznaku nesmí se nikdy souditi na duševní poruchu, nýbrž jen na důvod všestranného pozorování. — Duševní poruchy mohou býti n a b y t y tělesným přílišným namáháním nebo strádáním, špatnou výživou, výstřednostmi, zamezením dýchání nosem, tělesnými nemocemi (influcou, spálou, difterií, padoucnicí, otravou alkoho-

lovou), tělesným trestáním, úrazy, jež zasáhnou mozek nebo soustavu nervovou. Také z duševních příčin mohou pocházeti stavy chorobné, na př. z úzkostí, leknutí, duševního přepínání.

Pro učitele jest velmi důležité, aby poznal duševní poruchy a měl k nim zřetel. Podstatně umožněno mohlo by mu to býti, kdyby hned při vstupu dítěte do školy jeho mohl míti posudek o stavu jeho zdraví. Proto ustanovila větší města školní lékaře, aby vyšetřovali děti po stránce jejich tělesného i duševního zdraví. Jednotliví paedagogové a lékaři navrhovali, aby vystavovány byly individualitní listiny, obsahující podrobné údaje jmenovitě o dětech chorobných. Spojení mezi rodinou a školou (oddělení rodičů před přijetím aneb při přijetí nováčků, dotazy učitelovy, večerní besedy s rodiči) podává učiteli nejlepší příspěvky, aby děti blíže poznal. — Láska k povolání učitelskému ve zbožnosti zakotvená jest také zde, jako při všech záležitostech tolik odpovědného povolání učitelského, předpokladem a zárukou výsledku.¹⁾ (Kehreins Geschichte.)

Eugenické hnutí chce řídit a utvořit silnější a ušlechtilejší plémě lidské v budoucnosti. R. 1904 ve schůzi Sociological Society v Londýně Francis Galton přednáškou o eugenice, jejím vymezení a jejích úkolech, vzbudil veliký zájem pro snahy eugenické, jež se pak rychle šířily hlavně v Anglii a v Americe. R. 1912 konal se v Londýně I. světový kongres eugeniků za účastenství asi 1000 zástupcův eugenického hnutí z rozličných zemí. Výsledky kongresu uloženy jsou ve svazku „Problémy eugeniky“. — Eugenika rozděluje se v naturální (primární) a nurturální (sekundární). Prvá se dělí na: 1. pozitivní (podporování manželství cenných pro budoucí plémě), 2. negativní (zabraňování manželstvím, škodícím ušlechtilosti budoucího plemene), 3. preventivní (obrana plemene proti různým otravám, na př. alkoholem, opiem a pod.). Druhá, nurturální eugenika, dělí se na: 1. fysikální

¹⁾ Dr. Jos. Kachník, Vnady a vady dětské fantasie (Časové otázky paedagogické str. 255). Jan Válek, Duševní vady dětské (Vychovatelské listy 1911, 11).

(zahrnuje výživu lidskou od početí až do hrobu), 2. psychickou (zahrnuje výchovu) a 3. sociální a mravní (zahrnuje domov, školu i národ). — Nejblížeším úkolem eugeniky jest, zmenšiti počet slabomyslných, nemocných, epileptických i opilcův.¹⁾

7. Dějinný přehled snah o vybudování metody vyučování katolicko-náboženského.

I. 1. První učitel křesťanského náboženství, Ježíš Kristus, nejen zjevil pravdy, které máme věřiti, ale ukázal i způsob, jakým pravdy ty mají se podávati. Ježíš Kristus nebyl sice učitelem a vychovatelem dětí; jeho bezprostředními žáky byli dospělí apoštolové a věřící; ale i tak svým způsobem vyučování jest vzorem všem učitelům náboženství.

Dogmatického, synthetického, deduktivního postupu užíval, učil-li pravdám, na které rozum lidský přijíti nemůže, jako jsou na př. články o Nejsv. Trojici, o vzkříšení, o posledním soudu, o svátostech, o ctnostech, které tehdy byly lidstvu neznámy: pokora, láska k nepřátelům, osmero blahoslavenství, evangelické rady.

Analyticko-induktivně postupoval, poučoval-li o pravdách, které rozumem poznati a pochopti lze; na př. otázku zákoníkovu, kdo jest bližní, řešil tím, že vypravoval příběh o milosrdném Samariťanu a otázel se: „Kdo z těch tří zdá se tobě, že bližním byl tomu, kterýž upadl mezi lotry?“ Zákoník musil odpověděti: „Ten, kterýž mu milosrdenství prokázal.“ A Ježíš řekl jemu: „Jdi a čiň podobně.“

Akroamatické formy užíval, mluvil-li k většímu počtu posluchačův; erotematické a heuristické, učil-li jen jednu osobu nebo několik málo osob, při čemž buď se tázal a žáci odpovídali, neb opačně.

¹⁾ U nás šíří hnutí eugenické zvláště univ. prof. dr. Ladislav Haškovec a prof. dr. A. Brožek. V květnu r. 1915 ustavila se Česká eugenická společnost v Praze. Orgánem společnosti jest „Revue v neuropsychopathologii, hygieně a eugenicé“.

Vždy však byl způsob vyučování jeho jednoduchý, krátký a užíváním příkladův a podobenství vzatých ze života lidu názorný. (Srovn. str. 42. a násl.)

Sv. apoštolové následovali příkladu svého božského Mistra. Chtějíce získati nové věřící ze židů neb pohanů (missijní kázání), a vyučujíce podrobněji ty, kdož pokřtěni byli aneb křest sv. přijmouti ochotu jevíli (křestní katechese), užívali přednášky, jež byla názorná, populární, přiměřená potřebám posluchačů; při vyučování jednotlivcův užívali též formy erotematické a dialogické. Nedokazovali svých nauk po způsobu filosofů, nýbrž budovali je na autoritě božství Kristova (dogmaticky).

V době katechumenátu (II.—V. st.) konalo se hromadné vyučování katechumenů v kostele hlavně přednáškami a na základě zjevení Božího (dogmaticky). Katechese sv. Cyrilla Jerusálémského († 386) ad illuminandos, z nichž se nám zachovalo 18 ad competentes (přípravných na křest) a 5 mystagogických (po křtu sv. konaných) a v nichž symbolum, rozčleněné v jednotlivé články, se vykládá, jsou dokladem postupu syntheticko-deduktivního. Sv. Augustina († 430) návod ke katechisování: De catechizandis rudibus, v němž z dějin zjevení Božího vyvozuje praktické i theoretické poučky, jest dokladem postupu analyticko-induktivního. Sv. Augustin doporučoval vypravování (narratio) a otázku opakovací jako prostředek přesvědčiti se, zda bylo porozuměno tomu, co bylo vypravováno, a upozornil též na význam otázky zkoušecí.

Po pátém století ve školách klášterních, externích a interních, o vyučování náboženské bylo řádně postaráno. Mimo ně bylo vyučování náboženské v rukách rodičův a kmotrů křestních, jimž povinnost, o ně pečovati, biskupy a synodami stále byla důrazně připomínána.

2. Ve středověku vyučovali duchovní náboženství především v kostele v neděli a ve svátek, upravujíce kázání se zřetelem i k mládeži a přednášejíce Otčenáš, Pozdravení andělské a Symbolum tak, aby je věřící uměli i jim rozuměli.

Od časů Karla Vel. usilovala vrchnost duchovní i světská o to, aby zřizovány byly školy f a r n í, v nichž náboženství bylo hlavním učebním předmětem. O způsobu vyučování náboženství v tehdejších školách klášterních, katedrálních a farních jest málo zpráv. Ale tolik jest jisto, že bylo postupováno dle zásad sv. Cyrilla a sv. Augustina. Při vyučování dětí šlo hlavně o dobrou přípravu ke sv. zpovědi, jak o tom svědčí četné z p o v ě d n í k n í ž k y ve středověku sepsané. Kromě nich zachovaly se z té doby též některé příručky pro vyučování náboženství, určené k potřebě duchovních. Kolem r. 750 pokusil prý se K e r o, benediktin v klášteře sv. Havla ve Švýcarsku, o upravení příručky pro náboženské vyučování dětí, kterou v IX. století benediktin O t f r i e d z Weizenburku (843—870) zdokonalil. Jest to knížka známá pod jménem „Weizenburger Katechismus“; obsahuje Otčenáš s vysvětlením, hlavní hříchy, apoštolské a athanasijské vyznání víry a Gloria in excelsis Deo, (jež bývalo ranní modlitbou). A l k u i n o v i připisuje se manuskript nalezený v Solnohradě: Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones. Jest to první katechetická kniha sepsaná v otázkách a odpovědích, ale otázky kladou se do úst žákovi, učiteli pak odpovědi. Druhým spisem ve formě otázek a odpovědí jest vysvětlení Otčenáše a symbola, jež se nalézají ve spisech sv. B r u n o n a, biskupa ve Würzburgu († 1045). Tyto dvě knížky lze považovati za vzory katechisování ve století IX.—XII. v říši francké. Později synody vydávaly příručky pro duchovní správce na způsob katechismů. J a n G e r s o n (1364—1429), kancléř university pařížské, kromě knížky „De trahendis parvulis ad Christum“ sepsal „Opus tripartitum“, návod to pro kněze při vyučování náboženství.

Methoda vyučování musila se přizpůsobiti okolnosti, že knihy byly vzácné a drahé, a tudíž žáci učebních knih neměli. Žáci nemohli doma opakovati si z knihy, čemu se ve škole učili; co ze školního vyučování zapomněli, bylo pro ně ztraceno na vždy. Proto při vyučování školním, zvláště když v zastoupení duchovních je konali laikové, bylo hlavní věcí memorování.

Náboženské poučky byly žákům předříkávány, vysvětlovány a opakováním v paměť vpravovány. Postup byl převahou dogmatický, forma akroamatická. Bez momentu historického však vyučování náboženství ve středověku zcela nebylo. Kniha, sepsaná kolem r. 980, *Ecloga Theoduli*, již se po celý středověk užívalo, podává svědectví, že se učilo biblickým dějinám i odloučeně od článků symbola. Též biblická vyobrazení středověká a hry biblické to potvrzují.

3. V XVI. století šířící se bludy byly mocnou vzpruhou k horlivosti ve vyučování náboženství, a vynalezení knihtisku podstatně přispělo ke zlepšení způsobu vyučování. Dle nařízení sněmu tridentského a synod konali kněží o všech nedělích a svátcích křesťanská cvičení (od 11.—12. hod. dopoledne, neb po nešporách), k jichž účasti mládež byla přidržována, dospělí povzbuzováni. Základem vyučování byl katechismus, v našich zemích většinou Kanisiův, v některých diecesích Bellarminův. Četné návody ke katechisování z té doby podávají obraz, jaké bylo zevnější provádění a vnitřní upravení náboženského vyučování. Zpravidla byl průběh křesťanského cvičení tento:

Kněz stojí před mládeží dělá kříž, modlí se zvolna, hlasitě a zřetelně Otčenáš, Zdravas a Symbolum Pak promlouvá k hochům a dívkám (odděleně sedícím) tónem přátelským, familiárním. Otázkami opakuje uloženou lekci tak, aby se všichni žáci vystřídali při odpovídání. Žákům dobře odříkávajícím neb na otázky odpovídajícím dostane se pochvaly neb i odměny, nedbalí jsou mírně pokárání. Následuje výklad nového učiva, kterýž nemá trvati déle než půl hodiny, a jehož formální stupně jsou *propositio*, *explicatio*, *applicatio cum quadam in fine exercitatione*. Po výkladu katecheta uloží, čemu jest se učit do příštího křesťanského cvičení, a prosí přítomných rodičův a učitelův, aby probrané učivo s dětmi opakovali. (Úplné poučení o vyučování katechismu obsahuje *Ingolstadtské Pastorale ad usum romanum accomodatum* z r. 1629).¹⁾ Pro

¹⁾ V *Časopise katol. duchovenstva* 1898, 306, uveřejnil dr. Ant. Podlaha: Arcibiskupa Sobka z Bilenberka naučení katechetům dané r. 1670.

myšlenkový postup při výkladu nového učiva směrodatnými byly zásady sv. Cyrilla Jerus. a sv. Augustina, synthese střídala se s analýsí. Forma vyučovací byla akroamatická.

II. Nové období náboženského vyučování počíná u nás za vlády císa. Marie Terezie, kdy opat zahaňský Ignác Felbiger provedl v Rakousku reformu školství a vyučování vůbec a reformu vyučování náboženského zvláště. (Srovn. str. 203. a násl.)

Před Felbigerem nebylo školních budov na venkově téměř vůbec, a ve městech bylo jich málo. Školní mistr postaral se sám o místnost pro vyučování potřebnou, aneb vyučoval ve své světnici. Duchovní vyučovali náboženství v kostele ve formě křesťanských cvičení. Felbiger žádal, aby i na venkově byly zřizovány zvláštní budovy školní, mládež aby k pilné docházce školy byla přidržována, a ve všech školách aby vyučovali též duchovní učitelé, faráři a kaplani. Při normálních a hlavních školách ustanovení byli zvláštní katecheti. Přípravného vzdělání pro vyučování náboženství nabývali duchovní při normálních školách. Felbiger sám upravil methodiku pod titulem: „Vorlesungen über die Kunst zu katechisieren“; jedná v ní o literatuře katechetické, o chybách, pravých zásadách a pravém způsobu vyučování náboženství, o osobách, které mají katechisovati, a místech, kde se má katechisovati.

Rozdělením žactva do více tříd nastala nutnost, rozdělití stupňovitě také učivo náboženské. Felbiger provedl to nejen stupňovitým rozdělením vyučování náboženství dle katechismu, nýbrž též zavedením vyučování náboženství dle biblického děpisu.

a) Vyučování dle katechismu, pro něž Felbiger napsal tři katechismy, rozděleno bylo mezi dva učitele, světského a duchovního.

Učiteli světskému přenechána práce, memorovati učivo katechetou určené; nejmenším žákům, kteří neumějí čísti, to předřikává, jiným píše to na tabuli dle písmenkové metody a dává říkati brzy sborem,

brzy jednotlivě; starším žákům dává návod, jak mají doma se učit a ve škole s menšími opakovat.

K a t e c h e t o v i příslušelo, učivo v souvislé přednášce podat, pak otázky o něm dávat, je rozmanitě měnit, aby od tázaného dostaly se takové odpovědi, z nichž lze poznati, jaké pojmy tázaný o věci má; tento způsob vyučování, na protestantské straně tehdy zvláště oblíbený, nazýval Felbiger „katechisováním“; zhusta, ale ne správně, nazýván byl „sokratisováním“.

Felbigerovo působení spadá do doby německého „osvícenství“, jež bylo protějškem francouzského „osvícenství“. Francouzské uzavíralo realistickou řadu vývojovou nejzazší konsekvenci materialismu, který popíral vše duchovní a božské. Německé osvícenství ukončovalo idealistickou řadu vývojovou směrem k nejzazšímu subjektivismu; co se subjektu nelíbilo, popíralo se. Byla vůbec snaha, aby pozitivní dogmata v přirozeném náboženství zmizela. Tu vystoupil Kant a hleděl jednostranné filosofické snahy realismu a idealismu spojit. Jeho filosofie pronikla jako kvas všecy vrstvy německé společnosti. Ani katolická theologie nezůstala jí nedotknuta; na mnohé theologické katedře byla vykládána a mnohý biskup byl v ní vychován. Náboženství ponechávalo se místo jen v mezích rozumu. První díl katechismu, „O víře“, byl zbytečný. Též nebylo třeba oběti a svátosti. Hlavní věcí bylo učení „O přikázáních“. Ale filosofická morálka znala jen povinnosti člověka k sobě a k bližnímu, a jako důvod závaznosti nebyla uplatňována vůle Boží, nýbrž jen náhled a požadavek rozumu. Když v katechismech tehdy sepsaných byla ještě řeč o člancích víry a o přijímání svátostí, bylo to jen proto, aby se vyhovělo citům a potřebám jednotlivců. Boha ctíti chtěli, protože jest krásné, rozumné tak činiti, ne proto, že Bůh toho žádá a spása duše na tom závisí.

Pokud jde o věc, stál Felbiger na stanovisku katolickém; jeho spisy, zvláště katechismy, čelily proudům té doby, deismu a náboženskému utilitarismu. Ale jeho nový, zlepšený způsob vyučování přijal mnoho z názorův a experimentů doby osvícenské. Vytýká se mu přeceňování mravouky naproti věrouce,

odůvodňování příkázání z rozumu a prospěchu, doporučování náboženství jako podpory časného blaha, přílišná snaha, aby děti zjevené pravdy rozumem pochopily, při čemž srdce zůstávalo chladno, časté vychvalování osvícenosti, přeceňování sokratického způsobu vyučování, jehož pochybené napodobení měl Felbiger za didaktické mistrovství a od něhož si sliboval stkvělé výsledky vychovatelské.

Ale mnozí katecheté pod vlivem náboženského **o s v í c e n s t v í** zašli dále. Nadpřirozené pravdy a tajemství z vyučování vypouštěli a probírali jen nauky, které mohly děti z vlastního rozumu nalézt; rozumové náboženství činili základem náboženského myšlení a života, a svědectví Božího zjevení připojovali jen dodatkem; církví doporučené úkony, modlitbu růžence, pouti, úctu ostatků svatých nízkou cenili; poznání náboženských pravd vyvinovacími otázkami v duchu dětí vylouditi chtějíce (kteráž heuristika bludně nazývána byla sokratikou), vzbuzovali v žácích domněnku, jako by sami vše si našli, a tak svým velebeným uměním katechetickým ničili všelikou víru v autoritu. Nejvíce pěstován a doporučován byl tento způsob vyučování v katechisacích **G r ä f f o v ý c h**, v návodech „Praktischer Religionsunterricht“ od **S c h w a r z l a** (1796), „Elementarschule fürs Leben“ od **G r a s r a** (1817) a „Religiös-sittliche Katechetik“ od **W i n t r a** (1816). (Na př. dle doporučení Grasrova vyučování mělo se pojíti k okruhu života člověka (rodiny, obce, okresu, kraje neb provincie, státu), a nábožensko-mravní pojmy, city a povinnosti, jež život uvnitř těchto kruhů vyvolává, měly býti připojovány na vhodných místech. Jsoucnost Boží byla by poznána a uznána, když by děti byly poučovány o zařízení soudnictví; poněvadž soud nemůže všecky zločiny odhaliti a potrestati, jest potřebný a nezbytný Bůh vševědoucí a spravedlivý.)

O sokratice vznikla celá literatura. Obhájcové její pokoušeli se i o důkaz, že způsob vyučování Krista Pána a apoštolů byl sokratický a že byl v církvi po všecky doby. Četní odpůrci bystře odhalovali její chyby. Na př. **D e m e t e r** nazýval počínání sokratiků štvanicí, při níž pravda jest zvěří, učitel lovcem a dítě psem,

který musí tak dlouho běhati, až najde slovo, které má učitel ve své knize. *P e s t a l o z z i* přirovnal sokratiky, vedoucí děti k tomu, aby si pojmy samy nalézaly, k člověku, který v hnízdě hledá vejce, dříve než je tam slepice snesla. Stálou kritikou jasně se též rozdíl mezi sokratickým a katechetickým způsobem vyučování a tento nabýval opět vážnosti, již pozbyl ztotožňováním se sokratikou.

Že methodika náboženského vyučování z nepravých kolejí, na něž ji uvedli sokratikové a přátelé osvícenství, byla opět zavedena na koleje pravé, o to mají přední zásluhu reformátoři katolické *k a t e c h e s e*, Overberg, Gruber, Hirscher, katechetské trojhvězdy nové doby.

Bernard Overberg (1754—1826) (str. 211 nn.), byl v jistém smyslu ještě sokratikem. Jako Felbiger, také Overberg horlil proti učení nazpaměť a uváděl řadu škod, jež čiré mechanické memorování má v zápětí; naléhal na jasnost a zřetelnost pojmův a důkladné přesvědčování, a k tomu konci užíval velmi obratně sokratické formy. Co dobrého u tehdejších sokratiků našel, toho dobře použil. Ale nenáležel k těm katechetům, kteří všechno chtěli z dětí vykatechisovati, otázkami vydobýti, i vědomosti, jichž děti dosud neměly. Dle něho didaktická obratnost katechetova má spojovati tyto věci: připojení ku představám dětí, jasnou přednášku učitelovu, znázornění pravd biblickými příběhy, podobenstvími a příklady z denního života, pevné opření víry o pravdomluvnost Boží a autoritu církve, aplikaci nauk na mravní život a pohnutí vůle k radostnému jich zachovávání, působení na mysl, upevnění celého dojmu pěknou průpovědí nebo veršíkem. (O tom všem jedná podrobně ve spise: *A n w e i s u n g z u m z w e c k m ä s s i g e n S c h u l u n t e r r i c h t f ü r d i e S c h u l l e h r e r i m F ü r s t e n t h u m M ü n s t e r*. 1793.) Hojně užíval formy tázací, ale při pozitivních naukách počínal si zcela akroamaticky a jen vplétal otázky, jimiž chtěl udržeti pozornost, přesvědčiti se, zda bylo porozuměno, a buditi city.

Augustin Gruber (1763—1835), katecheta na učitelském ústavu ve Vídni, později arcibiskup v Solno-

hradě, pěstoval analytický postup přiváděje žáky vyvozováním z příběhů biblických k náboženským poučkám. R. 1832 vydal: *Praktisches Handbuch der Katechetik*. V jeho duchu pokračoval Jan Kř. Hirscher (1788—1865), profesor morálky a pastorálky na universitě ve Frýburce Breisg., jehož kniha „*Katechetik oder der Beruf des Seelsorgers, die ihm anvertraute Jugend im Christenthume zu unterrichten und zu erziehen, zugleich zur Theorie eines Christkatholischen Katechismus*“ způsobila v Německu veliký rozruch.

V stejném směru působili theoretikové a praktičtí: Demeter, Sailer, Leonhard, Galura, Jais, Stapf, Ohler, Schuster, Mey, Deharbe a j. Vhodné užívání postupu analytického i synthetického a střídání formy akroamatické i tázací docházelo souhlasu obecného. (Fr. W. Bürgel, *Handbuch*.)

U nás také sokratika měla horlivého pěstitele zvláště v Alšovi Pařízkovi (str. 233 n.), který ji doporučoval a hájil v knize: „O pravém způsobu cvičení mládeže ve školách českých“ (1797). Ještě v katechetice Škodově čteme návod: Katecheta užívá při vyučování způsobu katechetického a jen po malých částkách poslyšného (akroamatického). Katechetickým pak rozumí Škoda ten způsob, při němž učitel svým ptaním (vyptáváním) pomáhá, by učených vědomostí nalezl; z učňovi známého pomáhá vyhledati dosud mu neznámé, při čemž duševní síly učňovy k činnosti přivádí.¹⁾ Řed. dr. Blanda v katechetice „*Pastorálka ve škole*“, jež vydána byla r. 1883, o tom praví:²⁾ „Byla doba a všude ještě nepřestala, v které domnívali se mnozí, že nejlépe jediná se hodí metoda heuristická či katechetická. — Dlouholetá zkušenost nasvědčuje tomu, že methodou tou uškodilo se nejvýš i náboženství i mládeži i lidu křesťanskému.“ Svůj soud o methodě náboženského vyučování shrnuje dr. Blanda takto: Nelze vyučovati ani výhradně formou akroamatickou, ani výhradně heuristickou, ani pouhým předříkáváním, ale přece musí býti při vyučování nábo-

¹⁾ Katechetika, 2. vyd. 1864, str. 105 a 106.

²⁾ Pastorálka ve škole, 1883, str. 58 a 62.

ženství především *narratio*; třeba od dějepisného vypravování zjevení Božího vycházeti, každou náboženskou představu ze zjevených dějin vyvoditi, božský výrok jako rozhodnou pravdu předkládati a celé vyučování na autoritě božské zakládati. -- Dr. J. Sýkora ve svých přednáškách theologům doporučoval: Ve škole třeba užívati brzy analytické, brzy synthetické metody, podle toho, jak povaha věci to žádá. Metoda analytická jest snadnější pro školu, a katecheta užívá s prospěchem metody této, kdykoliv chce představy, pojmy, atd. objasňovati, aneb na základě biblických dějin k novým představám pomáhati. Ve věcech daných, ze zkušenosti vzatých a dějepisných, musí užití metody synthetické. — O formě pak se vyslovil: Spojení formy akroamatické s formou heuristickou, které by se opíralo o autoritu božskou, bylo dějepisným a názorným, jest jediné pravá metoda učení náboženského zvláště na školách obecných. Příklady této metody podal Dr. J. Sýkora v katechesích o svátostech a o přikázáních Božích. Tou methodou vypracovány jsou katechese *S k o č d o p o l o v y*, *B r y n y c h o v y* (též katechetická kázání), *L h o t s k é h o* a j.

Vydání nových katechismů r. 1898 provázeno bylo instrukcí, otištěnou v Ordinariátním listě r. 1898, v níž doporučen byl tento způsob vyučování náboženského: „Vyučuje přihlížej přesně ke slovům katechismu. Katechismus jest křesťanu zákoníkem, jehož slova vysvětliti dlužno, jestliže a pokud nesrozumitelná jsou. Nejlépe bude, přečteme-li větu s odpovědí pomalu a s náležitým přízvukem, aneb dáme-li ji přečísti. Potom se věta, je-li třeba, rozebere a určiti se dá podmět i výrok a vedlejší členy věty hlavní, po případě i poměr vedlejší věty ku podmětu a výroku. Již tento jednoduchý rozbor postačí někdy, abychom věc vyložili. Bylo-li by třeba to které nejasné slovo vysvětliti, učiníme tak beze vší rozvláčnosti, která by místo světla tmy přidala a čas mařila. Neopomeňme občas i několik slov k srdci promluvit, aniž bychom dlouhé kázání činili.“

Avšak současně v p o d r o b n é o s n o v ě pro arcidiecési pražskou (r. 1899) dává se jiný návod, a to pro vyučování v III. třídě: „Všecko učivo zde uve-

dené budiž probráno na základě biblických dějin, jež enarrando nebo repetendo jest předeslati, a to tak, že z příběhu vyberou se jen ty věci, kterých k vyvodění náboženské pravdy potřebí jest“. Tento postup, analyticko-induktivní, doporučuje se též pro vyučování ve IV. třídě obecné školy. Při učivu pro I. a II. třídu školy měšťanské však se praví: „Katecheta odvolávej se stále na biblický dějepis“, čímž naznačen jest postup synteticko-deduktivní.

Katecheté čeští řídili se tímto návodem v podrobné osnově daným. Mezi katechety německými vznikl ostrý spor o metodu katechese na středním stupni. Jedni hájili „starou“ metodu, záležející v tomto postupu: Na počátku hodiny vyslechnou se otázky a odpovědi na konci předešlé hodiny čtené a pokud k porozumění bylo žádoucí vysvětlené a k zapamatování uložené. Pak následuje katechisování. Počíná úvodem, který obsahuje udání cíle a spojení předmětu, který má býti probírán s předcházejícím. Každá otázka probírá se pro sebe, neboť tvoří uzavřený celek. Probírání obsahuje pět methodických částek: výklad, odůvodnění, vyvrácení námitek, užití a paraenesi, kteréžto částky ovšem nejsou při každé odpovědi, nýbrž jen výběrem a dle poměrů. — Tento postup („text-analytisch“ neb exegetický) hájil Dr. Meunier a Hollweck.

Proti této „staré“ metodě vystoupil spolek katechetů v Mnichově s novou, „psychologickou“.

Duchovními původci jejími byli profesor lycea v Dillingách Dr. A. Weber a kazatel městské fary v Mnichově J. Stieglitz. Oba ukázali provádění metody prakticky v katechesích, pracovali horlivě o jejím rozšíření ve shromážděních mnichovského katechetského spolku a pojednáními v „Katech. Blätter.“ Weber její podstatu vyložil a zásady odůvodnil ve spise „Die Münchner katechetische Methode“ (1905). Byla hlavním předmětem jednání paedagogicko-katechetických kursů v Solnohradě (1903), ve Vídni (1905 a 1908) a v Mnichově (1905, 1907, 1909), jimiž si získala mnoho přívržencův, ale došla též mnohých modifikací. Jako její podstatu označoval Dr. J. Göttler probírání každé náboženské pravdy v pevných formálních stup-

ních, jež jsou utvořeny analogicky k oněm Herbarta-Zillera (str. 266 a 270)¹⁾ ovšem se zřetelem ke zvláštnosti náboženského učiva a katolické katechese. Jest tudíž za duchovní zdroj její považovati Herbartovskou psychologii a paedagogiku. Na rozdíl od staré metody vychází od n á z o r u, podává součástky učiva ve skutečnosti názorné, představuje je takoruka viditelně na jednom názorovém předmětu, vyvinuje je z něho a shrnutím částí dává vzniknouti učebnému celku. Tímto postupem vysvětluje se, že metoda byla jmenována též vyvinovací a genetickou.

Probírání nějaké náboženské nauky dle mnichovské metody děje se v těchto funkcích: a) p ř í p r a v a s udáním cíle; b) p o d á n í, pokud možno příběh, nejlépe z biblických dějin, v němž nauka, jež se probírá, aspoň v některých hlavních bodech viděna býti může; zásadně má pro každou methodickou jednotku býti užito jen jednoho názoru, avšak odchylky se trpí; c) v ý k l a d, kterýž součástky pojmu neb poučky z příběhu, jehož bylo užito jako prostředku znázorňovacího, vybírá a ve slovné znění katechismu je odívá; d) s h r n u t í, t. j. spojení částečných poznatků výkladem sprostředkovaných v úplnou odpověď katechismovou; e) u ž í t í, jež, byť i především, přece ne výlučně, vůli má pohnouti (příklady, napomenutími, průpověďmi), ale též rozum vzdělávati (dají se hledati příklady, výroky a p., jež probranou nauku potvrzují, aneb praktické případy se předkládají k posouzení dle

¹⁾ Vyučování počíná zpravidla ú v o d e m, který má účel, vzbuditi zájem dítek pro učivo, jež se má probírat; končí udáním cíle, což se má státi tak, aby zvědavost dětí byla udržena. — Po udání cíle následuje p o d á n í nového učiva buď popisem, nebo vyprávěním, nebo analytickým postupem. — Pak jest připojení nového učiva k podobným představám (pojům, úsudkům) jež děti již mají, aby je důkladněji zpracovaly a si osvojily. — Čtvrtý stupeň jest s h r n u t í toho, čemu se v hodině učilo, formulováním vyjádření pojmu nebo obecného soudu (zákona); tím končí abstrahující po př. indukativní postup, který od udání cíle většinou se zachovává. — Závěr vyučování tvoří u ž í t í a nacvičení toho, čemu se učilo, na příkladech a případech praktického života; postup jest v podstatě determinující nebo deduktivní.

poznané pravdy). Příprava a shrnutí platí za vedlejší stupně, tři ostatní za hlavní.

Nová metoda měla, jak řečeno, příznivce i odpůrce. Někteří ji zásadně odmítali (Meunier, Knecht), jiní činili opravné návrhy (Linden). Na kongresu ve Vídni r. 1912 došlo ke sprostředkování mezi mnichovskou a „starou“ methodou a usneseno, že pro vyučování katechismu na středním stupni „jako metoda doporučuje se obvykle onen postup, kterýž vycházejí od názoru nejprve text katechismu vydobude (erarbeitet) (vyvinovací analyse) (abstrakcí), a pak hned nastoupí opakování od textu vycházející (vysvětlovací analyse). Konec tvoří ovšem užiti. Při tomto postupu použití jest k vyvinovací analysi jednoho postačujícího názoru; pro vysvětlovací analysi však, pokud třeba, užiti jest i jiných názorů. — Pro vyšší stupeň doporučuje se zvláště vyjítí od jádra věci, t. j. synthese, vyjímajíc učivo, jež se nově probírá. — Užiti, které na vyšším stupni má přihlížeti také k pozdějším poměrům dětí, má při vyučování náboženství nejen ukázati, kdy a jak ony nauky mají v praxi býti prováděny, nýbrž též předvedením vhodných motivů má srdce a vůli k tomu disponovati.¹⁾ — Než prof. Göttler dále horuje pro „mnichovskou“ metodu, že vzdělává hlavu i srdce, poznávavost i snaživost dětí.²⁾

b) Vyučování náboženství dle biblického dějepisu ve škole obecné jako zvláštní odvětví zavedl Felbiger. Učebnici vydal r. 1778 prior kláštera v Zahani, Benedikt Strauch: „Kern der biblischen Geschichte mit beigesetzten Sittenlehren.“ Vyučování rozděleno bylo rovněž mezi duchovního a učitele. Učitel připravoval každou lekci tím, že ji v 1 neb ve 2 hodinách dával čísti. Duchovní v jedné týdenní hodině lekci otázkami opakoval a vysvětloval. Cíl byl, aby žactvo seznámeno bylo s dějinami náboženství a podány byly potřebné příklady k mravouce.

¹⁾ Bericht über die Verhandlungen des Kongresses für Katechetik, Wien 1912, str. 599.

²⁾ Katechetische Blätter 1915, Heft 7.

Tento moment, mravně-naučný, postaven byl do popředí v následující době racionalismu a osvícenství, tak že biblický dějepis byl vlastně jen sbírkou příběhů ke znázornění morálních pouček. Vyučování biblickému dějepisu sloužilo jen obecné morálce. Osvícenští katecheté podávali mládeži biblické příběhy tak, aby z nich mohli vyvoditi všední povinnosti.

Lekce sestávala z vypravování nebo čtení, opakování otázkami, připojení mravního naučení.

Reformu zahájil Overberg, který vytkl jako první a hlavní úkol vyučování biblickému dějepisu: ukázati na biblických příbězích vedení lidí Bohem ke spáse plné milosti a moudrosti, a tak vésti k obdivování Boží dokonalosti a k dětinné důvěře v Toho, jenž vlastností svých užívá ku blahu lidí; proto biblické příběhy mají býti v souvislosti a tvořiti organický celek. — Po stránce methodické Overberg žádal 1. vypravování názorné, uvádějící podrobnosti, zajímavé; 2. dotazování se a vysvětlování, aby děti všemu porozuměly a jednání osob správně posuzovaly; 3. upozornění na to, co v příbězích jest poučného, a kdy a jak dle toho mají jednati; 4. přivést děti k tomu, aby uměly biblické příběhy vypravovati.

Od doby Overbergovy vždy více se uznávalo, že biblické příběhy mají býti podávány ve věcné souvislosti, aby ukazovaly celé božské vedení lidí ke spáse, a čím více se na to kladl důraz, tím více mizela z učebnic rozmanitá nudná a vodnatá naučení.

Hirschler podal první souvislou methodiku vyučování náboženství dle biblického dějepisu. — Ohler rozdělil učivo v Schusterově biblické dějepravě na tři školní stupně. — Alleker stanovil zásadu koncentrace, aby na každém stupni byl podán celek, a doporučoval v lekci postup: 1. vypravování, 2. vysvětlení či rozvedení, 3. užití, 4. otazování jako příprava na reprodukování, 5. vypravování čtením a memorováním. — Knecht schvaloval rozdělení učiva na dvě hodiny: v poslední třetině jedné hodiny vypravování a vysvětlení; doma děti memorují; v následující hodině na počátku katecheta opakuje i s vysvětlivkami, pak smysl příběhu vyloží a důsledky pro srdce a vůli odvodí.

U nás Dr. J. S ý k o r a v přednáškách bohoslov-cům (od r. 1887—1891) doporučoval postup: udání hlavního obsahu; vypravování s vysvětlováním; opakování a vštěpování; upozornění na pravdu věroučnou nebo mravoučnou, jež v příběhu jest obsažena; připojení přiměřeného naučení a povzbuzení žákův, aby se jím řídili. O v y p r a v o v á n í praví: Nedrob děj příliš, nýbrž podávej vždy celek, aby celkový dojem netrpěl. A proto, je-li článek kratší, vypravuj jej najednou celý; je-li však článek ten dlouhý, rozděl jej na menší odstavce, ale tak, aby každý z nich činil pro sebe jistý celek. Každý článek (po případě odstavce, je-li článek delší) v y p r a v u j z p r a v i d l a (zvlášť, je-li předmět těžší) d v a k r á t e, n e j p r v e o b š í r n ě j i s v ý k l a d e m, p o d r u h ě k r a t ě j i b e z v ý k l a d u. V y s v ě t l e n í vkládej mezi text, aby s ním činilo jednu slitinu. Na to dávej otázky tak, aby žáci odpovídající k nim podali článek celý. Jestliže jsi rozdělil článek na vhodné odstavce, nalož podobně s každým odstavcem a shrň je na konec v jeden celek (opakováním). — V první třídě spokoj se, když odpovědí k jednotlivým otázkám; ve vyšší třídě veď je znenáhla k tomu, aby vypravovali sami. Vpravuje věc do paměti a opakuje vysvětluj ještě, kde shledáš toho potřebu.

V podstatě totéž doporučuje K. T i p p m a n n. Jako části katechese udává: vypravování, při němž doplňovati jest text biblického dějepisu a zvláště v y l i č o v a t i v n i t ě r n í s t a v y o s o b, o n i c h ž s e v y p r a v u j e; vysvětlování; vývod pravdy věroučné neb mravoučné; zvláštní naučení, napomenutí, výstrahu, působení na rozum, vůli i srdce. — V příčině v y p r a v o v á n í zvláště doporučuje: vypravuj děj po částech, každou část opakuj; v y p r a v u j p o t o m j e š t ě j e d n o u s á m c e l ý d ě j, o v š e m t ý m i ž s l o v y, j a k o p o p r v é, a d e j s i j e j o p ě t v y p r á v ě t i, p o m á h a j e p ř i t o m o t á z k a m i — d b e j t o h o, a b y d ě t i v y p r á v ě l y c o n e j v ě r n ě j i t v ý m i s l o v y.¹⁾ A téhož názoru jest i nástupce Tippmannův, A n t. H o r a.

¹⁾ Výklad biblické dějepavy, 1889, str. 16.

Dr. A. Skočdopole v „Rukověti katechety“ píše, že má katecheta jednotlivé děje 1. vypravovati, 2. vypravované vysvětlovati, 3. otázkami opakovati a vštěpovati, 4. obsažené v nich dogmatické či věroučné pravdy vyvozovati a 5. praktické naučení s biblickým dějem shodné dětem na srdce klásti. — Vypravování předcházeti má příprava — úvod a ohlášení podstatného obsahu děje. Na nižším stupni vypravují se delší příběhy po částech a tyto se opakují otazováním. Při vysvětlování jde nejen o objasnění slov a věcí, nýbrž též o výklad obsahu. Vštěpování má se dít na nižším stupni opakováním otazným, ale tak, že se katecheta ptá nejprve o čelné body příběhu, potom o další podrobnosti jeho a přidržuje děti, aby odpovídaly celými větami krátkými; z odpovědí těch sestavuje se celé vypravování katechetovo znova.¹⁾

Mnichovští katecheté pokusili se uvéstí funkce biblického vyučování v souhlas s pěti stupni formálně-vzdělavajícího vyučování Herbartova a Zillerova. Úplné methodické probírání jedné biblické lekce má obsahovati 5 funkcí: přípravu s udáním cíle, vypravování, vysvětlení, výklad a užití. Tyto formální stupně objevují se v různých methodikách a komentářích biblí v rozličných pojmenováních a spojeních: příprava a udání cíle pod jménem úvod; vyprávění a vysvětlení jako podání (Darstellen); vysvětlení a výklad jako prohloubení. Není v nich v podstatě nic nového.

Fr. Spirago ve své methodice podává tyto části katechese biblické:²⁾ 1. ohlášení, 2. vypravování, 3. opakování, 4. výklad neb rozhovor, 5. naučení. Doporučuje, aby vypravován byl hned celý příběh, ne po odstavcích (kdo po odstavcích vypravuje, podobá se tomu, kdo po kouscích obraz ukazuje). Pak následuje druhé vypravování, po odstavcích, jež má se dít týmiž slovy, jako první.

¹⁾ Rukověť katechety, 1909, str. 132—138.

²⁾ Spezielle Methodik des katholischen Religionsunterrichtes, 3. Aufl. 1908, str. 62.

Každý odstavec buď zopakován buď otázkami nebo tak, že schopnější děti vypravují. Při tom podají se potřebná vysvětlení slovní a věcná, krátce, ne před vypravováním neb při něm. Při výkladu neb rozhovoru katecheta má se tázati dětí, co se jim při té neb oné osobě líbí, co nelíbí, má s dětmi vybrati z příběhu pravdy mravo- a věroučné, upravovati je v pevné věty, pokud možno tak, jak jsou stylisovány v katechismu, a nacvičiti je sborem. Naučení pro život má býti z jednoho příběhu dáno jen jedno, přirozené, speciální, praktické, krátké.

V posledních letech na kursech katechetských a v časopisech jednáno bylo o psychologickém zacházení s biblickými lekcemi. Hlavní zastance tohoto směru, ředitel P. Bergmann v Drážďanech, chce, aby při vyučování biblickému dějepisu duševní stavy osob biblických dětem byly odkrývány a pro ně zužitkovány, jako radost, bolest, lítost, ošklivost, touha, naděje, slabost, síla, boj, blaženost, láska, tak aby děti naučily se znáti cizí duševní život a vše to spolu prožily, prožily. Dítě má nahlédnouti v úmysly, pohnutky, rozhodnutí, cíle a činy lidských duší; má býti vedeno k poznání duševního života jiných ve fási počátku, pokračování i konce, s okolnostmi předcházejícími, provázejícími, podporujícími, zdržujícími, následujícími, a má si to vše cestou vyvinovací samo hledati. — Kritika se vyslovila, že takové počínání mysl dětí mocně uchvacuje a vůli může mocně pohnouti, že v dětech budí radost z příběhů biblických a zůstává trvalé dojmy; ale s druhé strany vyžaduje mnoho času a nedoporučuje se pro školy, v nichž náboženskému vyučování jest vyhrazeno jen málo hodin, spíše by se ho mohlo užiti v kázáních a v promluvách; činí veliké nároky na fysické i psychické síly katechety, tak že po jedné hodině jest zcela vyčerpán a nemůže dvě neb více takových lekcí konati za jeden den; svádí k tomu, aby se přirozeně vysvětlovalo, co jest dílem milosti Boží; katecheta musil by studovati exegesi, dobře znáti theologii a míti jemný takt, aby nepřekročil mezí, jakož aby bludně, podle svého subjektivního náhledu, duševního života osob biblických neličil. Pokus,

psychologicky vylíčiti jednání Bohočlověka, Ježíše Krista, musil by zcela odpadnouti; u protestantů již se ukázalo, kam by takové počínání mohlo vésti; chtěli ukazovati znenáhly vývoj sebevědomí a synovství Božího a messiášství u Krista a vysvětlovati přirozeným způsobem zázraky Kristovy (na př. utišení bouře).

Úsudky o tomto způsobu zacházení s biblickými příběhy sjednocují se v napomenutí k moudré umírněnosti a v povzbuzení, aby se konalo, co v té příčině doporučoval a praktikoval již Overberg a na co snad tu a tam bylo zapomínáno.

Na kongressu ve Vídni r. 1912 v příčině biblického vyučování usneseno:¹⁾

V prvních třech letech školních má se náboženské vyučování připínati hlavně na biblické vypravování: vypravovací (dějepisná) forma vyučování. — Jako učebnici doporučuje W. Pichler jednotnou náboženskou knížku pro nižší stupeň školy obecné a míní, že hlavní váha vyučování nemá se klásti na biblické příběhy, nýbrž na nauky a jich užití; tyto jsou cílem vyučování; biblické příběhy jsou většinou jen prostředkem. Proto probírání biblických příběhů nemá se příliš rozšiřovati. — Pro jednotlivé lekce Pichler doporučuje tento postup: Nejprve se předvádí biblický příběh se vším, čeho jest třeba k pojetí rozumem i myslí; při kratších příbězích v jednom odstavci, při delších ve dvou. Druhý, po případě třetí odstavec tvoří podání hlavní nauky, pro niž se chce příběhu použiti; má to býti nauka, kterou lze z příběhu vyvoditi nenuceně. Poslední odstavec tvoří užití, nespojí-li se pro jednoduchost nauky hned s ní. Každý odstavec se hned za účelem vštípení v paměť otázkami zopakuje, čímž vzniknou též prospěšné přestávky. — V následující hodině užije se třetiny času na opakování předešlé lekce, při čemž k hlavní nauce jiné nauky mohou býti připojeny. Má tedy v prvních třech letech školních více času býti

¹⁾ Bericht über die Verhandlungen des Kongresses für Katechetik, Wien 1912, str. 598.

věnováno ve spojení s biblickým dějepisem naukám katechismovým.

V příčině biblického vyučování na středním a vyšším stupni přijaty byly these:¹⁾ a) Vyučování biblické má účel, seznámiti děti se slovem Božím a tím je 1. poučiti o moudrém a milostivém úradku Božím o vykoupení lidstva, 2. předvésti jim názorně nauky sv. náboženství a 3. navésti je k nábožensko-mravnímu životu.

b) Methodický postup rozčleňuje se obecně v tyto stupně: 1. příprava s udáním cíle, 2. vypravování, 3. vysvětlení a prohloubení, 4. výklad nebo vyzdvižení pouček, 5. užití (s utvrzováním v paměti a opakováním). Než toto všeobecné schema obmezí se dle povahy učiva; užití nemusí býti vždy na konci.

Avšak v Rakousku mohlo by se biblickému dějepisu na středním a vyšším stupni takto vyučovati, kdyby k dosavadním dvěma hodinám týdním přidána byla ještě jedna.

V podstatě stejný postup doporučuje se pro vyučování církve v nímu dějepisu. W. J a k s c h²⁾ rozčleňuje katechesi v tyto stupně: navázání na učivo dříve podané a udání cíle; podání nového učiva přednáškou (dramatickou, po odstavcích); vysvětlení; vybrání pouček víry a mravův a užití.

Pro jednotlivá odvětví náboženského vyučování na školách středních pozoruhodné pokyny podává dr. Leopold Krebs v knize „Methodik des Unterrichts in der katholischen Religion“, Wien 1914.

8. České školství od počátku XIX. století až po naši dobu.

A) Vývoj českého školství od počátku XIX. století.

I. Doba vlády císaře Františka I. (1792—1835).

Hrůzy revoluce francouzské postrašily všechny přátele státního pořádku a daly podnět také k refor-

¹⁾ Bericht, str. 599.

²⁾ Kathol. Kirchengeschichts-Katechesen, Wien 1912, S. 13.

mám ve školství. R. 1795 zřídil císař komisi pro revisi všech studijních řádů. Komise pracovala o úpravě všeho školství pět let. Elaborát její dosáhl v zásadě císařova schválení; v podrobnostech byly však návrhy její silně přepracovány.¹⁾

R. 1802 odstraněny byly studijní konsessy a hromady učitelské (str. 231). Vrchní správa všeho školství odevzdána obnovené studijní dvorní komisi, jejíž předsedou byl úřadující nejvyšší kancléř a jíž podřízeny byly politické úřady zemské se školními a studijními referenty. Nejvyšším nařízením ze dne 11. srpna r. 1805 vyhlášen byl zákoník obecného školství; téhož roku 16. srpna vyhlášeny učebné reformy škol středních jakož i reformy studií filosofických. Školskému zřízení dostalo se nového základu, na němž trvalo pak s malými proměnami až do r. 1848.

Felbigerův „Řád školní“ nahrazen novým zákoníkem obecného školství, vydaným 11. srpna 1805 pod titulem: „Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien“. Ve 23 dílech, jež zahrnovaly v sobě 478 článků, byla vyličená podrobně organisace novověké školy obecné.

Přímý dozor ke každé škole triviální a ke škole hlavní svěřen byl místnímu úřadu duchovnímu. Místní farář nejenom že náboženství vyučoval, nýbrž též o veškerém vyučování, o methodické vyspělosti učitele, o jeho příčinlivosti, životě mravním se přesvědčoval, nad kázni mládeže bděl, rodičům, aby dítky do školy posílali, domlouval a návštěvu školní zkoumal, chyby a poklesky vlídným upozorněním odstraňoval, a kde nápravy nedosáhl, oznamoval bezprostředně vyšším úřadům, totiž okresním školním dozorcům, jimiž byli zpravidla vikáři. Okresní dozorcí školní předkládali tabellární zprávy o svém pozorování krajskému úřadu; zprávy o vyučování a chování se kněží a učitelů předkládány byly konsistoři. Kanovník „scholasticus“ byl městským

¹⁾ J. Šafránek: Školy české, str. 216. a násl.

dozorcem okresním a diecesním vrchním školním dozorcem; byl pro úřad ten jmenován císařem. Úřad krajských školních komisařů přestal.

Školy byly trojího druhu: *triviální* (farní, filiální, lokální), *hlavní* (o 3 neb 4 třídách), *normální* (v hlavním městě). V městech většinou byli vyučováni hoši odděleně od dívek; na venkově bylo vyučování společno pro hochy i dívky. Normálním školám hlavních měst dáno jméno *vezorných škol hlavních*. Od r. 1804 uznáno za hodno zřizovati *reálky*, avšak jako odvětví školství národního. Od hlavních škol lišily se jen tím, že na reálky dosazovány byly odborné síly učitelské. — V hlavních městech potřebám *dívčího vzdělání* hověly školy „pro vzdělanějšího stavu dívky“.

O *methodě vyučovací v triviálních školách* ustanovovalo nové zřízení, aby zařízena byla dle přirozené povahy a chápavosti dětí, dle potřeby kultury jim vlastní a dle schopnosti většího dílu těch, kteří se učitelství v těchto školách věnují (§ 38.). Užívání Bell-Lancasterské metody (str. 245) bylo zakázáno nařízením v r. 1820 a opět r. 1837. Psychologie ukazuje, že v dítěti první převážně činnou silou jest paměť; metoda musí tedy hleděti pěstovat u dětí vůbec paměť. Aby však bylo způsobeno souladné vzdělání všech duševních sil, musí nejen paměť, nýbrž také dle potřeby okolností rozum i srdce vzdělávati (§ 39.). Jen dle potřeb dětí mají se jim vpravovati též pojmy, ovšem správné, a buditi city, ale jen takové, které pro lidi toho stavu a povolání jsou potřebny a prospěšny, jejichž předním účelem je moralita a jež k tomu, aby buzena byla u této třídy poddaných, jsou způsobilé. Ale především jest při tom přihlížeti k jejich vůli (§ 40.). — Avšak u této třídy lidí může býti působeno na vůli, pokud tu lidské působení má místo, jen autoritou a důvody z autority vzatými, k nimž počítati jest též příklady, pud napodobovací dráždicí. V učebnicích budtež podány materialie při této methodě potřebné. Provedení toho jest ponechati duchovním jako učitelům vlastně pro vzdělání lidu v mravnosti určeným. Jim musí býti zůstaveno, aby vzdělávání to konali

dílem dějepisně, dílem otázkami, jež však mají z dějin býti vybírány, neb vyvinuty, ne však pouštěti se do subtilností neb nepotřebných, malicherných indukci, dílem souvislými, ale populárními přednáškami, dle toho, jak jeden k tomu, druhý k onomu způsobu přednášky více přirozeného nadání má. Ale jsou odpovědni za to, aby vše, čemu jest se učit, přednášeli, a to čistě a pochopitelně. (§ 41.) — Ježto však u většiny učitelů triviálních škol nelze očekávati výborné schopnosti, jež jsou potřebny k vyvinovacímu hovoru rozumně vedenému, mají se přísně zdržovati všeho dalšího vyvinování, kromě toho, které podrobně je vyznačeno v učebnici a methodní knize, a mají usilovati jen o to, aby, čemu jest se nazpaměť naučiti, mohlo býti v paměti podrženo a na jednotlivé příklady užito (§ 42.). — To platilo pro školy triviální.

O methodě ve 3. a 4. třídě hlavní školy zvláště se vykládá v § 44., a o methodě ve školách reálních v § 45.

Na triviálních školách o jedné učebné místnosti ustanoven byl jeden učitel; kde bylo více učeben, přibral si učitel dle toho pomocníky. Na školách hlavních mělo býti tolik učitelů, kolik bylo tříd. Náboženské vyučování náleželo k povinnostem úřadů farních. Na vzorné škole a na školách hlavních byl zvláštní katecheta.

Prázdniny byly stanoveny jinak ve městech a jinak na venkově. Na konci každého běhu konány veřejné zkoušky. Do učení se řemeslu nesměl býti přijat hoch, dokud se nevykázal, že nejméně dvě léta ve škole triviální všem předmětům se učil, a že mu dáno bylo o tom vysvědčení. Povinnost choditi do školy od dokonaného 6. až do 12. roku prohlášena za všeobecnou. Obecně se uznávalo, že není dvanáctým rokem věku dosaženo vědomostí, kterých státnímu občanu jest potřebí. Proto zavedeny byly hodiny opakovací pro mládež škole odrostlou; vyučování v nich bylo bezplatné a konáno v neděli a ve svátek z pravidla všude pro mládež do 18 let. Cech nesměl dáti učeďníkovi za vyučenou, neprokázal-li se učeďník vysvědčením o škole opakovací.

Zůstávalo nadále v platnosti dřívější ustanovení, aby nikdo z kandidátů theologie na kněze vysvěcen nebyl, kdo se nevykázal aspoň dobrým vysvědčením o zkoušce z katechetiky a z paedagogiky. — Pro způsobilost učitele na školách triviálních dostačoval kurs tříměsíční, vykonaný na některé škole hlavní s prospěchem dobrým, když kandidát u přítomnosti školního dozorce okresního zkouškou theoretickou i praktickou vědomosti své osvědčil. R. 1822 byla doba kursu prodloužena na šest měsíců. — Za učitele trojtřídních škol hlavních vzdělali se mladíci v šestiměsíčním kursu při vzorné škole hlavní; kdo chtěl vyučovati na hlavní škole ve třídě čtvrté, tomu bylo podstoupiti zvláštní konkursní zkoušku. Kdo chtěl býti učitelem na škole reální, tomu bylo prokázati, že sám školu reální navštěvoval, že kurs na vzorné škole hlavní s prospěchem velmi dobrým vykonal a zkouškou konkursní osvědčil, že s potřebami žákův i s methodou na škole reální obvyklou dokonale jest obeznámen. — Učitelky škol dívčích připravovaly se soukromě, zkoušku z předmětů literních konaly před vrchním dozorcem školním; ze ženských prací ručních zkoušela představená první školy dívčí.

Vrchní dozorce školní v diecési byl jmenován Jeho Veličenstvem; okresní dozorce školní jmenoval ordinariát. Ředitelé normálních nebo vzorných škol hlavních, ředitelé i učitelé škol reálních byli od konsistoře navrhováni zemskému úřadu a jmenováni komisí dvorní. Ředitele, učitele a pomocníky ostatních hlavních škol jmenoval k návrhům konsistoří úřad zemský. Katechety hlavních škol, kteří brali plat z náboženského fondu, jmenoval zemský úřad. Praesentační právo na uprázdněné místo při škole triviální vykonávala někde zemská vláda, jinde vrchnosti, faráři, obce, jinde faráři a obce zároveň. Od r. 1816 učitelům škol triviálních, kteří měli jen služné, bylo placeno 250 zl. ročně. Školné určeno bylo dle místních poměrů; vybíral si je učitel. Na učiteli se žádalo, by sloužil odchovancům svým za dobrý vzor v řečech, způsobech i všem konání, měl řádné vědomosti a opravdovou snahu, aby učil a zvykal dítky školní dobrou a s láskou i důslednou

príslosti je varoval pred zlem. Poslušnosť, smysl pro rád a kázeň, píl a čistotu, stud, snáselivost, ochotu a zdvorilosť dlťkám všťepovati neméně mu príslušelo, než dbáti vědomostí. Měl býti vzdálen prílišné citlivosti, jakož i tvrdosti; budiž jako milující, ale rozumný otec. Vady mladistvé neopatrné mysli třeba mu dobře umět rozeznati od zlomyslných poklesků; při odměně i trestu zachovejž svrchovanou nestrannost. „Jest to zlé, když rozčilený učitel chybuícím žákům potupná jména dává, aneb hned k metle bere útočiště. Ještě horší jest, užívá-li nedovolených trestův a nástrojů k trestání. Pohlavky a poličky, tahání za uši a za vlasy, rány do hlavy neb jiných útlých částí, klečení se zostřením neb bez něho, užívání plácaček nebo býkovce a jiných nástrojů, jest mu přísně zakázáno. K potrestání důležitých chyb jest jen metly, aneb u větších žáků nejvýše tenké hůlky užívati. Trestání nemá se konati bez vědomí a schválení místního duchovního správce a má se díti buď od rodičů samých neb v jejich přítomnosti, aby, jak se často stalo, nemohli si stěžovati, že jejich dítě bylo příliš mírně potrestáno, aneb že citelným trestem bylo s ním zle nakládáno. Zlé však nakládání s žákem, jímž tento trpí ublížení na těle, jest těžkým policejním přestupkem, který bude potrestán po prvé vězením od tří dnův až do jednoho měsíce, v opětovaném však případě vedle toho prohlášením neschopnosti k úřadu učitelskému“ (§ 243.).

Při každé fary měla býti škola farní. Ale i na takovém místě, kde fary nebylo, připouštěla se škola obecní, jestliže v obvodu půlhodinovém bylo sto dítek školou povinných. Co do počtu tříd platilo za pravidlo, že pro celodenní vyučování v jedné učebně na jednoho učitele nemá býti počítáno více než 80 dítek.

Od roku 1782 měli evangelíci dovoleno, že na svůj náklad směli si stavěti a vydržovati vlastní školní budovy. Rok na to rozšířeno bylo dovolení to na a k a t o l í k y vůbec s dodatkem, že nejsou povinni odváděti školné učitelé katolickému, když si vydrží učitele vlastního. Roku 1831 byli osvobozeni od příspěvků na stavbu školní budovy v obcích, v nichž měli budovy vlastní; ke stavbě škol přispívali toliko tam, kde neměli vlastních škol a tudíž dítky jejich navštěvovaly školu katolickou. Od roku 1820 byly evangelické školy pod dozorem seniorů; bezprostředním dozorcem byl pastor nebo kazatel.

Kde však nekatolíci neměli vlastních škol, měli posílati děti do katolické školy. Aby nebyly evangelické děti mateny vyučováním náboženství katolickému, mělo toto býti dáno na první neb poslední hodinu; obvyklá modlitba před vyučováním a po vyučování neměla býti vynechávána k vůli nim, nýbrž mělo se nechat volno nekatolickým žákům, když při ní býti nechtěli, aby vyčkali přede dveřmi, anebo po skončeném vyučování dříve odešli. — „Protože za cíl bylo vzato, také židovský národ lepším vyučováním mládeže a užitím k vědám, uměním a řemeslům státu učiniti užitečnějším, bylo dovoleno a nařízeno, aby trpění židé v těch místech, kde nemají vlastních německých škol, posílali děti do křesťanských normálních a reálních škol, aby se v nich čtení, psaní a počítání naučily“. (§ 465.) „Kde navštěvují školy zároveň s katolickými a nekatolickými dětmi, nemají ohledně svých cvičení a mínění v náboženství býti mateny a mají míti volnost při vyučování náboženství a při modlitbě ze školy se vzdáliti“. (§ 467.) Židovští učitelé nesměli v žádném případě vyučovati křesťanské děti ani v živých jazycích, ani v obyčejných učebných předmětech. Rovněž nesměly křesťanské děti navštěvovati židovskou školu. Také neměl býti oddán žádný žid, nemohl-li se vykázati předepsaným vysvědčením, že měl vyučování v německém jazyce buď ve veřejné škole neb doma. (§ 472.) Ježto zlepšení mravnosti u židovského národa z větší části závisí na dobrém vychování ženského pohlaví, a je-li toto zanedbáno, těžko onoho lze dosíci, bylo zvláště nařízeno, aby se na posílání židovských dívek do veřejných škol co nejvíce hledělo. Vikáři, jakožto okresní dozorcí školní, dohlíželi toliko, užívá-li se všude předepsané náboženské knihy „Bne Zion“ a zdali se nic neděje, co by tolerančním zákonům bylo na újmu. (§ 473.)

V r. 1834 bylo v Čechách, čítajících 3,945.875 obyvatelů, celkem 3491 obecných škol, a to: 3276 triviálních, 37 dívčích, 135 industriálních. Školou povinných dětí bylo 517.118; školu skutečně navštěvujících 479.912. Školních budov bylo 3254. Počet učitelů vzrostl na 5364, a to 3137 učitelů, 2237 pomocníků.

Zatím připravoval se ponenáhlu do škol přístup jazyku českému jako jazyku vyučovacímu. Poněmčovací úsili se nepovedlo; odpírala mu v dolních vrstvách jednak houževnatost a síla vlohy národní, která s osobní svobodou a vzděláním mohutněla, jednak rostoucí majetnost a přibývající blahobyť vrstev těch; odpírali mu také vzdělanci, kteří stáli na stanovisku, že mateřština má býti jazykem vyučovacím (hr. Fr. Kinský). Venkovské školy přes všecka nařízení se neponěmčily. Velikých zásluh o to získali si katoličtí kněží; spisovali a vydávali české knihy a zachovávali českému jazyku půdu na kazatelně a při vyučování náboženském. Faráři z důvodů mravních sami mládež pravdám náboženským

učili a cvičili v řeči, kteréž mládež rozuměla, totiž v řeči mateřské; biskupské konsistoře tomu nebránily. Příčiněním katolického duchovenstva podržely vesnice český jazyk a český ráz, když městské obyvatelstvo národu se odcizovalo. Z chaloupek venkovských pocházeli buditelé. Působení Josefa Dobrovského, Fr. F. Procházky, J. M. Rautenkrance, Ant. Puchmajera, St. Vydry, hr. Fr. Kinského, J. A. Hanka, K. J. Tháma, F. M. Pelcla, F. Durycha, V. Krameriusa a j. zjednávalo stále větší vážnosti češtině dosud zanedbávané a opovrhované. Snahy ty posilovány i dekrety c. k. dvorní komise studijní z roku 1816, jež směřovaly k tomu, aby učitelé gramatikální na gymnasiích a kandidáti theologie byli zběhlí jazyka českého, a nařízení ze dne 13. února 1818, jímž se ukládalo za povinnost, aby úředníci jazyk země aneb krajiny, ve které jsou zřízení, dokonale uměli. Mládež studující k důkladnému učení se češtině byla nabádána. Nevážení si řeči mateřské přestalo a tím již mnoho bylo získáno.

Mezi těmi, kdož v té době k rozkvětu školství napomáhali, má čestné místo kníže arcibiskup pražský, Václav Leopold Chlumčanský, rytíř z Přestavlk a Chlumčan (1749—1830), který r. 1816 složil základní jistinu 104.900 zl. stříbra ke zřízení dvou reálných škol, v Rakovníku a v Liberci. Účelem těchto ústavů bylo, aby žáci zevrubnějším vyučováním v naukách přírodních a mathematických, pak v živých jazycích schopnými se stali dostáti úlohám života praktického, zejména zastávati zdárně rozličná povolání v oboru živnostnickém. Kdežto reálka rakovnická, r. 1833 zřízená a „věcnice“ zvaná, měla na zřeteli hlavně potřeby hospodářské, všímala si reálka liberecká, r. 1836 otevřená a rovněž řádu piaristickému svěřená, zájmův obchodních. Obě byly trojtřídní. Na svých panstvích vystavěl Chlumčanský devět nových škol.¹⁾

Od r. 1833 byla také v Praze dvouletá reálka, jakožto příprava k technice, jež byla zřízena

¹⁾ J. Ježek, Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou, str. 122.

v Praze již r. 1806 (proměnou školy inženýrské, r. 1718 pro mládež šlechtickou založené).

Pro lepší výchovu dorostu kněžského¹⁾ byla zřízena dvouletá *Lycea* (studium filosofické) v Lito-myšli (1802), v Budějovicích, Plzni a Mostě (1803). Obligátními předměty byly: náboženství, filosofie (psychologie, logika, metafysika a morální filosofie), matematika, elementární fyzika a všeobecné dějiny. Po dvouletém studiu na lyceu mohli se posluchači hlásiti o přijetí do ústavů theologických. Od r. 1804 směli do nich choditi také jinoši, kteří se chtěli věnovati právníctví neb lékařství. *Lycea* za krátko splynula s gymnasií.

R. 1805 provedena byla nová úprava *gymnasia* dle návrhů piaristy Fr. *Innoc. Langa* tak, že gymnasia v městech, kde bylo studium filosofické, měla 6 tříd, jinde 5 tříd. Soubornému vydání všech předpisů pro gymnasia platných dostalo se r. 1808 názvu „gymnasiajní kodex“; zůstal v platnosti až do r. 1849. Učitelé zařazení mezi úředníky státní a stanoven jim pevný plat (II. kategorie 700, 600, 500 zl.; I. kategorie 800, 700, 600 zl.). Ředitelství a místoředitelství nebylo honorováno (čestný úřad).

II. Doba vlády císaře Ferdinanda I. (1835—1848).

Vláda císaře Ferdinanda I. nezpůsobila změn v dosavadním ústrojí školním. Pro školství a vyučování platila pravidla „politického školního zřízení“ z r. 1805, a vyučování samo konalo se někde se zdarem, jinde méně úspěšně, dle toho, bylo-li v rukách více nebo méně schopných a povolanych. Práce duchovních J. M. Rautenkrance, J. L. Zieglera, Fr. A. Vacka, J. Č. z Vartenberka, J. Svobody, Fr. J. Slámy, J. S. Votýpky, a učitelů J. Filcíka, J. A. Dundra, J. F. Činoveského (Formánka), Dra. K. Amerlinga, J. F. Šumavského (Franty) svědčí o velikém zájmu pro vychovávání a vyučování v té době a o tom, že nelze bez předpojatosti a stranickosti na tuto dobu *o b e c n ě*

¹⁾ Dr. Fr. Kryštůfek, Dějiny církve katol. ve státech rak.-uh. Vzděl. knihovny katol. sv. VI., díl I., str. 344.

aplikovati nepříznivý soud Vincence Prauska, který byl od r. 1855 – 1864 inspektorem národních i reálních škol ve Slezsku.¹⁾

Německé školy daly sice německý nátěr městům a městečkům, ale v obcích venkovských poněmčovacím snahám se nedařilo. R. 1847 přiznala se úřední statistika, že ví o školách s českým vyučovacím jazykem, a napočítala jich 2821. Oprávněnost jazyka českého ve škole byla také přiznána konsistorní kurrendou arcidiecése pražské ze dne 18. března 1848. Konečně vydalo české zemské gubernium výnos (9. dubna 1848), jímž se oznamovalo, že podle dopisu praesidia ministerského ze dne 30. března 1848 jest nařízeno, aby v Praze byla otevřena hlavní škola s vyučovacím jazykem českým. Byla otevřena 1. října 1848. Při ní zároveň byl otevřen český ústav ku vzdělání učitelů, jehož prvním ředitelem stal se Dr. K. Amerling, katechetou Karel Škoda.

R. 1835 zřízena byla průmyslová škola ve Zbraslavi, později na Křivoklátě, v Krásné Lípě, v Praze.

R. 1848, rozhodnutím císařským ze dne 18. března, utvořeno bylo zvláštní ministerstvo vyučování.

III. Doba vlády císaře Františka Josefa I.

1. Od roku 1848 do roku 1868.

Za panování císaře **Františka Josefa I.** (od 2. prosince 1848) školství české utěšeně dále se vyvíjelo. Roku 1849 jmenován ministrem vyučování hrabě **Lev Thun** (1811–1888), upřímný přítel a obránce české národnosti, který získal si velikých zásluh o školství, a to především o reformu vyučování na gymnasiích. R. 1849 vydána nová **osnova gymnasií**; dvouleté kursy filosofické sloučeny s gymnasií, jež odtud mají 8 tříd; zavedena k závěru gymnasia maturitní zkouška; pro vzdělání profesorův ustaveny při universitách zkušební komise.

¹⁾ Citují jej: Kalina, *Obrazy z vychovatelství*, str. 118; J. Šafránek, *Vývoj soustavy obecného školství*, str. 72; *Stručný slovník paedagogický*, str. 147.

Na podnět hr. Lva Thuna stanovena od znalců vědecká terminologie česká a položen tak základ ku pěstování vědecké literatury české. R. 1851 zřízena v Praze česká vyšší škola reální o 6 ročnících.

R. 1849 zřízeny byly zemské školní úřady, jichž údy byli, vedle správního referenta pro politicko-hospodářské záležitosti škol, znalci volení se zřením k rozličným druhům škol. Těmto znalcům bylo řídit se pravidly: 1. že při převahující důležitosti náboženského vzdělání jsou obecné školy úzce sloučeny s církví, a dlužno je tudíž spravovati jako společnou věc státu a církve; zdar škol podmíněn jest vespolným srozuměním a vzájemnou podporou úřadů státních a církevních; 2. že jest zapotřebí, aby v těchto školách způsob jednání v hlavních věcech všude stejný se zachovával a všeliká změna jen poneháhu a velmi obezřetně se prováděla, ježto jednak veliký počet škol, jednak rozdílný stupeň vzdělanosti mezi učiteli vymáhá veliké rozvahy a obezřelosti, aby řádem tak rozsáhlým a rozsáhlého ústrojí nebylo otřeseno a nebyl vržen ve zmatek, jemuž jen se značnými obětmi dalo by se odpomoci.

Obecná škola byla školou povinnou. Musila přijímati všechny děti jí přikázané. Neměla pouze vyučovati, nýbrž zároveň vychovávat. Jazyk vyučovací určovala zemská vláda ve srozumění s Ordinariátem. Jen ve příčině vyučování náboženství, ježto při tom šlo o vzdělání srdce a povahy dětské, neplatilo ustanovení o jazyku vyučovacím. Ať byl jakýkoli vyučovací jazyk obecné škole ustanoven, při vyučování náboženském měl katecheta povinnost od počátku až do konce vyučovati mládež v jejím jazyce mateřském, poněvadž v něm jediné jest dítko schopno pravdy náboženské pochopiti. Náboženské vyučování nikdy nesmělo se snížití za prostředek k naučení druhému jazyku zemskému. (Nařiz. min. z 21. dubna 1850, z 9. pros. 1854 a z 11. března 1858).

V podstatě zůstávalo ještě v platnosti „politické zřízení školní“ z r. 1805, ale byly provedeny důležité novoty. Dosavadní tří- až šestiměsíční kursy pro učitele rokem 1848 přestaly a zavedeny byly r. 1848 kursy jednoroční a od r. 1849 dvouleté. Bylo jich

pět: v Praze německý a český, v Litoměřicích, v Hradci Králové a v Budějovicích. Kdo z chovanců ve všech předmětech uspokojivě obstál, dostal vysvědčení způsobilosti pro učitelství škol triviálních; kdo prokázal prospěch nestejnomyšlný, tomu dáno vysvědčení způsobilosti za podučitele; kdo ve všech předmětech k plné spokojenosti obstál, nabyt hned vysvědčení způsobilosti učitelské pro školy hlavní. Jednoroční kursy provisorní, jichž absolventi měli způsobilost podučitelskou, byly při hlavních školách v Mladé Boleslavi (český), v Plzni a Chrudimi (utrakvistické), v Chebu, Jachymově, Chomutově a Liberci (německé). — Paedagogické kursy pro učitelky mohly se zřídit při těch školách dívčích, které k návrhu zemské vlády od ministerstva byly povoleny. Ale ústavu, na němž by dívky za učitelky českých škol vzdělati se mohly, nebylo. — R. 1849 čtvrté třídy škol hlavních přeměněny ve školy měšťanské, čili nižší reální o dvou, po případě o třech ročnících a zůstaly ve spojení se školami obecnými. Pro vzdělání učitelů na těchto nižších reálkách, spojených se školami hlavními, zřízen byl v každé zemi zvláštní statut. — Všecky obecné školy v městech, v nichž vyučováno bylo ve 4 postupných třídách, byly od r. 1852 proměněny ve hlavní školy. Téhož roku zřízeny školy pokračovací pro učeně řemeslnické a obchodnické. — Školy farní a filiální platily za školy direktivní. Od nich lišily se pomocnické stanice; zřizované od r. 1856. Na místa, která ani nákladu na pomocnické stanice snést nemohla a přece vykazovala větší počet dítek školních, posílal se ze školy farní excurrento pomocník, aby tam mládež v soukromém bytě (u starosty) shromážděnou společně vyučoval. — K návštěvě opakovacích hodin byl i dále povinen každý žák a každá žákyně od 12. do 15. roku věku svého. (Normativní předpisy z 11. května 1855). — R. 1853 upravena byla kongrua učitelská, tak že učitel při farní škole měl 300 zl., při filiální škole 250 zl. a podučitel 100 až 120 zl. Od r. 1854 měl představený obce vybírat školné; učitelům bylo vybírání školného zakázáno. — Pro vnitřní život školský mělo veliký význam zavedení

učitelských porad vynesím ministerským ze dne 29. května 1853. — Roku 1855 rozšířeny dosavadní trojtřídní hlavní školy ve čtyřtřídní a sdělána učebná osnova pro jednotlivé třídy; k dosavadním učebným předmětům vřaděno ještě názorné vyučování, zpěv, kreslení, přírodopis a vlastivěda. — R. 1854 zrušeny zemské školní úřady (zřízené v r. 1849) a působnost jejich přikázána politickým úřadům zemským; pro předměty rázu paedagogicko-didaktického zřízení školní radové jakožto zemští školní inspektoři. Vrchní dozor nad obecným školstvím v říši náležel c. k. ministerstvu kultu a vyučování.

Poměr školy k církvi a náboženská výchova ve škole došly upevnění **konkordátem**, který přičiněním arcibiskupa vídeňského, kardinála E. Rauschera, a ministra hraběte Lva Thuna byl sjednán a dne 13. listopadu 1855 vyhlášen. Z jeho 36 článků vztahovaly se na školství 5., 7. a 8.

Čl. 5.: Veškeré vyučování mládeže katolické ve všelikých školách veřejných i soukromých bude se srovnávati s učením katolického náboženství; biskupové pak budou z povinnosti vlastního svého úřadu pastýřského řídití náboženské výchování mládeže ve všech ústavech veřejných a soukromých a pilně toho dbáti, aby v žádném učebném předměte nebylo ničeho, co by katolickému náboženství neb počestnosti mravů se protivilo.

Čl. 7.: Při všech pro katolickou mládež určených gymnasiích a středních školách budou vůbec jenom katolíci profesory neb učiteli jmenováni, a veškeré vyučování bude dle povahy toho kterého předmětu tak uspořádáno, aby zákon života křesťanského do srdcí vštěpovalo. Kterých učebných knih pro náboženské vyučování užívati jest, ustanoví na základě společné porady biskupové. V příčině ustanovování učitelů při veřejných gymnasiích a středních školách zůstanou v platnosti předpisy dosavadní ku prospěchu té věci vydané.

Čl. 8.: Všichni učitelé škol národních pro katolíky určených podrobeni budou církevnímu dozoru. Vrchní školdozorce diecézí jmenovati bude Jeho Veličenstvo

z mužů, které biskup ponavrhne. V případech, kde v těchto školách o náboženské vyučování postaráno není, může biskup ustanoviti duchovního, který by žákům katechismus vykládal. Kdo za učitele ustanoven býti má, musí býti u víře a mravech bez poskvrny. Ze svého místa bude odstraněn, kdo by od pravé dráhy se uchýlil.

Tyto články byly pro poměry školské směrodatnými až do r. 1867. Účelem jejich bylo, zajistiti nábožensko-mravní výchovu katolické mládeže a zameziti, aby nebyla rušena vlivy protichůdnými. Nekatolíkům a židům neměla se tím díti nikterak křivda, nýbrž také jejich děti měly jednotně a nerušeně nábožensko-mravně ve škole býti vychovávány. V obcích, kde výhradně nebo převážně bylo obyvatelstvo vyznání jednoho, nebylo sporu o školu po stránce náboženské; také ne tam, kde bylo v obcích obyvatelstvo vyznání dvojího a mělo vlastní správce duchovní, ježto mělo právo zříditi a vydržovati si svou školu zvláštní. V obci s obyvatelstvem dvojího vyznání, v níž příslušníci jedné církve sami o sobě nemohli si zbudovati vlastní školu, bylo dovoleno, aby se zřídilo společné stavení školní. Užívání jeho upravilo se pak dle potřeb a poměrů místních pro dítky každého vyznání zvláště. Školy, ve kterých by dítky různého vyznání náboženského p o h r o m a d ě byly vyučovány (školy simultanní nebo paritétní), dovoleny byly toliko v místech, jichž obyvatelé příslušeli dílem k vyznání augsburskému, dílem k vyznání helvetskému. — Rodiče byli zavázáni posílati dítky do školy s v ě h o v y z n á n í. Výjimkou bylo trpěno, že dítky evangelické nebo židovské chodily společně s dětmi katolickými k vyučování tam, kde jich byl počet nepatrný. Ministerské vynesení ze dne 6. listopadu 1857 připouštělo, aby dítky židovského vyznání užívaly školní budovy katolické, avšak měly v ní zvláštní oddělené vyučování a též zvláštní zkoušky. Nikterak se však nedovolilo, by jim pro různost vyznání činěn byl ústrk. Svému náboženskému vyznání učily se u svých kazatelů neb učitelů soukromě; počátečních a závěrečných modliteb nekonaly. Učebné knihy však měly tytéž. — Ráz školy konfessiijní zacho-

vávati byly povinny i ústavy soukromé. Děti katolické nesměly býti dány na stravu a pod dozor domácí nekatolíkům. (Min. nař. z 21. list. 1852). Křesťanské dítě vůbec (i katolické i evangelické) nesmělo v ničem býti vyučováno učitelem náboženství židovského.

Při vzdělávání dorostu učitelského v p r a e p a r a n d i í c h položena váha ne tak na odborné vědění, jako na lásku k učitelskému povolání, na praktickou dovednost vyučovací a schopnost vychovávatí dítky. Veškeré vyučování založeno bylo na potřebách školy obecné a na obsahu knih v ní užívaných. V n á b o ž e n s t v í dávány kandidátům pokyny, jak si mají vésti při opakování náboženského učiva ve škole, jak žáky pro hodinu náboženskou připravovati, kterak katechetu podporovati a k mládeži v příčině náboženského chování se v obci dozírati. Náleželo sem také poučení o obřadech církevních, o službě regenschorské a kostelnické. — Ve v y c h o v a t e l s t v í a v y u č o v a t e l s t v í dosud vládla kniha methodní. Na vhodných příkladech učili se kandidáti poznávati vývoj duševních schopností dětských, vzájemné působení školy a domova; viděli, kterak se vyučuje dle tříd a v třídách zase dle oddělení, seznávali, co jest přímé a co nepřímé zaměstnání školní mládeže. Speciální methodika nebyla zvláštním předmětem, nýbrž při tom kterém předmětu naukovém bylo již postaráno o to, aby kandidáti seznámili se také se způsobem vyučovacím, jakož i s knihami školními pro ten který předmět učebný předepsanými. — Také školní zřízení nebylo zvláštním předmětem, nýbrž v příslušné části o kázni školní, o povinnostech učitelských, vykládáno kandidátům příležitostně; ostatek povinni byli seznati soukromým studiem. — Zeměpis, dějepis, přírodopis a přírodozpyt nebyly předměty učebnými; čeho se potřebovalo k výkladu čítanek, bylo zopakováno a doplněno příležitostně v hodinách jazyku vyučovacím stanovených. — Nauce hospodářské přikládal se význam veliký; byloť účelem, aby ze školy obecné šířil se zájem o zvelebení zemědělství.

N á v š t ě v a š k o l n í byla pro mládež povinnou od roku, jímž dítě mezi 6 a 7. rokem věku svého

školu navštěvovati počalo, nepřetržitě plných 6 let. Aby docházka školní netrpěla, zakázáno (vyn. z 26. září 1856) dítkám vystupovati na veřejných divadelních představeních, stavěti kuželky v zahradních hostincích a pásti dobytek. I účastenství mládeže na pohřbech, na duchovních missích, při posluhování kostelním obmezováno za týmž účelem (vyn. z 19. října 1855). — V továrnách upotřebiti pracovních sil dětských bylo dovoleno od 9. roku a za podmínek, že pro dívky ty byla upravena večerní škola, pak návštěva školy v neděli a svátcích. Propuštění ze školy bylo závislé na skutečné, nepřetržité, pilné docházce do školy.

Učebná osnov a vyučovací zůstala nezměněna. Vyučování náboženské udílel duchovní; týž pak učitel ukládal, které části katechismu má se žáky opakovati. V hodině opakovací musil učitel provésti, že žáci ustanovené části katechismu nazpaměť odříkati dovedli. Učebnicemi byly: Malý katechismus s otázkami a odpověďmi; Malá kniha ke čtení; Veliká kniha ke čtení; Katechismus pro obecné školy; Řeči, epištoly a evangelia; Biblická dějprava St. i N. zákona (od Jos. Kreisingra). — Společné bohoslužbě kostelní povinno bylo žactvo denně obcovati a dle místních zvykův i jiných pobožností se účastniti. Výjimkou denní návštěvy kostelní sprostěny byly školní dítky v místech, kde nebyl kostel v sídle školy.

Ostatním předmětům na škole triviální vyučoval učitel; jemu se ukládalo, by nejenom paměť dítek cvičil, nýbrž i rozum jejich a též srdce vzdělával. Na určitou metodu, jako za dob předešlých, vázán nebyl. Toliko se na něm žádalo, aby se držel metody osvědčené. — Pro čtení doporučena metoda hláskovací vedle slabikovací. Jazyku českému trvale pojistil právo zákon ze dne 21. února 1861, kterým dáno bylo zřízení zemské království Českého, kdež za zemskou záležitost prohlášeno zevrubnější nařízení v mezích zákonův obecných, jež se vztahují k záležitostem církevním a školským. Zákonem ze dne 18. ledna 1866 prohlášeno, že vyučovacím jazykem ve veřejných školách má býti jen jeden z obou zemských jazyků.

Při schvalování učebnic vyhrazeno bylo episkopátu, aby zkoumal, neobsahují-li knihy nic, co by se přličilo nauce církve katolické. Avšak formální jednání mezi ministerstvem a episkopáty ve příčině approbace knih školních nebylo nikdy vedeno; pouze při čítankách sjednávána byla shoda, ježto vzhledem k jich obsahu bylo s výhodou, byly-li s více stran posuzovány; při ostatních učebnicích, dáno-li jim schválení ministerské, vzal Ordinariát schválení to na vědomí s podočknutím, že proti jejich obsahu není námitky.

Učebné knihy byly v té době podrobeny přehlídce; nepotřebné odstraněny a novými nahrazeny. České čítanky pro školy obecné upravil r. 1850 Karel A. Vinařický tak zdárně, že sloužily za vzor knihám podobným u jiných národů. Školní knihosklad tiskl knihy školní v desíti řečech.

Na školách venkovských pěstovalo se občasné poučování o pracích hospodářských, při čemž místní poměry vzaty v úvahu a přidávána nauka o pěstování ovoce. Kde dovolovaly poměry, tam přidáváno učení o moruši a vinné révě. Proto se žádalo, by každá měla škola svou zahradu. (Vyn. min. z 27. února 1854).

Obecně se uznávalo, že šestiletou návštěvou školy triviální nelze dosíci pravé míry obecného vzdělání pro život; proto již v dřívějších dobách bylo postaráno o opakování a další vzdělávání mládeže povinnosti školní odrostlé. Normální předpis, vydaný ministerstvem 11. listopadu 1854, rozšířený 11. května 1855 a doplněný 22. května 1856, zahrnoval v sobě všecka platná ustanovení z doby dřívější. K návštěvě opakovací školy povinen byl každý žák a každá žákyně od 12. do 15. roku svého věku. Opakovací hodiny bývaly konány v sobotu nebo v neděli dopoledne pro mládež dle pohlaví oddělenou, a k nim se čítala též nedělní cvičení v katechismu. Nemohl nikdo dostati za vyučenou, neprokázal-li, že pilně a po celou dobu zákonem předepsanou navštěvoval hodiny opakovací.

Hlavní školy byly v městech, a rozeznávaly se „farní“ a „vlastní (direktivní)“. Hlavní školy farní neměly zvláštního katechety, nýbrž náboženské vyučování na nich obstarávala místní duchovní správa, a

nebyly oprávněny zkoušeti privatisty. Vysvědčení jejich spolu podpisoval farář a připojil školní pečeť.

Nižší škola reálná či měšťanská měla čtyři třídy hlavní školy a dva nebo tři ročníky nižší školy reální, a navštěvována byla hochy, kteří povolání své volili z oboru řemeslného nebo hospodářského neb obchodního; neměla připravovati žactvo pro reálky vlastní nebo pro studium technické. Bylo dovoleno při školách těchto zříditi vzdělávací kursy, buď hospodářské nebo průmyslové, kde toho poměry vymáhaly. Hospodářské kursy založeny byly na dvouleté návštěvě. Vyučovací řečí na škole měšťanské mohl býti kterýkoli jazyk zemský, ba i oba zemské jazyky, ježto se mohly některé předměty jedním, jiné pak druhým jazykem vykládati. V každém však případě o vyučování druhému jazyku zemskému musilo býti postaráno.

V každé korunní zemi byla jedna škola hlavní, jež měla povinnost vzdělávati učitele pro školy obecné. Proto slula vzornou školou hlavní. Tento název příkládán byl i některým školám jiným, byla-li při nich praeparandie pro kandidáty učitelské.

V městech zřizovaly se znenáhla samostatné školy dívčí, na nichž učily učitelky netoliko předmětům literním, nýbrž i ženským ručním pracím; každá dobře zřízená škola dívčí byla zároveň řádnou industriální školou.

Zákonem zemským ze dne 13. září 1864 upraven byl školský patronát a obcím přiřknuto právo praesentace osob učitelských. V té době, zvané „dobou školních výborův“, obce ujímaly se školství účinněji než dříve, jaly se školy rozšiřovati a nové budovy stavěti.

Přímým dozorcem nejbližším byl ve škole místní farář. Vedle něho jménem obce ke škole dohled měl místní dozorce. Okresním dozorcem byl vikář, který svolával učitele k občasným poradám či konferencím (od r. 1848).

Politický okresní úřad byl vykonavatelem státního dozoru. Vrchním dozorcem diecézním byl člen kapituly, kanovník scholasticus, jmenovaný k úřadu tomu přímo

Jeho Veličenstvem. Vykonával dozor ten jménem biskupovým, pod jehož pravomoc náležel vrchní dozor nad obecnými školami v diecési. Biskupský Ordinariát spravoval obecné školství jménem církve a státu. — Nejvyšší správní instancí v zemi nad obecným školstvím byla zemská vláda, jejímž odborem a výkonným orgánem byla zemská školní rada. Při zemské vládě byl ustanoven jeden z místodržitelských radů jako referent pro záležitosti vyučovací; pro předměty rázu paedagogického a didaktického zřízení byli školní radové jakožto zemští inspektoři školní. Vrchní dozor nad obecným školstvím v říši náležel c. k. ministerstvu kultu a vyučování. Od r. 1860 do 2. března 1867 nebylo ministerstvo vyučování. Zemské úřady školní a zvláště školní výbory ve shodě s biskupskými Ordinariáty opatrovaly samostatně věci týkající se obecného školství.

R. 1862 k návrhu svob. pána Alexandra Helferta konána byla ve Vídni výstava prostředkův a pomůcek učebných, jakož i prací žakovských, jež podala důkaz o utěšeném rozvoji školství v té době. Stkvělý výsledek měla též výstava v Praze (v budově c. k. české reálky v Panské ulici) od 26.—31. prosince 1866 uspořádaná.

R. 1851 provedena úprava školství reálného. Reálky samostatné (o 6 ročnících) zřizovány nákladem obcí, země, zřídka státu.

R. 1862 zřízeno bylo v Táboře první reálné gymnasium zásluhou ředitele Václava Křížka. Mělo spojovati gymnasia s reálkami.

Pražská arcidiecese měla r. 1864 ve 558 farních osadách 1103 školy triviální, (z nich oddělených pro hochy 6, pro dívky 17), 11 farních hlavních škol (z nich 1 pro dívky), 30 hlavních škol (bez nižších reálek pro chlapce 10, pro dívky 6, smíšených 5; s nižšími reálkami 9). Učitelské ústavy byly: v Praze (3 německé, 1 český), v Chebu 1, v Plzni 1. Učitelů bylo 1881; učitelek 81 (z nich řeholnic 34). Děti ve věku školou povinném bylo 188.336, z nichž 182.425 chodily skutečně do školy.

Vyšší ústavy nebo školy v celé zemi byly: technika v Praze se 6 profesory a 100 posluchačův; vyšší

česká reálka v Praze s 2 profesory, 6 učiteli; reálka v Rakovníce se 4, v Liberci s 5 učiteli. Průmyslové školy nedělní a večerní měly: Litoměřice, Česká Lípa, Warnsdorf, Waltersdorf, Steinschönau, Schönlinde, Nový Svět, Litomyšl, Budějovice, Blatná, Plzeň, Krivoklát, Zbraslav a Praha.

2. O d r o k u 1862 . . .

Převrat v poměru školy k církvi zahájen byl vydáním základního zákona státního dne 21. prosince r. 1867.

Tu prohlášeno v článku 14.: Úplná svoboda víry a svědomí každému jest pojištěna. — Požívání práv občanských a politických nezávisí na vyznání víry; však povinností náboženským nemůže býti vyznání náboženské na újmu. — Nikdo nemůže přidržován býti k nějakému výkonu církevnímu nebo k účastenství v nějaké slavnosti církevní, není-li postaven pod mocí někoho jiného, který dle zákona má k tomu právo.

Článek 17. Věda a učení vědecké jest svobodné. — Každý občan státní má právo ústavy vyučovací a vychovávací zřizovati a na nich vyučovati, když dle zákona prokáže, že je k tomu způsobilý. — Vyučování domácí není tímto způsobem omezeno. — O vyučování náboženství ve školách přísluší péči míti církvi nebo společnosti náboženské, již se dotýče. — Státu náleží ve příčině veškerého vyučování a vychovávání právo nejvyššího řízení a dozorství.

Všeobecné zásady v základním státním zákoně prohlášené byly podrobněji rozvedeny ve zvláštních zákonech, jež následovaly.

Zákonem říšským ze dne 25. května 1868 ř. z. čís. 48 vyhlášena jsou „základní pravidla o postavení školy k církvi.“

§ 1. Nejvyšší řízení veškerého vyučování a vychovávání a dohlížení k němu přísluší státu, a vykonáváno bude orgány zákonem k tomu ustanovenými.

§ 2. Bez újmy tohoto práva dohlédacího zůstaveno jest každé církvi nebo společnosti náboženské, aby opatřovala a řídila vyučování a cvičení v náboženství rozličných vyznavačů víry ve školách obecných a středních, a aby k obojímu dohled měla.

Na vyučování v jiných předmětech v těchto školách církev nebo společnost náboženská žádného působení nemá.

§ 3. Škol a ústavů vychovávacích, od státu, od některé země neb obce zcela neb z části zřízených nebo chovaných, užívati mohou všichni občané státní, nehledíc k vyznání víry.

§ 4. Každá církev neb společnost náboženská má toho vůli, zřizovati a chovati ze svých duchodů školy k vyučování mládeže jistého vyznání víry.

Takové školy a ústavy jsou však poddány zákonům o vyučování vydaným a mohou žádati, aby jim byla přiřknuta práva veřejného učiliště jen tehda, když učiní dosti všem podmínkám k nabytí takových práv v zákoně ustanoveným.

§ 5. Údům jiných společností náboženských není zákonem zakázáno, aby užívali škol a ústavů výchovacích vyznavačům jisté víry zřízených.

§ 6. Úřadů učitelských na školách a ústavech výchovacích v § 3. jmenovaných dojítí mohou rovnou měrou všichni občané státní, kteří způsobilost svou k tomu dle zákona prokáží.

Za učitele náboženství mohou však zřízení býti jenom ti, jež náležitý vrchní úřad nábožen. za způsobilé k tomu prohlásí.

Co se týče jiných škol a ústavů výchovacích (§ 4.), jest v příčině jich pravidlem statut zřizovací.

K vyučování soukromému může sobě každý zvoliti vychovatele a učitele jakéhokoli vyznání náboženského.

§ 7. Co se týče knih vyučovacích ku potřebě ve školách obecných a středních, též v ústavech ku vzdělání učitelů, potřebí toliko, aby byly schváleny od orgánů tímto zákonem ke správě vyučování a k dohlížení k němu ustanovených.

Knihy k vyučování náboženskému mohou však tohoto schválení dojítí teprv tehda, když náležitý vrchní úřad se pronesl, že se jich může užívatí.

§ 10. Ku spravování záležitostí vychovatelských zřízena bude v každém království a v každé zemi a) školní rada zemská . . . b) školní rada okresní . . c) školní rada místní.

§ 11. Posavadní moc školních úřadů duchovních a světských . . . přenesena bude . . na orgány v § 10. jmenované.

§ 12. Údové zemské školní rady . . , z kterých členů bude složena okresní a místní školní rada, vyměří se zem. zákonodárstvím

Současně vydán byl říšský zákon ze dne 25. května 1868, ř. z. č. 49, jímžto se pořádají p o m ě r y m e z i n á b o ž e n s k é občanů státních.

V čl. 2. ustanoveno, že vyučování náboženské, dle 1. čl. dítěti ustanovené, nemůže se krom zvláštních případností měniti dotud, pokud ho dítě ze své vůle nezmění.

V čl. 4.: Po dokonaném 14. roku věku svého může sobě každý, nehledíc k pohlaví, dle svého přesvědčení náboženství zvoliti.

V čl. 15.: Ve školách, do kterých chodí příslušníci rozličných církví nebo společností náboženských, rozděleno buď, pokud možná, vyučování tak, aby i menšina mohla své povinnosti náboženské vykonávatí.

Na to 14. května 1869 vyhlášen byl zákon, kterým se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných.

Osnova jeho jest: A) O veřejných školách obecných, I. K čemu jsou školy obecné a jak mají býti zřízeny (§ 1—19);

II. O navštěvování škol (§ 20—25); III. O vzdělávání učitelů a uzpůsobení k učitelství (26—42); IV. O dalším vzdělávání učitelstva (43—47); V. O právním postavení učitelstva (48—58); VI. O zřizování škol (59—61); VII. O nákladu na školy (62 až 67). B) O učilištích soukromých, ústavech ku vzdělání učitelstva (68—70); o ústavech pro děti školou povinné (70—73). Ustanovení závěrečná (74—78).

O náboženství jedná § 5.: Vyučování v náboženství opatřovati a předkem k němu dohlížení přísluší úřadům církevním.

Kolik hodin se má náboženství vyučovati, ustanoví se ve plánu vyučovacím.

Jak se vyučování náboženství rozdělití má na jeden každý ročník, vyměří úřadové církevní.

Učitelé náboženství, úřadové církevní a společenstva náboženská mají šetřiti zákonů školních a nařízení v mezích těchto zákonů od úřadů školních vydaných.

Co úřadové církevní v příčině vyučování náboženství a cvičení v náboženství ustanoví, oznámeno buď správci školy (§ 12.) skrze školní dozorstvo okresní. Nařídilo-li by se něco, co by se s obecným řádem školním nesrovnávalo, nebudiž to oznamováno.

Nebylo-li by v některém místě duchovního, který by pravidelně náboženství mohl vyučovati, může učitel s přivolením úřadu církevního přidržen býti, aby byl při tomto vyučování dítek k jeho vyznání náležejících nápomocen dle nařízení od úřadů školních o tom vydaných.

Opominula-li by některá církev nebo společnost náboženská, dáti náboženství vyučovati, opatří v příčině toho, čeho bude potřebí, školní úřad zemský, slyšev prvé účastníky.

D o z o r nad školami přešel s farářů a školních výborů na místní školní rady, s vikářů na okresní školní rady, s konsistoří na zemské školní rady. Škola obecná prohlášena za *i n t e r k o n f e s s i j n í*, rovně přístupnou dětem kteréhokoli vyznání náboženského. Účel školy vytčen v § 1. Do školy obecné vřaděny jako předměty povinné také realie, kreslení, tělocvik a ženské ruční práce. Povinná návštěva škol ze 6 let rozšířena na 8 let. Místo škol filiálních, farních, hlavních, normálních, nesamostatných reálék a dvouročních praeparand povstaly veřejné školy obecné až osmi-
trídnní, smíšené neb dle pohlaví rozdělené, školy měšťanské trojtrídnní, školy cvičné spojené se čtyřročními ústavy učitelskými. Vedle učitelů připuštěny k vyučování na dívčích školách a v nižších třídách smíšených škol také učitelky, pro něž zřízeny též zvláštní ústavy učitelské. Pro každý okres nařízena jest knihovna uči-

telská a každoroční okresní konference učitelská, pro celou zemi jednou za tři léta zemská konference učitelská. Učitelům předepsány dvoje zkoušky, dospělosti a způsobilosti učitelské, a rozeznávali se zatímní a definitivní podučitelé, učitelé a řídící učitelé, na měšťanských školách ředitelé. Učiteli vyměřen jako maximum počet 30 hodin týdenního vyučování a 80 žáků na třídu. Vytčeny zásady, dle nichž slušné učitelů se má řídit, a přiznáno jim i vdovám a sirotkům jejich právo na pensi. Rozmnoženy školy obecné tak, aby byla škola všude, kde na hodinu cesty do kola a dle pětiletého průměru jest přes 40 dětí, a pro každý školní okres nařízena byla aspoň jedna úplná škola měšťanská. Náklad na školy uvalen jest v první řadě na obce, v druhé na zemi a zaveden vyšší školní plat. Konečně připouští zákon ten pod jistými podmínkami školy soukromé s právem veřejnosti, t. j. s právem vydávati platná vysvědčení, nebo bez něho.

Další ustanovení o školách byla vydána zákony zemskými:

Dohlídka ke školám, složení a působnost zemské školní rady, okresních a místních školních rad upraveny zemským zákonem ze dne 8. února 1869, jenž rozšířen a pozměněn byl zákonem ze dne 24. února 1873 a posléze zákonem ze dne 24. června 1890.

Zřizování, udržování a návštěva veřejných škol upraveny byly zákonem zemským ze dne 19. února 1870, jehož některá ustanovení byla změněna zákony ze dne 24. února 1873, z 18. srpna 1880, z 11. září 1880, ze 6. prosince 1882 a z 8. září 1899.

Právní poměry učitelstva stanoveny byly zákonem ze dne 21. ledna 1870, pak z 19. prosince 1875, z 13. května 1894, z 8. září 1899, z 2. listopadu 1899, z 27. ledna 1903.

O nákladu na vyučování náboženství jedná zákon říšský ze dne 20. června 1872, změněný dne 17. června 1888 a rozvedený zemskými zákony ze dne 14. prosince 1888, z 8. dubna 1903 a z 6. května 1908.

Pravidla vyučování byla podrobněji stanovena zatímním řádem školním a vyučovacím, jenž

vydán nařízením ministerstva vyučování ze dne 20. srpna 1870.

Další důležitější nařízení byla:

o okresních a zemských poradách učitelstva (z 8. května 1872);

o dětských zahrádkách a ústavěch jim příbuzných (z 22. června 1872);

o nejmenší míře povinných katolických cvičení náboženských (ze 6. září 1872);

normativní osnovy škol měšťanských (z 18. května 1874);

organizační statut ústavů učitelských (z 26. května 1874);

o výběru knih do žákovských knihoven a dozoru k četbě domácí (z 12. července 1873, opět z 3. ledna 1883);

o zdravotnictví ve školách (z 10. dubna 1883);

o zařizování průmyslových škol pokračovacích (z 24. února 1883).

Nový zákon školský ze dne 14. května 1869 byl schválen v poslanecké sněmovně v nepřítomnosti zástupců českého národa, kteří protestovali proti němu se stanoviska samosprávy. Zahájen byl trpný odpor proti němu tím, že občanstvo i učitelstvo odpíralo volbu do školních rad.

Jaké stanovisko k němu zaujímala církev, nejlépe lze poznati z pastýřských listů episkopátu svědčících učitelům a představeným škol, rodičům a poručníkům, z poučení, které biskupové čeští udělili duchovenstvu při zavádění nových školdozorních úřadů (Ord. listy r. 1869), z přípisu biskupů rakouských k ministerstvu kultu a vyučování z 2. května 1872¹⁾ a zvláště z **pamětního spisu českých biskupů** z 27. prosince 1879, kterýž byl v únoru 1880 ordinariátním listem pražským uveřejněn v tomto znění:

Vysoké c. k. ministerstvo kultu a vyučování.

Deset let tomu, co nové školní zákony byly dány. V tomto čase viděli biskupové opět a opět nutnou toho potřebu, aby

¹⁾ Dr. Frant. Xav. Kryštůfek, Dějiny církve katol. ve státech rakousko-uherských, Vzděl. knih. katol. sv. VI. díl II., str. 412. a násl

buď o sobě neb společně na vhodném místě hlasu svého slyšeti dali. Bohužel dosud bez žádoucího výsledku. Avšak nevyplnění přání podepsaných biskupů nikterak je povinnosti nezabavuje, nýbrž tím více jim ji na srdce klade. Pročež hledíce k výsledkům desíleté zkušenosti, vidí se nuceni, aby se dříve, než jiné opatření učiní, ještě jednou k c. k. ministerium obrátili.

Není potřeby dovozovati, jaké důležitosti má škola pro vychování a vzdělání člověka. Dojmy, kterými jeho mládí proniknuto bývá, trvale účinkují na jeho další smýšlení a jednání a těžko jest jej pro jiné náhledy a snahy získati, leč ty, ku kterým již tehda zárodek se položil. A tak se také zařízením a řízením školy z větší části směr života dorůstajícího pokolení a budoucí útvar lidské společnosti rozhoduje. Jaké ale tyto prospěchy školy jsou, záleží především na tom, jak mnoho náboženskému vzdělání místa se dává.

Toto se po všecky časy uznávalo a vážilo, a nebylo národa, o němž kulturní dějiny mluví, jenž by při vyučování a vychovávání mládeže přední ano rozhodnou váhu na náboženství byl nekladl, t. j. na jistý souhrn víry, která se na podání toho kterého národa zakládala.

Tak zvané školy beznáboženské byly predešlým stoletím neznámy a jsou přeludným výtvozem nové doby a obecným heslem všech, kteří nic menšího nezamýšlejí, než nové vzdělání společnosti — jak sami praví — na základech, od nich vymyšlených. Za tím účelem snaží se především zmocniti se školy, aby pokolení odchovali, které by jejich záměrům nečinilo překážek, jaké jim při nynějším ještě v cestě jsou.

Největší mezi těmito překážkami, proti které za tou příčinou své nájezdy činí, jest každé kladné náboženství, které to do opravdy myslí, zvláště ale církev katolická, poněvadž od této pro věrnost, kterou se učení svého drží, a pro nepodvrtnost a její životní silu jejího vnitřního zřízení největšího odporu se bojí.

Odtud nazvíce proti ní to volání: „Oddělení školy od církve“, volání to, s kterým mnozí z nedostatku dobrého náhledu, anebo ze chtivosti, aby za svobodomyslné jmíni byli, souhlasí.

Ať již toto heslo od jakékoliv strany přichází a jak kdokolivěk o tom smýšlí, jisto jest, že katolická církev se každému takovému zámyslu co nejrozhodněji na odpor postaviti musí. Nebo od jejího božského zakladatele jest jí duchovní vychování mládeže svěřeno a nemůže se nikdy této úlohy zříci, poněvadž nesmí.

Rovněž nesmí mlčením připustiti, aby vykonávání této její povinnosti a tudíž i její právo zkráceno aneb nemožným se činilo soustavou školství, která duchem cizím prodchnuta církvi jen zdánlivé, vskutku ale malomocné účastenství ponechává.

Nové školní zákonodárství má oddělení školy od církve za zásadu. Toto odcizilo potud skoro bez výjimky katol. školy doзору církve, vyučování světským odborům od vlivu církve neb náboženské společnosti a službu učitelskou od vyznání

víry za neodvislou prohlásilo a náboženské školy jen jako soukromé dovolilo.

Toto zákonodárství ovšem přeje vyučování náboženskému a náboženskému cvičení ještě místa na obecných a středních školách, a stanoví, že se obstarání, řízení a bezprostřední dozor obého dotyčné církvi aneb náboženské společnosti zůstaviti má (zákon z 25. května 1868 § 2.).

Ano ono praví, že nábožensko-mravné vychování dítek je předkem hlavní úlohou školy obecné (14. května 1869 § 1.). Také nařizuje, že v případě místního nedostatku duchovních sil učitelé ku vyučování náboženství přidržování býti mohou (14. května 1869, § 5. odst. 6.) a že také na mládež svého vyznání při výkonech náboženských dohlížeti mají (nař. 20. srpna 1870, § 50.).

Přihlédneme-li ale k věci důkladněji a všimneme-li si nařízení bližších, s kterými onano ve spojení jsou, bezděky se myšlenka budí, že při tom především o to šlo, aby se nedůvěra nábožně smýšlejících rodičů, beznáboženskými školami vzbuzená, utlumila.

Takovéto šetření věci náboženské není nižádným způsobem s to, aby hrozící odkřesťanění zastavilo, nýbrž spíše, aby úplně uskutečnění jeho umožnilo. Oproti tomu nemohou podepsaní biskupové své povinnosti nepamětliví býti, aby plnou pravdu zjevně nepověděli. Že se ty věci tak mají, lehce poznati, pakli k dotyčným nařízením zřetel obrátíme.

Co se týká především vyučování náboženství, byl tomuto počet hodin tak ušetrěn, že vzdor částečnému rozmnožení (vyn. min. z 3. dubna 1877), přece nepatrný a za nepříznivých nynějších poměrů dvojnásobně nedostatečný jest; a to se stalo, aniž by se byl kdo církevní vrchnosti tázal. Zkušenost ale potvrdila, co se předvíдалo.

Není možno, aby se v tak skoupě vyměřeném čase celá učebná látka jen vyčerpala, tím méně přiměřeně probrala, by stanouc se rozumu přístupnější, trvale se ujala a žádoucího účinku v dětské mysli docílila. Rozmnožení hodin náboženského vyučování ani tenkrát se nepovolilo, když se učitelé náboženství o své újmě nabídli, že svému předmětu více hodin věnovati chtějí.

Nepostačitelnost času k náboženskému vyučování povoleného jest mnohem citelnější, poněvadž vyučování náboženství na ostatním školním učení žádné podpory, jako dříve se dělo, nenalézá. Dříve totiž byl učitel na obecné škole povinen vyučování náboženství přítomen býti a s mládeží náboženství opakovati; nyní je novými zákony toho sprostěn. Ano bylo učitelům i pro případ potřeby za příčinou nedostatku duchovních sil každékolivěk spolupůsobení při náboženském vyučování bez zvláštního nařízení zemské školní rady zakázáno. Konečně obsahuje zákon ze dne 25. května 1868 § 2. odst. 2. všeobecné nařízení, že ostatní vyučování od každého vlivu církve anebo náboženské společnosti neodvislé jest, t. j. v pravdě řečeno — bez náboženského vyznání, tudíž na žádnou věrouku vázáno.

A přece postavily tytéž zákony za hlavní úkol, kteréhož školy obecné dodělati se mají, nábožensko-mravné vychování dítek, což jest zřejmou protivou, politování hodným výsledkem z bludné domněnky, jakoby bylo aneb někdy bývalo náboženství v pravém smyslu slova, které by zároveň vyznáním nebylo. Naproti tomu je ale pravda to, že náboženství nikoliv jako za pouhý předmět učebný vedle jiných předmětů na př. psaní, čtení, počítání atd. považováno, nýbrž že náboženské přesvědčení podobné kvasu veškeré vyučování proniknouti a tím samým i základem i účelem, kořenem i korunou jeho býti má. Duševní vzdělání a vědomosti mají do sebe ceny vysoké; avšak jednostranným vzděláváním rozumu bez náboženského posvěcení a pouhým hromaděním ponejvíce povrchních a nezáživných vědomostí se nikterak nedocílí, což dílem veškerého vychování mládeže jest: „ušlechtilá povaha“ (nař. min. z 20. srpna 1870 § 21.), leč, jak již zkušenost potvrdila, jen samá domýšlivost, přeceňování sebe a sobeckost, a pracuje se tím do rukou materialismu naší doby. Na vyšších reálních školách v Čechách vyučování náboženství dokonce přestalo. (Zák. zem. z 13. září 1874 § 14. odst. 2.).

Tato ohledem na náboženské vyučování a cvičení církevním úřadům poskytnutá práva zákon jen s výslovným vyhrazením státního dozoru povolil, který k tomu ustanovení zřízení vykonávati mají. Pojem státního dozoru jest ale příliš pružný a nevylučuje při dané příležitosti a podle pojetí světských zřízenců možnost takového vykonávání, které by zbytek svézakonnosti církevních úřadů v oboru věcí zmíněných jen směšným činilo

Nařízení církevních úřadů ohledně náboženských cvičení a vyučování náboženství na školách obecných nabývají pro tyto po pravidle teprve platnosti přivolením okresní školní rady, podřízeného to úřadu, která je zkoumati má a ohlášení jejich zapovědět může, kdyby se zdáti mělo, že s všeobec. řádem školním se nesrovnávají, načež pak v poslední řadě zemská školní rada rozhoduje. (Vyn. z. š. r. z 3. května 1870 a 24. prosince 1872.)

Když pak taková vždy jménem okresní školní rady prohlášena bývají, mládež je za nařízení této považuje, a nebudeť to zajisté autorita církve, nýbrž okresní školní rady, kterou uposlechne.

Co se však náboženských cvičení zvlášť týče, vytknulo ministerské nařízení dne 21. dubna 1870 takovou za všech poměrů při náboženských cvičeních platnou míru, která jest ta nejmenší a jaké vůbec jen může býti. Následek toho byl, že některé okresní školní rady tato cvičení náboženská jen právě na tuto nejmenší míru omeziti hleděly. Ta pak okolnost, že náboženským cvičením dostatečného času se nepřije, napomáhá zajisté spíše k tomu, aby je mládeži zošklivila, nežli touhu po nich oživila. Tak mají tato cvičení na školách středních dle výnosu ministerstva z 21. prosince 1875, pokud dle povahy své nepřipadají na neděle a svátky, bez zkrácení předepsaného

času vyučovacího konána býti. Na odvolání se bylo výnosem ministerstva z 8. května 1876 povědáno, že přijímání svatých svátostí odpoledne v sobotu a v následující neděli, po případě ve středu, když po něm bezprostředně svátek následuje, a na četně navštěvovaných ústavách vystřídáním se jednotlivých oddělení, vykonání velikonočního cvičení před školním učením aneb po něm státi se má. Konečně podotknuto, že ředitelům je volno, aby dnů, které dle vytknutého jim práva vyučování jsou prosty, k náboženským cvičením užití dali. Ač se proti tomu stížnosti činily, nic se až do této chvíle na tom nezměnilo.

K těmto nařízením, jak náboženské zájmy, tak vážnost církve poškozujícím, přidala se ještě jiná, ku kterým jen důsledné provedení beznáboženské školy vedlo.

Učebné knihy a čítanky nesmějí ničeho obsahovati, co by jistě náboženské názory a životní zásady prozrazovalo, tak sice, že i jméno Ježíš z nich vyloučeno.

Modlitba před učením a po něm nemá se nahlas a společně, nýbrž jen potichu konati, když mezi žáky někteří jsou, již ku katolické církvi nepřináleží.

Ano i obraz Ukřižovaného musil ze školních světnic zmizeti, při čemž žádnému nenapadlo, že když svrchovanost krále králů stranou se odstrkuje, také povinná úcta svrchovanosti trůnu, z milosti Boží propůjčeného, svého hlavního základu trátí.

Jak velká váha se na náboženství klade, vidno také z toho, že při postupování žáků na školách do vyšších tříd, kteří z náboženství špatnou známku mají, žádný ohled se nebere.

Poněvadž zákon vůbec školní službu na vyznání náboženském za nezávislou prohlašuje, byli a bývají až dosud i na takových školách, které výhradně aneb skoro výhradně katolické děti navštěvují, učitelé jiného vyznání dosazováni, ač týž zákon především nábožensko-mravní výchování za úkol školy považuje, učitele k vyučování náboženství v čas potřeby přidržuje a tito při náboženském cvičení na mládež dohlédati a příkladem vlastním v ohledu náboženském předcházeti mají a k svornému působení ve škole povinni jsou. Při poradách o zákonech školních vyslovil se tehdejší zástupce vlády, že potřebná jednota při vychovávání již z filosoficko-paedagogických příčin učitele různého vyznání vylučuje.

Ještě však jednoho nelze tu mlčením pominouti, totiž té malé přízně, neřku-li nepřízně, které se duchovním učitelům náboženství a duchovním správcům při porovnání se světskými učiteli dostává. Katolické duchovenstvo po všecky časy za nejnepříznivějších poměrů bez naděje na odměnu vezdejší povinnosti povolání svého věrně konalo a bohdá vždy tak konati bude. Proto by bylo spravedливо, aby tu platil vyrok, že dělník jest hoden své mzdy, aneb aby, když mzdy postrádá, alespoň jeho hodnoti se šetřilo, která jeho stavu a povolání přísluší.

Kdežto světský učitel, pakli při vyučování náboženství vypomáhá, nárok na odměnu má, musí duchovní učitel na obec. škole toto vyučování zdarma vykonávati. Jen výjimečně může na více než trojtrídni obecné nebo měšťanské škole duchov-

nimu učitelů náboženství odměna poskytnuta, aneb na měšťanské škole zvláštní učitel náboženství ustanoven býti, když a pokud po návrhu okresní školní rady dotyčný zemský úřad pro zvláštní poměry potřebu toho uzná (zákon z 20. června 1872 § 1. a § 3.).

Proto je postavení takového učitele náboženství nanejvýš vratké, an každým okamžikem o ně přijíti může, když by totiž ony zvláštní poměry se najednou neuznávaly.

Za vyučování na školách, které mimo farní místo jsou, může sice farní duchovenstvo náhradu za výlohy na pobožnosti požadovati: avšak v mnohých okresích uplyne mnoho času, než po mnohém nemilém jednání konečně vyměření a vyplacení těch nepatrných příspěvků se docílí, při čemž se často na čas jednáním prošlý ani ohledu nemá.

Při tom při všem podrobuje zákon duchov. učitele náboženství a duchov. správce nejenom státnímu dozoru prostředkem okresního školního inspektora (zákon zem. z 24. února 1873 § 34. odst. 2.), nýbrž také, co se tkne jeho učitelského působení, disciplinárním předpisům školním (zák. ř. z 20. června 1872 § 7.), ba řadí ho v jistém ohledu i pod řídicího školy. Ano bývá týž, není-li na jisto ustanoven, výpomocným vedlejším učitelům a učitelkám na veřejných a veškerému učitelstvu na soukromých školách na roveň staven, a má jako ti to při okresních poradách jen hlasu poradného (vyn. mín. z 8. května 1872 § 4. odst. 4.).

Toto vše vede k tomu, aby se vážnost duchov. správce v osadě a především u školní mládeže zlehčila a on o radost nad povoláním, které se tak málo cení a jež při tak urážlivých poměrech konati musí, přišel.

Co se tkne zvláště osadníků, možná věc je, že náklonnost jejich ku vyučování náboženství také i z jiné příčiny se zmenší. Poněvadž totiž tento předmět s veškerým vyučováním na obecných školách jeden celek jest, mělo by se mysliti, že výlohy zaň z jednoho a téhož důchodu, z něhož obecná škola vydržována jest, se zapravují. Avšak tomu tak není. Výlohy za vyučování náboženství na školách obecných nezapravují se z důchodů, z nichž se tyto školy vydrží, nýbrž z místních anebo církevních důchodů, a kde těchto není nebo nestačí, mají se od těch kterých věřících školní obce neb školního okresu sehnati. (Vyn. z. š. r. z 9. června 1873.) Tito však nemohou beztoho již školní daň až na nejvyšší stupeň vyhnanou snést, a mají k tomu ještě toto břemeno zvlášť na se vzíti. A tak se již předkem v takovém případě vrhá před obecnostem neblahý stín na vyučování náboženství, jakožto na příčinu rozmnožení břemen.

Přehlédneme-li vše, co tu povědino, v souvislosti, rozvine se smutný obraz poměru našich nynějších škol k církvi katolické, ku které se přece největší část obyvatelstva v Rakousku hlásí. Ve zmíněných nařízeních jeví se patrně tak málo přízně k církvi a jejím zástupcům, že by nebylo nepochopitelné, kdyby se pověst roznesla, že vyučování náboženství, nábožen-

ská cvičení, spolupůsobení duchovenstva — že toto vše se jen prozatím trpí, poněvadž ještě nenadešel čas, aby se toto vše docela odstranilo. Proto nemůže se nikdo diviti, že v nynějším stavu učitelském nezřídka duch protikřesťanský se propaguje.

Jsouť ovšem v učitelstvu až posud jako vždy muži cti-hodní, opravdového náboženského a mravního smýšlení, kteří svůj lepší názor, pokud jim možno jest, uskutečňují. Avšak ti náležejí ponejvíce starší škoie a odejdou znenáhla, a při nynějších poměrech zbývá málo naděje na dostatečné jich nahrazení. Co se však ostatních učitelů týče, na všech téměř místech hromadí se stesky na osobivé a domýšlivé chování se mnohých mladších učitelů — zvláště k učitelům náboženství a k duchov. správcům — na jejich bezbožné a nezřídka také nemravné jednání a na jejich vyjádření, která v tom smyslu na veřejných místech, ano i ve škole si činiti dovolují. Schůze učitelské, spolky a šířené od nich časopisy přinášejí opět a opět nápadný, ba i dokonce děsný důkaz, že popírací snahy, které mělký a ničemný liberalismus v zápětí má, také větší částkou učitelstvo ovládají. A toto se nejvíce toliko při lidech, kteří v přenáhlelosti, beze všeho rukojmí o jejich způsobilosti, jen na zdařbůh se sehnali a ustanovili, nýbrž i u těch, kteří z učitel. ústavů vyšli. Ovšem není se tomu diviti, pováží-li se, že i těmito ústavům zásada oddělení školy od církve a beznáboženské vyučování základem jest a že i zde nevážnost k náboženskému vyučování se tím na jevo dala, když se učitel náboženství k hlavním učitelům nepočítal, nýbrž jen k učitelům vedlejšími a jemu místo dáno vedle učitele hudby, tělocviku, opatrovnice dítek a učitelky ručních prací, a to jen ještě, když skutečně ustanoven jest byl. (Stat. org. § 68.)

K ústavu na takovém základě založenému nemohou podepsaní biskupové takovou důvěru míti, že by učitele vychoval, kteří by zbožným duchem proniknutí, v témž duchu také mládež učili a vedli. A titíž tím méně mohou od těchto ústavů žádoucího ovoce se nadíti, čím více jim zřizovací soustava těchto ústavů nejenom v ohledu náboženském, nýbrž také v ohledu paedagogicko-didaktickém na zpováženou jest. Tak by zajisté přiměřenější bylo, kdyby se při vyučovací soustavě o předpisech maturitních důkladněji činil rozdíl mezi tím, co pro školy obecné a co pro školy měšťanské potřebí jest. Tak nebylo třeba, aby se čas vzdělání pro všechny na 4 ročníky prodloužil a čekatelům učitelství takové všelijaké množství přednášelo, čeho pro celý svůj budoucí úřad nepotřebují a o čem se jim ponejvíce nedůkladná povědomost vpraviti dá, oni pak toho na nepravém místě použití hledí. A tak se tyto ústavy stávají semeníštěm jen povrchního, polovičatého vědění, které jen domýšlivou a nekalou bytost rodí a vedle nedostatečného nábožensko-mravního vzdělání jen záhubný vliv na vyvinování povahy míti musí.

Od učitelů pak vede přirozená důslednost k samé školní mládeži. Že by dítky z obecných škol, zvláště na venkově nyní lépe nejdříve tím obohaceny, čeho jim především vědět

potřebí, vycházely, stíží kdo tvrditi bude. Spíše se opak toho potvrzuje. Jedno však jisto jest. Návštěvy školy ubývá, donucovací prostředky — nehledíc k tomu, že se jich z důvodů lehce pochopitelných všude neužívá — nedovedou dřívější důvěru a dřívější lásku ke škole jako prostředky církve ku zvelebení školy nahraditi. Kázeň školní klesá, protože působení náboženství na ni na nejnižší meze odkázáno a poněvadž s vážností církve nevyhnutelně i vážnost učitele klesnouti musí, byt by tento třeba ani osobně k tomu nepříčinil. Odtud to, že se každým dnem důkazy bezbožnosti a nemravnosti u mládeže množí, že jen s obavou dlužno hleděti do budoucnosti, ve které jednou nynější pokolení takým způsobem odchované v společnosti a u veřejnosti působiti bude.

Tyto věci jsou obecnstvu známy a zvyšují nelibost ku novému školskému zřízení na všech stranách se jevící. K stížnostem na nesmírnou a při nynějším úpadu blahobytu tím více tížící daň školní, jakož i na obět, kterouž prodloužení povinnosti ke škole na osm let zvláště nižším třídám ukládá, druží se i stesky na zrušení opakovacích škol, na zaniknutí veřejných zkoušek, především ale na poměrně nepatrné prospěchy nové školy a oddělení její od církve a jejího dozoru; stesky, které již namnoze do veřejnosti vnikly a do zákonodárského zemského i říšského sněmu cestu si proklestily. C. k. ministerium vidělo se ovšem za příčinou toho nuceno, některá opravná nařízení učiniti. Avšak důkladná oprava se tím nikterak nestala; i dalo by se této jen zevrubným přeměněním celé soustavy zákonodárství docíliti.

Když se nové školní zákony daly, vyslovili se biskupové čeští i jiných diecesí o nebezpečí, které ty zákony s sebou nesou. Ač se předhůzce nedůslednosti vysadili, že spolupůsobení při vyřízení takových zákonů neodmitli, jichžto zásady naprosto však zavrhnouti museli, přece se domýšleli, že duchovenstvu účastenství při nových školních úřadech jen na zkoušku dovolí. Činili tak jednak hledíce k poměrům, za kterých tyto zákony povstaly, jednak nechtějíce poslední zbytek spojení mezi školou a církví zničiti, především ale nadějíce se, že vysvětlení a provádění oráč zákonů přece jednosvorné působení státu a církve ve škole možným učiní.

Tato naděje se ale nevyplnila.

Duchovní zástupcové katolické církve při školních dozorních úřadech octli se i v nejoprávněnějších návrzích svých s osamotnělými hlasy svými v menšině oproti mužům, kteří se domnívali, že se jen slova zákona držeti musí, ba kteří ho nezřídka po svém smyslu, církvi ovšem nejméně příznivě, vykládali. Jsouce v takovém postavení nemohli ani, co náboženství a církvi záhubno bylo, zameziti, ani prospěšnějšího něco způsobiti; jejich sebe odůvodněnější návrhy na změnu cestou správní aneb cestou zákonodární nenalezly obliby. Při tom musili i výčitku snášeti, že při stížnostech na rozkazy školních úřadů jejich v tom účastenství ukazováno bylo.

Marnost těchto snah, toto vnitř i zevnitř trapné postavení činilo důvěrníkům biskupů úřad jim svěřený nesnesitelným, a jen k vůli přání biskupů v něm ještě dosud vytrvali.

Avšak i biskupové nebyli při svých snahách šťastnější, aby zlepšení politováníhodných poměrů docílili. Hned s počátku a pak opět později obraceli pozornost na nařízení zájmům nábožen. záhubná. Neopominuli také a objasnili škodlivé následky, které při provádění jejich vždy víc a více sejevily, především ale znamenali, že pramenem všeho zla je oddělení školy od církve, a působili k opětovnému obnovení náboženského rázu školy obecné, a konečně naznačovali cestu, kterou by se prozatím nejkřiklavějším zlořádům odpomooci mohlo. Ale tato mnohonásobná snažení biskupů nenašla žádného povšimnutí. Proto nemohou biskupové již na tom zůstat, co dosud učinili, ani na tom se uspokojiti, jakoby již do plna své povinnosti zadost byli učinili.

Církev je po božském rozkazu povinna, aby se o spásu dítek, jež prostředkem svátosti znovuzrození jejími údy se staly, starala, je k věčnému jejich cíli odchovala a tudíž každé poškození tohoto svrchovaného cíle podle sil svých zamezila. Má tedy také právo, aby ve jménu svém i křesťanských rodin na učení a vychování mládeže působila. Pakli stát sobě právo na školu osobuje, tu naproti tomuto právu právo církve a křesť. rodiny je. Běře-li stát zřízení školy na se, má se to díti s porozuměním církve, tak aby školy pro katolíky také katolickými školami byly. Jinak je nucení do školy jen krutý nátlak na svědomí, poněvadž katoličtí rodičové nucení jsou své dítky posílati do škol, které víru a nábožensko-mravný život dítek ohrožují.

Na ospravedlnění takového jednání obyčejně se dvojí uvádí: Předně se praví, že beznáboženskou školu nestrannost státu k jiným různým vyznáním potřebnou činí, pak za druhé, že se jednotlivým náboženským společnostem zákonem nezastraňuje, aby si za své prostředky vlastní školy pro mládež svou zřídily.

Avšak týkajíc se poslednějšího, nebylo zajisté toto zdánlivé svolení tak do opravdy míněno, alespoň se nemůže do opravdy bráti. Nebo odkud má obecenstvo, jež nesmírnou škol. dani téměř utlumeno jest, nad to nade všechno prostředků ku takovým vlastním školám vzíti? Ostatně by tím přece cíle svého nedosáhlo, neboť i tyto školy, má-li se strany státní k nim povolení dáno býti, zákonům školním podrobiti se musí (zákon z 25. května 1868, § 4. odst. 1. a 2.) Co se však domnělé neutrality státu týče, pravá neutralita nezáleží v tom, aby se všem stejně, což jejich jest, bralo, nýbrž, aby se každému, což jeho jest, dalo. Beznáboženské školy urážejí nejdůležitější zájmy každého vyznání. Každá náboženská společnost — ať již toho v zákonu oblíbeného slova užijeme — musí, je-li sobě jinak věrna, tomu odporovati, aby učení mládeže vlastnímu náboženství jen tak ledabylo se odbývalo a ce-

listvé školní vyučování tohoto náboženství si nevšímal, neb dokonce proti němu se postavilo.

Církvi katolické nelze nikterak opominouti, aby se takovému právu jejího rušení, kteréž nejenom jí, nýbrž i státu a lidské společnosti záhubou jest, neprotivila; ona také v plnění této povinnosti nikdy neustane.

V tom smyslu se vyjádřila také v nejnovější době svatá apoštolská Stolica se vznešenými svými zástupci Piem IX. a Lvem XIII. Nadmíru památnými slovy líčil Jeho Svatost Lev XIII. v červnu loňského roku v dopise na generálního vikáře v Římě vznešené, ušlechťující a posvěcující účinky, které učení křesťanského náboženství vždy způsobilo a jichž nynější věk rovně tak potřebi má, jako minulý. Ať se jen na dítěti rozsudek Šalomounův neopětuje, chtěc jeho rozum od vůle oddělit. Zanedbávání vzdělání vůle při vychovávání a jednostranné soustředování všech sil na vzdělání rozumu činí učení zbraní nebezpečnou v ruce zlosyna. Toť jest nezvratná pravda, kterou i ti uznávají, kteří náboženské vyučování ze školy vyobcovati chtějí. Také oni chtějí, aby cvičení mládeže netoliko na rozum se obmezovalo, nýbrž také k vůli se táhlo, a vyučují za tou příčinou tak zvané přirozené a občanské mravouce.

Ale taková mravouka nikterak zadost nečiní pravým a hlubším potřebám člověka. Nemá ani dosti moci, aby duši dítěte trvalým zalíbením na ctnosti nadchnula, tím méně, aby člověku k svrchovanému, od božské dobrotivosti jemu určenému cíli, k blaženému patření Boha, cestu klestila.

Stejnou péči o nábožensko-mravné vychování mládeže mluvil Pius IX. v dopisu arcibiskupu frýburskému nejprve o škodě, kterou rodina, stát a veškerá společnost lidská trpí, když se autorita církve a její spásonosná moc z veřejného a soukromého vychování mládeže vymezuje. Vyučování náboženství má zvláště v obecné škole míti místa ovládajícího. Dále se vyslovil sv. Otec o snahách školu od církve oddělití takto: „Kdekolivěk by takový záměr vznikl a se provedl a mládež nebezpečí vysazena byla, že by svou víru ztratiti mohla, musila by církev veškeru sílu svou vynaložiti a žádného úsilí ani péče nešetřiti, aby se mládeži přece jen potřebného křesťanského učení a potřebného křesťanského vychování dostávalo, alebrž byla by také nucena všem věřícím připomenouti a vyložití, že takové školy církvi nepřátelské s pokojným svědomím navštěvovati se nemohou.“ A tento výrok Pia IX. byl v dekretu kongregace de propaganda fide, od něho potvrzeném, za pravidlo, na právu přirozeném a božském spočívající, vyhlášen, který tudíž všeobecně k povinnosti víže.

Tím samým ukázala apoštolská Stolica českým biskupům cestu, kterou konečně kráčetí mají, kdyby veškerá jejich snážení bez účinku zůstala. Před tím však se titíž ještě jednou k c. k. ministerstvu kultu a učení obracejí.

Zásada beznáboženské školy a oddělení školy od církve zamyká cestu ku každému důkladnému zlepšení školství. Výhody v některých vedlejších nařízeních, pakli by se povolily

— čehož ovšem dosud nebylo — nemohou záhubu, kterou ona zásada v lůně svém nese, nikterak odvrátiti. Nezbyvá tudíž podepsaným biskupům, než c. k. ministerium žádati:

Račizž zaříditi, aby ško'ám pro katolický lid ráz náboženský se vrátil a církvi vliv na učení a vychování mládeže, který jí náleží, zase se dal.

Kdyby c. k. ministerium i k této žádosti podepsaných biskupu neodpovědělo, aneb žádné naděje na brzké a důkladné zlepšení školních poměrů nedalo, pak nebude podepsaným biskupům více možno při vykonávání školních zákonů jako až dosud působiti. Pak také nebudou moci duchovenstvu k tomu povolití, aby se při školních úřadech účastnilo, a byli by nucni věřící na jich svaté povinnosti pozorny činiti, které by jim tenkrát nastaly, kdyby ditky své školám, do kterých je posílali nuceni jsou, nikoliv s pokojným svědomím, nýbrž spíše s velikým nebezpečstvím a škodou svěřiti měli.

27. prosince 1879.

Bedřich,
Jan Valerian,

Josef Jan,
Antonín Ludvík.

Tento pamětní spis českých biskupů vytýká podrobně vady školských zákonů od r. 1868 se stránky výchovy náboženské. Ale objasňuje též právo církve na školu a uvádí důvody proti škole bezkonfessiční i beznáboženské a proti zavedení mravouky laické, a má tudíž svou cenu i pro dobu přítomnou. V táboře proticírkevním vzbudil veliký poplach.¹⁾

Také odpor vesnického obyvatelstva zvláště proti osmileté povinné návštěvě školy stále se stupňoval a dal podnět, že žádáno bylo o revisi školského zákona (kníže Alois Lichtenstein r. 1880) a o zkrácení doby povinné navštěvovati školu (Jiří Lienbacher r. 1880), a navrženo, aby poskytovány byly úlevy v docházce školní a zavedeno bylo opakovací a pokračovací vyučování pro 7. a 8. školní rok.

Neudržitelné poměry přiměly, že vláda sama uznávala nutnost některých změn, a podala 24. ledna 1882 panské sněmovně nový návrh školního zákona, tak zvanou školní novellu, která se dne 2. května 1883 stala zákonem.

Hlavní změny zákonem tím nastalé jsou: Látka z reálií obmezena na věci nejdůležitější a dětské chá-

¹⁾ Dr. Frant. Xav. Kryštůfek, Dějiny církve katol. ve státech rakousko-uherských, Vzděl.knih.katol. sv. VI. díl II., str. 617. a násl.

pavosti nejprůměřenější (§ 3.). Místo okresní rozhoduje zemská školní rada, kterých schválených učebnic se má užívat (§ 8.). Měšťanské školy odděleny od obecných jako zvláštní ústavy; jen výjimečně připouští se společná správa; vytčen jim nový úkol, připravovati pro potřeby průmyslnické a rolnické, pro ústavy učitelské a školy odborné, a v učebním plánu jejich má se hověti obzvláštním potřebám osady školní a okresu (§ 17.—19.). Povolena úleva v chození do školy dětem na venkově a dětem nemajetných obyvatelů po městech a městečkách po skončeném šestiletém do školy chození (§ 21.). Na ústavech učitelských učitelé náboženství, definitivně ustanovení, co do práv a povinností na roveň postavení s učiteli hlavními (§ 36.). Ustanoveno, že správcem školy může se státi jen ten, kdo prokáže způsobilost vyučovati náboženství toho vyznání, ke kterému přináleží většina žáků té školy dle pětiletého průměru (§ 48.).

Novella školní byla provedena nařízením ministerským z 8. června 1883 a nařízením zemské školní rady v Čechách z 26. června 1883. Na základě nových těchto ustanovení vydala zemská školní rada 18. července 1885 nové učebné osnovy pro školy jedno- až osmitřídní obecné, které sloužily pak za základ speciálním osnovám pro jednotlivé školy měšťanské a za základ podrobných (na měsíce rozdělených) osnov okresních pro školy obecné. Vynesením ze 16. prosince 1885 nařízena prohlídka školních knihoven, aby v nich nebylo nic vlastenecky, nábožensky a mravně závadného, a aby za každou knihu ručil některý učitel svým podpisem. — Dne 31. července 1886 vydalo ministerstvo změněný organizační statut pro ústavy učitelské. Téhož dne vydán jest také nový předpis o zkouškách způsobilosti učitelské a statut kursů pro učitele měšťanských škol. Nařízením z 21. září 1885 připouštějí se do škol řemeslné práce jako výchovavací prostředek. Nařízením ministerským z 10. dubna 1885 vydán předpis v příčině toho, jak se mají zařizovati učebné kursy, spojené se školami obecnými. Dne 12. března 1888 vydány předpisy o stavbě

budov školních, jich osvětlování, čištění, provětrávání a pod., jaké mají býti pomůcky učebné, domácí úkoly, jak mají se sdělávati rozvrhy hodin a j. ustanovení zdravotní. — Vynesením zemské školní rady z 9. dubna 1888 vydány jsou zevrubné předpisy o tom, kterak brániti šíření nemocí nakažlivých na školách.

Stesky na školství se strany církve a obecnstva ani po školní novelle neutuchly. Proto vláda sama podala v panské komoře dne 14. května 1887 návrh, který některé paragrafy zákona školského ze 14. května 1869 a z 2. května 1883 měnil, ale návrh ten projednán nebyl. Mnoho rozruchu způsobil návrh Lichtensteinův z 26. ledna 1888 obsahující zásady pro vyučování a vychování v obecné škole.

(§ 1. Úkolem obecné školy jest: s rodiči a na místě rodičů děti dle nauk jejich náboženství vychovávat a je v těchto, jakož i v elementárních vědomostech a hotovostech pro život potřebných vyučovat a vzdělávat; v § 5. . . . rodiče nemohou býti nuceni, by dali děti své vyučovat a vychovávat ve škole, která nesouhlasí s naukami jejich náboženství; v § 8. učitelé mohou býti ti, jichžto náboženské vyznání souhlasí s vyznáním dětí.)

R. 1897 podal dr. E b e n h o c h návrh na změnu školského zákona (18. května a 5. října), kterýž protivníci nazvali „sezemšťěním“ školy, poněvadž ponechává zemím, aby si obecné školství upravily dle svých potřeb a smýšlení.

(§ 1. Úkolem školy obecné je vychovávatí dítky dle jejich náboženství mravně . . . ; v § 2. O potřebě rozdělení dětí dle jejich příslušnosti k rozličnému náboženskému vyznání, nebo rozličné národnosti rozhoduje zákonodárství zemské .)

V posledních desíletích všechny politické strany věnují pozornost škole a do svých programů berou též program školský. Strany proticírkevní vždy ostřeji vystupují pro úplné odloučení školy od církve; přímajíce za pravdu, že ostatní vyučování již odloučeno jest od vyučování náboženství, žádají, aby náboženská cvičení i vyučování náboženství ze školy vůbec byla vyloučena aneb aby jen jako nepovinná ve škole byla trpěna. Od strany sociálně-demokratické žádá se také, aby se na žactvo úplně dohlíželo a dostávalo se aspoň

částečně stravy, jakož i učebných prostředků všem žákům.

Na straně katolické r. 1897 založena byla „Jednota katolického učitelstva“, aby udržovala a pěstovala v učitelstvu smýšlení příznivé nábožensko-mravní výchově ve škole. Týž cíl sleduje také Spolek katol. učitelů na Moravě a od r. 1912 též Sdružení katolických českých profesorů. Na sjezdech katolíků vždy jedná se též o školské otázce a v resolucích ohlašují se požadavky směřující k tomu, aby nábožensko-mravní výchova mládeže ve škole byla co nejlépe zajištěna.

Druhý sjezd katolíků českoslovanských konaný v Praze od 22. do 25. srpna 1898 přijal tuto resoluci:¹⁾ Na základě požadavku zdravého rozumu a zásady paedagogické: že k vypěstění nábožensko-mravní povahy chovancovy nutna jest naprostá jednota u veškeré výchově:

1. škola obecná má býti v první řadě ústavem vychovávacím;

2. cílem výchovy má býti vypěstění mravní povahy chovancovy, a ježto mravnost v náboženství má svůj základ nejhlubší a oporu nejbezpečnější, jest úkolem školy, vychovávat mládež ku mravnosti na základě náboženství;

3. vychovatel má pěstovati mnohostranný zájem žáků a bez ublížení jednotnosti sesilovati jejich náboženský;

4. nutné jest svorné spolupůsobení všech osob, jež chovance vychovávají; a v duchu vrchnopastýřského listu nejdůst. pp. biskupů rakouských z r. 1898 žádáme:

1. aby k odstranění nesprávného výkladu zákona, rozšířeného v přítomnosti, a k zamezení jeho v budoucnosti;

a) jakoby učitel světský směl neb měl vychovávat dle svého zdání — svobodně — v nábožnosti nějaké bezkonfesiční neb interkonfesiční, aneb v mravnosti na náboženství nezávislé;

b) jakoby učitel světský nebyl povinen spolupůsobiti při výchově nábožensko-mravní, zůstavuje tuto výchovu učitelu náboženství;

c) jakoby v ostatním vyučování měl si počínati „svobodně“, t. j. bez ohledu k náboženství a snad i proti němu;

v zákoně jasně se prohlásilo, že školy obecné k tomu jsou zřízeny, aby dítky vychovávaly v mravnosti a nábožnosti v souhlase s jejich náboženstvím (§ 1.); důsledně:

¹⁾ Zpráva o sjezdu, vydaná v knihtiskárně V. Kotrby 1898, str. 374; vysvětlení a odůvodnění resoluce tamtéž na straně 195 a následující.

2. aby k vůli možnosti jednotné výchovy nábožensko-mravní, kdekoli by se toho potřeba jevila, školy rozděleny byly dle náboženského vyznání dítek, jako rozděleny jsou dle jazyka vyučovacího;

3. aby učitelem na těchto školách mohl býti ustanoven jen ten, kdo v každém ohledu prokáže způsobilost k této nábožensko-mravní výchově dítek;

4. aby učebné knihy vyhovovaly požadavku organické jednoty, zvláště také vzhledem k náboženství;

5. aby při výkladech školních jednak vystříháno se bylo všeho, co by pojmy dítěte pomátlo a základy náboženského přesvědčení nejistými a vratkými učinilo, jednak aby výchova nábožensko-mravní účinně podporována byla.

Za účelem provedení toho žádáme:

1. Aby pojata bylo do § 1. zák. říš. ze dne 14. května 1869 potřebné vysvětlení: v souhlase s jejich náboženstvím;

2. aby doplněny byly potřebným ustanovením o rozdělení škol dle náboženství:

a) § 2. zák. říš. ze dne 14. května 1869 a ze dne 2. května 1883 ve příčině škol obecných;

b) § 32. zák. z roku 1869 ve příčině ústavů učitelských, v ten smysl, aby učitelstvo pro školy katolické vzděláváno bylo na ústavech katolických, zřízených na těchže zásadách, jichž se dovoláváme pro školy obecné a měšťanské;

3. aby doplněn byl § 8. zák. říš. ze dne 14. května 1869 a 2. května 1883 ustanovením, aby v příčině přípuštění knih učebných a zábavných pro katolické dítky slyšen byl též úřad církevní;

4. aby přizpůsoben byl § 48. téhož zákona v tom smyslu, že nejen správcem školy, nýbrž vůbec učitelem státi se může jen ten, kdo prokáže způsobilost k plnění úkolu škoie v § 1. vytčeného.

Pokud ostatních předmětů vyučovacích se týče, prohlašujeme:

1. Budiž na škoie náboženské v témže rozsahu v šem předmětům vyučováno, které nynější škoie interkonfesišní příkázány jsou. Pouze tělocvik na školách venkovských budiž v létě nahrazen prací ve školní zahradě.

2. V šechny předměty učebné budtež tak vykládány, aby jednotný názor náboženský u žáka podporovaly a sesilovaly.

Při vědách přírodních budiž vhodným a mysli dětské pochopitelným způsobem při každé příležitosti poukazováno na všemohoucnost, moudrost, dobrotivost a prozřetelnost Boží, jak v přírodě a v řízení světa se jeví.

Při člancích dějepisných žádáme, aby učitel přesně a pravdivě se stanoviska katolického članky vykládal, nevyhýbaje se nikterak oněm dějepisným událostem, které za našich dnů předmětem různých úvah a posuzování bývají.

V ůbec pěstování citů náboženských a vlasteneckých budiž při v šech předmětech věno-

vána všestranná péče a mravnost veškerá stavěna na základ náboženský.

3. Pololetní úlevy jako řádnému vyučování škodlivé budtež zrušeny, a místo nich budiž zavedena na školách venkovských o málo třídách pilná docházka sedmiletá, aniž by úroveň vzdělání jakkoliv byla snížena. Pro mládež škole odrostlou do šestnácti let zřízeny budtež však na venkově školy nedělní, aby i nadále podléhala kázni školní. Na školách těchto budiž dle potřeby učivo škol národních doplňováno, mládež v něm utvrzována a budiž věnována zvláštní péče katolické mravouce a nauce vychovatelské.

Snahy o zabezpečení náboženské výchovy katolické mládeže vedly k tomu, že r. 1909 založen byl katolický ústav pro vzdělávání učitelů v Bubenči při vychovávacím ústavě Školských bratří („Svato-Václavský pensionát“) Spolek Svato-Václavská Matice Školská a Školští bratři kromě toho mají studentský konvikt v Praze-II., Johanneum (pro učně) a juvenát v Koutech u Domažlic. Jejich ústav učitelský byl r. 1915 na podzim přenesen ke sv. Janu pod Skálou.

Roku 1913 péčí Jeho Eminence Leona kardinála ze Skrbenských, knížete-arcibiskupa pražského, založeno bylo v Dejvicích knížecí arcibiskupské gymnasium pod správou členů Tovaryšstva Ježíšova, jež r. 1915 přeneseno do Bubenče.

V ohledu národním důležito bylo založení spolku Ústřední Matice školské (r. 1870), kterýž převzal péči o zřizování a vydržování menšinových škol českých. — R. 1882 rozdělena byla universita v Praze na českou a německou pod společným názvem „universita Karlo-Ferdinandova“. Jen fakulta theologická zůstala při německé universitě, až r. 1891 i ta rozdělena.

Dne 27. června 1890 schválen byl zákon o rozdělení zemské školní rady na dvě národní kurie.

„Prozatímní“ řád školní a vyučovací ze dne 20. srpna 1870 nahrazen byl definitivním nařízením ministerstva z 29. září 1905, k němuž zemská školní rada vydala prováděcí předpis z 13. června 1907, a český episkopát poučení 31. srpna 1907.¹⁾

¹⁾ Ord. list praž. 1907. Srv. Tumpach, Školní zákon říšský a nejdůležitější nařízení i výnosy úřadů státních a církevních ve věcech školských. V Praze, v kníž. arcib. knihtiskárně, 1908.

R. 1903 (vyn. min. z 26. června) povoleno zřizovati speciální kursy spojené se školami měšťanskými („čtvrtá třída“).

R. 1910 vydány pro měšťanské školy české nové normální osnovy, odděleně pro školy chlapecké i dívčí, a r. 1915 pro obecné školy chlapecké i dívčí

Pro střední školy vydány nové osnovy učebné r. 1909. Reálky od r. 1869 jsou sedmitřídní. Reálná gymnasia od r. 1908 jsou osmitřídní, s latinou, bez řečtiny, ale s jedním jazykem moderním. Povoleno též zřizovati reformní reálná gymnasia, v nichž teprve od V. třídy učí se latině, kdežto nižší čtyři třídy jsou pouze reálné.

Volání po vyšším dívčím vzdělání vyhověno jednak dovolením, že dívky mohou hospitovati na školách středních, jednak svolením ke zřizování soukromých středních škol dívčích (r. 1890 gymnasium, později reálné gymnasium spolku „Minerva“ v Praze, r. 1905 gymnasium kongregace sester III. řádu sv. Františka na Král. Vinohradech, r. 1910 dívčí české gymnasium v Pardubicích, r. 1908 reálné gymn. dívčí v Brně). Aby se dostalo rozmanitým „vyšším dívčím“ školám jednotné organizace, vydán byl r. 1900 statut pro zřizování dívčích lyceí šestitřídních, jejichž osnova nejvíce se blížila oné na reálkách. Ministerstvo vytklo jim dle § 2. organ. statutu účel: 1. poskytovatí dívkám obecného, ženské přirozenosti přiměřeného vzdělání měrou vydatnější než poskytují školy obecné a měšťanské, a to moderními jazyky, jejich literaturou a vědami reálnými; 2. připravovati je zároveň na zvláštní povolání samostatná. Ale již r. 1912 bylo nutno reformovati lycea, tak že nižší čtyři třídy rovnají se nižší reálce; k nim připojují se ještě dvě třídy lycejni nižší a dovoleno též připojovati vyšší třídy reálné (reformně) gymnasijní (bez řečtiny) i praktické školy hospodyňsko-živnostenské.

V posledních desetiletích povstaly četné školy odborné, připravující přímo pro určitá povolání životní, zvláště školy průmyslové, umělecké, obchodní, lesnické a hospodářské. Některé pojí se ke školám obecným, jiné jsou školami středními, některé mají ráz škol vysokých.

B) Stav školství v království Českém v r. 1914.

Stav národního školství v království Českém nejlépe seznati lze z poslední výroční zprávy c. k. zemské školní rady pro Čechy z a r o k 1914:

Měšťanských škol bylo 624 (s českou vyučovací řečí 382), pro chlapce 358, pro dívky 266, s 2512 třídami.

Obecných škol bylo 5693 s 19.190 třídami, mezi nimi 389 chlapeckých, 359 dívčích, 4945 smíšených, 1104 jednotřídních.

Vyučovalo se též chlapeckým ručním pracím na 32 (18 č.) měšťanských a na 30 (19 č.) obecných školách; se zaměstnáním a hrami v mateřské škole bylo 86 (41 č.), s vyučováním o vedení domácnosti 8 (1 č.), se cvičením v pracích kuchyňských 12 (2 č.) měšťanských dívčích škol.

S pomocnými třídami bylo 13 škol (11 č.), s podpůrnými 0, se závěrečnými 0, s kázeňskými 0; se školními lékaři 385 (312 č.), se školními lázněmi 80 (44 č.), s vlastními školními kuchyněmi 57 (41 č.), se školními spořitelny 152 (112 č.)

S těmito školami bylo spojeno speciálních kursů průmyslových 10 (2 č.), hospodářských 69 (56 č.), pokračovacích kursů pro dívky 10 (7 č.), jednoročních učebných kursů při měšťanských školách 52 (27 č.).

Ústavy pro hluchoněmé byly 4 (2 č.), v nich 159 chlapců, 139 dívek.

Ústavy pro výchovu slepých byly 3 (1 č.), v nich 85 chlapců, 51 dívka.

Ústavů pro slabomyslné děti (školy pomocné) bylo 6 (2 č.), v nich 136 chlapců, 67 dívek.

Ústavů výchovných, útulen, polepšoven pro zanedbané děti bylo 21 (11 č.), v nich 505 chlapců, 305 dívek.

Dále bylo:

mateřských škol 399 (117 č.),

opatroven 157 (102 č.),

hřišť pro mládež 932 (633 č.),

jeslí a ústavů zaměstnávacích 79 (54 č.),

dětských ohříváren 40 (34 č.).¹⁾

¹⁾ Král. hl. město Praha udržovalo r. 1913 svým nákladem 11 jeslí, 32 útulky a 6 ohříváren.

feriálních kolonií 57 (25 č.),
ústavů polévkových 1414 (817 č.),
vánočních nadílek 2147 (1202 č.).

Soukromých škol s právem veřejnosti bylo: měšťanských 24 (8 č.), obecných 167 (94 č.); bez práva veřejnosti měšťanské 4 (něm.), obecných 36 (19 č.).

Dítek u věku školou povinném bylo 1,145.742, chlapců 575.099, dívek 570.643; v českých školách 702.305, v německých 418.402; v domácnosti vyučovaných 795 (491 v č. šk. okr.); bez vyučování zůstalo hluchoněmých 188 chlapců a 162 dívky, slepých 45 chlapců a 47 dívek, slabomyslných 734 chlapců, 595 dívek, zmrzačených 764 chlapci, 905 dívek, normálně vyvinutých 22 chlapců, 29 dívek.

Pro zameškání školy uložených trestů bylo 17.487, vykonaných peněžitých 4044, vězením odbytých 8690, nevykonaných nálezů trestních 4753. Obnos peněžitých pokut v korunách činil 13.285. U soudu opatrovníckého žádáno za odpomoc proti nedbalým rodičům dítek školou povinných nebo proti jejich zástupcům ve 140 případech (78 č.).

Učitelských osob působilo na školách měšťanských 3294 (2134 č.), z nichž 2277 mužských, 1017 ženských; na školách obecných 16 720 (10.338 č.), z nichž 12.143 mužských, 4577 ženských. Industriálních učitelek bylo 3328. Na soukromých školách vyučovalo 367 učitelů a 562 učitelky

Učitelů náboženství ustanovených školními úřady za služné bylo 528 (357 na školách českých, 171 na šk. něm.), ustanovených za odměnu 116 (96 č.), ustanovených od církví nebo společností náboženských 3781 (2291 č.). Světští učitelé vyučovali náboženství zcela nebo částečně při 1142 školách veřejných (624 č.).

Ústavů ku vzdělání učitelů státních jest 16 (8 č.), soukromé s právem veřejnosti 3 (v Bubenči kongregace Škol. Bratří, od šk. r. 1915—16 u sv. Jana pod Škálou; v Č. Budějovicích, od 1. ledna 1915 státní; v Čáslavi evangelický seminář učitelský o 2 ročnících). Ústavy státní ku vzdělání učitelek jsou 2 (1 č.) v Praze, soukromých s právem veřejnosti 13 (8 č.). Vysvědčení dospělosti v roce 1914 obdrželo

615 chovanců ústavů, 109 externistů (103 č.) a 470 chovanek ústavů.

N á k l a d na školy pro r. 1915 činil největší položku vydání zemského rozpočtu: 58,336.000 korun.

Ve vysvětlivkách, jež byly připojeny ve výroční zprávě za kalendářní rok 1913, bylo sděleno, že p o m o c n é t ř í d y plní zdárně svůj úkol tím, že jednak ulehčují školám normálním, zbavujíce je žactva neschopného ku postupu, jednak že poskytují dítkám slabomyslným vzdělání, jakého vůbec jsou schopny. — Zavedením n e d í l n é h o v y u č o v á n í dopoledního na některých školách na zkoušku byla usnadněna školní docházka dítkám z míst od školy vzdálených a docíleno hojnější návštěvy školní; příznivých účinků na úspěch vyučovací pozorovati nebylo.

Na jednu školní síň připadá v českých okresích průměrem 53, v německých 50 dítek. Na jednoho učitele připadá v českých okresích průměrem 51, v německých 50 dítek. Vlastní budovu má 6226 škol.

O zařízení pro blaho školních dítek pečuje spolek „Česká zemská komise pro ochranu dítek a péči o mládež v království Českém“, založený r. 1908.

Působení jeho záleží jednak v organizaci a šíření všech snah spadajících v obor péče o mládež, jednak v péči o mládež školní ve vlastních ústavech k tomu účelu zřízených i mimo ně. Mimo to bdí nad tím, aby zákony a předpisy ku blahu dětí ochrany potřebných vydané skutečně se plnily a také osoby zákony těmi vázané své povinnosti k příslušným dětem řádně konaly. Koncem roku 1914 bylo v péči zemské komise úhrnem 517 dětí.

Česká zemská komise zřídila dosud a vydržuje svým nákladem tyto ústavy:

1. Chlapeckou výchovnu v Hradci Králové, která jest určena k výchově duševně lehce abnormálních chlapců.

2. Denní útulek pro děti horníků v Chuděřině u Hor. Litvínova.

3. Ústřední dětský chorobinec v Praze. Určen jest pro děti stížené tělesnými nebo duševními chorobami nezhojitelnými, pro které nemohou býti přijaty ani do nemocnic nebo jiných ústavů léčebných, ani do odborných ústavů výchovných, protože nejsou schopny výchovy.

4. Ozdravovnu v Toušeni u Brandýsa n. Lab., která jest určena pro tělesně slabé děti, jež potřebují pobytu ve zdravém vzduchu venkovském. (Koncem r. 1913 bylo 20 chovanců.)

5. Výchovnu pro mládež mravně vadnou v Jilemnici, určenou pro 40 dětí.

Mimo tyto ústavy vydržuje Zemská komise učednický útulek v Praze.

Kolonie pro výchovu dětí v rodinách má komise v Uhřetěvsi, v Čisté u Bělé pod Bezdězem, v Jílovém, v Lysé nad Labem, v Kamenici nad Lipou, v Klikově, v Českém Bernšlagu, v Postupicích (pro děti rachitické) a v Ústí nad Orlicí (pro děti epileptické a tuberkulosní). Děti jsou vychovávány v rodinách pěstounů za plat pod stálým dohledem správců kolonií a pod občasným dohledem lékařským.

Z ústavů cizích, v nichž Zemská komise umísťovala děti svým nákladem, sluší jmenovati: Zemský ústav pro děti skrofulosní v Luži, ústavy spolku „Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek v Praze“, Filanthropická družina v Praze a j.

Česká zemská komise vydává odborný časopis „Ochrana mládeže“, v němž uveřejňuje vedle vědeckých rozprav také občasné zprávy z České zemské komise a z okresních komisí, a sleduje také hnutí a péči o mládež v cizině. Má svoje zástupce v censurním poradním sboru pro kinematografy, poskytuje subvence feriálním osadám na vysílání dětí na letní pobyt o prázdninách, přičinila se o zřízení samostatného zemského spolku pro péči o hluchoněmé v království českém, přičiňuje se o zřízení zvláštního spolku pro zřízení lidového sanatoria pro nervově choré, který by pečoval o děti nervovými chorobami stížené, podporuje i hnutí eugenické.

Od počátku války připadl komisi úkol starati se o sirotky po padlých vojinech, o děti vojínů invalidních a o děti strádající poměry válečnými vůbec.

Spolek „Serafinské dílo lásky na záchranu mládeže československé“, založený v roce 1908 v Č. Budějovicích, zřídil v témž roce dětský útulek v Červených Dvorcích u Sušice, později rodinný sirotčinec v Biskupicích u Hrotovic na Moravě a v r. 1915 v Koutech u Domažlic.

Spolky „Joanneum“ a „Svatováclavská Matice Školská“ založily počátkem roku 1916 v Praze (Salmova ulice) „Válečný sirotčinec Joanneum pro sirotky padlých vojáků“, při němž jest pětiletá škola obecná a útulek pro řemeslné učně.

V Libni jest vychovatelna pro 60 chovanců obcí pražskou zřízená (r. 1883).

V Říčanech jest ochranná manželův Olivových pro 40 hochů a asi 80 dívek (od r. 1896), na Král. Vinohradech okresní ochranná pro 25 hochů (od r. 1886). Dívčí ochrannovny jsou v Černovicích na Tábořsku (od r. 1875) a v Lobči u Kralup (od r. 1887).

Polepšovna pro chlapce do 14 let jest v Králíkách, přes 14 let v Opatovicích.

Donucovací pracovny pro mužské kárance (starší 18 let) jsou v Praze a v Pardubicích, pro ženy v Kostomlatech (při níž jest také polepšovna).

Ústav pro slabomyslné v Praze (1871), na podnět dra. K. Amerlinka spolkem sv. Anny zřízený, udržuje a vychovává asi 100 chovanců.

Ústavy pro hluchoněmé jsou dosud jen v sídlech biskupství.

Ústavy pro slepce jsou: Soukromý ústav pro vychovávání a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze na Hradčanech, založený r. 1807. Klárův ústav pro zaopatřování a zaměstnávání slepců v Praze na Malé Straně, založený r. 1831. — Francisco-Josefinum na Smíchově, založený Českou spořitelnou r. 1888. — Deylova výchovna slepých v Praze na Malé Straně, založená r. 1908 zemským spolkem pro výchovu a opatřování slepých v král. Českém. — Útulna slepých dívek v Praze na Kampě, založená r. 1908. — Deutsche Blindenfürsorge in Böhmen, založený r. 1908 na podnět Klárova ústavu. — Podpůrný spolek nevidomých v Praze podporuje slepce žijící mimo ústavy.

Stav ostatního školství českého, odborného, středního a vysokého, na konci roku 1914 byl tento:

C. k. umělecko-průmyslová škola v Praze (od roku 1835).

C. k. státní průmyslová škola v Praze (od roku 1882), pak v Budějovicích, Pardubicích, Plzni, na Smíchově.

Odborná a odborná pokračovací škola pro klenotníky, zlatníky, stříbrníky, ryjce, pasíře a ciseleury v Praze (od roku 1896).

Vyšší pivovarská škola v Praze (od roku 1910).

První veřejná odborná škola sladovnická v Praze (od roku 1869, zreorganisovaná r. 1911).

Lihovarská škola na Král. Vinohradech (od roku 1875).

C. k. odborná škola keramická v Bechyni (od roku 1884).

C. k. odborná škola tkalcovská v Náchodě (1880), v Humpolci (1884), v Jilemnici (1873), ve Dvoře Králové (1888), v Rychnově n. Kn. (1894), v Ústí nad Orlicí (1892), v Lomnici n. P. (1897).

C. k. odborná škola sochařská a kamenická v Hořicích (od roku 1884).

C. k. odborná škola pro umělecké zámečnictví v Hradci Králové (od roku 1874).

C. k. odborná škola pro zpracování dřeva v Chrudimi (od roku 1882).

C. k. odborná škola broušení a rytí drahokamů, zlatnictví a klenotnictví v Turnově (od roku 1884).

C. k. odborná škola pro průmysl stávkářský a pletařský ve Strakonici (1895).

C. k. odborná škola košíkářská na Mělníce (1897).

C. k. odborná škola pro stavební řemesla v Jaroňově (od roku 1886).

C. k. všeobecná řemeslnická škola na Kladně (1886), v Kolíně (1893).

Král. česká zemská řemeslnická škola v Kutné Hoře, v Litomyšli, v Mladé Boleslavi, ve Volyni.

Konservatoř hudební v Praze (1811); od roku 1890 spojena s ní varhanická škola. (Varhanická škola je též v Brně.)

Česká hudební škola Matice Školské v Budějovicích (1903) a městská v Táboře (1913).

Československá obchodní akademie v Praze (1872).

C. k. obchodní akademie v Chrudimi (1882).

Obchodní akademie v Hradci Král. (1895), v Plzni (1886).

Dvoutrídni obchodní školy: v Praze a jinde.

Vyšší obchodní škola v Kolíně (1912).

Jednoroční obchodní škola československé Obchodnické Besedy v Praze (1889).

Král. česká zemská střední hospodářská škola v Chrudimi (1862), v Roudnici (1863).

Vyšší lesnický ústav v Písku (1889), později zreorganisovaný.

Král. český zemský pomologický ústav v Troji (1910).

Rolnicko-mlékařská škola v Plzni (1892).

Ovocnicko-vinařská škola na Mělníce.

Lukařská škola ve Vysokém Mýtě (1906).

Nižší hospodářská škola v Budějovicích (1886) a v jiných místech.

Hornická škola v Příbrami (dvouletá).

Městská vyšší dívčí škola v Praze (1863).

Městská průmyslová škola pro dívky, při ní ústav pro vzdělávání učitelek pro dívčí školy průmyslové a kuchařská a hospodyňská škola v Praze.

Obchodní a pokračovací průmyslová škola „Ženského výrobního spolku českého v Praze“ (1871).

Ženská průmyslová škola pro šití bílého prádla a oděvnictví v Brandýse nad Labem (1911), ve Strakonici (1893), v Táboře (1907).

Ženská škola průmyslová spolku „Ludmila“ v Budějovicích (1888).

Dívčí průmyslová škola spolku „Vesna“ v Hořicích (1908), v Kolíně (1907).

Městská vyšší škola pro ženská povolání hospodářská v Hradci Králové (1913).

Ženská průmyslová škola pro oděvnictví v Hronově (1906), v Novém Bydžově (1897), v Chrudimi (1885). A mnohé jiné odborné školy.¹⁾

Dívčích lyceí bylo 9 se 1413 žákyněmi.

Reálků bylo 30; gymnasií a reálných gymnasií 47.

Soukromé reálné gymnasium dívčí spolku „Minerva“ v Praze (1890). Soukromé české vyšší dívčí gymnasium kongregace Školských sester III. řádu sv. Františka na Král. Vinohradech (1905). Dívčí reálné gymnasium v Pardubicích (1910).

K v y s o k ý m školám patří:

C. k. akademie umění v Praze (založená r. 1799 jako aka-

¹⁾ Viz knihu Václ. Procházky: „Čím budeš?“ V Praze 1908; K. Kamenáře: „Do kterých škol může žák vstoupiti“ atd. V Praze 1903.

demie výtvarných umění; roku 1888 reorganisována jako malířská akademie; r. 1896 přejata jako vysoká škola do správy státní).

Královská česká zemská hospodářská akademie v Táboře (od r. 1866).

C. k. česká vysoká škola technická v Praze s 2635 posluchači (v Brně s 559 posluchači).

C. k. česká universita Karlo-Ferdinandova s 3464 posluchači.

C) České písemnictví pedagogické v XIX. století.

I. Od počátku XIX. století do r. 1848.

Politickým zřízením školním r. 1805 bylo řízení národních škol v Čechách odevzdáno duchovenstvu. Stalo se tak především proto, že se musilo spořít, ale také proto, že duchovenstvo bylo k úkolu tomu povoláno; byloť přidržováno, aby si osvojilo potřebných vědomostí, ustanovením Felbigerova obecného řádu školního z r. 1774 i politického zřízení ze dne 11. srpna 1805 (§ 110.); nikdo z kandidátů theologie na kněze vysvěcen nebyl, kdo se nevykázal aspoň dobrým vysvědčením o zkoušce z katechetiky a paedagogiky.

Úspěchy Felbigerovy a Kindermannovy podněcovaly duchovní, že horlivě pečovali o školy a byli činnými literárně v oboru vychovávání a vyučování.

České duchovenstvo, jež získalo si největších zásluh o vzkříšení českého národa a o české písemnictví v té době vůbec, získalo si také největších zásluh o české školství a o české písemnictví školní zvláště.

Aleš Vincenc Pařízek (viz str. 233 n) od r. 1790 až 1821 ředitel normální školy v Praze, kromě uvedených již spisů vydal r. 1813 pro učitele *Pra v i d l a české dobro p í s e m n o s t i*, jichž se dlouho ve školách užívalo, a r. 1816 v „Hlasateli“ uveřejnil pojednání *O p r a v ě m v y c h o v á n í d ě t e k*.¹⁾

Josef Miroslav Rautenkranc (1776—1817), od r. 1805 katecheta na škole v Nových Dvorech u Kutné Hory, od povýšení této školy na hlavní školu normální její ředitel, v letech 1812—17 farář v Sedlci. Pro školu novodvorskou vypracoval zvláštní plán, z něhož patrno,

¹⁾ Viz Jos. Zelenka ve Vychovateli 1895, str. 2.

že Rautenkranc usiloval suchoparný mechanismus ze školy vymýtití a veškeré duševní síly žáků budití a cvičiti. Z reálií chtěl mít vybráno, čeho pro praktický život potřebí jest. Poukazoval k tomu, že jest třeba, aby žáci nejprve mateřskou řeč dobře znali a teprve na jejím základě německé řeči se učili. Pečoval o to, aby v mládeži pěstován byl cit slušnosti a počestnosti, láska k práci, pořádku, spořivosti, dobročinnosti atd. Sepsal školní pravidla ve 12 odstavcích a jednotlivá napsaná na silné desce dal vyvěsiti ve škole po chodbách. Doporučoval, aby učitelé hleděli poznati individuální vlastnosti každého žáka. Pořádal pro mládež zábavné vycházky do okolí a řídil její hry. O mládež chudou postaral se založiv „chudinský školní ústav“, do něhož zámožní rodiče a žáci skládali týdně příspěvky pro chudé dívky. Jak pečoval o mládež ze školy vystouplou, o tom svědčí zvláštní plán, jež vypracoval pro školy nedělní. R. 1808 a 1809 vydal v Praze „Cvičení k mluvení jazykem německým“. ¹⁾ Když po ukončení válek francouzských sama vláda vyučování druhému zemskému jazyku na školách středních doporučovala, sepsal Rautenkranc obšírné pojednání: „Proč by se mělo v hlavních školách království Českého učití také česky a češtině?“ Pojednání toto, horlivá apologie národnosti české, obíhalo delší čas mezi jeho přáteli a teprv po jeho smrti, r. 1818, bylo v „Hlasateli“ veřejnosti podáno. ²⁾

Josef Liboslav Ziegler (1782—1846), od r. 1816 profesor pastorální theologie a českého jazyka na theologickém ústavě v Hradci Králové, od r. 1825 děkan v Chrudimi. R. 1823 založil časopis „**Přítel mládeže**“, jež do r. 1836 vydával ve čtvrtletních lhůtách pod dohlídkou vrchního školního dozorce diecévního; byl to první učitelský věstník, jenž sloužiti chtěl také samostatnému vzdělávání učitelstva. R. 1824 vydal Ziegler v Hradci Králové spis „**Věrný raditel rodičů**“,

¹⁾ Vyšlo též r. 1819 pod názem: „Cvičení v mluvení jazykem německým“ v rozmnož. a opraveném vydání J. Javornického a opět r. 1858.

²⁾ Ostatní spisy jeho viz v Douchově Knihopisném slovníku, str. 203.

dítěk, pěstounů a učitelů“ (2 svaz.), v němž jest pojednání o důležitosti úřadu učitelského, o vedení dítek k nábožnosti, poučení, jak učitel při psmenkování, slabikování a čtení má pokračovati, o kázni školní, aforismy paedagogické, promluvy žáků při veřejných zkouškách, mravná naučení, povídky, hry divadelní, básně, písně, průpovědi, pamětnosti, přání a pod. Jako děkan v Chrudimi byv pověřen úřadem vikáře a vrchního dozorce školního, usiloval o zlepšení školství ve vikariátě s úspěchem větším u vesnického učitelstva, než u městského.

Spolupracovníky Zieglerovými v „Příteli mládeže“ byli zvláště z řad duchovenstva: Fr. Al. Vacek, děkan a vikář kopidlenský, Josef Hajislav Vindyš, farář nechanický, J. Javornický, děkan církvický, prof. Max Milauer, Vojtěch Nejedlý, z farářů mirošovského děkan v Žebráce, Jak. Raf Macan, děkan v Čelakovicích, Vác. Alex. Pohán, děkan v Poříčí nad Sázavou, Václ. Novák, farář mladočovský, Ant. Stránský, katecheta na gymnasiu královéhradeckém, Mat. Jos. Sychra, farář v Zámku-Zdáru, J. Votýpka, farář v Dolních Hbitech; z řad učitelstva: Jan Filčík, Ant. Bišický, Jos. Černický, Fr. Decastello, Fr. Fischer, Fr. Hilmer, Fr. Knížek, P. Konopásek, J. Kopf, Fr. Krtek, M. Minide, M. S. Patrčka, V. Pícek, J. Příbyl, J. S. Řepka.

František Alois Vacek (1779—1854), děkan v Kopidlně. Jmenován byv vikářem obnovil r. 1834 zanedbávané porady učitelské a nabádal učitele k dalšímu sebevzdělávání, povzbuzoval ke stavbě nových škol („stavte školy, mnoho jich vystavte, nad jejich ale vchodem vztyčte svatý kříž“). R. 1822 přeložil Alše Pařízka německý spis „Obraz dokonalého učitele“. Do časopisu „Přítel mládeže“ přispíval hned od jeho založení a uveřejnil v něm čtená časová pojednání z oboru vychovatelství a školství, jako: „O ústavu ku vzdělání učitelstva skrze čtení dobrých knih“ (1823), „O hlavních prostředcích ku vzdělání učitelstva napomáhajících“ (1824), „O vychování mládeže ženské“ (1826), „Historická zpráva o národních školách vůbec a o farní škole kopidlenské zvláště“ (1827), „Promluvy k učitelstvu vikariátního okresu ko-

pidlenského při konferencích“ (1838, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845), „O školní kázni“ (1838), „Rozličné zprávy o národních školách z domova a z ciziny“ (1838, 1840, 1841, 1842), „Školní rozličnosti z oboru veškeré paedagogie“ (1838, 1840, 1841, 1843), „Sbírka slov souhlasných“ (1842), „Slovo k učitelstvu o rozbírání toho, co žákům svým ve škole čísti dává“ (1842), „Historická a obrazná methoda při vyučování náboženství“ (1831). — V „Časopise pro katolické duchovenstvo“ jsou jeho pojednání: „Učitelé starého a nového věku“ (1828), „Proč náboženské vzdělání mládeže nemá vždy žádoucího účinku?“ (1829), „O methodách panujících při vyučování mládeže“ (1833), „O uspořádání starých škol v ohledu na školy nové“ (1834).¹⁾

Jan Javornický (1785—1847), katecheta na hlavní škole v Nových Dvorech (za ředitele J. M. Rautenkrance), od r. 1815 ředitel školy té, později farář v Církvici (v Čáslavsku). V l. 1823—1826 vydal *Bezpěčného vůdce katechetů* atd. (5 dílů), několik návodů pro vyučování němčině, psal pojednání do „Přítele mládeže“, do „Časopisu pro katolické duchovenstvo“, modlitební knihy pro lid, povídky, verše a spisy pro mládež. Patří k nejpłodnějším spisovatelům starší doby.²⁾

Matěj Josef Sychra (1776—1830), od r. 1824 farář ve Žďáře. Vydal tiskem tři svazky *Povídatel* (v Brně a Olomouci 1815—1817) a dva svazky *Kratochvilníka*, t. j. sbírky příkladů a přísloví (v Brně 1819—1820), spisy pro mládež vhodné za dárky při zkoušce a jiných příležitostech: *Původní rozmlouvání a povídky* (v Praze 1822), *Vázaného pilné a mravné mládeži školní* (Hrad. Kr. 1824), *Mravné a krátké propovídky a podobenství* (Hrad. Král. 1824), *Připodobnění* (Hrad. Král. 1825). Menší práce jeho přinášely tehdejší časopisy: *Hromádkovy Noviny Vídeňské*, *Zieglerův Dobroslav*, *Čechoslav*, *Věrný Raditel* a zvláště *Přítel mládeže*. Po jeho smrti vydán *Veleslavín* (Praha,

¹⁾ Viz též Douchův Knihopisný slovník, str. 175.

²⁾ Tamtéž str. 78 nn.

Dědictví Svatojan., 1847), obsahující mnohá poučení též o výchově mládeže.¹⁾ — Josef Čeněk z Vartenberka (1765—1843), vrchní školdozorce v diecési královéhradecké, pak děkan solnohradské kapituly, přispíval pracemi do Časopisu pro katolické duchovenstvo a do Přitele mládeže. — Vendelín Dušek (1784—1850?), farář v Pecce, vydal „Naučné povídky“, „Promluva učitele k dítkám druhé třídy od učitele při nastoupení úřadu jeho 1842“, „Navedení k náležitému školnímu vyučování pro učitele, pěstouny dítek a školní pomocníky“ od B. Overbeka (3 díly Hrad. Král. 1825), „Rozmanitá naučení pro mládež“. — Antonín Marek (1785—1877), děkan v Libuni, od r. 1843—1858 vikář okresu turnovského, zasadil se o to, aby se zavedla do škol jakožto písmo běžné latinka, s ní pak i česká mluvnice, nabádal učitele, aby správně česky mluvili a psali, povzbuzoval, aby pěstovala se nauka o hospodářství, zvláště v nedělních školách, sám ve škole libunské každou neděli tomuto předmětu vyučoval, přednáškami svými vysoko povznášel porady učitelské. — Vincenc Zahradník (1790—1830), od r. 1816 ceremoniář a sekretář biskupa Hurdálka, od r. 1820 docent pastorálky na theologickém ústavě litoměřickém, pak farář v Zubrnicích, posléze v Křešicích u Litoměřic. Kromě spisů z oboru filosofie vydal též Paedagogiku českou podle Niemeyera. R. 1830 vyšel v Praze jeho krátký katechismus a r. 1832 „Doštěpená zahrádka dítek dobrých“. „Stati a zlomky paedagogické“ vydal r. 1907 Fr. Čáda v publikaci „Filosofické spisy Vincence Zahradníka“. — František Josef Sláma (Bojenický) (1792—1844), děkan v Bechyni. Již jako kaplan v Prachaticích přičiňoval se o založení české školy a dosáhl aspoň toho, aby se náboženství a základním vědomostem učilo jazykem českým. Od r. 1825 působil na Orlíku, katechisoval v kostele i ve škole po česku a vykládal jednou za týden školní mládeži český dějepis. R. 1831 vydal v Časopise pro katolické duchovenstvo ve formě listové pojednání „O škodách plynoucích z německého vychování české

¹⁾ Tamtéž str. 229.

mládeži zvláště na školách venkovských“. Počátkem panování císaře Ferdinanda I. vzdělal s farářem Š. B. Vránou „Návrh na opravu škol triviálních“, v němž zevrubně vypsali tehdejší stav obecného školství. R. 1840 v Příteli mládeže uveřejnil „Řeč při zkoušení o tom, jak mají rodičové školní kázní napomáhati“. — Josef Myslimír Ludvík (1796—1856), fundatista v Č. Skalici, psal paedagogicko didaktické články do Přitele mládeže a do Květů a vydal též „Vychování dítek v Japonsku a v Číně“. — Antonín Stránský (1793 až 1858), profesor pastorálky v Hradci Králové, r. 1836 převzal od Zieglera řízení „Přitele mládeže“ a byl jeho redaktorem do r. 1846; v té době obohatil časopis mnohým cenným pojednáním, zvláště články „Otázky paedagogické, katechetické a národozkumné“ (1838, 1839, 1840, 1843), „Umění nade všecko umění“ (1838). — A. F. Jeřábek r. 1838 vydal v Praze a Hradci Králové „Pravidla křesťanského katolického vychování dítek všem rodičům pro jistější a hodnější zdaření jejich povinností k dítkám“. — V Hradci Králové r. 1845 vydána byla „Paedagogika biblická“, neboli vychovatelství na základě Písma svatého založené, ježto dle Jana Jiřího Kelbera pro katolické duchovenstvo a učitelstvo vzdělal Josef Roštlapil (1809—1888), farář v Opočně. — V té době vyšly: M. Tomka „Krátké vysvětlení katechismu“ (1828), F. A. Rokosa „Pastva duchovní“ (1831), Š. B. Vrány „Katechismus v rozmluvách“ (1837), J. Bílého „Dějepis církve katolické“ (1847) a j.

Jan Filcík (1785—1837), od r. 1812 učitel v Chrasti. Maje oporu v Zieglerovi působil horlivě na škole v Chrasti, tak že byl r. 1830 vyznamenán titulem „vzorního učitele“. Zvelebil v Chrástecku včelaření a štěpaření a na širší kruhy působil svými spisy „Pravidla dobropísemnosti české“ (Hradec Král. 1822 a 1827), „Proč a proto při umění početním“ (Hr. Král. 1823) (2. vydání jako „Rychlý počtář“, tamtéž 1833); „Písemnosti pro nejútlejší mládež“ (1831), „Houslí škola“ (Praha 1832), „Mravný kalendář“ s připojeným uvedením ke zpěvu (Praha 1832), „Přírodopis“ (Praha 1834). K čítance připojoval své výklady, jimž dal

titul „Starožitník, či kratochvilník školní pro mládež dospělejší“. Ve 120 člancích uspořádal četbu dějepisnou, ve 120 probral učivo zeměpisné, pro cvičení mravoučná spořádal si dvě sbírky přípravě a přísloví.¹⁾ — **N o r b e r t V a n ě k** (1781—1835), úředník universitní knihovny pražské, pilný upravovatel českých mluvnic a cvičebnic, sepsal též dílko „Otázky na děti aneb předcházející potřebná příprava k snadnějšímu pochopení náboženství“ (v Praze 1814, [1817]), pak „Sbírku poučujících rozmlouvání pro děti“ (Praha 1817), **C. G. Salzmann** „Blahovid aneb první cvičení v mravnosti“ (Praha 1824), pokračování „Bohuslav ve své rodině“ (Praha 1826), přeložil **J. H. Campe** „Dušesloví aneb krátké naučení o duši pro děti“ (Praha 1826), ze Salzmann mimo to „Račinku“ (Hradec Králové 1824) a „Vojtěch Krasil“ (Praha 1837). — **Silorád Michal Patrčka** (1787—1838), kupec, voják, nějaký čas učitel, živil se pak nuzně spisováním a šířením dobrých knih, a uveřejnil též rozličné paedagogické články v Příteli mládeže. — **Karel Šádek** (1783—1854), učitel při hlavní škole v Hradci Králové, přispíval do časopisů učitelských, vydal učebnice zeměpisu, fyziky, stručné hvězdosloví, německý pravopis, čítací knihu pro opatrovací školy a j. — **Josef Chmela** (1793—1847), od roku 1818 prof. gymnasijní v Jičíně, pak v Hradci Králové, od roku 1841 v Praze, psal do tehdejších časopisů, vydal bajky pro děti (2 svazky). R. 1833 vydal Komenského *Orbis pictus* v jazyce latinském, českém, německém, polském a francouzském. Později překládal klassiky římské na jazyk český a obíral se studii filologickými. — **František Vlastimír Svoboda** (1803—1844), od r. 1832 učitel na opatrovně hradecké v Praze, kterou učinil ústavem vzorným, od r. 1842 učitel na hlavní farní škole u sv. Mikuláše. R. 1839 vydal spis „Školka“ čili „prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí k věcnému vybroušení rozumu a ušlechťení srdce s navedením ke čtení, počítání a rýsování pro učitele, pěstouny a rodiče“, v němž vy-

¹⁾ Jan Filcík. Životopisná črta. Vychovatel 1897, 115.

ložil nauku o prvopočátečném vychování a vyučování po zásadách a v 57 praktických cvičeních. Triviálním školám zjednal novou první čítanku v ilustrované knížce „Malý čtenář čili Čítanka pro malé děti“ (1840), „První písař čili Praktické navedení k prvopočátečnému psaní pro učitele a pěstouny“ (1841), „Malý Čech a Němec čili Prvopočáteční české a německé cvičení k mluvení“ (1843). — J o s e f A l e x a n d e r D u n d r (1802—1874), učitel v Hlinsku do r. 1830, pak listovní v Blovicích, od r. 1842 ve službě při českém museu. Již r. 1823 psal do Přítel mládeže. Jeho péčí pořízeno bylo nové vydání „K n i h y m e t h o d n í“ r. 1824. Z četných jeho spisů budtež zde uvedeny: „Dárek dobrým dítkám“ (1823), „Vypravování o všech věcech na zemi“ (1823), „Pastýřská domácí kniha“ (1843). — J a r. F r. S v o b o d a (1778 až 1864), od r. 1807 prof. na akad. gymnasiu v Praze, vzdělal dle Zschokke spis „Z l a t o d o l aneb Zpustlá vesnice obnovená farářem, učitelem a manželkou jeho“, připomínající Pestalozziovu knihu Linhart a Gertruda. (1830.)

Zásluhám českého duchovenstva o českou literaturu v první polovici XIX. století jest děkovati, že spisy českými z té doby téměř veskrze vane duch zbožnosti a oddanosti ke zjevenému náboženství a k církvi katolické, že starší literatura byla panenská a směr národa že byl konservativní. Obrat v té příčině způsobil rok 1848, kdy liberální živlové v popředí postoupili.

II. Od r. 1848 do r. 1870.

Časopis „Přítel mládeže“, v němž Ziegler soustřeďoval paedagogickou literární činnost kněží i učitelů, zanikl r. 1846. R. 1848 počal vycházeti „P o s e l z B u d č e“, časopis pro učitele, vychovatele a vůbec přátele mládeže, péčí Porad učitelských v Praze. Prvním jeho redaktorem byl J o s e f F r a n t a (Š u m a v s k ý), potom Fr. Tesař, J. Řehák a Dr. K. Amerling. Ke spolupracovníkům náleželi J. Bačkora a Št. Bačkora, J. V. Janota, Fr. Decastello, J. Dvořák, J. V. Krátký,

J. Sluníčko, Ig. Spinar, V. Šimonek, Fr. Štěpánek, J. Toman, T. Vorbes, Fr. Zahálka a j. — R. 1852, po zániku „Posla z Budče“, počal J. Havelc (1816 až 1854), katecheta při vzorné škole v Praze, vydávati „Školu“, časopis paedagogický učitelům na školách obecních, hlavních, nižších reálních, rodičům a vychovatelům. Po smrti Havelcově změněna byla „Škola“ v časopis „Škola a Život“ (s přílohou „Štěpnice“ pro mládež), kterýž vycházel od r. 1855 redakcí Fr. Řezáče a V. Rozuma, r. 1856 až do r. 1862 pouze redakcí Řezáčovou. — R. 1851 počal v Hradci Králové vycházeti „Školník“, do r. 1860 jako ročenka, odtud pak po číslech každý desátý den. Redaktorem a vydavatelem byl J. A. Šrůtek (1822 až 1901), kterýž jsa referentem školských záležitostí, ročních zpráv a posuzovatelem prací konferenčních při konsistoři královéhradecké, vybízel učitelstvo, aby s ním sdílelo své praktické vědomosti, a sdělení ta upravená uveřejňoval ve „Školníku“.¹⁾ Od r. 1857 do r. 1863 vydával Fr. Řezáč kalendář učitelský „Sborník učitelský“. R. 1860 vydal V. Žirovnický v Olomouci almanach pro učitele a pěstouny Zoru. Od r. 1864 až do r. 1870 vydávána ročenka Věstník pro učitel-

¹⁾ Spolupracovníky těchto časopisů byli kněží: Jan Křt. Barták, Fr. M. Bartoš, Fr. Bezloja, Vinc. Bradáč, L. Brunclík, Karel Čermák, Fr. Daneš, Václav Dejl, J. Dlabač, Ant. Dlask, Jan Dostál, Fr. Doucha, Jan Duben, Jos. Ehrenberger, Jan Felizna, Aug. Fischer (Rybařický), Dr. Jos. Gabriel, Boh. Hakl, Jos. Hausmann, Jan Alfons Illem (Lánský), Jos. Just, Jos. Kašpar (Chrástský), Frant. Kondelik, Josef A. Kouble, Josef Fr. Krška, Jan Št. Křeček, B. M. Kulda, Bed. Landrok, Ant. Landsmann, Jos. Mysl. Ludvík, Frant. Novák, Prok. Ondrák, Fabian Ovesný, Jos. B. Podstránský, Fr. J. Pondělík, Al. Potěhník, Jos. Sankot, Aug. Sekoušek, Jeron. Solař, Jan Soukop, Dr. Jan N. Stárek, Ant. Šanta, Josef Šimek, Fr. Šmat, Fr. Schoffer (Šoffer), Václ. Štulc, Boh. Schüller, Fr. Valouch, Václ. Vaněk, J. S. Votýpka; učitelé: J. Auštěcky, J. Březina, Ig. Čapek, Frt. Černý, E. Decastello, Ant. Duda, Fr. Dvořák, J. Formánek, V. Friml, J. Hejtmánek, Václ. Hejtmánek, A. Huml, V. Janota, V. Jarolímek, J. Jedlička, V. Kalenda, J. Kolisko, V. E. Krátký, Fr. Lopatář, V. E. Mařík, J. L. Mašek, J. Možný, J. V. Nikolau, J. Přibík, Č. Říha, Jos. Sokol, Ig. Spinar, V. Smrž, Jos. Soukup, J. Suchánek, Fr. Štěpánek, Jos. Švestka, Fr. Tesař, A. Ulver, Kr. Ulrich, J. Walter, V. Vlasák, Ig. Zahálka, Fr. J. Zoubek a j.

telstvo národních škol v diecesi královéhradecké redakcí Dr. J. Marka a Dr. A. Frýdka.

R. 1863 založil Fr. Řezáč časopis „Národní škola“, jež po roce převzal Vojtěch Hurt, po něm Štěpán Bačkora a Václ. Kredba. R. 1870 „Národní škola“ přijala jméno „Posel z Budče“. Na Moravě počal Ant. K. Viták vydávati paedagogický list, který měl první dva roky název „Pěstoun moravský“, v třetím roce „Pěstoun“, a měl katechetickou měsíční přílohu „Pokladnice“, jejímž hlavním spolupracovníkem byl Fr. Veber, farář v Miloticích u Kyjova. R. 1866 „Pěstoun“ přestal vycházeti. R. 1864 a 1865 vycházela v Brně „Škola mateřská“, prostonárodní časopis vychovatelský, vydávaný Fr. V. Urbánkem, a r. 1867 založili učitelé J. Jelínek, J. Kupka, V. Novotný a Fr. Urbánek „Učitelské listy“. R. 1869 založila si první učitelská jednota „Beseda učitelská“ v Praze svůj orgán „Beseda učitelská“, jejímž prvním redaktorem byl Jos. Auštěcký.

Zvláště získali si zásluh o vychovatelství a školství svými spisy a svým působením v této době:

Karel Alois Vinařický (1803—1869), kanovník kapituly vyšehradské. V poměry školství zasáhl po prvé r. 1832, vypracovav s Jos. Jungmannem pamětní spis o stavu vyučování v jazyku českém na školách v Čechách, a to pro nejvyššího purkrabí hraběte Chotka. R. 1833 stal se farářem v Kování a byl pilně literárně činným. R. 1838 vydal obrázkovou „Abecedu českou“, jež svým taktem paedagogickým vzbudila značnou pozornost. S velikým zdarem skládal verše dětské, jichž vyšlo několik sbírek: „Kytka“ (1842), „Druhá kytka“ (1845), „Modlitby maličkých“ (1843). R. 1848 byl zvolen poslancem do říšského sněmu za Mladoboleslavsko, načež jmenován byl děkanem v Týně Vltavském. Tu opět horlivou péčí věnoval škole obecné. Když v letech padesátých ministr Lev hrabě Thun o zvelebení škol národních se zasazoval, bylo jeho přední snahou, aby školní mládeži dány byly do rukou nové čítanky. K práci té odhodlal se Vinařický a provedl úkol svůj tak, že jím vydané knihy školní sloužily za vzor podobným knihám jiných národů říše rakouské. Dnešním

ústavům pro vzdělání učitelek zavedl u nás Vinařický první podnět. R. 1858 vyšla v ČČM. jeho pozoruhodná rozprava „Učitelky dívek při farních školách“. R. 1863 zřízena Schmerlingem ve Vídni vyučovací rada pro celé Rakousko a pro obor škol národních povolán do ní z Čech též Vinařický. Po delší dobu zasedal ve sboru rozsudním o pracích pro čítanku hospodářskou, a r. 1866 povolán do okresního výboru karlínského, kde horlivě se ujímal školy hospodářsko-životnostenské. V městské radě vyšehradské zastupoval zvláště zájmy školské a jeho přičiněním vystavěna nová škola a zřízeno místo zkoušené industriální učitelky; sám k tomu cíli věnoval čistý výnos svých některých prací literárních. Krásné školní budovy v Týně nad Vltavou a na Vyšehradě byly pomníky zásluh Vinařického o české školství.¹⁾

Fr. Jos. Řezáč (Polehradský) (1817—1879), od r. 1847 duchovní správce v ústavu slepců v Praze (nástupce V Hlinky), v l. 1848—1856 administrátor v c. k. trestnici novoměstské, cestoval r. 1853 po Rakousku a navštívil všechny hlavní věznice, r. 1856 v Německu poznal mnohé ústavy učitelské, vzdělávací a vyučovací; potom byl spirituálem u sv. Jiří na hradě pražském, načež žil v Praze v soukromí (1863—1866), působil v radě města Prahy a na sněmě zemském, od r. 1860 na radě říšské, zejména při ustavování městské vyšší dívčí školy a městského reálného gymnasia v Praze. R. 1865 stal se farářem v Litni. R. 1879 odebral se na odpočinek do Prahy. — Řezáč vydával od r. 1855 časopis „Škola a život“, pro nějž získal mnohé spolupracovníky též v učitelstvu, uměje povzbuzovati a v činnosti udržovati. Tu ukládal své bohaté zkušenosti, jež získal na cestách po Rakousku a po Německu. Kromě toho vydal brožuru „Vězenství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnějším trestání a polepšování zločinců“, „Obecné listy naučné k rozmnožení prospěšných vědomostí“, od r. 1863 vydával „Školu národní“ s přílohou reální, týdeník

¹⁾ Ježek Jan, Zásluhy Al. Vinařického o české školství. ČKD. 1879, 241; Dr. Jos. Kachník, O didakticko-ethickém působení K. Al. Vinařického. Ku sté ročníci jeho narození. Vych. Listy 1903, 33.

to vychovatelský pro národní učitelstvo československé, od r. 1857 – 63 „Sborník učitelský“ a „Bibliotéku učitelskou“, jež obsahovati měla různá soustavná díla z oboru vychovatelství. Společně s K. Bulířem sestavil „První knížku milé mládeži československé“ a „Štěpničku“, čili první učení a cvičení milé mládeže; oba tyto spisy poctěny cenou. V rukopise zůstavil: Obecná paedagogika s přehledem dějin vychovatelství. Časopis „Škola a Život“ povznesl na takový stupeň, že mu nebylo rovno v celém Rakousku, ba snad ani jinde.

Jan Karel Škoda (1810—1876), od r. 1848—1868 katecheta při vzorní škole české a ústavu učitelů v Praze. Přispíval do časopisů, zakládal knihovny, konal přednášky prostonárodní. R. 1856 vyšla jeho Katechetika, jež jest vlastně obecnou paedagogikou se zvláštním zřetelem k vyučování náboženskému. Zpracoval řadu učebnic, vydal povídky pro mládež dospělejší a přednášku „O národním vychování“ (1876).¹⁾

Jan Valerian Jirsík (1798—1883), od r. 1851 biskup v Budějovicích. Jeho nabádáním založeny v diecési budějovické mnohé školy, mnohé zvelebeny, zejména české gymnasium, ústav pro hluchoněmé, česká dívčí škola v Budějovicích. Z četných jeho spisů do vychovatelství zasahují: Škola nedělní, Bohumil, Populární dogmatika. Redigoval od r. 1848—1851 Časopis katolického duchovenstva. – **Josef Slavín Votýpka** (1802—1870) působil jako duchovní správce v ústavu slepců v Praze, posléze byl farářem ve Hbitech. Jako vikář příbramský byl učitelstvu upřímným přítelem, ochotným rádcem a horlivým zastáncem. Kdykoli se mu příležitost naskytla, dával lekce učiteli, jak by měl ten onen článek vykládati, jak s prospěchem mluvnici probírat, jak pravidla početní vysvětlovati a vhodné příklady dávat. Ve škole zaváděl při čtení metodu hláskovací. Roku 1850 vydal *Návod ku čtení a hláskování*. Přispíval do časopisů tehdejších a

¹⁾ X. Dvořák, Jan K. Škoda, český paedagog. Katech. Listy 1903—4, 217.

překládal pro mládež spisy Křištofa Schmida. — Dr. Jos. Fr. S m e t a n a (1804—1861), premonstrát, profesor fysiky na gymnasiu v Plzni, založil českou knihovnu při gymnasiu a nedělní průmyslovou školu, psal učebnice a básně vlastenecké, neohroženě hlásal zásadu: „české dítě patří do české školy“. — Frant. D a n e š (1807—1892) již v letech třicátých zavedl ve své farní škole na Peruci vyučování názorné, jako vikář usiloval o rozkvět školství. Mnohé jeho články přinesly časopisy „Škola a Život“, „Sborník učitelský“, „Školník“, „Blahověst“, na př. „Učitel pěstitel úcty k zákonu“, „O rolnických školách“, „Kterak k tomu působiti může učitel, aby zbožný cit v srdcích žáků byl buzen“, „Co jest názorné vyučování“, „Proč slabikář náš (nový) výbornou jest knihou?“, „Výklady první čítanky“, „Přechod od slabikáře k čítance“, „Porady učitelské“, „Nerozumná láska k zvířatům v příkladech ukázána“, „Jak může škola pěstovati obětivou lásku k bližnímu?“, „Kněz a škola“ a j. — V á c l a v K o ť á t k o (1810—1876), od r. 1841 katecheta v ústavu pro hluchoněmé v Praze, kdež počal česky učit (1859), od roku 1865 ředitel téhož ústavu. Roku 1846 vydal s Frostem spis „Člověk v podoběnství“. Kromě různých pojednání napsal „Čítanku pro hluchoněmé“ (1872). — J o s e f B. P o d s t r á n s k ý (1815—1893), fundatista v Kutné Hoře, r. 1854 vydal důkladný výklad katechismu, r. 1856 přísloví a r. 1868 „Základy křesťanského vychování. Kniha věnovaná všem rodičům a pěstounům mládeže“. — Pomocné knihy k vyučování náboženství vydali: J a k. R a f. M a c a n, Výbor příkladů (1847, 2. vyd. 1852); A n t. H e j b a l, Katolický katechismus v otázkách a odpovědích, 6 svazků (1855); J. C t i b o r, Katolické učení pro gymnasia (1863); M i c h a e l O k á č, Katolický katechismus v příkladech, 3 díly (1863—1870); F r. V a l o u c h, Katechismus v příkladech (1867); J. F a b i a n, Jádro křesť.-katolického náboženství (1851); J a n B í l ý, Dějepis církve katolické (1847, 1855, 1859); F r. P o i m o n, Přehled dějepisů církevního (1857); A. V. H n o j e k, Krátký dějepis církve Páně pro mládež dospělejší (1857) a j. — Do časopisův a zvláště pro mládež

psali: Alois Potěhník (1829—1898), Frant. Sušil (1804—1868), Karel Eugen Tupý (Boleslav Jablonský) (1813—1884), Václav Štulc (1814 až 1887), František Doucha (1810—1884), (napsal přes 80 obrázkových i veršovaných knih pro mládež), Vojtěch Hlinka (Fr. Pravda) (1817—1904), Jos. Ehrenberger (1815—1882), Jan Dlabač, Beneš Method Kulda (1820—1903), Fr. Weber (1826—1908), hlavní spolupracovník „Pokladnice“, katechetické přílohy „Pěstouna“ a j.

Dr. Karel Slavomil Amerling (1807—1884), od r. 1848—1868 ředitel c. k. vzorné hlavní školy české a c. k. ústavu ku vzdělání učitelů, od r. 1871—1884 ředitel a lékař ústavu slabomyslných v Praze. Pojal myšlenku založit rozsáhlý ústav, který by sloužil jednak náležitému vzdělání učitelův a učitelek, jednak theoreticko-praktickému vzdělání řemeslníkův a průmyslníků všech odvětví. Ústav ten měl se státi jakousi všeobecnou akademií národní, z níž by vzdělanost a osvěta pronikly do širokých vrstev české společnosti. Plán Amerlingův podporován byl od nejvyššího purkrabí hraběte Karla Chotka a hraběte Lva Thuna, potomního ministra vyučování. R. 1839 přikročilo se ke stavbě české školy „Buděč“ nazvané, kteráž r. 1842 byla dokončena. Byla na rohu Žitné ulice v Tůních v čís. 525. Budova byla o třech patrech. V podzemí byly dílny truhlářské, knihtiskárna, ocelotisk, píčky na chemické preparáty, a v rohu krám knihkupecký, kde se prodávaly obrazy, mapy, knihy, diagramy a pod. Ve dvoře byla rozsáhlá barvířsko-chemická dílna. V prvním patře umístěno učitelské semeniště se sálem pro přednášky; v třetím patře byla nemocnice. Věž upravena jako hvězdárna. V „Budči“ vyučovalo se ve všední dny od 6. hodiny ranní do 10. hodiny večerní; vše, co žák vyrobil, náleželo jemu. — Ale podnik skončil nezdarem pro nedostatek hmotných prostředků. Amerling r. 1848 povolán byl za ředitele c. k. vzorné hlavní školy. Vyučování průmyslové trvalo v „Budči“ ještě do r. 1853. Budovu převzal hrabě Lev Thun. — Literární činnost Amerlingova byla velmi rozsáhlá. Duch jeho snažil se obejmouti veškeré vědění té doby, při-

bližuje se těmito snahami Komenskému. Přispíval do četných časopisů, též do „Přítele mládeže“ a „Posla z Budče“, napsal mnohé odborné příručky, pokračování díla Komenského „Orbis pictus“, vydal první české pomůcky k vyučování, obrazy k názornému vyučování. — Josef Franta (Šumavský) (1796—1857), od r. 1831—1841 byl podučitelem u Svoobody na škole hrádecké v Praze. Vydal: „Malá čítanka s několika abecedami, jakož i navedení k čtení a k pravopisu“ (v Praze 1841), „Navedení ke čtení bez abecedy“ (1845) a j. — František Tesař (Dubský) (1818 až 1885), učitel v „Budči“, vydal spisy „Základové vychovávání“ (1875), „Moudrá kázeň ve škole a v rodině“ (1878), „Laskavá matka neb pěstounka“ (1882), učebnice a povídky pro mládež. — Jan Václav Rozum (1824—1858), učitel češtiny při německých reálných školách v Praze, kromě četných spisů pro studující vydal jádro paedagogiky Niemeyerovy a byl spoluredaktorem časopisu „Škola a Život“. — Frant. Boleslav Květ (1825—1864), vychovatel u hraběte Mirbacha a knížat Lobkoviců, potom učitel gymnasia staroměstského v Praze, od r. 1862 professor řeči a literatury české na universitě varšavské. R. 1849 vydal spis „Nauka prostonárodní o vychování“. — Jan Formánek (J. F. Činoveský) (1809 až 1878), učitel, posléze (1872—1878) na měšťanské dívčí škole v Táboře. Přispíval do časopisů „Škola a Život“, „Posel z Budče“ a j. R. 1839 vydal spis „Listové týkající se vyučování mládeže na školách venkovských“, v němž ukazoval, kterak potřebno jest při vychování šetření duševního rozvoje dítek, horlil též pro vyučování reáliím, pro knihovny, pro časopis paedagogický a pro zlepšení právních poměrův učitelstva. Kromě toho vydal knihy: Jaromírova první čítanka ku čtení (1842), Mluvnice česká pro žáky na podreálných školách (1861), Čítanka pro dívky vyšších a měšťanských škol (1872). — Josef Bačkora (1803 až 1876), učitel na vzorné české škole na Novém městě v Praze, napsal „Praktické navedení k hláskování a čtení“ (1854) a j. — Štěpán Bačkora (1813 až 1887), ředitel obecné školy u Matky Boží Vítězné

v Praze, přispíval zejména do časopisů „Národní škola“, „Posel z Budče“, „Paedagogium“, „Budečská zahrádka“ a napsal mnohé praktické knížky. — T o m á š V o r b e s (1815—1888), hlavní učitel při ústavu učitelském v Hradci Králové, napsal „Didaktiku“ (1860), „Obrazy z dějin vychovatelství a školství“, „Historický vývoj method k vyučování ve čtení“ a j. — F. V. U r b á n e k přeložil z Beneke „Nová duševěda“. — A. K. V i t á k (1835—1906), učitel v Poličce, vydal „Pátero úvah o školství brněnském“ (1861), založil a redigoval první paedagogický časopis na Moravě „Pěstouna Moravského“, později „Pěstouna“, konečně i s katechetickou přílohou „Pokladnicí“ (1862—1866), pak přispíval do mnohých jiných časopisův a vydal mnohé drobné spisy. — P a v e l Š u l c (1828—1892), publicista, vydal r. 1851 spis „Základové paedagogiky a didaktiky“ a spisy pro mládež, zvl. Robinsona Krusoe (1871) a Děckou bibliotéku (1885). — J o s e f W a l t e r (1815—1890), ředitel paedagogia, přispíval do časopisů, byl hlavním pracovníkem v komisi pro revizování a sestavení nových čítanek pro obecné školy, sepsal k vyzvání vlády Vyučování ve II. třídě (1859), spisoval drobné básničky a deklamovánky (1878 a 1880). — F r. J a n Z o u b e k (1832—1890), posléze ředitel měšťanské dívčí školy na Smíchově. Uveřejňoval v časopisech drobné práce kulturně-historické, jež byly přípravou k velikému dílu o kulturní historii českých měst ve středověku. Poslední dvacetiletí literární jeho činnosti zabralo úsilí o podrobné vypsání života a prací Jana A. Komenského. Vydal čtená pojednání o Komenském, ale obšírný životopis Komenského vypsál pouze do r. 1641. — F r. Š i m e k (1839—1900), professor paedagogia v Soběslavi, vydal Předbraní vychovatelství, Vychovatelství, Didaktiku, Dějiny vychovávání a vyučování, Soustavu rakouského školství obecného a Logiku (1880). — K a r e l Š m í d e k (1834), ředitel c. k. ústavu pro vzdělání učitelek v Brně, přispíval do „Komenského“ a „Učitelských listů“ a vydal Obecnou paedagogiku pro ústavy učitelské s vyučovatelstvím a obrazy z dějin vychovatelství (1906). — V i n c e n c B í b a (1820—1906), professor c. k. ústavu

ku vzdělání učitelek v Praze, jeho spis: Theoreticko-praktické uvedení k písemnostem od r. 1847 do roku 1887 měl třináct vydání.

V té době vzalo také počátek časopisectvo pro mládež. Od r. 1850—1856 vycházel časopis „Včelka“, od r. 1854 „Zlaté klasy“, od r. 1855 „Štěpnice“, od r. 1860 „Dědictví Maličkých“ v Hradci Králové, jež založil J. A. Šrůtek, pak „Bibliotéka mládeže“, „Komenský“, „Budečská zahrada“, od r. 1869 „Dědictví sv. Ludmily“ v Písku čili Zlatá kniha dívek českých, dělící se na Zlaté lístky (pro dívky do 12 r.) a Zlaté klasy (pro dívky do 20 r.), jež řídil Ant. K. Madiera a po něm jiní, jako Pech atd, do nichž přispívali mnozí kněží¹⁾ a učitelé²⁾.

III. Od roku 1870.

1. Paedagogové směru Herbartova, pozitivistického, vývojového a jiných moderních směrův.

Herbartismus pronikal u nás již od let padesátých a získával si vždy více přívrženců v řadách světských paedagogických spisovatelův a učitelův. Hlavním šířitelem paedagogiky Herbartovy byl Dr. **Gustav Adolf Lindner** (1828—1887). Na přání rodičů zanechal studií na filosofické fakultě a vstoupil do semináře v Litoměřicích. Ale po 2 letech vystoupil ze semináře a opět oddal se studiím filosofickým a právnickým v Praze. Získav doktorátu filosofie počal učitlovati (1850) na gymnasiu v Rychnově n. Kn., pak v Jičíně. R. 1854 byl přesazen na gymnasium ve Štýrské Celji, kde vyvinul literární činnost v oboru filosofie jazykem německým. R. 1869 jmenován dozorcem školním pro okres v Celji. Jakým směrem nesly se Lindnerovy názory filosofické a společenské, jest zřejmo z jeho kritiky encykliky Pia IX:

¹⁾ Viz J. Ježek, Zásluhy duchovenstva o řeč a literaturu českou, str. 115 a n.

²⁾ Viz Vojtěcha Kryšpína Obráz činnosti literární učitelstva československého od r. 1870—1882, str. 15 a násl.

z r. 1864, proti které vydal spis: Eine Encyklika an denkende Christen, jakož i že tou dobou v drama zpracoval boj o právo Michala Kohlhaase v povídkce od W. z Kleistu, jehož provedení na divadle ve Štýrském Hradci policie zakázala. R. 1871 povolán za ředitele německého gymnasia reálného v Prachaticích, odkud již r. 1872 přišel do Kutné Hory jako ředitel c. k. ústavu ku vzdělání učitelů. Hojně vyznamenáván psal tu německy i česky. Ujal se redakce sbírky *P a e d a g o g i s c h e K l a s s i k e r*, k vyzvání ministerstva zpracoval učebnice *Allgemeine Erziehungslehre* a *Allgemeine Unterrichtslehre* (1877), jež po schválení vydal též jazykem českým jako *Všeobecné vychovatelství* a *Všeobecné vyučovatelské* (1878). Od r. 1879—1881 vydával měsíčník *P a e d a g o g i u m*. R. 1882 byl povolán za řádného profesora filosofie a paedagogiky na znovu-zřízenou c. k. českou universitu. Od r. 1883 byl jako znalec školství členem c. k. zemské školní rady. R. 1882 počal vydávati dílo *Encyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens*. Po jeho smrti z jeho pozůstalosti literární, obsahující většinou jeho čtení universitní, vydal řed. Josef Klika spisy: *P a e d a g o g i k a n a z á k l a d ě n a u k y o v ý v o j i p ř i r o z e n ě m, k u l t u r n í m a m r a v n í m* (1888), jeho přednášky na filosofické fakultě (1890), vybrané části z paedagogické psychologie, čtení paedagogická a didaktická, čtení methodická, filosofie učitelkou učitelů, zápisky a některé přednášky. — Lindner pěstoval herbartovskou filosofii a paedagogiku, ale později přecházel k zásadám paedagogiky vývojové, hlásané H. Spencerem, i paedagogiky sociální. Z Herbarta podržel učení, že účelem výchovy jest, samostatnému vývoji příštího mravního charakteru chovancova zjednatí podmínky co nejvýhodnější, a že pomocnými vědami paedagogiky jsou člověkověda a ethika. Ale šel dále uče, že k těmto pomocným vědám přistupuje sociologie a nauka o vývoji (evoluční theorie). Na chovance působí vedle školy také rodina, společnost, ano i příroda. Vychování přírodou a společností

je tak mocné, všestranné a vytrvalé, že působnost osobního vychovatele, jenž pouze po krátkou určitou dobu a pouze v určitém směru na chovance působí, nesvedla by nic, kdyby proti přírodě a proti společnosti byla namířena. Avšak vychovatel osobní ve spolku s přírodou a společností svede velice mnoho.¹⁾

Z četných stoupenců Lindnerových hlavním byl **J o s e f K l i k a** (1857—1909), ředitel měšťanské školy v Praze, vydavatel spisů Lindnerových. Přispíval do mnohých časopisů, vydával příručky, pomocné knihy a spisy pro mládež. R. 1888 počal vydávati *Stručný slovník paedagogický*. — **F r. B o h d a n K a l i n a** (1834—1892), ředitel paedagogia v Kutné Hoře, nástupce Lindnerův, sepsal *„Obrazy z dějin vychovatelství“*, přispíval do *Paedagogia* a skládal příležitostné verše a spisy pro mládež. — **J a n K a p r a s** (1847), profesor gymnasijní v Brně, vydal spis *„Zkušebná duševěda pro střední školy“* (1884), psychologicko-paedagogickou stať *„Pamět“* (1886), *„Sebrané rozpravy psychologické“* (1892) a j.

Herbartovec **D r. J o s e f D u r d í k** (1837—1903), universitní profesor v Praze, dotýkal se paedagogiky ve svých filosofických pracích *„Psychologie pro školu“*, *„O letorách“*, *„Karakter“*, *„O pokroku mravnosti“*, *„O poměru paedagogiky k ostatním naukám“*. — **D r. P e t r D u r d í k** (1845—1915), profesor gymnasijní v Praze, napsal *Paedagogiku pro střední školy* (1883—1890), *„Kterak působila nová psychologie v paedagogiku“* (1883), *„Rousseau a Pestalozzi v poměru svém ke Komenskému“* (1888), *„O základech mravnosti“* (1883), *„Hrabě Tolstoj a vlastenectví“* (1897) a j. — **J a n L e p a ř** (1827—1902), ředitel c. k. ústavu ku vzdělání učitelů v Praze, napsal učebnici *„Obecná paedagogika“* (1881), pojednání *„O methodách a jich logické příbuznosti“* a j.

Herbartově filosofii a paedagogice od let sedmdesátých také u nás ubývalo stoupencův, a rozličné směry paedagogiky v cizině pěstované také u nás měly

¹⁾ Viz mimo jiné články též pojednání ve *Vychovateli* 1898, 277.: **D r. G. A. Lindner** a jeho vychovatelství.

přivržence a šířitele. Zvláště obliby došel s pozitivismem Augusta Comtea a evolucionismus Herberta Spencera. Se spisy a náhledy Spencerovými učitelstvo seznamoval J. Úlehla, ředitel měšť. školy ve Strážnici, přeloživ do češtiny jeho „Dané pravdy mravoučné“ a vydav čtyři jeho články v knize „Výchování rozumové, mravné a tělesné“ (1879) v „Bibliotéce učitelské“ v Praze, svaz. 3. — V duchu Comteově a Spencerově psal Emanuel Makovička (1851—1890), učitel na měšťanské škole v Berouně, který studovav na gymnasiu a na universitě zabýval se studiem filosofie a uveřejnil práce z oboru logiky, psychologie, ethiky, aesthetiky a dějin filosofie. Paedagogické rozpravy jeho jsou: „Methoda genetická“, „Úvaha o výchování mravním“, „O vzdělání věcném i dobném“, „Paedagogika jako věda“ (1886), „O úkolech a jich opakování“ (1887), „Kázeň války a míru ve škole i v rodině“ (1887), „Výchování sobecké a obětavé“ (1889), „Mnemologie“ (1889), „Přirozený vývoj vědomostí u dítěte“ (1890).

Zásady pozitivistické šíří a na stanovisku vývojovém trvá škola realistů: Dr. Tomáš Garik Masaryk a jeho žáci univ. prof. Dr. Fr. Krejčí a Dr. Fr. Drtina. Dr. Fr. Krejčí horlí pro „volnou školu“, t. j. takovou, „jejímž jedním znakem jest volnost přesvědčení učitelova“, tak že by neměl nikdo práva jim brániti, „aby byli mladočechy nebo realisty, aby se stali bezkonfessiijními“, druhým volnost rodičů vůči státu a církvi, „aby duchem školy nebyla omezována volnost vychovávati děti v jejich zásadách“, třetím volnost dětí, jejichž vývoj musí býti volný v tom smyslu, „aby právem rodičů nebyl omezen ve své zvlátnosti individuální, aby pod vlivem rodičů a školy nedávala se duchu pouta, která by později nedala se odhoditi.“¹⁾ Volná škola žádá „o d c í r k e v n ě n í svého, a to chce uskutečniti o d s t r a n ě n í m v y u č o v á n í ná b o ž e s t v í ze školního učebního plánu“.²⁾ Dr. Krejčí tvrdí, že „náboženství není nezbytnou podmínkou mravnosti“ a že „spor vědy a náboženství jest očividný

¹⁾ V Paedagogických rozhledech 1907, str. 200.

²⁾ Tamtéž str. 201.

princip vědeckého badání a princip víry nedají se srovnati¹⁾ Dr. Fr. Drtina, univ. professor, nástupce Lindnerův na stoličce paedagogiky, napsal: „O apperceptci a významu jejím ve vyučování“ (1896), „Nástin dějin vyššího školství a teorií paedagogických ve Francii od doby revoluce“ (1898) a j. Rediguje „Paedagogické Rozhledy“, v nichž soustřeďuje se hlavní literární činnost paedagogická v době přítomné. Odbornými redaktory tohoto časopisů jsou: Prof. Dr. J. Brant v Praze (umělecká výchova); prof. Dr. Fr. Čáda v Praze (paedopsychologie a rukodělné vyučování); Josef Černý, učitel v Praze (národní výchova); odb. učitel Em. Havelka v Kloboučích u Brna (náboženská a mravní výchova — v duchu „liberálního“ protestantismu); M. Hajný, řídící učitel (školství slovanské); MUDr. Karel Herfort v Ernestinu v Praze (paedopathologie); prof. Dr. Ot. Kádner v Praze (pedagogika obecná, dějiny školství, rozhledy časopisecké); J. Petr, řídící učitel v Nizké Srbské (literatura pro mládež); J. Kožíšek, odborný učitel v Zápěch, a J. Tůma, řídící učitel v Radovesnicích (didaktika nár. školství); J. Úlehla, ředitel, (didaktika); Milan Šilhan, učitel ve Vídni, (péče o mládež); Josef Zeman, odb. učitel v Chotěboři (školské zdravotnictví); V. Švácha, c. k. učitel tělocviku na ústavě učitelském v Praze (tělesná výchova). — V překladech převádějí k nám z ciziny moderní směry paedagogiky zvláště: Břetislav Foustka (R. H. Quick: Vychovatelští reformátoři, 1897); Jan Mrazík (Gabriel Compayré: Rozumový a mravnostní rozvoj dítěte, 1898) a J. Dewey: Škola a společnost); J. Kranich (Ewald Haufe: Základy přirozené výchovy a Listy k matkám o výchově); Gustav Tichý (André Lalande: Rukověť praktické morálky); K. Křivý (Fred. Tracy: Psychologie dětství a Lombrosova Pavla: Život dítek); J. Kosina (F. Querat: Logika dětská a její výchova); Dr. Ot. Chlup (King: Duševní vývoj dětský); M. Kozák (Ivan A. Sikorskij: Vybrané stati paedopsychologické a paedopathologické); Dr. Aug.

¹⁾ Tamtéž str. 290 a 291.

(Victor Auri: Methody badání dítek ve škole); J o s. K u b á l e k (A. Lay: Paedagogika experimentální se zvláštním zřetelem na výchovu činem); J. M a u e r a V e l e m í n s k ý (L. N. Tolstoj: Články paedagogické); J. M a u e r (G. S. Hall: Stati paedopsychologické a paedagogické); F r. V o n d r á č e k (Stanislava Karpo-wicze: Črty paedagogické); V V a n í č e k (K. U š i n -ského ze spisu „O národnosti v obecném vychování“ a z jeho „Cest po Švýcarsku“ několik statí); V. Č e r n ý (Paul Janet: Rodina); J. P a t o č k a a B í l ý (Prang: Základy umělecké výchovy se zvláštním zřetelem ku kreslení dle přírody); J. F. K u h n (J. Liberty Tadd: Nové metody ve výchově umělecké); J. Z e m a n (L. Bur-gerstein: Nové směry v hygieně vyučování a učitel-ském povolání); A d. S c h u s t r (Oker. Bloma: U strýce lékaře na venkově — o sexuální výchově) a j.

Z p ů v o d n í c h spisů doporučují se v časopisech učitelských zvláště knihy, jež napsali Dr. O l d ř i c h K r a m á ř: Příspěvek k psychologii myšlení a mluvy. — O t o m a r Š v e h l a: Pamět, její nedostatky a vady. — F. K r e j č í: Základy psychologie. Positivism a výchova. — J. Č e r n ý: Sbirka přednášek a rozprav z oboru výchovy. Úkoly výchovy individuální a sociální. Snahy a práce učitele. — J. Ú l e h l a: Listy paedagogické. — J. Š i m e k: Výtahy z paedagogických klassiků. — J. V o r e l: O součinnosti rodiny a školy. — F. M a -čenka: Některé vady rodinné výchovy. — V. K á l a l: O pravé výchově. — J. M r a z í k: O vzdělání. — K. P o s p í š i l: Čtvero živlů rozumné výchovy dítek. — A. Č e r n ý: Na prahu samostatnosti. — F r t. N o v á k: Cesta k osobní dokonalosti. — L. W e i g n e r: Nové dráhy výdělečné práce ženy.

O výchově u m ě l e c k é: O. H o s t i n s k ý: So-cialisace umění. F r. Č á d a: Výchova krasocitu. — J. D u š e k: O základech umělecké výchovy v moderní škole. — F. V. K r e j č í: Umělecké dílo a jeho vý-chovná moc. — J. P a t o č k a: Ideály umělecké vý-chovy a půda české skutečnosti. — S o u č e k: Vztahy Štítného ke krásnu. — O t a k a r Z i c h: Esthetické vnímání hudby.

O výchově tělesné a zdravotnictví školním: Al. Černý: O hlavních zásadách dětského zdravotnictví, jichž by se mělo dbáti v rodině. — Fr. Kraus: Přehled požadavků školního zdravotnictví. F. Tichý: Hygiena tělocviku. — K. Weigner: Hygienický význam her. — J. Karásek: Sport a jeho význam. — Ant. Svojsík: Táboření. — V. Rohlena: Zavedte výchovné ruční práce do škol. — Ad. Truhlář: Ruční práce ve škole obecné a měšťanské. — M. Němcová: Lidové tance v dívčím tělocviku. — K. Ohaňková-Jar. Poš: Národní tance ve výchově tělesné. — Elias: Škola a tuberkulóza. — V. Šejnoha: Alkoholism a škola obecná; Barth: Alkohol a dítě. — K. Štech: Pohlavní výchova, a j.

V oboru péče o mládež: Bibliografie záchranné péče o mládež. — Dr. Jan Dvořák: Ochrana mládeže. Vliv nedostatku výchovy na zpustlost mládeže. Hygiena, humanita, národnost a politika. Ochrana dítěte jindy a nyní. — Lad. Haškovec: Ochrana mládeže. — Ant. Tůma: K zákonné úpravě ochranné výchovy. — Mojm. Lepař: Ochrana práv osob nedospělých a nezletilých. — B. Foustka: Ochrana dětství a mládí. — Fr. Čáda: O výchově mládeže dorůstající. — Fr. Houser: Vydělečná práce školních dětí. — Fr. Soukup: Dítě českého jihovýchodu a jeho vydělečná práce, a j.

Z paedopsychologie: F. Čáda: Studium řeči dětské. Paedagogický význam dětských kreseb. O významu Komenského Informatoria. — A. Rambousek: Metody vyšetřování individuality experimentem. — O. Kádner: Příspěvky k paedagogice experimentální. — Rud. Neuhofer: Úvod do psychologie dítěte.

Z paedopathologie: J. Kaufmann: Zákonitá úprava slabomyslných dětí. — Konrád Sedláček: Zachraňte slabomyslné. — Al. Novotný: Vyučování slabomyslných. — Dr. Heveroch: O duševních odchylkách školní mládeže. — Dr. K. Herfort: Pathologická anatomie idiotie. Zařízení ústavů pro slabo-

myslné. Jak pohlížeti na dítě slabomyslné se stanoviska biologického. — Arno Fuchs: Jak vychovávati dítě slabomyslné na rozdíl od dítěte normálního. — Dr. Ot. Chlup Mravní nemoci dětské. — M. Malý: Hlučhoněmost. — K. Malý: Nevýřečná školní mládež a j.

Učebnice a pomocné knihy k vyučování vydali:

Vychovatelství obecné: Lepař, Šmídek, Domin-Lindner, Švadlenka.

Vyučovatelsví Domin-Lindner, Šmídek, Švadlenka.

Dějiny pedagogiky: T. Vorbes, Fr. Šimek, Šmídek, Domin-Kalina.

Zákony školské: Dr. Václav Müller (Právní základ národního školství v Čechách. K poučení kandidátův učitelství i pro potřebu v učitelském úřadě. (1911.)

Methodiky speciální: A. Bouda: O školní praxi učitelské. — O. Kriebel: Uvedení do praxe školní. — Hrázděra-Kučera-Mazánek a Vagner: Vyučování ve třídě elementární. Podobně Al. Lhotský; F. Nápravník; J. Kubálek. — J. Tůma: Vyučování prvouce na školách venkovských. — J. Růžička: Věcné učení ve třídě elementární. — Dolenský a Patera Methodické výklady. — Baborák: Věcné výklady k obrázkovému slabikáři. — Fr. Autrata: Učivo k názornému vyučování. — J. Vagner: Prvopočátečné čtení. — K. Vavroušek: Modelování malých.

Jan Janů: Jazyk mateřský a škola obecná. — K. Vorovka, E. Rufer: Speciální methodika vyučování jazyku mateřskému. — Vorovka, Jursa, Sláma upravili nové čítanky; Jos. Kožíšek vydal čítanku pro I. třídu pod názvem „Poupata“; podobně Jan Jursa s Adolfem Frumarem (Slabikář). — K. Taubenek: Nástin soustavných cvičení pravopisných. — Fr. Autrata: Mluvnický rozbor vět. — M. Špalková, V. Klos: Diktáty pro školy měšťanské a obecné. — J. Harapat: Zásoby mluvnické, Volné práce slohové, Reforma učby slohové, Živnostenské písemnosti v souvislých příkladech.

— J. Müller: Sloh v nových proudech školské práce vůbec a jazyka vyučovacího zvláště. — J. Růžička: Nová sbírka cviků slohových. — F. Bednář: Nauka a methodika slohu produkčního ve škole obecné. — J. Sokol: Průvodce četby mravoučné. — Jar. Petr: Poesie ve škole národní. — J. Soukal: Výklad básní.

Kl. David: Jak vyučovati zeměpisu. — A. Bobrovský: Přípravné vyučování dějepisu. — Fr. Sál: Co má vědět každý občan o zřízení rodinném, samosprávném, státním i společenském.

K. Domin: Methodika počtů a měřictví. — B. Šplíchal: Vyučování počtům na škole obecné. — J. Beneš: Úkoly ku počítání z paměti ve školách obecných. — J. Sucharda, Fr. Petrmichl: Škola počtů. — J. Loutocký: Počty maličkých. — Buzek-Černý-Krůta: Počty v životě občanském.

J. Rosický: Methodika přírodopisu. — J. Harapat: Jak vyučovati živočichopisu. — K. Böhm, A. Wimmer: Přírodopis na vycházkách. — K. Lorenc: Biologický ráz vyučování přírodopisného na škole obecné a měšťanské. — R. Sokol, J. Hroník: Methodika fysiky. — Dr. D. Panýrek: Lékař a škola. — A. Bobrovský: Vycházky se žáky na škole obecné.

A. Anděl, K. Obrátil: Moderní kreslení na škole obecné a měšťanské. — A. Anděl: Postup dětských kreseb pro školy obecné. — K. Wellner: Kreslení v přírodě. — J. J. Filipi: Nejvolnější způsoby kreslířské. — Gruber-Stadler: Vyzkoušený postup při vyučování modernímu kreslení.

V. Blahouš, J. Hummel, B. Tožička, J. F. Urbánek, J. Šplíchal: Methodiky krasopisu. — Votruba: Navedení ku krasopisu obchodnímu.

St. Jiránek, M. Oučka: Katechismus vyučování zpěvu na škole obecné.

M. Pfeifrová: Hromadné vyučování ženským ručním pracím.

J. Mauer: Vyučování ručním pracím na školách chlapeckých.

J. Lacíný: Rukověť tělocviku theoretického a praktického. — K. Hanušová: Dívčí tělocvik. —

A. H o r á č e k : Tělocvik pro ústavy ku vzdělání učitel-
lek. — J. K l e n k a , A l. K r č m á ř : Tělocvičné hry.

I d a J a r n í k o v á : Příručka pro školy mateřské.
— A l. N o v o t n ý : Vyučování slabomyslných. —
Z. J a n k e : Praktická cvičebnice a čítanka pro koktavé.
— J. K o l á ř : Návod k předepsanému vyučování dí-
tek hluchoněmých ve škole obecné. — A. S c h n e l l :
Čítanka pro 2. až 4. třídu hluchoněmých ústavů.

Č a s o p i s y p r o m l á d e ž : Budečská zahrada.
Besídka malých. Jarý věk. Malý čtenář. Dětský máj.
Dětské noviny. Vzkříšení. Rozhledy mládeže. Noviny
mládeže. Česká dívka. České mládeži. Jaro. Mládí a j.

Č a s p i s y u č i t e l s k é : R. 1873 počal v Olo-
mouci vycházeti časopis K o m e n s k ý (jejž redigovali
nejprve Havelka a Koblížek, potom Fr. Bayer, po něm
Fr. Slaměník). — R. 1872 založil J. L. Mašek S l o -
v a n s k é h o P a e d a g o g a , jenž však po 2 letech
zanikl. — R. 1878 vydával A. Š i l h a n ve Slaném
Š k o l u a o b e c , časopis věnovaný též širšímu obe-
censtvu, jenž však po roce zanikl. — Podobný časopis
uveden 1879 v život též na Moravě N á r o d a š k o l a ;
redigoval jej do r. 1881 F. A. Sedláček, potom J. Schier.
V r. 1879 vycházela evangelická N e d ě l n í š k o l a .
— Koncem r. 1878 založili Vojtěch Kryšpín a Jan Po-
klop na Smíchově Č e s k o u š k o l u . — Od r. 1879
až 1882 vydával měsíčník P a e d a g o g i u m Dr. A. G.
Lindner, pak do r. 1887 J. Lepař, V. Kredba, J. L.
Mašek, Dr. J. V. Novák. — P a e d a g o g i c k é r o z h l e d y
po literatuře československé r. 1883 počali vydávati V.
Kredba, A. Frumar, J. Klika. — Od r. 1883 vycházely
U č i t e l s k é n o v i n y , týdeník, redakcí J. Krále. —
Od r. 1885 vydáván Č a s o p i s u č i t e l e k , od r. 1888
Š k o l a m ě š ť a n s k á a ž i v n o s t e n s k á . — Literární
a paedagogický odbor při Ústředním spolku jednot
učitelských v Čechách počal vydávati r. 1888 P a e d a -
g o g i c k é R o z h l e d y . Prvním redaktorem byl J. Mra-
zík, po něm J. Klika. R. 1890 vznikl U č i t e l , pak
Č e s k ý U č i t e l , Š k o l a n a š e h o v e n k o v a a j .

V r. 1912 vycházely tyto časopisy vychovatel-
ské, školské a učitelské: Beseda učitelská, roč. XLIII.

— Časopis učitelek, roč. XVIII. (XXVII.) — Časopis učitelek škol mateřských, roč. I. — Česká škola, roč. X. — Český Učitel r. XIV. — Domácnost a škola, roč. I. — Komenský, roč. XXXIX. — Křesťanská škola, roč. X. — Menšinový učitel, roč. I. — Měšťanská škola, roč. XIII. — Pedagogické rozhledy, roč. XXIV. — Revue učebných pomůcek, roč. IX. — Rodinné vychování, roč. XII. — Škola měšťanská, roč. XIII. — Škola našeho venkova, roč. XV. — Školská praxe, roč. I. — Školský Obzor, roč. XVII. — Školský věstník, roč. VIII. — Učitelské listy, roč. II. — Učitelské noviny, roč. XXIX. — Učitelský přehled, roč. VII. — Věstník Českého Ústředního Spolku Učitelů vysokoškolských se sídlem v Praze, roč. III. — Věstník českých profesorů, roč. XVIII. — Věstník českých živnostenských škol pokračovacích, roč. II. — Věstník učitelek ženských ručních prací, roč. I. — Věstník Ústředního Spolku jednot učitelských na Moravě, roč. X. — Volná Škola, roč. VI. — Volný list mladé generace učitelské, roč. I. — Vychovatel, roč. XXVI. — Vychovatelské listy, roč. X. — R. 1913 přibyl k nim Věstník učitelů pensistů.

Sbírky paedagogických spisů jsou (nejdůležitější): Urbánkova Bibliotheka paedagogická (založená r. 1874, přes 200 svazků); Bayerova Bibliotéka paedagogických klassiků; Malá knihovna učitelská; Bibliotéka učitelská (20 svazků) nákladem Rohlíčka a Sieverse v Praze (až do r. 1899). Dědictví Komenského, jež vydává: 1. Paedagogické rozhledy, 2. Českou Mysl, 3. Příležitostné spisy vzdělávací, 4. Encyklopedickou knihovnu, 5. Knihovnu paedagogických klassiků, 6. Výtahy z paedagogických klassiků, 7. Dítě, 8. Příspěvky k dějinám české školy, 9. Časové otázky a rozpravy paedagogické, 10. Lidové přednášky a rozpravy, 11. Spisy pro mládež, 12. Českou ročenku paedagogickou a školskou. — Praktické příručky vydává: Encyklopedická knihovna Dědictví Komenského. — Knihovna školy našeho venkova. — Sborník příruček pro učitelstvo a studentstvo (red. J. Kranich). — Příručky pro učitelstvo škol obecných a měšťanských (red. J. F. Urbánek, od r. 1904). — Nová knižnice učitelská (red. Vl. David). — Malá knihovna spisů poučných (red. Kl.

Vepřek.) — Právní příručky pro učitelstvo (red. K. Mrázek).

Pro studium dějin pedagogiky a školství v Čechách jsou důležité spisy: V. Vl. Tomka Dějiny města Prahy a Děje university pražské; Františka Dvorského Paměti o školách českých; Jana Šafránka Vývoj soustavy obecného školství v král. českém od r. 1769—1895, Za českou osvětu, t. j. obrazy z dějin českého školství středního, Rozvoj českého školství, Školy české; obraz jejich vývoje a osudů; díl I. (1913); Zikmunda Winttra Děje vysokých škol pražských r. 1409—1622, Život na vysokých školách pražských, Život a učení na školách partikulárních v Čechách. O Komenském kromě Zoubka psali zvláště prof. J. Šmaha a prof. J. V. Novák. V Matici lidu r. 1891 vydal V. Gabriel Obrázky ze školství českého a rakouského z uplynulých století; Dr. Faimonová Abby napsala Dějiny školství rakouského; J. Kalivoda Volné lidové školství v cizině a u nás. Od r. 1909 vyšly tři svazky Dějin pedagogiky od Dra Ot. Kádnera a r. 1912 téhož „Stručné dějiny pedagogiky a školství“, určené za učebnici na učitelských ústavech, ale neschválené¹⁾;

¹⁾ Stanovisko spisovatelovo osvětlí poněkud tyto ukázky z knihy Kádnerovy: V § 4.: Výchova prvních křesťanů. „První křesťané, vyšlí namnoze z kruhů nejnižších a nejopovrhovanějších, nebyli příznivi učenosti ani vzdělání starověkému. Všecken vezdejší život byl jim jen přípravou na smrt a lepší život věčný; proto zavrhovali s počátku i umění jako pramen smyslnosti, pohrdali zdravím i krásou, statky i bohatstvím. Nevěřili dále v sílu lidského rozumu, opírajíce se jen o pravdu zjevenou (v bibli), a na výtvary řeckého vědění pohlíželi prvotně jako na podvod zlého ďábla. Proti staré statečnosti Římanů, nešetřící nikoho a ničeho a přecházející velmi snadno v brutálnost a ukrutnost, křesťané stavěli lásku k trpícím i nuzným a věnovali život svůj skutkům milosrdenství“ (str. 8.). — „Ale teprve ve století XV. a XVI. zásluhou učenců italských kultura starověká ožívuje v nové síle a působí nový převrat světového názoru evropského člověka, jenž odtud přejímaje a ožívuje názory starověku od křesťanské pokory a křesťanského odříkání se statků vezdejších vrací se s novou chutí k životu i přírodě, chce poskytnouti svobodného rozvoje každému jedinci, s horečným úsilím shledává a napodobí zbytky starého umění, proti víře počíná zase ceniti sílu lidského rozumu a vážiti si

Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky vyšly r. 1913 jako díl V. „České politiky“, prací Dr. J. Auerhana, F. Bělehrádka, Dr. Břet. Foustky, Dr. Jos. Grubra, Vojt. Hulíka, Dr. Ot. Kádnera, F. V. Moravce, Dr. Zd. V. Tobolky a G. Žaluda.

2. Paedagogové směru křesťanskokatolického.

Směr pozitivně křesťanský v paedagogice jest zastoupen mnohými pracovníky z řad duchovenstva i učitelstva světského. Po odloučení školy od církve, duchovenstvo nemajíc již žádného vlivu na vyučování světským učebným předmětům, věnovalo tomuto oboru méně pozornosti, avšak bylo nuceno tím více hájiti křesťanské výchovy mládeže ve škole, a to zvláště proti snahám, odloučiti výchovu mravní od výchovy náboženské a vyloučiti ze školy nábo-

vědění“ (str. 15.). — „Celkem školy klášterní a kathedrální nelze ceniti vysoko, protože učení bylo jednak příliš obsahově omezeno pro potřeby kleriků, jednak příliš mechanické (pěstovalo především paměť a ne soudnost) a nezměnné, jednak konečně příliš kruté a neindividuální; žáci se tu naučili sice latinsky mluvit a psát, ale ostatní vzdělání bylo rozhodně kuse a povrchní, v jazyce i dějinách vlastního národa docela žádné, a také o výchově tělesné nebylo ani řeči“ (str. 10.). — „Důležité jest, že již Karel Veliký (768—814) postřehl základní vady a nedostatky školství církevního a usiloval o to, aby byly poněkud aspoň přiblíženy lidu a jeho potřebám . . . Bohužel smrti Karlovou zašly téměř rázem všechny tyto novoty, jimž samo kněžstvo nebylo příznivo; snad jen v Německu snahy Karlovy byly odměněny větším zdarem“ (str. 11.). — V § 11. o školství jesuitském: „nutno vytknouti, že učení jesuitské bývalo příliš v látce své omezeno a jmenovitě, že vědomosti reální zanedbávány, že žáci navzájem se špehovali a udávali; vadou také bylo, že jazyk mateřský docela vylučován a láska k rodné zemi nepěstována; není pochyby dále, že nezměrnost učebné osnovy i metody vedla na konec k ztrnutí a úpadku; ale největší výtky zasluhuje okolnost, že jesuité příliš podněcovali ctižádost žáků a uměle pěstovali revnivost jednotlivců i celých tříd, tak že odtud právě metoda, která příliš spoléhá na ctižádost žáků, nazývána bývá „jesuitskou“ (str. 22.). — „Zrušení řádu jesuitského . . . jest mezníkem nové doby“ (str. 45.). — „Všecka moderní paedagogika německá je psána protestantským duchem“ (str. 70.).

ženská cvičení i náboženské vyučování. V této obranné činnosti bylo a jest podporováno mnohými učiteli světskými. Kromě toho věnována zvláštní pozornost otázkám z oboru péče o mládež a vyučování náboženství. Příslušné literární práce z části vydány byly samostatně, z části uloženy jsou v četných časopisech.

Dr. K l e m e n t B o r o v ý (1838—1897) v Časopise katolického duchovenstva pojednával o konfesijské škole katolické. Jako děkan bohoslovecké fakulty r. 1880 získal si zásluh o rozdělení university pražské na českou a německou. — Fr. S c h ö n b e c k, ředitel ústavu ku vzdělání učitelek u sv. Anny v Praze, vydával časopis „Školník“ do r. 1878, podal u výtahu „Dupanloup o výchování národním“ (Škola a Živ. 1868) a „Charakter co jest a jakým způsobem učitel ve škole k tomu přičiniti se má a může, aby žák jeho mravného někdy byl charakteru“ (Škola a Živ. 1867). — J a n N. D e s o l d a (1811—1885), premonstrát tepelský, ředitel něm. gymnasia v Plzni, zčeštil Bedř. Clerica „Základní pravidla katolického výchování“ a rodičům, učitelům a všem přátelům mládeže spis věnoval (1878, Děd. sv. Jana Nep.) — B o h u m i l F r a n t. H a k l (1827—1904) jako gymnasijsní katecheta psal učebnice, spisy pro mládež, přispíval do Školníka, Učitelského Věstníku, Časopisu katolického duchovenstva, Pastýře duchovního a j. — J a n E v. H u l a k o v s k ý (1834—1900), gymnasijsní katecheta na Smíchově, vydal zdařilé učebnice a exhorty, přeložil Příhody Telemachovy, přispíval do mnohých časopisů. — T o m á š S t ř e b s k ý (1833—1905), farář v Mikulovicích, přispíval do Vychovatele, zvlášť vydal menší práce: „Mají-li rodiče právo na školu svých dětí“, „Poměr církve ke škole“, „Povinnosti státu ke škole“, řídil počáteční práce Jednoty českého katolického učitelstva. — J o s e f B e r a n (1841—1907), děkan ve Dvoře Králové, získal si zásluh při zakládání ústavu pro výchování hluchoněmých v Hradci Králové „Rudolfinum“, a byl od r. 1881 jeho ředitelem. R. 1886 vydal První čítanku pro hluchoněmé. Přispíval do časopisů Školník, Posel z Budče, Beseda učitelská. R. 1870 vydal českou mluvnici pro vyšší třídy obecné školy. R. 1873 zalo-

žil a pak delší dobu redigoval Novou knihovnu mládeže. V Ottově Laciné bibliotéce mládeže uveřejnil „Nejzajímavější báje a pověsti starověké“ pro mládež dospělejší. Byl spolupracovníkem Encyklopedie Paedagogické. R. 1889 počal též vydávati obrázkový časopis pro mládež v Hradci Králové. — Vojtěch Pakosta (1846—1892), katecheta vyšší dívčí školy v Praze, básník, vydal Výklad katechismu (1890) a přispíval do Katechetických listů a Pastýře duchovního. — Eduard Jan Brynych (1846—1902) vydal výborná Katechetická kázání, pěknou modlitebni a poučnou knihu Oltář, Katechese biblické a katechismové (dle jeho přednášek vydal je Karel Janský, 1903). — Ph. Dr. Václav Hlavatý (1842—1910), katecheta c. k. gymnasia v Praze-II., psal učebnice, přispíval do Školníka, Encyklopedie paedagogické, Blahověsta a jiné. — Jan Ježek (1849—1913) katecheta c. k. reálky v Praze-II., redigoval Pastýře duchovního, psal učebnice, Zásluhy duchovenstva o českou literaturu a o české školství, exhorty, Praktickou rukověť pro katechety, Z dějin českého katechismu, Matky vychovatelky, Hrst statí vychovatelských, vydával Katechetskou knihovnu a mn. j. — Josef Mrštík (1854—1914) probošt v Poděbradech, napsal „Soustavný přehled zákonů a nařízení občanských o působení orgánů církevních ve škole obecné a měšťanské“. — Dr. Ant. Skočdopole (nar. 1828), prof. bohosloví v Budějovicích v. v., napsal několik katechismů (1868, 1872, 1873, 1875), Biblické katechese (1882, 1896), Vypracované katechese k vyučování na středním stupni ob. šk. (1884), Rukověť katechety (1909), přispíval do Časop. katol. duchov., Školníka, Katechetských listů, Vychovatele, Křesťan. školy. V kalendáři duchovenstva českoslovanského r. 1886 uveřejnil pozoruhodné pojednání „O shodě mezi duchovenstvem a učitelstvem“ a m. j. — Dr. Fr. Xav. Blanda (nar. 1838), ředitel c. k. paedagogia v Praze v. v. a děkan kapituly u Věch Svatých, redigoval časopis Školník spolu se Schönbeckem v roce 1870, přispíval do Školy a Života, Besed učitelských a j., vydal katechetiku „Pastorálka ve škole“ (1884), Didaktiku obecnou (1894), jež byla zavedena jako učebnice

na mnohých ústavech učitelských, „Starožitnosti bibli-cké“ (1895) a j. — J o s e f Š a u e r z A u g e n b u r k u (nar. 1845), professor c. k. ústavu ku vzdělání učitelů v Praze v. v. (r. 1906 na kněze vysvěcen). Na paedagogických cestách po Švýcarsku (1880) všiml si zvláště tamních humánních ústavův a působil pak v Praze v tomto oboru blahodárně. Jeho přičiněním založen byl v Praze pro mládež první „Útulek“ a zahájeny byly nedělní besídky pro mládež. Společně s F r. Z o u b k e m podnikl vydání velikého slovníku „Encyklopedie paedagogická“, kterého vyšly dva díly. Vydal „Počátky dušesloví“, „Methodický výklad některých pojmů dušeslovných ve škole obecné“, přeložil „Pojednání o výchově dítek, které pro Ladislava krále uherského a českého napsal Eneáš Sylvius“. V Děd. sv. Prokopa r. 1897 vydána byla jeho výborná P a e d a g o g i k a, v níž jednotlivé poučky doloženy jsou krásnými příklady. R. 1902 vyšlo Stručné vychovatelství a vyučovatelsví, ve 4. vyd. roku 1906 jako O b e c n é v y c h o v a t e l s t v í, velmi vhodná učebnice pro paedagogia. Přispěl mnohými články do časopisů (zvláště o Pestalozzim, v Bes. uč. 1896—98), založil a rediguje „Rodinné vychování“. PhDr. E u g. K a d e ř á v e k, premonstrát želivský, emer. universitní professor v Praze, nyní převor v Želivě, (Memorandum o nutnosti, prospěšnosti a zákonitosti výchovy nábožensko-mravní ve středních školách, 1911; Názory o vzdělanosti české mládeži akademické k uvážení předložené, 1900; mnohá pojednání ve Vychovateli, Křesťanské škole a různých časopisech); K a r e l T i p p m a n n, emer. universitní professor a katecheta ústavu ku vzdělání učitelů v Praze (Stručný dějepis církevní pro školu a dům, 1875, 5. vydání 1901; Výklad biblické dějepravy, 1889); Dr. J a n L. S ý k o r a, kanovník a univ. professor v Praze (Katechese o svátostech, 1894; překlad Katechesí sv. Cyrilla Jerusalemského, 1892; články v časopisech Škola a Život, Vychovatel, ve Stručném slovníku paedagogickém); Dr. J o s e f T u m p a c h, metropolitní kanovník v Praze (v Časopise katolického duchovenstva mnohé články; Školní zákon říšský a nejdůleži-

tějši nařízení i výnosy úřadů státních a církevních ve věcech školských, 1908; Dra Jos. Bilczevského: Katecheta středních škol jako duchovní správce studující mládeže 1911); Dr. Antonín Podlaha, metropol. kanovník v Praze (Styky bl. Petra Kanisia s vlastní naší a stručné dějiny českého překladu jeho katechismu, 1897; Výklad katechismu, Liturgika, překlad Panholzova biblického dějepisu, Illustrovaný katechismus, učebnice náboženské pro střední školy); Dr. Jos. Kachník, univ. prof. v Olomouci (Nekřesťanská ethika Spence-rova a křesťanská ethika Tomáše ze Štítného a J. A. Komenského ve výchově, 1906; Časové otázky paedagogické, 1912—1913; Lidské vášně a jich výchova 1916; články ve Vychovatelských listech). — Frant. Pohunek, farář v Karlíně (Boj o školu, 1888; redigoval Vychovatele); Alojs Hrudíčka, arcikněz, děkan v Telči na Moravě (Škola, rodina a církev, 1873); Rud. Hrdlička (Spolupůsobení kněze a učitele, 1888); Josef Kyselka, kanov. na Vyšehradě (Zločinnost mládeže, 1897); Josef Moc, děkan v Budyni n. O., (Lepařovy přednášky: O dětské kázni, o pěstování společenských citů v mládeži vůbec, 1882); Jan Lepař, ředitel ústavu učitelského v Praze (Škola obecná, 1888); Jan K. Javůrek, ředitel škol v. v. (Nábožensko-mravní výchování studující mládeže na „dřívějších“ a „nynějších“ středních školách, 1888; Národní škola „jindy“ a „nyní“ v Praze 1889); F. V. Jelínek (Je-li třeba poučovati se o výchování dítek, 1887); Jan Funtíček (Listy vychovatelské otcům a matkám, 1889, 1891, 1897); Dr. Ant. Lenz, probošt na Vyšehradě (Právo katolíků na školy konfessionální, 1890); Fr. Pinkava, doc. katechetiky v Olomouci, (Výchova vůle ve škole národní, 1893; Úryvky z přednášek o katechetice, 1902); Angelus Lubojacký, kněz řádu sv. Dominika (Dobrá kniha pro vychovatele a rodiče, 1902); Jan Říhánek, ředitel k. a. semináře v Praze (Rodičům o výchově dítek); Jos. Hofer (Škola a fara, 1903); J. Zíka (Vlná škola, 1906); Dr. Fr. Reyl, kanovník v Hradci Králové, (Svobodná škola, 1906); Dr. Fr. Kordač, univ. prof. v Praze, (K otázce volné školy, 1907); Bed. Konařík, duchovní správce

v Kunčicích pod Radhoštěm (O výchově rodinné; Šest řečí obsahu paedagogicko-náboženského, 1905; Antialkoholismus na školách v hodinách náboženských, 1909 a četné brožury proti alkoholismu); Dr. F. Š p e l i n a, děkan kapituly v Č. Buděj. (Řeč o náboženství a vědě na vyšších školách, 1890.); Alfons P r y č, farář v Horní Hynčíně (Rodičové, výchova a škola, deset řečí, 1908); Fr. Navrátil, vikář na dómě v Olomouci (Domácí výchova v duchu křesťanském, 1910); Fr. Blažák, kněz kongreg. Redemptoristů (Vzdělání kněžského dorostu, 1906, Moderní škola a j.); Dr. J a n R y d v a n, farář v Kostomlatech (Jana Gersona pojednání o tom, kterak jest potřebí přiváděti dítky ke Kristu, 1901); Dr. Ferd. J o k l (Sv. Augustina kniha o vyučování nevědomých, 1901); J B ý ň o v (Felix Špaček), ředitel katol. ústavu učitel. v Bubenči (Šlechtic Th. a PhDr. de la Salle a církevní řád „Školských bratří“ v poměru ke školství; Církev a škola, 1905); Ant. K u b í č e k (Piaristé a jejich školy, 1906); V á c l. Š p a č e k, řídící učitel v. v (red. Křesťanskou školu, Rajskou zahrádku, a vydal Sbírku zákonů a nařízení o věcech školských); X a v. D v o ř á k, katecheta vyšší dívčí školy v Praze (redigoval Katechetské Listy r. 1894 a 1895, jakož i Bibliotéku mládeže; vydal učebnice pro vyšší dívčí školy, přispívá do časopisů); Em. Ž á k, professor nábož. na c. k. gymn. na Smíchově (rediguje Vychovatele; napsal učebnici liturgiky pro obecné školy; themata paedagogická probírá též ve sbírce exhort: Řeči nedělní a sváteční); V á c l a v M ü l l e r, kanovník na Vyšehradě (redigoval časopis „Český jinoch“, který r. 1915 přestal vycházeti; napsal učebnici církv. dějepisu pro střední školy); J a k o b P r o c h á z k a († 1893, Rukověť k počátečnému vyučování, 1886; Výklad katechismu malého a velkého 1885 a 1886); A d o l f F u x (Stručná methodika vyučování katolického náboženství pro ústavy učitelské, 1894, 4. vyd. 1914; Katechese pro I. rok školy obecné, 1896); Dr. J a n N e p. J i n d r a, professor bohosloví v Hradci Králové (Katechetika na základě přednášek J. M. biskupa Ed. J. Brynychy a dle četných spisů jiných, 1904). — U č e b n i c e náboženské napsali: Dr.

J. Procházka (1890), M. Procházka (1898), Vl. Šťastný, Fr. Vinklář, Dr. Jos. Kašpar, Fr. Dvořák (1907), J. Šimek, professor na ústavu lesnickém v Písku (1901), Šimon Pokoj, Jan Doležel, M. Lhotský, Fr. Janovský, Dr. A. Podlaha, Em. Žák, Václav Müller, Josef Kobosil atd. — Pomocné knihy vydali: Fr. Kalvoda, docent katechetiky v Brně (Vyučování náboženství v I. šk. roce 1900; Praktický výklad katechismu středního 1900; malého 1902); V. Davídek (Sbírka příkladů a methodický výklad katechismu, 1900—2); Václav Červinka, katecheta v Kralovicích (Příklady Spiragovy); M. Lhotský, prof. nábož. na ústavu učitelském v Soběslavi (Methodický výklad nového katechismu 1901, 1909); Dr. Jan Poštulka, emer. prof. náboženství, nyní farář v Životicích (Methodický výklad bibl. dějin a katechismu); Fr. Pitroch (Gürtlerovy katechese, 1908); V. Melichar (Encyklopedie katechismová, 1908); Otakar Fric (Biblické katechese, 1910); Karel Janský (Katechese Brynychovy, Výklad svátků, Číselný katechismus, Příprava k sv. břimování); Lad. Kokta (Dějeprava biblická pro české hluchoněmé, 1914); Ant. Zamazal (Kreslení v hodině náboženské, Přehledy katechismového učiva, 1909); Jan Oliva (Círk. dějepis); Fr. Polan (Círk. dějepis); Al. Krejčí (Círk. dějepis a Liturgika); Dr. K. Vondruška (Liturgika); V. Čermák (Rok církevní); Dr. J. N. Sedlák (Řád mše svaté; Liturgický kalendář); V. Ron (Kruhový diagram círk. roku); Fr. Halbich (Rok círk. a diagramy); Lad. Zamykal-V. Zlámal (Příprava k sv. přijímání). — K sv. břimování napsali knihy: Dr. Rydvan, M. Švec, Jul. Košnář. — V. Macek (Výklad evangelních parabol, 1890); Fr. Dusil (Evangelní perikopy, jich obsah, výklad a poučení). — Jan Ev. Hulakovský (Promluvy duchovní ke studující mládeži, 3 díly, Praha 1874—1888); Em. Cívka (Duchovní promluvy k mládeži, 2 díly 1902); Fr. V. Perútka (Exhorty k studujícím, 1910); Fr. Nejezchleba (Ve škole života, t. j. cyklus promluv k studujícím, 1912); Fr. Všetěčka (Exhorty pro školy měšťanské, 1911);

Fr. Jirásko, (Exhorty, 1912), Dr. Lú b. Petr, Ant. Melka, Dr. Ferd. Černovský atd.

Časopisy, v nichž uveřejnili mnozí pracovníci v oboru vychovatelství a školství své literární práce, jsou:

Časopis katolického duchovenstva (od roku 1828): Dr. Kl. Borový, Dr. F. Krásl, Dr. J. Sedlák, Dr. Fr. Kryštůfek, Dr. J. Tumpach, Dr. Ant. Podlaha, J. Bouchal, Prok. Dvorský, Boh. Hakl, Dr. Th. Kohn, Jan Kubiček, V. Lankaš, Jan Lór, Kl. Markrab, Jos. Meloun, Dr. A. Skočdopole, Dr. J. N. Jindra, Dr. Jos. Palička, Dr. K. Statečný, Dr. Fr. Stejskal, Al. Svojsík, Fr. Vaněček, Dr. B. Vašek, V. Wintera, Ign. Zháněl, Fr. Žák, Jos. Kobosil a j.

Pastýř duchovní s přílohou Katechetické listy (od r. 1880): J. Ježek, Dr. A. Brychta, E. Cívka, Fr. Čapek, V. Čermák, J. Doležel, Al. Dostál, Frant. Dusil, J. Ev. Eybl, J. E. Hulakovský, Ot. Hyneš, Dr. Fr. Janiš, K. Janský, Dr. Mik. Karlach, Jos. Kendík, Dr. Th. Kohn, J. Lepař, Al. Nedvídek, V. Pakosta, Dr. J. Rydvan, Dr. J. Sýkora, V. Tvrdý, Fr. Vaněček a j.

Rádce duchovní (od r. 1894): Dr. J. Burian, Fr. Vaněček, Dr. Ant. Brychta, E. Cívka, V. Čermák, Al. Dostál (A. Velízský), X. Dvořák, Lad. Fiala, Vlast. Hálek, J. Holý, Ot. Hyneš, Fr. Chramosta, Dr. Eug. Kadeřávek, V. Kocián, P. Kopal, J. Kyselka, M. Lhotský, Kl. Markrab, Frant. Maurer, V. Müller, Aug. Peroutka, Rud. Rádl, Dr. J. Sedláček, F. Schmidt, J. Schmied, Dr. J. Sýkora, J. Váňa, Fr. Vohnout, Fr. Wolf a j.

Katechetské listy (1894—1896): X. Dvořák, Hubert Duda, Vavř. Hojsa, V. Cervinka, V. Fähnrich, J. Funtíček, Ad. Fux, Fr. Hrušecký, J. E. Hulakovský, Ot. Hyneš, Fr. Chramosta, Fr. Janovský, Jos. Kolář, Jul. Košnář, J. V. Novák, J. Nosek, Fr. Pišmistr, Em. Polák, Aug. Rozsypalová, Em. Schulz, Fr. Skalík, Fr. Slaviček, Dr. J. Sýkora, Fr. Šeda, V. Šimáček, K. Šmídek, J. Tiray, J. Vávrovič, Dr. Is. Zahradník, E. Žák a j.

Vychovatel (od r. 1886): P. Kopal, Fr. Pohunek, Dr. Rud. Horský, Em. Žák, Š. Bárta, J. Beran, J. Bouchal, Frant. Brunclík, V. Cervinka, J. Flekáček, Alb. Fortýnová, Ad. Fux, Lud. Grossmannová-Brod-

ská, Dr. J. Hanuš, J. Hejný (Fil. Konečný), Jos. Hlavinka, J. Holý, V. Honejsek, Fr. Horáček, Fr. Hrudka, J. Hulakovský, A. Janda, Fr. Jelínek, Dr. J. Jindra, J. Jiroušek, Dr. E. Kadeřávek, Fr. Kalvoda, V. Kameš, Dr. J. Kašpar, J. Kobosil, L. Kolísek, Fil. Konečný, Dr. F. Kordač, Fr. Košák, J. Kousal, J. Lepař, V. Liblický, F. Libor (V. Špaček), Kl. Markrab, Al. Matuška, J. Mergl, V. Mlynář, J. Moudrý, F. Myslivec, J. Nedvidek, Fr. Ne-liba, A. Novák, J. Paska, Fr. Perka, Dr. L. Petr, V. Petrů, Fr. Pilbauer, Fr. Pišmistr, Aug. Rozsypalová, J. Sašinek, Jar. Slaviček, Dr. Ant. Skočdopole, Dr. J. Sýkora, J. Šauer, J. Šmejkal, V. Špaček, Fr. Šubrt, Fr. Vaněček, Fr. Vaško, Jos. Vencour, Petr. Vorlová, J. Zelenka, Fr. Žák, Fr. Žundálek a j. (V r. 1916 roč. XXXI.)

Katechetská příloha Vychovatele (od r. 1898), Katechetský Věstník (od r. 1910): V Černý, J. Šmejkal, Fr. Žundálek, Jar. Slaviček, Em. Cívka, K. Dvořák, Ad. Fux, Vlad. Hornof, Fr. Jirásko, J. Jonák, Dr. F. Karban, J. Kobosil, F. J. Konečný, Fr. Košák, J. Ptáček, Dr. A. Skočdopole, J. Smitka, J. Sokol, Dr. Ign. Steinochr, Fr. Suchomel, V. Šimáček a j. (V r. 1916 roč. XIX.)

Učitelská příloha Vychovatele: V Špaček, K. Skultéty, J. Flekáček, Vl. Jelínek, A. Ježek, J. Kafka, K. Neumann, V. Novák, B. Nuselský, J. Pavel, V. Zeman a j. (V r. 1919 roč. XIX.)

Křesťanská škola (roč. XIV.) s přílohami Rodinné výchování (roč. XVI.) a Obrana (r. XXIX., zastavena na konci r. 1915): V. Špaček, J. Šauer z Augenburku, P. Kopal, K. Balík, J. Býňov (Felix Špaček), V. Drbohlav, J. Fähnrich, Fr. Halbich, M. Holá, J. Hulakovský, Dr. Eug. Kadeřávek, Boh. König, Fr. Košák, Jul. Košnář, J. Míka, J. Milota, V. Oliva, V. Pokorný, Alex. Průcha, A. Simerská, I. Soyka, B. Stašek, J. Šimon, St. Švec, K. Taubenek, Fr. Teplý, J. B. Voňavka, J. Horušická, A. M. Kadlčáková, B. Kadlecová, B. Miková-Merhautová, Kl. Siebertová, A. Simerská, Dr. Ally Tryggevová, M. Zádolská a j.

Vychovatelské listy (od r. 1900; od r. 1903 s „Knihovnou Vychovatel. listů“): Al. Adamec, K. Tiray, Dr. J. Kratochvíl, L. Bartoš, Dagobert Berg, J.

Bučovský, J. Býňov, Ivan Čížek, Ant. Dražovský, M. Dvorský, V. Frajt, J. Hanák, Al. Hlavinka, M. Hoffmannová, Dr. Fr. Hrachovský, Fr. Chrám, Ilja (pseud.), A. Jadrníček, F. Janovský, A. Jareš, B. Jasnov, Ad. Jašek, F. Jirásko, M. Jiříčková, J. M. Kadlčák, Dr. J. Kachník, Bedř. Konařík, R. Kratochvíl, Dr. A. Kubíček, Dr. J. Kupka, O. Kypr, V. Lankaš, J. Lucký, J. Machálek, M. Martykán, Em. Masák, Jiří Mezírka, František Myslivec, J. Mysliveček, Fr. Mléčka, Dr. F. Nábělek, R. Nejezchleba, Dr. F. Novák, J. Oplétal, Fr. Pišmistr, Alf. Pryč, Dr. V. Severa, Heřman Schneider, Ed. Schubert, Hubert Smolka, V. Srba, Jan Ševčík, J. Špaček, Dr. Rich. Špaček, J. Štukbauer, Dr. Ot. Tauber, Jan Tiray, J. Válek, Fr. Valoušek, B. Vašek, Dr. Vašica, A. K. Viták, K. Volařík, Fr. Všetečka, Fr. Zajíc, Ant. Zamazal a j.

Katolický učitel (od r. 1909, redigovaný Dagobertem Bergem, nadučitelem v Nov. Hrozenkově u Vsetína): D. Berg, M. Koutný, D. J. Polanský, O. B. Lucký, A. Dostál, Ilja, Vehovský, J. Přecechtěl, Jan Vychodil, Perútka, Vrtěl, Kadlčák, Dražovský a m. j.

Učitelka (od r. 1912, v červenci, redakcí Aug. Rozsypalové): Anna Čermáková, Jana Horušická, Marie Pettová, Gabr. Pfeiferová, Bož. Roudnická, Anna Simerská, Jan Sobotka, Frant. Schaller, Marie Vorličková, Bohusl. Zátíšská, Vojt. Příhoda, Dr. Josef Kratochvíl, F. Beneš, Jos. Šindelář a j.

Pojednání a zprávy z oboru vychovatelství a školství přináší též: Hlídk a, redaktor Dr. P. Vychodil; v každém sešitě: Rozhled vychovatelský; F. Bartoš, Placid Buchta, Jan Oliva, V. Oliva, a j. — Věstník katolického duchovenstva: Jan Pauly, K. Bartovský, J. Kousal, J. Paska, J. Voňavka, Fr. Žundálek a j. — Věstník Jednoty katolických duchovních diecése brněnské: K. Burk, A. Krejčí, Al. Vaněk a j. — Vlast: T. Škrdle, Fr. Horáček, J. Konečný, V. Špaček, Vincenc Zapletal a j. — Meditace: Dr. Fr. Hrachovský, Fr. Hůta, Ferd. Romportl. — Obzor: Fr. Čech, Fr. Janovský a j. — Anežka (od r. 1879) a Václav (odr. 1880), založ. Dr. Skočdopole. — Nový Obzor: Dr. J. Kratochvíl.

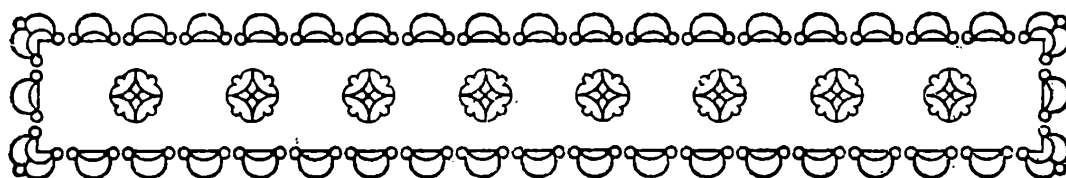
Česká žena: Jul. Vlasáková. — Katolická učitelka (příloha Evy): M. Šebíková, M. Jiříčková, Ant. Záhor-
ská a j. — Kalendář duchovenstva česko-
slovenského: Dr. Ant. Skočdopole, K. Vondruška. —
Museum: J. Janík, Jindř. Kuba, T. Pilař, M. Vožda.
a j. — Studentská hlídka: K. Bartovský, J. Ha-
velka, Dr. F. Hrachovský, L. Kovářik, B. Stašek. —
Stručný slovník paedagogický: Dr. J. Sýkora
(Katechetika. Náboženství ve školní učbě). — Zprá-
vy o sjezdech katolíků československých:
J. Hronek, M. Hoffmannová, F. Jelínek, J. M. Kadlčák,
J. Kobosil, Dr. M. Kovář, Dr. J. Kupka, Dr. F. Nábělek,
Dr. J. Samsour, J. Šauer, Marie Šebíková, V. Špaček, Dr.
J. Tumpach, Em. Žák a j. — Vychovatelské le-
táky: Al. Hlavinka, J. Kafka, Mat. Koutný, Fr. Šplíchal,
Ant. Váňa a j. — Hlasý katol. spol. tiskového
(od r. 1870): V. Drbohlav, Fr. Janovský, J. Janda, J. Ježek,
V. Kameš, J. Pošmurný.¹⁾ — „Dědictví sv. Jana
Nep.“, „Dědictví sv. Prokopa“, „Vzdělá-
vací knihovna katolická“, jakož i jiné časo-
pisy a listy (na př. „Čech“, „Hlas“, „Našinec“, „Ob-
nova“, „Nový Věk“, „Č. Západ“, „Hlas lidu“ atd. atd.)

Časopisy a sbírky pro mládež: Anděl
strážný, Bibliotéka mládeže, redaktor Xav. Dvořák,
Český jinoch (do r. 1914), Dědictví Maličkových, Knihovna
naši mládeže, Kvítky, Rajská zahrádka, Vzdělavací

¹⁾ Všechny těchto i četných jiných pracovníků jednotlivé lite-
rární práce uvedeny jsou v knize: „Dějiny a bibliografie
české katolické literatury náboženské od r. 1828 až do nynější
doby (1913)“, kterou vydávají Dr. J. Tumpach a Dr. Ant.
Podleha v Dědictví sv. Prokopa r. 1912 nn., a to v VIII. oddíle:
Paedagogika a katechetika, v kapitolách: 1. Vyšší vzdělání do-
rostu kněžského a laictva (str. 151—153); 2. Střední školy (str.
153—155); 3. Katechetika a paedagogika v užším smyslu (str.
155—173); 4. Dějiny vychovatelství (str. 173—181); 5. Biblická
dějepis (str. 181—185); 6. Katechismus a výklady jeho (str.
185—197); 7. Příprava dětí k sv. zpovědi, sv. přijímání a sv.
břimování (str. 197—200); 8. Zákonodárství školní vzhledem k ná-
boženství. Katecheté, jejich úřad a postavení (str. 200—217);
9. O škole vůbec, zvláště o poměru jejím k náboženství (217 až
228). Exhorty viz v oddíle IX.: Homiletika. Viz též oddíly Obrana
víry a věrouka, Filosofie, Homiletika, Sociologie, Patrologie,
Hagiografie, Církevní dějiny, Archeologie a umění.

četba katolické mládeže, Knihovna Vychovatel. listů (od r. 1903). — Hlídka literární a umělecká (jen 1 ročník 1912): Václ. Bidlo, Václ. Lankaš, Ferd. Romportl a j. — Záchrana mládeže opuštěné a zanedbané (s přílohou „Mládeži československé“), od r. 1912 název bývalého časopisu „Serafínský přítel dětí“ (s přílohou „Dítka Mariánské“), jenž vycházel od r. 1907 v Č. Budějovicích. — Lidumil (od r. 1912 redakcí katech. Jana Stavěla). — Květy lásky (od r. 1905, red. A. Hoffmann). — Přítel opuštěných (od r. 1912, red. V. Chlumský). -- Pán přichází (od r. 1913, red. Fr. Dolanský). — Pro mládež píší: F. J. Andrlík, J. Bartoň, B. Bouška, Josef Brožek, J. Dědinský, A. Dostál, J. Fabián, Dr. J. Hanuš, Jan Fr. Hruška, A. B. Kadlčáková, A. J. Komský, J. Kosina, Dr. M. Kovář, B. Ledvinková, J. Mcelský, J. Milota, V. Müller, J. Plešinger, Aug. Rozsypalová, Fr. Šebestík, V. Špaček, Jar. Fr. Urban, J. Váňa, K. Waldhauser, K. J. Zákoucký, Em. Žák a mnozí jiní.

Ukazatel abecední.

(Číslice značí stranu.)

- Abacus** 26, 69
Abderrhaman III. 83
Adamec 399
aesthetická výchova 292
Agricola (Huysman) 74, 103
Agutin 383
akademie v Athenách 18, v Římě 20, jes. v Praze 128, rytířská 215, inženýrská ve Vídni 216
Akiba 34
Albert Vel. 72
Alexander Vel. 23, 24
Alexander z Villedieu 72
Alexandrie 18, 27, 33, 48, 55 n.
Alexie le Clercová 123
Alkuin 67, 88, 301
Alleker 312
alleodidaktická forma 245
Alsted 145
Altona 190
Ambrož sv. 50
Amerling 326, 361, 376
Amsterodam 150, 182
Anděl A. 307
Andrlík 402
Andromache 14
Angela Merici 120, 122
Anglické panny 124
z Anhaltu Ludvík 142
Annecy 179
Anri 384
Ansbach 249
Anselm z Canterbury 91
Anthusa 53
Antiochie 56
Aquaviva 115
Arabové 82—84
Aristoteles 18, 23, 51, 83, 109
Arnošt z Gothy 143
Arnošt Pobožný 144, 167
Athény 17 n., 23, 27
Auerhan 391
Augšpurk 118, 143, 249
Augusta 132
Augustin sv. 29, 50, 56, 61, 135, 300
Auštecký 371, 372
Autrata 386
Averroes 83
Avicenna 86
Baborák 386
bacchanti 79
Bacon Fr. z Verulamu 117, 140
Bačkora J. 370, 377
Bačkora Št. 370, 372, 377
Baden-Povell 292
Bagdad 83
Bacháček 126, 129
Bain 279
bajadery 11
bakaláři 87
Balbín 159

- Bamberk 255, 265
 Barlaam 101
 Barmen 261
 Barnabáš ap. 33
 Bárta 398
 Barták 371
 Barth 385
 Barthel 254
 Bartoň 402
 Bartoš F. 371, 399
 Bartoš L. 399
 Bartovský 400, 401
 Basedow 158, 190
 Basil sv. 49, 51, 58
 Bateus 150
 Bayer 388
 Bayle 158
 Bayreuth 265
 Beaurieu Gaspard 188
 Beauvais V. 73, 91
 Beauvilliers de vévodkyně 165
 Bednář 387
 Bechyně 367
 bekyně 78
 Bělá 218
 Bělehrádek 391
 Bell 245, 319
 Bellarmin 302
 Benátky 101
 Benedikt z Nursie 57
 Beneke 273
 Beneš F. 400
 Benešov 217
 Beneš J. 387
 Bensheim 258
 Beran 398
 Berg 399, 400
 Bergamesco 130
 Bergemann 290
 Bergmann 315
 Berka Zbyněk 131
 Berlin 133, 159, 167, 173 n.,
 205, 250, 264, 271, 273 n.,
 281, 284, 295
 Bern 182 n., 245
 Beroun 382
 Bertilla 78
 Betlem 46, 49, 60
 Bezloja 371
 Bíba 378
 Bibra 213
 Bidlo 402
 Bilczewski 395
 Bílý 368, 375, 384
 Bion 292
 Birr 236, 239
 biskupské školy 57, 74
 Bišický 365
 Bitschin 94
 Blahoslav 132
 Blahouš 387
 Blanda 307, 393
 Blankenburk 281, 291
 Blasius 233
 Blaťák 395
 Blatná 336
 Blatný Potok 149
 Blovice 370
 Blyssam 128
 Bobrovský 387
 Boccacio 101
 Bodinus 146, 151
 Boethius 51
 Böhlm 387
 Boleslav Ml. 132, 217, 219,
 328
 Boleslav St. 127
 Bologna 85
 Bonaventura sv. 72
 Bor 217
 Borový 392, 398
 Borromejský K. 118, 122
 Bosco 287
 Bouda 386
 Bouchal 398
 Boušek 129
 Bouška 402
 Bradáč 371
 Braille 284
 Brandýs n. Orł. 145
 Branná 146
 Brant 383
 Bratři čeští 132
 Bratři kř. škol 160
 Bratři společ. života 73
 Bratrstva křest. učení 117
 Braun 213
 Bremy 260
 Brera 128
 Brescie 122
 Bridel 233
 Brixen 255

- Brno 131, 215, 356, 378, 381, 397
 Brod Něm. 218
 Brod Uher. 144
 Brodská 398
 Broumov 218, 223
 Brožek A. 299
 Brožek B. 402
 Brugge 136
 Bruggy 239
 Brunclík 371
 Bruno 301
 Bruns 201
 Brynych 307, 393, 395
 Březnice 131, 218
 Břevnov 95
 Bubeneč 355, 396
 Bučovský 406
 Budeč 94
 Budějovice 217, 219, 325, 328, 336, 374
 Budyně n. Oh. 395
 Buchta 400
 Bulíř 374
 Burgerstein 292
 Burian 398
 Burg 400
 Burgdorf 236, 238 n., 266, 281
 bursy univ. 87
 z Bus Caesar 123
 Busz 240
 Býňov 395, 400

Caesar 27
 Caesar z Bus 123
 Caesarea 33, 58
 Cáchy 68, 74, 78
 Cambrai 164
 Campe 199, 369
 Campian Edmund 131
 Canisius 118, 131
 Canterbury 91
 Cantembré 91
 cantor 81
 Cařihrad 54, 56, 59, 66, 101
 Cassiodorus 51, 57
 Celje 260, 379
 Celovec 260
 Cicero 28
 Cirkvice 366
 Cívka 397, 398

 Clercová Alexie 123
 Cleric B. 392
 Compayré 295, 383
 Comte Aug. 382
 z Croy Vilém 135
 Ctibor 375
 Curych 235, 240, 264, 274 n., 292 n.
 St. Cyr 166
 Cyrill Jerus. 59, 300

Čáda 383, 384, 385
 Čápek Fr. 398
 Čápek Ig. 371
 Čech F. 400
 Cermák K. 371
 Čermák V. 397, 398
 Černický 365
 Černovský 398
 Černý Ad. 384
 Černý Al. 385
 Černý Fr. 371
 Černý Jos. 383, 384
 Černý V. 399
 Červinka 397, 398
 činná škola 293
 Činoves 223
 Činoveský 377
 Čížek J. 400

Daneš 371, 375
 David 389
 Davídek 397
 Decastello 365, 370, 371
 Dědinský 402
 Deharbe 307
 Dejl 371
 Demeter 255, 305, 307
 St. Denis 161
 Denzel 248
 Desenzano 122
 Desiderius Erasmus 100
 Desolda 392
 Dessava 191, 193, 196, 199, 201
 Deyl 361
 Devora 213
 Dewey 383

- Dhuoda z Aquitanie 78
 Diesterweg 250
 Dillingy 118, 309
 Dinter 249
 Diokletian 27
 Dittes 273
 Dlabač 371, 376
 Dlask 371
 Dodona (Dhuoda) 78
 Dolanský 402
 Dolenský 386
 Doležel 397, 398
 Domažlice 218
 Dominik sv. 72, 78
 Dominikánské školy 72, 78
 Donat 81
 Dörpfeld 261
 Dostál Al. 398, 402
 Dostál J. 371
 Doucha 371, 376
 Drabík 149, 150
 Drážďany 249, 315
 Dražovský 400
 Drbohlav 401
 Dringenberg 104
 Drtina 382
 dvorní škola 67
 Dvorský Fr. 390
 Dvorský M. 400
 Dvorský Prok. 398
 Dvory Nové 363
 Dvořák Fr. 371, 397
 Dvořák J. 371, 385
 Dvořák X. 395, 398, 401
 Dvůr Králové 146, 392
 Duben 371
 Dubský 377
 Duda A. 371
 Duda H. 398
 Dunder 370
 Dupanloup 392
 Duraeus 147
 Durdík J. 381
 Durdík P. 381
 Dursch 257
 Dusil 397, 398
 Dušek 367
 Ebenhoch 352
 Ecksberg 285
 Edessa 56
 Eginhard 67
 Ehrenberger 371, 376
 Eichstädt 249, 255, 258
 Einhard 67
 Elbei 248
 Elblag 148
 Elias 385
 Emminghaus 297
 Eneáš Sylvius 103
 Epée de l' 230, 284
 Erasmus z Rott. 74, 100, 105
 135
 Erfurt 143, 196, 258, 260
 Ermenonville 184
 Ernesti 214
 Ernst 293
 erudiční hodiny 115, 135
 Eschenbach 77
 Esoterikové 13, 19
 Esslingen 248
 eugenické hnutí 298
 Euklid 83
 Exoterikové 13, 19
 experimentální paedagogika
 295
 Eybl 398
 Fabian J. 375
 Fabian J. 402
 Fähnrich 398
 Faimonová 390
 Falk 287
 farisejské školy 33
 farní školy 66, 68, 113
 fasse školní 217
 Felbiger 203, 222, 303, 311, 363
 Felizna 371
 Fellenberg 239, 244, 286
 Fénelon 163
 Feltre 101
 Ferdinand I. 127, 130
 Ferdinand I. (V.) 325
 feriální kolonie 292
 Ferrer 291
 Fiala 398
 Fichte 264
 filantropismus 190
 Filcík 368
 Filipi 387
 z Firmiána Leopold 221
 Fischer Aug. 371

- Flavius J. 33
 Flekáček 398
 Florentius Radewin 73
 Florián 128
 Förster Pav. 291
 Foerster B. V. 274, 293
 Formánek 371, 377
 Fortýnová 398
 Fourier P. sv. 123
 Frajt 400
 Francke 167
 Frankfurt n. Moh. 141, 167, 246, 281
 Franta J. 370, 377
 František I. 317
 František Josef I. 326
 Františkáni 72
 Fric 397
 Friedland 107
 Friml 371
 Fröbel B. 281
 Frumar 386, 388
 Frýburk 245, 257 n., 274, 297
 Frýdek 372
 Fuchs 386
 Fulda 89, 213
 Fulnek 145
 Funtíček 395, 398
 Fux 395, 398

G
 Gabriel J. 371
 Gabriel V. 390
 Gaime 179
 Gall 229
 z Galenu hr. B. 160
 Galenus 83, 86
 Galton 298
 Galura 255, 307
 Gansberg 293
 Gaudentius 60
 Geer Ludvík 148
 Geer Vavřinec 150
 Geert Groot 73
 z Gelderska Vilém 128
 gemara 34
 Gerdil 187
 Germanisace v Čechách 219, 226
 Gerson 29, 92, 301, 395
 Gessner 214
 Gettin 202
 Girard 245

 Glaucha 168
 Goethe 158, 188, 262
 Goggenmoos 285
 Goldberk 111 n.
 Gonzaga 101
 Gotha 144, 167, 260
 z Gothy Arnošt 143
 Göttingy 214, 266
 Göttler 309
 Gräfe 260
 Gräffe 305
 Granada 34
 Grandesheim 78
 Graser 265, 285, 305
 Grossmannová 398
 Gruber Aug. 257, 306
 Gruber J. 391
 Guggenbühl 285
 Gürtler 397
 Guts-Muths 200
 gymnasia v Athenách 18; stát-
 ní 215, 325

H
 Haag 183
 Hadwig 78
 Hadrian 27
 Hähn 174, 204
 Hajný 353
 Hakl 371, 392, 398
 Halberstadt 75, 260
 Halbich 379, 399
 Hálek 398
 Hall 295, 384
 Halle 168 n., 173, 214, 247, 296
 Hamburk 190, 199, 278
 Hanák 400
 Hanuš 399, 402
 Hanušová 387
 Harapat 386, 387
 Harnisch 248
 Hartlib 147
 Harunal Rašid 83
 Haškovec 299, 385
 Haufe 288, 383
 Hauy 283
 Havelec 371
 Havelka E. 383
 Havelka J. 401
 Hbity 374
 Hecker 175, 204
 Hegius 74, 104

- Heidelberg 145, 247
 Heiligenstadt 258
 Heinicke 285
 Hejbal 375
 Hejný 399
 Hejtmánek J. 371
 Hejtmánek V. 371
 Helena 14.
 Helfert 335
 Heliopolis 13
 Herbart 266, 310, 379
 Herborn 145
 Herder 158, 214, 262
 Herfort 383, 385
 heroů výchova 14
 Hergenröther 255
 Herrarda z Landsberku 78
 Heveroch 385
 Hieronymiáni 73
 Hildebrand 289
 Hildegarda 78
 Hillel 33
 Hilmer 365
 Hippo 56
 Hippokrates 83, 86
 Hirscher 257, 307
 Hlavatý 393
 Hlavinka Al. 400, 401
 Hlavinka J. 399
 hlavní školy 222, 319
 Hlinka 376
 Hlinsko 370
 Hlohov Vel. 203
 hluchoněmých ústavy 284
 Hnojek 375
 Hofer 395
 Hoffaeus 130
 Hoffmann 402
 Hoffmannová 400, 401
 Hofwyl 239 244 n.
 Hohentwiel 78
 Hojsa 398
 Holá 399
 Hollweck 309
 Holý 398, 399
 Homer 14, 17
 Honejsek 399
 Höngy 236
 Hora A. 313
 Hora Kutná 131, 218, 375, 380 n.
 Horác 30
 Horáček 399, 400
 Horn 287
 Hornof 399
 Horský 398
 Horušická 399, 400
 Hostinský 384
 Hostounský 129
 Houser 385
 Hrabanus Maurus 89
 Hradec Jindř. 131, 209
 Hradec Král. 131, 152, 218, 223,
 328, 359, 364, 368 n., 378 n.,
 392, 395 n.
 Hradec Styřský 380
 Hrachovský 400, 401
 Hrázděra 386
 Hrdlička 395
 Hronek 401
 Hroník 387
 Hroswitha 98
 Hrudíčka 395
 Hrudka 399
 Hrušecký 398
 Hruška J. Fr. 402
 Hübner 147
 Hugo ze sv. Viktora 90
 Hulakovský 392, 397, 398, 399
 Hulík Vojt. 391
 humánní ústavy 279
 humanismus 98
 Humboldt 214
 Huml 371
 Hummel 387
 Hus 132
 Hůta 400
 Hutten 101
 Huysman 103
 Hynčín Horní 396
 Cheb 131, 218, 328, 335
 Chelčický 132
 Chelles 78
 Chleby 223
 Chlumčanský 324
 Chlup 383, 386
 Chmela 369
 Chodowiecki 195
 Chomutov 131, 219, 328
 Chotěboř 383
 chrám 400
 Chramosta 398

Chrast 368
 Chrástecký 371
 Chrodegang 74
 Chrudim 328, 364
 Chrysoloras 151
 chudé školské sestry 253
 Chuděřin 359

Ibn Esra 34
 Ibn Yokdhan 84
 idiotů ústavy 285
 Ifferten viz Yverdun
 Ifefeld 108, 112
 Ilja 400
 Illem 371
 individualistická výchova 289
 Indové 11, 12
 Ingelheim 68
 Ingolstadt 118, 252
 Innomostí 118
 Interlaken 266, 285
 Irnerius 85
 Itschner 289

Jablonský 376
 Jacotot 277
 Jáchymov 328
 Jadrníček 400
 Jais 255, 307
 Jaksch 317
 Janda A. 399
 Janda J. 401
 Janet 384
 Janík 401
 Janiš 398
 Janke 388
 Janota 370
 Janovský 397, 398, 400, 401
 Janský 397, 398
 Janů 386
 Jan Zlatoústý 53. 57
 Japonci 11
 Jareš 400
 Jarníková 388
 Jarolímek 371
 Jasná Poljana 289
 Jasnov 400
 Jašek 400
 Javornický 365, 366
 Javůrek 395
 Jedlička 371

Jehuda 34
 Jelínek Fr. 372, 395, 399, 401
 Jelínek Vl. 399
 Jena 264 n., 270 n., 295
 Jeřábek 368
 Jeronym sv. 49, 57
 Jerusalem 33 n., 56
 Jesličky 279
 Jesuité 114, 128, 218
 Jičín 131, 218, 369, 379
 Jihlava 218
 Jilemnice 146, 360
 Jindra 395, 398, 399
 Jiránek 387
 Jirásko 398, 399, 400
 Jiříčková 400, 401
 Jiroušek 399
 Jirsík 374
 Job Fr. 253
 Jodl 293
 Jochanan 34
 Jokl 395
 St. Jon 161
 Jonák 399
 Josef II. císař 207, 229
 Josef Flavius 33
 Josef z Kalasanzý 121
 junáctví 292
 Jungmann 372
 Jursa 386
 Just 371
 Justin sv. 52
 Juvenalis 30

Kabitz 274
 Kabova kniha 84
 Kadaň 219
 Kadeřávek Eug. 394, 398, 399
 Kadlčák 400, 401
 Kadlčáková 399, 402
 Kadlecová 399
 Kadner 383, 385, 390, 391
 Kachnik 395, 400
 Kafarnaum 41
 Káfka 399, 401
 Kálal 384
 Kalasanza 121 n.
 Kalenda 371
 Kalina 381
 kališnické školství 124
 Kalivoda 390

- Kalvín 111
 Kalvoda 397, 399
 Kameš 399, 401
 kanonické knihy čínské 8
 kanovníci 74
 Kant 263, 304
 kapitulní školy 75
 Kaplice 206, 209, 213
 Kappadocie 5
 Kapras 381
 Karásek 385
 Karban 399
 Karel IV. 95
 Karel Vel. 66, 88, 98
 Karlach 398
 Karlín 395
 Karlsruhe 296
 Karpowicz 384
 Karthago 56
 Kašpar J. 379, 399
 Kašpar Chrástský 371
 katechetické školy 55
 katechismové školy 69
 katechumenát 52
 Kaufmann 385
 Kaunitz 216
 Kehr 260
 Kehrein 257
 Keilhan 281
 Kellner 258
 Kendík 398
 Kerschensteiner 293
 Kero 301
 Keyová 289
 Kindermann 206, 209, 223, 363
 King 383
 Kinský 202
 Kitschern 249
 Klar 361
 klášterní školy 54, 57, 70 —
 (protest. 108)
 Klatovy 131, 218, 233
 Klement Alex. 48, 55
 Klenka 388
 Klika 381, 388
 klobouky 383
 Klos 386
 Knecht 311, 312
 knihtisku vynalezení 106
 Knížek 365
 Koblenc 161
 Koblížek 388
 Kobosil 397, 401
 Kocián 398
 Kodicill (Knížek) 126
 Kohn 398
 Koch 297
 Kokta 397
 Kolář 388, 398
 Kölde 72
 koleje univ. 87
 Kolín n. R. 72
 Kolín n. L. 223
 Kolísek 399
 Kolísko 371
 Komenský 133, 143, 144
 Komna 144
 Komský 402
 Konarski 260
 Konařík 395, 400
 Kondelík 371
 Konečný 399, 400
 Konfucius 8, 9, 11
 Konger 128
 Koniáš 218, 226
 König 399
 Konopásek 365
 Konstantin Africký 85
 Konstantin Vel. 27
 konstituce apoštolské 58
 Kopidlno 365
 korán 84
 Kordač 395, 399
 Kordova 34, 83
 Korint 26
 Kosina 383, 402
 Kosmas 95
 Kosmonosy 217
 Kostomlaty 396
 Košák 399
 Košnář 397, 398, 399
 Kofátko 375
 Köthen 142
 Kouble 371
 Kousal 399, 400
 Koutný 400, 401
 Kouty 355
 Kovář 401, 402
 Kovářik 401
 Kován 372
 Kozák 383
 Kožíšek 383, 386

- Kožminec 133
 Krahne 202
 Král 388
 Královec 249, 263, 266
 Kralovice 397
 Kramář 384
 Kranich 383, 389
 Krás 398
 Krátký 371
 Kratochvíl J. 400
 Kratochvíl R. 400
 Kraus 385
 Krause 158
 Krebs 317
 Křeček 371
 Kredba 388
 Kreisinger 332
 Krejčí 382, 384
 Kremž 215
 Kreuzlingen 245
 Kriebel 386
 Křivý 383
 Kromayer 144
 Krotona 19
 Krška 371
 Krtek 365
 Krumlov 131, 209, 219
 Krüsi 240
 Krůta 387
 Kryšpín 388
 Kryštofek 398
 Křešice 367
 Křivoklát 326, 336
 Kuba 401
 Kubálek 384, 386
 Kubíček A. 395
 Kubíček J. 398
 Kučera 386
 Kuhn 384
 Kulda 371, 376
 Kulm 94
 Kunčice 396
 Kupka 372, 400, 401
 Kypr 400
 Kyselka 395, 398

 Labra 129
 Laciný 387
 Lactantius 39
 Laeta 60
 Lalande 383

 Lancaster 245
 Landrok 371
 Landshut 78, 252, 265
 Landsmann 371
 Lang 325
 Langbehn 292
 Lange 292
 Langen z R. 104
 Langenscheidt 278
 Lankaš 398, 400, 402
 lateránský sněm III. 68
 latinské školy protest. 108
 latinské školy jezuitské 115
 Lausanne 180
 Lautlingen 255
 Ledvinková 402
 Lehmann 294
 Lehnice 112
 lektie 80
 Lenz 395
 Leopold II. 231
 Lepař J. 381, 385, 388, 395, 398
 Lepař M. 385
 Lerin 57
 Lešno 132 n., 146 nn., 271
 Levana 25
 Levoč 152
 Lhotský Al. 308, 386
 Lhotský M. 397, 398
 Liberec 223, 324, 328, 336
 Libertin 233
 Liblický 399
 Libor 399
 Libuň 367
 Libuše 94
 licenciáti 9, 87
 Liebenstein 281
 Lienbacher 350
 Lietz 291
 Lichtenstein 350, 352
 Lichtwark 293
 Linde 289
 Lindner 379, 386, 388
 Lípa Česká 218, 336
 Lípa Krásná 326
 Lipník 132
 Lipsko 168, 190, 201, 214, 249,
 270, 272, 285, 296
 Liteň 373
 Litoměřice 127, 131, 211, 218,
 256, 328, 336, 379

- Litomyšl 217, 325, 336
 Lobkovic 134
 locati 79
 lokatie 80
 Locke 176
 Lombrosová 383
 Londýn 148, 176, 183, 245. 298
 Lopatář 371
 Lór 398
 Lorenc 387
 Lovaň 277
 Lubek 167
 Lubojacký 395
 Lucký B. 400
 Lucký J. 400
 Ludvík z Anhaltu 142
 Ludvík z Hessen-Darmstadtu 142
 Ludvík J. M. 368, 371
 Ludvík sv. 283
 Ludvík van Geer 148
 Ludvík z Zinzendorfu 169
 Lukáš br. 133
 lupus 81
 Luther 106, 108, 132
 Luttych 291
 Luž 360
 lyceum v Athenách 18; filosof. 325, 326
 lyceum dívčí 356
 Lykurg 15
 Lyon 92, 180

Macan 365, 375
 Macek 397
 Macrina 53
 Mačenka 382
 Madiera 379
 Madras 245
 Magdeburk 75, 143, 193
 Machálek 400
 Maimonides 34
 Maintenon 166
 Makovička 382
 Malý 386
 Manuel Chrysoloras 101
 Mapheus Veggius 102
 Marbeau 279
 Marburk 296
 Marek A. 367
 Marek J. 372
 Mariánské kongregace 116, 131
 Maribor 290
 Marienwerder 258
 Marie Terezie 206, 209, 220, 303
 Mařík 371
 Markrab 398, 399
 Markytan 400
 Marschin 200
 Marx 215
 Masák 400
 Masaryk 382
 Mašek 371, 388
 Mattaincourt 123
 mateřské školy 280
 Matuška 399
 Mauer 384, 387
 Maurer 398
 Mazánek 386
 Mcelský 402
 mechanická umění 94
 mektebi 82
 Melichar 397
 Melka 398
 Meloun 398
 Memfida 13
 Meran 288
 Merseburk 75
 Mergl 399
 Merici Angela 120, 122
 městské školy 79
 měšťanské školy 328, 334
 Meszmer 206, 221
 Mety 67, 74
 Meumann 296
 Meunier 309
 Mey 307
 mezinárodní výchova 291
 Mezírka 400
 Meziříčí Vel. 133
 Mika 399
 Miková-Merhautová 399
 Mikulovice 392
 Mikuláš z Kues 74
 Milán 118 n.
 Milauer 365
 Milde 256
 Milota 399, 402
 Mimoň 223
 misijní katechese 52
 mišna 34
 Mléčka 400

- Mlynář 399
 Mnichov 213, 254, 274 n., 309
 mnichovská metoda 309
 Moc 395
 Mohuč 67, 89, 258
 Monika 54
 Montaigne 140
 Montabaur 257
 Montmorency 181 n.
 morální výchova 293
 Moravec 391
 Morhof 158
 Mörs 250
 Most 219, 325
 motazalové 82
 motekalemini 82
 Motiers 182
 Moučka 387
 Moudrý 399
 Možný 371
 Mrázek 390
 Mrazík 383, 384, 388
 Mrštík 393
 Mühldorf 285
 Müller J. 387
 Müller V. 386, 395, 397, 398, 402
 Münch 294
 Münchenbuchsee 239
 Münster 72, 104, 160, 211
 Murellius 104
 Muther 51
 mystagogické katechese 52
 Mystopol 129

 Naarden 151
 Nábělek 400, 401
 Nápravník 386
 Nassava 248
 Natorp P. 290
 Navrátil 395
 Nazaret 42
 Neander 108, 112
 Nedvídek 359, 398
 Nejedlý 365
 Nejezchleba 397, 400
 nekulturních národů výchova 8
 Neliba 399
 Němcová 385
 neplnosmyslných výchova 283
 Neuenburk 253
 Neuhof 236 n., 239, 264
 Neuhöfer 385
 Neuchatel 183
 Niemeyer 172, 247
 Nikolau 371
 Nisibis 56
 Nivnice 57
 Nonna 53
 normální školy 210, 222, 319
 Norimberk 149 n.
 Nosek 398
 Nouměřice 126, 129
 Novák A. 399
 Novák F. 371, 384, 400
 Novák J. V. 388, 390, 398
 Novák V. 365, 399
 Nové Hradky 219
 Nový Svět 336
 novohumanismus 213
 Novotný Al. 385, 388
 Novotný V. 372
 Nudožer V. B. 126
 Nuselský 399
 Nymwegy 68

 Oberlin 280
 Obrátil 387
 odborné školy 216, 361
 Ohaňková 385
 Ohler 307, 312
 ochranovny 287
 Okáč 375
 Oldenburk 266
 Oldřich z Huttenu 101
 Oliva J. 397, 400
 Oliva V. 400
 Olivier 201
 Olomouc 68, 131, 388, 395 n.
 St. Omer 124
 Ondrák 371
 opakovací hodiny 320, 328, 333
 opatrovny 280
 Opava 218
 Oplétal 400
 Opočno 368
 Orange 66
 Origenes 48, 55
 Orleans 67
 Orlík 367
 Osnabrück 98
 Ostende 291
 Ostorog 133

- Ostrov 217
 osvícenství 305
 Otfried z Weiszenburku 301
 Otto 289
 Overberg 211, 306, 312, 316
 Ovesný 371
 Ovid 30
 Oxenstierna 143, 148
 Oxford 72, 135, 176

 Pabst 293
 Paderborn 68
 Padova 101
 paedagog u Atheňanů 17; u Ří-
 manů 26
 paedagogia 169; česká 326,
 327, 331, 358
 paedonom 15
 paedopsychologie 293
 Pachomius 54
 Pakosta 393, 398
 Palacký 158
 palácová škola 67
 palaestry v Athenách 18
 Palmer 260
 Panholzer 396
 Pantaenus 55
 Panýrek 387
 Paradies 254, 284
 Pardubice 218, 356
 partikulární školy 96
 Paříž 72, 85 n., 90, 124, 135,
 160 n., 180, 183, 239, 279,
 283 n., 286
 Patera 386
 pathologie psychologická 296
 Potočka 384
 Patrčka 365
 Paula 60
 Paulsen 117, 274
 Pavel ap. 33
 Pavel Diakon 67
 Pavel J. 399
 Pecka 367
 Pedro de Ponce 284
 Pech 379
 Peking 9
 Penelopeia 14
 Pergen 221
 Perka 399
 z Pernštýna L. 134

 Peroutka 398
 Peruc 375
 Perůtka 397, 400
 Peršané 12
 Pestalozzi 188, 234, 306
 Pešín 129
 Petr Fourier 123
 Petr J. 383
 Petr Lombard 85, 86
 Petr Lubomír 398, 399
 Petr z Pisy 67
 Petrarka 101
 Petrmichl 387
 Petrohrad 207
 Petrů 399
 pěvecké školy 69
 Pfarrkirchner 130
 Pfeifrová 387, 400
 Piaristé 121, 122
 Písek 365
 Pietismus 166
 Pichler 316
 Pilař 401
 Pinkava 395
 Písek 379
 Pišmistr 398, 399
 Pitroch 397
 Pius II. 103
 Pius IX. 349
 Plinius ml. 30
 Plutarch 25, 101
 Plzeň 218, 325, 320, 335 n., 375,
 392
 Poděbrady 393
 Podlaha 395, 397, 398
 Pohan 365
 Poklop 388
 Pokoj 397
 Polák 398
 Polan 397
 Polanský 400
 Polehradský 373
 Polička 378
 Pondělík 371
 porady učitelské 329
 Poříč 223
 Postupim 173, 246
 Poš 385
 Pošmurný 401
 Poštulka 397
 Potěhník 376

- Poznaň 133
 Praha 86, 95, 127, 130 n., 151,
 210, 218 n., 224 n., 232 n.,
 272, 324, 326 n., 335 n., 353,
 356, 368 n., 373 n., 375 n.,
 381 n., 392
 Prachatice 223, 367, 380
 Prang 293
 Prausek 326
 Pravda 376
 Prešpurk 207
 Přecechtěl 400
 Přemysl 94
 Přerov 132, 145
 Preyer 295
 Příbík 371
 Příbyl 365
 Příhoda 400
 přirozená výchova 288
 Probst 285
 Procházka J. 396
 Procházka M. 397
 prorocké školy 33
 Protogenes 54
 Průcha 399
 Pryč 395, 400
 Ptolemeovy spisy 83
 Pulkava 96
 Pythagoras 19

 Quadrivium 70, 75
 Querat 383
 Quintilianus 29, 101
 Quick 383

 Rabanus Maurus 89
 rabínské školy 33
 racionalismus 174
 Radewin Flor. 73
 Rádl 398
 Radovesnice 223, 383
 Rákoczy 149
 Rakovník 324, 336
 Ramboldini da Feltre 101
 Rambousek 385
 Rastatt 255
 Ratke 141
 Rauscher 329
 Rautenkranc 363
 realismus 134
 reálky 173, 324, 327, 335
 reálné gymnasium 335
 Reckahn 201
 Recklinghausen 212
 reformace 105
 Rein 271
 Remeš 160 n.
 Reuchlin 101
 Reyher 144, 159
 Reyl 395
 Rhenius 143
 Richter 262
 Rink 263
 Rixdorf 133
 Robert de Sorbonna 87
 Rohlena 385
 Rohrborn 196
 Rochow 201
 Rokos 368
 Romportl 400, 402
 Ron 397
 Rosický 387
 Roštlapil 368
 Rotterdam 105
 Rottweil 257
 Rousseau 178
 Rozsypalová 398, 399, 402
 Rozum 377
 Rudolstadt 143, 294
 Rufer 386
 Rufus 49
 Rupert z Falce 150
 Ruskin 293
 Rüthen 212
 Růžicka 386, 387
 Rybařický 371
 Rychnov n. Kn. 217, 379
 Rydvan 395, 397, 398
 Rytířů výchova 75

 Řehoř Divotv. 55
 Řehoř z Nazianzu 49, 59
 Řekové 14
 Řepka 365
 Řezáč 371, 372, 373
 Řezno 252 n.
 Řiha 371
 Řihánek 395
 Řím 29, 54, 56, 117
 Římané 25

- Sádovský** 146
Sadská 223
Sägert 285
Sailer 252, 387
Sál 387
Salamanka 83
Saldano Bergamo 130
Salerno 85
Salesiáni 287
Salius 129, 130
Salle de la J. K. 160
Salzmann 196
Samsour 401
Sasinek 399
saský šk. řád 111
Sauer 213
Scotus D. 72
scouting 292
Sedláček F. A. 388
Sedláček J. 398
Sedláček K. 385
Sedlák J. 397, 398
Sedlec 363
Seibt 230
Seidel 293
Seinig 293
Sekoušek 371
Sembdera 223
Seneka 28
Séquin 286
Severa 400
Sevilla 83
Shaftesbury 176
Schaller 400
Schepplerová 280
Schier 388
Schiller 188
Schlettstadt 104
Schmid J. 239
Schmidt F. 398
Schmied J. 398
Schneider 400
Schnell 388
Schnepfental 197
Schoffer 371
Scholastika sv. 78
Schönbeck 392, 393
Schönlinde 336
Schubert 400
Schüller 371
Schulz 398
Schuster Ad. 384
Schwarz 247
Schwarzel 305
ze Schwarzburku A. Ž. 143
ze Schwarzenberka B. R. 233
Schwarzerd 110
Siebertová 399
Sikorskij 383
Silberschlag 173
Silvius 128
Simerská 399, 400
sirotčince 54, 286
Skalice Č. 368
Skalik 398
Skočdopole 308, 314, 393, 398
ze Skrbenských Leo k. 355
Skytt 148
Sláma 367, 386
Slaměnik 388
Slaný 217, 388
Slaviček 388, 399
slepců výchova 283
Slomšek 260
Sluníčko 371
Smíchov 378, 386, 392, 396
Smil Fl. z P. 97
Smitka 399
Smolka 400
Smrž 371
Soběslav 132, 378, 397
Sobotka 400
sociální výchova 290, 361
sofisté 18
Sokrates 20
sokratika 21, 304
Solař 371
Solnohrad 213, 255, 257, 285, 301, 306, 309
Solon 17
Sömmerd 196
Sorbonna de R. 87
Soroe 190
Souček 384
Soukal 387
Soukop 371
Soukup Fr. 385
Soukup J. 371
Soyka 399
Sparta 16
Spencer 278, 382
Spener 167

- Spinar 371
 Spirago 314
 Spitzner 296
 Srba 400
 Srbská Nizká 383
 Stadler 387
 Stanz 237, 240, 245
 Stapf 255, 307
 Stárek 371
 Statečný 398
 Stavěl 402
 Stejskal 398
 Steinschönau 336
 Stephani 249, 285
 Stetsonová 289
 Stieglitz 392
 Stöckl 258
 Stojunin 291
 Stolz 258
 Stoy 270
 Strabo 90, 126
 Stradel 216
 Stránský 365, 368
 Strasburk 112
 Strauch 311
 Strážnice 382
 Střelín 246
 Střebský 392
 • Strümpel 296
 Sturm J. 108, 112, 126
 Sturm V. 129
 Suchánek 371
 Sucharda 387
 Sušil 379
 Svoboda Fr. 369
 Svoboda Jar. 370
 svobodná umění 70
 Svojsík Ant. B. 292, 385
 Svojsík Al. 398
 Sychra 365, 366

 Šádek 369
 Šafránek 390
 Šanta 371
 Šauer z A. 394, 399, 401
 Šebestík 402
 Šebíková 401
 Šeda 398

 Šejnoha 385
 Ševčík 400
 Šilhan A. 388
 Šilhan M. 383
 Šimáček 398
 Šimek F. 378, 385
 Šimek J. 371, 384, 397
 Šimon 399
 Šimonek 371
 Šindelář 400
 Škoda 307, 374
 Školské sestry de N. D. 123
 Šmaha 352
 Šmat 371
 Šmejkal 399
 Šmídek 378, 385
 Šoffer 371
 Špaček Fel. 395
 Špaček J. 400
 Špaček R. 400
 Špaček V. 395, 399, 400, 401
 402
 Špalková 386
 Špelina 395
 Šplíchal 387, 401
 Šrůtek 371, 378
 Šťastný 397
 Štech 385
 Štěpánek 371
 Šteyer 232
 Štítný 97
 Štukbauerová 400
 Štulc 371, 375
 Šubrt 399
 Šulc 378
 Šumavský 370, 376
 Švácha 383
 Švadlenka 385
 Švec 399
 Švehla 384
 Švestka 371

- Tábor 335, 377
 Tarent 26
 Taubenek 386
 Tauber 400
 Telč 218, 395
 tělesná výchova 291
 Teplá 218
 Teplice 219
 Terentius 42
 Tertullian 51
 Tesař 371, 377
 Theby 13
 Theodulf z Orleansu 67
 Thomson-Seton 292
 Thun hr. Lev 326, 372, 376
 Thüringy 111
 Tiedemann 294
 Tippmann 313, 394
 Tiray J. 398, 400
 Tiray K. 399
 Tichý G. 383
 Tichý J. 385
 Tobolka 391
 Toledo 83
 Tolstoj 289, 384
 Toman 371
 Tomek M. 368
 Tomek V. Vlad. 390
 Tours 57, 88
 Toussaint 278
 Toušeň 359
 Tožická 387
 Tracy 295, 383
 Trevír 213, 258
 Trident 113
 Trittov 199
 trivium 26
 triviální školy 222, 224, 319
 Troil 126
 Trozendorf 107, 108
 Truhlář 385
 Tryggevová 399
 Třemešná Bělá 146
 Tubinky 260
 Tulechov 126
 Tůma A. 385
 Tůma J. 383
 Tumpach 394, 398, 401
 Tupý 376
 Turin 179, 287, 291
 Türk 246
 Tvrdý 398
 Týn Horšův 129
 Týn n. Vlt. 372
 Uherské Hradiště 213
 Úlehla 381, 383, 384
 Ulrich 371
 Ulver 371
 University 84, 216, 303
 Upsala 148
 Urban 402
 Urbánek Fr. 372, 377
 Urbánek J. F. 387, 389
 Ústí n. L. 219
 Ušinskij 291, 384
 Vacek 365
 Václav II. 95
 Václav sv. 94
 Vagner 386
 Vaïson 54
 Wagram 215
 Walderbach 280
 Waldhauser 402
 Válek 400
 Valouch 400
 Valoušek 400
 Waltersdorf 336
 Waltershausen 197
 Váňa 401
 Vaněk Al. 400
 Vaněk J. 393, 402
 Vaněk N. 369
 Vaněk V. 371
 Vaněček 398, 399
 Vaniček 384
 Wardová 124
 Warnsdorf 336
 Varšava 260
 z Vartenberka J. Č. 367
 Vašek 398
 Vaško 399
 Vavroušek 386
 Vávrovič 398
 Veber 372
 Weber 293, 294
 Vědy 12
 Veggius 102

- Vehovský 400
 Wehrli 239, 244
 Weigner K. 385
 Weigner L. 384
 Weissenburk 301
 Weissenfels 248
 Weisze 201
 Velemínský 384
 Velim 223
 Wellner 387
 Vencour 399
 Vepřek 390
 Vercellis de 179
 Vespasian 27
 Videň 82, 118, 131, 206 n., 216,
 220 n., 230, 256 n., 273, 275,
 284, 306, 309, 311, 316, 335,
 383
 Videň. N. Město 202
 Vierthaler 213
 Wiggermann 213
 Wichern 287
 Wiklef 132
 Villedieu 72
 Willisau 281
 Willmann 271
 Wimmer 387
 Wimpfeling 104
 Vinařický 333, 372
 Vindyš 365
 Vinklář 397
 Vinohrady 356
 Winter 390
 Wintera 393
 Viták 372, 378, 400
 Vitemberk 110, 124
 Wittmann 253
 Vives 29, 135, 176
 vlk 81
 Vohnout 398
 Vojt Al. 129
 Vojt M. 129
 Vojta 129
 Volařík 400
 Wolf A. 214
 Wolf Fr. 398
 Volfgangové 129
 Wolfram z Eschenbachu 77
 Wolke 192
 Voltaire 175, 188
 Voňavka 399, 400
 Vondráček 384
 Vondruška 401
 Vorbes 371, 378, 385
 Vorel 384
 Vorlíčková 400
 Vorovka 386
 Voršilky 122
 Votruba 387
 Vožda 401
 Vrané 223
 Vratislav 248, 254, 271
 Wrigton 176
 Vrtěl 400
 Würzburg 118, 255, 301
 Vychodil 400
 Výmar 286
 Vyšehrad 395 n.
 Xenofon 20
 York 89
 York New 278
 Yverdun 182, 239, 245
 Zádolská 399
 Zahálka 371
 Zahán 203 nn., 209
 Záhorská 401
 zahrádky dětské 280
 Zahradník Is. 398
 Zahradník V. 367
 Zajíc 400
 Zamazal 397, 400
 Zamykal 397
 Zbraslav 326, 336
 Zbyněk Berka 131
 Zeheter 255
 Zelenka 399
 Zeller 249
 Zeman 383, 384, 399
 zemská komise 359
 Ziegler 364
 Zich 394
 Zika 395
 Ziller 270, 310
 Zinzendorf z 169
 Znojmo 218
 Zoller 216
 Zoroaster 13

Zoubek 155, 371, 378, 390,
394
Zschokke 370
Zubrnice 367
Zwingli 111

Žák 395, 397, 399, 401, 402
Žalud 391

Zatec 218
Žďár 366
Ženeva 178 n., 181 n.
Žerotín 132, 145
Židé 31
Žirotice 397
Žundálek 399, 400

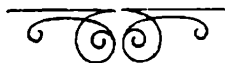

Závažnější omyly tisku:

Na str.	7.	řádek	12.	zdola	za slovo „praxe“ polož ; místo
	8.		2.	shora	čti: otec místo otce.
	9.		10.	„	„ tohoto místo toto.
	13.		9.	zdola	„ exoterikové místo exotikové.
	34.		1.	shora	„ i chrámu místo v chrámu.
	42.		5.	zdola	„ výhled místo vzhled.
	43.		10.	shora	„ vykupitele místo vychovatele.
	46.		14.	zdola	„ pokažený místo pokořený.
	47.		4.	shora	„ vyučovacího „ vyčovacího.
	47.		5.	„	„ a vzdělává „ o vzdělává.
	53.		3.	zdola	„ z Nazianzu „ z Nizianzu.
	63.		3.	„	„ přikročiti „ překročiti.
	66.		17.	„	„ Tak místo Pak.
	72.		10.		a pod. na str 135. a 176 čti Oxford místo Oxdorf.
	73.		10.	shora	„ je místo jej.
	73.		20.	„	„ vzdělání místo vzdělání.
	74.		12.	zdola	„ Hegius místo Heguis.
	76.		1.	„	„ vztahovala místo vztahovaly.
	78.		2.	„	„ bekyně místo begyně
	85.		2.	„	„ papeže „ papaže.
	88.		5.	shora	„ V nich „ U nich.
	90.		13.	zdola	„ Didascalium m. Didascalicon.
	94.		1.	shora	„ 7. místo 8.
	126.		18.	zdola	„ z Nauměřic místo z Nouměřic.
	132.		13.	„	„ Filipice místo filipice.
	143.		16.	„	polož za slovo spočívá :
	152.		1.	„	čti vydaném místo vydanému.
	162.		15.	„	„ chrétienne „ chrétiennes.
	165.		1.	shora	„ filles místo Filles.
	172.		1.	„	„ Niemeyerem m. Niemayerem.
	175.		5.	zdola	„ v methodě místo o methodě.
	184.		9.	shora	Boha, Přírody m. Boha Přírody.
„ 184.			8.	zdola	Ermenonville m. Ermenoville.
„ 184.			1.	„	Émile místo Emile.

Na str. 206.	řádek	2. shora	čti	v Kaplici místo z Kaplici.
„ 208.	„	7. zdola	„	pochopitelnějším, užitím místo pochopitelnějším užitím.
„ 208.		6.		podobenství, má místo podo- benství má.
„ 231.		12. shora		a to: 1 vzorní m. a to 1 vzorní.
„ 261.		23. „		Wupperfeldu m. Wurpfeldu.
„ 277.		5. zdola		Ulyssovým místo Ulypsovým.
„ 284.		12. shora		učitelů slepcův místo učitelů- slepců.
„ 304.		13.		konsekvencí m. konsekvenci.
„ 308.		6.		přednáškách m. přednáškám
„ 336.		7. „		1868 místo 1862.
„ 356.		8. zdola		vyšší „ nižší.
„ 361.		2 shora		Amerlinga místo Amerlinka.
„ 381.		13. zdola		1909 místo 1915.
„ 382.		2. shora		evolucionismus místo evo- lucinismus.
„ 383.		9. „	„	časopisu místo časopisů.
„ 384.		1. „	„	Agutín místo Augustin.
„ 384.		1. „	„	Anri místo Auri.
„ 391.		9. zdola	„	nezměnnost m. nezměrnost.
„ 398.		2. shora		škrtni Fr. Jirásko.

a jiné.

Doslov.

Při ukončení tisku této knihy jest mi vzdáti vřelé díky vysoce důstojnému panu prelátu Msgr. Dru Jos. Tumpachovi, který má o ni obzvláštní zásluhy: dal popud k jejímu sepsání, postaral se o její vydání ve Vzdělavací knihovně katolické, obstarával korekturu a, jak jsem seznal z tištěných již archů, připojil mnohé poznámky a doplňky zvláště při české katolické literatuře paedagogické a ku pramenům z ní pod čarou uvedeným, takže čtenář najde tu asi vše, co z oboru dějin paedagogiky se stanoviska katolického českým jazykem v posledních sedmdesáti letech bylo napsáno. Za všecku tu péči a práci jest kniha Jeho Milosti věnována. „Ukazatele“ doplnil Václáv Tumpach; týž spolu se svým synem Stanislavem kreslil mapu pro Dějiny vychovatelství.

Potřeba dějin vychovatelství, psaných v duchu katolickém, byla v kruzích katechetských cítěna dávno, zejména však od vydání nového zkušebního řádu způsobilosti katechetské, jímž se ukládá též zkouška z dějin paedagogiky. Záleželo na tom, aby potřebné příručky dostalo se duchovním co nejdříve. Když podepsaný svého úkolu se ujal, měl sice po ruce již hojné poznámky, nicméně nemohl jinak, než mnoho z knih v předmluvě uvedených převzít, nemělo-li vydání knihy oddáliti se na léta. Praktickému účelu, jemuž kniha především má sloužiti, nebude to na úkor. A budou-li podnikeni jiní k literární práci na poli dějin vychovatelství, vyplní kniha tato také jeden ze svých úkolů.

J. Kobosil.

V Plzni, v březnu 1916.

Přílohy.

Přehled nejdůležitějších zákonův a nařízení ve věcech školských.

1. *O postavení školy k církvi*: Říš. z. z 25./5. 1868.
2. *O dohlídce ke školám*: Říš. z. z 25./5. 1868, § 12.
 O místní školní radě.
 O okresní školní radě
 O zemské školní radě
3. *Pravidla vyučování*: Říš. z. ze 14./5. 1869 a z 2./5. 1883 (novella).
 I. K čemu jsou školy, § 1.
 a jak jsou zařízeny, § 2.

A) Veřejné školy a) o obecných šk.: učebné předměty § 3.

osnovy § 4. . .
 vnitřní sporádání
náboženství § 5. .
 nejn. vyn. zem. šk. r. v Čechách o osnovách r. 1915;
 nař. mín. z 29./9. 1905 = *řád školní a vyučovací*;
 vyn. mín. z 29./9. 1905 = *prováděcí předpis*;
 vyn. zem. šk. r. z 13./6. 1907 = *prováděcí předpis*;
 nař. mín. z 5./4. 1870 = *minimum* náb. cvičení;
 vyn. k. a. kons. pr. z 16./5. 1870 = *náb. cvičení*;
 vyn. k. a. kons. pr. z 5./4. 1893 (31./8. 1907);
vrchnop. pouč. z 31./8. 1907.

Náklad:

Říš. z. z 20./6. 1872 a 27./6. 1888;
 zem. z. ze 14./12. 1888, z 8./4. 1903 a z 16./5. 1908;
 zem. zákony z 19./2. 1875 a n.; řád šk. a vyuč. § 104;
 vyn. zem. šk. r. o osnovách r. 1910 (nejn.); řád šk. a
 v. § 152. a n.
 zem. zák. z 19./2. 1870 a n.; řád šk. a vyuč. § 20. a n.

osoby učít. § 11.
 b) o měšťanských šk. (§ 17.—19.)

II. O navštěvování škol (§ 20.—25.)

III. O vzdělání učitelů a uzpůsobení k učitelství ústavy ku vzdělání učitelstva (§ 26.—38.) zkoušky způsobilosti (§ 38.—42.)

IV. O dalším vzdělávání učitelů § 43
bibliotéka okresní § 44.
konference okresní § 45.
kursy § 47.

V. O právním postavení učitelů (§ 48.—58.)
a) o dosazování učitelů § 49.

- b) o příjmech služby učt. § 55.
- c) o vykonávání disc. moci § 54.
- d) o dávání do výslužby § 56.

VI. O zřizování škol § 59.

- a) o zřizování
- b) o navštěvování (§ 20.—25.)

VII. O nákladu na školy (§ 62.—67.) .

B) O učilištích soukromých (§ 68.—73.)

- a) ústavy ku vzdělání učitelstva
- b) ústavy pro děti školou povinné (§ 70.)

nař. min. z 31./7. 1886 = organizační statut ;
nař. min. z 31./7. 1886 = komise — přípuštění — zkoušky.

vyn. zem. škol. r. z 20./9. 1872;
nař. min. z 8./5. 1872;
nař. min. z 31./7. 1886 = statut kursů.

zem. zák. z 29./12. 1875, 13./5. 1894, 8./9. 1899, 2./11. 1899
27./1. 1903;

zem. zák. § 1. konkurs;
zem. zák. § 18;
zem. zák. § 38, řád šk. a vyuč. § 104 a n;
zem. zák. § 50.

zem. zák. z 19./2. 1870 a 8./8. 1899;
zem. zák. § 13. stavení škol. — nař. min. ze 13./3. 1888;
zem. zák. § 21. (řád šk. a vyuč.).

zem. zák. z 24./2. 1873 (11./9. 1880, 1./5. 1886);
z 18./8. 1880;
z 6./12. 1882 (12./3. 1888, 14./7. 1900);
ze 14./9. 1905.

řád šk. a vyuč. § 187. o soukromých ústavech;
§ 214. o domácím vyučování.

Příloha B)

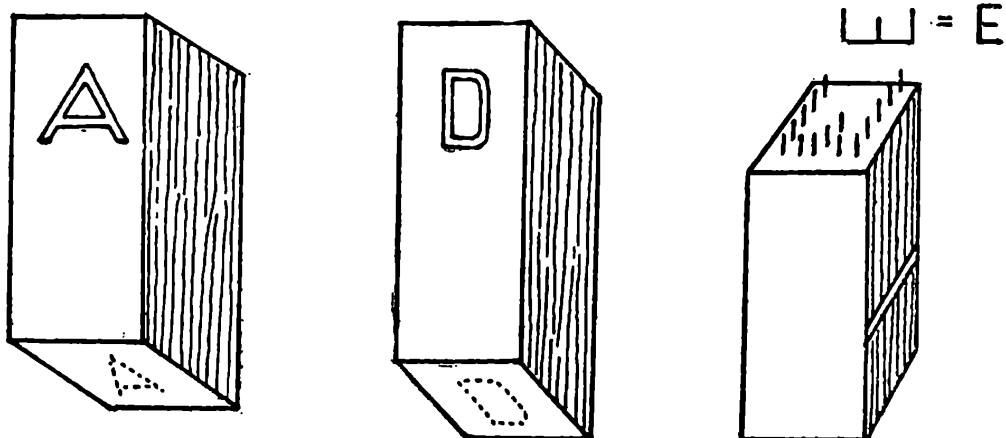
Abakus (početní deska).
(Ke str. 26.)

1,000.000	.	.	.	.	.
100.000	.	.	.	.	.
10.000	.	.	.	.	.
1.000	M				
100	C	.	.	.	.
10	X				.
1	V	.	.	.	.
zlomky — 12		.	.	.	.

5
1915 ²/₁₂
do 5

Ukázka písma slepců.

Ukázka Kleinova písma slepců. (Ke str. 284)

Ukázka Braillova písma slepců.

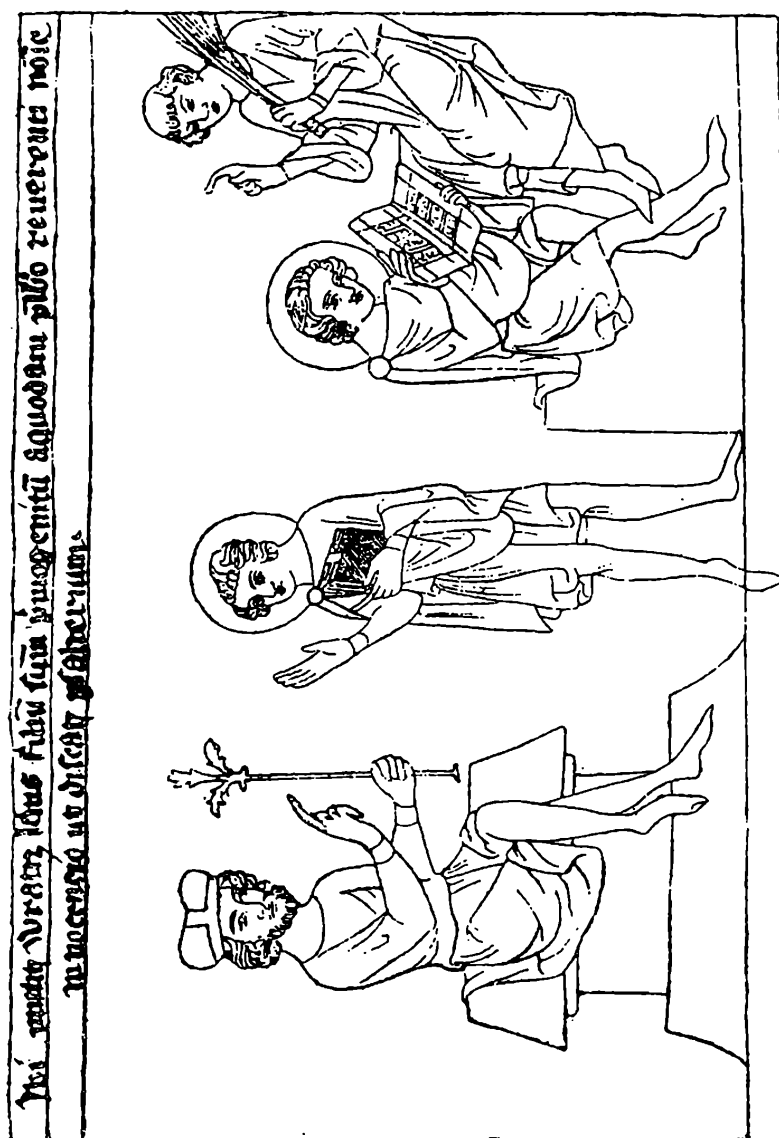
Česká abeceda.

a á b c č d d' e
• • • • • • • • • • • •

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0
| | | | | | | | | |

Učení na Budči. (Ke str. 94.)

(Z listu CLXXI. obrazové bible Velislavovy ze století XVI.,
nalézající se v bibliotéce knížete Lobkovic v Praze-III.)

Svatý Václav jako chlapec s knihou v ruce stojí před svým otcem,
jenž ho posílá do Budče.

Titulní list prvního ročníku ‚Přítele mládeže‘ z r. 1813.
(Ke str. 364.)

Přítel mládeže,
aneb
zásoba spisů

ku prospěchu a potřebě učitelů a vychovatelů duchovních a světských,

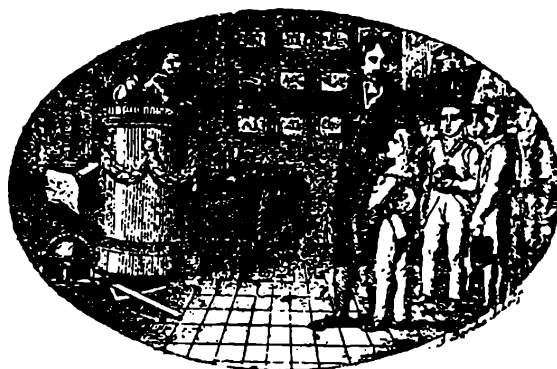
řádu

s obzvláštním povolením

Vysoké slavné cís. král. Vlády zemské
pod dohlížením cís. král. vrchního škol dozorce
w Králové hradeckém biskupství
čtvrtletně vydává

Jozef Liboslav Biegler,

Doktor písmá svatého, profesor bohoslovectví
pastýřského a literatury české w Králově Praze
a řádů auct. Cesko-slovenské vědy
(společnosti w Vídně).

Dílu prvního svazek I.

W Praze,
tiskem cís. král. normální tiskárny
1823.

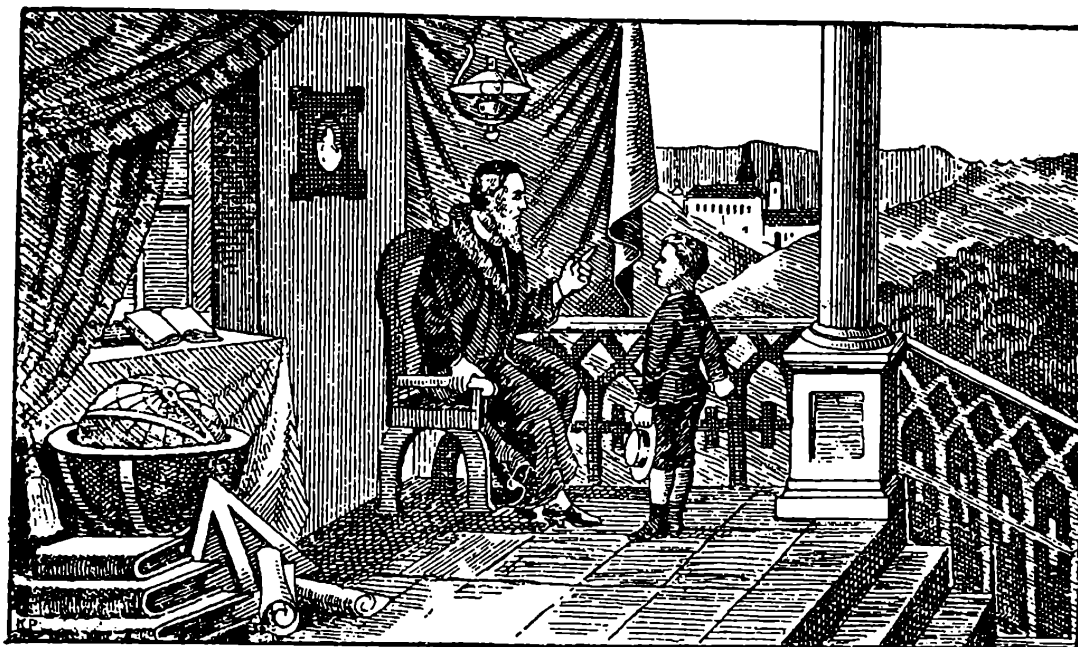
Příloha F)

Orbis pictus Komenského.

(Ke str. 150.)

Str. 1.

Úvod.

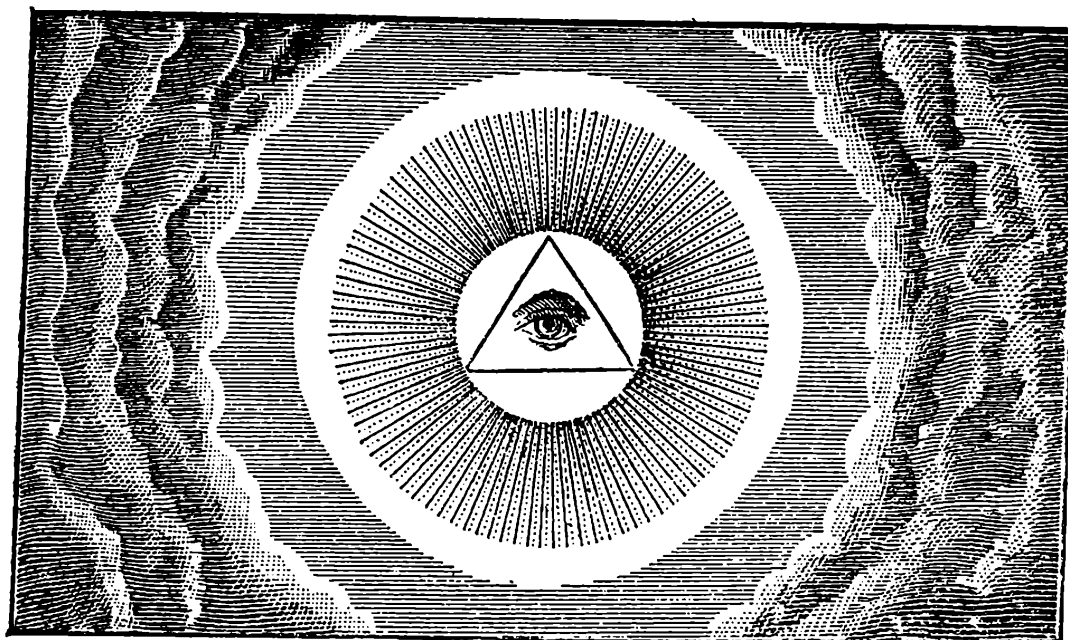
Příloha G)

Orbis pictus Komenského.

(Ke str. 150.)

Str. 3.

Bůh.

Obsah.

	Strana
Věnování.	
P ř e d m l u v a	1
Ú v o d : Úkol a rozdělení dějin vychovatelství	3

DÍL I.

Dějiny vychovatelství před Kristem.

Část první.

Výchova u národů východních.

1. Číňané. 2. Indové. 3. Peršané. 4. Egypťané	7

Část druhá.

Výchova řecká.

1. Výchova řecká v době heroů. 2. Výchova spartská.
3. Výchova athénská. 4. Řeční theoretikové paedagogičtí: Pythagoras. Sokrates. Plato. Aristoteles. Plutarch	14

Část třetí.

Výchova římská.

1. Výchova starořímská. 2. Výchova římská za vlivu řeckého. 3. Římští theoretikové paedagogičtí: Cicero. Seneca. Quintilianus. Básníci . . .	25
Vzdělávací knihovna katolická. Svazek LXVI. Dějiny.	28

Část čtvrtá.

Výchova židovská.

1. Výchova židovská v době před zkázkou Jerusalema. 2. Výchova židovská v době po zkáze Jerusalema . 31

DÍL II.

Dějiny vychovatelství po Kristu.

Část první.

Výchova starokřesťanská.

1. Ježíš Kristus, zakladatel křesťanské výchovy.
Jeho a) učení, b) způsob vyučování, c) příklad 39

2. Křesťanství a antika.

Rozdílnost základních myšlenek křesťanství a pohanství.
Obtíže sloučení. Postup sloučení ve východní církvi.
Klement Alex. Origenes. Basil. Řehoř Nazian. Postup
sloučení v západní církvi. Jeronym. Ambrož. Augustin.
Cassiodorus. Boethius 47

3. Praxe vychovávání a vyučování v době starokřesťanské.

a) Katechumenát. Výchova v rodině. Školy elementární.
Kláštery. Sirotčince. — b) Vyšší ústavy vzdělávací. Ka-
techetické školy. Biskupské školy. Vyšší školy klášterní 51

4. Starokřesťanští theoretikové vychovatelští.

- a) Východní: Sv. Basil Vel. Sv. Cyrill Jerusal. Sv. Řehoř
Nazian. Sv. Jan Zlatoústý. — b) Západní: Sv. Jeronym.
Sv. Augustin 57

Část druhá.

Výchova a vyučování ve středověku.

(Od VII. do XV. století.)

1. Výchova a vzdělání lidu vůbec.

Význam stěhování národů. Karel Veliký. Farní školy 65

2. Klášterní školy.

Benediktini. Františkáni. Dominikáni. Bratří společného ži-
vota (Hieronymiáni) 70

3. Školy biskupské a kapitulní.	
Vznik škol biskupských a kapitulních. Jejich zřízení a význam	74
4. Výchova rytířů a žen.	
a) Výchova rytířů. Sedmero umění rytířských. Tři stupně ve výchově hochů. Výchova dcer rytířů. — b) Vzdělání žen. Benediktinky. Vynikající ženy. Dominikánky. Be- kyně	75
5. Městské školy.	
Vznik městských škol a účel jejich. Zřízení	79
6. Výchova a vyučování u Arabův.	
Elementární školy. Vyšší ústavy vzdělávací. Vzdělanost arabská na západě. Úpadek. Zřízení arabských škol. Paedagogické spisy	82
7. University.	
Vznik universit. Zřízení jejich	84
8. Paedagogičtí theoretikové ve středověku.	
1. Alkuin. 2. Hrabanus Maurus. 3. Walafried Strabo. 4. Hugo ze sv. Viktora. 5. Vincenc z Beauvais. 6. Jan Gerson. 7. Konrád Bitschin	88
9. Školství v Čechách za středověku.	
Výchova rodinná. Školy klášterní, kapitulní a městské. Uni- versita v Praze. Školy partikulární. Paedagogické spisy	94

Část třetí.

Výchova a vyučování v novém věku.

Perioda I.

Výchova a vyučování za vlivu humanismu.

1. Humanismus.

a) Humanismus a vzdělávání vůbec. b) Humanističtí paedagogové: Vittorino Ramboldini da Feltre. Mapheus Veggius. Eneáš Sylvius. Rudolf Agricola. Alexander Hegius. Jakub Wimpfeling. Desiderius Erasmus	98
--	----

2. Reformace.

- a) Účinky reformace na vzdělávání vůbec. Význam vynalezení knihtisku. Vzdělání lidové. Latinské školy.
- b) Paedagogové protestantští: Martin Luther. Filip Melanchthon. Oldřich Zwingli. Valentín Friedland (Trotzen-dorf). Jan Sturm. Michael Neander 105

3. Katolická výchova v době humanismu a reformace.

- a) Péče církve o školství. Farní školy.
- b) Nové řády církevní o školství zasloužilé. Jesuité. Petr Canisius. Společnost křesťanského učení. Sv. Karel Borromejský. Piaristé. Voršilky. Sestry de Notre-Dame. Anglické panny 113

4. Školství v Čechách v XV. a XVI. století.

Školství a) kališnické; b) katolické; c) bratrské . 124

Perioda II.

Reformní hnutí paedagogické od XVI. do XVIII. století.

1. Realismus.

- a) Průkopníci realismu: Ludvík Vives. Michel Eyquem de Montaigne. Francis Bacon, baron z Verulamu.
- b) Realističtí paedagogové: Wolfgang Ratke. Jan Amos Komenský. Jan Křt. de la Salle. Bratři křesťanských škol. Fénelon 134

2. Pietismus.

Filip Jakub Spener. Augustin Heřman Francke. Jan Julius Hecker. Jan Bedřich Hähn. 166

3. Rationalismus.

Vliv rationalismu na vzdělávání. John Locke. Jean Jacques Rousseau 174

4. Filanthropismus.

Jan Bernard Basedow. Christian Gotthilf Salzmann. Jan Jindřich Campe. Bedřich Karel Bahrtdt. Jan Křištof Bedřich Guts-Muths. Christian Felix Weisze. Ferdinand Olivier. Bedřich Eberhard z Rochowa. František Josef Kinský 190

5. Reformní snahy na půdě pozitivně-křesťanské.
 Jan Ignát z Felbigerů. Ferdinand Kindermann. Bernard
 Jindřich Overberg a j. 203

6. Novohumanismus.

- Vznik novohumanismu. Gessner. Heyne. Ernesti. Herder.
 Wolf. Wilhelm z Humboldtů 213

7. Stav školství na konci XVIII. století.

- Škola obecná. Učitelské semináře. Zřízení škol. Státní
 gymnasia. Rytířské akademie. University. Odborné školy 214

8. Školství v Čechách v XVII. a XVIII. století.

- Péče církve o školy. Piaristé. Jesuité. Karel VI. Marie
 Terezie. Felbigerův obecný školní řád. Snahy Kinder-
 mannovy a jiných. Učebná osnova škol. Učebné knihy.
 Učitelé. Josef II. Leopold II. Česká literatura paed-
 gogická. Dědictví sv. Václava a j. 216

Perioda III.

Výchova a vyučování v XIX. století až po naši dobu.

1. Jan Jindřich Pestalozzi a jeho žáci.

- Jan Jindřich Pestalozzi. Filip Emanuel Fellenberg. Jan
 Jakub Wehrli. Rehoř Girard. Ondřej Bell. Jan Lancaster.
 Karel Kristián Vilém z Türků. 234

2. Další pěstitelé paedagogiky Pestalozziovy.

- August Heřman Niemeyer. Jindřich Kristián Schwarz. Bern-
 hard Gottlieb Denzel. Kristián Vilém Harnisch. Jindřich
 Stephani. Gustav Bedřich Dinter. Adolf Vilém Diesterweg 247

3. Zástupcové křesťanského směru ve výchově.

- Jan Michal Sailer. Jiří Michal Wittmann. Karel Barthel.
 Antonín Ignác Demeter. Ambrož Stapf. Jan Křt. Hergen-
 röther. Matouš Zeheter. Jiljí Jais. Bernard Galura. Vin-
 cenc Eduard Milde. Augustin Gruber. Jan Křt. Hirscher.
 Jiří Martin Dursch. Josef Kehrein. Karel Ohler. Alban
 Stolz. Albert Stöckl. Vavřinec Kellner. Stanislav Ko-
 narski. Antonín Martin Slomšek.

- Protestantští: Jindřich Gräfe. Kristián Palmer. Karel Kehr.
 Bedřich Vilém Dörpfeld 252

4. Básníci a filosofové paedagogové.

- Básníci: J. G. Herder. G. E. Lessing. J. W. Goethe. Fr. Schiller. Jean Paul Bedřich Richter.
 Filosofové: Immanuel Kant. Jan Bohumil Fichte. Jan Křt. Graser. Jan Bedřich Herbart. Theodor Waitz. Karel Volkmar Stoy. Tuiskon Ziller. Vilém Rein. Otto Willmann. Eduard Beneke. Bedřich Dittes. Bedřich Paulsen. Bedřich Vilém Foerster. Josef Jacotot. James Hamilton. Herbert Spencer. Alexander Bain

262

5. Humánní ústavy novověké.

- Iesličky. Opatrovny. Mateřské školy. Bedřich Fröbel. Ústavy slepců. Valentin Haüy. Louis Braille. Ústavy hluchoněmých. Charles de l'Épée. Samuel Heinicke. Ústavy idiotů. Pomocné školy pro děti slabě nadané. Ochránovny. Sirotčince. Jan Bosco

279

6. Význačné směry v paedagogice doby nejnovější.

- Výchova přirozená; individualistická; sociální; národní; mezinárodní; tělesná (feriální kolonie, junáctví); esthetická; morální; činná škola; paedopsychologie; experimentální paedagogika; pathologie psychologická; eugenické hnutí

288

7. Dějinný přehled snah o vybudování metody vyučování katolicko-náboženského.

- I. Methoda v době od I. do XVIII. století: 1. ve starověku křesťanském; 2. ve středověku; 3. v XVI. a XVII. století. — II. Methoda od doby Felbigerovy: a) vyučování dle katechismu; b) vyučování dle biblického dějepisu

299

8. České školství od počátku XIX. století až po naš dobu.

A) Vývoj českého školství od počátku XIX. století.

I.	Doba vlády císaře Františka I. (1792—1835) . . .	317
II.	„ „ „ Ferdinanda I. (V.) (1835—1848) .	325
III.	„ „ „ Františka Josefa I.	
	1. Od roku 1848—1868	326
	2. „ 1868	336

B) Stav školství v království Českém v r. 1914.

- Národní školství. Humánní ústavy. Školy odborné, střední a vysoké

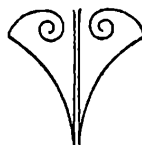
357

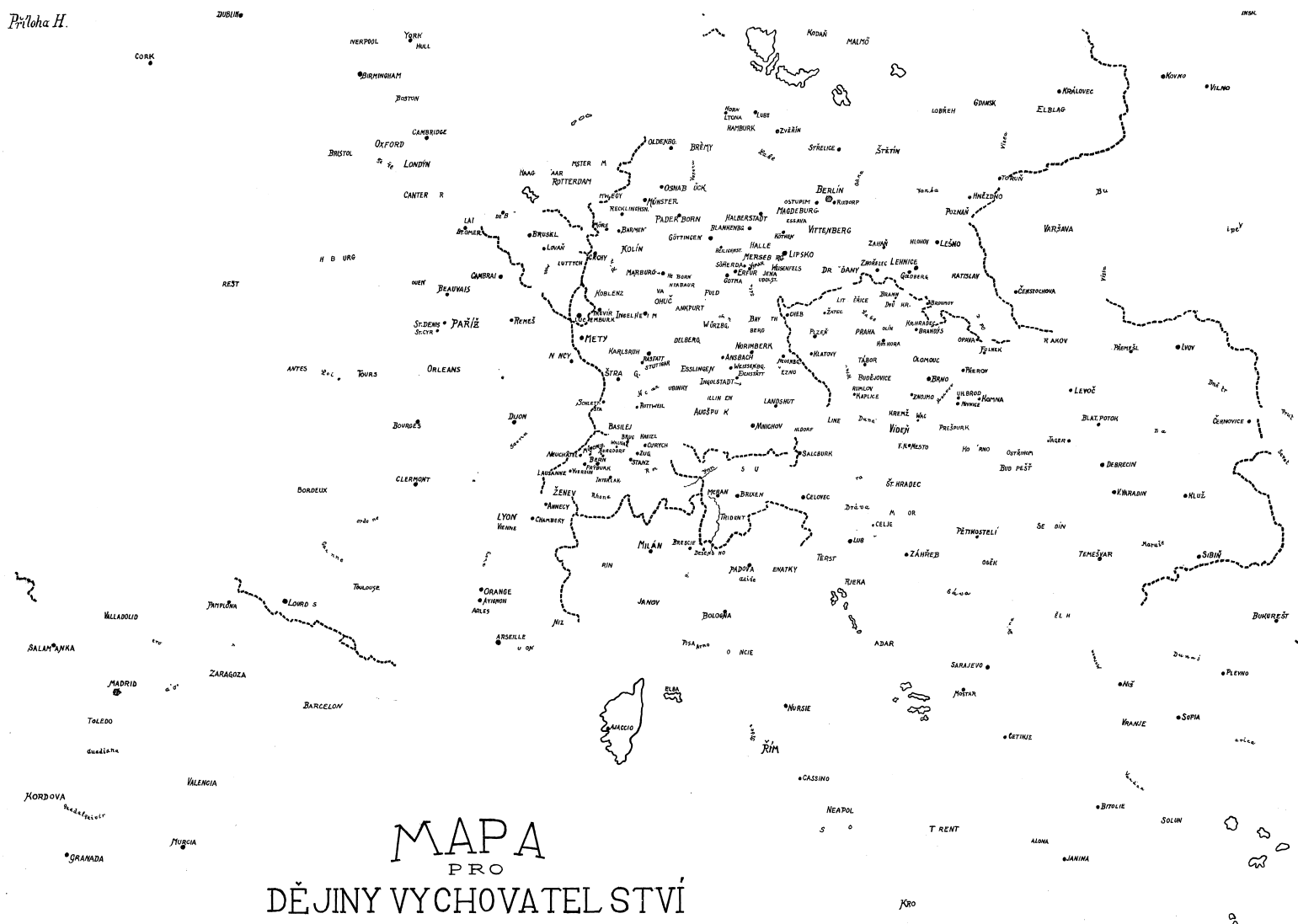
C) České písemnictví paedagogické v XIX. století.

I. Od počátku XIX. století do roku 1848 (Kněží a učitelé)	363
II. Od r. 1848 do r. 1870 (Kněží a učitelé)	370
III. Od roku 1870:	
1. Paedagogové směru Herbartova, pozitivistického, vývojového a jiných moderních směrův	379
2. Paedagogové směru křesťansko-katolického	391
Ukazatel abecední . .	403
Závažnější omyly tisku .	421
Doslov	423

Přílohy:

1. Přehled nejdůležitějších zákonů a nařízení ve věcech školských (A)
2. Vyobrazení: Abakus (B).
 Ukázka písma slepců (C).
 Učení na Budči (D).
 Titulní list prvního ročníku „Přítele Mládeže“ (E).
 Orbis pictus: Úvod (F).
 Bůh (G).
3. Mapa pro Dějiny chovatelství (H).

Prof. *Josef Kobosil*: **Dějiny vychovatelství.** Vzdělavací knihovna katolická. V Praze 1916. Pořádají Dr. Jos. Tumpach a Dr. Ant. Podlahá. Stran 422. Cena 5 K. Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrby.

Založiti Vzdělavací knihovnu katolickou bylo jistě velmi šťastnou myšlenkou našich předních literárních pracovníkův. Důkazem toho, který mluví, tak říkajíc, sám sebou, je celá řada cenných a pozoruhodných publikací, které Vzděl. knihovnou katol. po dobu jejího trvání byly vydány. K nim pak druží se opravdu čestně i publikace nejnovější: Dějiny vychovatelství, jež napsal prof. Jos. Kobosil. Rádi a s po-

těšením přečetli jsme si toto pěkné pedagogické dílo, kteréž si skutečně zaslouží širší zmínky.

Spis je rozdělen na 2 hlavní díly: 1. Dějiny vychovatelství před Kristem a 2. po Kristu.

V první části probírá p. autor výchovu u národů východních: Číňanův, Indů, Peršanův a Egyptanů; pak zmiňuje se o výchově řecké, římské a židovské. V řeckých dějinách jsou sympaticky vyliční přední řečtí pedagogové. Pěknými rysy je nastíněna činnost Pythagorova, jenž výchovu svých žáků založil na stanovisku nábožensko-mravním a jemuž bylo zásadou: osvoboditi lidského ducha od jařma žádostivosti a smyslnosti a přivesti jej k opětnému spojení s božstvem; mravní výchova má větší cenu než vědecké vzdělání (str. 20). Mile opravdu působí sdělení, jak den ve škole Pythagorově začínal modlitbou a končil zpytováním svědomí. Stejně ušlechtilo vyliční jest činnost Sokratova, Platonova a zejména Aristotelova. P. spisovatel ukazuje, jak Aristoteles při výchově rovněž kladl váhu na moment mravní, ukazuje, jak Aristot. prohlašuje: Bez mravního vzdělání je člověk nejdivočejší mezi tvory a předností svých bude zneužívat ke zlu. V dějinách římských oceňuje p. spisovatel spravedlivě činnost Senekovu a věnuje pozornost jeho zásadám: *Non scholae, sed vitae discimus. Longum est iter per praecepta, breve et efficax per exempla. Naturam mutare difficile* (str. 29). Stejně uznale vyslovuje se p. autor i Marku Fabiovi Quintiliánovi, jenž byl první Říman, který zbudoval úplnou soustavu vychovávání, a z jehož spisů čerpali i pedagogové křesťanští ve věku středním i novém. Jistě že Quintilián měl dobře, když napsal: Vychovatel a učitel měj ke svým chovancům srdce otcovské; ať pováží, že zastupuje místo těch, kteří mu odevzdali děti. Sám neměj žádných chyb a netrp žádných!

Ve druhé části podává p. spisovatel dějiny vychovatelství po Kristu. Začíná božským zjevem Ježíše Krista, zakladatele křesťanské výchovy. P. spisovatel našel opravdu správný akcent pro vyliční vznešené vychovatelské činnosti Ježíše Krista. Oceňuje vřelými a upřímností dýšícími slovy vychovatelský význam učení Syna Božího, všímá si způsobu jeho zvláštního vyučování a ukazuje nadšeně na příklad Kristův. Dáváme za pravdu p. spisovateli: Jesle v Betlemě, dílna v Nazaretě, kříž na Golgotě jsou nejmočnějším prostředkem výchovy i sebevýchovy (str. 46).

Pan autor mluví pak dále o praxi a vyučování v době starokřesťanské, mluví o katechumenátu, o tehdejších vyšších křesťanských vzdělávacích ústavech. Před oči pak staví záslušnou činnost nejstarších křesť. pedagogů sv. Basilia Vel., sv. Cyrilla Jerus., Řehoře z Naz. a sv. Jana Zlat. Pan spisovatel dobře učinil, když pedagogické jejich perličky nám aspoň trochu ukázal. Jistě jednou z pěkných je perlička sv. Jana Zlat.: Nehleďtež tak na to, aby vaše děti dobře mluvily, jako spíše, aby dobře žily. Po řeckých Otcích ukazuje p. autor na pedagogy latinské a má pro sv. Jeronýma, zejména pak pro sv. Augustina vřelá slova upřímného uznání. „Vyznání“ sv. Augustina a jeho spis: *De catechizandis rudibus* si toho také opravdu plnou měrou zaslouží.

Na řadu pak přichází výchova a vyučování ve středověku. Je tu podána pedagogická práce Karla Vel., vyličeána činnost řádu benediktinského a ostatních řeholí. P. spisovatel pojednává tu o školách klášterních, biskupských, kapitulních, městských a vzniku universit. Stránky tyto jsou plny zajímavých podrobností. Stejně tak i stránky následující, na nichž živě vyličeána činnost středověkých pedagogů, jako Alkuina, Hrabana Maura, Hugona ze sv. Viktora, Gersona a j. Je jistě zajímavé, co se říkalo o tehdejší škole fuldské, kterou Maurus řídil: Veselí tam byli žáci, veselí učitelé, ale nejveselejší ze všech rektor (str. 90). Další řádky oceňují školství v Čechách za středověku. Vděčnými slovy vzpomíná p. spisovatel požehnané činnosti vlády Karla IV. a tehdejších pedagogických spisovatelů českých Flašky z Pardubic a Tomy ze Štítného.

Po věku středním přechází p. autor k věku novému. Mluví o humanismu a věnuje pozornost jeho předním zástupcům, jako Vittorinu da Feltre, Eneáši Sylviovi, Rudolfo Agrikolovi a j. Nás mile zaujala slova Vittorina da Feltre v jednom z jeho dopisů: Jediné v lásce k žákům leží důstojnost, radost a božskost učitelského působení (str. 102).

Pak zmiňuje se p. spisovatel o účincích reformace na poli vychovatelském. P. spisovatel volil tu pěkný tón nestrannosti, když líčí činnost Lutherovu, Melanchtonovu, Zwingliho a j. Jistě že povšimnutí zaslouží slova Lutherova: Kde nevládne Písmo sv., neradím nikomu, aby tam dítě posílal (str. 110).

Pan spisovatel, nikde nepřeháněje, vypravuje pak, jak církev katol. bránila se proti reformaci, jak pečovala o školství, jmenovitě jak zřizovala farní školy. Pan autor ukazuje na opravdu záslušnou činnost katol. řádů, na př. jesuitů, piaristů, voršilek, sester de Notre Dame a j.

Vystižně je podáno, co p. spisovatel píše o školství v Čechách v 15. a 16. století. Pan spisovatel přechází k reformním hnutím pedagogickým od 16. až do 18. věku, věnuje pozornost realismu, filantropismu, novohumanismu, a končí tuto část velmi poutavým a podrobným závěrem o školství v Čechách v 17. a 18. století. Nás opravdu zajímaly — byto to pro nás z části „novum“ — životopisy a pedagogické zásady a myšlenky Vivesovy, Ratkeho (nejprve obilí, pak pytel!), Jana Amosa Komenského, jemuž p. autor po zásluze věnuje delší srdečnou a objektivní pozornost. I zjev pedagoga Franckeho nás upoutal a líbila se nám jeho zásada: Kventlík živé víry má větší cenu než cent pouhého historického vědění (str. 172). Rovněž rádi jsme četli o činnosti Febigerově, Kindermannově a Overbergově.

Závěrem díla je vyličení výchovy a vyučování v 19. stol. až po naše doby. Zajímavě podal tu p. autor činnost Pestalozziho, Disterwegovu, Sailerovu, Kellnerovu, Slomšekovu, nezapomínaje při tom Kanta, Fichte, Herbarta, Willmanna, Dittesa, Paulsena, Förstra, a dává každému, což jeho jest. Vzniku novověkých humanních ústavů rovněž vzpomenu, na př. jeslíček, opatroven, mateřských školek, ústavů slepců, hluchoněmých a j. Z význačných směrů v pedagogice doby nejnovější p. autor ukazuje na výchovu tak zvanou individualistickou, na tak zvanou „činnou školu“, na pedagogiku experimentální, na hnutí eugenické atd.

Svědomitě je podána stať: Dějinný přehled snah o vybudování metody vyučování katolicko-náboženského (str. 299 a násl.). S uznáním cetli jsme tu o práci našich vychovatelů Pařízkovi, Škodovi, Blandovi, Škočdopolovi, Brynychovi, Lhotském, o správných jistě pedagogických zásadách Dra J. Sýkory, K. Tippmanna atd. Partie: „České školství od počátku 19. stol. až po naši dobu“ probrána rovněž vystižně a důkladně. Doba vlády císaře Františka Josefa I. těší se jmenovitě pečlivému zpracování¹⁾.

Stať poslední: České písemnictví pedagogické v 19. stol. nese na sobě rovněž známky svědomité práce. Na konci knihy připravena jsou vhodná vyobrazení a orientační mapa.

P. autorovi k tak svědomité a informační publikaci srdečně gratulujeme. Přáli bychom jeho spisu co nejširšího rozšíření. Upozorňujeme na něj pp. kolegy katechety. Nechtě doporučí jej správě škol do knihoven učitelských a profesorských. Každý učitel, profesor, správce školy nebo ředitel najde v tomto spise hojnost nových poznatků, vzácných praktických pedagogických pokynů, jichž za rozmanitých příležitostí a často může užít. Mimo to dostává se tím holoslovem do rukou příručka nad jiné nutná, protože nejen při zkoušce z pedagogiky na fakultě, nýbrž dle nového zkušebního řádu pro měšťanské školy v celé církevní provincii pražské ze dne 1. ledna 1914 i při zkoušce této závaznou jest ústní zkouška z dějin vychovatelství, k níž dlužno se připravovati dle této velmi pěkné knihy. Abychom pak byli úplni, sdělujeme, že popud k tomuto záslužnému pedagogickému dílu dal J. M. prelát Dr. Jos. Tumpach, jemuž z vděčnosti p. autor knihu připsal.

Dr. Jos. Kašpar.